حامید گەوهەری

کۆماری کوردستان

۱۹٤٦/۱/۲۲ -۱۹٤٦/۱۲/۱۷

هەولێر ۲۰۱۱

ناوی کتێب : کۆماری کوردستان ١٩٤٦/١/٢٢- ١٩٤٦/١٢/١٧
نوسینی : حامید گەوهەری
تایپ: ناسر ئیبراهیمی
هەڵەگر: نەوزاد وەلی
مۆنتاژ : هەژار گەوهەری
بەرگ : (مریوان گرافیک) کارزان سەعدی
چاپی یەکەم
تیراژ : ١٠٠٠ دانە
چاپخانەی شەهاب- هەولێر
لەسەر ئەرکی پەرلەمانی کوردستان چاپ کراوە

ناوئاخن

چەند وتەیەک دەربارەی ئەم کتێبە 9
سەرەتا 11
گەلی کورد بەرلە دامەزرانی کۆماری کوردستان 17
جەنگی دووەمی جیهانیی و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان 24
سیاسەتی دوو لایەنەی سەرکردەکانی مۆسکۆ و کۆماری ئازەربایجان لە... 34
بانگکردنی ٣٠ سەرۆک خێڵ و پیاوماقوڵ بۆ باکۆ 40
کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان 45
مۆلۆتۆڤ هەڕەشەی توند لە کورد و سەرۆک خێڵە کوردەکان دەکات 49
کۆنفرانسی تاران 59
سیاسەتی سۆڤیەت سەبارەت بە ئێران، گۆڕانی بەسەردا دێت 60
دامەزراندنی پەیوەندیی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لەگەڵ ... 65
مهاباد شوێنی بە ڕێکخراوکردنی بزوتنەوەی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان 70
خەبات بۆ نەوت و گەشتی کاربەدەستانی ئەمریکا و سۆڤیەت بۆ تاران 76
یەکیەتی سۆڤیەت هەوڵی بەڕێکخراوکردنی بزوتنەوەی ئازەربایجان دەدات ... 84
حیزبی تودەی ئێران دژی دامەزراندنی حیزبی سەربەخۆ بۆ... 90
بڕیاری پێکهێنانی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی نەتەوەیی لە... 96
کۆنفرانسی یالتا 101
کۆنفرانسی پۆتسدام 103
بە کۆتا هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی 105
دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات 107
بانگهێشتی نوێنەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بۆ باکۆ 113
دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان 118
بزوتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان بەرەو گەشەکردن 131
فیرقەی دیموکرات حکومەت دادەمەزرێنێت و... 137
داگرتنی ئاڵای ئێران لە مهاباد و هەڵکردنی ئاڵای کوردستان 143
کۆنفرانسی وەزیرانی دەرەوە لە مۆسکۆ(١) 156
کۆمیسیۆنی سێ لایەنە دەربارەی ئێران 161
خەباتی ڕۆشنبیریی و دانانی چاپخانە و بڵاوکردنەوە ڕۆژنامە و گۆڤار 164
پێکهێنانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان 171
حکومەتی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە نێوان ... 175
دانانی خوێندنگە بە زمانی کوردیی 187
ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان 194
بڕیارە پەسەند کراوەکانی دووی ڕێبەندان 227

سوێند خواردنی قازی محەمەد و بەشدارانی میتینگی دووی ڕێبەندن 230
لە درێژەی پرۆگرامەکانی دووی ڕێبەنداندا 234
دامەزراندنی دەزگاکانی حکومەتی کوردستان 241
قازی محەمەد سەرۆک کۆماری کوردستان 245
یاسا و دادوەریی لە کۆماری کوردستاندا 249
بە دەسەڵات گەیشتنی قەوامولسەڵتەنە و... 252
شەریکەی تەرەقی 256
هێمای حکومەتەکانی ئازەربایجان و کوردستان 259
ڕێکخراوی لاوان و ژنانی کۆماری کوردستان 260
چوونی ئەحمەد قەواموالسەڵتەنە بۆ سۆڤیەت 264
پەیوەستبوونی بارزانییەکان بە کۆماری کوردستانەوە 271
ناردنی خوێندکار بۆ زانکۆی ئەفسەریی باکۆ 281
بڕیاری کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە ئێران 284
کاردانەوەی بڕیاری سۆڤیەت سەبارەت بە کشانەوەی لە ئێران 293
هەڵوێستی پیشەوەریی بەرامبەر بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ... 297
یەکیەتی سۆڤیەت ئێران بەجێدەهێڵێت و... 307
سوپای ئێران پەلاماری هێزەکانی فیدایی دەدات 311
پەیمانی دوو لایەنە لە نێوان حکومەتی کوردستان و ئازەربایجاندا 316
دانانی ڕادیۆ لە تەورێز 320
دانانی ڕادیۆ و سینەما لە مهاباد 322
وتووێژی نوێنەرانی کورد و ئازەربایجان لەگەڵ حکومەتی ئێراندا 328
نامەی ستالین بۆ پیشەوەریی 334
هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر پێشمەرگەکانی قاراوا 338
سوپای ئێران ئەم جارە خۆی لە ناوچەی سەردەشت تاقیدەکاتەوە 341
وتووێژی نوێنەرانی کورد و فەرماندەکانی سوپای ئێران لە سەقز 343
نوێنەرانی کوردستان و تاران لە سەقز 344
ڕێککەوتنی تاران و ئازەربایجان، دەست لە کار کێشانەوەی پیشەوەریی... 347
سەرهەڵدانەوەی شەڕ لە بەرەی سەقز، مامەشە و میرەدێ 351
وتووێژی پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ قەواموسەڵتەنە 354
ئازەربایجان و کوردستان بەرەو مەترسی 361
شەهیدبوونی محەمەد نانەوازادە ... 367
گەشتی پێشەوا قازی محەمەد بۆ ورمێ 371
حیزبی دیموکراتی کوردستان داوای بەشداربوون لە... 375
فەرمانداری مهاباد یادی شۆڕشی مەشروتەی ئێران دەکاتەوە 377
نومایشی سەربازیی بە بێ دروشمی سەربەخۆیی کوردستان 380
ڕۆژە دژوارە چاوەڕوانکراوەکان هاتن 382

یەکیەتی سۆڤیەت لە پاشەکشەکردندا 386
چرای کۆماری ئازەربایجان دەکوژێتەوە 394
دڵی کۆماری کوردستان لە لێدان دەکەوێت 399
دادگایی و لە سێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەد و هەڤاڵانی لە... 402
چارەنوسی بارزانییەکان 416
ناوی شەهیدەکان و گیراوەکانی کۆماری کوردستان 420
بەرهەمە چاپکراوەکانی نوسەر 423
ئەو بەرهەمانەی کە نوسەر کردویەتە کوردی 423

چەند وتەیەک دەربارەی ئەم کتێبە

دوای نوسینی کتێبی "کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان"، بڕیارمدا لەو کۆمەڵە بەڵگەنامانەی کە سەبارەت بە کۆماری کوردستان لە لامە، کتێبێک دەربارەی کۆماری کوردستان بنوسم، بەڵام کاتێک بەسەر بەڵگەنامەکاندا چوومەوە، بۆم دەرکەوت کە بەتەنیا بەڵگەنامەکان، ئەو مەبەستە ناگەیەنن کە من لە مێشکمدا کۆمکردووەتەوە و ناتوانن کۆماری کوردستان لە واقیع و ڕاستییەکان جیابکەنەوە، تا کتێبێکم دەستکەوت کە دەربارەی کۆماری ئازەربایجان نوسرابوو.

ئەو کتێبە وەرگێڕاوی دوو کتێبی زۆر بە نرخی پرۆفیسۆر جەمیل حەسەنلی لێکۆڵەری ئازەربایجانی باکور بوو، بە ناوی (ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە سالانی ۱۹۳۹ - ۱۹٤٥) و **(دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ۱۹٤٥- ۱۹٤٦) کە بە سودوەرگرتن لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەرشیڤی یەکیەتی سۆڤیەت و حکومەتی ئازەربایجانی باکور و باشور نوسیویەتی و مەنسور همامی لە زمانی ئازەرییەوە وەریگێڕاون بۆ زمانی فارسیی و لە کتێبێکدا بە ناوی (فراز و فرود فرقە دیموکرات آذربایجان)**، واتە بەرزبوونەوە و کەوتنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، بڵاویکردونەتەوە.

خەریکی وەرگێڕانی ئەو کتێبە بووم بۆ زمانی کوردیی کە پێشنیازی کۆڕێکیان بۆ کردم، ڕۆژی ۲۰۱۰/۹/۱۲ دەربارەی (کۆماری کوردستان و ڕۆڵی بارزانییەکان لە کۆماردا) بۆ کۆمەڵێک کەسایەتی بانگکراو لە ستۆکهۆڵمی پایتەختی سوید قسە بکەم. دوای تەواوبوونی ئەو کۆڕە، سێ کەس لە بەشدارانی کۆڕەکە کە خەریکی خوێندنی دوکتۆرا بوون لەسەر کۆماری کوردستان و شۆڕشەکانی بارزان، هاتنە لام و گوتیان تا ئێستا ئێمە دەستمان بەو بەڵگەنامانە نەگەیشتووە و زۆر زۆر پێویستمانە و داوات لێ دەکەین، بڵاویان بکەرەوە.

دوای وەرگێڕانی کتێبی بەرزبوونەوە و کەوتنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، هەموو کاتی خۆم بۆ نوسینی (کۆماری کوردستان لە نێوان

واقیع و ڕاستییە شاراوەکاندا) تەرخانکرد کە بتوانم بە بۆنەی شەست و پێنجەمین ساڵی کۆماری کوردستانەوە بڵاویبکەمەوە.

بۆ گەلی ئێمە و بەتایبەتیی بۆ ئەو کۆمەڵە خوێندکارانەی کورد کە لە زانکۆکانی کوردستان و وڵاتانی تردا دەخوێنن، گرنگە کە بزانن کۆماری کوردستان چۆن ستروکتورێکی هەبووە؟ ئایا کۆمارێکی سەربەخۆ بووە؟ یان کۆمارێکی خودموختاریی بە بێ دەزگاکانی یاسادان، بەڕێوەبەریی و دادوەریی، یان بزوتنەوەیەکی حیزبیی بووە بە کۆمەڵێک چاکسازیی و بەرزکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی؟ یان هەر سێی ئەوانە؟

زانینی ڕاستییەکان لە سەر کۆماری کوردستان، فیداکاریی پێشەوا قازیی محەمەد و هەڤاڵانی، ژەنەڕاڵ مستەفا بارزانیی و پێشمەرگەکانی هێزی بارزان لە لایەک و خەیانەتی ستالین و کاربەدەستانی مۆسکۆ، ئەمریکا، ئینگلیز، تورکیا و ئێران لەلایەک و خەیانەتی سەرۆک خێڵە خۆبەدەستەوەدەرەکان لەو سەردەمەدا لەلایەکی تردا، بۆ هەموو کوردێکی خەباتکەر و دڵسۆز بە چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە هەر چوار پارچەی کوردستانی داگیرکراودا، پێویستە.

لە کۆتاییدا دەبێت بڵێم، بۆ ئەوەی کە کتێبەکەم لە کاتی دیارییکراودا بڵاوببێتەوە، دۆست و برای خۆشەویستم کاک نەوزاد وەلی، سەرەڕای ئیشوکاری زۆری، زۆر بە جیددیی و شێلگیرانە، بەسەر بەش بەشی نوسراوەکانمدا چووەتەوە و وەک هەمیشە هەڵەکانی بۆ بژار کردووم. کاک ماردین ئیبراهیمی وێنەکانی بۆ ئامادەکردووم و هەژار گەوهەری لە مۆنتاژکردنیدا هاوکاریی کردووم. بەم بۆنەیەوە سوپاس و پێزانینی خۆم ئاراستەی کاک نەوزاد و ئەو دوو خۆشەویستانە دەکەم.

حامید گەوهەی

٢٠١٠/١٢/١

سەرەتا

شەڕی چاڵدیران لە نێوان ئیمپراتۆرەکانی سەفەویی و عوسمانییدا، بە خاڵێکی گۆڕانی گرنگی مێژووی نەتەوەی کورد و کوردستان دەژمێردرێت. لەو شەڕەدا کە ڕۆژی ٢٣ ی ئاوگوستی ساڵی ١٥١٤ بە هێرشکردنی لەشکری سوڵتان "سەلیمی عوسمانیی" بۆ سەر لەشکری شا "ئیسماعیل سەفەویی" دەستیپێکرد، کوردستان بوو بە گۆڕەپانی شەڕ و پێکدادانی نێوان دەوڵەتانی سوننەی عوسمانییو شیعەی ئێران کە دامەزرێنەرەکەی شا ئیسماعیل سەفەویی بوو.

لەبەرئەوەی کە کوردەکان سوننە بوون و لە لایەکی ترەوە شەڕەکە لە ناوچەکانی ئەواندا ڕوویدابوو، زۆربەی سەرۆک خێڵە کوردەکان لەو شەڕەدا پشتی عوسمانییەکانیان گرت و لە ئەنجامدا سوڵتان سەلیم توانی لەشکری سەفەویی بشکێنێت.

شکانی سەفەوییەکان لە شەڕی چاڵدێراندا، سەرەتای دابەشبوونی خاک و نەتەوەی کوردستان بوو بەسەر دوو دەوڵەتی ئێران و عوسمانییدا. هەرچەندە ئێران لە شەڕی چاڵدیراندا شکا، بەڵام بەئاسانیی ملی نەدا و بە زوویی کۆتایی بە شەڕەکە نەهێنا و هەردوو دەوڵەت بۆ سەقامگیرکردنی دەسەڵاتی پتری خۆیان بەسەر کوردستاندا، دەیان ساڵ بەربەرەکانیی یەکتریان کرد، تا سەرئەنجام سوڵتان "موراد"ی چوارەم توانی بەسەر شا "سەفیەدین"ی یەکەمدا زاڵ ببێت و ساڵی ١٦٣٩ لە شارۆچکەی "زەهاو" پەیمانی دابەشکردنی کوردستانی پێ مۆر بکات. لە ڕاستییدا سوڵتان سەلیمی گەورە ئەم پەیمانەی لە ساڵی ١٥٥٥ دا بەسەر شا "تەهماسب"ی یەکەمدا سەپاندبوو. بەپێی پەیمانی زەهاو، سێ لەسەر چواری خاکی کوردستان کەوتە ژێر دەستی دەوڵەتی سوننەی عوسمانییەوە و یەک لەسەر چواریشی چووە ژێردەستی دەوڵەتی شیعەی ئێرانەوە[١].

هەوڵ و تێکۆشانی دەوڵەتەکانی ئێران و عوسمانیی، دوای شەڕی چاڵدێران بۆ دەستەمۆکردنی سەرۆک خێڵە کوردەکان و سەپاندنی دەسەڵات بەسەر کوردستاندا، بە ئاسایی نەکرا و کوردەکان

ئامادەنەبوون بە ئاسانیی خۆیان بەدەستەوە بدەن و دەست لە ژیانی ئازاد و سەربەستی خۆیان هەڵبگرن. لەبەرئەوە هەردوو دەوڵەت بۆ بەچۆکدادانی خێڵەکان، توشی زۆر شەڕی دژواری ناوچەیی بوون. لە هەموو ئەو شەڕانە گرنگتر، ڕاپەڕینی "خانی لەپ زێڕینی برادۆست" بوو کە ساڵی ١٦٠٨ دژی دەسەڵاتداریی شا "عەباسی سەفەویی" لە قەڵای دمدم ڕوویدا. ڕاپەڕینی قەڵای دمدم کە بەیتەکانی لە لایەن "ئۆسکارمان"ی ئاڵمانیی لە ناوچەی مهاباد کۆکراوەتەوە، بەشێوەی بەربڵاو و یەکنەگرتوو هەستی کوردایەتی تێدا دەبینرێت.

هەستی کوردایەتی لە ناو خێڵە کوردەکاندا لە سەدەی حەڤدەی زایینییدا سەریهەڵداوە و بووە بە هۆی بزواندنی هەستی نەتەوایەتی ژمارەیەک نوسەری کورد، لەوانە: "فەقێ تەیران" و "مەلای جەزیری" بۆ نوسینەکانیان لە زمانی زگماکی کوردیی کەڵکیان وەرگرتووە و "ئەحمەدی خانی" ش داستانی مەسنەویی مەم و زینی نوسیوە. مەم و زینی ئەحمەدی خانی یەکەم نوسراوەی کوردە کە لەژێر پەردەی بەیتی مەموزیندا هەستی ناسیۆنالیستیی کورد زەق دەکاتەوە، بەڵام بیری پاشکەتووی دەرەبەگایەتی لە قۆناخی ئەو سەردەمەی کوردستاندا و بەهێزبوونی بیری ئیسلامیی لە ناو کوردە دەسەڵاتدارەکاندا، پێشی بە گەشەکردن و هەڵدانی تەندروست و بەجێی ئەو هەستە نەتەوایەتییە داڕێژراوە گرت و نەیهێشت بە شێوەی سروشتیی گەشە بکات و پەرەبسەنێت و بگاتە ئاستی هۆشیارکردنەوەی نەتەوەی کورد، لەو قۆناخەدا.

کوردستان لە سەدەی هەژدە و نۆزدەدا بە دەست سەرۆک خێڵە کوردەکانەوە هەڵدەسوڕا. میرەکانی "هەکاریی"، "بۆتان"، "بادینان"، "سۆران"، "بابان"، "ئەردەڵان" و "موکری"، بەشی هەرە زۆری کوردستانیان بە دەستەوە بوو. هەرکام لەو میرە کوردانە، بە داب و نەریتی ئەو سەردەمە، خاوەنی دامەزراو و دەزگای بەڕێوەبەریی حکومەتیی و هێزی پارێزەر بوون، بەڵام هەرگیز نەیانتوانی لەسەر دەسەڵاتێکی گشتیی نەتەوەیی یەکبگرن و دەوڵەتی کورد دابمەزرێنن و بچنە ژێر فەرمانی چوارچێوەداریی دەوڵەتییەوە. بە بەردەوامیی بۆ ڕاگرتن و بەردەوامبوونی دەسەڵاتی ناوچەیی خۆیان، تێدەکۆشان و ئەگەر ژیان و

سەربەستیی ناوچەکەیان بکەوتبێتە مەترسییەوە، ماوەیەک دژی نەیاران بەربەرەکانییان کردووە، تا سەرئەنجام دەوڵەتە داگیرکەرەکانی تورک و ئێران بە کۆکردنەوەی دەسەڵات لە ناوەندی حکومەتەکانیاندا، کۆتاییان بە ژیانی ئەو میرنشینانە و دەسەڵاتی بەڕێوەبەرایەتیان لە کوردستاندا هێنا.

گرنگترین بزوتنەوەی کورد بۆ ئازادیی کورد و سەربەخۆیی کوردستان بە سەرۆکایەتی شێخ "عوبەیدولای نەهریی" لە کۆتایی سەدەی هەژدەیەمدا بوو. شێخ کە ڕێبەرێکی ئایینی و کەسایەتییەکی ناسراوی سیاسی کورد بوو، ساڵی ١٨٨٠ بە هاوکاریی "بەحری بەگ بەدرخان" توانی سەرۆک خێڵەکانی زەرزا، گەورک، مامەش، پیران و مەنگوڕ لە یەکتر نزیک بکاتەوە و بە دروشمی ئازادکردنی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد، ناوچەکانی ماکۆ، خۆی، سەلماس، ورمێ، شنۆ، مهاباد و مەراغە ڕزگار بکات. لەشکری شێخ بەرەو تەورێز دەچێت، لەوێ بە دەست دەوڵەتی ئێران دەشکێت و بەرەو سنوری تورکیا دەکێشتەوە و لە لایەن تورکەکانەوە دەستگیر دەکرێت. سەرەتا تورکەکان شێخ عوبەیدولا لە ئیستانبوڵ دەستبەسەر دەکەن و دواتر دوری دەخەنەوە بۆ مەکە و شێخ ساڵی ١٨٨٢ لەوێ کۆچی دوایی کرد(٢).

دوای شکانی بزوتنەوی شێخ عوبەیدولای نەهریی، کوردە ڕوناکبیرەکانی ژێر دەستی دەوڵەتی عوسمانیی بە ئەزمون وەرگرتن لە بزوتنەوە گەلییەکانی وڵاتانی ئەوروپا، لە بیری دامەزراندنی کۆڕوکۆمەڵی سیاسی و نوسین و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە کەوتن، تا لەو ڕێیەوە، سەرەڕای هۆشیارکردنەوەی نەتەوەکەیان، بەربەرەکانیی داگیرکەرانی کوردستان بکەن.

میقداد مەدحەت بەدرخان لە ساڵی ١٨٩٨ دا یەکەم ڕۆژنامەی کوردیی بە ناوی کوردستان لە قاهیرە بڵاوکردەوە(٣). ڕۆژنامەی کوردستان ئەستێرەیەکی پرشنگدار بوو لە ژیانی سیاسی، ڕۆشنبیریی، فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی نەتەوەی کورددا.

لە ساڵی ١٩٠٠وە تا کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانیی و دابەشکردنی کوردستانی ژێر دەستی تورکیا بەسەر سوریا و دەوڵەتی تازە دامەزراوی

عێراقــدا، نەتــەوەی کــورد زۆر چــالاکیی ڕێکخراوەیــی بــە شــێوەی دامەزراندنی کۆمەڵەی پیشەیی و سیاسی هەبوو. ساڵی ۱۹۲۰ بە گوێرەی پەیمانی "سیڤەر"، هەلێکی لەبار بۆ کورد ڕەخسا کە دەوڵەتی سەربەخۆ دابمەزرێنێت، بەڵام گەیشتنی مستەفا کەمال بە دەسەڵات لە تورکیا و مۆرکردنی پەیمانی "لۆزان" لە ساڵی ۱۹۲۳، ئەو ئاواتەی گەلی کورد کوێر بۆوە و بۆ ماوەی نزیکەی ۷۰ ساڵ، ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان ئەو کێشەیەی لەبیر خۆی برد و بزوتنەوەکانی کوردستان بۆ دەوڵەتانی بە ناو سۆسیالیستیی و وڵاتە سەرمایەدارەکان، بوون بە بازاڕی سەودا و مامەڵە پێکردن و هەرجارەی لایەنێک بەقازانجی خۆی کەڵکی لە کێشەی کورد وەردەگرت، تا سەرئەنجام ڕوسیا و هاوپەیمانەکانی ناوی پیرۆزی سۆسیالیزمیان لەسەر خۆیان لابردو ئاگری شەڕی ساردی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوایان کوژاندەوە.

دوای شەڕی یەکەمی جیهانیی، کوردستان زۆر ئاڵوگۆڕی نوێی سیاسی بەسەردا هات. ڕەزا پەهلەویی ساڵی ۱۹۲۱ لە ئێران بە دەسەڵات گەیشت و لە ۲۵ ی ئوکتۆبەری ساڵی ۱۹۲۲ دا، بۆ تواندنەوەی کورد، پەیمانێکی هاوکاریی لەگەڵ مستەفا کەمال مۆر کرد. ساڵی ۱۹۲۵ سوپای ئێرانی نوێکردەوە و بە شێوەیەکی مۆدێرن ڕێکیخست و سیستمی سەربازیی بە زۆر "ئیجباریی"، دامەزراند. فەرمانی چەککردنی گشتیی خێڵەکانی ڕاگەیاند و خێڵەکانی چەککرد. خێڵی "جەلالی"ی لە کوردستانەوە گواستەوە بۆ "قوچان" و دەوروبەری "مەشهەد". پۆشینی جلوبەرگی کوردیی یاساخ کرد و نەیهێشت لە دەزگا حکومییەکان، خوێندنگەکان و شوێنە گشتییەکانی کوردستاندا کورد بە زمانی زگماکی بدوێن. بزوتنەوەکانی سمایل ئاغای سمکۆ، مەلا خەلیلی گۆڕەمەڕیی، جافر سوڵتانی هەورامیی و حەمە هەتیوی لە مهاباد سەرکوت کرد. مەلا خەلیل، مەلایەکی ناسراوی ناوچەی مەنگوڕایەتی مهاباد بوو کە دژی یاساخکردنی جلوبەرگی کوردیی ڕاپەڕیبوو، بەڵام دواتر چووە ژێر فەرمانی حکومەتی تارانەوە.

مستەفا کەمال ساڵی ۱۹۲۲ بە پشتگیریی کورد، دەوڵەتی کۆماریی تورکیای دامەزراند. هەر لە سەرەتای دامەزراندنی حکومەتەکەیەوە، دژی کورد ڕاپەڕی و خێڵە کوردەکانی چەککرد و کۆمەڵێکی زۆری لە

کوردستانەوە گواستەوە بۆ شارە تورک نشینەکانی "ئانادوڵ". چەند بزوتنەوەیەکی لە ناوچەی سیواس، بنگول و ساسون سەرکوت کرد. ساڵی ١٩٢٤ پۆشینی جلوبەرگی کوردیی و ئاخاوتن بە زمانی کوردیی یاساخ کرد و ڕایگەیاند: **(تورکیا وڵاتی تورکانە و تەنیا تورک تیایدا دەژی.)** مستەفا کەمال زۆر بێڕەحمانە سەدان گوندی کوردی سوتاند و بزوتنەوەکانی شێخ سەعید، سەید ڕەزا و ڕاپەڕینی ئاراراتی سەرکوت کرد. ڕاپەڕینی ئارارات لە لایەن کۆمەڵەی "خۆیبوون"ەوە سەرۆکایەتی دەکرا. خۆیبوون ڕێکخراوێکی سیاسی کورد بوو کە بە ئامانجی ئازاد کردنی کوردستان، بە یەکگرتنەوەی چەند کۆمەڵەی کوردیی بە سەرۆکایەتی ئیحسان نوری پاشا دامەزرا. خۆیبوون یەکەم کۆنگرەی خۆی لە مانگی گەلاوێژی ساڵی ١٩٢٧ دا لە "بحمدون"ی لبنان بەست. ئیحسان نوری پاشا ساڵی ١٩٢٧ بۆ یەکەم جار لە مێژووی نەتەوەی کورددا، ئاڵای کوردستانی، بە ئارم و نیشانی ئاڵای ئەمڕۆی کوردستان، لەسەر چیای ئاگریی هەڵکرد. خۆیبوون تا ساڵی ١٩٣١ خەباتی کرد و بە شکانی بزوتنەوەی ئارارات لەناوچوو(٤).

فەیسەڵی یەکەم لە دووی خەرمانانی ١٩٢١ دا لە لایەن ئینگلیزەکانەوە کرا بە شای عێراق. ئەو وڵاتە تا ساڵی ١٩٣٠ لەژێر چاودێریی و سەرپەرشتیی "قیم" ڕاستەوخۆی ئینگلیزدا بوو. ساڵی ١٩٣٠ بە وڵاتێکی سەربەخۆ ناسرا و بە ئەندامی شورای وڵاتە یەکگرتووەکان وەرگیرا. دوای پێکهاتنی وڵات و دەوڵەتی نوێ لە عێراق کە بەشێکی کوردستانیشی بەبێ ڕەزامەندیی گەلی کورد خرایە سەر، زمانی کوردیی و ڕێزگرتن لە داب و نەریتی کوردیی لەو بەشەی کوردستاندا یاساخ نەکرا و لە سەردەمی شۆڕشی شێخ مەحمودەوە، بزوتنەوە کوردییەکان ئەم دەستکەوتەیان بۆ نەتەوەی ئێمە پاراستووە و کوردی ژێر دەستی عێراق بە هەموو دەرد و ئازاری نەپسایەوە، توانی لە بواری سیاسی و فەرهەنگییدا چالاک بێت و منداڵانی لە خوێندنگەکانی کوردستاندا بە زمانی زگماکی پەروەردە بکات.

بەرلە دامەزرانی دەوڵەتی عێراق، شێخ مەحمودی حەفید لە مانگی گوڵانی ساڵی ١٩١٩ دا دەوڵەتی پاشایەتی کوردی ڕاگەیاند. دەوڵەتی

ئینگلیز دژی دەوڵەتی شێخ مەحمود ڕاوەستا و دواتریش دوو بزوتنەوەی تری لە باشوری كوردستاندا لەناوبرد. یەكەمیان بزوتنەوەی ١٩٣١- ١٩٣٢ بارزان بوو بە سەرۆكایەتی شێخ ئەحمەدی بارزان و ئەویتریان شۆڕشی ١٩٤٣- ١٩٤٥ بوو بە سەرۆكایەتی مەلا مستەفا بارزانی كە ئینگلیزەكان بەشێوەی ڕاستەوخۆ هاوكاریی سوپای عێراقیان كرد.

١- كورد تورك عەرەب، نوسینی سیسیل ج ئیدمۆندس، وەرگێڕانی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوكردنەوەی دەزگای ئاراس، هەولێر.

٢- كوردەكان، لاپەڕەی ٥٠، نوسینی حەسەن ئەرفەع، وەرگێڕانی حامید گەوهەری، بڵاوكراوەی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.

٣- كوردستان یەكەم ڕۆژنامەی كوردیی ١٨٩٨- ١٩٠٢، كۆكردنەوەی دوكتۆر كەمال مەزهەر.

٤- تاریخچه جنبشهای ملی كرد از قرن ١٩ تا پایان جنگ جیهانی دوم، لاپەڕەی ١٠٧، نوسینی دوكتۆر سادق شەرەفكەندیی "سەعید بدل".

گەلی کورد بەرلە دامەزرانی کۆماری کوردستان

نەتەوەی کورد لە ڕەوتی ژیانیدا بەپێی تێکەڵاویی ڕەگەزیی، ژیانی نیوە کۆچەریی و پێویستییەکانی کاری ڕۆژانەی، زۆر گوێی نەداوە بە سنورە دەستکردەکانی دوژمن لە ناو خاکی کوردستاندا، سەرەڕای زەبروزەنگ و توندوتیژیی داگیرکەران، نەیهێشتووە پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی نێوان کوردیی ناوچە جیاوازەکانی کوردستان لە یەکتر بپچڕێت.

کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەم، قۆناخی هۆشیاربوونەوە و گەشەسەندنی بیری نەتەوایەتی و پەرەسەندنی ڕاپەڕین و بزوتنەوە نیشتمانیی و نەتەوەییەکانی کوردە. بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی شێخ عوبەیدوڵای نەهریی، بڵاوکردنەوەی یەکەم ڕۆژنامەی کوردستان لە لایەن میقداد مەدحەت بەدرخانەوە، پەسەندکردنی پەیمانی سیڤەر بۆ سەربەخۆکردنی بەشێک لە خاکی کوردستان، هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە لایەن کۆمەڵەی خۆیبوونەوە، دامەزراندنی دەوڵەتی کورد لە لایەن شێخ مەحمودەوە، بزوتنەوەکانی شێخ سەعید، سەید ڕەزا، سمایل خانی سمکۆ، شۆڕشی بارزان بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفا بارزانیی، سەرهەڵدانی پەیتاپەیتای بزوتنەوە ناوچەییەکان و دروستبوونی دەیان کۆمەڵەی سیاسی و فەرهەنگیی، بڵاوبوونەوەی کتێب و ڕۆژنامەی جۆراوجۆری کوردیی لە بەشە جیاوازەکانی کوردستاندا، بەڵگەی زیندووی ئەو ڕاستییەن کە کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدی بیستەمدا پێی ناوەتە قۆناخی هۆشیاربوونەوەی سیاسی و بیری نەتەوایەتی گەشەی کردووە. کوردە ڕوناکبیرە خەباتگێڕەکان لەم ڕوانگەیەوە هەمیشە پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان بە یەکترەوە هەبووە و هاوکاریی یەکتریان کردووە و نەیانهێشتووە پەیوەندییە سیاسی، کۆمەڵایەتیی و بازرگانییەکانی نێوان بەشەکانی کوردستان لە یەکتر بپچڕێت. پێشڕەوانی نەتەوەی کۆڵۆنیی کورد، دوای هەڵوەشانەوەی پەیمانی سیڤەر و پەسەندکردنی پەیمانی لۆزان، لە ناو کەش و بارودۆخی دیکتاتۆریی و زەبروزەنگی داگیرکەرانی

کوردستاندا کە هەر بە خەیاڵی تواندنەوەی نەتەوەی کورد و خاکی کوردستان بوون، بە چەشنی ڕوناکبیرانی وڵاتان کە بەتایبەت دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئوکتۆبەر، بەرەو دامەزراندنی ڕێکخراوی مەدەنیی، فەرهەنگیی و سیاسی چوون و بەپێی بارودۆخی زاڵ بەسەر کوردستاندا، بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسی و جەماوەریی هەنگاویان هەڵگرت.

دەوڵەتە داگیرکەرەکانی ئێران، عێراق، سوریا و تورکیا، بە زانیاریی لەو بیرە ڕزگارییخوازییە هەڵقوڵاوە لە ناو ڕوناکبیرانی نەتەوەی کورددا، ڕێیان نەدا گەلی کورد بە شێوەی دیموکراتیی و بە ئاشکرا باسی مافە مەدەنی و سیاسیەکانی خۆی بکات و بۆ بەرگرییکردن لەو خواستە، هەوڵیانداوە کوردی ڕزگارییخواز بە جیاوازییخواز بناسێنن و خەبات، تەنانەت ویستە سەرەتاییەکانی، لە چوارچێوەی نەرمونیانیی لابدەن و بە چەک وەڵامی داواکارییەکانی بدەنەوە. هەوڵی داگیرکەرانی کوردستان بۆ داسەپاندنی ئەو سیاسەتە، تەنیا چوارچێوەی دەسەڵاتداریی خۆیانی نەگرتووەتەوە، بەڵکوو سەرەڕای گشت ناکۆکییەکانیان، بۆ کپکردنی دەنگی کورد، هەمیشە بە یەکەوە هاوکاریی یەکتریان کردووە. بۆ نمونە، سێ دەوڵەتی ئێران، تورکیا و عێراق لە مانگی جونی ساڵی ۱۹۳۷ دا لەگەڵ دەوڵەتی ئەفغانستان یەکیان گرت و بە بەشداریی نوێنەری دەوڵەتی ئینگلیز لە کۆشکی "سەعدئاباد"ی تاران کۆبوونەوە و پەیمانێکی دە خاڵییان واژۆکرد کە لە مێژوودا بە پەیمانی سەعدئاباد دەناسرێت. ئەو دەوڵەتانە لە بەندی حەوتی پەیمانی سەعدئاباددا بەڵێن دەدەن کە هیچ جموجوڵێکی چەکداریی دژ بە خۆیان لە ناوچەکەدا نەهێڵن و ڕێی تێکۆشانیش بە هیچ ڕێکخستنێک نەدەن کە دژی بەرژەوەندی ئەوان پێکبێت.

هەروەها بۆ ئەوەی پەیوەندیی نێوان بەشەکانی کوردستان لەیەکتر بپچڕن، پاراستن و دابینکردنی ئاساییشی سنورە دەستکردەکانیان کرد بە خاڵی سەرەکیی پەیمانەکەیان[١].

بەرلە دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە مهاباد، لە باشوری کوردستان کۆمەڵەیەک دامەزرا کە ناوی "کۆمەڵەی لاوان" بوو. ئەو کۆمەڵەیە ساڵی ۱۹۳٤ گۆڤاری "دیاریی لاوان"ی بڵاوکردەوە. ساڵی ۱۹۳٥ کۆمەڵەیەکی

نهێنــی لــە سلێمانیی دامــەزرا کــە نــاوی "کۆمەڵــەی پێشڕەوی نیشتمان" بوو[٢]. هەرچەندە ئەو دوو کۆمەڵەیە نەیانتوانی بۆ ماوەیەکی زۆر درێژە بە ژیان بدەن، بەڵام توانییان کوردە ڕۆشنبیرەکانی بەشی باشور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان هانبدەن کە بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسی، نەتەوەیی و نیشتمانیی هەنگاوبنێن. لە درێژەی ئەو ڕەوتەدا، "کۆمەڵەی ئازادیخوازیی کوردستان" وەک یەکەم ڕێکخراوی سیاسی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لە مانگی جونی ساڵی ١٩٣٨ دا لە دایک بوو. ئەوانەی وەک دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ئازادیی کوردستان ناویان لە بەڵگەنامەکاندا هاتووە، بریتین لە: عەزیز زەندیی، حوسێن فروهەر، حوسێن میکائیلی، کەریم یاهو، غەفور مەحمودییان.

کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان لە هەلومەرجێکدا پێکهات کە دیکتاتۆریی ڕەزا شای پەهلەویی باڵی ڕەشی بەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا کێشابوو. ڕەزا شا دەیویست بە هاوکاریی مستەفا کەمال "ئەتاتورک"، نەتەوەی کورد و خاکی کوردستان بتوێنێتەوە. لەبەرئەوەی کە کۆمەڵە ڕێکخراوێکی تەواو نهێنی بووە و دەزگای ڕاگەیاندنی چاپ و بڵاوکردنەی ڕۆژنامە و گۆڤاری نەبووە، بەڵگەیەکی لەسەر چۆنیەتی هەڵوەشان، یان گۆڕینی ناوی لێ بەجێنەماوە. کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان دوای داگیرکردنی ئێران و کوردستان لە لایەن هاوپەیمانانی جەنگی دووەمی جیهانییەوە، بە هۆی ناکۆکیی لە نێوان ئەندامانیدا، هەڵوەشا و ڕۆژی ١٣٢١/٥/٢٥ (١٩٤٢/٨/١٦) کۆمەڵەیەکی تر جێی گرتەوە کە ناوی "کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان" بوو.

قاسم ئێلخانی زادە کە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە لە دامەزراندنی پەیوەندیی کۆمەڵەی ژێکاف لەگەڵ کاربەدەستانی سۆڤیەتدا، لە دانیشتنێکیدا ئەم دیاردەیەی بۆ حەسەنۆڤ سەر کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز ڕونکردەوە کە کۆمەڵەی ژێکاف هەمان کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستانە و تەنیا ناوی خۆی گۆڕیوە. "ماکسیمۆڤ. م"

بـاڵیۆزی سـۆڤیەت لـە تـاران، لـە ڕاپـۆرتێكی ڕۆژی ١٩٤٤/١١/١٣ (١٣٢٣/٨/٢٢) دا، ئاماژە بۆ ڕاپۆرتی حەسەنۆف دەكات و دەنوسێت:

- (بەپێی ڕاپۆرتی هاوڕێ حەسەنۆف كە لەگەڵ قاسم ئێلخانی زادە سەبارەت بە پارتی ژێكاف هەیبووە، وا دەردەكەوێت كە ئەم پارتە پێش هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران لەدایكبووە.) ماكسیمۆف ئینجا لە كەوانەدا دەڵێت: **(مەبەست لە پارتی ئازادیی‌خوازی كوردستانە[٣].)**

جگە لە قاسم ئێلخانی زادە كە بە شێوەیەكی باش لە لای حەسەنۆف ئاماژەی بۆ كۆمەڵەی ئازادیی‌خوازی كوردستان كردووە و چۆنیەتییەكەی لە ڕاپۆرتی ماكسیمۆڤدا ڕەنگی داوەتەوە، هەیئەتی ناوەندیی كۆمەڵەی ژێكاف لە هەموو ڕاپۆرتەكانیدا بۆ یەكیەتی سۆڤیەت، مێژووی خەباتی كۆمەڵەی ئازادیی‌خوازیی بە ناوی خۆیەوە تۆماركردووە، تەنانەت لە ڕاپۆرتێكیدا بۆ "مۆلۆتۆف" وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت، دەربارەی هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ناو خاكی كوردستان، نوسیویەتی:

- (بە بۆنەی هاتنی لەشكری سورەوە بۆ مهاباد، حیزبمان بەیاننامەیەكی نوسی و دەست بە دەست بڵاویكردەوە و ڕایگەیاند هەر كەس ئەم بەیاننامەیەی پێدەگات، دانەیەكی لەبەر بنوسێتەوە و بیدات بە كەسێكی تر. حیزبی ئێمە لەو بڵاوكراوەیەدا لەشكری سوری بە ناوی لەشكری ئازادكەری نەتەوەی كورد ناساند. دوای هاتنی لەشكری سوری سۆڤیەت بۆ ئێران، دەركەوت حیزبی ئێمە لە ناو حیزبەكانی تردا، حیزبی هەرە پێشكەوتووی دژ بە فاشیست بووە.)

كورد لە قۆناخی پێش شەڕی یەكەمی جیهانییدا، بە تەواویی لە شار و گوندەكاندا نیشتەجێ نەبووە و دوای شەڕیش هەرچەندە گوندێكی زۆر لە كوردستاندا سازكرابوون، بەڵام بەشێك لە دانیشتووانی كوردستان بەپێی پێویستییەكانی ژیانی ئاژەڵداریی، ناچار بوون ڕوو لە ژیانی كۆچەریی بكەن و چەند مانگێكی ساڵ لە كوێستانەكاندا بژین. ڕۆژهەڵاتناسی ڕوس "مینورسكی" لە "دائیرەتولمعارفی ئیسلامیی" ساڵی ١٩٢٥ دا دەڵێت: **(ژمارەی كورد لە كوردستانی ئێران نیو ملیۆن و لە كوردستانی توركیا یەك ملیۆن و نیوە[٤].)** بەپێی سەرژمێریی ساڵی ٢٣- ١٩٢٤ لە عێراق، ژمارەی دانیشتووانی پارێزگای موسڵ ٤٩٤٠٠٧ كەس بووە. لەو ژمارەیە

١٨٩٠٠٠ کەسیان لە ناوچەی سلێمانیی و ١٧٠٦٥٠ کەسیشیان لە ناوچەی هەولێر بوون. ژمارەی دانیشتووانی کوردستان لە سەردەمی دامەزرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستاندا، نزیکەی نۆ ملیۆن کەس(٥) بووە کە لە ڕووبەری ٥٤٣ هەزار کیلومەتری چوارگۆشەی کوردستاندا ژیاون. ڕۆژنامەی کوردستان لە وتاری **"کوردان از بدو تاریخ تا سال ١٩٢٠"**، کە لە ژمارە ٢٣، لاپەڕەی ٣، ساڵی ١٩٤٦دا ئاماژەی بۆ کردووە، جۆری دابەشبوونی ئەو نۆ ملیۆن کوردە ڕوون دەکاتەوە و دەنوسێت: **(لە تورکیا سێ ملیۆن و نۆسەد و هەشتا و حەوت هەزار و نۆسەد و شەست ٣٩٨٧٩٦٠ کورد، لە ئێران سێ ملیۆن و سێسەد هەزار ٣٣٠٠٠٠٠، لە عێراق حەوت سەد و چل و نۆ هەزار و سێسەد و هەشتا ٧٤٩٣٨٠، لە سوریا دوو سەد و هەشتاو نۆ هەزار و نۆسەد و چل ٢٨٩٩٤٠ و لە کۆماری ئەرمەنستان و وڵاتانی تر شەش سەد و حەفتاو و دوو هەزار و حەوسەد و بیست ٦٧٢٧٢٠ کورد دەژین.)**

لە سێ ملیۆن کوردی ژێردەستی ئێران لە سەردەمی کۆمەڵەی ژێکافدا ٣٠٠٠٠٠ کەسیان لە شارەکان و ٢٧٠٠٠٠٠ کەسیشیان لە گوندەکان ژیانی نیوە کۆچەرییان هەبووە(٦). لە کۆی ئەم ژمارەیە، تەنیا نزیکەی ٥% ی کوردان خوێندەوار بوون و ئەوانی تر بەتایبەتیی ئافرەتان خوێندەوارییان نەبووە. گوندەکانی کوردستان خوێندنگە و بنکەی تەندروستیی و پزیشکیان نەبوو. بۆ نمونە لە شارێکی وەک مهاباد کە کۆمەڵەی ئازادیخواز، کۆمەڵەی ژێکاف، حیزبی دیموکرات و کۆماری کوردستانی لێ دامەزراوە، تەنیا خوێندنگەیەکی هەبوو. هەرچەندە کوردستان خاوەنی زۆر کانزای بەپیتە، بەڵام داگیرکەرانی کوردستان گرنگییان پێ نەداوە و هەوڵیان نەداوە بنکە و کارگای پیشەسازیی پێشکەوتووی لێ دابمەزرێنن و بە شێوەی جۆراوجۆر پێشیان بە گەشەکردنی گرتووە و خەڵکەکەیان بە هەژاریی هێشتووەتەوە.

ئاوی زۆر و کێڵگە و لەوەڕگەی بەپیتی کوردستان، سەرچاوەی بنەڕەتیی داهاتی دانیشتووانی کوردستان بووە، بەڵام لەو بوارەشەوە چونکە دەغڵودانی کوردستان بە ئامێر و کەرەستەی کۆن و داوکەوتوو بەدەست

هـاتوون! بەرهـەمی کوردسـتان تـەنیا بەشـی خـەڵکی خـۆی کـردووە. لـە لایـەکی تـرەوە، کوردسـتان ئـەو کاتـە سـەردەمی دەرەبەگایـەتی بـوو، ئابوورییەکـەی بـەپێی دابونـەریتی دەرەبەگایـەتی بـەڕێوەدەچوو، وەرزێڕانـی خـاوەن زەوی خۆیـان نـەبوون و بەرهـەمی ڕەنـج و زەحمـەتیان دەچووە گیرفـانی دەرەبـەگەکانـەوە و خۆیـان لـەوپـەڕی هـەژاریی و دەست تەنگیدا دەژیان.

لـەو هەلومەرجـەدا بـە دەستپێشـخەریی کۆمـەڵێک لاوی ڕونـاکبیری مهاباد، کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردستان دامـەزرا. بـەپێی بەڵگەنامـەکانی هەیئـەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژێکاف، کۆمەڵـەی ئـازادییخوازی کوردستان مـانگی جـونی سـاڵی ١٩٣٨ دامـەزراوە. دوای گەڕانـەوەی بەشـێک لـە ئەندامانی لە زیندان و دورخراوەیی و دورە وڵات، ناکۆکیی دەکەوێتە نـاو ئـەنـدامانی و لـە درێـژەی ئـەو ناکۆکییانـەدا، کۆمەڵـەی ئـازادییخوازیی کوردستان هەڵدەوەشێت(٧).

دوای تێپـەڕبوونی نزیـک بە سـاڵێک بەسـەر هەڵوەشـانی کۆمەڵـەی ئـازادییخوازدا، حوسێن فروهـەر "زێڕینگـەران" لـەگـەڵ چەنـد هـەڤاڵێکی تـری و ژمارەیـەک ڕونـاکبیری شـاری مهابـاد کـە خـاوەن بیـری نەتـەوەیی بوون و باوەڕیان بە سەربەخۆیی کورد و یەکگرتنەوەی خاکی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵـەتی گـەورەی کوردستان هـەبوو، یـەکیانگرتووە و ڕۆژی ١٣٢١/٥/٢٥ (١٩٤٢/٨/١٦) نـاوی کۆمەڵـەی ئازادییخوازیـان گۆڕیـوە بـۆ کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و بە سەرۆکایەتی حوسێن فروهەر بە ناوی کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردستانـەوە درێژەیـان بـە خـەبات داوە. هەیئـەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژێکاف لـە ڕۆژژمێـرە تایبەتییـەکانی خۆیدا بـۆ سـاڵی ١٣٢٢ (١٩٤٣-١٩٤٤) و سـاڵی ١٣٢٣ (١٩٤٤-١٩٤٥)، ئامـاژەی بـۆ مێـژووی دامـەزرانی خـۆی کـردووە و دەڵێـت: **(کۆمەڵـە ڕۆژی ٢٥ ی گـەلاوێژ دامـەزراوە.)** ئەوانـەی لـەم گۆڕانکارییـەدا پتـر ناویـان دیـارە و لـە بەڵگەنامەکان و نوسراوەکانی ژێکاف و ڕاپۆرتی کاربەدەستانی سۆڤیەتدا ناویان هاتووە بریتین لە: قاسم قادری قازی مامۆستای خوێندنگـە، عـەلی ڕیحـانی بازرگـان، عـەلی مـەحمودی مامۆسـتای خوێندنگـە، مسـتەفا سـوڵتانیان بازرگـان، عەبـدولڕەحمان کـەیانی بازرگـان، ئیبـراهیم

ئیبراهیمیان "نەوجەوان" بازرگان، عەبدولڕەحمان زەبیحی لاو، حوسێن فروهەر "زێڕینگەران" بازرگان، محەمەد یاهو کارمەندی حکومەت، مەلا عەبدوڵای داودیی "مەلای حەجۆکێ" ڕوناکبیر، محەمەد ئەمینی شەرەفیی بازرگان، سدیق حەیدەریی بازرگان، محەمەد نانەوەزادە کوڕە بازرگان، محەمەد دڵشاد ڕەسوڵیی کوڕە بازرگان.

١- دەقی پەیمانی سەعدئاباد.
٢- گۆڕانکارییە ڕامیارییەکان لە عێراق ١٩٤١-١٩٥١ نوسینی جەعفەرعەباس حەمیدی، وەرگێڕانی فەهد گردەوانیی.
٣- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیەی فیدراڵ، ف ٩٤./ئو ٣٠/ د ٦٦/ پ ٣٤٨/ لاپەڕەی ٦٥. بڕوانە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، حامید گەوهەریی
٤- ساڵنامەی ئاماریی ساڵی ١٩٥١ی ناوەندی ئاماری ئەنقەرە لە ژمارەی ١٢٠ی گۆڤاری جوگرافیایی، لاپەڕەی ٣٤٧، ڕۆژی ٣ ی سپتێمبەری ١٩٥٤ دا لە تورکیا ڕایگەیاند: ژمارەی ئەو کەسانەی زمانیان کوردییە (١٤٧٦٥٦٢) کەسن
٥- گۆڤاری نیشتمان ژمارەی ٥، لاپەڕەی ٣، ڕێبەندانی ١٣٢٢.
٦- چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادیی، لاپەڕەی ١٠، نوسینی دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملوو.
٧- بۆ زانیاریی پەیداکردن لەو کێشە و هەڵوەشانەی کۆمەڵەی ئازادییخوازی کوردستان، بنواڕە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، حامید گەوهەریی.

جەنگی دووەمی جیهانیی و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان

بەرلە جەنگی دووەمی جیهانیی، هیتلێر چاوی بە ستالین کەوت و بۆ دڵنیا بوونی لە هێرش نەکردنی یەکیەتی سۆڤیەت بۆ سەر وڵاتەکەی، پەیمانێکی لەگەڵ واژۆکرد کە ناوی پەیمانی "پولادین" بوو. دوای بەستنی ئەو پەیمانە، کاتژمێر ٠٤:٤٥ ڕۆژی یەکی سپتێمبەری ۱۹۳۹، سوپای ئاڵمان پەلاماری پۆڵۆنیای دا. بەو هێرشەی ئاڵمان بۆ سەر پۆڵۆنیا، جەنگی دووەمی جیهانیی لە ئەوروپای ڕۆژئاوا سەریهەڵدا و حکومەتەکانی ئینگلیز، فەرەنسە و بەلژیک هەڕەشەیان لە ئاڵمان کرد کە لە پۆڵۆنیا پاشەکشە بکات و لە ترسی هێرشی سوپای هیتلێر بۆ سەر وڵاتەکەیان، سنورەکانی خۆیان بەهێز کرد. ئاڵمانیا گوێی بە هەڕەشەی ئەو سێ وڵاتە نەدا و هێرشی کردە سەر بەلژیک، نەرویژ و هۆڵاند و بە وڵاتی بەلژیکدا ڕێیەکی نوێی بۆ پەلاماردانی فەرەنسە کردەوە و سەرئەنجام سوپای ئاڵمان ساڵی ۱۹٤٠ توانی دوای ۲۸ ڕۆژ شەڕ، بە زیانێکی کەمەوە، وڵاتی فەرەنسا داگیربکات. ڕۆژی ۱۹٤۱/۳/۳ هیتلێر فەرمانیدا:

- (دەبێت هەموو شوراکان لەناوبچن و هەر سەربازێکی ئاڵمانیی بۆ ئەو مەبەستە یاسا نێودەوڵەتییەکان بشکێنێت، لێپێچینەوەی لەگەڵدا ناکرێت[۱].)

چوار مانگ و نۆزدە ڕۆژ دوای ئەو فەرمانە، سوپای هیتلێر ڕۆژی ۱۹٤۱/۷/۲۲ بە ناوی نهێنی **"باربارۆسا"**وە، بە سێ ملیۆن سەرباز هێرشی کردە سەر یەکیەتی سۆڤیەت، کەچی لە ماوەی کەمتر لە مانگێکدا، نزیکەی ۲٠٠ هەزار سەربازی لێ کوژرا. ئەو ژمارەیە چوار ئەوەندەی هەموو کوژراوەکانی سوپای هیتلێر بوو لە هێرشکردنی بۆ سەر ئەوروپای ڕۆژئاوادا.

لە جەنگی دووەمی جیهانییدا، هەر سێ وڵاتی ئاڵمانیا، ئیتالیا و ژاپۆن یەکیانگرت و پەلاماری بەشێک لە وڵاتانی ئەوروپا، ئافریقا و ئاسیایاندا. لە بەرامبەر ئەو سێ دەوڵەتانەدا، سەرەتا ئینگلیز و وڵاتە

یەکگرتووەکانی ئەمریکا هاوپەیمانییەکیان پێکهێنا و دواتریش یەکیەتی سۆڤیەت بەشداریی ئەو هاوپەیمانییەی کرد و دواتر ئێرانیان داگیرکرد. ئامانجی ستراتیژیی هاوپەیمانان لە داگیرکردنی ئێراندا، دەگەڕایەوە بۆ چوار خاڵ، وەک:

- بەدەستخستنی ڕێگاکانی ئێران بەرەو دەریای خەزەر بۆ گەیاندنی چەک و کەرەستەی سەربازیی بە یەکیەتی سۆڤیەت.
- داگیرکردنی بیرە نەوتییەکانی باشوری ئێران بۆ پاریزگارییکردن لێیان و ڕێگەنەدان بە نازییەکان کە بیانتەقێننەوە. (لە هەموو ماوەی جەنگدا نەوتی ئێران پێویستییەکانی سەربازیی هاوپەیمانانی دابینکرد، بەتایبەتیی دوای تێوەگلانی ژاپۆن لە شەڕدا.)
- دەرکردنی کارگەران و پسپۆڕانی ئاڵمانیایی، بۆ بەرگرییکردن لە کاری تێکدەرانەیان لە ڕێگاکانی هاتووچۆ و بیرە نەوتییەکاندا و ڕێگرتن لە کودەتا کە نەتوانن بە یارمەتی ئێرانییەکانی لایەنگری ئاڵمانیا، گروپی فاشیستیی پێکبهێنن و کودەتا بکەن.
- لە کاتی نزیکبوونەوەی سوپای ئاڵمان لە سنوری ئێران، هێزەکانی ئینگلیز پێشیان لێ بگرن.[٢]

بەو مەبەستانە، ڕۆژی ١٣٢٠/٦/٣(١٩٤١/٨/٢٥) سوپاکانی ئینگلیز و سۆڤیەت، بە سێ هێڵدا بەرەو ئێران هاتنە پێشەوە. ئینگلیز لە خانەقینەوە خزایە ناو خاکی ئێرانەوە و بە کرماشان و هەمەداندا خۆی گەیاندە قەزوێن و لە بەسرەوە هات و ناوچەی باشوری خوزستانی داگیرکرد. سەرەڕای جێگیربوونی لە ناوچە نەوتییەکانی ئێراندا، باشوری ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشی لە ئیلامەوە تا دەگاتە سەقز، خستە دەست خۆی و ڕێی بە دانیشتووانی ئەو ناوچانە نەدا کە سەرپێچیی بکەن لە فەرمانەکانی ڕژێمی ئێران و هاوکاریی ڕژێمی ئێرانی کرد کە لەو ناوچانەدا درێژە بە دەسەڵاتی خۆی بدات. هەروەها بە هێڵی دەریادا بەرەو بەندەر شاپور چوو کە ٦٥٠ مەلەوان لە هێزی دەریایی ئێران بە فەرماندەیی دەریادا "بایۆندر" لە بەرامبەریدا ڕاوەستا کە ئەوانیش دوای ٢٤ کاژێر لەناوچوون[٣].

سوپای سۆڤیەت دوای بۆمببارانکردنی سەربازگەکانی قەزوێن، ڕەشت، تەورێز، مەشهەد، گورگان، ئەردەوێل، ورمێ و مهاباد، بە جوڵفادا خۆی گەیاندە تەورێز و لە ئاستاراوە بەرەو بەندەر پەهلەویی و ڕەشت چوو. پەلاماری سنوری باکوری ڕۆژهەڵاتی خۆراسانی دا و لە ئاکامدا سوپای ۱۲۷ هەزار کەسیی ڕەزاشا بەچۆکدا هات. هەموو خۆراسان، مازندەران، ئازەربایجانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و بەشێک لە شارەکانی کوردستان وەک: خۆی، ماکۆ، شاپور، ورمێ، شنۆ، نەغەدە، مهاباد، میاندواو، هەوشار و بۆکان، کەوتنە دەست سۆڤیەت. بە هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئەو ناوچانە، فەرماندەکانی لەشکری خۆراسان و ورمێ ڕایانکرد. فەرماندەکانی لەشکری خۆراسان خۆیان گەیاندە بەندەر پەهلەویی و فەرماندەکانی لەشکری ورمێ ڕایانکرد بۆ سنوری دەستکردی تورکیا و بە بەرزکردنەوەی ئاڵای سپی، خۆیان دایە دەست تورکەکان، هەروەها سەربازانی سەربازگەی مهابادیش، چەکەکانیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ شارەکانیان و لە ئەنجامدا چەکێکی زۆر کەوتە دەست خەڵک و خێڵەکان و حکومەتی ئێران لەو ناوچانەدا لە دەسەڵات کەوت. سۆڤیەت بە پێچەوانەی ئینگلیزەکان هەڵسوکەوتی لەگەڵ سوپای ئێران کرد و نەیهێشت لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیدا، حوکمڕانیی بکات.

دوای هێوربوونەوەی دۆخەکە، سوپای ئێران ویستی بگەڕێتەوە بۆ ورمێ، بەڵام سوپای سۆڤیەت پێشی لێگرت. سەرۆک خێڵە کوردەکانی ناوچەی ورمێ بە کەڵکوەرگرتن لەو بۆشاییە، پەلاماری بنکەکانی ژاندارمەریی و شارەبانیی و ژمارەیەک ماڵی کاربەدەستانی حکومەتیان دا و تاڵانیان کردن. کردەوەی ئەو سەرۆک خێڵانە و لەمپەر خستنە بەر گەڕانەوەی سوپای ئێران بۆ ورمێ لە لایەن فەرمانبەرە سیاسی و سەربازییەکانی سۆڤیەتەوە لە ورمێ، ڕێبەرانی مۆسکۆی تووڕە کرد، بە چەشنێک کە مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت، نامەیەکی توند و ڕەخنەگرانەی دژی گەلی کورد و سەرۆک خێڵە کوردەکان ئاراستەی باڵیۆز و کۆنسوڵگەرییەکان و فەرماندەکانی لەشکری ٤٧ ی سۆڤیەت کرد کە لە جێی خۆیدا ئاماژەی بۆ دەکەم.

لە هەمان کاتدا، محەمەد عەلی فروغی کە لە جێی ڕەجەبعەلی مەنسور، پۆستی سەرۆکوەزیرانی پێدرابوو، لە هەموو دەرەتانێک بۆ

کەمکردنەوەی ناکۆکیی لە نێوان ئێران و یەکیەتی سۆڤیەت و بریتانیا سودی وەردەگرت. ڕۆژی ١٣٢٠/٦/١٧ (١٩٤١/٩/٨) ڕێککەوتنامەیەکی دەربارەی داگیرکردنی ئێران لە لایەن هێزەکانی یەکیەتی سۆڤیەت و بریتانیا مۆرکرد. ڕۆژی ١٣٢٠/٦/٢٣ (١٩٤١/٩/١٤) باڵیۆزەکانی سۆڤیەت و ئینگلیز هەڕەشەیان لە ڕەزاشا کرد کە تا ڕۆژی ١٣٢٠/٦/٢٦(١٩٤١/٩/١٧) بە سودی محەمەد ڕەزای کوڕی، تاج و تەختەکەی بەجێبهێڵێت. ڕۆژی ١٣٢٠/٦/٣٠ (١٩٤١/٩/٢١) ڕەزا شا و بنەماڵەکەی جگە لە محەمەد ڕەزای کوڕی، ڕەوانەی بەندەر عەباس کران و بە پاپۆڕێکی بریتانیایی بۆ دورگەی مۆریس لە ئەفریکای باشور دورخرانەوە.

بەرلە داگیرکردنی ئێران لە لایەن هاوپەیمانانەوە، لە مانگی ٦ و ٧ دا یەکیەتی سۆڤیەت سێ یادداشتنامەی ڕەوانەی دەوڵەتی ئێران کرد و لەشکری ٤٧ ی لە سنورەکانی ئازەربایجاندا جێگیرکرد. ئێران لە سەرەتای ڕووداوی خەرمانانی ساڵی ١٣٢٠ دا بوو. لە یەکەم ڕۆژەکانی مانگی سپتێمبەری ١٩٤١ دا (سەرەتای دەیەی دووەمی خەرمانانی ١٣٢٠) داوایان لە باقرۆڤ کرد بۆ وتووێژێکی یەک ڕۆژە دەربارەی ئازەربایجانی باشور، بچێت بۆ مۆسکۆ. لەو بروسکەیەی ستالیندا نوسراوە:

- (کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیست دەیەوێت ئێوە بێن و ڕۆژێک لە مۆسکۆ بمێننەوە. ستالین ١٩٤١/٥/١ ژمارە ٣.[٤].)

لە وتووێژی مۆسکۆدا، بڕیاردرا لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە چەند لیژنەیەکی تێکەڵاو لە ئەندامانی حیزبی کۆمونیست، ئۆرگانە دەوڵەتییەکان، فەرمانبەرانی دادوەریی، ئاساییش و ئابووری، ڕەوانەی ئازەربایجانی ئێران بکرێن. عەزیز عەلییۆڤ محەمەد کەریم ئۆغلی سکرتێری سێیەمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان، سەرۆکایەتی ئەو لیژنانەی پێ سپێررا. بڕیاردرا لە نیوەی دووەمی مانگی سپتێمبەری ١٩٤١ دا "لیژنەکانی عەزیز عەلییۆڤ" لە تەورێز دەست بە چالاکییەکانیان بکەن و بەرپرسیاریی لیژنە ڕەوانەکراوەکان بەم جۆرە دیاریکران:

موحیبعەلی ئەمیر ئەسلانۆڤ، بەشی ئابووری

ئاغا سەلیم ئاتاکیشیۆڤ، بەشی تایبەت "هەواڵدەریی"

مستەفا قولییۆف، بەشی تەندروستیی
میرزا ئیبراهیمۆف، سەرنوسەری ڕۆژنامەی ئازەریی زمان[٥].
بە مەبەستی پێشاندانی گەشەکردنەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ڕووی ئەدەبیات، پیشە، هونەر، ئابووری و .. تد، بڕیاردرا لیژنەکان گەنم، قەند، شەکر، نەوت و شتی تر بۆ شارەکانی تەورێز، بەندەر پەهلەویی، ئەردەوێڵ، ڕەشت، ئاستارا و جێییەکانی تر ببەن و لە شارە گەورەکانی ئازەربایجان ئۆپێرای "کۆرئۆغلی، لەیل و مەجنون، شا ئیسماعیل، ئارشین ماڵئالان و مەشەدی عیباد" پێشانبدرێن. بە هاودەنگیی لەگەڵ مۆسکۆ، لیژنەکانی سەر بە عەزیز عەلییۆف، دەبووایە لە ماوەی سێ مانگدا ژمارەی ئەندامانیان لە پێنج سەد کەسەوە بگات بە دوو، تا شەش هەزار کەس[٦].
بەرلە چوونی لەشکری ٤٧ ی سوپای سور بۆ ناو خاکی ئێران. لە مانگی مای و جونی ١٩٤١ (گوڵان- جۆزەردانی ١٣٢٠)، کۆماری ئازەربایجان بە فەرمانی باقرۆف، ٣٨١٦ کەسی لە ٥٢ گروپدا ئامادەکردبوو کە لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە ڕەوانەی ئازەربایجانی باشوریان بکات. لە ناو ئەو کەسانەدا، ١٢ کەسیان کادیری باڵای حیزبیی، ٧٠ کەسیان کادیری حیزبیی، ١٠٠ کەسیان کارمەندی بەڕێوەبەرایەتی، ٢٠٠ کەسیان فەرمانبەری ئاساییش، ٤٠٠ کەسیان پۆلیس، ٦٠ کەسیان کارمەندی دەزگاکانی دادوەریی، ١٥٠ کەسیان کارمەندی دەزگاکانی ڕاگەیاندن، ٢٤٥ کەسیان کارمەندی هێڵی ئاسن و ٤٢ کەسیشیان زەویناس و کارگەری نەوت بوون. عەزیز عەلییۆف سکرتێری سێیەمی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجانی سۆڤیەت، بۆ سەرۆکایەتی کردنی ئەو کەسانە دەستنیشان کرابوو. دەبووایە ئەو گروپانە لەگەڵ لەشکری ٤٧ ی سوپای سور ڕەوانەی ئێران بکرێن[٧].
بە ڕێنوێنیی کۆمیتەی بەرگریی دەوڵەتی سۆڤیەت و فەرمانی "د. کۆزۆلۆڤ" فەرماندەی بەرەی شەڕی سەرووی قەفقاز، سەرهەنگی کۆمیسێر عەزیز عەلییۆڤ کرا بە ئەندامی شورای جەنگیی لەشکری ٤٧ کە لە تەورێز جێگیرکرابوو. لەو فەرمانەدا هاتووە:
- (دەبێت هاوڕێیانی ڕەوانەکراو هەموو ڕێنوێنییەکانی عەزیز عەلییۆڤ سکرتێری حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجانی سۆڤیەت و ئەندامی شورای

جەنگیی جێبەجێبکەن. کۆمیسێرەکان و ئۆرگانەکانی جەنگیی و سیاسی، نابێت دەست لە کاروباری لیژنەکانی عەزیز عەلییۆف وەربدەن[٨].)

میر جەعفەر باقرۆف لە یەکێک لە دیدارەکانیدا لەگەڵ لیژنە ڕەوانەکراوەکان بۆ ئازەربایجان گوتی: **(ئێوە دەزانن کە سوپای سور لە ماوەیەکی کەمدا زۆربەی هەرێمەکانی باکوری ئێرانی خستەدەست خۆی. هەموو ئەو شوێنانە، ئازەربایجانی ئێمەیە. بەگوێرەی بەڵگە مێژووییەکان، بەشی زۆری هەرێمی باکوری ئێران وەک قەزوێن، ورمێ، میانە، مەراغە، تەورێز، ئەردەوێڵ، سەڵماس، خۆی، ئەنزەل و .. تد، شوێنی بابوباپیرانی ئێمەن. ئەگەر ڕاستییتان دەوێت، تاران یەکێکە لە شارە کۆنەکانی ئازەربایجانی ئێمە[٩].)** هەروەها لە پروتۆکۆڵی ڕۆژی ١٩٤١/٩/١٥ (١٣٢٠/٦/٢٤) دا ئاماژە بۆ دیداری باقرۆف و هاوڕێیانی ڕەوانەکراو بۆ ئێران کراوە، ناوبراو دەڵێت:

- (مەسەلەیەک کە من لێرە دەبێت لەگەڵ ئێوە باسی بکەم، ئەوەیە تا ئەو کاتەی سوپای سوری سۆڤیەت لە خاکی ئازەربایجانی باشوردا بێت، ئێمە ناتوانین بێدەنگ بوەستین و سەدان کەس لە برسان بمرن. ئەگەر لە دەمارەکانی ئێمەدا تنۆکێک خوێنی ئازەربایجانیی هەبێت، دەبێت درەنگ، یان زوو، ئازەربایجانییەکانی باشور لەگەڵ برا دورخراوەکانیان، واتە گەلی ئازەربایجانی سۆڤیەت، یەکبگرینەوە... بۆ ئەو مەبەستە هێز و توانای پێویستمان هەیە... هەرچەندە ئەو کارە دژواریش بێت، ئێمە یارمەتی زەحمەتکێشانی ئازەربایجانی باشور دەدەین. غیرەتی ئێمە، ناموسی ئێمە، ئینساف و سەداقەتی ئێمە، ئێمە ناچار بە کردنی ئەو کارە دەکات. لەبەرئەوە ئێمە لە نامەیەکدا بۆ ڕێبەرمان هاوڕێ ستالین، داوامان لێکرد کە ئیزنمان بدات یارمەتی زەحمەتکێشانی ئازەربایجان بدەین. پرسیار لە من کرا، چیتان دەوێت؟ وەڵامم دایەوە کە ئێمە دەمانەوێت یارمەتی براکانمان لە ئازەربایجانی باشور بدەین. داواکارین ئەو ئیزنەمان بدەنێ. هاوڕێیانی مۆسکۆ ئەو ئیزنەیان بە ئێمە دا[١٠].)

باقرۆف سەبارەت بە ڕێنوێنییەکانی مۆسکۆ گوتی: **(یارمەتییەکانی ئێمە بۆ ئازەربایجانی باشور، دەبێت بە جۆرێک بێت کە حکومەتی شا و ئینگلیزەکان، ئێمە بە دەستتێوەردان لە کاروباری ناوخۆی ئێراندا**

تاوانبار نەکەن.) لە کۆتاییدا دەڵێت: **(ئەرکی ئێوە بەرپرسیارییەکی قورس و شەریفە، ئێوە بۆ کارێکی زۆر گرنگ ڕەوانەی ئەوێ دەکرێن و بە بەڕێوەبردنی ئەو کارە، خزمەتێکی گەورە بە گەلی ئازەربایجان دەکەن. ئێوە بە ڕاپەڕاندنی ئەو ئەرکە شەریفەتان، ئاواتی سەدان ساڵەی برا لێکدابڕاوەکانتان دەهێننەدی. ئێوە پێکەوەیان گرێدەدەن و ئەوەش مەسەلەیەکی ناموسییە و غیرەت و سەداقەت و خۆشەویستیی ئێوە دەگەیەنێت[١١].)**

باقرۆف لە دیدارەکانیدا لەگەڵ فەرمانبەرە ڕەوانەکراوەکان بۆ ئازەربایجان دڵنیایی لەسەر بەنهێنی ڕاگرتنی مەسەلە باسکراوەکان و بەڕێوەبردنی فەرمانەکانی عەزیز عەلییێڤ دەکردەوە. سەرەڕای هەوڵەکانی باقرۆف سەبارەت بە بەڕێوەبردنی ئەرکە دیاریکراوەکان لە ئازەربایجانی باشور، ستالین لەو بارەیەوە توشی گومان و دوودڵیی بوو. ئۆڕگانە ئەمنییەکانی یەکیەتی سۆڤیەت بۆ گوشار خستنە سەر حکومەتی ئێران، چەندان پلانیان دەربارەی هەوڵی ڕزگارییخوازانە لە کوردستاندا ئامادەکردبوو. سیاسەتی ڕێبەرانی سۆڤیەت سەبارەت بە کوردستان بە پێچەوانەی سیاسەتیان سەبارەت بە ئازەربایجان بوو. دەیانویست بە ڕژێمی ئێران بڵێن کە گەلی کورد خەریکە کوردستان لە ئێران جیادەکاتەوە و دەیان پلانیان بۆ سەلماندنی ئەو وتانەیان ئامادەکردبوو. لەگەڵ ئەوەشدا "ئەندریە سیمیرنۆڤ" باڵیۆزی یەکیەتی سۆڤیەت کە ئاشنایەتی پتری لەسەر ئێران هەبوو، دژی "یارییکردن لەگەڵ کێشەی کوردستان" بوو، دەیگوت:

- (لە ئێراندا تاوانی جیاوازییخوازیی کوردەکان بە بەردەوامیی یارییەکی سیاسی وڵاتانی بێگانە بووە. دەبێت ئێمە خۆمان تێکەڵاوی ئەو یارییە نەکەین. ئەوە بەو واتایە نیە کە پەیوەندیی خۆمان لەگەڵ کوردەکان بپچڕین و بە قازانجی خۆمان و بۆ بەرەوپێشەوەبردنی دەستکەوتەکانمان کەڵکیان لێ وەرنەگرین. لە هەر حاڵەتێکدا چالاکییە سیاسییەکانی ئێمە لە باکوری ئێران، پەیوەندیی بە ئازەربایجانییەکانەوە هەیە[١٢].)

ڕوسەکان جگە لە ئامانجە سەرەکییەکانیان، بەو دیدەوە لە ئازەربایجان و کوردستان دەستبەکار بوون کە لە لایەک یارمەتی

ئازەربایجانییەکان بدەن کە لە بواری سیاسی، کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەوە گەشە بکەن و لە نێوانیاندا لایەنگر بۆ خۆیان بدۆزنەوە و لە لایەکی تریش کوردەکان بخەنە ژێرچاودێریی خۆیان و نەهێڵن ناوچەکە بشێوێنن! و بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان، دژی حکومەتی ئێران کەڵکیان لێوەربگرن و لە ناو سیاسەتێکی نادیاردا یارییان پێبکەن.

عەزیز عەلییۆف ڕۆژی ١٩٤١/٩/٢٢ (١٣٢٠/٧/٣٠) گەیشتە تەورێز و فەرمانبەرە ڕەوانەکراوەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بەو شارانەدا بڵاوکردەوە کە سوپای سوریان لێ جێگیرکرابوو[١٣]. ڕۆژێک بەرلە گەیشتنی بۆ تەورێز، واتا لە ١٩٤١/٩/٢١ (١٣٢٠/٧/٢٩)، حکومەتی ئێران، فەهیم ئەلمولکی کرد بە پارێزگاری ئازەربایجان[١٤].

میرزا ئیبراهیمۆف کە بەرپرسیاری بەشی ڕاگەیاندنی لیژنە ڕەوانەکراوەکان بوو، لە یەکەم هەنگاودا، ڕۆژنامەیەکی ئازەریی زمانی بە ناوی لە ڕێی نیشتماندا "وەتەن یۆڵندە" بڵاوکردەوە کە زۆر بە توندیی کەوتە بەر ڕەخنەی حکومەتی ئێران. لەو چوارچێوەیەدا کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت لە بروسکەیەکی نهێنیدا بۆ باقرۆف، ڕایگەیاند: **(عەلی سوهەیلی وەزیری دەرەوەی ئێران شکاتێکی دژی لیژنەی عەزیز عەلییۆف ئاراستەی سیمیرنۆف، باڵیۆزی ئێمە کردووە و دەڵێت لیژنەی عەزیز عەلییۆف لە تەورێز ڕۆژنامەیەک بە ناوی لە ڕێی نیشتماندا بە زمانی تورکیی بڵاودەکاتەوە. سیمیرنۆف لە وەڵامیدا ڕایگەیاندووە کە ئەو ڕۆژنامەیە بۆ سەربازانی لەشکری سور و فەرمانبەرانی سۆڤیەت بڵاودەکرێتەوە. سوهەیلی داوادەکات ڕۆژنامەکە لە ناو خەڵکدا بڵاونەکرێتەوە. داوا دەکەین وەڵامێکی پەسەند بەو وتانەی وەزیری دەرەوەی ئێران بدەنەوە[١٥].)**

میر جەعفەر باقرۆف لە بروسکەیەکدا بۆ هاوڕێیانی "دکازانۆف" و "سوبۆلۆف" لە کۆمیسارییای کاروباری دەرەوە، دەڵێت: **(وتەکانی سوهەیلیی لە خۆوە نین و بە تەواویی بێناوەڕۆکن. دەبێت بڵێم کە سیمیرنۆف بە مەبەست ڕووبەڕووی چالاکییەکانی عەزیز عەلییۆف دەبێتەوە. ڕەخنەی فەرمانبەرە ڕەسمییەکانی ئێمە لەوانە ئەندامانی سوپا لە کاروباری عەلییۆف، بۆ ئەوەیە کە ئەو بەشداریی کۆڕەکانی مەی**

خواردنـەوەیان ناکـات و بـە پێچەوانـەوە، هۆشـیاریان دەکاتـەوە کـە لـە سنوری دەسەڵاتیاندا دەرنەکەون. وا دیارە کە ئەو هاوڕێیانە لە وتەکانی عەلییۆڤ خۆشحاڵ نین. داوات لێ دەکەم، ئەو مەسەلەیە بە "ڤیچیسلاڤ میخایلۆیچ مۆلۆتۆڤ" وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت بگەیەنن[١٦].)

کێشـەی ئازەربایجـان و کوردسـتان، بـە توندیی حکومـەتی ئێرانـی ئـازار دەدا. میرزا عـەلیبخانـی سوهـەیلیی وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی وەزارەتـی نـوێی فروغـی، ڕۆژی ١٩٤١/٨/٢٨ (١٣٢٠/٦/٦) لـە نامـەیـەکی نهێنیـدا بـە دیپلۆماتـەکانی ئێرانیـی لـە دەرەوە ڕاگەیانـد: بـۆ بەربـەرەکانیی دژی هەڵسـوکەوتەکانی یەکیـەتی سـۆڤیەت، سـەرنج بدەنـە ڕاسـپاردەکانی دەوڵـەتی بریتانیـا و لەگـەڵ کێشـەکانی ئازەربایجـان بـە جیـددیی هەڵسوکەوت بکـەن. بـۆ بـاڵیۆزی ئێـران لـە ئەنقـەرە دەنوسێت: **(ئەگـەر کارەکـان بـەم جـۆرە بچنـە پێشـەوە، ئێمـە ئازەربایجـان لـەدەست دەدەین[١٧].)**

کۆتـایی ئوکتۆبـەری ١٩٤١ "نزیکـەی خـەزەڵوەری ١٣٢٠" سەرلەشـکر جهانبانـی وەزیری نـاوخۆی ئێـران هاتـە تـەورێز و لـە کۆبوونەوەیەکدا کـە هەموو کارمەندانی پارێزگا تێیدا بەشداربوون، گوتـی: **(دەبێ ئێوە هۆشیار بـن و بـەبێ هـیچ گومـان و دوودڵییـەک، فەرمانـەکانی شـا و دەوڵـەت جێبەجێبکەن.)** دواتر فەهیمی "فەهیم ئەلمولک" پارێزگـاری ئازەربایجـان گوتـی: **(نابێت خەڵک فریوی پروپاگەندەی سوپای سور بدرێن و پارەکانیان لە بینینی فیلم و تیاتێرەکانیاندا خەرج بکەن.)**

١- ویکیپیدیا دانشنامە آزاد، لە گوگل وەرگیراوە.
٢- ایران و جنگ جهانی دوم، مریم تاج عەینی، نشریە زمانە، ژمارە ٥٢.
٣- هەمان سەرچاوە.

٤- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩ – ١٩٤٥،
AR SPIHMDA, f. s. ١ i٨٩, v. ١, ٣ .

٥- هەمان سەرچاوە Ibid. v, ١٣ -١٦.

٦- هەمان سەرچاوە، Ibid. v, ١٠ v. -٢٦.

٧- هەمان سەرچاوە، AR SPIHMDA, f. ١ s. ٨٩, i. ٣٣, v. ١, -٢٦٩.

٨- هەمان سەرچاوە، Ibid. i. ٥ v, ٤٢.

٩- هەمان سەرچاوە، AR SPIHMDA, f. ١ s. ١٦٢, i. ٢٨, v. ٣٢.

١٠- هەمان سەرچاوە، Ibid. v, ١٤ -١٨.

١١- هەمان سەرچاوە، Ibidd. v, ١٩.

١٢- هەمان سەرچاوە، AR MDYTA, f. ٢٨ s, ٤, i. ٢, v. ٥٥,

١٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHDA, f. I, s, ٨٩ i, ٤ v. ١.

١٤- هەمان سەرچاوە، AR SPIHDA, f. I, s, ٨٩ i. ٤, v, ١,

١٥- هەمان سەرچاوە، AR SPIHDA, f. I, s, ٨٩ v, i. ١٧

١٦- هەمان سەرچاوە، Ibid, i. ١ v. ٣٢-٣٤.

١٧- هەمان سەرچاوە، AR SPIHDA, f. I, s, ٨٩ i. ٣٥, v, ٩,

سیاسەتی دوو لایەنەی سەرکردەکانی مۆسکۆ و کۆماری ئازەربایجان لە ئێران

سیاسەتی سەرکردەکانی مۆسکۆ سەبارەت بە داگیرکردنی ئێران، بە پێچەوانەی سیاسەتی کۆماری ئازەربایجان و میر جەعفەر باقرۆڤەوە بوو. ڕێبەرانی مۆسکۆ بەو بیرۆکەیەوە لەگەڵ ئەمریکا و ئینگلیز ڕێککەوتبوون کە باری گرانی شەڕی ئاڵمانیا لەسەر وڵاتەکەیان کەم بکەنەوە و ئامانجیشیان لە داگیرکردنی ئێران بۆ ئەو مەبەستە بوو، بەڵام میرجەعفەر باقرۆڤ و ڕێبەرانی ئازەربایجان چاوەڕوانییەکی زیادتریان لە هاتنیان بۆ ئێران و بەتایبەتیی ئازەربایجان و کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێران هەبوو. ڕاستە ئەوانیش دەیانویست کە سۆڤیەت لە گوشاری شەڕی ئاڵمان ڕزگاری ببێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵیاندەدا هاوکاریی براکانیان بکەن کە لە دیلیی و ژێردەستەیی ڕزگاریان ببێت. ئەگەر کرا هەردوو ئازەربایجانی باکور و باشور یەکبخەنەوە و ئەگەرنا یارمەتی براکانیان بدەن کە ئەوانیش لە ئازەربایجانی باشوردا دەوڵەتێکی سەربەخۆی ئازەربایجان دابمەزرێنن.

لەو چوارچێوەیەدا بوو کە باقرۆڤ داوای لە مۆسکۆ کرد کە ئیزن بدەن یارمەتیی براکانیان لە ئازەربایجانی ئێران بدەن و هەر بۆ ئەوەش بوو کە کارمەند و پسپۆر و ڕۆژنامەنوسی ڕەوانەی ئازەربایجان کرد و بە فەرمانبەرە ڕەوانەکراوەکانی گوت: **(ئێوە بە بەڕێوەبردنی ئەو ئەرکە شەریفەتان، ئاواتی سەدان ساڵەی برا لێکدابڕاوەکانتان دەهێننەدی و پێکیانەوە گرێدەدەن و ئەوەش مەسەلەیەکی ناموسییە و غیرەت و سەداقەت و خۆشەویستیی ئێوە دەگەیەنێت.)**

بە پێچەوانەوە، کاربەدەستە ڕوسەکان لە ئێران، لەوانە ژەنەڕاڵ نوڤیکۆڤ و سەرهەنگ ژارکۆڤ دژی ئەو بیرە و گروپی عەزیز عەلییۆڤ زانیاریی نهێنییان بۆ مۆسکۆ دەنارد و بە هەموو جۆرێک هەوڵیاندەدا کە گروپی عەلییۆڤ دەست لە کاروباری ئازەربایجان وەرنەدات.

دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت لە بەرەکانی شەڕی ئاڵمانیادا دۆخێکی نالەباریان هەبوو، لەبەرئەوە نەیاندەویست بە دەستتێوەردان لە

کاروباری ئازەربایجانی ئێران، کێشەیەکی نوێ بۆ خۆیان دروستبکەن. ئەوە بوو لە مانگی دیسێمبەری ١٩٤١ (خەزەڵوەر و سەرماوەزی ١٣٢٠) دا کە عەزیز عەلییۆف لە باکۆ بوو، سیمیرنۆف باڵیۆزی سۆڤیەت، "نیکلاس ئیڤانۆڤ" ڕاوێژکاری باڵیۆزخانەی نارد بۆ تەورێز، تا بە هاوکاریی "ئاناتۆڵی کولاژنکۆڤ" سەرکۆنسوڵی نوێی سۆڤیەت لە تەورێز، لە چالاکییەکانی گروپی عەزیز عەلییۆف بکۆڵێتەوە[1].

لە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا، ئەندریە سیمیرنۆف ڕۆژی ١٩٤٢/١/١٢ (١٣٢٠/١٠/٢٢) ڕاپۆرتێکی دەربارەی چالاکییەکانی گروپی عەزیز عەلییۆف ڕەوانەی کۆمیسارىاى کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت کرد. "دکانازۆڤ" ناوەڕۆکی ئەو ڕاپۆرتەی لە بروسکەیەکدا بۆ باقرۆڤ نارد. لەو بروسکەیەدا هاتووە:

- (لە ڕاپۆرتی کولاژنکۆڤ دا دەردەکەوێت کە دەسەڵاتدارانی ناوچەیی ئێران و کۆنسوڵەکانی وڵاتانی بێگانە لە کار و چالاکییە زیانبارەکانی گروپی عەلییۆف ئاگادار کراون.[2])

سیمیرنۆف لەو ڕاپۆرتەیدا دەنوسێت:

١- لە سەرەتای دیسێمبەری ١٩٤١ دا "نزیکەی سەرەتای سەرماوەزی ١٣٢٠- نوسەر" عەلییۆف لە نامەیەکدا داوا لە سەرهەنگ "سلیڤانۆڤ" فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ورمێ دەکات کە چەکی خەڵکەکە کۆنەکەنەوە و ئەو چەکانەش کە کۆکراونەتەوە، بدرێنەوە بە خەڵکەکە. ئەو نامەیەی عەلییۆف کەوتووەتە دەست ئۆرگانەکانی حکومەتی ئێران و فەرمانداری ورمێ خەریکە لەو بارەیەوە ڕاپۆرتێک ئامادەدەکات.

٢- ئەمیر ئەسلانۆڤ جێگری عەلییۆف ڕۆژی ١٦ ی دیسێمبەری ١٩٤١ "٢٥ی سەرماوەزیی ١٣٢٠"، جێگری فەرمانداری ورمێی دەستگیرکردووە و لەگەڵ خۆی بردوویەتی بۆ تەورێز و دوای ماوەیەک ئازادی کردووە. دیارە ئەمیر ئەسلانۆڤ دەڵێت چونکە لە ڕووداوی پێکهەڵپرژانی کوردەکاندا گیانی جێگری فەرماندار لە مەترسییدا بووە، بۆیە زیندانیی کردووە تا لەو ڕووداوە ڕزگاری ببێت.

٣- ڕۆژی ٣٠ دیسێمبەر "٩ ی بەفرانباری ١٣٢٠"، ئاتاکیشیۆڤ جێگری کۆمیسێری کاروباری دەرەوەی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە شاری "سەراب"

سەرۆک هۆزێکی دەستگیرکردووە و لە بنکەی ژاندارمەرییدا لێپرسینەوەی لەگەڵدا کردووە و فەرمانی زیندانییکردنی داوە. لەو بارەیەوە فەرمانداری سەراب خەریکی ئامادەکردنی ڕاپۆرتێکە.

ئەندریە سیمیرنۆڤ لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا دەڵێت: **(دژوارە بتوانین باوەڕبکەین کە بڵاوبوونەوەی چالاکییەکانی گروپی عەلییۆڤ بە قازانجی ئێمە بن. ئەو لێرە بە سکرتێری حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجانی سۆڤیەت ناسراوە. سەرۆکایەتیکردنی ئەو لە چالاکییەکانی ئەو گروپەدا، ناڕەزامەندیی و ناباوەڕیی کاربەدەستانی ئێران، تورک و ئینگلیز بە دواوە بووە. دەربارەی چالاکییەکانی گروپی عەلییۆڤ، عەلی سوهەیلیی و باڵیۆزی دەوڵەتەکانی تورک و ئینگلیز، زانیاریی پێویستیان هەیە.[٣])**

ڕۆژی١٩٤٢/١/١٧ (١٣٢٠/١٠/٢٩) باقرۆڤ لە بروسکەیەکدا بۆ کرێملین دەنوسێت: **(دوای گفتوگۆی تەلەفۆنیی لەگەڵ ئێوە، بە عەزیز عەلییۆڤم ڕاگەیاند کە دەست لە کاروباری بەربەرەکانیی "مقاومت" حکومەتی ئێران وەرنەدات و دەبێت پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ سیمیرنۆڤ هەبێت و بە هاودەنگیی لەگەڵ سیمیرنۆڤ، کێشە جیاوازەکان لەگەڵ کاربەدەستە ناوچەییەکاندا چارەسەربکات. ئەمڕۆ فەرمانمان بە عەلییۆڤ دا کە بە پەلە بچێت بۆ تاران و هەموو کێشەکان و لەوانە ئەو باسانەی کە لە ڕاپۆرتی کولاژنکۆڤدا ئاماژەیان بۆ کراوە، بۆ سیمیرنۆڤیان ڕوون بکاتەوە، بەڵام دەربارەی ئاشکرابوون و ناسینی عەلییۆڤ لە لایەن تورک و ئینگلیزەکانەوە، عەلییۆڤ و ئەندامانی گروپەکەی ڕۆڵیان نەبووە لە ناساندنیدا و لاموایە هەندێک لە فەرمانبەرانی ئێمە، لەکاتی مەیخواردنەوەدا لەگەڵ کەسانی گومانلێکراو، عەلییۆڤ و گروپەکەیان ئاشکرا کردووە. بەو کێشەیەی کە سەریهەڵداوە ئیتر دەرەتانی درێژەدان بەو کارانە نامێنێت کە لە ڕۆژانی سەرەتاییدا دەستمان پێکردبوون. وا تێدەگەم کە سیمیرنۆڤ و ئەوانی تر لە کۆتاییهێنان بەو کارانە کە ئێمە دەستمان پێکردبوو، سەرکەوتن[٤].)**

پرۆفیسۆر جەمیل حەسەنلی نوسەری کتێبی "ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥"، بەگوێرەی بەڵگەنامە نهێنییەکانی یەکیەتی سۆڤیەت، دەڵێت: **(دەکرێت بڵێین بیری لە چوارچێوە خستنی چالاکییەکانی کارگێڕانی سیاسی ئازەربایجانی**

سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێران، لە لایەن سەرانی سۆڤیەتەوە، هەروەها ڕاپۆرت و بروسکەکانی سیمیرنۆڤ دژی گروپی عەزیز عەلییۆڤ، بە فەرمانی نهێنی کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت ئاراستە کراون. هۆی نواندنی ئەو نەرمییە لە لایەن سۆڤیەتەوە، لە لایەک دەگەڕایەوە بۆ دۆخی دژواری هێزەکانی سۆڤیەت لە بەرەکانی جەنگ لەگەڵ ئاڵمان و لە لایەکی ترەوە وتووێژی نهێنی نێوان سۆڤیەت و ئینگلیز و ئێران لە تاران. بە لەبەرچاوگرتنی پێویستییەک کە لەو ڕۆژانەدا سۆڤیەت بە هاوپەیمانانی جەنگی هەبوو "تاقیکردنەوەی بۆلشەڤیکییەکان" کە لە سەرەتادا لە ئازەربایجان دەستیپێکردبوو، بەرە بەرە بە لاوە نا[٥].)

هەرچەندە لە سەرەتای مانگی سێپتێمبەری ١٩٤١ دا "نزیکەی ١٠ ی خەرمانانی ١٣٢٠"، کاتێک لە کرێملین دەربارەی ئازەربایجان وتووێژ کرا، دەسەڵاتی تایبەتیان بە میر جەعفەر باقرۆڤ دا کە یارمەتی ئازەربایجانییەکان بدات، بەڵام دواتر سەرۆکی سۆڤیەت لە چوارچێوەی زنجیرە کارێکی ئۆرگانەکانی ئەمنیی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، باقرۆڤی بە بەرپرسی ئەو کێشانە دانا و نەخشەی هاتنەدەرەوەی کارگێڕانی ئازەربایجانی سۆڤیەتیان ئامادەکرد. ئەو پرۆژانەی کە لە ئازەربایجان سەبارەت بە کێشە نەتەوایەتییەکان جێبەجێ دەکران، ڕێبەرانی سۆڤیەتیان خۆشحاڵ نەدەکرد. لەبەرئەوە بوو ئەندریە سیمیرنۆڤ داوای لە کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت کرد کە ڕێ لە بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی "وەتەن یۆڵندە" بگرێت کە دەست بە دەست لە ئازەربایجاندا بڵاودەبووەوە[٦].

میر جەعفەر باقرۆڤ دژی ڕاگرتنی ئەو ڕۆژنامەیە ڕاوەستا و لە بروسکەیەکدا بۆ "ئارکادی سوبولۆڤ" و دکانازۆڤ و دەسەڵاتدارانی باڵای کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی ڕایگەیاند:

- (بەپێی زانیاریی گەیشتوو، دەسەڵاتدارانی حکومەتی ئێران لە ئازەربایجانی باشور، دۆست و لایەنگرانی ئێمە دەخەنە ژێرچاودێرییەوە و دەیانگرن. هەڵسوکەوتی دوژمنکارانەی ئەوکاربەدەستانە، گەیشتووەتە ڕادەیەک کە لە تەورێز بە ئاشکرا فیلم و بڵاوکراوەکانی بەرەی شەڕی

فاشیستەکانی ئاڵمانیا دژی ئێمە بڵاودەکەنەوە. بەپشگیریی ڕاستەوخۆی فەرمانداری تەورێز، ڕۆژنامەی فاشیست پەرستی "دەنگی ئازەربایجان" بڵاودەکرێتەوە. لە شارەکانی ئازەربایجانی باشور، کارمەندانی لایەنگری ئێمە لە دەزگا دەوڵەتییەکان دەردەکەن. دەبێ بە سیمیرنۆڤ بگوترێت لەجیاتی داخستنی ڕۆژنامەی "لە ڕێی نیشتماندا"، بەرەنگاری کردەوەکانی دوژمنکارانەی دەسەڵاتدارانی ناوچەیی ببێتەوە[٧].)

هەوڵەکانی باقرۆڤ بێ سود بوون، چونکە لە دیدارێکدا کە ڕۆژی ١٩٤٢/١/٢١ عەزیز عەلییۆڤ لەگەڵ سیمیرنۆڤ لە تاران کردی، سیمیرنۆڤ بە پشتبەستن بە ڕاپۆرتی کولاژنکۆڤ سەرکۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز، ئاماژەی بۆ تەبلیغاتی کارگێڕانی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ناو خەڵکدا کرد و گوتی:

- **(خەڵکی ئازەربایجان بە ڕادەی پێویست شۆڕشگێڕن و پێویستیان بە ڕوونکردنەوە و پروپاگەندەی ئێوە نیە[٨].)** سیمیرنۆڤ پێشنیازی بۆ عەزیز عەلییۆڤ کرد کە بگەڕێتەوە بۆ باکۆ و لەوێوە کارەکانی بەڕێوەببات[٩]. لە بەرامبەردا عەزیز عەلییۆڤ ڕۆژی ١٩٤٢/١/٢٨ ڕاپۆرتێکی ئاراستەی باقرۆڤ کرد و پێی ڕاگەیاند:

- **(بۆچوونەکانی سیمیرنۆڤ و کولاژنکۆڤ دەربارەی بەلاوەنانی کاروباری ڕاگەیاندن لە ناو خەڵکدا، بە ڕای من هەڵە و زیانبەخشن. بە ڕای من دەبێت هەڵسوکەوتی سەیروسەمەرە و ئامۆژگارییکەرانەی سیمیرنۆڤ بە ناوەند ڕابگەیەنین. سیمیرنۆڤ بە هەموو هێزەوە هەوڵدەدات کارە گەورەکانی ئێمە پوچەڵ بکاتەوە. لەو باوەڕەدایە کە دەبێ پشتیوانیی لە دەوڵەتی فروغی و سوهەیلی بکرێت و وا پێشاندەدات کە ئەو دوو دەوڵەتە ئامادەن هاوکاریی لەگەڵ حکومەتی سۆڤیەت بکەن. ئەوە لە کاتێکدایە کە دەوڵەتی فروغیی نەک لەگەڵ ئێمە، بەڵکوو هاوکاریی ئینگلیز دەکات. سەرەڕای ئەوەش دەوڵەتی فروغیی پێگەی کۆمەڵایەتی خۆی لە ئێراندا لەدەستداوە و سیمیرنۆڤ پێشنیازی پشتیوانییکردنی لە دەوڵەتێکی ئاوا بۆ کۆمیساریای کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت دەکات[١٠].)**

عەزیز عەلیۆڤ لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا دەنوسێت: **(سیمیرنۆڤ لەو حەوت مانگەدا کە وەک باڵیۆز لە تاران کاردەکات، هیچ چەشنە**

سەرچاوەیەکی زانیاریی باوەڕپێکراوی لە دەستدا نیەو سەرچاوەی زانیارییەکانی "بولارد" بالێۆزی ئینگلیز و فروغیی، سوهەیلیی و بلاشاپکین جێگری کۆنسوڵی بازرگانیی سۆڤیەتن. هەمان بلاشاپکین کە بە هۆی هەڵەکانیەوە، لە زانکۆ دەرکرا[١١].)

سەرئەنجام ئەو کێشەیە بەوە گەیشت کە لە مانگی مای ١٩٤٢ دا، بە هۆی گوشارهێنانی مۆسکۆوە، داوا لە عەزیز عەلییۆڤ و زۆربەی کارگێڕانی سیاسی ئازەربایجانی سۆڤیەت بکەن، بگەڕێنەوە بۆ باکۆ. ڕۆژی ١٩٤٢/٣/٢٩ "لاورنتی بێریا" کۆمیسێری کاروباری ناوخۆی سۆڤیەت لە بروسکەیەکی نهێنیدا بە باقرۆڤی ڕاگەیاند:

- (بە پێشنیازی من و پەسەندکردنی کۆمیتەی ناوەندیی، دەبێت کارگێڕەکانمان لە ئێران بگەڕێنەوە و ئەو ڕۆژنامانەش کە لە تەوریز و ڕەشت بڵاودەکرێنەوە، دابخرێن[١٢].)

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥: .٣١. v.١ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

٢- هەمان سەرچاوە: .٢. v.٣٥ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

٣- هەمان سەرچاوە: .Ibid

٤- هەمان سەرچاوە: .٥Ibid. V

٥- هەمان سەرچاوە: .٥٢. v. ٢ ,i. ٤, s, ٢٨AR MDJTA, f

٦- هەمان سەرچاوە: ٣-٢. v. ٥٩ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

٧- هەمان سەرچاوە: .٣٧-٣٦, ١Ibid, i

٨- هەمان سەرچاوە: .٣٥. v. ٥٩ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

٩- هەمان سەرچاوە: .٣٤Ibid, v

١٠- هەمان سەرچاوە: .٣٧-٣٦Ibid, v

١١- هەمان سەرچاوە: .٣٧. v. ٤٠ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

١٢- هەمان سەرچاوە: .١٥. v. ٣٥ ,i. ٨٩AR SPIHDA, f. I, s,

بانگکردنی ۳۰ سەرۆک خێڵ و پیاوماقوڵ بۆ باکۆ

لە بەردەوامیی کێشەی نێوان مۆسکۆ و ئازەربایجاندا، کاربەدەستانی باکۆ لە سەرماوەزی ۱۳۲۰ (دیسێمبەری ۱۹٤۱) دا، گروپێکی سی کەسییان لە دەرەبەگ و کەسایەتییە خاوەن دەسەڵاتەکانی کورد لە ناوچەی ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتدا، بانگکرد بۆ باکۆی پایتەختی ئازەربایجانی باکور. مەبەست لەو بانگکردنە، ئاشنایەتی و ئامۆژگاریی کردنی ئەو سەرۆکانە بوو لە پاراستنی هێمنایەتی و ئاساییشی ناوچەکانیان و داوا لێکردنیان بوو بۆ هاوکارییکردن لەگەڵ کارمەندە جێگیرکراوەکانی سۆڤیەت لە کوردستان و پارێزگاریی کردنی ناوچەکانیان.

ئاغا سەلیم ئاتاکیشیۆڤ بەرپرسی بەشی هەواڵدەریی لیژنەی عەزیز عەلیێۆڤ ئەرکی بانگکردنی ئەو ژمارە کوردەی لە ئەستۆ بوو کە لە مانگی دیسێمبەر ۱۹٤۱ (سەرماوەزی ۱۳۲۰)، واتە نزیکەی سێ مانگ دوای هاتنی لەشکری ٤۷ ی سۆڤیەت بۆ کوردستان، چوون بۆ تەورێز و لەوێوە ناردنیان بۆ باکۆ. بەشێک لەو کەسانەی بەشداریی ئەو گەشتەیان کرد و لە کتێبی "کوردەکان"ی حەسەن ئەرفەع، "کۆماری کوردستان، یان خودموختاریی؟" کەریم حیسامیی، "چاوخشاندنێک بە مێژووی مهاباد" دا سەید محەمەد سەمەدی و گۆڤاری دوو مانگەی "ڕوانگە" کە لە لایەن خوێندکارانی زانستە پزیشکییەکانی زانکۆی تەورێزەوە ئامادەیان بۆ کراوە، بریتی بوون لە: محەمەد قازی سەردەفتەر و یاساناسی مهاباد، عەلی ئاغای عەلیار "ئەمیر ئەسعەد" سەرۆکی خێڵی دێبوکری، عومەر کوڕی عەلی ئاغا، عەبدوڵا ئێلخانی زادەی بۆکان، حاجی قەرەنی ئاغای ئەمیر عەشایر سەرۆکی خێڵی مامەش، حاجی بابە شێخ سیادەت، مەجیدخانی میر موکری لە گوندی قەرەوێرانی میاندواو، عەلی خانی نەوزەری مەنگوڕ، بایز ئاغای عەزیزی گەورک، محەمەد حوسێنی سەیفی قازی، ڕەشید بەگی هەرکی، زێرۆ بەگی بەهادوری هەرکی، سەرتیپ شکاک، موساخانی زەرزا، حەسەن تێلۆ شکاک، کاک هەمزەی قادری مامەش، سەید محەمەد سادق کوڕی سەید تەها نەوەی شێخ عوبەیدوڵا، ئەحمەد خانی فاروقی خێڵی فەیزوڵابەگی، حەسەن عومەری شکاک،

محەمەد ئاغای وسوق قاسملوو، محەمەد ئەمین بەگی فەیزوڵابەگی، پوشوو کوڕی سەید تەهای شەمزینی، قۆیتاسی مامەدی شکاک، مەمدەوی شکاک، عەبدوڵای مەحمود ئاغای و تەها هەرکی.

بەشداران بۆ ماوەی دوو هەفتە لە باکۆ ڕاگیران و لەو ماوەیەدا چاویان بە میر جەعفەر باقرۆڤ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمونیست و سەرۆک کۆماری ئازەربایجان و چەند کاربەدەستێکی تر و هەروەها چەند شوێنی گەشتیاریی و کارگە و کارخانەی پیشەسازیی و کشتوکاڵ و جوتیاریی کەوت و بە کۆمەڵێک دیاریی و هەندێک قەند و شەکرەوە گەڕانەوە بۆ کوردستان و هەر کەسە لە کۆبوونەوە لەگەڵ دۆست و ئاشنایانیاندا، بە جۆرێک لەو سەردانە و دەستکەوت و پێشکەوتنەکانی کۆماری ئازەربایجان دوان. بانگکردنی سەرۆک هۆزە کوردەکان بۆ باکۆ، بە توندیی دەوڵەتی تورکیای ئازاردا. کاربەدەستانی تورکیا لەوە دەترسان کە یەکیەتی سۆڤیەت لەژێرەوە پەیوەندیی لەگەڵ کوردەکان دابمەزرێنێ و پشتیان بگرێت لە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کورددا کە ئەمە کێشەیەکی مەزنی بۆ تورکیا و دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان پێکدەهێنا. لەم ڕوانگەیەوە "حەیدەر ئەکتای" کارگێڕی باڵیۆزی تورکیا، چەندان نامەی ڕەخنەگرانەی ئاراستەی "ئیدەن" وەزیری دەرەوەی ئینگلیز کرد. تورکیا ویستی سوپاکەی ڕاکێشێتە سنورە دەستکردەکانی لەگەڵ ئێران، تەنانەت پەیوەندیی دیپلۆماتیی خۆی لەگەڵ سۆڤیەت بپچڕێت. لەم بارەیەوە "ئیدەن" وەزیری دەرەوەی ئینگلیز لە نامەیەکدا بۆ مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت دەنوسێت:

- (ڕۆژی ١٩٤١/١٢/٢ (١٣٢٠/٩/١١) وەزیری دەرەوەی تورکیا لە نامەیەکی سکاڵاییدا کە بۆ باڵیۆزخانەی خاوەنشکۆی ناردووە، دەربارەی مەبەستی کوردان بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ، شکاتی کردووە و دەڵێت هێزە داگیرکەرەکان لە ئێران یارمەتی کورد دەدەن و ئەوانیش دەستدرێژیی دەکەنە سەر خاکی تورکیا.

ڕۆژی ١٩٤١/١٢/٥ (١٣٢٠/٩/١٤) سکرتێری گشتیی وەزارەتی دەرەوەی تورکیا، سەبارەت بەو مەسەلەیە بە شێوەیەکی زۆر توند ڕایگەیاند کە

لەوانەیە دەوڵەتی تورکیا ناچار ببێت سوپای خۆی بگوازێتەوە بۆ سەر سنور.

بەڕێز "ڕ. بولارد" (مەبەست لە ڕیدەر بولارد باڵیۆزی ئینگلیزە لە ئێران- نوسەر) گوتی قسەی لەگەڵ هاوتای سۆڤیەتیی (مەبەستە لە سیمیرنۆڤ، باڵیۆزی سۆڤیەتە لە ئێران- نوسەر) خۆی کردووە و پێشنیازی بۆ کردووە کە لەم بارەیەوە دڵنەوایی هاوتای تورکیی بکات. بە ڕای بەڕێز بولارد یەکێک لە هۆیەکانی دڕدۆنگیی دەتوانێت دیداری تەبلیغاتیی ڕێبەرانی کورد و سەرۆک هۆزەکانی تری کورد بێت لە باکۆ کە لە لایەن ئۆرگانەکانی سۆڤیەتەوە ڕێکخراوە، باڵیۆزی سۆڤیەت ڕایگەیاند ئەو چاوپێکەوتنانە تەنیا لایەنی فەرهەنگییان هەبووە، بەڵام گوتیشی لەو بارەیەوە پێشتر هیچ ئاگادارییەکی پێنەگەیشتووە.

ڕۆژی ١٩٤١/١٢/١٥ (١٣٢٠/٩/٢٤)، دەوڵەتی تورکیا بە ناردنی دووەمین نامەی سکاڵای خۆی سەبارەت بە چالاکیی کوردەکان، ڕایگەیاند لە لایەن هێزە داگیرکەرەکانی سۆڤیەتەوە پشتیان دەگیرێت، پەیوەندیی تورکیا و تاران تێکچووە و بارودۆخێکی نائارامی پڕ لە مەترسی پێکهاتووە.

هەرچەندە ڕاپۆرتەکانی دەوڵەتی تورکیا لەو بارەیەوە زۆری تێچاندنە، بەڵام مەترسییەکی واقیعییش بەرچاو دەکەوێت و ڕەنگە ئەو ڕووداوە ببێت بە هۆی تێکچوونی پەیوەندیی تورکیا و ڕوسیا، هەروەها ئێمەش. لەبەرئەوە بە قازانج دەبێت ئەگەر دەوڵەتی سۆڤیەت کارێک بکات کە دەوڵەتی تورکیا لەو ڕووەوە ئارام بکاتەوە. بە بۆچوونی "ڕ. بەلارد" گرفتی مەزن لەو بارەیەوە ئەوەیە کە سیاسەتی سۆڤیەت لە ناوچەی داگیرکراودا لە لایەن چەند ئۆرگانێکەوە پیادەدەکرێت کە باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران کاریگەرییەکی کەمی لەسەریان هەیە[1].) مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت لە وەڵامی ئەو نامەیەی ئیدەندا بۆ کریپس باڵیۆزی بریتانیا لە مۆسکۆ دەنوسێت:

- (سەبارەت بە نامەی نیگەرانیی تورکیا لەسەر ڕووداوەکانی کوردستانی ئێران " کە لە لایەن "ئیدەن"ەوە لە ۲۰ ی دیسێمبەری ۱۹٤۱ دا دراوە، دەکرێت بەم جۆرەی خوارەوە پێی ڕابگەیەنرێت:

تەنیا لە نامەی باسکراودا کە نوسراوەکانی وەزارەتی دەرەوەی تورکیای کردووە بە بەڵگە، لامان ڕوون بۆوە کە کوردەکان دەیانەوێ دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردیی دابمەزرێنن، هەروەها سەبارەت بەوە کە کوردەکان دەستدرێژیی دەکەنە سەر خاکی تورکیا. لەو بارەیەوە پێویست بە بیرخستنەوەیە کە لەو بەشەی خاکی ئێران کە هێزەکانی سۆڤیەت لێی جێگیرن، پێشهاتی ئەووتۆ ڕاست نین و بە تێکڕایی لە مەبەست و ئاکاری یادکراوی کوردەکان، ئۆڕگانەکانی سۆڤیەت هیچ پەیوەندییەکیان پێیانەوە نیە.

سەبارەت بە هاتوهاواری نێوان هۆزە کوردەکان کە گوایە لە لایەن لەشکری سورەوە لە ئێران ڕێکخراوە و لە نامەی ناوبراودا هاتووە، هیچ چەشنە ئاگادارییەکمان نیە. بەپێچەوانەی نامەکەی تری تورکیا کە پشتی پێدەبەسترێ، سوپای سۆڤیەت لە ئێران نە تەنیا بە ئەوان، بەڵکوو بە هیچ کوردێکی تر لە پێکهێنانی ناهێمنیی، یارمەتی نادات، بە پێچەوانەوە، ڕەچاوی ئەوە دەکات کە چەک لە کوردەکان وەربگیرێتەوە. دیارە چەکەکانیش لە ناوچەیەکەوە دێن کە هێزەکانی سۆڤیەتی لێ نین.

هێزەکانی سوپای سۆڤیەت کە ڕەوانەی باکوری ئێران کراون، هەر زۆر زوو بۆ پێشگیریی لە تێکهەڵچوونی نێوان کورد و ئێرانییەکان، زۆر هەنگاویان ناوە و تا ئێستا هیچ چەشنە کێشە و پێکدادانێک لەو شوێنانەی کە هێزەکانی سۆڤیەتی تێدان، لە نێوان کوردەکاندا نەبینراوە.

پێویستە بە بیرتان بهێنینەوە کە دەوڵەتی ئێران لە کرداری سوپای سۆڤیەت لە ئاست کوردەکاندا، هیچ بیروبۆچوونێکی بە باڵیۆزی سۆڤیەت لە ئێران ڕانەگەیاندووە. لەم پەیوەندییەدا، تەنیا دەتوانین ئەوە بڵێین

کە بەگوێرەی ڕاپۆرتی باڵیۆزی ئێمە لە ئێران، ڕۆژی یازدەی دیسێمبەری ئەمساڵ، سەرۆکوەزیران بەڕێز "فروغی" لە لای باڵیۆزی سۆڤیەت، باڵیۆزی بریتانیای ئاگادار کردبۆوە کە ئینگلیزەکان پشتیوانییان لە کوردەکان کردووە و لە هەندێک ناوچەدا دژی ئێرانییەکان هانیانداون.

کە وا بوو دەوڵەتی تورکیا ناتوانێت لەو ڕووەوە هیچ هۆیەکی بۆ نیگەرانیی خۆی هەبێ کە گوایە کوردەکانی ئازەربایجانی ئێران لەلایەن هێزەکانی سۆڤیەتەوە بۆ پێکهێنانی ناهێمنیی هاندەدرێن و بۆ ئەم مەبەستە پاڵیان پێوەدەنرێ، لەبەرئەوە تورکیا هیچ بەڵگەیەکی نیە بۆ ناردنی هێزەکانی بۆ سەر سنوری ئێران. لەگەڵ ئەوەشدا وا دەردەکەوێ کە هیچ بەڵگەیەک کە ببێت بە هۆی تێکچوونی پەیوەندیی لەگەڵ تورک، لە ئارادا نیە، بەڵام سەبارەت بە چاوپێککەوتنی چەند کەسایەتییەکی کورد لە باکۆ، ئەو گەشتە تەنیا فەرهەنگیی بووە و بۆ هیچ جۆرە مەبەستێکی سیاسی نەکراوە. قسەکانی بولارد کە لای وایە سیاسەتی سۆڤیەت لەو ناوچانەدا کە هێزەکانی سۆڤیەتیان لێیە، گوایە لە لایەن ئۆرگانێکەوە دادەڕێژرێت کە باڵیۆزی ئێمە کاریگەریی لەسەر نیە، بە تەواویی ناڕاستە. هەموو ئەو وتانەی سەرەوە، دەتوانن ببن بە هۆی دڵنیایی دەوڵەتی تورکیا، ئەگەر پێویست بێت، بەڵام جێی خۆیەتی لەو بارەیەوە دەستنیشان بکرێت کە تا ئێستا نە دەوڵەتی تورکیا و نە دەوڵەتی ئێران، سەبارەت بەو مەسەلەیە کە لە نامەی بەڕێز "ئیدەن"دا هاتووە، دەوڵەتی سۆڤیەتیان ئاگادارنەکردۆتەوە.

مۆسکۆ: ۲۸ ی دیسێمبەری ۱۹٤۱[۲]

۱- نامەی ئیدەن لە ۱۹٤۱/۱۲/۲۰، ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراڵ، وەرگێڕانی ئەفراسیاو هەورامیی، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی حامید گەوهەری، لاپەڕەی ٦١-٦٢.

۲- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراڵ، وەرگێڕانی ئەفراسیاو هەورامیی، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی حامید گەوهەری، لاپەرەی ٦٢-٦٤.

کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان

بەرلە داگیرکردنی ئێران لە لایەن سوپای هاوپەیمانانەوە و جێگیربوونی لەشکری ٤٧ ی سۆڤیەت لە ئازەربایجان و کوردستان، لە مانگی جونی ساڵی ١٩٣٨ (١١ ی جۆزەردان تا ٩ ی پوشپەڕی ١٣١٧) کۆمەڵەیەکی سیاسی بە ناوی کۆمەڵەی ڕزگارییخوازیی کوردستان لە مهاباد دامەزرابوو(١). هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژێکاف لە ڕاپۆرتەکانیدا ئاماژە بۆ چالاکییەکانی ئەو کۆمەڵەیە دەکات و بە ناوی خۆیەوە تۆماریکردوون، تەنانەت لە یەکێک لە ڕاپۆرتەکانیدا سەبارەت بە هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ناو خاکی کوردستان، بۆ "مۆلۆتۆڤ" وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی نوسیوە:

- (بە بۆنەی هاتنی لەشکری سورەوە بۆ مهاباد، حیزبی ئێمە بەیاننامەیەکی نوسی و دەست بە دەست بڵاویکردەوە و ڕایگەیاند هەر کەس ئەم بەیاننامەیەی پێدەگات، دانەیەکی لەبەر بنوسێتەوە و بیدات بە کەسێکی تر. حیزبی ئێمە لەو بڵاوکراوەیەدا لەشکری سوری بە ناوی لەشکری ئازادکەری نەتەوەی کورد ناساند. دوای هاتنی لەشکری سوری سۆڤیەت بۆ ئێران، دەرکەوت حیزبی ئێمە لە ناو حیزبەکانی تردا، حیزبی هەرە پێشکەوتووی دژ بە فاشیست بووە(٢).)

کۆمەڵەی ئازادییخوازیی کوردستان دوای هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ کوردستان و بڵاوکردنەوەی ئەو بەیاننامەیەی سەرەوە، بە هۆی کێشەی ناوخۆیی ئەندامانیەوە، هەڵوەشایەوە. سەرۆکی کۆمەڵە عەزیز زەندیی لەگەڵ غەفور مەحمودییان ئەندامی سەرکردایەتی کۆمەڵە لە حیزب دور کەوتنەوە. عەزیز زەندیی مهابادی بەجێهێشت و ماوەیەک لە تەورێز نیشتەجێ بوو، دواتر چوو بۆ تاران، ڕۆژی ٢٤ ی پوشپەڕی ساڵی ١٣٥١ (١٩٧٢/٧/١٥) لە تەمەنی ٧٤ ساڵییدا بە نەخۆشیی شێرپەنجە کۆچی

دوایی كرد. تەرمی عەزیز زەندیی لە گۆڕستانی "بەهەشتی زەهرا"ی تاران بە خاک سپێررا.

غەفور مەحمودییان دوو ڕۆژ دوای ڕاگەیاندنی كۆماری كوردستان، لە گەڕەكی جولەكانی شاری مهاباد لەبەر دەرگای ماڵی "باباجو"ی بازرگاندا تێرۆركرا. لەشكری چواری ورمێ لە ڕاگەیانراوی ژمارەی ١٩١٢٤- ١٠/١/١٣٢٦ (٣١/٣/١٩٤٧) یدا كە بە بۆنەی لە سێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەد، سەیف و سەدری قازی بڵاویكردەوە، كوژرانی مەحمودییانی خستە ئەستۆی پێشەوا قازی محەمەد(٣).

نزیكەی ساڵێک دوای هەڵوەشانی كۆمەڵەی ئازادیخوازیی كوردستان، حوسێن فروهەر "حوسێنی زێڕینگەران" و چەند هاوڕێیەكی لەگەڵ ژمارەیەک لە ڕوناكبیرانی شاری مهاباد یەكیان گرت و ڕۆژی ٢٥ ی گەلاوێژی ساڵی ١٣٢١ (١٦ ی ئاگۆستی ساڵی ١٩٤٢) كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستانیان بە نهێنی دامەزراند، بەڵام لە بەڵگەنامەكانیاندا، چالاكییەكان و مێژووی كۆمەڵەی ئازادیخوازیی كوردستانیان بە ناوی كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستانەوە تۆماركرد. بە نوسینی سەید محەمەدی سەمەدی لە (تاریخچە مهاباد، كۆكراوەی پاییزیی ١٣٦٣- ١٩٨٤) دامەزرێنەرانی كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستان بریتی بوون لە:

- حوسێن فروهەر، عەبدولرەحمان زەبیحی، محەمەد نانەوازادە، عەبدولرەحمان ئیمامی، قاسم قادری قازی، مەلا عەبدوڵا داودی، محەمەد یاهو، مەلا قادری مودەرسی، سەدیق حەیدەری، عەبدولرەحمان كیانی، محەمەد شاپەسەند، محەمەد ئەسحابی، نەجمەدین تەوحیدی، حامید مازوچی، عەلی مەحمودی و محەمەد سەلیمی.

هەیئەتی ناوەندیی كۆمەڵەی ژێكاف لە ڕاپۆرتێكدا كە بە ژمارەی ٤٤٤- ٧/١٠/١٣٢٣ (٢٨/١٢/١٩٤٤) ئاراستەی مۆلۆتۆف وەزیری دەرەوەی سۆڤیەتی كردووە، دەڵێت:

- (حیزبی ئێمە لە مانگی جونیی ساڵی ١٩٣٨ دامەزراوە، بەڵام بە هۆی کۆنترۆڵی توندی حکومەتی ئێرانەوە، چالاکییەکی زۆری نەبووە[٤].)

کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بەگوێرەی پرۆگرامەکەی، دەیویست **(هەموو پارچەکانی کوردستان یەکبخاتەوە و نەتەوەی کورد ئازادبکات. هەروەها یارمەتی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی و شارستانیی گەلان بدات کە گەشەبکات)**، کەچی لە ڕۆژی دامەزراندنیەوە، ١٦ ی ئاگۆستی ١٩٤٢ تا ١٣ ی مای ١٩٤٣، بۆ ماوەی هەشت مانگ، هیچ چەشنە چالاکییەکی لە دەرەوەی ئەندامانی خۆیدا نەبوو، تەنانەت خۆشی ئاشکرا نەکرد.

ڕۆژی ١٣٢٢/٢/٢٢ (١٩٤٣/٥/١٣)، ٢٥ ئەندامی کۆمەڵە لە چیای "قەڵای سارمێ" کە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی شاری مهابادەوە، کۆدەبنەوە و پرۆگرامی کۆمەڵە لەگەڵ پرۆگرامی یەکیەتی سۆڤیەت هەڵدەسەنگێنن و بڕیاردەدەن بۆ بەرەوپێشبردنی ئامانجی حیزبەکەیان، لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت پەیوەندیی دابمەزرێنن.

یەکەم ژمارەی گۆڤاری "نیشتمان" ئۆرگانی کۆمەڵەی ژێکاف، دوو مانگ دوای ئەو هەڵوێستە، واتە لە مانگی پوشپەڕی ١٣٢٢ (جولای ١٩٤٣) دا بڵاوکرایەوە. لە چالاکییەکانی کۆمەڵە، دوای بڕیاری کۆبوونەوەی قەڵای سارمێ، دەردەکەوێت کە کۆمەڵە جیا لە پەسەندکردنی پەیمانی دۆستایەتی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت و دەرکردنی گۆڤاری نیشتمان، بڕیاری بەرفرەوانکردنی حیزب، دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییە ناوخۆییەکان، نیوە ئاشکرا کردنی حیزب و کۆکردنەوەی کەسایەتییەکانی لە ناو حیزبدا پەسەند کردووە. لەو ڕووەوە هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە لە گۆڤاری نیشتماندا داوای لە خەڵک کردووە کە لە دەوری کۆمەڵە کۆببنەوە. هەروەها هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە لەم ڕاپۆرتەی خوارەوەیدا کە دەربارەی مێژووی خەباتی کۆمەڵە ئاراستەی مۆلۆتۆف وەزیری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەتی کردووە، دەنوسێت:

- (لـه هـاوینی سـاڵی ١٩٣٩ دا، هـەواڵ بڵاوبـووەوه کـه سـوپای سـوری سۆڤیـەت گەیشتووەتـه سنوری باکوری ئێران و دەیـەوێت بێتـه نـاو خـاکی ئێرانـەوه. هەڵسوڕانـی پێشگیرییکەرانـەی سوپای ئێران دژی سۆڤیەت ئـەم هەواڵـەی بـەهێز کرد. ئـەو هەواڵـه مزگێنییەکی خۆش بوو بۆ حیزبی ئێمه، بـەڵام ڕووینـەدا.)

بـەره بـەره کۆمـەڵـەی ژیانـەوەی کوردسـتان بـوو بـه ڕێکخراوێکـی چـالاکی جـەماوەریی و نـاوەندەکـەی لـه مهابـاد بـوو. لـه بۆکـان، سـەردەشـت، سـەقز، کرماشان، شنۆ، مهاباد، هـەولێر و سلێمانیی کۆمیتـەی نـاوخۆیی هـەبوو. لـه کۆمیتـەکانیدا، ئـەندامانـی بـه پێنـج جۆر دابـەشکردبوو. پەیوەنـدیی نزیـک و برایانـەی لـەگـەڵ کۆمـەڵـەی هیـوا، سـەرۆک مسـتـەفا بـارزانیی و شۆڕشـی بـارزان دامـەزرانـد. لـه لاپـەڕەی ١٨ ی گۆڤـاری نیشـتمانی ژمـاره ٢ دا بـه کلێشـەیەکی گـەوره نوسـیویـەتی: **(ئـەم جـەنگـەی سـەرۆکی گـەورەی کـورد مـەلا مسـتـەفا بـارزانـی هـەڵگیرسـاندووه، اختلالێکی میللی کوردە.)**

ژمارەیـەک نوسـەر لـه نوسـینـەکانیاندا بـه کۆمـەڵـەی ژیـانـەوەی کوردسـتان دەڵێن کۆمـەڵـەی ژیـانـی کورد. بـەکارهێنـانـی ئـەو نـاوه بـۆ ژێکـاف بـه تـەواوی هـەڵـەیه، چـونکـه دامـەزرێـنـەران و سـەرکردەکـانـی کـۆمـەڵـه هـەرگیـز لـەو بـاوەڕەدا نـەبوون کـه نـەتـەوەی کورد لـەنـاو دەچێـت، بـەڵکوو لـەوه دەترسـان کـه دوژمـن بـەردەوام بێـت لـه بـەرتـەسـک کـردنـەوەی خـاکی کوردسـتـان و نـاوچـەکـانـی خـۆی، مـاکۆ، سـەلماس، ورمـێ و ....تـد بـه خـاکی خـۆیـەوه بلکێنێـت. پەسـەندکردنی ئـەرکـی تێکخسـتنـەوەی خـاکی کوردسـتان لـه پڕۆگرامی ژێکافدا بۆ ئـەو بیرۆکـەیه دەگـەڕایـەوه.

١- کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردستان لاپـەڕەی ٢٣، هـەولێر، چاپ و بڵاوکـراوەی ئـاراس، سـاڵی ٢٠٠٤، نوسینی حامید گەوهـەریی.

٢- هـەمان سـەرچاوه لاپـەڕەی ٢٣- ٢٤.

٣- هـەمان سـەرچاوه لاپـەڕەی ٣٤.

٤- دەقی بـەڵگەنامـەی کۆمـەڵـەی ژیانـەوەی کوردستان بـه زمانـی تورکیی ئـازەربایجانیی.

مۆلۆتۆڤ هەڕەشەی توند لە کورد و سەرۆک خێڵە کوردەکان دەکات

لەگەڵ گەڕانەوەی عەزیز عەلییۆڤ و زۆربەی کارگێڕانی سیاسی ئازەربایجانی سۆڤیەت بۆ باکۆ، لە مانگی مای ١٩٤٢ دا (گوڵان-جۆزەردانی ١٣٢١) و وەستاندنی چالاکییەکانیان لە ئازەربایجانی باشوردا کە بە پێشنیازی "لاورنتی بێریا" کۆمیسێری کاروباری ناوخۆی سۆڤیەت و پەسەندکردنی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەت بوو، کاربەدەستانی مۆسکۆ سیاسەتێکی توندیان بەرامبەر گەلی کورد و سەرۆک خێڵە کوردەکان گرتەبەر.

پێشتر گوتم فەرماندەکانی لەشکری ورمێ لەگەڵ هاتنی سوپای هاوپەیمانان بۆ ئێران، ڕایانکرد بۆ سنوری دەستکردی ئێران لەگەڵ تورکیا و بە بەرزکردنەوەی ئالای سپی، خۆیان دایە دەست تورک و لە ئەنجامدا لەشکری ورمێیان هەڵوەشاند و بۆشاییەکی ئەمنییان لەو شارە و ناوچەکەدا دروستکرد.

دوای تێپەڕبوونی نزیک بە هەشت مانگ بەسەر ئەو ڕووداوەدا و لەکاتێکدا شاری ورمێ ئازاد و هێمن بوو، حکومەتی ئێران بە چاندنی تۆوی ئاژاوە، ناکۆکیی خستنە نێوان کورد و تورکەکانی دانیشتوی ورمێ و دەوروبەری و ناوچەکەی ئالۆز کرد و سەرۆک عەشیرەتە کوردەکانی ناچار کرد ڕۆژی ١٣٢١/٢/٥ (١٩٤٢/٤/٢٥) پەنا بۆ توندوتیژیی بەرن و دەزگاکانی پۆلیس و ژاندارمەریی چەک بکەن و زۆر بێبەزەیانە گوندە ئازەریی نشینەکانی بەری ڕۆژئاوای گولی ورمێ تالان بکەن. لەم بارەیەوە سەرلەشکر ئەحمەد زەنگەنە فەرماندەی لەشکری چواری ورمێ، لەژێر سەردێڕی "دەربارەی هەلومەرجی ڕەزائیە لە ساڵی ١٣٢١"دا دەنوسێت:

- (لە ڕەزائیەش وەکو هەموو شوێنەکانی تری وڵات ئارامیی و ئاسایشی بیست ساڵە گوڕا بە نائەمنی و شێوان. هەندێ لە سەرانی ئاژاوەگێڕی

کوردی دەوری ڕەزائیە وەکوو: عومەر شەریفیی شکاک لە ناوچەی سۆما و برادۆست، ڕەشید بەگی جهانگیریی لە ناوچەی تەرگەوەڕ و مەرگەوەڕ و دەشت، زێڕۆ بەگی بەهادوری لە ناوچەی بالآنیش و خواروی ڕەزائیە، تەها هەرکی لە ناوچەی دۆڵی خوارووی بالآنیش کەوتبوونە ژێر نفوز و هاندانی بێگانە و پروپاگەندەی ئەفسەرانی سۆڤیەت و دەستیان کرد بە بەدڕەفتاریی و شەڕارەت و پەلاماری ئاواییەکانی دەوری شاری ڕەزائیەیاندا و تالآنیان کردن. چونکە لەناو ڕەزائیەدا هێزی سوپای لێنەبوو، بەبێ هیچ کۆسپێک درێژەیان بە تالآن و جەردەیی دا. بە جۆرێک سنوری ڕاوڕوتیان فرەوان کردەوە تا گەیشتە سنوری شاری ڕەزائیە و شاریان گەمارۆدا. لەبەر ئەوەی ڕەزائیە لە لایەن سۆڤیەتەوە داگیرکرابوو، کوردەکان بە ئازادی هەموو تاوانێکیان دەکرد. دانیشتوانی دیهات کە کەوتبوونە بەرپەلامار و تالآن، پەنایان بۆ شار هێنا. مزگەوت و کۆڵانەکان پڕبوون لە ژن و منالآنی دیهاتیی ئاوارە. خەڵکی شاری ڕەزائیە سەرەڕای ترسیان لە پەیداکردنی دەسەڵاتی کورد، لە مەترسی کەمی ئازوقە و خواردەمەنی و بڵاوبوونەوەی نەخۆشی دابوون. کورد بە جۆرێک چاوی قایم ببوو کە شەوانە هێرشیان کردە سەر پاسگای ژاندارمەریی دەروازەی شاپوور و ژاندارمەکانیان کوشت و لەناو شاریشدا کەلآنتەریی ٣ ی شەقامی داریوش لە لایەن کوردەکانەوە پەلامار درا[1].)

لەبەرامبەر ئەو درۆ و بوختانانەی فەرماندەی لەشکری ورمێدا، کۆنسۆلی بریتانیا لە تەورێز لە ڕاپۆرتێکیدا لە مانگی مای ساڵی ١٩٤٢ دا، ڕایگەیاند:

- (لەگەڵ سەردانی سەرهەنگ هاشمی بۆ ڕەزائیە ڕووداوەکان دەستیان پێکرد. ناوبراو فەرمانێکی دەرکرد بۆ کوردەکان کە لەناو شاردا نابێ چەک هەڵبگرن و داوای لە ژاندارمەکانی کرد فەرمانەکەی بە زۆر جێبەجێ بکەن. سەرهەنگ هاشمی ژاندارمەکانی لەناو شیعەکانی دانیشتوی رەزائیەدا هەڵدەبژارد و پڕچەکی دەکردن و خەریکبوو هێزی گەورە پێکەوە بنێت. ئەم کێشەیە بە کوشتنی کوردێک کە ویستیان چەکی بکەن، دەستی پێکرد. زنجیرە ڕووداوێک وایان لە کورد کردبوو کە وابزانن ئەفسەرانی فارس هەوڵی گێڕانەوەی دەسەڵاتی زۆردارانەیان

دەدەن بۆ ناوچەکە. کوڕێکی شێخ تەها لەناو ڕەزائیەدا بە سواری عەرەبانەیەکەوە تفەنگێکی پێبوو، دایان بەزاند و لێیاندابوو.... هەروەها بە زللە لە کوردێکی مێزەر لەسەریانە دابوو . دوو کوڕ و سێ نۆکەری حاجی ئاغا کە تفەنگیان پێبوو، لە لایەن ژاندارمەوە پەلامار دەدرێن و لەناویان دەبەن[٢].)

لە دانیشتنی ڕۆژی ١٣٢١/٢/١٣ (١٩٤٢/٥/٣) ی مەجلیسی شورای میلییدا، حوسێن ئەفشار نوێنەری ورمێ لە مەجلیس ڕووی لە عەلی سوهەیلی سەرۆکوەزیران کرد و گوتی: **(بەپێی تێلگراف و ڕاپۆرتەکان هەشت ڕۆژە ئەو ئاژاوەیە لە رەزائیە سەریهەڵداوە و بووەتە هۆی تێکدان و کوشتن و تالان و ئەتکی ناموسیی خەڵک و ٣٠٠ گوندی ئەفشارنشینی ڕەزائیە.... عەلی سوهەیلی سەرۆکوەزیران لە وەڵامیدا گوتی لە ڕێگای سیاسییەوە هەوڵی دۆزینەوەی چارە دەدەین[٣].)**

حکومەتی ئێران لە میانەی ئەو ئاژاوەیەدا کە سەرهەنگ هاشمی لە ورمێ پێکیهێنا، توانی لەگەڵ ڕێبەرانی مۆسکۆ ڕێکبکەوێت و ڕۆژی ١٣٢١/٢/٢٦ (١٩٤٢/٥/١٦) یەکەیەک لە لەشکری یەکی ناوەند بە فەرماندەیی سەرهەنگی تۆپخانە "میهن جو" لە ورمێ جێگیر بکاتەوە[٤].

هەروەها ڕێبەرانی مۆسکۆ لەو ترسە کە نەکات کوردەکان لەلایەن ئینگلیزەکانەوە هاندرابن کە ناوچەی ورمێ بشێوێنن، زۆر بە توندی دژی کردەی سەرۆک عەشیرەتە کوردەکانی ناوچەی ورمێ ڕاوەستا و لە نامەیەکی نهێنیدا لەمپەر خستنەبەر گەڕانەوەی سوپای ئێران لەلایەن فەرماندەکانی سوپا و کارگێڕانی سیاسیی سۆڤیەت بۆ ورمێ مەحکوم کرد. لەو نامەیەدا کە بە ئیمزای مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت ئاراستەی باڵیۆز و کۆنسوڵگەرییەکان و فەرماندەکانی لەشکری ٤٧ ی سۆڤیەت کراوە، هاتووە:

بۆ هاوڕێ سیمیرنۆڤ باڵیۆزی یەکیەتی سۆڤیەت لە ئێران

ژمارە ١٤٢ م – ٣١ ی ئاگۆستی ١٩٤٢

لە ناو فەرمانەکانی وەزیری دەرەوەدا کە لە یەکی مانگی مای ئەم ساڵدا بە بروسکە بۆ باڵیۆزخانە نێردراون، ئاماژە بۆ نادروستیی بیروبۆچوونی نوێنەرانی کۆنسوڵخانە و فەرماندەکانی یەکە سەربازییەکانمان لە ئازەربایجانی ئێران کراوە و پێشگرتنی هێزەکانی ئێران لە کاتی چوونیان بۆ ورمێ، هەر لەو هەڵوێستە ناڕاستانەی ئێوەوەیە. ئێمە لە ۱۳ی مانگی مای ئەم ساڵ بەتایبەتیی ئاماژەمان بۆ ئەو کارە کردووە کە کۆنسوڵەکانمان نابێت لە بەرامبەر سوپا و بەرپرسانی ئێرانیی بۆ ڕاگرتنی هێمنایەتی، مەرجێکی تایبەتی دابنێن، چونکە یەکەم: بە هۆی ئەو کارەوە، ئەوان فەرمانەکانی ئێمە لەو بارەیەوە دەگۆڕن.

دووەم: سنوردانان و مەرجی ئەووتۆ لە لایەن ئێمەوە، سەبارەت بە ڕاگرتنی هێمنایەتی و ئاساییش بۆ ئێرانییەکان، لە لایەن ئەوانەوە بە پێشگیریی دەژمێردرێت و هەموو بەرپرسیارییەکان سەبارەت بە دواخستن و لەناوبردنی نائارامییەکان، دەخەنە سەر شانی ئێمە کە بۆ بەرژەوەندی یەکیەتی سۆڤیەت زیانبەخشن.

سەرەڕای ئەو وریاکردنەوەیە، کارگێڕانی کۆنسوڵخانە و فەرماندە سەربازییەکانی سوپا کە بەرپرسن لە بەڕێوەبردنی فەرمانەکانی دەوڵەت، بەپێی ئەو بڕیارانە نابێت لەمپەر بخەنە سەر ڕێی هاتنی هێزەکانی ئێران بۆ ناو ورمێ. لە لایەکی ترەوە بە هۆی کاری نادروستی ئێوەوە بەرامبەر بە سەربازگەی سوپای ئێران لە ورمێ و دانانی مەرجێکی ئەووتۆ کە سەربازگە توانای ڕاگرتنی هێمنایەتی و ئاساییشی ناوچەکەی نیە، لەوانەیە بەو جۆرە وەربگیرێ کە کاربەدەستانی ئێمە لە بەڕێوەبردنی فەرمانە سیاسییەکانی ناوەندەوە هەڵەکانیان ڕاست نەکردۆتەوە و لە فەرمانەکان سودی پێویستیان وەرنەگرتووە. ئەرکی ئێوەیە کە هەڵەی کاربەدەستانمان شیبکەنەوە و کارەکانیان تێهەڵبچننەوە. سەرباری ئەوەش لە نامەی ڕۆژی ۲۵ ی مانگی مای

باڵیۆزخانە بۆ کۆنسوڵەکان، دەربارەی ڕووداوەکانی ورمێ، بە ئاشکرا ئەو هەڵانە حەشاردراون کە لە لایەن کاربەدەستانی ئێمەوە کراون. لەو نامەیەدا کە هەندێک ڕێنوێنیی بۆ کۆنسوڵەکان لەبەرچاوگیراوە: بەپێی زانیاریی لە ڕووداوەکانی ورمێ، دەبێت بە بیر کارگێڕانی کۆنسوڵخانە و یەکە سەربازییەکان بخرێتەوە کە چۆنیەتی ئەوانیان هەست پێنەکردووە و ئێرانییەکان وای لێ حاڵیی بوون کە ئێمە پشتیوانیمان لە کوردەکان کردووە و لەگەڵ ئەواندا خەریکی کەین و بەینین. کردەوەیەکی ئاوا لە کاربەدەستانی ئێمە ناوەشێتەوە. مەسەلەکە ئەوە نیە کە کردەوەی کۆنسوڵی سۆڤیەت و فەرماندەکانی سوپا لە لایەن ئێرانییەکانەوە بە هەڵە وەرگیراوە کە گوایە دەست بە سمێڵی کورداندا دێنین، بەڵکوو ئەوەیە کە کاربەدەستانمان لە تێکهەڵچوونەکانی ورمێدا بە کردەوە لایەنی کوردە "تورەکانیان" گرتووە و لە بەرامبەر کارگێڕانی ئێرانییدا بۆ ڕاگرتنی هێمنایەتی لە ناو کورداندا کە بێفەرمانییان کردووە و لەمپەریان پێکهێناوە. ڕێبەرانی کوردەکانیان بە لایەنگری سۆڤیەت داناوە و وەک ئەمەکناسترین و متمانەترین پاڵپشتی ئێمە لە ئازەربایجان قبوڵکردووە. بۆ دروستیی وتەکانمان، وتەی ساویلکانەی کۆنسوڵی ئێمە لە ورمێ، هاوڕێ ماکسیمۆڤە کە دەڵێت: بەشی هەرە زۆریان "مەبەستی لە کوردەکانە" لایەنگری سۆڤیەتن و هەڵوێستی بەرگریی لە "لایەنگرانی سۆڤیەت" کوردە "چەوساوەکان"ی نواندووە. کاربەدەستانمان ئاڵۆزیی ناکۆکیی نەتەوایەتییان لە ئێران و بەتایبەت دوژمنایەتی لەمێژینەی کوردەکانی ئێران لە لایەک و ئێرانییەکان و ئازەرییەکانی ئێران لە لایەکی ترەوە کە بە هۆی سیاسەتی چەوتی شای پێشوو بەدی هاتبوو، لەبەرچاو نەگرتووە. کوردەکان کە لە دژی کردەوە گێرەشێوێنانەی کاربەدەستە خۆجێیەکانی ئێرانیی ڕاپەڕیون، هەر ئەوانیش دەستیانکردووە بە تالانیی خەڵکی بێتاوانی ئێران. خەڵکی

زراوچووو ڕژاونەتە ناو شار، تا کارگێڕانی خۆماڵیی ئێران پشتیوانییان لێ بکەن، بەڵام کاربەدەستانی خۆجێیی نەیانتوانیوە هیچ داکۆکییەکیان لێ بکەن، چونکە لە ئاست کوردە چەکدارەکاندا لاوازن. لەو کاتەدا مەسەلەی پێویست، هاتنی هێزە چەکدارە ئێرانییەکان بۆ ورمێ بوو کە نوێنەرانی کۆنسۆلخانە و فەرماندەکانمان بەرهەڵستیان کرد. لە ئاکامی ڕەوتی ڕووداوەکاندا، فەرمانبەرەکانمان لە پاڵ کوردەکاندا دژی زۆربەی خەڵک ڕاوەستاون. لە ئازەربایجانی ئێران، ئازەریی و ئێرانیی لە لایەن کوردەکانەوە تێرۆر و تالان دەکرێن. دیارە ئەو کارە بوو بە هۆی دورخستنەوەی بەشێک لە کەسایەتییەکانی ئازەریی و ئێرانیی کە لە ئێمە نزیک ببوونەوە، ئەویش بە هۆی ناڕەزییان لە کردەوەی نوێنەرانمان.

هەڵەی نوێنەرەکانمان لە ئازەربایجانی ئێران، دەستبەجێ لە لایەن جاسوسەکانی تورکیاوە قۆسترایەوە و کەڵکی لێوەرگیرا و خۆیان وەک پشتیوانی ئازەرییەکان لە قەڵەمدا و بەڵێنیان پێدان بەگوێرەی پێویست، چەک و تەقەمەنییان بدەنێ و سنوری تورکیاشیان بۆ بکەنەوە. بەم جۆرە کردەوەی کارگێڕانمان تەنیا دەتوانرا بە دەستی بەکرێگیراوانی تورکیا شکڵ بگرێت کە لە ڕووداوەکانی ورمێ بۆ پەرەسەندنی دەسەڵاتی خۆیان لە ئازەربایجان کەڵکیان وەرگرت.

لەمپەر پێکهێنان لە بەرامبەر بەرپرسانی ئێرانیی بۆ ڕاگرتنی هێمنایەتی لە ناوچە کوردنشینەکان، نوێنەرانمان بەو کارە کوێخایەتی و دەستێوەردانێکی بێجێیان لە کاروباری ئێراندا کردووە کە نە قبووڵ دەکرێ و نە وەڵامدەری بەرژەوەندەکانمانە. هەڵەی نوێنەرانمان دەرخەری ئەوەیە کە ئەوان هێشتا دەربارەی تێگەیشتنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکان لە ئێراندا، لاوازن. ئەوان لە خۆیان ڕوون نەکردۆتەوە کە خەباتی کوردی ئێران بۆ خودموختاریی و سەربەخۆیی بەپێی ناوەڕۆکە کۆمەڵایەتییەکەی، بەرگریی کردنێکی کۆنەپەرستانەیە

لە دەرەبەگی جیاوازییخوازی کورد دژ بە سیاسەتی سەنترالیزم لە ئێراندا. کوردەکان دابەشبوون بەسەر چەند گروپێکدا و زۆر جار خێڵەکان لە ناو خۆیاندا دوژمنایەتییان هەیە و یەکیەتی نەتەوەییان نیە. جیاوازییخوازیی کوردان لە ئێران، هەمیشە لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا بووە بە بیانوویەک بۆ سیاسەتی ئینگلیز و تورک. هەرچەندە خەباتی بەردەوامی کوردەکان بۆ جیابوونەوە لە ئێران، لە ڕابردووشدا هەر هەبووە، بەلام لە لایەن بەکرێگیراوەکانی ئینگلیز و تورکەکانەوە بووە، بۆ وەرگرتنی هەندێک دەستکەوتی ئابووری و سیاسی جۆراوجۆر لە ئێراندا. سەرۆکە کوردەکان کە خەڵکی ئاسایی کورد گوێڕایەڵیان نین، زۆربەیان بەکرێگیراوی دەوڵەتە جۆراوجۆرەکانی ئیمپریالیستیین، تەنانەت لە ناویشیاندا ڕاسپاردەی دەوڵەتە فاشیستییەکان کەم نین.

دەرەبەگایەتی کورد، دەسەلاتی زەویداریی و دەسەلاتی خێڵییان پێکەوە گرێدراوە. سەرکردە کوردەکان بەگوێرەی بەرژەوەندی خۆیان بە ئاسانیی ئەربابەکانیان گۆڕیوە. لەبەرئەوە نابێ کار و کردەوەی سەرۆکە کوردەکان کە ئێستا لەگەڵ نوێنەرانی ئێمە خەریکی خۆشوبێشن، جێی بڕوابن، چونکە ئەوان کاتێک لە خەباتی خۆیان کەڵکوەردەگرن کە پاڵ بە هێزەکانی سۆڤیەتەوە بدەن. ئەو کارە لەوانەیە کاربەدەستانمان توشی هەڵە بکات کە لە ڕووی بێ ئەزمونیی و خۆشباوەڕییەوە، لایان وا بێت کە هەموویان، یان بەشێکی زۆر لە سەرۆکە کوردەکان، بە ڕاستیی لایەنگری سۆڤیەتن. ئەو بڕوایە ئەگەر نەگۆڕدرێ، یان بە دروستیی وەرنەگیرێت، ڕەنگە بە کردەوە ئەنجامێکی زۆر زیانبەخشی بۆ ئێمە هەبێت. کوشتن و برینداركردنی سەربازانی سوپای سۆڤیەت لە لایەن کوردەکانەوە، درێژەدان بە تالانیی، بەپێچەوانەی بڕیاری فەرماندەکانی ئێمە سەبارەت بە ئاودیو کردنی مەڕ و مالات بۆ تورکیا و تد.. لە لایەن

کوردەکانــەوە، دەبــێ چـاوی کارگێڕانمــان لــە ئاسـت کـورد و ڕێبــەرانیان بکاتەوە.

بۆ بەرگرییکردن لە بەهەڵەداچوونی نوێنەرانمان، دەبـێ بـەردەوام لـە هێڵــی ناوەڕاسـتی خۆشوبێشـکردن لەگــەڵ کـوردان دوربـن و لــەپێناوی پتەوکردن و پەرەپێدانی پەیوەندییەکانمان لەگەڵ دانیشتووانی خۆجێیی بــە پلــەی یەکــەم، بــە لای ئازەرییەکانـدا هــەنگاو بنرێـت. هــەر وەک ئاشکرایە، ئازەربایجانییەکان بەشی زۆری ئازەربایجان پێکدەهێنن و لە ڕووی ئــەتنۆگرافیی و مێژووییــەوە، پەیوەندییــەکی زۆر نزیکیـان لەگــەڵ ئازەربایجانی سۆڤیەت هەیە و هەمیشە بەشـی زۆری هێـزی بزوتنـەوەی دیموکراتیی لە ئێران پێکدەهێنن.

نــابێ کاربەدەسـتانمان لــە ئازەربایجـانی ئێـران بـڕوا بــە ســەرۆکە کۆنەپەرسـت و خۆفرۆشــەکانی کـورد بکــەن، بــەڵکوو دەبــێ حسـاب بــۆ پێشکەوتنخوازیی لە نـاو دانیشـتووانی ئازەربایجانـدا بکـەن. ئەمـە بەو واتایـە نیـە کـە ئێمـە لـە تــەواوی پەیوەندییــەکانمان لەگــەڵ کـورددا و کــەڵکوەرگرتن لــەو پەیوەندییانــە بـۆ بەرژەوەنـدی خۆمـان، چاوبپۆشـین، بــەڵکوو لــە کـارە سیاسـییەکانمان لــە بـاکوری ئێرانـدا، دەبــێ لەسـەر ئازەربایجانییەکان حیساب بکەین، بەتایبەت لە نـاو ئەوانـدا دەتـوانرێ کەسانی باوەڕپێکراو و لایەنگری ئێمە لە جیاتـی کـوردان بدۆزینـەوە. لـە پێنـاوی ئـەو مەبەسـتەدا، دەبـێ بـەردەوام لـە پشـتیوانییکردنی کـورددا دورەپـەرێزیی بکـرێ و هـیچ چەشـنە کۆسـپێک لـە ئاسـت دەسـەڵاتدارانی ئێران سەبارت بـە ڕاگرتنـی هێمنایـەتی، پێکنـەهێنرێ و بەپێچەوانـەوە، دەبــێ لــە ئازەربایجانـدا بـۆ لــەناوبردنی دزیـی و تـاڵانیی لــە لایــەن کوردەکانــەوە، هاوکـاریی دەسـەڵاتدارانی ئێـران بکرێـت، تـا ناوچەیـەکی هێمن و دوور لە دەستدرێژیی و پـەلاماردانی کوردەکـان بـۆ دانیشـتووانی خـۆجێیی پێـک بهێنرێـت. دەبـێ دان بـەوەدا بنێـین کـە پشـتیوانییکردن و یارمەتیـدانی کـورد لــە پێنـاوی هــەوڵ و تێکۆشـانیان بـۆ بــەدیهێنانی

خودموختاریی و دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد، دروست نیە، چونکە لە هەلومەرجی ئێستای ئێراندا، ئەوە داوایەکی بێ بناخە و دواکەوتووانەیە. بە کورتیی پێویستە لە ئازەربایجاندا گۆڕانکارییەکی بنەڕەتیی لە کاروباری نوێنەرانمان، ئەویش لە ڕێی پەرەپێدانی پێگەکانمان لەناو دانیشتووانی ئازەربایجان، بکرێت.

پێویستە زۆربەی کاربەدەستانی باڵیۆزخانە و کۆنسوڵخانەکان و فەرمانبەرانی سوپا، هەروەها فەرماندەکانی سوپامان لە ئێران، لە ناوەڕۆکی ئەم نامەیە ئاگادار بکرێن. دوای تێگەیشتن، دەبێت نامەکە بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی بنێرنەوە.

وەزیری کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت

و. م. مۆلۆتۆڤ(٥)

ئەمە هەڵوێستی ڕەسمی یەکیەتی سۆڤیەتیی سۆسیالیست بوو لە بەرامبەر نەتەوەی کورددا و بەدوای ئەو نامەیەدا، سوپای ئێران لەشکری ورمێ و بنکەکانی شارەبانیی و ژاندارمەریی گەڕاندەوە بۆ ئەو شارە، بەڵام بەبوونی کارگێڕان و فەرماندەکانی لەشکری ٤٧ ی سۆڤیەت لە ورمێدا، سوپا و ژاندارمەریی و شارەبانیی ئێران هیچ چەشنە دەسەڵاتێکیان نەبوو. تەنانەت مۆڵەتی جوڵەکردن و دەستتێوەردانیان لە کار و ژیانی خەڵکدا نەبوو. لەم بارەیەوە "ئار. جی ڕۆژڤێلت" نوسەری کتێبی "کۆماری کورد لە مهاباد" دەنوسێت:

- (تا ئەوکاتەی پەیوەندیی بە سۆڤیەتەوە هەبێ، مەسەلەکە جۆرێکی تر بوو. واتە لە سەرەتادا سۆڤیەتییەکان بەوە نەگەیشتبوون کە لە ناو کورددا کار بکەن، هەرچەندە ئەوان ساڵی ١٩٤٢ بە بانگکردنی گەورە دەرەبەگەکان بۆ باکۆ، جارێک ئەو کارەیان کردبوو. تەنانەت لە بەهاری ئەو ساڵەدا، دوای هێرشی کوردەکان بۆ سەر گوندەکانی بەری ڕۆژئاوای

گـۆلی ورمـێ، سـۆڤیەت سـوپا و ژاندارمـەریی ئێرانـی هێنایـەوە و دایمەزراندنەوە "هەرچەند کە ئەوان بە هۆی بێدەسەڵاتیی لە ئاست سۆڤیەتدا، دەرەتانی هیچ چەشنە جموجوڵێکیان بۆ نەمابۆوە"[٦].)

١- سەرلەشکر زەنگەنە ل ٣٦: دهقان، س ن، ل ٦٦٩، حکومەتی کوردستان، نەوشیروان مستەفائەمین، ل ٥١-٥٢.

٢- حکومەتی کوردستان، نەوشیروان مستەفائەمین، لاپەڕەی ٥٢. -FO٣٧١-٣١ ٤١٤ May ١٩٤٢

٣- دهقان، س ن، ل ٦٧١ و حکومەتی کوردستان، نەوشیروان مستەفائەمین، ل ٥٣.

٤- سەرلەشکر زەنگەنە، س ن، ل ٣٥-٣٧ و حکومەتی کوردستان، نەوشیروان مستەفائەمین، ل ٥٤.

٥- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی کۆماری فیدراتیڤی ڕوسیا، ف ٠٩٤- ئو ٤- د١٨٨- پ١٨، ل ١٠ تا ١٤ وەرگێڕانی ئەفراسیاو هەورامیی، لە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی حامید گەوهەریی، لاپەڕەی ٩٨-١٠٢ وەرگیراوە.

٦- کۆماری کورد لە مهاباد، ئار. جی ڕۆزڤێلت، وەرگێڕانی خالید عەزیزی، لاپەڕەی ١١، سوید ١٩٩١.

کۆنفرانسی تاران

لە جەنگی دووەمی جیهانییدا، هاوپەیمانانی جەنگ لە نێوان ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥دا، سێ کۆنفرانسی گرنگیان لە تاران، یاڵتا و پۆستدام پێکهێنا. یەکەم کۆنفرانسی هاوپەیمانان ڕۆژی ١٣٢٢/٩/٦ (١٩٤٣/١١/٢٨) لە تاران پێکهات. بەشدارانی بریتی بوون لە: **"فرانکلین دلانۆ ڕۆزڤێلت"** سەرکۆماری ئەمریکا، **"وینستۆن لیۆنارد سپێنسەر چەرچل"** سەرۆکوەزیرانی بریتانیا و **"جۆزێف ستالین"** سەرکۆماری سۆڤیەت. لەو کۆنفرانسەدا هاوپەیمانان بە پلانە جەنگییەکانیاندا چوونەوە، ستراتیژی خۆیان لە ماوەی شەڕەکەدا دیارییکرد و بڕیاریاندا تا شکاندنی بەرەی جەنگیی "ئەڵمان، ئیتالیا و ژاپۆن" و سەرکەوتنی تەواو، درێژە بە شەڕ بدەن.

چرچیل، ڕۆزڤێلت و ستالین لە کۆنفرانسی تاران ١٩٤٣ زاییینی

دەربارەی بارودۆخی جیهانی دوای شەڕ و دابەشکردنی ئەو ناوچانەی کە کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتیانەوە، وتووێژیان کرد، بەڵام بڕیاردان لەسەر ئەو باسانەیان، بۆ کۆنفرانسێکی تر هێشتەوە. هەروەها لەو کۆنفرانسەدا پروتۆکۆڵێکیان واژۆکرد و هەر سێ سەرۆک بەڵێنیاندا کە شەش مانگ دوای کۆتاییهاتنی جەنگ، هێزەکانیان لە ئێران بکێشنەوە و سەربەخۆیی و یەکیەتی خاکی ئەو وڵاتە بە ڕەسمی بناسن.

سیاسەتی سۆڤیەت سەبارەت بە ئێران، گۆڕانی بەسەردا دێت

دوای کۆنفرانسی تاران، بەرە بەرە سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت لە ئێران گۆڕا و بەڵگەنامە واژۆکراوەکانی کۆنفرانسی تاران دەربارەی ئێران، گرنگییان نەما. دەرکردنی هێزەکانی ئەڵمانیای فاشیست لە خاکی سۆڤیەت و نزیکبوونەوەی هێزەکانی سوپای سور لە سنورەکانی ئەوروپای ڕۆژئاوا و دەرهێنانی دە ملیۆن تۆن نەوت لە ناوچەکانی باشوری ئێران لە لایەن ئینگلیزەکانەوە لە ساڵی ۱۹٤۳ دا، هەست و ئارەزووی سۆڤیەتییەکانی بزواند[1] و گەیشتن بە سەرچاوە نەوتییەکانی ئێران و شوێنەکانی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، لە سیاسەتی مۆسکۆدا جێیان گرت.

لە مانگی جونی ۱۹٤۳ (جۆزەردان و پوشپەڕی ۱۳۲۲) ئەندریە سیمیرنۆڤ سەفیری سۆڤیەت لە تاران، پێشنیازی بە میرجەعفەر باقرۆڤ کرد کە بۆ هەڵسەنگاندنی چالاکییە نەوتییەکانی باکوری ئێران، گروپێک زەویناس بنێرێ بۆ ئەو ناوچەیە[2]. هەر لەو مانگەدا، واتە پوشپەڕی ۱۳۲۲ (جولای ۱۹٤۳) کە ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان یەکەم ژمارەی گۆڤاری "نیشتمان" ئۆرگانی کۆمەڵەی ژێکافیان لە تەورێز چاپکرد و لە کوردستان بڵاویانکردەوە[3].

لە سەرەتای ساڵی ۱۹٤٤ دا، بە لەبەرچاوگرتنی بارودۆخی نێونەتەوەیی و دۆخی ئێران، مۆسکۆ بۆ جارێکی تر کێشەی ئازەربایجانی خستە بەرنامەی کارەکانیەوە. ڕۆژی ۱۳۲۲/۱۲/۱۵ (۱۹٤٤/۳/٦) لە شورای کۆمیسارییای یەکیەتی سۆڤیەت بە سەرۆکایەتی مۆلۆتۆڤ، دەربارەی پەرەپێدانی یارمەتی ئابووریو فەرهەنگیی بە دانیشتووانی ئازەربایجانی باشور، بڕیاردرا:

۱- بەو پێیەی کە خەڵکی ئازەربایجانی باشور و زۆربەی دانیشتووانی ئەو ناوچانەی کە سوپای سوریان تێدا جێگیرکراوە، ئازەرییین، بۆ

پەرەپێدانی پەیوەندیی لەگەڵ خەڵکی ئەو ناوچانە، لیژنە سیاسی و سەربازییەکان ڕەوانە بکرێن.

٢- لە ڕێکخراوی سەربازییدا، بە لایەنی کەمەوە هەفتەی سێ ژمارە ڕۆژنامە بە زمانی ئازەریی چاپ بکرێ و لە ناو خەڵکدا بڵاوبکرێتەوە.

٣- لە شارەکانی تەورێز و ئەردەوێڵ و شارەکانی تری ئازەربایجاندا، نوێنەرانی بازرگانیی تێکەڵاو لە سۆڤیەت و ئازەربایجان هەبن. ئەو کارە بەرە بەرە لە ئۆرگانەکانی تری سۆڤیەتدا پەرەیان پێبدرێت.

٤- لە نوێنەرایەتییە سیاسییەکاندا، لە پۆستی کۆنسوڵ، جێگری کۆنسوڵ و سەرۆکی کۆنسوڵخانەدا، کەڵک لە ئازەربایجانییەکان وەربگیرێت، بەتایبەتیی لە شارەکانی تەورێز و ماکۆدا، پێویستە.

٥- لە سەفارەتی سۆڤیەت و نوێنەرایەتی بازرگانیی تاران، یەک دوو کارمەندی ئازەربایجانیی کار بکەن.

٦- بۆ چاپی بەرهەمی نوسەران و شاعیرانی ئازەربایجانیی و بڵاوبوونەوەیان لەناو خەڵکدا، چاپخانەیەک بەناوی "چاپخانەی تەورێز" لە شاری تەورێز دابنرێت.

٧- لە مانگەکانی مای و جونی ١٩٤٤ دا، هونەرمەندانی ئازەربایجانی سۆڤیەت، پرۆگرامی تیاتەر و کۆنسێرت لە تەورێز و شارەکانی تری ئازەربایجان پێشانبدەن.

٨- لە تەورێز خوێندنگەیەکی دە پۆلیی بۆ پەروەردەکردنی زمانی ئازەریی بکرێتەوە. زمان و ئەدەبیاتی فارسی لەو خوێندنگەیەدا، دەبێ لە ڕیزی وانە پلە دووەمەکان دا بنرێت. خوێندن لەو خوێندنگەیەدا بە خۆڕاییە و مامۆستاکانی ئەو خوێندنگەیە لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە بهێنرێن.

٩- لەو خوێندنگەیەدا پەڕتوکخانەیەک دابنرێت کە جگە لە خوێندکاران، خەڵکی تری شاریش سودی لێوەربگرن.

١٠- بۆ پەروەردەکردنی جوتیاران لە بواری سود وەرگرتن لە زەوی و شێوازەکانی کشتوکاڵ، بنکەیەکی نمونەیی کشتوکاڵ لە ناوچەی تەورێز دابنرێت.

١١- بۆ سپاردنی کار بە بەشێک لەو کەسانەی بێکارن، کارگەیەکی چنینی گۆرەوی و کەشبافیی دابنرێت.[٤]

بۆ جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانە، کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان، دەستبەجێ و لە ماوەیەکی کورتدا، ئەو کەسانەی خوارەوەی ڕەوانەی ئێران کرد:

- ئەحمەد یاقوبۆف جێگری سکرتێری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان بە پلەی ڕاوێژکاری باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران.

- عەلی عەلیۆف سکرتێری کۆمیتەی شاری دەربەند لە پلەی سکرتێری یەکەمی سەفارەت.

- جوبرایل هاشمۆف سەرۆکی ڕێکخراوی ئەمنیی ناوچەی "سەعاتلو"، بەرپرسی سێیەمی باڵیۆزخانە.

- حەسەن حەسەنۆف سکرتێری سێیەمی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان، جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز.

- میرزا محەمەدۆف، سکرتێری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز.

- مستەفا مستەفایۆف سەرۆکی لقی سێیەمی کۆمیساریای ئەمنیی ئازەربایجان، جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکۆ.

- پاشا عەلی ئەکبەرۆف سەرۆکی لقی ئەمنیی گوبا، سکرتێری کۆنسوڵخانەی ورمێ.

- بەندە عەلی مەهدییۆف، سکرتێری کۆنسوڵخانەی ئەردەوێڵ.

- شامل نەزەرلی، جێگری کۆنسوڵخانەی ڕەشت.

- محەمەد شەریفۆف، کۆنسوڵی گورگان.

- زەینەل گوزلۆف، بەرپرسی کۆنسوڵخانەی قەزوین[٥].

بەرلە چوونی ئەو فەرمانبەرانە بۆ ئێران، مۆلۆتۆڤ چاوی پێیانکەوت و پێیانی ڕاگەیاند: **(بە وردیی سەرنج بدەن بە دیاردەکان و پەرە بە**

دەسەڵاتی ئێمە لە ناو خەڵکدا بدەن[٦].) لە بروسکەیەکدا کە بەهاری ساڵی ١٣٢٣(١٩٤٤) لە تەورێزەوە بۆ میرجەعفەر باقرۆڤ نێردراوە، هاتووە: **(ڕۆژی ١٠ ی ئاپریل، چوار هەزار دانە ڕۆژنامەی "وەتەن یولۆندا" چاپکرا و لە ناو خەڵکدا بڵاوکرایەوە.)** بۆ نوسینی ئەو ڕۆژنامەیە، ٢٧ کەس لە باکۆوە ڕەوانە کرابوون. لە ناو ئەو ژمارەیەدا، دەکرێت ئاماژە بۆ ئەم ناوانە بکەین: عەلی حەسەن شاگلدیۆڤ، جەعفەر خەندان حاجیۆڤ، ئەسرافیل نەزەرۆڤ، غولام محەمەدلی، غیلمان موسایۆڤ، ئەنوەر محەمەدخانلی، کازم کازم زادە، مەلەک مەلەکزادە و.. تد.[٧]

شایانی باسە کە گۆڤاری نیشتمانی ژمارە ٨،٧ و ٩ لە یەک بەرگدا، هەروەها ڕۆژژمێری تایبەتیی کۆمەڵەی ژێکاف بۆ ساڵی ١٣٢٣ (١٩٤٤-١٩٤٥) دوای دەستپێکردنەوەی چالاکییەکانی سۆڤیەت لە ئێران، بڵاوکرانەوە.

بە فەرمانی باقرۆڤ، ڕێبەرایەتی هەموو ئەو فەرمانبەرانەی ڕەوانەی ئێران کران، بە حەسەن حەسەنۆڤ درا.[٨]

لە بەرنامەیەکدا کە بۆ ئازربایجان دانرابوو، هاتووە: **(بۆ ڕاکێشانی هەرچی زیاتری خەڵکی ئازربایجان بەرەو خۆمان، بە پلەی یەکەم سەرنج بدەن بە دین و پیاوانی ئایین.)** لە درێژەی ئەو نوسینەدا گوتراوە: **(ئەو کارە بۆ ئەوە نیە کە ئەوان دەبن بە پاڵپشتی حکومەتی سۆڤیەت، بەڵکوو بۆ ئەوەیە کە ئێمە دەتوانین زۆر کار بەو ڕۆحانییانە بکەین.[٩])**

هەروەها گوترابوو: **(بەبێ لەبەرچاوگرتنی دۆخی کۆمەڵایەتی دانیشتووان دەبێ هەژار و دەوڵەمەند بەرەو خۆمان ڕابکێشین. دەبێت کارەکان بە جۆرێک ڕێکبخرێن و بچنە پێشەوە کە موڵکدارە مامناوەندییەکان و وردە موڵکدارەکان دڵنیابن کە تەنانەت ئەگەر**

حكومەتی شوراكانیش دابمەزرێت، زەوییەكانیان هەر بۆ خۆیان دەمێنێتەوە.)

١- ئازەربایجان كێشەی نێوان تاران، باكۆ و مۆسكۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥:
J. H. BAMBERG, the History of the British Petropeum Cambridge, ١٩٩٤, p. ٢٤٢ - ٢٤٣.

٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHDA, f. I, s, ٨٩, i. ٧٧, v. ١.

٣- گۆڤاری نیشتمان"ئۆرگانی كۆمەڵەی ژ.ك، ژمارە ١.

٤- ئازەربایجان كێشەی نێوان تاران، باكۆ و مۆسكۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥: AR SPIHMDA, f. ١, s. ٨٩, i. ٨٤, v, ١-٥.

٥- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. ١, s. ١٢٩, i. ٨٠, v, ٢-٣.

٦- هەمان سەرچاوە: . AR SPIHMDA, f. ١, s. ٢٢٠, i. ٤٩, v, ٤-٥

٧- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. ١, s. ١٢٩, i. ٨٠, v, ٤-٥.

٨- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. ١, s. ٨٩, i. ٨١, v, ١٣١.

٩- هەمان سەرچاوە: Ibid

دامەزراندنی پەیوەندیی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت

پێش ئەوەی حەسەن حەسەنۆڤ بەرپرسیاریی فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە ئازەربایجانی باشور وەربگرێت، کۆمیساریۆڤ بەڕێوەبەری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ورمێ، لە ڕۆژانی ٨- ١٣٢٢/١١/١٠(٢٨-١٩٤٤/١/٣٠) سەردانی مهاباد دەکات. دوای گەڕانەوەی بۆ ورمێ، لە دوو ڕاپۆرتی جیاوازدا ئاماژە بۆ کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان دەکات و لە ڕاپۆرتی یەکەمیدا دەنوسێت:

- (دوای گەڕان بە ناو شاری مهاباددا، چاوم بە بەڕێز "مستەفا سوڵتانییان" کەوت. تەمەنی شەست ساڵە و وەک نوێنەری شورای شار، خۆی بە من ناساند، بازرگانە و یەکێکە لە ئەندامانی سەرکردایەتی کۆمەڵەیەک کە بۆ سەربەخۆیی کوردستان خەبات دەکات، لە وتووێژ لەگەڵیدا، گوتی: هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە لە دە کەس پێکهاتووە[1].)

کۆمیساریۆڤ لە ڕاپۆرتێکی تریدا کە سەرچاوەی بیرکردنەوەکەی لە نامە نهێنییەکەی مۆلۆتۆڤەوە دێت، سەبارەت بە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بۆ وەزارەتی دەرەوەی مۆسکۆ دەنوسێت:

- (... ئەم ڕێکخراوە بە هەموو توانایەوە دەیەوێت پشتیوانیی و هاوکاریی ئێمە بۆ خۆی بەدەستبهێنێت. دەکرێت بڵێین زۆربەی سەرکردە کوردەکان کە باسی "سەربەخۆیی کوردستان" دەکەن، دەڵێن ئەم سەربەخۆییە تەنیا بە یارمەتی سۆڤیەت بەدەست دێت، بۆ ئەم کارەش ئامادەی هەموو چەشنە هاوکارییەکی یەکیەتی سۆڤیەتن و دەڵێن لە سیاسەتی کۆڵۆنیالیستیی ئینگلیز تەنیا دەبێ چاوەڕێی کۆیلایەتی کورد بکرێت، بەڵام ئەم وتانە پێدەچێ مەبەستێکی گڵاویان بە دواوە بێت.

کورد بە قازانجیانە ئێستا لەگەڵ ئێمە بە ئاشتیی بژین. دەیانەوێ خۆیان لە پشتی ئێمەوە بشارنەوە، بەڵام هیچ کاتێک سەرکردە گەورەکانی کورد بە دڵسۆزییەوە لەگەڵ ئێمە نابن و تاسەر هاوکاریی کردنیان لەگەڵ ئێمە نامێنێت. سەرکردە کوردەکان لەسەر کێشە سەرەکییەکان و قۆناخە گرنگەکان، پتر کەینوبەینیان لەگەڵ ئینگلیزەکان هەیە و سەربەخۆیی کوردستان لای ئەوان بە واتەی بەش نەکردنی ئەو سامانەیە کە لە چەوساندنەوەدا بەدەستیان هێناون. ئەوان دەیانەوێ ئەم سامانە بپارێزن و کەمتر بیرلە بەرژەوەندەکانی گەلی کورد دەکەنەوە. بە قازانجی ئینگلیزەکانیشە کە کوردەکان بە دروشمی سەربەخۆیی کوردستان خۆیان بە ئێمەوە هەڵبواسن و بەم چەشنە گومان لەسەر خۆیان لابدەن. لەبەرئەوە، ئەوان ئەمە بە باشتر لەوە دەزانن کە خۆیان بشارنەوە، لە لایەکی ترەوە دەیانەوێ ئێرانییەکان بەم چەشنە دژی ئێمە هانبدەن. ئەم پرسیارە جێی سەرنجە و پێویستە لێکۆڵینەوەیەکی قوڵی لەسەر بکرێت[٢].)

دوای ئەوە کە حەسەن حەسەنۆڤ بەرپرسیاریی فەرمانبەرە ڕەوانە کراوەکانی بۆ ئازەربایجان وەرگرت، بازنەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کوردستان بەرین کردەوە. ڕۆژی ١٣٢٢/١٢/٢٦ (١٩٤٤/٣/١٧) لە تەورێز چاوی بە عەبدولڕەحمانی زەبیحی بەرپرسی بەشی ڕاگەیاندنی کۆمەڵەی ژێکاف کەوت. لە ڕاپۆرتێکیدا سەبارەت بەو دیدارەی، ئاماژەی بۆ سێ خاڵ کردووە:

١- (بە وتەی زەبیحی هاودەنگیی کردنی کۆمەڵەی ژێکاف و کوردەکان بۆ پێدانی مافی نەوتی باکوری ئێران بە سۆڤیەت و پتەوبوونی پەیوەندیی نێوان ئێران و سۆڤیەت، بەرزبوونەوەی پلەی فەرهەنگیی گەلانی ئێران و دەستەبەرکردنی ئازادیی بە دواوە دەبێت.

٢- گەشتی فەهیمی ئەندامی پارلەمانی ئێران بۆ مهاباد لە ١٣٢٢/١٠/٢٤ (١٩٤٤/١/١٥) و ئاراستە کردنی گەڵاڵەیەکی پێشنیازیی لە لایەن هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەوە بۆ چارەسەرکردنی ئاشتییانەی کێشەی کورد لە ئێراندا.

٣- داوای زەبیحی لە کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز بۆ کڕینی چاپخانەیەک لە سۆڤیەت بۆ چاپی گۆڤار و بڵاوکراوەکانی ژێکاف کە حەسەنۆڤ ڕایگەیاندووە: بە داخەوە ئێستا ئێمە توانای جێبەجێکردنی ئەم داواکارییەمان نیە[٣].)

دوای ئەو دیدارەی زەبیحی لەگەڵ حەسەن حەسەنۆڤ، ڕۆژی ١٣٢٣/٦/١٨ (١٩٤٤/٩/٩) قاسم ئێلخانیزادە لە تەورێز چاوی بە حەسەنۆڤ دەکەوێت. حەسەنۆڤ دەربارەی ئەو چاوپێکەوتنەی، ئاماژە بۆ وتەکانی ئێلخانیزادە دەکات و دەنوسێت:

- (ئێمە دەمانەوێ خوێندنگە و چاپەمەنیمان بە زمانی خۆمان هەبێت، بەڵام ئێمە بەبێ یارمەتی دەرەوە، زەحمەتە بە مەبەستی خۆمان بگەین. کوردەکان لەو باوەڕەدان کە دۆستی گەلانی بچوک، لەوانیش گەلی کورد، یەکیەتی سۆڤیەتە. لەم ڕوانگەیەوە ئێمە ئازادیی گەلی کوردمان لە یەکیەتی سۆڤیەت دەوێت. لەبەرئەوە داوا لە کۆنسوڵی سۆڤیەت دەکەین کە داواکارییەکانمان بە دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت بگەیەنێت، تا کورد بخاتە ژێر باڵی خۆی و بۆ ئازادکردنی کوردستان یارمەتیمان بدات.)

حەسەنۆڤ لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا دەنوسێت: **(منیش لە وەڵامدا گوتم ئێستا یەکیەتی سۆڤیەت لە شەڕدایە و دەرفەتی لێکۆڵینەوەی ئەم پرسیارانەی نیە.)** حەسەنۆڤ پاشان ئاماژە بۆ وەڵامی ئێلخانیزادە دەکات و دەڵێت: **(ئێلخانیزادە گوتی لەم بارەیەوە تێدەگات، بەڵام**

لەبەرئەوەی کە شەڕ خەریکە کۆتایی پێدێو بەم زووانە وتووێژی ئاشتیی دەست پێدەکات، دەیەوێ دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت لە دامەزراندن و مەبەستی ئەم ڕێکخراوە ئاگادار بکاتەوە. چونکە گەلی کورد هیوای بە یەکیەتی سۆڤیەتە. منیش گوتم داواکارییەکەی دەگەیەنمە دەوڵەتی خۆمان.) حەسەنۆڤ لە بەشێکی تری ڕاپۆرتەکەیدا دەنوسێت:

- (لە وەڵامی پرسیاری مندا کە ئایا ئەو ڕێکخراوەی ئێوە بەرنامەی هەیە؟ ئێلخانیزادە گوتی: بەڵێ و بەڵێنی پێدام کە دانەیەکم بۆ بهێنێت. ڕۆژی ١٣٢٣/٦/٢٢ (١٩٤٤/٩/١٣) بۆ جاری دووەم ئێلخانیزادە و ئەم جارەیان لەگەڵ عەبدولڕەحمان زەبیحی هاتەوە لام. دانەیەک لە پرۆگرامی پارتەکەی خۆیانی بە زمانی کوردیی بۆ هێنام "وەرگێڕاوە ڕوسییەکەی پێشکەش دەکرێت". زەبیحی وتەکانی ئێلخانیزادەی دووپاتکردەوە و گوتی: ژێکاف بە تەواویی ڕێکخراوێکی نهێنییە و تا ئێستا شەش ژمارە گۆڤاری "نیشتمان"ی دەرکردووە. زەبیحی پێنج ژمارەی ئەو گۆڤارەی پێمدا. نیشتمان لە تەواوی کوردستاندا بڵاودەبێتەوە، بەڵام ئینگلیزەکان بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارەیان لە عێراق یاساخ کردووە[٤].)

یەکەم پەیوەندیی باشی کۆمەڵەی ژێکاف بە سۆڤیەتەوە، سەرەتا بە ئاراستە کردنی ڕاپۆرتێکی ئاگاداریی ژێکاف بە ئیمزای عەبدولڕەحمان زەبیحی بەرپرسی بەشی ڕاگەیاندنی کۆمەڵە، بە حەسەن حەسەنۆڤ لە ڕۆژی ١٣٢٣/٧/٥ (١٩٤٤/٩/٢٧)دا دەستی پێکردووە. واتە ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژێکاف دوای هەوڵدانی پتر لە شانزە مانگ بەسەر بڕیاری قەڵای سارمێ دا، پەیوەندیی ڕەسمییان لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت لە تەورێز دامەزراندووە.

ماکسیمۆڤ باڵیۆزی یەکیەتی سۆڤیەت لە ئێران کە بەو پەیوەندییە دەزانێت، لە ڕاپۆرتی ڕۆژی ١٣٢٣/٨/٢٢(١٩٤٤/١١/١٣) یدا، ئەرکی باڵیۆز

و کۆنسۆلەکانی سۆڤیەت لە ئێران بەرامبەر بە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان ڕوون دەکاتەوە و دەنوسێت: **(ئەرکی ئێمە بەرامبەر بەو پارتە، دەبێ ئەوە بێت کە بە وردیی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەین.[٥])**

١- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیڤ، ف ٤٩- ئو ٣٠- د ٦٦ – پ ٣٤٨، لاپەڕەی ١٢٤- ١٣٦. بڕوانە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ٩٤، هەولێر، چاپی ئاراس، نوسینی حامید گەوهەری.

٢- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیەی فیدراتیڤ، ف ٤٩- ئو ٢٩- د ١٩٦ - پ ٣٣٢، لاپەڕەی ١٧-١٨. بڕوانە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ٩٦-٩٧، هەولێر، چاپی ئاراس، نوسینی حامید گەوهەری.

٣- هەمان سەرچاوە، ف ٤٩- ئو ٣٠- د ٦٦ - پ ٣٤٨، لاپەڕەی ١٢٤-١٣٦.

٤- هەمان سەرچاوە.

٥- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیەی فیدراتیڤ، ف ٤٩، ئو٣١- د ٧٠- پ ٣٥٤، لاپەڕەی ١٢ و ١٣.

مهاباد شوێنی به ڕێکخراوکردنی بزوتنەوەی کوردی ڕۆژهەڵاتی کوردستان

مهاباد شارێکی گرنگ و بەرچاوە. لە سەردەمەکانی کۆنەوە هەستی نەتەوایەتی تێدا بەرزە و بە شوێنێکی ستراتیژیی دەناسرێت. پانتایی ٢٥٩١ کیلۆمەتر چوارگۆشەیە و دەکەوێتە نێوان هێڵی درێژیی (٤٣ - ٤٥) پلەی ڕۆژهەڵات و هێڵی پانیی (٣٦- ٤٦) پلەی باکوری هێڵی گرینویچ. کەش و هەوای کوێستانییە. زستانەکانی سارد و هاوینەکانی خۆش و دڵگیرن. چیا بەرز و سەرکەشەکانی "کانی شێخان، خەزایی، قوڵقولاخ، قەڵای سارم بەگ، زاوا و بوک، داشا مەجید و بەردە سپیان" دەوریان پاوان کردووە و ڕوبارێکی بە ناودا دەڕوات کە سەرچاوەکەی لە بەرزاییەکانی "جانداران" لە باشوری خۆرئاوای مهابادە و هەر بە ناوی ڕوباری مهابادە دەناسرێت. لە سەردەمی دەسەڵاتداریی محەمەد ڕەزا شای پەهلەوییدا، ئەندازیارە یوگۆسلاڤییەکان بەنداوێکیان لەسەر ئەو ڕوبارە دروستکرد کە بە سەدی مهاباد دەناسرێت و لە باشوری ڕۆژئاوای مهاباد دایە. ئەو بەنداوە ڕۆژی ١٣٤٩/٧/٢ کەوتە بواری کەڵکلێوەرگرتنەوە.

لێکۆڵینەوە مێژووییەکان و پاشماوە دۆزراوەکان لە لایەن شوێنەوارناسانەوە، باسی ئەوە دەکەن کە ناوچەی مهاباد بە لایەنی کەمەوە بۆ سەدەکانی یەکەمی هەزارەی یەکەمی پ. ز دەگەڕێتەوە و لە کۆنەوە شوێنی ژیان بووە. یەکێک لەو پاشماوانە نوسراوەیەکی بزمارییی "مینەوا"یە کە لە نێوان ساڵانی ٨١٢- ٧٧٨ ی پ. ز دەسەڵاتداری ناوچەکە بووە. ئەو بەردە بزمارییە تا ساڵی ١٨٩٠ مابوو، دواتر نەماوە. پاشماوەیەکی تر پلە بەردییەکان و ڕێڕەوێکی ژێر زەوییە کە بە "بەردە کۆنتێ" دەناسرێت و باسی فەرمانڕەوایی خێڵێکی تر بە ناوی "وانیها" لە ناوچەکەدا دەکات. پاشماوەی گۆڕستانی فرورتیش کوڕی دیاکۆ یەکەم

پاشای مادی (٦٥٥- ٦٣٣ پ. ز) لێیە کە پێشاندەدات شارستانیی ئەو ناوچەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ماد و ئاشورییەکان.

ساڵی ١١٠٢، لە سەردەمی فەرمانڕەوایی شا سلێمانی بداق سوڵتان کوڕی شێرخانی موکریی، شا عەباسی یەکەمی سەفەوی دەستی بەسەر مهاباددا گرتووە و ناوی مهابادیان گۆڕی بۆ "ساوق بڵاغ" واتە "کانیی سارد" کە ناوێکی تورکیی بووە و لەوێوە ناوی "سابڵاغ" لە ئەدەبیاتی ناوچەکەدا جێی گرتووە و دواتر فارسەکان"ساوجبلاغ"یان پێگوتووە. دوو شوێنەواری مێژوویی شاری مهاباد، واتە پردی سور لە ١١٠٠ و مزگەوتی سور لە ١١١٠ دروستکراون. لە بەڵگەنامەکانی سەردەمی قاجارەکاندا مهاباد بە ناوی "ساوجبڵاغ" تۆمارکراوە. لە سەردەمی ڕەزاشای پەهلەویی و لە ساڵی ١٩٣٥ دا کە سێڵاوێکی بە تەوژم، دوو گەڕەکی شاری سابڵاغی وێران کرد، ناوی سابڵاغیان گەڕاندەوە بۆ ناوەکەی خۆی کە مهاباد بووە[١].

فەقرەقا مەزارگەی مادەکان لە نزیک گوندی قومقەڵا، لە دە مایلیی مهاباد،
لە کتێبی کۆماری کوردستان لە ١٩٤٦، نوسینی ئیگلتن وەرگیراوە.

ناوچەی مهاباد لە کۆنەوە ناوەندێکی کوردنشین بووە و "پۆتلیمۆس"[٢] ئەوێی بە داروشا و "ڕاولینسۆن"[٣] بە دریاز ناساندووە. گوندی دریاز ئەمڕۆ لە باکوری شاری مهابادە. لە سەردەمی هەخامەنشییەکاندا، ئەو ناوچەیە بەشێک بوو لە هەرێمی ئیمپراتۆریی هەخامەنشی و لە سەردەمی ئەسکەندەردا سەر بە "ئاتوپاتن" ماد بووە. ئاتروپاتی هەخامەنشی و دواتر جێنشینەکەی حوکمیان بەسەردا کردووە. لە سەردەمی سەفەوییەکان و عوسمانییەکاندا بەگوێرەی توانای جەنگیی، یەکێک لەو دووانە حوکمیان بەسەردا کردووە.

ئەوەی لە دەورەی نوێی چوار سەد ساڵی ڕابردووی مهابادا دەتوانین ئاماژەی بۆ بکەین، هەلومەرجی جوگرافیایی و مێژوویی و بوونی کەسایەتی ناودار و خێڵی خاوەن دەسەڵات و شوێندانەری ناوچەکەیە لە ڕەوتی ڕووداوەکاندا کە ئەو شارەیان وەک ناوەندێکی بەهێزی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی و ئابووری لێکردووە.

مهاباد شوێنی لە دایکبوونی دەیان زانا، شاعیر، نوسەر و سیاسی لێهاتووی کوردە. دوای بزوتنەوە جەماوەرییەکانی شێخ عوبەیدوڵای نەهری لە ١٨٨٠ دا کە خەڵکی مهاباد بەشدارییان تێدا کرد، مهاباد لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانییدا کەوتە بەر هەڕەشەی ئیمپراتۆرییەکانی عوسمانیی و ڕوسیای قەیسەریی "روسیای تزار" و سەدان کەسیان لێ کوشت. خەڵکی مهاباد بەشداریی بزوتنەوەی سمکۆی شکاک و مەلا خەلیلی گۆڕەمەڕییان کرد و یەکەم شوێنی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو کە شۆڕش و بزوتنەوەکانی کوردی تێدا بە ڕێکخراوکرا.

ساڵی ١٩٣٨ یەکەم ڕێکخراوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان "کۆمەڵەی ئازادییخوازیی کوردستان" کە بۆ سەربەخۆیی کوردستانی گەورە و ئازادکردنی گەلی کورد هەوڵیدەدا، لە مهاباد پێکهات و دواتر ساڵی ١٩٤٢ کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و ساڵی ١٩٤٥ حیزبی دیموکراتی کوردستان و سەرئەنجام ساڵی ١٩٤٦ یەکەم کۆماری کوردیی تێدا

دامەزرا کە لەم کتێبەدا لەگەڵ مێژووی ئەو ڕێکخراوانە و کەسایەتییە پێشڕەوەکانیان ئاشنا دەبن.

دوای هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ناو خاکی کوردستان لە ١٣٢٠/٦/٣ (١٩٤١/٨/٢٥)، سوپا، ژاندارمەریی، شارەبانیی و دەزگا پۆلیسییەکانی ئێران لە مهاباد، بۆکان، نەغەدە، شنۆ و پیرانشار ڕایانکرد، بەڵام دوای ماوەیەکی کورت دەوڵەتی ئێران بە مۆڵەت وەرگرتن لە ڕوسەکان، شارەبانیی و فەرمانداریی مهابادی دامەزراندەوە. کەسێکیان بە ناوی "سەریعولقەلەم" کە پێشتر بەڕێوەبەری پەروەردەی مهاباد بوو، کرد بە فەرماندار و سەرگوردێکی خەڵکی کرماشانیشیان بە ناوی "قوبادی" کرد بە بەڕێوبەری شارەبانیی، بەڵام ئەم جارەیان حکومەت بە شێوەی ڕاستەوخۆ دەستی لە کاروباری خەڵک وەرنەدا و پلانەکانی بە هۆی دوو بەکرێگیراوی خۆی بەناوی "قەرەنی ئاغای مامەش" و "عەلی ئاغای دێبوکری" (ئەمیر ئەسعەد) جێبەجێ دەکرد.

لە پەنای ئەو دەزگا حکومییانەدا، خەڵکی مهاباد بۆ خۆیان شورایەکیان دامەزراند کە محەمەد قازی "قازی محەمەد" سەرۆکایەتی دەکرد و مستەفا سوڵتانییان، عەلی ڕیحانی، ئیبراهیم ئیبراهیمیان 'نەوجەوان"، محەمەد ئەمینی شەرەفی، سەید محەمەدی سەید نیزامی "سەید پیرە" و چەند کەسێکی تر ئەندامی بوون. شورا سەرپەرەشتیی کاروباری شار و ئاسایيشی خەڵکی شاری لە ئەستۆ گرتبوو.(٤)

مهاباد لە بواری ئابوورییەوە، شارێکی دواکەوتووە و ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان نەیانهێشتووە گەشەبکات و هیچ کارگەیەکی پیشەسازیی نیە. خەڵکەکەی پتر بە دوکانداریی و دەستفرۆشیی و کاری بازرگانی و وەرزیی و ... تد، ژیانی خۆیان دابین دەکەن.

لە سەردمی دەسەڵاتداریی ڕەزاشا و محەمەد ڕەزای کوڕیدا، هەزاران خەباتکاری ڕێی ئازادیی لە مهاباد گیران و ئەشکەنجەدران و بە

هەزارانیش ئاوارەی هەندەران كران. كەسایەتی ناوداری كورد عەزیز یوسفی و غەنی بلوریان بە تاوانی داواكردنی ئازادیی بۆ گەلی كورد، دوای ڕوخانی كۆماری كوردستان، بۆ ماوەی ٢٤ و ٢٥ ساڵ لە زیندان و ئەشكەنجەگاكانی ڕژێمی پەهلەوییدا زیندانیی كران. عەزیز یوسفی بە هۆی نەخۆشییەوە پێش سەركەوتنی شۆڕشی ١٩٧٩ لە زیندان ئازادكرا و غەنی بلوریان لە سەردەمی سەركەوتنی شۆڕش و ڕوخانی ڕژێمی پەهلەوییدا، لەگەڵ زیندانییە سیاسییەكانی تر ئازادكرا.

دوای بە دەسەڵات گەیشتنی ئیسلامە شیعەكان لە ئێراندا، سوپا و سوپای پاسداران و هێزە چەكدارەكانی ڕژێمی ئیسلامیی، پەلاماری كوردستان و لەوانیش شاری مهابادیان دا و دەیان هەزار كەسیان لە خەڵكی ئەو شارانە بە تاك و بە كۆمەڵ كوشت، یان ناچاریان كردن ماڵ و ژیانی خۆیان بەجێبهێڵن و پەنا بۆ وڵاتانی ئەوروپا و ئەمریكا، تەنانەت ئەوسترالیا و تد.. ببەن. حوجەتولئیسلام حەسەنی ئیمام جومعە و نوێنەری ئایەتوڵا خومەینی لە ورمێ ڕایگەیاند: **(مهاباد وێران دەكەن و پەتاتەی لێدەچێنن.)**

ئەوان مهابادیان بۆ وێران نەكرا كە پەتاتەی لێ بچێنن، بەڵام بۆ ئەوەی كە پێش بە گەشەكردنی بگرن، بەشێك لە گوندەكانی ناوچەی شامات، شازدە (شازاد)، چۆمی مەجیدخان، دۆڵی ماسوێ و دایماویان لێكردەوە و خستیانە سەر میاندواو و نەغەدە كە لە بوارەكانی بەڕێوەبەرایەتی، ئابووری، فەرهەنگیی و سیاسییەوە، پەیوەندیی دانیشتووانی ئەو گوندانە لەگەڵ خەڵكی مهاباد بپچڕن. بڕواننە ئەم ئامارانەی خوارەوە و بزانن كردەوەی ڕژێمی كۆماری ئیسلامیی بەرامبەر شاری مهاباد و خەڵكەكەی چەند جێی شەرم و سەرسوڕمانە.

بەگوێرەی نوسراوی "دائره المعارف"ی ئێران كە ساڵی ١٣٥٨ (١٩٧٩) ئامادەكراوە و ساڵی ١٣٦١ (١٩٨٢) بۆ جاری شەشەم چاپ و بڵاوكراوەتەوە، دانیشتووانی مهاباد ١٩٦ هەزار و ٨١٢ كەس بووە.

بە سەرژمێریی ساڵی ١٣٨٥ (٢٠٠٦) ی کۆماری ئیسلامیی ئێران، دانیشتووانی مهاباد لەو ساڵەدا گەیشتووەتە ١٩٧ هەزار و ٤٤١ کەس، واتە لە ماوەی ٢٧ ساڵدا ڕێژەی دانیشتووانی مهاباد ٦٢٩ کەسی بۆ زیاد بووە! ئەوە لە کاتێکدایە کە ڕێژەی دانیشتووانی ئێران کە لە ساڵی ١٣٥٥ (١٩٧٦)، ٣٣ ملیۆن و ٧٠٠ هەزار کەس بووە، لە ساڵی ١٣٦٥ (١٩٨٦) گەیشتووەتە ٤٩ ملیۆن و ٤٠٠ هەزار کەس و ئەمڕۆ لە ساڵی ١٣٨٩دا، ٧٠ ملیۆن و ٤٧٢ هەزار کەسە!

١- بۆ نوسینی ئەم بەشە لە سایتی ویکیپیدیای فارسیی سودوەرگیراوە.

٢- ئەستێرەناس و زانای ماتماتیکی یۆنانیی، نزیکەی ١٩٠٠ ساڵ لەمەوبەر ڕایگەیاند کە ئەستێرەکان بە دەوری زەویدا ئەسوڕێنەوە، بەڵام ٤٠٠ ساڵ دوای ئەو، ئەستێرەناسان بۆیان دەرکەوت کە پۆتلیمۆس لەم بارەیەوە بە هەڵە چووە.

٣- هێنری ڕاولینسۆن ئاسیاناس و دیپلۆماتی ئینگلیزیی ١٨١٠- ١٨٩٥، دوای شەش ساڵ مانەوە لە هیندوستان و فێربوونی زمانی فارسیی، لەگەڵ سوپای ئینگلیز چووەتە ئێران و نوسینە بزمارییەکانی سەر بەردەکانی "بێستون" ی بۆ زمانی ئینگلیزیی وەرگێڕاوە.

٤- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٠٩، نوسینی حامید گەوهەری، چاپی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

خەبات بۆ نەوت و گەشتی کاربەدەستانی ئەمریکا و سۆڤیەت بۆ تاران

لە مانگی جونی ١٩٤٤ (پوشپەڕی ١٣٢٣) لە واشنتۆن کۆنفڕانسێک سەبارەت بە نەوت لە نێوان ئینگلیز و ئەمریکادا پێکهات. لەو کۆنفڕانسەدا کە ماوەی دە ڕۆژی خایاند، دەربارەی نەوتی ئێران وتووێژ کرا.(١)

پێش ئەو کۆنفڕانسە، لە مانگی ئاپریلی ١٩٤٤ (خاکەلێوە - گوڵانی ١٣٢٣) کە "برایتۆن" کرابوو بە جێگری دوکتۆر "میلسپۆ" ڕاوێژکاریماڵیی ئەمریکا لە ئێران، هاتە تاران. لە ڕاستییدا ئەو نوێنەری کۆمپانیای ئەمریکایی "سینگلەر" بوو کە چاوی لە سەرچاوە نەوتییەکانی بلوچستان بڕیبوو. نوێنەرانی کۆمپانیایەکی تری ئەمریکایی بە ناوی "ئەمێریکان سیتەرنکۆ" لە ئێران خەریکی وتووێژ بوون. لە مانگی جولی ١٩٤٤ (پوشپەڕ- گەلاوێژی ١٣٢٣) دا دەوڵەتانی ئێران و ئەمریکا و کۆمپانیا نەوتییەکانی ئەمریکا بە نهێنی دەستیان بە وتووێژەکانیان کرد.(٢) بە بۆچوونی ئێرانییەکان، ئەو وتووێژانە نهێنی بوون، بەڵام دەزگاکانی هەواڵگریی سۆڤیەت ئاگاداری ئەو وتووێژانە بوون.

میگۆنۆڤ نوێنەری بازرگانیی یەکیەتی سۆڤیەت لە تاران، زانیارییە کۆکراوەکانی دەربارەی وتووێژەکانی نەوت، لە مانگی ئاگۆستی ١٩٤٤ (گەلاوێژ- خەرمانانی ١٣٢٣) بە نهێنی ڕەوانەی میرجەعفەر باقرۆڤ کرد.(٣) یەکیەتی سۆڤیەت چالاکییەکانی ئەمریکای لەژێر چاودێرییدا بوو، ئۆرگانە دیپلۆماتیی، سەربازیی و ئەمنییەکانی یەکیەتی سۆڤیەت بە شوێن هەموو پرۆسەکانی پەیوەنددار بە کێشەکانی نەوتەوە بوون.

لە ڕاستیدا ناردنی کارگێڕانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بۆ ئازەربایجانی ئێران، بە بەشێک لەو سیاسەتە نەوتییەی مۆسکۆ لە ئێراندا دەژمێررا،

بەڵام نە ئەو کارگێڕانەی سۆڤیەت و نە خەڵکی ئازەربایجان کە هەستی نەتەوەییان بزوابوو، ئاگایان لە بیری کاربەدەستانی سۆڤیەت نەبوو.

لە پاییزی ساڵی ١٣٢٣(١٩٤٤) دا ڕوسەکان لە فیکری بەدەستهێنانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێراندا کەوتن. باڵیۆزی کۆمیسیۆنی ئابووری یەکیەتی سۆڤیەت، بە بێ ئاگاداریی دەسەڵاتدارانی ئێران، بەرنامەی دانابوو، پرۆژەی مامەڵەی نەوت و پروتۆکۆڵەکانی بەنهێنی ئامادە کردبوو.

ڕۆژی ١٣٢٣/٦/١٩(١٩٤٤/٩/١٠) لیژنەیەک بە سەرۆکایەتی "کەفتارادزە" جێگری کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت هاتە ئێران و چاوی بە "محەمەد ساعد" سەرۆکوەزیران و محەمەد ڕەزاشا کەوت و داوای گفتوگۆ کردنی لەگەڵیان کرد، چوو بۆ ناوچەکانی باکوری ئێران.

محەمە ساعد مەراغەیی سەرۆکوەزیرانی ئێران

ڕۆژی ١٣٢٣/٧/٣ (١٩٤٤/٩/٢٥) دەوڵەتی سۆڤیەت لە یادداشتێکیدا بۆ سەرۆکوەزیرانی ئێران، داوای ئیمتیاز و مافی پشکنین و دەرهێنانی نەوتی ناوچەکانی سمنان، گورگان، مازندەران، گیلان و ئازەربایجانی کرد. هەرچەندە لە سەرەتادا محەمەد ساعد بەڵێنی پێدان کە لە مەجلسی شورای میللیدا داخوازیی یەکیەتی سۆڤیەت پەسەند دەکات، بەڵام بە بیانووی جیاوازەوە، وەڵامدانەوەی ئەو داخوازییەی پشتگوێ خست.

ڕۆژی ١٣٢٣/٧/١٠ (١٩٤٤/١٠/٢) محەمەد ساعد پێشنیازی یەکیەتی سۆڤیەتی خستە بەرباسی هەیئەتی وەزیران. هەرچەندە لەو کۆبوونەوەیەدا بڕیاردرا تا کۆتایی جەنگ هیچ پەیمانێک سەبارەت بە نەوت نەدرێت، کەچی ساعد ئێوارەی هەمان ڕۆژ ڕایگەیاند بە هۆی دۆخی تایبەتەوە، هەیئەتی وەزیران نەیتوانی بڕیاربدات. لەگەڵ ئەوەشدا مەجلیسی شورای میللیی لە کۆبوونەوەیەکی داخراودا هیچ چەشنە پەیمانێکی سەبارەت بە نەوت پەسەندنەکرد. ڕۆژی ١٣٢٣/٩/٣ (١٩٤٤/١٠/٢٥)، شاندی ڕوسیا بەبێ وەرگرتنی وەڵام، ئێرانی بەجێهێشت.

دوای ئەوە، دەوڵەتی سۆڤیەت زنجیرە ڕقەبەرایەتییەکی دژی ساعد بەڕێوەبرد، لەوانە: نەیهێشت شەمەنەفەرەکانی هەڵگری ئازوقە لە ئازەربایجانەوە بچن بۆ تاران. کۆتاییهێنا بە هەموو پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی لەگەڵ سەرۆکوەزیران. لە تاران و بەتایبەتیی لە شارەکانی باکوری ئێران، بە بەشداریی چالاکانەی کۆنسوڵخانەکان و سەرۆکی دیژبانەکان، میتینگ و خۆپێشاندانی دژی ساعد دروستکرد.(٤)

لە کوردستان، ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژێکاف گرنگییەکی تایبەتییان دا بە پێدانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێران بە یەکیەتی سۆڤیەت، تەنانەت بە ناوی نۆ ملیۆن کوردی هەر چوار پارچەی کوردستانەوە، داوای پێدانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێرانیان بە سۆڤیەت کرد. لە پاییزی ١٣٢٣دا بە ناوی کوردەکانی ئێرانەوە، داوای بەلاوەنانی حکومەتی کۆنەپەرستی

"محەمە ساعد مەراغەیی"[٥] و پێدانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێرانیان بە یەکیەتی سۆڤیەت کرد. بەڵگەنامە ڕوسییەکان باسی ئەوە دەکەن کە ژێکاف لەگەڵ حیزبی تودە و ڕێکخراوە دیموکراتییەکانی تری ئێران، دژی سیاسەتی کۆنەپەرستان، هاودەنگیی دەربڕیوە و لە ناوچە کوردنشینەکاندا چالاکانە لە بەرامبەر کاربەدەستە کۆنەپەرستەکاندا هەوڵیداوە. هەروەها دژی کۆمەڵی "سەید زیائەدین" و لایەنگرانی لە ڕێکخراوی "یەکیەتی هۆزە ئێرانییەکان" ڕاوەستاوە کە ژمارەیەک دەرەبەگی کوردیش ئەندامی بووە. نمونەیەک کە لێرەدا پێویستە ئاماژەی بۆ بکرێت، کۆبوونەوەی ژمارەیەک دەرەبەگ و سەرۆک هۆزی کورد بووە کە ڕۆژانی ١٣٢٤/١/٣٠ تا ١٣٢٤/٢/٢ (١٩-١٩٤٥/٤/٢٢) لە دەوروبەری مهاباد پێکهاتووە. پرسیاری هەرە گرنگ لەو کۆبوونەوەیەدا، لێکۆڵینەوە لەسەر چۆنیەتی هەنگاونان دژی پارتی ژێکاف و لەمپەر خستنە سەر ڕێی گەشەسەندن و پەرەگرتنی ئەو پارتیە بووە.[٦]

حەسەن حەسەنۆڤ کۆنسۆلی سۆڤیەت لە تەورێز لە ڕاپۆرتی ڕۆژی ١٣٢٢/١٢/٢٦(١٩٤٤/٣/١٧) دا ئاماژە بۆ دیداری لەگەڵ عەبدولڕەحمان زەبیحی دەکات و دەنوسێت: **(زەبیحی ئەندامی کۆمەڵەی ژێکاف ڕایگەیاند، ژێکاف کارێکی زۆری لە ناو کورداندا کردووە. بۆ نمونە بەیاننامەیەکی تایبەتیی سەبارەت بە پێدانی ئیمتیازی نەوتی ئێران بە سۆڤیەت بە زمانی کوردیی بڵاوکردۆتەوە و ڕەخنەی لە حکومەتی "ساعید" گرتووە و لە لایەن نۆ ملیۆن کوردەوە داوای پێدانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێرانی بە سۆڤیەت کردووە. ئەم بەیاننامەیە لە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان بڵاوکراوەتەوە.**

لە مهاباد کاریکاتۆرێکی هیتلێر و ساعد سەرۆکوەزیرانی ئێرانیان دروستکردووە و لە شەقامی سەرەکیی شاردا هەڵیانواسیوە. لەو

كاریكاتۆرەدا هیتلێر بە تەلەفۆن فەرمان بە ساعید دەدات كە ئیمتیازی نەوتی ئێران بە یەكیەتی سۆڤیەت نەدرێت.

پارتی ژێكاف بروسكەیەكی بە ئیمزای ٣١٢ كەس لە پیاوماقوڵ و ناسراوەكانی كورد بۆ پارلەمانی ئێران و ڕۆژنامەكانی تاران ناردووە و داوای كردووە ئیمتیازی نەوتی ئێران بدرێت بە سۆڤیەت. لە زۆربەی گوند و ناوچە كوردنشینەكاندا، بۆ ئەو مەبەستە كۆبوونەوەیان كردووە. ڕۆژی ١٠ ی فێبرواری ئەم ساڵ لە لایەن كۆمەڵەی ژێكافەوە، كۆبوونەوەیەكی سێ هەزار كەسیی لە شاری مهاباد پێكهات. لاوێكی كوردی ئەندامی ژێكاف بە ناوی محەمەد "مەبەست لە قازی محەمەدە-نوسەر" ڕووی لە بەشدارانی كۆبوونەوەكە كرد و گوتی:

- (برایانی خۆشەویست و ئاغایانی بەڕێز، بە بۆنەی بەشدارییكردنتان لەم كۆبوونەوەیەدا سوپاستان دەكەم. من كە ئێوە دەبینم خۆم بە بەختەوەر دەزانم. گەلی كورد كێشەی زۆری لە پێشە و دەبێت ئێمە باسیان بكەین، بەڵام ئەمڕۆ من تەنیا لەسەر یەكێك لەو كێشانە دەدوێم. ئەمڕۆ بەرامبەر بە گەلی كورد كێشەیەكی گەورە لە ئارادایە كە دەمەوێت بۆ ئێوەی ڕوونبكەمەوە، ئەویش كێشەی نەوتە. هەر وەك دەزانن لەم دواییانەدا دەوڵەتی یەكیەتی سۆڤیەت داوای دەرهێنانی نەوتی باكوری ئێرانی لە دەوڵەت كردووە، بەڵام حكومەتی ساعد ئەم پێشنیازەی ڕەتكردۆتەوە و چارەسەركردنی ئەم پرسیارەی بۆ دوای شەڕ هێشتۆتەوە. حكومەتی ساعد بڕیارێكی بەپەلە و هەڵنەسەنگێنراوی داوە، چونكە دەوڵەتی یەكیەتی سۆڤیەت لە ماوەی ٢٦ ساڵی ڕابردوودا چالاكییەكی زۆری بەرامبەر بە خەڵكی ئێران كردووە. وەك دەزانین سێ ملیۆن كوردیش لەم خێر و بەرەكەتەدا بەشداربوون. لە ماوەی ئەم سێ ساڵەی دواییشدا دەوڵەتی یەكیەتی سۆڤیەت هێندە چاكەی بەرامبەر بە گەلی كورد كردووە كە هیچ كوردێكی نیشتمانپەروەر ناتوانێ لە بیری بكات. كێ لە ئێوە ئەوەی لە بیر دەچێتەوە كە كوردەكان لە ماوەی

دەسەڵاتی ڕەزاشادا لەژێر چەوسانەوەدا بوون؟ هیچ مافێک بە کورد نەدراوە و ڕێزیان لە هیچ کوردێکی ناودار نەدەگرت و ئازاریان دەدان. دوای هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ناو ئێران، کۆتایی بە کوێرەوەریی و هەژاریی گەلی کورد هات.

لە ماوەی دەسەڵاتداریی ساعیددا ناحەقییەکی زۆر لە کورد کراوە. شاری بانە و گوندەکانی دەوروبەری سوتێنراون. براکانمان بە بێ ماڵ و خانوو مانەوە. ناچارکران هەڵوەدای شاخەکان ببن. ئەمە سەرەتای هەڵوێستی ساعید بوو بەرامبەر بە گەلی کورد و نابێت ئێمە ئەمە لە بیر بکەین. ئێستا ساعید بە پێنەدانی ئیمتیازی نەوتی ئێران بە سۆڤیەت، دەیەوێت قەیرانی ئابووری لە وڵاتدا دروست بکات کە بەم چەشنە دەکرێت بڵێین دەبێ بە هۆی خراپترکردنی بارودۆخی ئابوری خەڵکی ئێران و بەتایبەتیی سێ ملیۆن کوردی ئێران.

دەوڵەتی ئێران دەترسێ ئیمتیازی نەوت بدات بە دەوڵەتی سۆڤیەت، چونکە دەزانێ دوای تەواوبوونی شەڕ دۆستایەتی لە نێوان گەلی ئێران و سۆڤیەت بەهێزتر دەبێت. ئاستی فەرهەنگیی ئێران گەشەی پێدەدرێت و ئەو کاتە گەلان داوای مافی خۆیان دەکەن. وەک ئاشکرایە دوای هاتنی لەشکری سور بۆ ئێران و دوای بەستنی پەیمان لە نێوان ئێران، سۆڤیەت و ئینگلیزدا، دەوڵەتی ئێران نایەوێ دانیشتووانی ئێران لەگەڵ ئەندامانی سوپای سۆڤیەت پەیوەندییان هەبێت. گەلی کورد بەتایبەتیی لە ناو گەلانی ئێراندا، چیتر دەسەڵاتداریی ساعید قبوڵ ناکات و نایەوێ ئەو سەرۆکی حکومەتی ئێران بێ و پەیوەندیی ئێران و سۆڤیەت تێک بچێت.

گەلی کورد باش دەزانێت کە ئەگەر ئیمتیازی نەوت بە یەکیەتی سۆڤیەت بدرێت، کوردی هەژار دەتوانێ بچێ لەوێ کاربکات و زانیاریی و شارەزایی بەدەستبهێنێت و لە کاروباری فەرهەنگییەوە بەرەوپێش

بچێت. کوردەکان باش دەزانن کە یەکیەتی سۆڤیەت دۆستی هەرە نزیکی گەلانی بچووکە و بۆ گەیشتن بە مافی خۆیان یارمەتیان دەدات. لەبەرئەوە، ئێمە بە ئەرکی خۆمانی دەزانین کە بە هەموو توانا و ڕێیەکەوە لەم ڕووەوە هەوڵبدەین کە دەوری یەکیەتی سۆڤیەت لە ئێراندا پەرەبسەنێت و بەهێز بکرێت، چونکە بەهێز بوونی یەکیەتی سۆڤیەت لە بەرژەوەندی ئێمە دایە.

سڵاو بۆ نەبەزیی یەکیەتی سۆڤیەت

بژی کورد و کوردستان

نەمان بۆ ساعید و ساعیدییەکان[۷].)

ڕۆژی ۳۱ ی جۆزەردانی ۱۳۲٤ (۲۱ ی مانگی جونی ۱۹٤٥)، ستالین بەڵگەیەکی تەواو نهێنی دەربارەی "کاروباری زەویناسیی و دۆزینەوەی نەوتی ناوچە نەوتییەکانی باکوری ئێران" ئیمزاکرد. لەو بەڵگەیەدا هاتووە: **(بۆ بەڕێوەبردنی کارەکانی زەویناسیی لە ناوچە نەوتییەکانی باکور، کۆمیسارییای نەوتی یەکیەتی سۆڤیەت و ئازەربایجان، بنکەیەکی هاوبەشی هایدرۆلۆژیی دابمەزرێنن.)**

بە "بایباکۆف" سەرۆکی کۆمیسارییای نەوتی یەکیەتی سۆڤیەت و سلێمان وەزیرۆڤ سەرۆکی یەکەی "ئازنەوت" ڕاگەیندرا کە بە ڕادەی پێویست هێزی "دۆزێنەر لە نێوان کارمەندانی پیشەی نەوت پێکبهێنن و بە کەڵکوەرگرتن لەو بنکانەی کە لەژێر ناوی بەشی هایدرۆلۆژیی لە قەزوێن کراونەتەوە، ڕەوانەی شوێنە دەستنیشانکراوەکان بکرێن[۸]، واتە کاری پشکنین و دۆزینەوەی نەوت دەبووایە لەژێر ناوی کاری هایدرۆلۆژییدا بەڕێوەبچێت.

بە نیکۆلای بایباکۆف و سلێمان وەزیرۆڤ گوترا تا ۱۰ی خەرمانانی ۱۳۲٤ (۱ سپتێمبەری ۱۹٤٥) ئامێری پێویست بۆ هەڵکەندنی زەوی ڕەوانەی ناوچە دەستنیشانکراوەکان بکرێت. بە ژەنەڕاڵ "تۆلنۆڤ"

فەرماندەی بەرەی سەرووی قەفقاز گوترابوو ئەمنیەتی کارگەرانی دۆزینەوەی نەوت لە باکوری ئێران بپارێزێت.

لە مانگی خەرمانانی ١٣٢٤ (سپتێمبەری ١٩٤٥) دا گروپەکانی سەربە "ئازنەوت" لە گیلان، مازندەران، گورگان و ئازەربایجان دەستیان بە کارەکانی هایدرۆلۆژیی کرد. لە ئازەربایجان بۆ ناوچەیەک بە پانتایی ٢٣،٤٠٠ کیلۆمەتر دووجا نەخشەی زەویناسیی ئامادەکرا. لە ئەنجامی ئەو گەڕان و پشکنینەدا دەرکەوت لە دەشتی گورگان، مازندەران و ڕەشت، نەوت و گاز هەیە و لە ئازەربایجان نەوت نیە.[٩]

١- دەیلی نیوز، ١٩٤٤، ٢٧ ی جونی.

٢- AR SPIHMDA, f. .1. s.89.i.73,v.169- 170

٣- AR SPIHMDA, f.1.s.89,i,77,v.153-162

٤- AR SPIHMDA, f. 1.s.89,i, 77.v, 70

٥- محەمەد ساعیدی مەراغەیی پێش ئەوەی ببێت بە سەرۆکوەزیر، لە خولی ١٤ی پارلەمانی ئێراندا، وەزیری دەرەوەی حکومەتی سوهەیکی بوو. جارێک لە ١٣٢٣/١/٨ (١٩٤٤/٣/٢٨) بۆ ماوەی هەشت مانگ کرا بە سەرۆکوەزیر و جاری دووەمیش لە مانگی خەزەڵوەری ١٣٢٣- ١٩٤٤ کابینەی نوێی بە خولی پانزەی پارلەمان ناساند. کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٤٣، نوسینی حامید گەوهەری، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤. ٦

٦- بەشێک لە ڕاپۆرتی نێرراو لە ئێرانەوە بۆ گ. م. دیمیترۆڤ سکرتێری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت لەسەر ڕووداوەکانی کوردان و پارتی ژێکاف لە ١٩٤٥/١٠/١٢، لە ئەرشیڤی ناوەندیی هەڵگرتن و لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم، ف ١٧- ئو ١٢٨- د ٤٤، لاپەڕەی ٧٢- ٧٩.

٧- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیڤ ف ٩٤- ئو ٣٠- د ٦٦، پ ٣٤٨، لاپەڕەی ١٢٤- ١٢٦. هەروەها دەتوانن ئەم ڕاپۆرتە لە گۆڤاری ڕابوونی ژمارە ٢٢- ١٩٩٧ و لاپەڕەی ١٤٤ ی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستاندا بخوێننەوە.

٨- AR SPIHMDA, f. 1.s.89,i,104,v.1

٩- Ibid, v. 103-104

یەکیەتی سۆڤیەت هەوڵی بەڕێکخراوکردنی بزوتنەوەی ئازەربایجان دەدات و پەیوەندییەکانی لەگەڵ کورد پتەوتر دەکات

لە دیسێمبەری ١٩٤٤ (سەرماوەز- بەفرانباری ١٣٢٣) ماکسیمۆڤ باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران بە حەسەن حەسەنۆڤ ڕادەگەیەنێت: **(لە مۆسکۆوە پلانێکم "دەستورلعەمل" بۆ هاتووە کە لە ئازەربایجانی ئێران کۆمەڵەیەکی بۆرژوا- دیموکراتیی دابمەزرێت. بۆ ئەو مەبەستە دەبێ سەرنجی نوێنەرانی ئازەربایجان لە مەجلسی شورای میللی ڕابکێشین.)** حەسەنۆڤ دژی ئەو بۆچوونە دەوەستێت. بە ڕای ئەو بیری دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی بۆرژوا- دیموکراتیی لە ئازەربایجان سەرنجی خەڵک ڕاناکێشێ و ناکرێ بە چارەسەرکردنی کێشەی زەوی لە ئازەربایجان، جوتیاران بۆ بزوتنەوەی ئازادیی ئازەربایجان کۆبکرێنەوە. هەروەها ناکرێ لەسەر نوێنەرانی ئازەربایجانیی لە پارلەماندا حیساب بکەین، چونکە زۆربەیان زەویداری گەورەن و لە ناوچەکانی تری ئێرانیش زەوییان هەیە. لەبەرئەوە، ئەوان ناتوانن کێشەی جیاکردنەوەی ئازەربایجان و پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ لەوێ ڕێبەرایەتی بکەن. حەسەنۆڤ گوتی: **(لە هەلومەرجی ئێستادا، تەنیا دروشمی پەسەندی خەڵک، ئازادکردنی ئازەربایجانە لە زوڵم و ستەمی فارسان و دامەزراندنی دەوڵەتی دیموکراتیی و چارەسەرکردنی کێشەی زەوی.[1])**

لەو باس و وتووێژیانەدا، ڕۆژی ١٣٢٣/١٠/٢١ (١٩٤٥/١/١١) ماتیۆڤ کۆنسوڵی سۆڤیەت سەردانی مهاباد دەکات و لە ماڵی محەمەدئەمین شەرەفی لەگەڵ ئیبراهیم ئیبراهیمیان، مستەفا سوڵتانییان، عەلی ڕیحانی، ئەحمەد ئیلاهی، محەمەد دڵشاد ڕەسوڵی، خەلیل خەسرەوی و قاسم قادریی قازی، نوێنەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان کۆدەبێتەوە و لەو کۆبوونەوەیەدا باسی دانانی کۆمەڵەی فەرهەنگیی

سۆڤیەت و کورد لە مهاباد دەکەن. لەو بارەیەوە ماتیۆڤ لە بەشێک لە یادداشتەکانی ڕۆژانی ١١ و ١٩٤٥/١/١٢ یدا ئاماژە بۆ ئەو کۆبوونەوەیە دەکات و دەنوسێت: **(لە چاوپێککەوتن لەگەڵ نوێنەرانی ژێکافدا داوایان کرد:**

١- لە ڕێی ڕۆژنامەکانەوە ئاگادارکراوین کە کۆمەڵەی پەیوەندییە فەرهەنگییەکانی سۆڤیەت و ئێران لە شارەکانی تردا دامەزراوە. حەز دەکەین ئەو ناوەندە لە مهابادیش بکرێتەوە.

٢- بۆ پەرەپێدانی کاروباری ڕاگەیاندن لە نێوان دانیشتووانی کوردستاندا، پێویستمان بە دەرکردنی گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردییە، بەڵام دەرەتانمان نیە و داوادەکەین بۆ بەدەستهێنانی دەزگایەکی چاپ، یارمەتیمان بدەن.

٣- داوای کردنەوە و بەڕێخستنی بەرنامەی ڕادیۆیی بە زاراوەی کوردیی دەکەین کە کوردەکانی عێراقیش لێی تێبگەن و لە مۆسکۆ ئەم بەرنامەیە بڵاوبکرێتەوە.

٤- بۆ ڕزگاربوونی گەلی کورد لە چەوسانەوەی سێ دەوڵەتی ئێران، عێراق و تورکیا، هەروەها یەکگرتنەوەیان لە دەوڵەتێکی کوردییدا، یارمەتییان بدرێت.

لە وەڵامی پرسیاری مندا سەبارەت بە نوێنەرایەتی ڕێکخراوی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی، نوێنەرانی ژێکاف ڕایانگەیاند: (گونجاوترین و باشترین کەس بۆ ئەم کارە قازی محەمەدە کە ئێستا لە تارانە.) من پەیڕەوی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی و هەندێک چاپەمەنی ترم پێدان و بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی، تا گەڕانەوەی قازی محەمەد ئامادەمان کردن.[٢])

دوای ئەو دانیشتنە کە ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لەگەڵ ماتیۆڤ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە مهاباد کردیان، عەبدولڕەحمان زەبیحی و

قاسم ئێلخانیزاده ڕۆژی ١٣٢٣/١١/١٣ (١٩٤٥/٢/٢) دەچنە تەورێز و چاویان بە "شەریفۆڤ" لێپرسراوی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی سۆڤیەت لە ئازەربایجان دەکەوێ و سەبارەت بەدانانی کۆمەڵەی پەیوەندییە فەرهەنگییەکانی سۆڤیەت لە مهاباد وتوویژ دەکەن. شەریفۆڤ لە ڕاپۆرتێکیدا بە ژمارەی ٦٨ - ١٩٤٥/٢/٦، دەنوسێت:

- (ڕۆژی ٢ ی فێبرواری ١٩٤٥ عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئێلخانیزادە هاتن بۆ لام و داوایان لێمکرد ڕێیان پێبدرێ کە ڕێکخراوی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی لەگەڵ سۆڤیەت لە کوردستان دابمەزرێنن و سەربەخۆش بێت. کاتێک ئەم پرسیارەم بۆ ڕێزدار عەبدولڕەحمان زەبیحی ڕوونکردەوە و پێمگوت ئێمە ناتوانین پێشنیازی ئەووتۆ قبوڵ بکەین، گوتی: "ئەگەر ئێمە لقێکی ئەم ڕێکخراوە دابمەزرێنین و ناوی بنێین کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی لەگەڵ سۆڤیەت، ڕای ئێوە چی دەبێت؟" لە وەڵامیدا پرسیم بۆچی دەتانەوێت ئەم ناوەی لێبنێن و ناوی "کۆمەڵەی پەیوەندییە فەرهەنگییەکانی ئێران و سۆڤیەت"ی لێنانێن؟ زەبیحی گوتی: "چونکە ئێرانییەکان ئێمەیان خۆشناوێت و ڕێزمان ناگرن و بە چاوی سوک و خراپ سەیرمان دەکەن. ئێمە حەز ناکەین ناوی بەشی پەیوەندییەکانی فەرهەنگیی سۆڤیەت و ئێرانی لەسەر بێت." جارێکی تریش هەوڵمدا بۆ زەبیحی ڕونبکەمەوە کە بۆچی ئێمە پێشنیاز دەکەین ناوی پەیوەندییە فەرهەنگییەکانی ئێران لەگەڵ سۆڤیەتی پێوەبێت، لەبەرئەوەیە کە ئێران دەوڵەتێکی دۆستە و دەبێ ئەوە لەبەرچاو بگیرێت. هەروەها ئێمە دەمانەوێت ئەو پەیوەندییە فەرهەنگییە بەهێز بکرێت. بەکارهێنانی وشەی "ئێران" هەموو جارێک زەبیحی و ئێلخانیزادەی تورە دەکرد. زەبیحی گوتی: "ئەگەر وڵاتێکی وەک سۆڤیەت کە سوپای ئەڵمان دەشکێنێت، لە ئێران بترسێ، دەبێ دانیشتووانی بێبەختی کورد چی بکەن کە زۆر بە زەحمەت دەکرێت بڵێین ٥% یان خوێندەوار و ڕۆشنبیرن." زەبیحی لە درێژەی قسەکانیدا

گوتی: "ئێمە چارەڕەشترین گەلین، هیچ کەس یارمەتیمان نادات." منیش گوتم بۆچی وا دەڵێیت، مەگەر لەشکری سوری ئازادیی ئێمە کەم قازانجی بۆ گەلی کورد هەبووە؟[٣])

ڕۆژی ١٣٢/١٢/٢١ (١٩٤٥/٣/١٢) کۆمەڵەی پەیوەندییە فەرهەنگییەکانی سۆڤیەت لە مهاباد دامەزرا و ئەفسەرێکی ئازەربایجانیی بە ناوی عەبدوڵاۆڤ" کرا بە بەرپرسی. دوابەدوای دامەزراندنی ئەو کۆمەڵەیە لە مهاباد، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان ڕۆژی ١٣٢٣/١٢/٢٦(١٩٤٥/٢/١٥) کۆتایی بە دەسەڵاتداریی ئێران لە مهاباد هێنا و شارەبانیی ئەو شارەی چەککرد و فەرمانداریی خستە دەست خۆی.[٤]

ڕۆژی ١٩٤٥/٢/١٣ (١٣٢٣/١١/٢٤) حەسەن حەسەنۆڤ لە کۆتایی گەشتێکیدا بۆ تاران، ڕاپۆرتێکی ٦٧ لاپەڕەیی بۆ باقرۆڤ نارد و نوسی: **(ئەو فەرمانبەرانەی کە لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە هاتوون بۆ ئێرە، زۆر کاری گەورەیان کردووە، بەڵام کاتی بڕیاردان لەسەر دیاردەیەکی زەق، چونکە لە ئامانجی کۆتایی حکومەتی سۆڤیەت ناگەن، ناتوانن کارەکانیان وەک پێویست بکەن. دەبێ بۆ فەرمانبەرانی ئێمە لە ئێران بە وردیی ڕونبکرێتەوە کە ئێمە بۆ ڕزگارکردنی گەلی ئازەربایجان لە زوڵم و ستەمێک هاتووین کە سەدان ساڵە فارسەکان بەسەریاندا سەپاندوون. دەبێت تەواوی کارەکان لەو ڕوانگەیەوە بەڕێوەبچن و بچنە پێشەوە. پرۆسەی گۆڕانی مێژووی ئێران پێشاندەدا کە گەلی ئازەربایجان دەبێ لەژێر ستەم و زوڵمی فارسەکان ڕزگاری ببێت. دەوڵەتی ئێران کە لە هەڵوەشاندایە، توانای مانەوەی سەربەخۆیی وڵاتی نیە.[٥] سەرەڕای ئەوەی کە تێرۆر و گوشارهێنانی هەستی نەتەوایەتی و بیری دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ لە ناو گەلی ئازەربایجاندا زۆر بەهێزە. دەبێ فەرمانبەرانی ئازەربایجانی سۆڤیەت باسی ئازادیی گەلی ئازەربایجان بکەن. ئێمە زۆر خۆشحاڵین، چونکە بە ئازادکردنی**

هاووڵاتییانی ئازەربایجانی باشور، برایانی ئێمە بۆ هەمیشە لە مەترسی لەناوچوون ڕزگاریان دەبێ و بۆ گەشەپێدانی هەموو گەلی ئازەربایجانی باشور و باکور، پاشەڕۆژێکی بەرین پەیدادەکات. ئێمە لەو باوەڕەداین کە هەلومەرجی جیهان بۆ ئەم ئەرکە مێژووییە، زۆر لەبار و هەموارە. دەبێ ئازادکردنی گەلی ئازەربایجان لە ئێران، هاوکات بێت لەگەڵ لەناوبردنی ئەڵمانیای هیتلێریی.[٦] بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئازەربایجان، ناکرێ خۆمان بە وتووێژی دیپڵۆماتییەوە ببەستینەوە. ئازادکردنی ئازەربایجانی باشور و پێکهێنانی حکومەتێکی دیموکرات لەوێ و تێکەڵکردنی لەگەڵ ئازەربایجانی سۆڤیەت، تەنیا بە ڕێی گەلدا دەبێ و دەبێ هاوپەیمانان بخەینە ئەمری واقیعەوە[٧].)

حەسەنۆڤ لە درێژەی ڕاپۆرتەکەیدا دەڵێت: (لە ئازەربایجانی باشور خەڵکانێک هەن بە ئامادەیی تەواو، وێژدانی هۆشیار و ڕاستگۆ، بۆ بە بەرهەم گەیاندنی خواستی خەڵک. ئەوانیش لە ڕێبەرایەتی کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە، سەندیکای کرێکاران، هەروەها لە ئۆرگانەکانی دەوڵەتییدا چالاکن و بە تەواویی دەکرێ باوەڕیان پێبکرێت، بەڵام ژمارەیان زۆر کەمە. لەو ڕوانگەیەوە پێویستە ئازەربایجانییەکانی وەک میرجەعفەر پیشەوەریی خاوەنی ڕۆژنامەی "ئاژیر" و شۆعلەوەر سەرنوسەری ڕۆژنامە و مالیک لە تارانەوە بهێنرێن بۆ تەورێز. دەبێت لە کاتی پێویستدا چەند فەرمانبەرێک بۆ ڕێبەرییکردن لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە ڕەوانە بکرێن[٨].) حەسەنۆڤ لە ڕاپۆرتەکەیدا دەربارەی کێشەی کوردەکان، دەڵێت: (دوای چارەسەر کردنی کێشەی ئازەربایجان، دەبێت خودموختاریی بە کوردەکان بدرێ و دەبێ کارگێڕانی ئێمە لەم بارەیەوە چالاک ببن.) لە کۆتایی ڕاپۆرتەکەیدا هاتووە: (دەبێ ئازادیی ئازەربایجان بە یارمەتی حیزبی تودە بێ کە کۆمەڵە خەڵکێکی زۆری لە کرێکاران، جوتیاران، پیشەوەران و ڕوناکبیرانی لە ڕیزەکانی خۆیدا کۆکردۆتەوە. بۆ پشتیوانیی کردن لە ڕێبەرانی ئەو حیزبە لە

ئازەربایجان، پێشنیاز دەکەم مانگانە دە هەزار تمەن یارمەتی ئابووری بدرێن[٩].)

لە مانگی جۆزەردانی ١٣٢٣ (مای ١٩٤٤) سەیدجەعفەر پیشەوەریی سەرنوسەری ڕۆژنامەی "ئاژیر" هات بۆ تەورێز. دەربارەی بەهێزکردنی کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە، بە ڕاکێشانی کادیرەکانی ئازەربایجان وتووێژیان لەگەڵ کرد. لەو کاتەدا "ئەردەشیر ئاوانسیان" لە تەورێز سکرتێری گشتیی حیزبی تودە بوو. میرجەعفەر باقرۆڤ لە نامەیەکدا بۆ ستالینی نوسی: **(ناکرێ لە بەرامبەر ئەم مەسەلەیەدا بێ دەنگ ببین کە لە سەرووی بەهێزترین حیزبی ئازەربایجان، واتە حیزبی تودەدا، کەسێکی ئەرمەن "ئەردەشیر ئاوانسیان" دانرابێت، ئەوە لە کاتێکدایە کە ئازەربایجانییەکان پەیکەری بنچینەیی ئەو حیزبە پێکدەهێنن[١٠].)**

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥:
AR SPIHMDA, f.1,s.89,i,108,v.89

٢- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیف، ف ٩٤/ ئو ٣٠/ د ٦٥/ ب ٣٤٨/ لاپەڕەی ٢١ و٢٢.

٣- یادداشتەکانی شەریفۆڤ لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیف، ف ٩٤/ ئو ٣١/ د ٦٤/ ب ٣٥٣/ لاپەڕەی ٧٩ و ٨٠.

٣- بۆ زانیاریی لەسەر چۆنیەتی چەککردنی شارەبانیی مهاباد، بڕوانە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٠٩، نوسینی حامید گەوهەری، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

٤- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥:
AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,108,v.82

٥- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥: Ibid, v.٨٣

٦- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥Ibid

٧- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥
AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,71,v20

٨- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥. Ibid, v.84.

٩- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥
AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,71,v20

حیزبی تودەی ئێران دژی دامەزراندنی حیزبی سەربەخۆ بۆ ئازەربایجان دەوەستێت

بارودۆخی ئازەربایجان بەپێچەوانەی کوردستان بوو. لەوێ نە ڕێکخراوێکی تایبەت بە نەتەوەی ئازەربایجان هەبوو کە بۆ ئاوات و ئامانجەکانی گەلی ئازەربایجان هەوڵبداو نە ڕێکخراوێکی سەرتاسەریی کە پشتیوانیی لە مافە نەتەوەیی و نیشتمانییەکانی گەلی ئازەربایجان بکات. حیزبی نزیک بە گەلی ئازەربایجان، هەمان حیزبی تودەی ئێران بوو کە لە پاشماوەکانی حیزبی کۆمونیستی ئێران پێکهاتبوو و مەبەست و ئامانجی، چارەسەرکردنی کێشەی چینایەتی و بە دیموکراتیی کردنی ئێران بوو، نەک پێڕاگەیشتن بە کێشەی نەتەوەیی و نیشتمانیی نەتەوە ژێردەستەکانی ئێران.

هەرچەندە تا ئەو ڕۆژە، چالاکییەکانی کۆمیتەی ناوەندیی و ئەیالەتیی حیزبی تودە جێی ڕەزامەندیی دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت نەبوو، بەڵام کاربەدەستانی سۆڤیەت بڕیاریاندا لە کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە لە ئازەربایجان، حیزبێکی نەتەوەیی و دیموکراتیی بۆ گەلی ئازەربایجان پێکبهێنن و ئەرکی چارەسەری کێشەی ئازەربایجان بخەنە ئەستۆی. بۆ ئەو مەبەستە، ڕۆژی ١٣٢٣/١٠/٢١ (١٩٤٥/١/١١) یەکەم کۆنفرانسی ئەیالەتیی حیزبی تودەیان لە تەورێز پێکهێنا.

حیزبی تودە لە مانگی ئوکتۆبەری ساڵی ١٩٤١ (ڕەزبەر- خەزەڵوەری ١٣٢٠) لەسەر بنەمای حیزبی کۆمونیستی ئێران دامەزرا. **دوای هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران، لەو کۆمونیستە کۆنانەی کە لە لایەن کۆمێنترنەوە بۆ ئەرکی تایبەت ڕەوانەی ئێران کرابوون، گۆڕان ڕوویدا، بەڵام ئەوان بۆ سۆڤیەت جێی متمانە و باوەڕپێکردن نەبوون.** زۆربەی هاوڕێیانیان لە لایەن ستالینەوە لە یەکیەتی سۆڤیەت بێسەرشوێن کرابوون. بەگوێرەی نوسراوە نهێنییەکانی ڕێبەرانی سۆڤیەت، ئەو کۆمونیستە کۆنانە بە سیخوڕییکردن بۆ دەوڵەتانی بێگانە تاوانبار

کرابوون، کۆمێنتترن لە حیزبی کۆمونیستی ئێران ڕازیی نەبوو، بۆ نمونە دەیانگوت ڕێبەرانی ئەو حیزبە بیست و پێنج هەزار تمەنیان بۆ کاروباری حیزب لە کۆمێنترن وەرگرتووە، بەڵام ڕێبەرانیان پارەکەیان دزیوە[١]. جگە لەوە، زانیاریی بە کۆمێنترن گەیشتبوو کە کەسانی سەربە حکومەت خزاونەتە ناو ئەو حیزبەوە.

حیزبی کۆمونیستی ئێران لە ساڵی ١٩٢٧ دا ڕێبازی خەباتی نهێنی گرتبووەبەر و لە ساڵی ١٩٣١ دا کە لە لایەن کۆمێنترنەوە بەلاوەنرا، تەنیا لە ساڵی ١٩٣٦ دا جارێکی تر بە سەرۆکایەتی "تەقی ئەرانیی" ڕووی لە خەباتی ئاشکرا کردەوە. کاتێک حیزبی کۆمونیستی ئێران بەلاوەنرا، بە کۆمونیستەکانی ئێرانیی نیشتەجێ لە مۆسکو گوترا: **(ئێرە میوانخانە نیە، بگەڕێنەوە بۆ وڵاتی خۆتان، هەر یەک لە ئێمە دە، تا بیست ساڵ لە تەمەنمان لە زینداندا بەسەربردووە، شۆڕشگێر و کۆمونیست نابێ لە زیندان بترسێت[٢].)**

لە ناو کۆمونیستە کۆنەکاندا تەنیا عەبدولسەمەد کامبەخش و ئەردەشیر ئاوانسیان کە بە ناسناوی سەرتیپ پوور خەباتیدەکرد، جێی متمانە بوون. هەردووکیان سەربە مۆسکۆ بوون. "س. یملیانۆڤ" کۆمیسێری ئەمنییەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ڕاپۆرتێکیدا نوسیویەتی: **(... ئاوانسیان ساڵی ١٩٤٤ بە یارمەتی ئێمە ڕێی بۆ پارلەمانی ئێران کرایەوە. لەو چالاکییانەی کە وەک ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبیی تودەدا دەیکات، چەپڕەویی زیانبەخش دەبینرێت[٣].)**
سەرنجی دەزگای هەواڵدەریی ئازەربایجان دەربارەی کۆمونیستە کۆنەکان دەگەڕایەوە بۆ پلانەکانی داهاتووی ئەو ڕێکخراوە و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەش دەیویست بەهێزکردنی کۆمیتەی ئەیالەتیی ئازەربایجان لەژێر ڕێبەرایەتی خۆیاندا بێت.

کێشەی ئازەربایجانی ئێران بەرە بەرە ناکۆکیی لە نێوان ڕێبەرانی حیزبی تودە و کاربەدەستانی سۆڤیەتدا پێکهێنا. لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٤ دا کە سۆڤیەت دەستیکرد بە بەهێزکردنی کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە، لە ڕێبەرایەتی ئەو حیزبەدا گومانی ئەوە سەریهەڵدا کە لەوانەیە ئازەربایجان لە ئێران جیابکەنەوە. لە بنەمادا بیری

پێکهاتنی کۆنفڕانسی ئەیالەتیی حیزبی تودە، هی سۆڤیەتییەکان بوو کە لەژێر چاودێریی "ماتیۆڤ" کۆنسۆلی سۆڤیەت لە تەورێز کرا. کۆنسۆل ڕاپۆرتێکی وردی لەسەر ئەو کۆنفڕانسە ئاراستەی کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت و میر جەعفەر باقرۆڤ کرد[٤].

سادق پادگان کە بۆ سەرۆکایەتی کۆمیتەی ئەیالەتیی هەڵبژێررابوو، لە ڕاپۆرتێکدا لە مانگی جولای ١٩٤٤ (پوشپەڕ- گەلاوێژیی ١٣٢٣) نوسی: کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە ڕەزامەندیی لە کۆمیتەی ئەیالەتیی نیە. لە ڕاپۆرتی حەسەن حەسەنۆڤدا سەبارەت بە **"دۆخی ئازەربایجانی باشور"** نوسرابوو: **(لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەدا کەسانێک هەن کە لە لایەن ئینگلیزەکانەوە نێردراون و نایانەوێت گۆڕانکاریی بنەڕەتیی لە ئازەربایجانی باشوردا ڕووبدات، بە شێوەیەکی ڕەسمیی دژی هەموو چەشنە تایبەتمەندییەکانی نەتەوایەتی گەلی ئازەربایجان ڕادەوەستن.)** گۆڕان و چاکسازییەکانی کۆنفڕانسی ئەیالەتیی حیزبی تودە، سەرەتایەک بوو بۆ دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان.

کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە پلانێکی تەواو نهێنیدا، دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، خەبات بۆ ناردنی نوێنەر بۆ مەجلیسی شورای میللی، پێکهێنانی "کۆمەڵەی دۆستانی ئازەربایجانی سۆڤیەت، ڕێکخستنی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانە، پێکهێنانی ئەنجومەنی ئەیالەتیی و ویلایەتیی و کارەکانی تری پێشبینیی کردبوو. لەو بەڵگەنامەیەدا نوسرابوو، پیشەوەریی و عەبدولسەمەد کامبەخش بۆ وتووێژ بێن بۆ باکۆ و لە ئەنجامی ئەو وتووێژەدا، هاتنی "سادق پادگان" بەرپرسی نوێی کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە لە ئازەربایجانەوە بۆ باکۆ پەسەندکرا[٥]. لەو پلانەدا پێشبینیی کرابوو کە کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە لە تەورێز سەرەڕای پشتیوانییکردنی لە دامەزراندنی

فیرقەی دیموکرات، حیزبی تودە لە ئازەربایجان هەڵبوەشێنن و داوا لە ئەندامانی خۆیان بکەن کە بچنە ڕیزی فیرقەی دیموکراتەوە. دوای پێکهێنانی کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکرات لە تەوریز، دەبووایە فیرقە بە زوویی لقەکانی خۆی لە شارەکانی ئەردەوێل، ورمێ، خۆی، میانە، زەنگان، مەراغە، مەرەند، مهاباد، ماکۆ، قەزوێن، ڕەشت، بەندەر پەهلەوی، ساری، شاهیی، گورگان و مەشهەد دابمەزرێنێت.

بە فەرمانی باقرۆڤ لە مانگی جولای ١٩٤٥ (پوشپەڕ- گەلاوێژی ١٣٢٤)، عەبدولسەمەد کامبەخش ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە و نوێنەری مەجلیسی شورای میللیی، سادق پادگان، شەبستەری و سەید جەعفەر پیشەوەریی بەڕێوەبەری ڕۆژنامەی "ئاژیر" یان بە نهێنی برد بۆ باکۆ. لە وتووێژەکانی باکۆدا بڕیاردرا سەید جەعفەر پیشەوەریی بە شێوەی کاتیی سەرکردایەتی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان بکات. دەربارەی ئەو هەڵبژاردنە، باقرۆڤ لە نامەیەکدا بۆ ستالین نوسی: **(دوای وتووێژ لەگەڵیاندا، میر جەعفەر پیشەوەریی کە لە ناو توێژی دیموکراتدا نفوزی هەیە و خاوەن مافی ڕۆژنامەی ئاژیرە لە تاران، بۆ ڕێبەرییکردنی فیرقەی دیموکرات لە بەرچاو گیرا[٦].)**

باقرۆڤ لە ڕاپۆرتەکانیدا بۆ مۆلۆتۆڤ، بێریا و "مالنکۆڤ"ی نوسی: **(پیشەوەریی لە ئازەربایجانی ئێران لەدایکبووە، ئەندامی پێشووی حیزبی کۆمونیستی ئێرانە، ساڵی ١٩٢٧ لە لایەن کۆمێنترنەوە ناردراوە بۆ ئێران، لە سەردەمی ڕەزاشادا دە ساڵ زیندانیی بووە و بە هاتنی سوپای سور لە زیندان ئازادکراوە. دوو برای لە یەکیەتی سۆڤیەت دەژین کە یەکێکیان ئەفسەری پزیشکە لە لەشکری سوردا[٧].)**

بە کارگێڕانی بەرپرس لە ئازەربایجان فەرماندرا لە تێکەڵکردنی حیزبی تودە لەگەڵ فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان دوانەکەون. تودەییەکان بە توندیی دژایەتی دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتیان کرد و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە بە هەموو شێوەیەک هەوڵیدا کە ئەو کارانە سەرنەگرن. هەرچەندە لە دیداری باکۆدا بڕیاردرابوو کە پیشەوەریی، شەبستەرییو سادق پادگان لەبەر تێبینی ئەمنییەتی

لە تەورێز دورنەکەونەوە، کەچی سادق پادگان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی دژایەتیکردنەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە، چوو بۆ تاران. بەرێوەنەچوونی بەپەلەی کاروبارەکان لە ئازەربایجان و بڕیارەکان لە لایەن ڕێبەرانی حیزبی تودەوە، کاسەی سەبری باقرۆڤی پڕ کرد، بۆ یملیانۆڤ، حەسەن حەسەنۆڤ و میرزا ئیبراهیمۆڤی نوسی:

- (لەوە دەچێت یاقوبۆڤ، ئاتاکیشیۆڤ، ڕۆسۆڤ و قولییۆڤ لەوە نەگەن کە کاتژمێرێکیش بۆ ئێمە زۆر بە نرخە و دەبێ زۆر بە توندیی کار بکەن و بچنە پێشەوە. گومان ناکرێ کە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە سەرسەختانە دژی بیروبۆچوونی ئێمە دەوەستێت. ئەوان هەموو جۆرە دژایەتییەک و کێشەیەک دروستدەکەن کە خەڵک لە ئێمە دووربکەنەوە. بەم مەبەستە لەو هاوڕێیانەم دەوێت:

١- بە زوویی سادق پادگان بە ساخ و سەلامەتی لە تارانەوە بگەڕێننەوە بۆ تەورێز.

٢- ئەو کەسانەی کە لە لایەن ئێمەوە بۆ ڕێبەرییکردنی فیرقەی دیموکرات لە بەرچاو گیراون، نابێت بچن بۆ تاران، تەنانەت لە لایەن هەر کەس و هەر پلەیەکەوە بانگ بکرێن. "هیچ زەمانەتێک نیە کە لەوێ لە ناویان نەبەن.".

٣- پارێزگاریی لە هەموو ڕێبەرانی بزوتنەوە بکەن.

٤- زۆر بە پەلە کەسانێک لە تەورێزەوە بۆ وتووێژ بنێرن بۆ ئەردەوێڵ، خۆی، ماکۆ، ورمێ، مەراغە، بەندەر پەهلەوی، ڕەشت و بەگوێرەی دەرەتان شارەکانی تر.

٥- دەبێ لە دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات و ئامادەکردنی بەڵگەنامە پێویستەکانیدا پەلەبکەن.

٦- بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە پەلەکردنی دەوێت.[٨]

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ۱۹۳۹- ۱۹٤٥:
AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,82,v.21

٢- هەمان سەرچاوە: AZAD,23 Mai, 1944

٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,95,v.69-70

٤- هەمان سەرچاوە: Ibid, i.61-1v.94

٥- هەمان سەرچاوە: Ibid, v.9

٦- هەمان سەرچاوە: Ibid, v.19

٧- هەمان سەرچاوە: Ibid, v.67

٨- هەمان سەرچاوە AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,107,v.121

بڕیاری پێکهێنانی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی نەتەوەیی لە هەرێمەکانی باکوری ئێراندا

لە جۆزەردانی ١٣٢٤ (جونی ١٩٤٥) دا، ڕەوتی کارەکان لە ئازەربایجان توندتر بوون. ڕۆژی ١٣٢٤/٣/٢١ (١٩٤٥/٦/١١)، کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت پلانی پێکهێنانی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی لە ئازەربایجان و شارەکانی تری باکوری ئێران بۆ وەرگرتنی ڕای مۆلۆتۆڤ، باقرۆڤ و کافتارەدزە نارد[١].

لە پوشپەڕی ١٣٢٤ (سەرەتای جولای ١٩٤٥) داوایان لە میر جەعفەر باقرۆڤ کرد بچێت بۆ مۆسکۆ. ڕۆژی ١٣٢٤/٤/١٥ (١٩٤٥/٧/٦)، پۆلیتبیرۆی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت بڕیارێکی نهێنی بە ناوی **"تێبینی پێویست دەربارەی ڕێکخستنی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانە لە ئازەربایجانی باشور و شارەکانی تری باکوری ئێران"** پەسەندکرد. بۆ ڕێبەرییکردنی ئەو بزوتنەوەیە لە ئازەربایجان، دامەزراندنی "فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان" لە بەرچاو گیرا. بە دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات، دەبووایە کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودەی ئێران لە بنەماوە بگۆڕدرێ و لە ناو هەموو چینەکانی گەلدا، کەسانێک کە لایەنگریی جیاکردنەوەی ئازەربایجان لە ئێران بوون، لەگەڵ فیرقە بکەون. لە بەندی سێیەمی ئەو بڕیارەی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستدا، لە کوردستانیشدا ڕێکخستنی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانە و پێکهاتنی خودموختاریی پێشبینی کرابوو[٢].

بۆ ڕێبەرییکردنی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی ئازەربایجان، دەبووایە بە زوویی گروپێک لە تەورێز پێکبێت و بۆ بەڕێوەبردنی چالاکییەکان لەگەڵ کۆنسۆلی سۆڤیەت لە پەیوەندییدا بێت.

ڕێبەرایەتی ئەو گروپە درا بە میر جەعفەر باقرۆڤ و "م. یاقوبۆڤ". لە بەندی پێنجەمی پەسەندکراوی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەتدا هاتووە: باقرۆڤ و میرزا ئیبراهیمۆڤ" لە ئازەربایجان خۆیان بۆ بەڕێوەبردنی چالاکییەکانی هەڵمەتی هەڵبژاردنی خولی پانزەی مەجلیسی شورای میللیی ئامادەبکەن. هەڵبژاردنی نوێنەران ڕزگارییخواز دەبێ، لەسەر بنەمای ئەو دروشمانەی خوارەوەدا بن:

ئـ - بەشێک لە زەوییە دەوڵەتییەکان و زەویدارە گەورەکان دابەشبکرێن بەسەر جوتیاراندا و قەرزی درێژخایەنیان پێبدرێت.

ب- چارەسەرکردنی گیروگرفتی بێکاریی بە هۆی گەشەپێدانی کارگەی دەوڵەتیی، دروستکردنی زنجیرەی پەیوەندیی و چالاکییە کۆمەلاّیەتییەکان.

پ- ئاوەدانکردنەوەی شارەکان، دابینکردنی ئاو بۆ دانیشتووان.

ت- چارەسەرکردنی دۆخی تەندروستیی.

س- پێدانی پتر لە ٥% لە داهاتی دەوڵەت بۆ دابینکردنی پێویستییە ناوچەییەکان.

ج- مافی یەکسانیی کەمایەتییە نەتەوەییە ئازەربایجانییەکان، کوردەکان، ئەرمەنییەکان و ئاسورییەکان بۆ دامەزراندنی خوێندنگە، بلاّوکردنەوەی کتێب و ڕۆژنامە، ئاخاوتن بە زمانی دایک لە بەڕێوەبەرایەتییەکان و دادگاکاندا، ڕێکخستنی هێزە نەتەوەییەکان لە شارەبانیی و ژاندارمەریی و پێکهێنانی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی و ویلایەتیی وەک ئۆرگانی خودموختار.

گۆڕانی بنەڕەتیی لە پەیوەندییەکانی ئێران و سۆڤیەت[٣].

لە بڕیارە پەسەندکراوەکەی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەتدا پێشبینی کرابوو کە گروپە چەکدارەکان لە ڕزگارییخوازانی ئازەربایجان و لایەنگرانی یەکیەتی سۆڤیەت پێکبێت و بە چەکی دروستکراوی دەرەوەی سۆڤیەت پڕچەک بکرێن. بەڕێوەبردنی ئەم بەندە بە میر جەعفەر باقرۆڤ و "بولگانین" سپێردرابوو.

لە پێنج بەندەکەی دوایی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستدا، باسی دیاردە فەرهەنگییەکان کرابوو. لە کۆتاییدا بۆ یارمەتیدانی ئابووری بە بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانە لە ئازەربایجان، هەروەها هەڵمەتی هەڵبژاردنی خولی پانزەیەمی مەجلیسی شورای میللیی، بڕیاردرابوو یەک ملیۆن ڕۆبڵ "٦٠٨٦٤٢٦ ریال" بدرێت بە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان(٤).

سێ ڕۆژ دوای پەسەندکردنی ئەو بڕیارەی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت، وتارێک بە ناوی "پەرەسەندنی چالاکیی کەسانی کۆنەپەرست لە ئێران" بە ئیمزای "ڤلادیمێرۆڤ" لە ڕۆژنامەی "پراڤدا"دا بڵاوکرایەوە. ئەو وتارەی ڤلادیمێرۆڤ بە مەبەستی ئامادەکردنی زەمینە بوو بۆ جێبەجێکردنی بڕیارەکانی پۆلیتبیرۆ(٥). چاپی ئەو وتارە لە ڕۆژنامەکانی ئێراندا، بیروڕای ئەرێنی و نەرێنی لێکەوتەوە.

لە پوشپەڕی ۱۳۲٤ (جولای ۱۹٤٥) دا میر جەعفەر باقرۆڤ دوو بروسکەی بۆ "مالنکۆڤ" سکرتێری حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت نارد. لە بروسکەی ڕۆژی ۱۳۲٤/٤/۲۳ (۱۹٤٥/۷/۱٤) دا، داوا لە مالنکۆڤ دەکات بۆ گەشەپێدانی کارەکان لە ئازەربایجان، عەلی عەلییۆڤ سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران بە کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز دابنرێت(٦).

پێش ئەو بڕیارانە لە لایەن حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەتەوە، هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لە نامەیەکیدا بۆ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز، داوانامەیەکی ئاراستە کردبوو. لەو داوانامەیەدا بەگوێرەی ماددەی ۱۲۹ی دەستوری هەمیشەیی یەکیەتی سۆڤیەت، داواکرابوو:

۱- حیزبی ئێمە بە ڕەسمیی بناسن.

۲- بۆ پەرەسەندنی حیزبەکەمان، یارمەتیمان بدەن.

۳- ڕێگە بە سوپای ئێران مەدەن کە لە مهاباد نزیک ببێتەوە.

٤- بە هۆی کاربەدەستانی جێگیرکراوی یەکیەتی سۆڤیەت لە شارەکانی کوردستاندا، فەرمان بدەن کە سەرۆک خێڵە کوردەکان کاری خۆیان بکەن و خۆیان لە کاری سیاسی وەرنەدەن، داوادەکەین ژمارەی فەرمانبەرانتان لە کوردستاندا زیادبکەن.
٥- لە باری کەرەستە و پێویستییە تێکنیکییەکانەوە، گرفتی ئێمە چارەسەربکەن.
٦- دوای گەشەکردنی حیزبمان لە ناوچەکانی سەردەشت، بۆکان، میاندواو، مهاباد، شنۆ، نەغەدە و ورمێ، دەمانەوێ کۆتایی بە دەسەڵاتی ئێران لەو ناوچانەدا بهێنین، بۆ گەیشتن بەو مەبەستە، یارمەتی پێویستمان بدەن.
٧- داوادەکەین ئەو ناوچانەی ئاماژەمان بۆ کردن، بە کوردستانی ئازاد بناسرێن و بەهۆی کوردە گەنج و خوێندەوار و زاناکانی کوردستانی ئێران، عێراق و سوریاوە، دەوڵەتێکی کاتیی کوردیی دابمەزرێ و دەسەڵاتی ئابووری و بەڕێوەبەرایەتی ئەو هەرێمانە بگرێتە دەست.
٨- بەپێی بەندی پ ماددەی ٢٤ ی دەستوری یەکیەتی سۆڤیەت، داوا دەکەین ئەو دەوڵەتە کاتییە بە ڕەسمیی بناسن و بە برای کۆمارەکانی یەکیەتی سۆڤیەت قبوڵی بکەن و بیکەن بە ئەندامی یەکیەتی سۆڤیەتی مەزن.
٩- بۆ ئازادکردنی هەرێمەکانی تری کوردستان، داوای داڕشتنی پلان لە لایەن یەکیەتی سۆڤیەتەوە دەکەین.
١٠- بۆ جێبەجێکردنی خاڵە باسکراوەکانی سەرەوە، داوادەکەین دوو، یان چەند ڕاوێژکارێکی خۆتان بنێرن بۆمان.
بە ناوی مرۆڤدۆستیی و شارستانییەوە، داوا لە دەوڵەتی مەزنی یەکیەتی سۆڤیەت دەکەین و هیوادارین بە چەشنی نەتەوە لاواز و ستەملێکراوەکان بڕواننە گەلی کورد و لە دید و مەرحەمەت و عەدالەتی "دنیاداگری" سۆڤیەت دور ڕانەگیرێت.

بژی یەکیەتی سۆڤیەت لایەنگری نەتەوە چەوساوەکان

بژی مارشاڵ ستالین سەرکردەی هۆشیار و میهرەبانی نەتەوە چەوساوەکان
بژی پەیمانی برایەتی نێوان کورد و کۆمارەکانی یەکیەتی سۆڤیەت
ئیدارەی ناوەندیی ژێکاف(٧)

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ساڵانی ١٩٣٩- ١٩٤٥:
AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,90,v.6-8

٢- هەمان سەرچاوە: Ibid, i.90,v, 4

٣- هەمان سەرچاوە:AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,90,v.4-5 .

٤- هەمان سەرچاوە: Ibid, v.5

٥- ڕۆژنامەی پراڤدا ١٩٤٥، شەشەمی جولی.

٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s.89,i,90,v.16 .

٧- بەڵگەنامەی ژێکاف، لاپەڕەی ١٠٥ و ١٠٦ ی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی حامید گەوهەری، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

کۆنفڕانسی یاڵتا

کۆنفڕانسی یاڵتا لە گوگل وەرگیراوە

کۆنفڕانسی یاڵتا کە هەندێک جار کۆنفڕانسی کەریمەشی پێدەگوتری لە مانگەکانی کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی واتە لە ١٥- ١٣٢٣/١١/٢٢ (٤-١٩٤٥/٢/١١) لە دورگەی کەریمە لە باشوری ڕوسیە لە کەنارەی دەریای ڕەش پێکهات و هەشت ڕۆژی خایاند. بەشدارانی کۆنفڕانسی یاڵتا هەروەکو کۆنفڕانسی تاران، بەریتی بوون لە: "فرانکلین دلانۆ ڕۆزڤێلت" سەرۆک کۆماری ئەمریکا، "وینستۆن لیۆنارد سپێنسەر چەرچل" سەرۆکوەزیرانی بریتانیا و "جۆزێف ستالین" سەرۆک کۆماری سۆڤیەت. ئەو کۆنفڕانسە یەکێک لەو زنجیرە کۆنفڕانسانە بوو کە بە دوای کۆنفڕانسی تاراندا لە مانگەکانی کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانیی پێکهات. لەو کۆنفڕانسەدا هاوپەیمانان بڕیاریی کۆتایی خۆیان سەبارەت بە تێشکاندنی ئەڵمانیا دا و پەسەندیان کرد سوپای هەرکام لە هاوپەیمانان هێرش بکەنە سەر ناوچەیەکی ئەڵمان، بەڵام بەڕێوەبەرایەتی هاوبەشیان لەژێر چاودێریی کۆمیسیۆنێکی هاوبەشدا بێت. هاوپەیمانان بڕیاریاندا چەک لە سوپای ئەڵمان داماڵن و خاکەکەی بکەنە سێ بەش. چەرچل توانی بە ڕۆزڤێلت و ستالین بسەلمێنێت کە بەشێک لە خاکی ئەڵمانیا بدرێت بە فەرەنسە. سەبارەت بە چارەنوسی وڵاتە ئەوروپییەکان کە لە دەست ئەڵمانیای داگیرکەر ڕزگار ببوو، ڕێبەرانی وڵاتە هاوپەیمانەکان

بڕیاریانـــدا کـــه پەســـەندکراوی "ئـــەتلانتیک"[١] ببێتـــە هـــەوێنی دامەزراندنـــەوەی ئـــەو وڵاتانـــە تـــا بۆخۆیـــان لـــە هـــەڵبژاردنێکی ئـــازاددا چارەنوســـی خۆیـــان دیـــاریی بکەنـــەوە، بـــەڵام ســـتالین بـــە پێچەوانـــەی بەڵێنـــەکانی جگـــە لـــە "ئـــوتریش"، سیســـتمی سۆسیالیســـتیی بەســـەر ئـــەو وڵاتانـەی ئـەوروپای ڕۆژهـەڵات و نـاوەندییدا بڕی کە سوپای سۆڤیـەت ئـازادی کردبـــوون. یـــەکێکی تـــر لـــە بڕیارەکـــانی کۆنفرانســـی یاڵتـــا، پێکهێنـــانی ڕێکخـراوی نـەتـەوەیـەکگرتووەکان، کێشـەی ئێـران و بەجێهێشتنی لـە لایـەن سوپای هاوپەیمانانەوە و هاوکاریی ئەمریکا و سۆڤیەت بوو لـە تێشکاندنی ژاپۆندا. "ئارتۆن کنت" نوسەری کتێبی **"یالتا یان دابەشکردنی جیهان"** و ژمارەیەکی تر لە نوسەران و سیاسەتمەدارانی ئـەوروپایی لـەو بـاوەڕەدان کە کۆنفرانسی یاڵتا نـەک هـەر ئـەوروپای ڕۆژهـەڵاتی بـە سۆڤیـەت سپارد بەڵکوو کودیتای پڕاگ، دیواری برلین، سەرکەوتنی ماو تسی تۆنگ، شـەڕی کۆریـا و چارەنوســی کوبـا و بـــە گشـتی کۆنفرانســی یاڵتـــا گەشەســەندنی کۆمونیزمی لـە جیهانـدا بـە دواوە بـوو. لەگـەڵ ئـەوەشدا، کۆنفرانسی یاڵتا وڵاتانی جیهانی لـە سیستمێکی دوو جەمسـەری ڕۆژهـەڵات و ڕۆژئـاوا دا کـۆ کـردەوە. گـوتم بابـەتێکی تـر کـە لـە کۆنفرانسـی یاڵتـادا کەوتـە بـەرباس و پێشـتریش لـە سـاڵی ۱۹٤٤ باسـی لێکرابـوو، چۆنیـەتی دانـانی ڕێکخـراوەی نـەتـەوە یـەکگرتووەکان بـوو کـە بـە پێشـنیاز و پێـداگریی فـرانکلین دلانـۆ ڕۆزفێلـت سـەرۆک کۆمـاری ئـەمریکا کەوتـە بـەرباس. هـۆی ئاراسـتە کردنـی ئـــەو پێشـــنیازە بـــۆ بـــێ توانـــایی ڕێکخـــراوی نەتـــەوەکان دەگەڕایـــەوە کـــە نـەیتوانی پێش بە سەرهەڵدانی جەنگی دووەمی جیهانی بگرێت.

بـە دروسـتی سـێ مانـگ بـە دوای کۆنفرانسی یاڵتـادا ئـەڵمانیا بـەبێ هـیچ مەرجێک خۆی بەدەستەوەدا و دواتـریش بـە بـەکارهێنانی بـۆمی ئـەتۆم لـە لایەن ئـەمریکاوە لەسـەر هیرۆشیما و ناگـازاکی، ژاپۆنیش هـەر بـەو جـۆرە خـۆی بـەدەسـتەوە دا و جـەنگی دووەمـی جیهـانی کۆتاییهـات کـە لـە جێـی خۆیدا ئاماژەی بۆ دەکەم.

١- پەسەندکراوی ئەتلانتیک ساڵی ۱۹٤۱ لە لایەن ڕۆزفێلت و چەرچلەوە ڕاگەینرا و لەودا لەودا موژدەی ئازادیی و دیاریی کردنی چارەنوسی نەتەوەکان بەدەست خۆیان دەدات. چونکە لە دەریالوشی ئەتلەس "ئەتلانتیک"دا واژۆ کراوی ناوی پەسەندکراوی ئەتلانتیکی لێنراوە. ئەو پەسەند کراوە و یەکێکە لە بنەمایەکانی پرۆگرامی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان.

کۆنفرانسی پۆتسدام

کۆنفرانسی پۆتسدام، له گوگل وەرگیراوه

له رۆژی ١٣٢٤/٤/٢٦- ١٣٢٤/٥/١١(١٩٤/٥/١٧- ١٩٤٥/٨/٢) هاوپەیمانانی سەرکەوتوو له جەنگی دووەمی جیهانیدا سێیەم کۆنفرانسی خۆیان بە بەشداریی "جۆزێف ستالین" سەرۆک کۆماری سۆڤیەت، "ترۆمن" سەرۆک کۆماری نوێی ئەمریکا، و "وینستۆن لیۆنارد سپێنسەر چەرچل" سەرۆکوەزیرانی بریتانیا له پۆتسدام ناوەندی ئەیالەتی "براندنبۆرگ" ناوچەی پایتەختی رایشی ئەڵمان پێکهێنا. لەو کۆنفرانسەدا باس لەوە کرا کە هێزەکانی هاوپەیمانان ئێران بەجێبهێڵن، بەڵام یەکیەتی سۆڤیەت بە هۆی تەواو نەبوونی شەڕ لەگەڵ ژاپۆن هاودەنگی لەگەڵ ئەو پێشنیازە نەکرد. لەبەر ئەوە لە ڕاگەیاندنی کۆتایی کۆنفرانسی پۆتسدام دا نوسیان: **(هادەنگیی کرا کە سەربازەکانی هاوپەیمانان بە زوریی لە تاران بکشێنەوە و قۆناخەکانی تری پاشەکشەی سەربازەکان لە ئێران لە کۆبوونەوەی دوایی وەزیرانی دەرەوەی ئەو سێ وڵاتەدا کە لە یەکەمی سپتێمبەری ١٩٤٥ لە لەندەن پێک دێت، دەکەوێتەبەر باس[1].)**

بە دوای ئەو کۆنفرانسەدا ئەمریکا کە هاوکات لەگەڵ درێژەدان بە شەڕ، خەریکی دروستکردنی چەکی کۆمەڵ کوژ و بۆمبی ئەتۆم بوو، ڕۆژی ۱۳۲٤/٥/۱٥ (۱۹٤٥/۸/٦) واتە چوار ڕۆژ دوای کۆتایی کۆنفرانسی پۆتسدام، بۆمبێکی بەسەر شاری هیروشیما و حەوت ڕۆژی دوایی لە ڕۆژی ۱۳۲٤/٥/۱۸ (۱۹٤٥/۸/۹) دا دووەم بۆمبی بەسەر شاری ناگازاکیی ژاپۆن دا خستەخوارەوە و کۆتایی بە جەنگی دووەم هێنا.

١- سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی، ص ۱۰٥ و ۱۰٦.

به کۆتا هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی

پاشەکشەی ئەڵمانیا لە خاکی سۆڤیەت و ئەو وڵاتانەی داگیریی کردبوون، هێزەکانی هاوپەیمانانی گەیاندە ناو خاکی ئەڵمانیا. لە کۆتایی مانگی ئاپریلی ١٩٤٥ دا سوپای سۆڤیەت گەیشتە برلین پایتەختی ئەڵمان و تەنیا چەند سەد مەتری مابوو کە بگاتە ئەو ژێر زەمینەی کە هیتلەری تێدابوو. لەبەر ئەوە هیتلەر ڕۆژی ١٣٢٤/٢/١٠ (١٩٤٥/٤/٣٠) خۆی کوشت.

هەشت ڕۆژی دوای خوکوژیی هیتلەر واتە ڕۆژی ١٣٢٤/٢/١٨ (١٩٤٥/٥/٨) هەموو هێزەکانی ئەڵمانیا خۆیان بەدەستەوەدا و بە کردەوە شەڕ لە ئەوروپادا کۆتایی پێهات، بەڵام لە ئاسیا و ئەفریقادا بەردەوام بوو. "پارسین ڕۆخۆس میش" نەوەد و دوو ساڵە کە یەکێک بووە لە پاسەوانەکانی هیتلەر و من ڕاپۆرتی ناوبراوم لە سایت "سیمرغ" دا خوێندووەتەوە، دەربارەی خۆکوژیی هیتلەر دەڵێت:

- (مارتین بۆرمان نوسەری تایبەتی هیتلەر فەرمانیدا دەرگای هۆدەی هیتلەر بکەنەوە. من هیتلەرم بینی کە سەری کەوتبووە سەر زەوی. ئێڤا براون لەسەر قەنەفە درێژ ببوو، سەری بەرەو هیتلەر و چۆکی بەرەو سنگی کۆ ببووەوە و کراسێکی تیرەی ڕێ ڕیی سپی لەبەردا بوو. من هەرگیز ئەو دیمەنەم لە بیر ناچێت.)

دوای شکانی ئەڵمان، ئەمریکا کە هاوکات لەگەڵ درێژەدان بە شەڕ، خەریکی دروستکردنی چەکی کۆمەڵ کوژ و بۆمبی ئەتۆم بوو، هەروەکوو لە بەشی پێشودا گوتم ڕۆژی ١٣٢٤/٥/١٥ (١٩٤٥/٨/٦) بۆمبێکی بەسەر شاری هیروشیما و ڕۆژی ١٣٢٤/٥/١٨ (١٩٤٥/٨/٩) دووەم بۆمبی بەسەر شاری ناگازاکیی ژاپۆن دا خستەخوارەوە و لە ئاکامدا ٢٠٠ هەزار کەسی لە ژاپۆن کوشت و ناچاری کرد ڕۆژی ١٣٢٤/٥/٢٧ (١٩٤٥/٨/١٨) خۆی بەدەستەوە بدات. لە ئاکامدا جەنگی دووەمی جیهانیی ڕۆژی ١٣٢٤/٦/١١ (١٩٤٥/٩/٢) دوای شەش ساڵ بەکۆتا هات. لەو ڕۆژەدا "ئیدوارد مۆرۆ" لە وێستگەی "سی بی ئیس" لە لەندەن ڕاپۆرتی کۆتایی جەنگی بڵاوکردده.

جەنگی دووەمی جیهانی زیانێکی زۆر و قەرەبوو نەکراوی بە وڵاتانی ئەوروپا گەیاند. بە گوێرەی ڕاپۆرتی لێکۆڵەرە ئەوروپاییەکان نزیکەی ٥٠ تا ٧٠ ملیۆن لە جیهاندا کوژران و لەناوچوون[1]، بەڵام لە هەندێک وڵاتی جیهان و لە ئێران و ئازەربایجان و کوردستاندا بزوتنەوەیەکی ڕێکخست کە دواتر دوو کۆماری لێ بەدیهات کە لە جێی خۆیاندا ئاماژەیان بۆ دەکەم.

1- Second Source List and Detailed Death Tolls for the Twentieth century Hemoclysm

دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات

باقرۆڤ و لایەنگرانی لە ئازەربایجان کە هەوڵی دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانیان دەدا، هەڵگری ئەو بیرۆکەیە بوون کە فیرقەی دیموکرات بتوانێت لە شارە تورک و کوردنشینەکان، تەنانەت ناوچەی موکریان و شاری مهابادیش، لق دابمەزرێنێت. ئەو بیرۆکەیە لەوەوە هاتبوو کە ئەوان جگە لە چەند ناوچەی کوردستان، هەموو باکوری ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوچەی موکریان، تا دەگاتە هەوشار و نزیک هەمەدان، بە خاکی ئازەربایجان دادەنا. تەنانەت بیریان لەوە دەکردەوە کە ئەگەر حکومەتی میللیی ئازەربایجانیان دامەزراند، لە ناو حکومەتەکەیاندا خودموختاریی فەرهەنگیی بە گەلی کورد بدەن.

ئەحمەد یاقوبۆڤ ڕاوێژکاری باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران، لە (گەلاوێژی ١٣٢٤) سەرەتای ئاگۆستی ١٩٤٥ هاتە تەورێز. ئامانجی ئەو سەردانەی لە نزیکەوە هەڵسەنگاندنی بارودۆخی تەورێز بوو کە پەیوەندیی بە بڕیارەکانی پۆلیتبیرۆ و بڕیارەکانی باکۆوە هەبوو بە مەبەستی توندوتۆڵکردنی کارە سەرەتاییەکان بۆ دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان.

کۆسپی سەرەکیی بەردەم دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، حیزبی تودەی ئێران بوون کە بۆ پوچەڵکردنەوەی ئامادەکارییەکانی یەکیەتی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، یەکەم هەنگاوی نا و دژی دروشمی ڕزگاریخوازانەی فیرقەی دیموکرات و بۆ ڕێگرتن لە چوونی بازرگانان، پیشەکاران و بەتایبەتیی خاوەن موڵکەکان بۆ ڕیزی فیرقەی دیموکرات، زنجیرە کارێکی تێکدەرانەی کرد کە هەرە توندیان لە "لیقوان" کرا.

ڕۆژی ١٣٢٤/٥/١٨(١٩٤٥/٨/٩) ئەردەشیر ئاوانسیان، ئەمیر خیزیی، ڕەزا ڕەزایی و ئەبولفەزل هاشمی لەگەڵ نزیکەی ١٠٠ کەس بۆ پێکهێنانی کۆبوونەوەیەک چوون بۆ لیقوان. لە نێوان پیاوانی حاجی ئیحتشام لیقوانیی خاوەن دێیەکە و بەشدارانی کۆبوونەوەکەدا شەڕی

چەکدارانە ڕوویدا. لەو ڕووداوەدا سێ لە هاوڕێیانی ئاوانسیان و هەروەها حاجی ئیحتشام و کوڕەکەی و یەکێک لە نۆکەرەکانی کوژران و ماڵ و سامانی حاجی ئیحتشامیان تالانکرد.

سوڵتان ئیحتشام کوڕە گەورەکەی حاجی ئیحتشام، پەیوەندیی دۆستانەی لەگەڵ ڕوسەکان هەبوو، وەک نوێنەری خولی چواردەیەمی مەجلیس، یارمەتی ڕوسەکانی دابوو. لە کێشەی پێدانی ئیمتیازی نەوت بە سۆڤیەت، بەیاننامەیەکی دژی محەمەد ساعد مەراغەیی سەرۆکوەزیرانی ئەو خولە بە ئیمزای چل موڵکدارەوە گەیاندبوو. عیسا لیقوانی کوڕێکی تری حاجی ئیحتشام کە نوێنەری مەجلیس بوو، پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ سۆڤیەت هەبوو. ئاوانسیان فەرمانیدابوو کاتی بە خاکسپاردنی ئەو سێ کەسانەی کە لە پێکهەڵپرژانی چەکدارانەدا کوژرابوون، کۆبوونەوەیەکی تر پێکبهێنێت. ڕۆژی ١٣٢٤/٥/٢١ (١٩٤٥/٨/١٢) کاتی کۆبوونەوەکە، یەکێک لە خزمانی حاجی ئیحتشام و دادوەری شاری تەورێز بریندار بوون. دەربارەی ئەو ڕووداوە، یملیانۆڤ کۆمیسێری ئەمنییەتی دەوڵەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ڕاپۆرتێکیدا نوسی:

- (ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە کە لە تارانەوە هاتوون، لە جیاتی بەربەرەکانیی موڵکدارە کۆنەپەرستەکان لە ئازەربایجان بکەن، دژی کەسانێک هەڵدەسوڕێن کە دۆستایەتی یەکیەتی سۆڤیەت دەکەن. ئەو کردەوەیەیان خەڵک توشی هەڵە و گومان دەکات[1].)

لە مانگی گەلاوێژی ١٣٢٤ (کۆتایی ئاگۆستی ١٩٤٥) دا کارە سەرەتاییەکان بۆ دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان کۆتاییهات. ناوی "فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان- حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان" و ڕۆژی دامەزراندنی، بە گوێرەی بەڵگەنامەی ژمارە GAPPOD AZR. f.١,op.٨٩,d.٩٠/١١/٤-٥ کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت، بە مێژووی ١٣٢٤/٦/١٢ (١٩٤٥/٩/٣) قەبووڵکرا. کەسانێک کە بڕیاربوو ڕاگەیانراوی سەرکردایەتی فیرقە بە سەرۆکایەتی سەید جەعفەر پیشەوەریی ئیمزا بکەن، دیارییکران.

ڕێبەرانی باکۆ ڕەشنوسی ئەو ڕاگەیانراوەیان پەسەندکردبوو، وێنەیەکیان بۆ مۆسکو ناردبوو. "س. یملیانۆڤ" لە ڕاپۆرتێکیدا بە ناوی "دەربارەی ڕەوتی بەرەوپێشچوونی کارە پەیوەندییدارەکان بە ئازەربایجانەوە"، دەنوسێت:

- (هەندێک لە ئەندامانی ڕێبەرایەتی حیزبی تودە، بۆ دابینکردنی بەرژەوەندی شەخسیی خۆیان تێدەکۆشن. ئارداش ئاوانسیان و ئەمیر خیزیی دەستیان هەیە لە داڕشتنی پلانی بەشێک لەو کارە تێکدەرانەیە و لە تالآنکردنی سامانی خەڵکدا، داوای ڕاپەڕینی چەکدارانە دەکەن. هەرچەندە ئەو بانگەوازە بۆ ڕاپەڕین، بە ڕواڵەت دژی ڕژێمی کۆنەپەرستی تارانە، بەڵام لە ڕاستییدا کردەوەکە دژی دامەزراندنی فیرقەی سەربەخۆیە لە ئازەربایجان و دژی خەباتی ئازادییخوازانەی نەتەوەی ئازەربایجانن[٢].)

بەیانیی ڕۆژی ١٣٢٤/٦/١٢ (١٩٤٥/٩/٣) کاتێک خەڵکی شارەکانی ئازەربایجان لە خەو هەستان، چاویان بە بەیاننامەیەک کەوت کە بە زمانی تورکیی بە دیوارەکانەوە بوو. ئەو بەیاننامەیە باسی دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانی دەکرد و ئامەنجەکانی فیرقەی تێدا شیکرابووەوە. نزیکەی هەشتا بازرگان، موڵکدار، چالاکی سیاسی، ڕۆشنبیر، جوتیار و پیاوانی ئایین، بەیاننامەکەیان ئیمزاکردبوو. بەیاننامەکە بەزوویی لە شارەکانی تاران، خۆراسان، مازندەران و گیلان بڵاوبووەوە. لە بەیاننامەکەدا هاتبوو:

- (ئازەربایجان کە بە درێژایی مێژوو بە ئاڵاهەڵگری ئازادیی ناسراوە، ئیتر ناتوانێت لەژێر ستەم و گوشاری حکومەتی کۆنەپەرستی تاراندا بمێنێتەوە، دەبێت ئازادبکرێت. ئازەربایجان کە لە ڕابردوودا خاوەن فەرهەنگێکی پرشنگدار بووە، ناتوانێت لە ئازاری نەخوێندەوارییدا بێت. گەلی ئازەربایجان زمانی شیرینی دایکی خۆی هەیە. دەبێت لە خوێندنگەکانی ئازەربایجاندا بەو زمانە وانە بگوترێتەوە و لە بەڕێوەبەرایەتییەکانیدا پێی بنوسرێت. دەبێت سامانی زەبەندی ئازەربایجان بۆ خۆی بگەڕێتەوە. دەبێت لە ئازەربایجان پیشەسازیی گەشەبکات و کشتوکاڵی پێشکەوتووی

هەبێت. نابێت کارگەر بێکار بێت و جوتیار بێ زەوی. دەبێت ئازەربایجان لە هەموو بوارەکاندا ئازاد و ئاوەدان بکرێتەوە[٣].)

دوا بە دوای دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، ڕۆژی ١٣٢٤/٦/١٥ (١٩٤٥/٩/٦) کۆنفرانسی ئەیالەتیی حیزبی تودە بەسترا. ١١٢ نوێنەر لە تەورێز و شارەکانی تری ئازەربایجان بەشداریی ئەو کۆنفرانسەیان کرد. ئەو نوێنەرانەی کە لە گوندەکانەوە هاتبوون، ئامادەیان بۆ پەرەسەندنی خەباتی دژی حیزبی تودە کرد. دوای وتووێژێکی زۆر، کۆنفرانس ڕۆژی ١٣٢٤/٦/١٦ (١٩٤٥/٩/٧) بڕیارەکانی بڵاوکردەوە. شیکردنەوەی ناوەڕۆکی بڕیارنامەی کۆنفرانس لە ناوچەکەدا، درا بە ڕێکخراوەکانی حیزبی تودە و کۆمیتەی ئەیالەتیی و ویلایەتیی حیزبی تودە، پرۆگرام و دروشمەکانی حیزبی نوێی قبوڵکرد و بۆ بە جێبەجێکردنی بەرنامەی یەکیەتی دوو حیزب، کۆمیسیۆنێکی پێنج کەسیی بە هاودەنگیی لەگەڵ ڕێبەری فیرقەی دیموکرات پێکهات[٤].

ڕۆژی ١٣٢٤/٦/١٥ (١٩٤٥/٩/٦)، باقرۆف لە نامەیەکدا بۆ ستالین، نوسی: **(ئەمڕۆ کۆمیتەی ئەیالەتیی و ویلایەتیی حیزبی تودە، دوای وتووێژێک سەبارەت بە بەیاننامەی فیرقەی دیموکرات، مەسەلەی یەکیەتی لقی ئازەربایجانی حیزبی تودە لەگەڵ فیرقەی دیموکرات بە ئەنجام دەگات[٥].)**

دەسەڵاتدارانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، بۆ جێبەجێکردنی بڕیارەکانی کۆنفرانسی ئەیالەتیی و ویلایەتیی حیزبی تودە، بە وردیی چاودێریی کۆنفرانسەکەیان دەکرد. پێشتر لەگەڵ زۆربەی نوێنەرانی بەشداربوو لە کۆنفرانسدا، دەربارەی هەڵبژاردنی پاڵێوراوان بۆ ئەندامەتی لە کۆمیسیۆندا وتووێژیان کردبوو، لە ئەنجامی ئەو چالاکییانەدا، پلانی دژەکان سەرینەگرت. سادق پادگان و قیامیی لە تەورێز، بورهانیی لە مەرەند، واقف لە سەراب و یەدوڵا کەلانتەریی لە ئوسکۆ بۆ ئەندامیەتی کۆمیسیۆنی یەکیەتی هەڵبژێردران.

بەپێچەوانەی بۆچوونی ڕێبەرانی ئازەربایجانەوە بۆ کۆکردنەوەی لایەنی ڕۆشنبیر و بازاڕیی لە فیرقەی دیموکراتدا، فیرقەی دیموکرات نەیتوانی بەشێکی زۆری ئەو لایەنانە لە خۆیدا کۆبکاتەوە. باقرۆڤ لە نامەیەکی ڕۆژی ١٣٢٤/٧/٦ (١٩٤٥/٩/٢٨) دا بۆ ستالین، دەربارەی نەهاتنی ئەو بەشە لە ڕۆشنبیران، بازرگانان و موڵکداران بۆ ناو ڕیزی فیرقەی دیموکرات و دڕدۆنگیی پێشاندانیان، دەنوسێت: **(ئەوانە دڵنیا نین کە ئێمە تا سەر پشتی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی ئەوان دەگرین**[٦]**.)**

لە ڕاپۆرتی فەرمانبەرێکی دەزگای هەواڵدەریی سۆڤیەت بۆ ستالین، نوسراوە: **(بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی ئازەربایجان، جگە لە ئینگلیزەکان و ئەمریکاییەکان، تورکەکانیشی بە جیددیی نیگەران کردووە. لە باڵیۆزخانەی تورکیاوە لە تاران بۆ کۆنسوڵگەرییەکانی ئەو دەوڵەتە لە تەورێز و ورمێ، نوسراوە: دوا ئامانجی ئەو بزوتنەوەیەی باکوری ئێران، یەکگرتنەوەی ئازەربایجانی ئێرانە لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت.)** باڵیۆزخانەی تورکیا بە فەرمانبەرەکانی خۆی ڕاگەیاندبوو کە بۆ پوچەڵکردنەوەی هەوڵی ڕوسەکان لە ئێران، لە کاروباری ڕاگەیاندن و پروپاگەندەدا سود وەربگرن لە پەنابەرە سپییەکان کە دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر، سۆڤیەتیان بەجێهێشت و "مساواتچییەکانی" حیزبی لایەنگری تورکیا کە لە ساڵانی ١٩١٨-١٩٢٠ لە قەفقاز خەباتی دەکرد[٧].

یەکەم کۆنگرەی دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، ڕۆژی ١٣٢٤/٧/١٠ (١٩٤٥/١٠/٢) لە تەورێز پێکهات. ٢٣٧ نوێنەر، چوار ڕاوێژکار و ١٧ میوان بەشدرایی کۆنگرەکەیان کرد. "نیکجو" جێگری پارێزگار، ئیلهامیی سەرۆکی شارەوانیی تەورێز، سالار سەرۆکی شارەبانیی، ئاقائۆلی سەرۆکی دارایی، میوانەکانی ئەو کۆنگرەیە بوون. کۆنگرە لە ماوەی سێ ڕۆژدا پەیڕەو و پرۆگرامی فیرقەی دیموکراتی پەسەندکرد و ڕێبەرانی فیرقە بە زۆرینەی دەنگ هەڵبژێرران[٨]. میر جەعفەر پیشەوەریی بە سکرتیری کۆمیتەی

ناوەندیی هەڵبژێررا و جێگرەکانی بریتی بوون لە: نیزامەدین ڕەفیعی، سادق پادگان و حاجی میرزا عەلی شەبستەریی. ئەندامانی هەیئەتی بەڕێوەبەرایەتی لە: سەلامولاّ جاوید، حەسەن زەریفی، عەلی ماشینچی، غولامحوسێن فەرشچی و جەعفەر ئەدیب پێکهات و ڕاوێژکارەکانیش بریتی بوون لە: حەسەن بێرنگ، حەسەن جەودەت و زەینەلعابدین قیامیی.

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥: AR SPIHMDA, f.1.s,89. I,95,v,70

٢- هەمان سەرچاوە: Ibid. V. 169.

٣- ڕۆژنامەی ئازەربایجان، ١٩٤٦، سێپتەمبەر، ژمارە ٩، لاپەڕەی ٢٣.

٤- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥ AR SPIHMDA, f.1,s,89.i.95.v.67-68

٥- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f.1,s,89.i,90.v.20-21

٦- هەمان سەرچاوە: Ibid. v.36

٧- هەمان سەرچاوە: Ibid. v.38

٨- هەمان سەرچاوە: – .AR SPIHMDA, f.1,s,89.i.109.v,3-13

بانگهێشتی نوێنەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بۆ باکۆ

دوای دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە ١٣٢٤/٦/١٢ (١٩٤٥/٩/٣)دا و تێکەڵکردنی کۆمیتەی ئەیالەتیی حیزبی تودە لەگەڵ ئەو ڕێکخراوە نوێیە لە ١٥ی خەرمانانی ١٣٢٤ (٦ ی سێپتەمبەری ١٩٤٥) دا، ئاتاکیشیۆف بەرپرسی دەزگای هەواڵگریی سۆڤیەت لە تەورێز، داوای لە ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان کرد کە بۆ سەردانێکی چەند ڕۆژە لە باکۆ، بچن بۆ تەورێز، تا لەوێوە بیاننێرن بۆ باکۆی پایتەختی کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت.

گەشتی ئەم جارەی نوێنەرانی کورد بۆ ئازرەبایجانی سۆڤیەت، لە کاتێکدا بوو کە قازی محەمەد سەرۆکی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بوو. ئەندامانی ئەو لیژنەیە کە هەموویان ئەندامی کۆمەڵەی ژێکاف بوون و قازی محەمەد سەرۆکایەتی کردن، بریتی بوون لە: عەلی ڕێحانی، محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی، مەناف کەریمی، قاسم ئێلخانی زادە[1]، عەبدوڵا قادریی، هەمزە ئاغای نەلۆسێ، نوری بەگی بەگزادە و قازی خدری شنۆیە. ئەو کۆمەڵە لە سەرەتای مانگی ڕەزبەری ١٣٢٤ (کۆتایی سێپتەمبەری ١٩٤٥)، چوون بۆ تەورێز و لەوێوە گەیاندننە باکۆ.

لە باکۆ، نوێنەرانی کورد بە گەرمیی پێشوازیی کران. چەند دیدار و کۆبوونەیان لەگەڵ ڕێبەرانی ئازەربایجان کرد و دوو جار چاویان بە میر جەعفەر باقرۆڤ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمونیستو سەرکۆماری ئازەربایجان کەوت و گەلاڵەیەکیان سەبارەت بە داوا و پرۆژەکانی گەلی کوردستان ئاراستە کرد. لە بەشەکانی ڕابردوودا چاومان بە چەندان داواکاریی کۆمەڵەی ژێکاف لە یەکیەتی سۆڤیەت کەوت. باقرۆڤ لەو کۆبوونەوانەدا دەربارەی گەلاڵەی پێشنیازکراوی نوێنەرانی کورد دوا و ڕایگەیاند:

- (بیروباوەڕی یەکیەتی سۆڤیەت سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوەیی بەم جۆرەیە، خەڵکێک کە زمان و کەلتوری تایبەت بە خۆی هەبێت،

بێگومان دەبێ لە هەموو مافێکی نەتەوەیی کەڵکوەربگرێت. دەبێ ڕێگا بدەن کەلتوری خۆی زیندووبکاتەوە و پەرەی پێبدات. دەبێ لە دیاریی کردنی چارەنوسی خۆیدا ئازاد و سەرپشک بێت. ئێرانیش وڵاتێکی فرەنەتەوەییە. نەتەوە جۆراوجۆرەکان بە زمانی جیاوازەوە، لەوانە "کوردیی، تورکیی، عەرەبیی، گیلەکی و.. تد" لەوێدا دەژین. بیانەوێ، یان نا، ئەوانە ڕۆژێک بە گشت مافی ڕەوای خۆیان دەگەن. لەم بوارەدا تێکۆشەرانی تورکی ئازەربایجان، یەکەم ئاڵاهەڵگرن. لەبەرئەوە پێویست نیە کوردەکان زۆر پەلەبکەن. جگە لەوە سەرکەوتنی خەڵکی کورد لەگەڵ سەرکەوتنی کوردەکانی عێراق و تورکیا پەیوەندیی ڕاستەوخۆی هەیە. ئازادیی وڵاتی کوردیی هەموو هەرێمەکان لە بەرچاومانە. دڵنیاتان دەکەم کە هەر کاتێک ئازەربایجان خودموختار بوو، ئازادیی و ڕزگاریی ئێوەشی تیادا دەستەبەر دەکرێت[٢].)

ئەوە یەکەم جار نەبوو کە قازی محەمەد دەیبیست کێشەی کورد لەگەڵ خودموختاریی ئازەربایجان تێکەڵدەکەن، لەبەرئەوە لە وەڵامی باقرۆڤدا دەڵێت: **(خەڵکی کوردیش وەک خەڵکی ئازەربایجان بۆ بەدەستهێنانی مافی سروشتیی خۆی هەوڵدەدات.)** باقرۆڤ لە وەڵامی قازی محەمەد و لە درێژەی قسەکانیدا بەڵێنیدا و گوتی: **(تا ئەو ڕۆژەی یەکیەتی سۆڤیەت هەبێ، ئازادیی و ڕزگاریی کورد دەستەبەر دەکرێت.)** باقرۆڤ باسی ئەم خاڵە سیاسییەی کرد و گوتی:

- (کۆمەڵەی ژێکاف بەم تەشکیلاتەوە، هەرگیز ناتوانێت سودی هەبێ، ئەمڕۆ تەواوی دەرگاکان بۆ لای دیموکراسی دەکرێنەوە. تەماشای ئەمریکا، بریتانیا و سۆڤیەت بکەن. بزوتنەوەی خەڵکی کورد تەنیا لەژێر ئاڵای حیزبێکی دیموکراتدا دەتوانێت پێش بکەوێت و دواڕۆژی هەبێت[٣].)

باقرۆڤ لە دیدارەکانیدا لەگەڵ ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هانیانیدا کە چیتر هیوایان بە سەرکەوتنی ژێکاف نەبێت و باشترە حیزبێکی دیموکرات دابمەزرێنن کە لە چوارچێوەی سنوری ئێراندا و لەگەڵ گەلانی تری دانیشتووی ئێراندا بۆ بە دیموکراتی کردنی ئێران هەوڵبدەن. ئەو ویستەی باقرۆڤ لە ڕێبەرانی ژێکاف، بۆ

یەکەم جار بوو لە مێژووی بزوتنەوەی کورددا، بنەماکەی لەو تیۆرییەوە دەهات کە ڕێبەرانی حیزبی تودە لەگەڵ تێکۆشەرانی ئازەربایجان کەڵکیان لێوەردەگرت. حیزبی تودە دەیویست بە بێ لەبەرچاوگرتنی مافە نەتەوەیی‌و نیشتمانییەکان، ئازەربایجانییەکان و کوردەکان بۆ بە دیموکراتیکردنی ئێران هەوڵبدەن و لە مافی خۆیان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ، چاوبپۆشن و بە دیموکراتیکردنی ئێران بخەنە سەرووی مافە نەتەوەییەکانیانەوە.

ئەو تیۆرییە، بە کوردی بەشەلێکدابڕاوەکانی کوردستانی دەسەلماند کە هەر بەشە جیاوازیی لەگەڵ بەشەکەی تر هەیە و دەبێت لە چوارچێوەی سنوری دەستکردی دوژمندا، لەگەڵ نەتەوەکانی فارس، تورک و عەرەبدا، بۆ تواندنەوەی هەست و بیری نەتەوایەتی خۆیان هەوڵبدەن و لە هەوڵی خەبات بۆ یەکخستنەوەی پارچە لێکدابڕاوەکانی کوردستان وازبهێنن. قبوڵکردنی ویستی باقرۆف لە لایەن ڕێبەرانی ژێکافەوە، زیانێکی قەرەبوو نەکراوی لە نەتەوەی کورد دا و دواتر شوێنەوارە خراپەکانی کەلێنی خستە ناو یەکیەتی ڕیزەکانی نەتەوەی کوردەوە، بە چەشنێک کە ئێستاش ئەو برینە سارێژنەکراوە و قوڵتر بۆتەوە و بوونی خاکی کوردستانی خستۆتە مەترسییەوە(٤).

دوای گەڕانەوەی لیژنەی نوێنەرایەتی کۆمەڵەی ژێکاف بۆ مهاباد، هەوڵ بۆ تێکدان و هەڵوەشاندنی کۆمەڵە لە ناوخۆی کۆمەڵە و دەرەوەیدا دەستیپێکرد. کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکۆ لە ڕاپۆرتێکیدا دەنوسێت: **(عومەر خانی شەریفی و هاوڕێیانی بۆ پێکهێنانی لقی کۆمەڵەی ژێکاف و کۆنترۆڵی ئیشوکاری خەڵکی ناوچەی ماکۆ، لە مانگی سێپتەمبەری ١٩٤٥ دا چەندان جار نوێنەری خۆیان ناردووە بۆ لای سەرۆک خێڵە کوردەکانی ئەم ناوچەیە کە کۆنسوڵی خۆمان لە تەورێز و باڵیۆزخانەمان لە تاران ئاگادار کردۆتەوە. لە هەر چاوپێکەوتنێکماندا لەگەڵ نوێنەرانی کورد، هەموو جارێک پێمان ڕاگەیاندوون کە کێشەی پێکهێنانی سەربەخۆیی کورد لەگەڵ دۆخی ئەمڕۆ ناگونجێت و داواکارییەکانی پێشوەختە. ئێمە ئامۆژگارییمان**

کردوون کە پەیوەندیی بە ڕێکخراوە دیموکراتییە ئێرانییەکانەوە بکەن و بەو شێوەیە دەتوانن بە مافە دیموکراتییەکانی گەلی کورد بگەن. بەڵێنیان داوە گوێڕایەڵی ئامۆژگارییەکانمان بین. بەو چەشنە عومەر خان نەیتوانی لە ناو کوردەکانی ناوچەی ماکۆدا لقی کۆمەڵە دابمەزرێنێت(٥).)

لە لایەکی ترەوە، عەبدولڕەحمان شەرەفکەندی "مامۆستا هەژار" دەڵێت: **(قازی و هەوالانی کە لە دووەم گەشتی باکۆ گەڕانەوە، ڕایانگەیاند: (ڕوس لە ناوی "ژ- ک" ڕازی نین، چونکە حیزبێکە بۆ ئازادیی هەموو کوردستان تێدەکۆشێت و ئینگلیز و تورک تورە دەکات، دەبێت ناوی خۆمان بنێین "حیزبی دیموکراتی کوردستان" و داوای خودموختاریی لە ئێران بکەین. زۆر ئەو خەبەرەمان لەبەر گران بوو، بەلام چار چییە، قبوڵ کرا(٦).)**

هەروەها غەنی بلوریان کە لەو سەردەمەدا سەرۆکی سازمانی جەوانانی ژێکاف بوو، دەربارەی گۆڕینی ناو و ستراتیژیی کۆمەڵە، دەڵێت: بە نوێنەرایەتی ڕێکخراوی لاوانی کۆمەڵە بەشداری کۆبوونەوەیەکی سەرکردایەتی کۆمەڵەی ژێکاف بووم کە تێیدا سەبارەت بەو هەوڵە بۆ تێکدانی ژێکاف وتووێژکرا. قازی کۆبوونەوەکەی کردەوە و دەربارەی هەڵوەشاندنی کۆمەڵەی ژێکاف گوتی:

- (دروشمی کۆمەڵەی ژێکاف بۆ هەموومان جێگەی ڕێزە و دەزانین بە تەواویی داکۆکیی لە مافی گەلەکەمان دەکات، بەلام ڕۆژگار جۆرێکە کە هیچ لایەنێکی جیهان داکۆکیی لە داواکانی ئەمڕۆی ژێکاف ناکات. گەیشتن بەو ئامانجە ڕێگەیەکی پڕ هەوراز و نشێوە و ئەمڕۆ ئاسۆیەکی ڕون بۆ ئەو ئاواتە بەدی ناکرێت. کەواتە پێویستە ئێمە چاو بە داواکانمدا بخشێنین و لەگەڵ هەلومەرج ڕێکیان بخەین و لایەنگریان بۆ بدۆزینەوە. بە ڕای من داوای ئەمڕۆمان دەبێت لە چوارچێوەی خاکی ئێراندا هەڵبسەنگێندرێت و شتێک لە پرۆگرامی خۆماندا بگونجێنین کە لەگەڵ دەقی یاسا و دەستوری ئەمڕۆی دەوڵەتی ئێراندا بگونجێت. بەپێی ئەو بۆچوونە پێویستە ناوی

کۆمەڵەش بگۆڕدرێت و قاڵبێکی نوێ دابنێین کە لەگەڵ دروشمە تازەکانمان بێت[٧].)

دوای ئەو کۆبوونەوەیەی سەرکردایەتی کۆمەڵەی ژێکاف، ژماردنی پێچەوانە بۆ هەڵوەشانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان دەستیپێکرد و بە بێ هیچ ڕاگەیاندنێک کۆمەڵەیان هەڵوەشاند و ڕۆژی ١٣٢٤/٨/١ (١٩٤٥/١٠/٢٤) حیزبی دیموکراتی کوردستانیان لە جێی دانا.

١- قاسم ئێلخانی زادە کە لە گەشتی باکۆ گەڕایەوە، بۆی دەرکەوت ڕوسەکان لەگەڵ ویستی ژێکاف هاودەنگیی ناکەن و کێشەی کورد بە ئێران، تەنانەت ئازەربایجانی ژێردەستی ئێرانەوە دەبەستنەوە. لەبەرئەوە دوای گەڕانەوەی لە باکۆ، پشتی لە ژێکاف کرد و چووە تەورێز و پەیوەندیی بە کاربەدەستانی حکومەتی ئێرانەوە کرد. مامۆستا هەژار موکریانیی لە (چێشتی مجێور) دا دەڵێت: (ناوبراو یەکەم کەس بوو کە تۆوی خەیانەتی لە ناو ئەندامانی کۆمەڵەدا دژی ڕێکخراوەکەی چاند.) قاسم ئێلخانی زادە هەر بەو خەیانەتەیەوە نەوەستا، بەڵکوو بەپێی نامەی ڕۆژی ١١ ی سێپتەمبەری ١٩٤٦ ی باڵیۆزی بریتانیا لە تاران کە کەریم حیسامی لە لاپەڕەی ٣١٨- ٣٢٤ ی پێداچوونەوەدا بڵاوی کردووەتەوە، چووەتە لای "ج. دەبلیو. والی" کۆنسوڵی ئینگلیز لە تەورێز و سەرەڕای پێدانی بەڵێنی هاوکاریی و داوای یارمەتی، نهێنییەکانی ژێکافی بە کۆنسوڵی بریتانیا گەیاندووە.

٢-کۆماری ١٩٤٦ ی کوردستان، ویلیام ئیگلتن جۆنز، وەرگێڕانی سەید محەمەد سەمەدی.

٣- هەمان سەرچاوە، لاپەڕەی ٨٩- ٩٠.

٤- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٣٦-١٣٧، نوسینی حامید گەوهەری، هەولێر چاپی دەزگای ئاراس، ٢٠٠٤.

٥- ڕاپۆرتی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکۆ، لاپەڕەی ١١٣- ١٥٣، ساڵی ١٩٤٥. بڕوانە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٦٥.

٦- چێشتی مجێور، لاپەڕەی ٧٢، نوسینی عەبدولڕەحمان شەرەفکەندیی "هەژار"، چاپی یەکەم پاریس، ١٩٩٧.

٧- ئاڵەکۆک، لاپەڕەی ٥٧، نوسینی غەنی بلوریان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی حامید گەوهەری.

دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان

گۆڤاری کوردستان "بڵاوکراوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان" لە لاپەڕەی ۱۱ ی ژمارە یەکی خۆیدا، ڕۆژی ۱۵ ی سەرماوەزی ۱۳۲٤ (٦ ی دیسێمبەری ۱۹٤٥)، بە ناونیشانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ئاماژەی بۆ مێژووی دامەزراندنی حیزب و بەشدارانی یەکەم کۆنگرەی ئەو حیزبە کردووە و نوسیویەتی:

- (لە هەوەڵی مانگی خەزەڵوەر "آبان"ی ۱۳۲٤ (۱۹٤٥/۱۰/۲۳) حیزبی دیموکراتی کوردستان لە مهاباد دانرا و بەیاننامەی خۆی کە تێکەڵ بوو لە سەران و نوێنەرانی کوردان بە تەرتیبی ژێروو بڵاوکردەوە:

۱- لە ماکۆ و ئارارات: عومەرخانی جەلالی، ئاغای شێخ حەسەن، ئاغای کی، ئاغای حەسەن ئاغای دلالی، ئاغای عەبدوڵڵا ئاغای ملان و ئاغای فەخری.

۲- لە سۆما، برادۆست، دەشت و مەرگەوەڕ: ئاغای عومەرخانی شەریفی، ئاغای تاهیرخانی سمکۆ، ئاغای عەباس ئاغای فەنک، ئاغای قۆیتاس مامەدی، ئاغای حاجی وتمان، ئاغای شێرۆ، ئاغای عەبدەوی، ئاغای حەسەن تێلو، ئاغای تەمەرخان، ئاغای موراد، ئاغای نوورکو، زوبێد، ئاغای عەزۆ، ئاغای حەسەن هەنارە، جەنابی ئاغای حاجی سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی.

۳- لە شنۆ: ئاغای موساخانی زەرزا، ئاغای قەرەنی ئاغای زەرزا، ئاغای میرزا سەعید، ئاغای قازی محەمەد و ئاغای کاک هەمزە.

٤- سندوس: ئاغای ئەحمەدی کاخدری، ئاغای قاسم ئاغای زەرزا.

٥- لاجان: ئاغای عەبدوڵا ئاغای قادری، ئاغای کاک مامەندی قادری، ئاغای کاک حوسێن محەمەدی، ئاغای پیرۆت ئاغای ئەمیر عەشایری و ئاغای محەمەد ئەمین ئاغای پیرۆتی.

٦- پیران: ئاغای محەمەد ئەمین ئاغا، ئاغای قەرەنی ئاغا.

۷- میاندواو: ئاغای محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی.

۸- بۆکان: ئاغای عەبدولڕەحمان شەرفکەندی، ئاغای ڕەشید عەلی زاد.

٩- مەنگوڕ: ئاغای برایم ئاغای ئەدهەم، ئاغای مام حوسێن، ئاغای کاک سلێمان، ئاغای کاک هەمزە، ئاغای میناغا و باقی برایانی کورد تەشکیل دا و لە لایەن سەران و ڕەوشنفکرانی حیزبەوە نوطقی زۆر چاک دایر بە دیموکراتی و یەکێتی ئیراد کرا. لەم کۆنگرەیەدا هەموو لکەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان تصویب کرا و نوێنەری تایبەتییان بۆ دانرا. هەر یەک لە جێی خۆیان دامەزران و دەستیان بەکار کرد.)

پێش دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارەیەک سەرۆک خێڵ دەچنە ناوچەی ماکۆ و داوا لە جوتیاران دەکەن کە ناوی خۆیان لە حیزبی دیموکراتدا بنوسن و نوێنەرانی خۆیان بۆ کۆنگرەی ئەو حیزبە بنێرن. کۆنسۆلی سۆڤیەت لە ماکۆ دەربارەی چوونی ئەو سەرۆک خێڵانە بۆ مهاباد و گەڕانیان بە ناوچەکەدا، لە ڕاپۆرتێکدا بۆ وەزارەتی دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت نوسیویەتی:

- (لە نیوەی یەکەمی مانگی ئوکتۆبەری ئەمساڵدا، بە پێشنیازی ژمارەیەک کوردی مهاباد، چەند گروپێکی دەستپێشخەر بۆ دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، هاتنە ئەم ناوچەیە و داوایان لە خەڵک کرد ناوی خۆیان لەو حیزبەدا بنوسن و ئامادەبن لە هەڵبژاردنی نوێنەرانیاندا بۆ بەشدارییکردن لە کۆنگرەی حیزبی دیموکرات لە مهاباد. ئەو نوێنەرانەی کە لە ماکۆوە چوون بەشداریی بکەن لە کۆنگرەی حیزبی دیموکراتدا، بریتی بوون لە: شێخ عەبدولقادر، عومەر ئاغای خالیدی، عەبدوڵڵا ئاغای قارەمان، حەسەن ئاغای حاجی تێلو و عومەر ئاغای ئەموی.

لە سەڵماسەوە: عومەر خانی شەریفی، عەباس فەنەک، قۆیتاس مەمەدی، عەبدەوی عەبدول، سۆفی شێرانی، شێرۆ پس ئاغا، تاهیرخانی سمکۆ، حەسەن تێلو، موراد نەپسانی و مەلا مەجید. ئەو ژمارەیە، دوای گەڕانەوەیان لە کۆنگرە، لە ناو هۆز و تیرە کوردەکاندا دەستیانکرد بە ڕوونکردنەوە بۆ خەڵک کە کارەکەیان زۆر چالاکانە نەبوو. ئەمە دەریدەخات کە لە ناو کوردەکاندا خوێندەوار کەمە، بەڵام کوردەکان بەگشتیی لە دامەزراندنی ئەم حیزبە ئاگادار بوون و هەموو خۆیان بە ئەندامی دەزانن، بە بێ ئەوەی حیزب وەرگرتنی ئەندامی ڕێکخستبێت.

سەرۆک خێڵەکانی کورد "نوێنەران" کە لە کۆنگرە گەڕاونەتەوە، بە باوەڕپێکراوانی خۆیان گوتووە کە حیزبی دیموکراتی کوردستان بە ئاگاداریی و پشتیوانیی دەزگاکان و کاربەدەستانی یەکیەتی سۆڤیەت پێکدێت. ژمارەیەک کوردی زۆر بەو ئەنجامە گەیشتوون کە کورد لەگەڵ ڕوسەکان یەکدەگرن، لە ناو زۆربەی هۆزە کوردەکانی ناوچەکانی ماکۆ و خۆی، بە بۆنەی پێکهاتنی حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە شایی و هەڵپەڕکێ کراوە. ئەوانەی کە تا ئێستا لە حیزبی دیموکراتی کوردستاندا ناوی خۆیان نوسیوە، ژمارەیان دەگاتە هەشت هەزار کەس.

هێشتا لێپرسراوان ڕێکخراوەکانی ناوچەیان دانەمەزراندووە. کار و خەباتی ڕێکخستنی ڕۆشنبیریی لاوازە. سەرۆکە کوردەکانی ناوچەکە شارەزای کاری ڕێکخستن نین و هێشتا کەسێک لە ناوەندەوە نەهاتووە بۆ ئێرە[١].)

ڕۆژی ٤- ٢٠٠٧/٤/٥ وەزارەتی ڕۆشنبیریی حکومەتی هەرێمی کوردستان کۆنگرەی شەستەمین ساڵڕۆژی شەهیدبوونی پێشەوا قازی محەمەدی لە هەولێر پێکهێنا. لە دووەم ڕۆژی ئەو کۆنگرەیەدا کە بە فێستیڤاڵ ناوبرا و منیش یەکێک بووم لە بەشدارانی، دوکتۆر کەمال فوئاد ئەندامی مەکتەبی سیاسی یەکیەتی نیشتمانیی کوردستان بەڵگەیەکی سەبارەت بە چۆنیەتی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان ئاراستەی بەشدارانی کۆنگرەکە کرد و دواتر بەڵگەکەی لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٤٢٤١، ڕۆژی ٢٠٠٧/٤/١٣ دا بڵاوکردەوە.

دەستنوسی بەڵگەنامەکە لە لای چەپەوە بە کوردیی و بەرامبەرەکەی لە لای ڕاستەوە بە فارسیی نوسراوە. لە بەشە کوردییەکەیدا "کۆمەڵە" بەکارهاتووە نەک "حیزب" و لە بەشە فارسییەکەدا بە زۆریی "حیزب" بەکارهاتووە، جاروباریش "فیرقە". لە هەردوو بەشەکەدا وشەی "ئێران"ی لەگەڵدا نیە. پاشان بەڵگەکە چاپکراوە، لەوێدا جاروبار "کۆمەڵە" و "حیزب" و جاروباریش "فیرقە" بەکارهاتووە. لە دەستنوسەکەدا پاش ناوی شەهید قازی محەمەد (٣٥) کەس ئیمزایان کردووە و لە چاپکراوەکەدا (٧٠) کەس ئیمزایان کردووە. بەڵگەنامەکە جگە لە ناوی پێشەوا قازی محەمەد و چوار ئەندامی سەرکردایەتی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، واتە **مەناف کەریمی، ئیبراهیم ئیبراهیمیان، عەلی ریحانی و**

محمدئەمین شەرفی، ناوی ئەندامانی تری کۆمەڵەی لەسەر نیە. واتە بەگوێرەی ئەو بەڵگەنامەیە، ئەندامانی سەرکردایەتی و کادیرانی باڵای کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان ژێکاف بەشدارنەبوون لە دامەزراندنی حیزبی دیموکراتدا. ئەمەش دەقی بەڵگەنامەکە بە ناوی ئیمزاکەرەکانیەوە:

بە نێوی خودای بەرز و بێ هەمتا

بەیاننامەی کۆمەڵەی دیموکراتی کوردوستان

هەونیشتمانان، برایان!

ئاگری شەڕ بە تەواوی دنیای داگرتبوو کە بەبۆنەی دوژمنانی سەربەستی و پامالکەرانی دیموکراتی هەلایسان و بە هێزی باسکانی بەقووەتی سەربازانی ئازای موتەفقینی گەورەی ئێمە کوژاوە، دونیای دیموکراسی غالب و دنیای فاشیستی کە دەیویست میلەل و نەتەوانی دنیایە بەردەست و یەخسیری چەند نەفەر بێ شەرم و فەعالی مایشا بکە، بە یەکجاری بەزیو و هەلات بە جۆرێک چاوەنۆڕی دەکرا بۆ ئازادی میلەل و نەتەوانی دونیایە ڕێگا ئاواڵە بوتەوە فائیدە بەرن وە لەو وەعدانەی کە (لە مەنشوری تاریخی ئاتلەنتیکدا درابوو) بەهرەوەر ببن. قلشوری ئومووری خۆیان بە دەستەوە بگرن و کاری خۆیان بە ئارەزوی خۆیان پێک بێنن.

ئێمە کوردان کە لە ئێراندا دەژین چەند ساڵ و بەڵکی چەند قەرنە بۆ ئەستاندنی حەق و ئیختیاری میللی کێشەمان کردووە و خۆمان کردوەتە گاووگەردون، بەدبەختانە کاربەدەستانی موستەبیدی ئێران بەهیچ جۆرێک حازر نەبوون قسە حسابێکانی ئێمە ببیسن! حەتتا لەو حەقەی کە لە قانونی ئەساسیدا بۆ ئەیالات و ویلایاتی ئێران دانراوە نەیان هێشتوە فائیدە وەرگرین و همیشە جەوابی ئێمە گوللە و بۆمب و تۆپ و گیران و دەربەدەری و لەداردان و یەخسیری بوو!!! بەتایبەتی لە دەوری بیست ساڵەی دیکتاتوری رەزاخان دا حەتتا لە پۆشینی لیباسی خۆمان ئازاد نەبوین! و بە زۆری سەرنیزەی صاحیب مەنصوبەکانی خائین و دز و تالانکەر، تەواوی بوون و ژیان و ئابرو و ناموسی ئێمەیان ون و پێ پەست کرد! تا بۆ لە بەین بردن و هەڵکەندنی ڕیشەی نەسلی ئێمە بەهیچ

جۆرێک لە پەستی و وەحشیگەری رانەوەستان! ئاخر: ئێمەش بەشدارین، ئێمەش تاریخ و زمان، عادات و ئاداب و رێو شوێنێکمان هەیە کە بەوانە زۆر گیرۆدە و پێ بەستین، بۆچ دەبێ حەقی ئێمە پامال بێ؟ بۆچ ناتوانین لەنێو ماڵی خۆماندا ئازاد و سەربەخۆ بین؟ بۆچ بە ئێمە ئیجازە نادرێ بە زمانی کوردی منداڵانی خۆمان لەبەر خوێندن بنێین؟ بۆچ نایەڵن کوردستانیش وڵاتێکی خودموختار بێت کە بە ئەنجومەنی ویلایەتی هەروەکو قانونی ئەساسی مەعلومی کردوە ئیدارە بکرێ؟ هاو وەتەنانی خۆشەویست دەبێ بزانن حەق (نادرێ) (دەستێندرێ)، ئێمە دەبێ بۆ ئەستاندنی حەق و ئیختیاراتی میللی جێگای خۆمان (ملە) بکەین، ئەو ملەیەش یەکیەتی پاڵوێکدانی و تەشکیلات و چونەپێشی پێویستە.

بۆ ئەو مەرامە پاکەیە کە کۆمەڵەی دیموکراتی کوردوستان لە مەهابادێ دانـدراوە و دەستی بەکار کردووە، هاونیشتمانە خۆشەویستەکانمان پێویستە ئێوەش چاو و گوێی خۆتان بکەنەوە لە دەوری کۆمەڵەی میللی خۆتان خڕ ببنەوە بۆ وەرگرتنی حەققی مەشروعی میللی گیان بوردن و فیداکاری پێویستە.

(کۆمەڵەی دیموکراتی کوردوستان ڕەهبەر و ڕێنوینی ئێوەیە، تەنیا لەژێر ئاڵای ویدایە کە میللەتی کورد لە بەڵای لەبەین چوون و نەمان ڕزگار دەبێت. بون و ناموس و ئابروی میللی دەمێنی و ئەو موەفەق دەبێ کە لەنێو سنوری دەوڵەتی ئێراندا سەربەخۆیی میللی خۆی بەدەست بێنێ.

هاووەتەنانی ئێمە بێجگە لە حەقی مشروعی ئینسانی خۆمان چی دیکەمان ناوێ، ئارەزوی ئێمە لەو بەندانەی ژێرودا بخوێننەوە و بە تەواوی میللەتی کوردی رابگەیەنن.

ئەوە ئارەزوی ئێمەیە:

١- میللەتی کورد لە ئێراندا لە هەڵسوراندن و پێکهێنانی کاروباری جێگای خۆی ئازاد بێت و لە سنوری دەوڵتی ئێرانداخودموختاری ببێ.

٢- بتوانێ بە زمانی کوردی بخوێنێ و لە وڵاتانی کوردیدا کاروباری نوسین لە ئیدارەکانی دەوڵەتیدا هەربە کوردی بێ.

٣- ئەنجومەنی ویلایەتی کوردوستان کە وەکو قانونی ئەساسی دەڵێ جێبەجێ داندرێ لە هەموو کارەکانی ئیجتیماعی و دەوڵەتیدا چاودێری بکا و پێرانگا.
٤- مەئموورینی دەوڵەتی هەر دەبێ لە خەڵکی محەل بێ.
٥- بەبوونی قانونێکی کوللی لە مابەینی رەعیەت و ئەربابدا سازیشت بەجێ بێت کە دوارۆژی هەردوکیان تەئمین بێت.
٦- بەتایبەتی کۆمەڵەی دیموکراتی کوردوستان سەعی دەکات لە مابەینی میللەتی ئازەربایجان و ئەو نەتەوانەی کە لە ئازەربایجاندا دەژین (ئاسوری، ئەرمەنی و غەیرە) لە موبارزەدا یەکیەتی و برایەتی تەواو بەرقەرار بێ.
٧- کۆمەڵەی دیموکراتی کوردوستان بە بۆنەی ئیستیفادە لە سەرچاوانی و کانگایەکانی تەبیعی زۆری کوردوستان و سەرکەوتنی اموری جوتیاری بازرگانی و پەرەپێدانی اموری فەرهەنگی و لەشساغی بۆ چاکی حاڵی اقتصادی و مەعنەوی میللەتی کورد (ملەی) دەکا.

1- ئێمە دەمانەوێ ئەو نەتەوانەی کە لە ئێراندا دەژین بتوانن بە ئازادی بۆ سعادەت و سەرکەوتنی نیشتمانی خۆمان کوشش بکەین

بژی کوردوستانی خودموختاری دیموکرات محمد قازی

مەلا سەیید عەبدوڵڵا روحانی- مەلا حوسێن ئەمیری روحانی- محەمەد رەسوڵ زەکەوی روحانی- نوری بەک رەئیسی عەشایر- مارف ئاغا رەئیسی عەشایر- عومەرخانی شەریفی رەئیسی عەشایر- شێخ عەبدولقادر رەئیسی عەشایر- عومەر ئاغا جەلالی رەئیسی عەشایر- کەریم ئاغا قەم قەڵعە رەئیسی عەشایر- ئیبراهیم ئاغای مەنگور رەئیسی عەشایر- رشید جیهانگیری رەئیسی عەشایر- کاک عەلی مانقور رەئیسی تایفە- حەسەن چنارا رەئیسی تایفە- جەعفەر حەنارا رەئیسی تایفە- غەنی خوسرەوی رەئیسی شەهرەدار- عەباس ئاغا فنەک رەئیسی تایفە- عەزیز صادقی مالیک- محمد حوسێن سەیف قازی مالیک- عەبدولقەدیر جەعفەری مالیک- یوسف شەریفی مالیک- قەدیر شەریفی مالیک- نەجیب شەریفی مالیک- حەسەن جەلالی مالیک- مەناف کەریمی مالیک- ئیبراهیم ئیبراهیمیان مالیک- کاک هەمزە تایفەی مەنگور- کاک

حوزێر مالیک- كاک هەمزە تایفەی مامەش مالیک- كاک عەبدوڵا مالیک- قاسم ئاغا ئێلخانی زادە مالیک- مامەند قەدیری رەئیسی تایفە- مەعروف قەدیری مالیک- حوسنی مەعروفی مالیک- محەمەد ئەمین بایەزیدی مالیک- گەلاّیی بایەزیدی مالیک- پیران ئەمیر عەشایری مالیک- قەدیر مامەندپور مالیک- سەلیم ئەمیر عەشایری مالیک- عەبدولئیلا عەزیزی مالیک- تارانی زرزا رەئیسی تایفە- محمد ئەمین عەشایری مافرا مالیک- كامزی عەزیزی مالیک- مەعروف بەرزنجی مالیک- رەحیم حوسێنی مالیک- سەیید عەلی حەسەن پور تاجیر- حاجی مستەفا داودی تاجیر- ئەحمەد وەلیزادە تاجیر- سەعید صەلاحیان تاجیر- صادق حەیدەری تاجیر- حەمید بلوریان تاجیر- قاسم مەتمەتی تاجیر- محمد خەلیل خوسرەوی تاجیر- ئەحمەدی ئیلاهی تاجیر- هاشم یەسفی تاجیر- حەمید حەمیدی تاجیر- ئیسماعیل شەریفی تاجیر- قەدیر كەریمی تاجیر- عەلی ریحانی تاجیر- خدر سەیید نیزامی تاجیر- محمدئەمین شەرفی تاجیر- حاجی عەلی دەباغی تاجیر- سەیید محمدی حەمیدی موستەخدیمی دەوڵەت- محمد یەحیایی موستەخدیمی دەوڵەت- سوڵتان وتەمیشی موعەلیم- رەحیم سەیید محمد تەقی زادە دوا فرۆش- مستەفا سوڵتانیان موهندیسی فەلاحەت- رەحیم لەشكری موعەلیم- محمدئەمینی موعینی كاراژدار- حاجی رەحیم شیربەگی تاجر.

پێش ئەوەی كە دوكتۆر كەمال فوئاد ئەو بەیاننامەیە بڵاوبكاتەوە، ویلیام ئیگلتن جۆنز لە كتێبی "كۆماری ١٩٤٦ ی كوردستان"، وەرگێڕاوی سەید محەمەد سەمەدی، لاپەڕەی ١٠٣-١٠٤ و كەریم حیسامی لە كتێبی "كۆماری دیموكراتی كوردستان یان خودموختاری؟"دا باسی ئەو بەیاننامەیەیان كردووە و حیسامی مەرامنامەی پەسەندكراوی یەكەم كۆنگرەی حیزبی دیموكراتی كوردستانی لە لاپەڕە ٦٥- ٧١ ی كتێبەكەیدا بڵاوكردووەتەوە و نوسیویەتی:

- سەیرێكی هەوەڵین ئاگاداریی دامەزراندنی حیزبی دیموكرات و دامەزرێنەرانی بكەین و لە بەشداربووەكانی كۆنگرە و مەرامنامەی حیزب وردبنەوە، هێندێ مەتڵەب دێنە بەرچاو، بۆوە دەبن پەنجەیان بۆ ڕاكێشین و قسەیان لەسەر بكەین.

١- بە دامەزراندنی حیزبی دیموکرات کە بێگومان لاسا کردنەوەیەکی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان بوو، کۆمەڵەی ژێ- کاف دەپوچێتەوە و بە کردەوە دەسەڵات لە دەست وردە بۆرژوازی کورد کە لەو سەردەمەدا و لە هەلومەرجی ئەو ڕۆژەی کوردستاندا تویژی پێشکەوتووی کۆمەڵی کوردەواریی بوو، دێتەدەر و دەکەوێتە دەست تاقمی بۆرژوازی گەورە یا نێونجی و ڕوناکبیری خۆپارێز و لیبراڵ. هێندێ دەرەبەگ و سەرۆکخێڵی کوردیش لەم دەسەڵاتەدا بەشدار دەبن کە نەک هەستی کوردایەتیان نیە، بەڵکوو پێوەندیی نهێنی خۆشیان لەگەڵ حکومەتی تاران قوت نەکردووە.

٢- دروشم و سیاسەتی حیزبی دیموکراتی کوردستان سەبارەت بە مەسەلەی نەتەوایەتی کورد لەچاو دروشم و سیاسەتی کۆمەڵەی ژێ- کاف گەڕانەوەیەکە بۆ دواوە.

هەلومەرجی ئەو سەروبەندەی جیهان کە فاشیزم تێکشکابوو، دەوڵەتە ئیستعمارییەکان لەرزۆک بووبوون، گەلانی ژێردەست و موستەعمەرە بۆ ڕزگاریی و سەربەخۆیی ڕادەپەڕین، حکومەتی ئێران تینی لەبەردا نەمابوو. لە کاتێکی ئاوادا دروشمی ڕزگاریی و سەربەخۆیی کوردستان دەیتوانی پتر لە هەموو دروشمێک کۆمەلانی گەل لە دەوری خۆ کۆ بکاتەوە. ئەو ئاگادارییەی کە دامەزرێنەرانی حیزبی دیموکرات بلاویان کردەوە، ئەوەندە خۆپارێزانە و ملکەچانە و بودەلانە بوو کە بە هیچ جۆرێک نەیدەتوانی وەلامدەری خەباتی ئەو سەردەمە بێت. مادەی ٣ ی ئەم ئاگادارییە بەگوێرەی (قانونی ئەساسی سەردەمی مەشروتەی ئێران) داوای ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان دەکا کە نەک هەر قانونی ئەساسی باسی مافی نەتەوەکانی غەیرە فارسی تیادا نیە، بەڵکوو بەگوێرەی زەمان دواکەوتووش بوو.

لە مادەی ٥ دا داوای ڕێککەوتن و پێکهاتنی لادێی و خاوەن موڵکان دەکات کە وەک ئاشتکردنەوەی گورگ و مەڕ وایە. دیارە مەبەست ئەوە نیە کە بڵێین دەبووایە داوای (دابەشکردنی زەویوزار) بکرایە، بەلام بە لایەنی کەمەوە دەبووایە بۆ ڕاکێشانی وەرزێران و زەحمەتکێشانی گوند، بە ڕونیی دار و لەلەیەکی بۆ دەسەلات و زوڵمی دەرەبەگەکان دانابایە.

لــە مــادەی ٦ دا نوســەرانی ئاگــاداری کوردســتانیش بــە ئازەربایجــان دادەنێن و دەنوسن: (حیزبی دیموکرات دەیەوێ لەگەڵ گەلەکانی تر کە لە ئازەربایجان دەژین "ئاسوریەکان و ئەرمەنەکان و هتد" یەکیەتی و برایەتییەکی تەواو پێک بێنێ) لە کاتێکدا ئەو گەلانەی کە لە کوردستان دەژین برایەتییان لەگەڵ پێک نایەت.

١- لە تێکەڵیی کۆنگرەی حیزبدا بە جوانیی دیارە کە سەرۆکخێڵ و دەرەبەگی کورد لە حیزبی دیموکراتدا شوێنی بەرچاویان هەیە. تا ئێستاش رون نیە کە رووناکبیر و بۆرژوازیی شار لە کۆمیتەی ناوەندی دا ژمارەیان چەند کەس بووە. دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژێ- کاف لە کۆنگرە و یا لە کۆمیتەی ناوەندیی دا ناویان نیە.

٢- لە مەرامنامەی حیزبی دیموکراتدا دوای کۆنگرە هێندێ رەستە و مەتڵەب بەرچاو دەکەون کە یەکتر ناگرنەوە و بۆ حیزبێکی شۆڕشگێڕ نابن: لە خاڵی ٦ دا دەڵێ: (حیزب لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیی هیچ دوژمنایەتی و ناکۆکی نیە.)

لە بەندی ٤ و ٦ دا داوای خودموختاری دەکا، بەڵام لە بەندی ١٦ دا دەڵێ : (حکومەتی میللی بە لەبەرچاوگرتنی قازانجی خۆی لەگەڵ دەوڵەتەکانی تر و لە نۆرەی یەکەمدا لەگەڵ دەوڵەتی مەزنی شورەوی پێوەندی فەرهەنگی و ئابوری رائەگرێت.)

لە بەندی ١٨ دا داوای ئەم ئیختیارە دەکا کە (ئیمتیازی کانگاکان لە کوردستان بە هەر کەسێک بیەوێ بدات.) و... تد.

بیسمیل لاهی رەحمان و رەحیم

مەرامنامەی حیزبی دیموکراتی کوردستان

فەسلی یەکەم:

١- نیوی حیزبەکەمان حیزبی دیموکراتی کوردستانە.

٢- بناخەی حیزبەکەمان لەسەر ئەمانەی ژێرەوە داندراوە:

حەقیقەت، عەدالەت، تەمەدون. تەواوی نیزامنامە و قانونەکانی حیزب لە پاش تەسدیق کران لە کۆنگرە بەجێ ئەگەیەندریت.

٣- قەلەم و گوڵەگەنم بە نیشانەی حیزب قەبول کراوە.

فەسلی دووهەم:

٤- لەسەردەمی ئیستادا ئامانجی هەرە گەورەی حیزب بریتیە لەمە کە لەنێو سنوری دەوڵەتی ئیران دا پاریزگاری لە مافەکانی گەلی کورد بکات. وە بۆ پەرەپیدانی ئەم مافانە رێوشوینی خودموختاری دائمەزرینێت. لە تەواوی ئەو ئەیالەت و ویلایەتانەی کە بە دریژایی میژوو کوردی لی دەژیت و زەحمەتیان تیدا کیشاوە، هەروەها لە مەلبەندی کوردستان ئەبی لەسەر ئەساسی دیموکراسی سودی کومەلانی گەل لەبەرچاو بگیردریت. ئەبی بە لەبەرچاو گرتنی جیاوازی نەتەوایەتی و قەومیەت و مەزهەب حقوقی بەرامبەریان پیبدریت بۆ هەلبژاردنی نوینەر بۆ مەجلیسی شورای میللی.

٥- ئامانجی حیزب بریتیە لە پەرەپیدانی دیموکراسی وە لەسەر ئەساسی ئەمە بۆ بەختەوەری بەشەریەت تێ ئەکوشیت.

٦- حیزب لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی هیچ دوژمناتەتی و ناکۆکی نیە وە بە تەنیا ئەیەوی لە ریگەی ئاشتی یەوە بۆ دامەزراندن و پەرەپیدانی فەرهەنگ و تەندروستی و کشت و کاڵی گەلی کورد کە لە ئەنجامی دەسەلاتی بەدفەری ئیستعماردا وەپاش کەوتوە تی بکوشیت وە بو ئەمەش داوای مافی خودموختاری نەتەوایەتی ئەکات.

فەسلی سی یەم:

٧- تەواوی مالیات و داهات بە گویرەی پیداویست وەکۆ ئەکریت وە لەسەر ئەساسی حیسابی بودجە تەنزیم ئەکرێ و دابەش ئەکرێت.

٨- حکومەتی میللی لە یەکەمین هەنگاوەوە دەست ئەکات بە ئاوەدان کردنی وڵات وە پەرەپێدانی تەشکیلاتەکانی ئابوری و سیاسی وە لەبەر ئەمە ناتوانیت زیاتر لە سەدی ٣ ی مالیاتی وەکوکراو بە حکومەتی ناوەندی بدات.

٩- ئەبی تەواوی مەئمورەکانی کیشوەری و سیاسی و تەشکیلاتەکانی کشت و کالی لە کوردان بیت. حکومەتی نەتەوایەتی هەرکاتێ بە پێویستی بزانێت ئەتوانیت موشاورینی دەرەوە بانگ بکات. تەواوی کار و باری کۆمەڵایەتی و دەوڵەتی و عەدلییە ئەبێ بە زمانی کوردی بنوسرێ وە بەڕێوە ببردرێت.

۱۰- حیزب بۆ پەرەپێدانی کشت و کاڵ تی ئەکۆشێت ماشێنی نوێی کشت و کاڵ بکرێت. حیزب تی ئەکوشیت ئەو داهاتەی کە لادییەکان دەستی ئەخەن بەباشی بیفرۆشت.

۱۱- حیزب تی ئەکوشیت بۆ ئاوەدان کردن و خاوین ڕاگرتنی دێ یەکان و تەواوی ئەو کۆسپانەی کە بۆ کۆچ کردنی لادێ یەکان لە دێ یەکدا بۆ دێ یەکی تر هەیە لە نێویان لا ببات.

۱۲- حیزب بەبێ لەبەرچاو گرتنی جیاوازی نەتەوایەتی و قەومیت و مەزهەب لەژیانی سیاسی و ئابوری و فەرهەنگی و تەندروستی تەواوی ئەو زەحمەتکێشانەی کە لە کوردستان ئەژین پارێزگاری ئەکا.

۱۳- بە ئامانجی پەرەپێدانی عیلم و شارستانەتی لەنێو خەڵکی کوردستان دا خوێندنی ئیبتدایی و ناونجی ئەبێتە ئیجباری وە لە تەواوی قوتانخانەکان ئەبێ خوێندن بە زمانی کوردی بێت.

۱٤- بە ئامانجی بەرەو ژوور بردنی رادەی خوێندەواری و ژیانی شارستانەتی گەل گەلێک کانگای زانستی و کتێب خانە و قەراوەت خانە و کلوب و تەئاتر و مەیدانی وەرزشی دائەمەزرێت.

۱٥- تەواوی ئەو مەئمور کوردانەی کە لە ئەیالەت و ویلاتەتەکانی لە ئیدارەکان و لە لەشکردا کار ئەکەن ئەبێ بۆ کوردستان بگەڕێنەوە.

۱٦- حکومەتی میللی بە لەبەرچارگرتنی قازانجی خۆی لەگەڵ دەوڵەتەکانی تر وە لە نۆبەی یەکەم دا لەگەڵ دەوڵەتی مەزنی شوروی پیوەندی فەرهەنگی و ئابوری رائەگرێت.

۱۷- حکوومەتی مەحەللی کورد لە تەواوی ئەو کۆنفرانسە بەینەل میلەلیانەی کە بۆ ژیانی بەشەریەت دائەمەزرێن بەگوێرەی نفوسی خۆی تەواوی حقوقەکانی خۆی داوا ئەکات.

۱۸- حکومەتی خودموختاری کوردستان ئەبێ ئیختیاری ئەمەی هەبێت کە ئیمتیازی کانگاکانی رەعەمەل هێندراو وە ڕەعەمەل نەهێندراوی خۆی لە کوردستان بەهەر کەسێکی بیهەوێت بدات.

۱۹- حکومەتی میللی بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی خەڵکی کوردستان لە ڕیگەیەکی هەرزان و بێ دەردی سەرە وە بەربەرەکانی یەکی بەتین بە پێچەوانەی سەلەم خۆر و گران جان و موحتەکیران بەرێوە ئەبات.

٢٠- حکومەتی میللی ئابوری کوردستان پەرە پێ ئەدات و لە تەواوی شارەکان سنعات دائەمەزرێنێت. ئەبێ دەستی بەدفەڕی ئیستعمار لەسەر سەروەتی تەبیعی ئێمە ببردرێت. بۆخۆمان ئەبێ لەو سەروەتە سود وەربگرین. وە لە عەینی کات دا بە قازانجی بەشەریەتی بگەیەنین.

٢١- ئەبێ لە تەواوی کاروباری سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی دا ژنانیش وەک پیاوان خاوەنی حقوقی بەرامبەر بن.

٢٢- مافی کەمایەتیە نەتەوایەتیەکان کە لە کوردستان ئەژین (ئازەربایجانی، ئەرمەنی، ئاشوری) ئەبێ بەتەواوی لەبەرچاو بگیرێت.

حیزبی دیموکراتی کوردستان ئازەری ١٣٢٤[٢]

لەگەڵ بەڵگەنامەکانی کۆنگرەی یەکەمی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا، ناوی ئەندامانی هەڵبژێرراو بۆ کۆمیتەی ناوەندیی بڵاونەکراوەتەوە، بەلام بەگوێرەی بەڵگەنامەکانی دوای کۆنگرە، هەروەها درکاندنی ئەندامانی حیزب، کۆنگرە ئەم کەسانەی خوارەوەی بۆ کۆمیتەی ناوەندیی هەڵبژاردووە: **(محەمەد قازی، حاجی باباشێخ سیادەت، محەمەد حوسێن سەیفی قازی، سەید محەمەد تەهازادە "ئەیوبیان"، عەبدولڕەحمان زەبیحی، مەناف کەریمی، عەبدولڕەحمان ئێلخانی زادە، ئیسماعیل ئێلخانی زادە، ئەحمەد ئیلاهی، خەلیل خەسرەوی، کەریم ئەحمەدین، حاجی مستەفا داودی، محەمەد ئەمین موعینی، مەحمود وەلیزادە، محەمەد دڵشاد ڕەسوڵی، محەمەد ئەمین شەرەفی، سەید عەبدولا گەیلانی زادە، عومەر خانی شکاک، زێڕۆبەگی هەرکی و ڕەشید بەگی جهانگیری[٣].)**

لە لایەکی ترەوە، هەرچەندە حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕۆژی ١٣٢٤/٨/١ (١٩٤٥/١٠/٢٣) وەک ئەڵتەرناتیڤی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان دامەزرا، بەلام سەرکردایەتی و ئەندامانی حیزبی دیموکرات بە هەمان چاوی کۆمەڵەوە دەڕواننە حیزبەکەیان و هەموو ساڵێک بۆ یادی دامەزراندنی حیزب لە ڕۆژی ٢٥ ی گەلاوێژدا ئاهەنگ دەگێڕن. لەم بارەیەوە، ڕۆژنامەی کوردستان لە وتارێکیدا بە ناوونیشانی "جیژن و چراخانی" نوسیویەتی:

- (ڕۆژی ٢٥ ی گەلاویژ بە بونەی روژی پینجەمین سالی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەبەر هەیوان و حەساری عەمارەتی پیشەوا جیژنیک گیرابوو. لەم جیژنەدا تەواوی ئەهالی شیرکەتیان کرد و شیرینیات و چا و میوەجاتیان مەسرەف کرد. جیژن لە سەعاتی ١ی پاش نیوەرو دەست پی کرا. دەوروبەری عەمارەتی پیشەوا بە ئالای سی رەنگی کوردستان و وینەی پیشەوای معظم رازابووەوە و شەوی سەعات ٧ بەرنامەی جیژن دەست پی کرا و بە بونەی ئەم جیژنە لە لایەن ئاغایانی: علی خسروی، سید محمد طەزادە، دلشاد رسولی، سید محمد حمیدی، جعفر کریمی، ووردی، صدیقی، سید عبیداللە طە زادە، عسمان دانش، محمد امین قادری، کاک امین شرفی، ... نوطق و مەقالات و ئەشعار خویندرایەوە و دەنیوان نوطقەکان دا بیوچان موزیکی میللی و سرودی میللی کوردستان دلی حاضرانی فینک دەکرد و جیژن لە سەعاتی ١٢ زور بە خوشی دوایی هات[٤].)

١- ڕاپۆرتی کۆنسۆلی سۆڤیەت لە ماکۆ لە ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیڤ، لاپەڕەی١٥٢-١٥٣، ساڵی ١٩٤٥. کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لاپەڕەی ١٦٨-١٦٩.

٢- کۆماری کوردستان یان خودموختاری؟ لاپەڕەی ٦٦- ٦٩، کەریم حیسامی، ١٩٨٥.

٣- ساڵ خەبات، بەرگی یەکەم، لاپەڕەی ٣٠، نوسینی جەلیل گادانی، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیریی هەرێمی کوردستان. ساڵی چاپ و بڵاوکردنەوەی...

٤- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٧٩، ساڵی یەکەم، سێ شەممە ٢٩ ی گەلاوێژی ١٣٢٥.

بزوتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان بەرەو گەشەکردن

بەرلە دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و حیزبی دیموکراتی کوردستان، میر جەعفەر باقرۆڤ هەیئەتێکی سێ کەسەی بۆ ڕێبەریی و چاودێریی کردن بەسەر کاروباری بزوتنەوەی ئازەربایجان لە تەورێز پێکهێنا. ئەندامانی ئەو هەیئەتە بریتی بوون لە "میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەن حەسەنۆڤ و ئاتاکیشیۆڤ". لە هەمان کاتیشدا، دەزگای هەواڵگریی سۆڤیەت لە تەورێز ڕۆژی ١٣٢٤/٧/٦ (١٩٤٥/٩/٢٨)، داخوازێکی بۆ ڕەوانەکردنی چەک، ئاراستەی باقرۆڤ کرد. لەو داوانامەیەدا، ئاماژە بۆ ناوی مهاباد و گەلی کورد نەکراوە، بەڵام بە ناوی ئازەربایجانەوە، ژمارەیەکیان چەک بۆ ورمێ، خۆی، ماکۆ و سەلماس دانابوو. دوای دامەزراندنی حیزبی دیموکراتیش دەزگایەکی چاپو کاغەزو پێویستییەکانیو ١٢ ئوتۆمبێلی بارهەڵگری سەربازییان بۆ گواستنەوەی پێشمەرگە و کەلوپەلی سەربازیی دا بە حیزبی دیموکرات[1] و لە بەرامبەریدا توتنیان وەرگرت. دەزگای هەواڵگریی سۆڤیەت لە ئازەربایجان لە داوانامەکەیدا، ئەم بەرنامەیەی خوارەوەی بۆ دابەشکردنی چەک لە ناو خەڵکدا دانابوو:

تەورێز و دەوروبەری ٢٠٠٠ تفەنگ. ئوسکۆ و دەوروبەری ١٠٠٠ تفەنگ. ئەرونق، سوفیان، شەبستەر، شەرەفخانە و خامنە ١٠٠٠ تفەنگ. مێهرانرود و دەوروبەری ١٠٠٠ تفەنگ. میانە و گەرمرود ١٠٠٠ تفەنگ. سەراب و گوندەکانی دەوروبەری ١٠٠٠ تفەنگ. ئەردەوێڵ، مشکین شهر، خەلخال، گرمی، نەمین، پیلەسوار و ئاستارا ٢٠٠٠ تفەنگ. مەراغە و دەوروبەری ١٥٠٠ تفەنگ. مەلیک کەندی و میاندواو ٥٠٠ تفەنگ. مەرەند، جوڵفا، عەلەمدار ١٠٠٠ تفەنگ. ماکۆ و دەوروبەری ١٠٠٠ تفەنگ. خۆی و سەلماس ١٠٠٠ تفەنگ. ورمێ و دەوروبەری ١٠٠٠ تفەنگ و ئەهەر و ئەرەسبارا ٢٠٠٠ تفەنگ. هەروەها داوایان کردبوو ٥٠٠ دەمانچە و دوو ملیۆن فیشەک بۆ ڕێبەرانی فیرقە بنێرن. بڕیاردرابوو ئەو چەکانە لە سەربازگەکاندا

ڕابگیرێن. لە کۆتاییدا نوسرابوو لە ئامادەکردنی ئەم بەرنامەیەدا میر جەعفەر پیشەوەریی و سادق پادگان هاوکارییان کردووین[٢].

لە بەرامبەر ئەو داخوازەدا، کۆمیتەی ئەمنییەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت، ٢٩ دەمانچەی دروستکراوی دەرەوەی سۆڤیەتی لەگەڵ ١٠٥٠ فیشەک بۆ ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات ناردو بڕیاریدا، ١٠٠٠٠ چەکی برنوی دروستکراوی ئێران، ١٠٠٠ دۆشکەی برنو، ٥٠٠ نارنجۆکی دروستکراوی ئاڵمانیا، ٣٠٠ دەمانچەی مارکی "ماورز" و "براونینگ"، ٥٠٠ چەکی "پارابڵۆم"، ٢٠٠ چەکی "والتەر" و بەگوێرەی پێویست فیشەک بۆ ئەو چەکانە ڕەوانە بکرێت. ناردنی ئەم چەکانە بۆ ئازەربایجانی باشور، لە چوارچێوەی فەرمانێکی مۆسکۆدابوو کە نابێ چەکە بڵاوکراەکان لە ناو خەڵکدا، چەکی دروستکراوی سۆڤیەت بن[٣].

دوای بڵاوکردنەوەی ئەو چەکانە لە ئازەربایجان، مۆسکۆ بڕیاریدا گروپی چەکداری ملیشیا بە نهێنی لە ئازەربایجان پێکبێت و ئەو گروپە لەژێر چاودێریی فەرمانبەرە سۆڤیەتییەکاندا پارێزگاریی لە دەستکەوتەکانی ئازەربایجان لە بەرامبەر ئێراندا بکات. بۆ ئەو مەبەستە ڕۆژی ١٣٢٤/٧/٢٩ (١٩٤٥/١٠/٢١) ژەنەڕاڵ "ماسلنیکۆڤ" فەرماندەی سەربازگەی باکۆ و میرجەعفەر باقرۆڤ نامەیەکیان بۆ "بێریا" کۆمیسێری کاروباری ناوخۆی گەلیی یەکیەتی سۆڤیەت نارد. لە نامەکەدا نوسرابوو: **(بۆ جێبەجێکردنی بڕیاری ڕۆژی ١٨ی ئوکتۆبەری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی سۆڤیەت دەربارەی ئازەربایجانی ئێران، ئەم کارانەی خوارەوە کراون: بۆ لەناوبردنی کەس و ڕێکخراوەکانی دژ کە لەمپەر دەخەنە بەر بەرەوپێشچوونی بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانەی ئازەربایجان، ٢١ فەرمانبەری بە ئەزمون بۆ کارێکی تایبەتیی بۆ کۆمیسارییای کاروباری ناوخۆ و کۆمیتەی ئەمنییەتی دەوڵەتی ئازەربایجان دەستنیشانکراون. ئەو هاوڕێیانە دەستە و گروپی چەکداریی پارتیزان لە خەڵکی ناوچەکە پێکدەهێنن. بۆ یامەرتی ئەو هاوڕێیانە ٧٥ کەسی تر دەستنیشان کراون. ئەو گروپە سەرەتا ڕەوانەی تەورێز، ئەردەوێڵ، میانە، ورمێ و مەراغە دەکرێن. بۆ بە نهێنیی ڕاگرتنی ئەو فەرمانبەرانە و کارە تایبەتییەکانیان، بە ناوی ئەندامانی سوپای سورەوە لە ئازەربایجان**

خەبات دەکەن. لە کۆتایی نامەکەدا ئاماژە بە پێویستییەکانی ئەو فەرمانبەرانە کراوە و بۆ هەر یەکەیان مانگانە ١٠٠ هەزار ڕیاڵ داواکراوە(٤).)

هەروەها بۆ نەهێشتنی باری قورسی گەمارۆی ئابووری ئازەربایجان لە لایەن ئێرانەوە، سەید جەعفەر پیشەوەریی دەڵێت: ڕۆژی ١٣٢٤/٨/١٣ (١٩٤٥/١١/٤) مۆلۆتۆف بەڕێوەبەری شورای کۆمیسارییای گەلیی یەکیەتی سۆڤیەت بڕیارێکی بەناوی "گەشەپێدانی پەیوەندییە ئابورییەکان لەگەڵ ئازەربایجانی ئێران" ئیمزا کرد. بەگوێرەی ئەو بڕیارە، دەبووایە دەستبەجێ یەک ملیۆن و پێنجسەد هەزار مەتر قوماشی چیت، ١٥٠٠ تەن شەکر، ٤٨٨٠ تەن سوتەمەنی، ٢٠٠ تەن داوەبەن و ٢٠٠ تەن کاغەز ڕەوانەی ئازەربایجان بکرێت و لە بەرامبەردا بنکە جیاوازەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، ٤٥٠٠ گا، ٥٠ هەزار مەڕ، ٢٥٠ تەن کشمیش، ١٥٠٠ تەن قەیسی وشک، ٥٠٠ تەن بادەم و ١٠٠٠ تەن خوری بکڕن(٥). ئەو بڕیارە هەلومەرجی ڕێبەرانی فیرقەی دیموکراتی بەهێزکرد و بەرەو هەنگاونانی تر پاڵی پێیانەوەنا.

بەگوێرەی بڕیاری ڕۆژی ١٨ ی ئوکتۆبەری ١٩٤٥، کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت لە نیوەی یەکەمی مانگی نۆڤێمبەردا، ٨٠ فەرمانبەری ئەمنییەتیی کە بە شێوەیەکی تایبەت پەروەردەکرابوون، ڕەوانەی ئازەربایجان کرد. ئەو گروپە زنجیرەیەک کاری تێرۆریستیی کرد: **(لە میانە یەکێک لە خاوەن موڵکەکانیان بە ناوی "ئەنساریێ" و لە زەنگان کەسێکیان بە ناوی "ڕاهنما" کە یەکێک بوو لە نزیکانی مەحمود زولفەقاری و ئەحمەد ئاغای ئەڵایاریی خاوەنی گوندی "نقدوز"، کوشت. هەر لەو کاتەشدا گروپ و دەستەی چەکداریان لە خەڵکی شار و گوندەکان پێکهێنا. لە سەرەتادا ٣٠٠٠ کەسیان لە ٣٠ گروپدا چەکدارکرد(٦).)**

ئێوارەی ٢٦ ی خەزەڵوەر١٩٢٤ (١٧ی نۆڤێمبەری ١٩٤٥) بەڕێوەبەری کاروباری سەربازیی باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران و جێگرەکەی سەرهەنگ "ئیڤانۆڤ" بانگکران بۆ وەزارەتی جەنگی ئێران. لەو

دانیشتنەدا کە بە بەشداریی بەڕێوەبەری نوسینگەی سەرکردایەتی سوپای ئێران کرا، دەربارەی پەرەسەندنی هێزەکانی سۆڤیەت لە باکوری ئێران، بەرپرسانی سۆڤیەتیان هۆشیارکردەوە.

بەیانیی ڕۆژی ١٣٢٤/٨/٢٧ (١٩٤٥/١١/١٨) کۆبوونەوەیەک لە نێوان "ئەحمەد یاقوبۆڤ" جێگری باڵیۆزی سۆڤیەت و سەرۆکوەزیرانی ئێران پێکهات. لەو کۆبوونەوەیەدا سەرۆکوەزیران دووبارە ئاماژەی بۆ ئەو قسانە کرد کە لە وەزارەتی جەنگدا کرابوون. یاقوبۆڤ لە وەڵامی سەرۆکوەزیراندا گوتی: **(ئێمە ئاگامان لە نائارامییەکانی ئازەربایجان نیە. بۆ ڕەوانەکردنی هێزی زیادە بۆ ئازەربایجان، دەبێت لەگەڵ فەرماندەی سوپای سور لە ئێران، قسە بکەن. زیادکردنی هێزی سۆڤیەت لە باکوری ئێران ڕاست نیە، بەپێچەوانەوە، بەگوێرەی فەرمانی هەیئەتی بەڕێوەبەرایەتی شورای باڵای یەکیەتی سۆڤیەت، دەستمانکردووە بە پرۆسەی کەمکردنەوەی هێزەکانی سوپای سور[٧].)**

دەوڵەتی ئێران چاوەڕوانی گەڕانەوەی وەڵام لە سۆڤیەتەوە نەبوو، هێزی بەرەو تەورێز نارد و بە وەزارەتی جەنگی ڕاگەیاند کە بە هەر نرخێک بێت، دەبێت ئەو هێزانە بگەنە تەورێز، بەڵام سوپای سور لە "شەریف ئاوا" پێشی بە چوونی هێزەکانی ئێران گرت.

ڕۆژی ٢٦ ی خەزەڵوەر (١٧ی نۆڤێمبەر) دەوڵەتشاهی جێگری پارێزگاری ئازەربایجان پەیوەندیی بە ڕێبەرانی فیرقەی دیموکراتەوە کرد و داوای دانیشتنێکی لەگەڵ کۆمیتەی ناوەندیی فیرقە کرد. لە دیدارێکیدا لەگەڵ پیشەوەریی، شەبستەریی و ڕەفیعی، ڕای ڕێبەرانی فیرقەی سەبارەت بە پێکهاتنی دەستە و گروپی چەکدار "فیداییەکان" لە گوندەکاندا پرسی. وەڵامیان دایەوە کە فیرقە پێکهێنەری گروپی چەکداری فیدایی نیە و ئەوانە بۆ بەرەنگاربوونەوە دژی کردەوەی دڕندانەی کۆنەپەرستان چەکیان هەڵگرتووە. بە دەوڵەتشاهی گوترا: فیرقەی دیموکرات چەندان جار داوای کردووە کە پێش بەو کردەوە دڕندانەیە بگرن، بەڵام سەرۆکەکانی شارەبانیی و ژاندارمەریی سەرنجی ئەو داوایانەیان نەداوە.

ڕۆژی ١٣٢٤/٨/٢٧ (١٩٤٥/١١/١٨)، کۆبوونەوەیەکی گەورە لە تەوریز پێکهات. پێش پێکهاتنی ئەو کۆبوونەوەیە، شەبستەریی و ڕەفیعی سەردانی پارێزگاری تەورێزیان کرد و داوایان لێکرد ئۆرگانەکانی دەوڵەت ئاساییشی خۆپێشاندەران دابینبکەن. هەرلەو بارەیەوە پەیوەندییان بە سوپاشەوە کردبوو. سەرتیپ درەخشانی فەرماندەی لەشکری ٣ ی ئازەربایجان گوتبووی: **(سوپا خزمەتکاری دەوڵەتە، ئەگەر دیموکراتەکان بگەن بە حوکم، سوپا لە خزمەتیاندا دەبێت. هەروەها ڕایگەیاندبوو کە سوپا تێکەڵاوی سیاسەت نابێت[٨].)**

درەخشانیی دەستبەجێ فەرمان بە یەکاکانی سوپا دەدات کە شار بەجێبهێڵن و ئەمنییەتی شار بە شارەبانیی بسپێرن. بەو جۆرە فیداییەکان بە چالاکیی خۆیان یەکەم سەرکەوتنیان تۆمارکرد. درەخشانیی، وەرەهرام، هومایونی و دەوڵەتشاهیی کە لە سەرەتادا، تەنانەت ئامادەنەبوون سڵاو لە ڕێبەرانی فیرقە بکەن، ئیتر خۆیان بە خزمەتکار دادەنا، بەڵام هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەریی "میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و ئاتاکیشیۆڤ" بە پیشەوەریی، شەبستەریی و سادق پادگانیان ڕاسپارد کە هەڵسوکەوتی تێکەڵاو بە ڕێزەوەی بەرپرسانی ئێران بەجیددیی نەگرن و هێزەکانیان سەقامگیر بکەن، ژمارەیان زیادبکەن و لەبیریاننەچێت کە تەنیا بزوتنەوەیەکی بەهێزی گەلیی دەتوانێت ئاواتەکانیان بەدیبهێنێت[٩].

١- وتووێژی گۆڤاری دوو مانگەی ڕوانگەی خوێندکارانی کورد لە زانکۆی زانستە پزیشکییەکانی تەورێز بە زمانی فارسیی، ژمارەی ١٥، گەلاوێژی ١٣٨٢ (جولی ٢٠٠٣) لەگەڵ مەناف کەریمی یەکێک لە ڕێبەرانی کۆماری کوردستان.

۲- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ۱۹۳۹- ۱۹٤٥: AR SPIHMDA, f.1,s,89.i. 96.v, 189-190

۳- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 95.v, 181

٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 95.v, 208-209

٥- م. ج. پیشەوەری، بەرهەمی هەڵبژاردە، باکۆ ۱۹۸٤، لاپەڕەکانی ۳۳۱- ۳۳۲.
ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ۱۹۳۹- ۱۹٤٥: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 97.v, 165-166

٦- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ۱۹۳۹- ۱۹٤٥: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i.

۷- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i.101.v, 133

۸- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 101.v, 30

۹- هەمان سەرچاوە 190 R SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 96.v,31 189-190

فیرقەی دیموکرات حکومەت دادەمەزرێنێت و لیژنەی حیزبی دیموکرات بە تورەیی دەگەڕێتەوە بۆ مهاباد

فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە ناو خۆیدا ٩٥ ئەندامی بە نوێنەری هەڵبژێرراوی گەل بۆ پێکهێنانی پەرلەمانی نەتەوەیی دەستنیشانکرد. دوای هاودەنگیی مۆسکۆ بۆ کردنەوەی یەکەم کۆبوونەوەی پەرلەمان، میر جەعفەر باقرۆڤ ڕۆژی ١٣٢٤/٩/١١ (١٩٤٥/١٢/٢) ی دانا و مێژووی کردنەوەی پەرلەمانی ئازەربایجانی بە ستالین، مۆلۆتۆڤ، بێریا و مالنکۆڤ ڕاگەیاند. هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەرییکردنی کاروبارەکان لە تەورێز "میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و ئاتاکیشیۆڤ" و کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکرات، ڕۆژی ١٣٢٤/٩/١٩ (١٩٤٥/١٢/١٠) یان دانا بۆ وتوویژکردن لە کۆبوونەوەی پەرلەماندا، ئەم بابەتانەی خوارەوەیان باسکرد:

١- هەڵبژاردنی سەرۆکی فیرقە و جێگرەکانی.

٢- پەسەندکردنی پێکهاتەی هەیئەتی وەزیران.

٣- پێکهێنانی کۆمیسیۆنەکانی پەرلەمان.

٤- پەسەندکردنی پرۆگرامی حکومەت.

بڕیار وا بوو سیستمی پارێزگا هەڵبوەشێت و هەیئەتی حکومەت ئەرکەکانی لە ئەستۆ بگرێت. بۆ هەیئەتی وەزیران دە وەزیر دانرا. کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لەو باوەڕەدا بوو کە ئەگەر لە تارانەوە هێزی پشتیوان ڕەوانەی تەورێز نەکرێت، هێزە سەربازییەکانی فیرقە توانای بەرەنگاربوونەوەی هێزەکانی سوپا، ژاندارمەریی و شارەبانییان هەیە.

سەرئەنجام مۆسکۆ لەگەڵ پێشنیازی فیرقەی دیموکرات بۆ کردنەوەی پەرلەمان هاودەنگیی کرد و ئەم وەڵامە لە مۆسکۆوە وەرگیرا: **(باکۆ، هاوڕێ باقرۆڤ، لە وەڵامی بروسکەی ژمارە ٣٣٩- ٢ ی سپتێمبەرتاندا، ڕادەگەیەنم کە لەگەڵ پێشنیازی کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی**

دیمــوکرات هــاودەنگیی دەکرێــت. مۆلۆتــۆڤ ١٩٤٥/١٢/٥، کــاتژمێر ٠٢:٥٥[١].

پەرلەمان لە ڕۆژی ١٣٢٤/٩/١٩(١٩٤٥/١٢/١٠) دا نەکرایەوە و دوو ڕۆژ دواتـر لــە کـاتژمێر ١٠:٠٠ ی ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢١ (١٩٤٥/١٢/١٢) یەکــەم کۆبوونــەوەی پەرلــەمانی نەتــەوەیی ئازەربایجـان لــە هـۆڵی سینەما "دیــدەبان" لـــە تـــەورێز، بـــە وتـــاری محەمـــەد تـــەقی ڕەفیعـــی "نیزامولدەولە" سەرۆکی بەتەمەنی پەرلەمان کرایەوە. ٧٦ نوێنـەر لـە ٩٥ نوێنــەری هــەڵبژێردراو بەشدارییان تێداکرد. کۆنسۆلی سۆڤیەت، نوێنــەرێک لــە باڵیۆزخانــەی فەرەنســە، هــەروەها میژۆنــی کــاتۆلیکی فەرەنسیی و نوێنەرانی پارێزگاری ئازەربایجان، جێگری بەڕێوەبەری بەڕێوەبەرایەتی پەروەردە، بەڕێوەبەریی بەڕێوەبەرایەتی کشتوکاڵ، دارایــی و شـارەبانیی و لیژنەیـەک لـە حیزبـی دیموکراتی کوردسـتان میوانانی ئەو کۆبوونەوەیەی پەرلەمان بوون.

دوای هەڵبژاردنی هەیئـەتی سـەرۆکایەتی کـاتیی، پەیڕەوی نـاوخۆی پەرلـــەمان پەســـەندکرا. کــاتی وتــووێژکردن دەربــارەی پێکهاتـــەی هەیئـەتی وەزیـران، نوێنـەرانی میانـە و مەرەنـد پێشنیازیان کـرد کـە پۆستێک بۆ وەزارەتـی دەرەوە بـۆ هەیئـەتی دە کەسیی وەزیـران زیـاد بکرێـــت. پیشـــەوەریی ڕونیکـــردەوە و گـــوتی چونکـــە حکومـــەتی خودموختـــاریی ئازەربایجـــان لـــە چوارچێـــوەی دەوڵـــەتی ئێرانـــدا دەمێنێتـــەوە، پێکهێنـــانی وەزارەتـــی دەرەوە پێویســـت ناکـــات. ئـــەو پێشنیازە زۆربـەی دەنگـی نـەهێنا. دواتـر کارەکـان دابەشکران: میـرزا عـەلی شەبستـەریی بـە سـەرۆکایەتی پەرلـەمان هـەڵبژێررا، سـادق پادگــان و ڕەفیعــی و حەســەن جــەودەت بــوون بــە جێگــری ســەرۆکی پەرلـــەمان، میـــر ڕەحـــیم ولایـــی و محەمـــەد عـــەزیما بـــە ســـکرتێری پەرلەمان. ئەندامانی هەیئـەتی سـەرۆکایەتی پەرلـەمان بریتـی بـوون لــە: عــەلی ئەسـغەر دیبائیـان، سـادق دیلمقـانی و مـوراد عـەلیخان تەیموری بەیات. لە کۆبوونـەوەی پاش نیوەڕۆدا، پەرلـەمان پێکهاتـەی هەیئەتی وەزیرانی بە سەرۆکایەتی پیشەوەریی پەسەندکرد.

سەید جەعفەر پیشەوەری سەرکۆماری ئازەربایجان

لیژنەیەک لە حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە بەشداریی کردنەوەی پەرلەمان و ڕاگەیاندنی حکومەتی ئازەربایجانی کردبوو. ئەندامانی ئەو لیژنەیە بە وتەی مەنافی کەریمی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان، بریتی بوون لە: **(حاجی مستەفا داودی، کەریمی ئەحمەدەین، وەهابی بلوریان، مەناف کەریمی و عەلی ڕیحانی.)**

هەر وەک پێشتر لە پەیوەندیی لەگەڵ چوونی ڕێبەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بۆ باکۆ، هەروەها دامەزراندنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجاندا ئاماژەم بۆ کرد، باقرۆڤ و ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات، هەموو باکوری ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ناوچەی موکریان، تا دەگاتە هەوشار و نزیک هەمەدان بە خاکی ئازەربایجان دانابوو، بەو مەبەستە نوێنەرانی حیزبی دیموکراتیان بانگکردبوو کە بچن لە پەرلەمانی ئازەربایجاندا سوێند بخۆن کە دڵسۆزی حکومەتی ئازەربایجان دەبن. لەو بارەیەوە، مەناف کەریمی لە وتووێژێکیدا

لەگەڵ گۆڤاری دوومانگەی ڕوانگەی خوێندکارانی کوردی زانکۆی زانستە پزیشکییەکانی تەورێز بە زمانی فارسیی دەڵێت:

- (حکومەتی ئازەربایجان دەیویست ناوچەی موکریان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە، کاتێک دەیانویست مەجلیسی میللیی خۆیان پێکبهێنن وەک شارەکانی تری ئازەربایجان لە مهابادیشیان گێڕابووەوە. بۆ نوێنەرایەتی مهاباد لەو مەجلیسەدا حاجی مستەفای داودی، کەریمی ئەحمەدەین، وەهابی بلوریان، من و عەلی ڕیحانی هەڵبژێرراین. لە ڕۆژی کرانەوەی مەجلیسەکەدا نوێنەرانی شارەکانی ئازەربایجان یەک یەک قسەیان کرد و پیرۆزبایی خۆیان ڕاگەیاند و دواتر دەستیانکرد بە سوێندخواردن کە فیدایی و سەریان لەپێناوی ئازەربایجاندا بێت. کاتێک نۆرە گەیشتە نوێنەری مهاباد، حاجی مستەفای داودی هەستایە سەر پێ و ڕایگەیاند: ئێمە پشتیوانی نەتەوەی ئازەربایجان دەبین، بەڵام سوێندی نەخوارد کە فیدایی و سەری لەپێناوی حکومەتی ئازەربایجاندا بێت. بەیانیی ڕۆژی دوایی بێ ئاگاداریی حکومەتی ئازەربایجان لە تەورێزەوە گەڕاینەوە بۆ مهاباد و لە مهابادەوە نامەیەکمان بۆ تەورێز نارد و ڕامانگەیاند ئێمە بەشێک نین لە ئازەربایجان و دەمانەوێت خۆمان سەربەخۆ بین(٢).)

ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکراتیش سەبارەت بە پەیکەری حکومەتەکەیان، یەک ڕوانگەی ڕونیان نەبوو. نەیاندەزانی حکومەتەکەیان سەربەخۆیە، یان حکومەتێکی خودموختار لە چوارچێوەی خاکی ئێراندا. لەو باوەڕەدابوون کە ئەگەر خودموختاریی ئازەربایجان، تەنانەت لە لایەن حکومەتی محەمەد ڕەزاشاشەوە بە ڕەسمیی بناسرێت، دوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، حکومەتی ئێران هێز دەنێرێت و خودموختاریی ئازەربایجان لەناودەبات. لەو بارەیەوە ڕێبەرانی ئازەربایجانی باکوریش لەگەڵ ڕێبەرانی فیرقە هاوبیر بوون. لە پێشنیازێکی ئاراستەکراودا بۆ باقرۆف هاتووە:

- (ئەوان لەو باوەڕەدان کە تەنیا ڕێی دابینکردنی مافی نەتەوایەتی ئازەربایجانییەکان، پێکهێنانی حکومەتێکی دیموکراتیی

گەلیی سەربەخۆی وەک کۆماری گەلیی مەنگۆلستانە. نەرمیی پێشاندانی حکومەتی کۆنەپەرستی تاران لەگەڵ داواکانی گەلی ئازەربایجان، ئەو پێویستییە زەق دەکاتەوە[٣].)

ڕۆژێک دوای پێکهاتنی حکومەتی ئازەربایجان، ڕەوشەنی بەڕێوەبەریی شارەبانیی تەورێز بە "کراسنی"ی کۆنسۆلی سۆڤیەتی ڕاگەیاند، مورتەزا بەیات پارێزگاری تەورێز فەرمانیداوە بە سوپا و شارەبانیی و ژاندارمەریی کە بۆ بەرگرییکردن لە خوێنڕشتنی بێسود، هیچ بەربەرەکانییەک نەکەن و بچنە ژێر فەرمانی حکومەتی دیموکراتەکانەوە. بەو جۆرە حکومەتی ئازەربایجان شەوی ١٣٢٤/٩/٢٢ (١٩٤٥/١٢/١٣) ژاندارمەریی چەککرد و کاتژمێر ٢٠:٠٠ ی هەمان ڕۆژ ١٣٢٤/٩/٢٢(١٩٤٥/١٢/١٣) سەرتیپ درەخشانی پەیوەستبوونی لەشکری ئازەربایجانی بە حکومەتی نەتەوەیی ڕاگەیاند و گوتی فەرمانیداوە بە سەربازگەکانی ورمێ و ئەردەوێڵیش کە بچنە ژێر فەرمانی حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجانەوە. درەخشانی داوای کرد کە ئەمنییەتی ئەو ئەفسەرانە دابینبکرێت کە دەیانەوێت بچنە تاران، لەو بارەیەوە دڵنیاکرا. سەبارەت بە پەیوەستبوونی لەشکری ئازەربایجان بە حکومەتی نەتەوەیی و چەککردنی ئەندامانی، بەڵگەیەک لە نێوان پیشەوەریی و درەخشانیی واژۆکرا. لەو بەڵگەیەدا نوسراوە:

- (سەربازگەی تەورێز دەچێتە ژێر فەرمانی حکومەتی نەتەوەییەوە، چەکەکانی دەگوازرێنەوە بۆ ئەو جبەخانانەی کە فیداییەکان دەیانپارێزن. نابێت یەکەکانی سوپا بە بێ ئیزنی حکومەتی نەتەوەیی، لە سەربازگە بچنە دەرەوە و ئەو ئەفسەرانەی نایانەوێت لە تەورێز خزمەت بکەن، ڕێ دەدرێن کە بچنە تاران و چەکی ئەو ئەفسەر و سەربازانەش کە لە تەورێز دەمێننەوە، دوای سوێندخواردنیان، پێیان دەدرێتەوە[٤].)

میر جەعفەر باقرۆڤ فەرمانیدا هەموو سەربازگەکانی ئازەربایجان و لە پێشەوەی هەمووواندا سەربازگەی ورمێ و ئەردەوێڵ چەک بکەن و چەکی سەربازەکانی سەربازگەی تەورێزیش نەدرێتەوە بە ئەفسەر و

سەربازەکان. بۆ چارەسەرکردنی کەمیی ئاو و ئازوقە لە سەربازگە، ڕێ بە سەرباز و ئەفسەرەکان بدەن کە ئەگەر دەیانەوێت، با بگەڕێنەوە بۆ ماڵەکانیان. ئەگەر سەرتیپ درەخشانیی بە ڕاستیی هاوکاریی دەکات، یارمەتی بدەن و پارێزگاریی بکەن[٥].

ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٣ (١٩٤٥/١٢/١٤) فیداییە چەکدارەکان کە تەورێزیان گەمارۆ دابوو، هاتنە ناو شارەوە. پیشەوەریی ڕایگەیاند بە بۆنەی مانگی موحەڕەمەوە، هەموو دەزگا و دامەزراوەکانی ژێر فەرمانی حکومەتی نەتەوەیی، هەروەها پەرلەمانی نەتەوەیی، بۆ ماوەی هەفتەیەک پشوو دەدەن. بەو جۆرە بە پشتیوانیی سەربازیی، سیاسی و دیپلۆماسی سۆڤیەت و بەشداریکردنی چالاکانەیان، قۆناخی سەرەتایی بزوتنەوەی ئازادیخوازانەی نەتەوەیی ئازەربایجان، واتە پرۆسەی دەسەڵات گرتنەدەست کۆتاییهات[٦].

١- کۆماری ئازەربایجان - ئەرشیڤی ناوەندیی دەوڵەتیی حیزبە سیاسی و بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان، بابەتی یەکەم، پێڕستی ٨٩، دۆسیەی ٩٧، لاپەڕەی ٨٩.
١٣٧. v. ٩٦, i, ٨٩, s. ١AR SPIHMDA, f. 1,s,89.i. 96.v, 137

٢- گۆڤاری دوومانگەی ڕوانگە، ژمارەی ١٥، گەلاوێژی ١٣٨٢ جولای ٢٠٠٣، ئامادەکردنی بە زمانی فارسیی ئیسماعیل مستەفازادە، وەرگێڕانی بۆ زمانی کوردیی حەسەن قازی.

٣- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
.٨٧, v. ٩٧, i. ٨٩, s. ١AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i. 97.v, 87

٤- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥:
AR SPIHMDA , f,1,s,89.i. 90.v, 235

٥- هەمان سەرچاوە : Ibid, v.256

٦- هەمان سەرچاوە: A.Y.Yodfat. the soviet Union and Revolutionary Iran. New Yor, ١٩٨٤, p. ١٧-١٩, Martin Sicker. The Beur and the Lion. Imperialism and Iran, New York, London,1988,p,71

داگرتنی ئاڵای ئێران لە مهاباد و هەڵکردنی ئاڵای کوردستان

دوای گەڕانەوەی نوێنەرانی حیزبی دیموکرات لە تەورێز و ئاشکراکردنی هەست و بیری نەتەوەی کورد و حیزبی دیموکرات سەبارەت بە پێکهێنانی کۆمارێکی سەربەخۆ لە کوردستاندا، خەڵکی مهاباد بە هاندانی بەشێک لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات، ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٤ (١٩٤٥/١٢/١٥) ڕژانە ناو شەقامەکانی شارەوە و ئاڵای ئێرانیان لەسەر بینا دەوڵەتییەکانی ڕژێمی ئێران داگرت[١].

دوای داگرتنی ئاڵای ڕژێمی ئێران لە مهاباد، لە شارەکانی نەغەدە و بۆکانیش ئاڵای کوردستان هەڵکرا. بەو مەبەستە حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٦ (١٩٤٥/١٢/١٧)، لە ڕێوڕەسمێکی بە شکۆدا ئاڵای کوردستانی لە جێی ئاڵای ئێران لە مهاباد هەڵکرد. گۆڤاری کوردستان لە ژمارەی سێی خۆیدا ئاماژە بۆ هەڵکردنی ئاڵا لە مهاباد دەکات و بە سەردێڕی **"هەڵکردنی آلای مقدسی کوردوستان لە مهاباد"** نوسیویەتی:

- (روژی ٢٦ ی سەرماوەز تەواوی نوینەرەکانی ئەهالی کوردوستان لە شاری مهاباد کوبونەوە. سەعات ١٠ ی بەیانی لە کانگای حزب آلای کورد بە حضوری دە هەزار نەفەر هەلگیرا و لە کاتیک دا دەستەی موزیک مارشی میللی لی دەدا و لە سەرتاسەری شەقامی وەفای دا صفی نیظام کە لولەی تفەنگ و موسەلسەل و سرنیزەیان دەدروشا دەستەی لاوان و قوتابیەکانی مەکتەب، کچ و کور، لە لای راستی ئالا لە حەرەکەت دا بون گەورە و چوکی مهاباد هەیئەت و نوینەرانی حزبی دیموکرات لە پشت سەری آلا سەری تەعظیمیان بو دانەواند بو و بو ئیحترام چەپلەیان لی دەدا و هورایان دەکیشا و پیشوای معظمی کوردستان جنابی قاضی محمد وتاریکی بەتینی لە بابەت آلای مقدسی کوردوستان ئیراد فەرمو. ئەوجار لە پاش نوطق و خیطابە و تیر هاویشتنیکی زور و بەجی هینانی مەراسیم و نەصبی آلا لەسەر عمارەتی هەیئەتی رەئیسەی میلی کوردوستان جیژن دوای هات[٢].)

هەڵکردنی ئاڵا لە مهاباد لە گوگل وەرگیراوە

هـــەروەها گۆڤـــاری کوردســـتان لـــە ژمـــارەی دووەمیـــدا بـــە ســـەردێڕی **"هەڵکردنـی آلای مقدسی کوردوستان لـە نـەغـەدە"** نوسیویەتی: **(بـە پێـی دەسـتوری هـەیئـەتی ناوەنـدی حزبـی دیمـوکراتی کوردوسـتان برایـانی خوشەویسـت: ئاغـای حسـین فروهـر و علـی خسـروی روژی ٢٦ی ٩ی ٢٤ مـەئمور کـران کـە آلای مقدسـی کوردوسـتان لـە نـەغـەدە هـەل کـەن. دەسبەجی ئەو نوینەرانە وەسائیلی حەرەکتیان ساز کرد و بو جیی امر کـراو حـەرەکتیان کـرد و روژی ٢٧ ی٩ ی ٢٤ گەیشـتنە نەغـەدە و بـەبی ئـەوەی معطەل بن دەستوری چەقاندنی صادر کرا و جوش و خروشیکی بی غایەت لە دانیشتوانی نەغەدە و دەوروپشتی پەیدا بو لە پاش ٣ سەعات لە ئاخرین نوقطەی ئەطراف ئاغایان و دیهاتی و ژن و منـدال لـە حزبـی دیموکرات کوبوونەوە و فیداییانی موسەللەح سوارە و پیادە نزیکی ٧٠٠ نەفەریکیان تشکیل دابو و وەسائیلی ئەو جیژنە لە هەمو قیسمەتەوە بە هـەیئـەتی ئـەو نوینـەرانـە و ئاغایـان احمـد قـادری رەئیسـی حیزبـی دیمـوکراتی کوردسـتان لکـی نـەغـەدە، کـاک محمـد قـادری، ئاغـای غـلام رضاخانی خسروی و ئاغایان احمد عذیری و ابـراهیم ارجمنـدی مـوکری و .... و قاسم ئاغای پیروتی و کاک بایز و میرزا ابراهیم رەئیسی شارەبانی حاضر کرا.**

روژی چوارشەموو سەعات ٩ ی بەیانی جیژن دەست پی کرا و قوتابیانی کورد و ئەرمەنی و ئاسوری بە سرود خویندنەوە لە محلی جیژنەکە ئامادە بون. برایانی خوشەویست ئاغای فروهر و خسروی آلای مقدسیان بو بەشی سواران کە لە شەقام ئامادە بون برد. وەختێکی آلاکە وەدەر کەوت هەزار تیر بە ئیفتیخاری دیتنی آلا هاویژرا. سوارەکان آلایان وەرگرت و بو کانگای حزبی دیموکرات چون و تا گەیشتنە بینای حزب هەر چەند قەدەم گاوگەردون دەکرا. خەلکی لیکدا لیکدا چەپلەیان لی دەدا و هورایان دەکیشا لەو وەختەدا بە جاریک هەزار نەفەر بو زیارەتی آلای مقدس هیرشیان برد و لە پاش زیارەتی عموم آلای مقدسی هەل کرا و سلاوی آلا خویندراوە و صەد و یەک نەفەر فیدایی موسەللەح هەریەک سی تیریان بەتال کرد لە پاشان ئاغای ابراهیم ارجمندی نوسەری حزبی دیموکراتی لکی نەغەدە نوطقیکی راجیع بە ئازادی و بە عظمەتی ئالای مقدس ئیراد کرد کە بە چەپلە لیدانیکی زۆر دوایی هات. لە پاش وی سرودی میلی لە لایەن دەستەی لاوانەوە خویدرایەوە.

ئەنجا برای خوشەویست ئاغای خسروی بە دەنگێکی بەرز و شیرانە گوزاریشی خوی دا و لە بابەت آلای کوردوستان و شهیدانی ریگای آزادی و حکومەتی کوردوستانەوە نوطقیکی زۆر ئیراد کرا کە تەئسیریکی زوری لەناو خەلکی کرد و بە هورا و چەپلە لیدانیکی زور تەواو بوو. سرودی "ئەی رەقیب" لە لایەن دەستەی لاوانەوە خویندراوە.

برای بەرز حسین فروهر لە وەصفی ئالای مقدس چەند وتەیەکی ئیراد کرد کە جیگای تقدیر بو لە دوایی دا کوری ئاغای تقی خان لە طرەف ئەهالیەوە جیژنە پیروزەی لە حزبی دیموکرات کرد و عیدەیەکی زور لە برایان لە وەصفی آلای کوردوستان هەریەک بە جوریک چەند وتەیەکیان فەرمو. ئینجا برای خوشەویست ئاغای خسروی لاوی خوین گەرم داوایی بە نمایش هینا و خەلکی بە دلیکی شادەوە دەم بە دوعاوە بو آلای مقدسی کوردوستان و میلەتانی آزادی خوا بلاوەیان کرد لی کرد[٣].)

دوای هەڵکردنی ئاڵا لە نەغەدە، نۆرەی هەڵکردنی ئاڵا لە بۆکان هات. لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی یەکەمیدا بە سەردێڕی **"هەل کردنی آلای مقدسی کوردوستان لە شاری بوکان"** نوسیویەتی:

- (بە پیی دەستوری هەیئەتی مەرکەزی حزبی دیموکراتیی کوردوستان و ئەمری جنابی قازی محمد صدری اعظم و پیشوای کوردوستان قەرار درا آلای مقدس و سی رەنگی کوردوستان لە بوکانیش هەل کری ئاغایان میرزا مستەفا سولتانیان، عبدولقادر مدرسی، حسین فروهر، میرزا محمدامین شرفی، علی خسروی، محمود ولی زادە، میرزا رحیم لەشکری و اعضای هەیئەتی حزبی دیموکراتی کوردوستان و ئاغای شیخ الاسلامی هیمن شاعیری میللی و نمایندەی هەیئەتی رەئیسەی میللی و ئاغای محمد نانەوازادە فەرماندەی ئوردوی میللی بە فەرماندەی گارد ئیحترام و دەستەی موزیک لەگەل ئاغای قاسم ئاغای ایلخانی زادە نمایندەی کمیتەی محەلی حزبی دیموکرات لکی بوکان بە مەئموری هەل کردنی "آلای مقدس" معلوم کران. سەعات ١ ی پاش نیوەرویە روژی چوارشەمو ٥-١٠-٢٤ بە افتخاری وەریکەوتنی هەیئەتی هەلگری آلا لە حەساری کانگای حزب مارشی میللی کوردوستان خویندراوە و موزیک لی درا. لەو کاتەدا ئوتموبیلی مخصوص لەنیو هەزاران نەفەر خوشکو برایانی سابلاغی گەیشتنە بەردەرکی کانگای حزبی دیموکراتی کوردوستان راوەستا هەیئەتی هەلگری ئالا لە نیو شریخەی چەپلە ریزان و نەعرەتەی توند و بلیندی (هوریا و بژی کورد و کوردوستان) ی بەریکەرەکانەوە بە دلیکی گەرم و گورەوە بە کولەوە دەهات وەری کەوت. سەعات دوو نیوی پاش نیوەرو هەیئەت گەیشتە میاندواو و لەوی پیشواز هاتووەکانی ئاغایان، قاضی قزلجی و حسن خانی ایلخانی زادە و دو نەفەر شاعیری میللی هەژار و حەقیقی لەگەل صەد نەفەر پتر لە ئەعضای کومیتەی محەلی بوکان گەیشتنی و مراسمی احترامیان بەجی هینا. مارش و موزیک خویندرا و لیدرا. ئەم جار قطاری ئوتموبیل هەلگری هەیئەت و پیشواز هاتوەکان روین تا گەیشتنە "تەقی آباد" لەوی برا دیموکراتە ئەرمەنیەکان بە فەرماندەی عشقی خان لە لای راستەوەی ریگاوە، خوشکە ئەرمەنیەکانیش لە لای چەپەوە راوەستا بون ئیحترامی نیظامی و هوریا و چەپلە ریزانیان کرد و عشقی خان لە طرف هەموانەوە تەبریکی هەل کردنی آلای کوردوستانی کرد. "قاسم ئاغای ایلخانی زادە" لە لایەن هەیئەت و تەواوی برایانی کوردەوە اظهاری مەمنونیەت و سپاسی بە خوشکو برا ئەرمەنیە هاوئامانجەکان کرد "حزبی دیموکراتی

کوردوستان سوپاسیان دەکات و قەدری عشقی خان دەزانی" هەیئەت لە نیو هوریا و چەپلەریزانی برا ئەرمەنیەکان وەری کەوت تا گەیشتە قەرە موسالیان "یانی ئەو دییە کە مانگی رەشەمەی پارەکە- سەروان خاکسار و سەربازەکانی- خەیالی خاوی دیکتاتوری بای بالی دان و بە ریبواری هاتبونە ئەوی و مزگەوتیان هەلوەشاند بو نیر و آموریان سوتاند بو و خەلکی ئەوی یان پەرشوبلاو کردبوەوە" لەوی میرزا مصطفی مقتدری و محمود خان و یونس خان و عبدالله خانی ئەمیری ئەعضای لکی محەللی دیموکراتی ئەوی لەگەڵ تەواوی خەلکی دی و چەند دیی دەورەبەریش ریزیان گرتبو میرزا مصطفی لە جیاتی هەموان تبریکی اظهار کرد و سی دەستریژ کرا و هوریا و چەپلەیەکی زور لی درا و گاو گەرونیان کرد. هەیئەت وەری کەوت و سەعات چوارونیوی پاش نیوەرو گەیشتە "علی ئاباد" سی کیلومیتری بوکان لەوی گاردی ئیحترام بە فەرماندەری سەلیم آغای ایلخانی زادە و عدەی سوار لە ژیر دەستوری جعفر آغا و مارف آغا ایلخانی زادە و قوتابیەکانی قوتابخانەی بوکان و آغایانی احمد بەگی فیض الله بەگی فیض الله خان و علی خان قزلیان و احمد آغا و عمر آغا و کریم آغای عباسی و هباس آغا و خالد آغای حسامی و چوار پینج هەزار نەفەر خەلکی بوکان و دەوروبەر بە پیشوازەوە هاتبون لەوی هەیئەتی هەلگری آلا پیادە بون و ئالای مقدس وەک روژ لە پشت هەور بیتە دەری لە کەیف دەرکەوت و کوردوستانی گرتە ژیر شابالی پیروزی خوی و مزگینی سعادت و خوشبەختی بە نەتەوەی کورددا. مارشی ملی خویندراوە و موزیک دەستی کرد بە لیدان و لە طرف گاردی احترامی مهاباد و بوکان و سواران سە شیلینگ کرا و گاو گردون کرا و آلا لەسەر شانی جەوانی رەشید ابوبکر آغای ایلخانی زادە لەنیو چەپلە ریزان و هوریا و بژی کورد و کوردوستان دا گەیشتە گیلەشین دیسان گاو گەردون کرا و بە خوشی بشارەت و شای یەوە "آلا" گەی یە سەر حەوضی بوکان تەواوی کومەلی خەلکی لە دەوری حەض و مەیدانی ئەوی کوبونەوە "و قاضی محمد صادق قزلجی" وتار و شیعری بەتینی خوی لەژیر آلادا خویندەوە و پاش وی حقیقی و هەژار شاعیری ملی هەر کام دەستە

شعریکی زۆر چاکیان خویندەوە و هەیئتی هەلگری آلا چونە عمارتی قەلا کە لە پیشدا بو بەخیرهینانی ئەوان ساز کرابو[٤].)

هەروەها ڕۆژنامەی کوردستان لە لاپەڕەی دوویدا پارچە شیعرێکی هەژار و لە لاپەڕەی سێیدا شیعرێکی هەباس حقیقی بڵاوکردووەتەوە و دواتر ئامازەی بۆ وتاری حاجی باباشێخ، عەلی خەسرەوی بەڕێوەبەری چاپ و بڵاوکراوەکانی حیزبی دیموکرات، قازی محەمەدی سادقی و پیرۆزباییکردنی ئەحمەد ئێلخانی زادە، محەمەد ئەمین ئێلخانی زادە، مارف ئاغای ئێلخانی زادە، جەعفەر ئێلخانی زادە، حاجی بایز ئاغای ئێلخانی زادە، قاسم ئاغای ئێلخانی زادە، ڕەحمان مودەرسی لە لایەن دەستەی لاوانی مهاباد و خوێندنەوەی شیعر لە لایەن خالید ئاغای حسامی و خوێندنەوەی پارچە شیعرێکی سەید کامل لە لایەن هەژارەوە کردووە. سەبارەت بە ئالای کوردستان و ڕۆژی ٢٦ ی سەماوەزی ١٣٢٤ (١٩٤٥) دوو ڕونکردنەوە پێویستە:

١- **ئاڵای کوردستان:** ئاڵا دیار نیە کەی دروستکراوە و کێ بۆ یەکەم جار دروستیکردووە، بەڵام ئەوە ڕونە کە بەر لە زایین هەبووە و دەوڵەتە کۆنەکان بۆ ناساندنی خۆیان و ناسینەوەی هێزە شەڕکەرەکانیان کەڵکیان لە ئاڵا وەرگرتووە. ئەمڕۆ ئاڵا بووە بە هێمای نەتەوایەتی و دەزگا ڕەسمییەکان و لە کۆڕ و کۆمەڵە جیهانییەکاندا نوێنەرایەتی ڕێبازی سیاسی، ئابوری، کۆمەڵایەتی، کەلتوریی و.. تد نەتەوەکان و گروپە جیاوازەکان دەکات. کۆنترین ئاڵا لە جیهاندا کە بە بەردەوامیی سودی لێ وەرگیرێت، ئاڵای وڵاتی دانمارکە کە لە ساڵانی ١٢٠٠ ی زایینیی دروستیان کردووە و تا ئێستاش بە بێ ئەوەی کە هیچ گۆڕانکارییەکی تێدا کرابێت، سودی لێ وەردەگرن.

نەتەوەی کورد بۆ یەکەم جار لە سەردەمی بزوتنەوەی "جەمعیەتی تەعالی کوردستان"، لە ساڵی ١٩٢٠ دا، ئاڵای نەتەوایەتی بۆ خۆی دروستکرد. ئەو ئاڵایە لە لایەن کەسێکەوە بە ناوی "زەینەلعابدین" دروستکرا. زەینەلعابدین نوسەری گشتیی کۆمەڵەی تەعالی کوردستان بوو[٥]. ئەم ئاڵایەی کە ئەمڕۆ لە باشوری کوردستان دەشەکێتەوە و کوردەکان لە شوێنە جیاوازەکانی جیهان بەرزیدەکەنەوە، بە گوتنی زنار سلوپی " قەدری جەمیل پاشا"، پێشتر لە لایەن "تەشکیلاتی کۆمەڵایەتی

جەمعیەتی تەعالی کوردستان" ـەوە دروستکراوە و بە ئاڵای نەتەوایەتی کورد ڕاگەیاندراوە و شێوەکەشی بەم جۆرەیە:

لە سەرەوە سور، ناوەند سپی، "لەسەر ڕەنگە سپییەکەی ڕۆژ " و لە خوارەوەیدا سەوز[٦]. جگە لەوە، ئیحسان نوری پاشا لە بیرەوەرییەکانیدا ئاماژەی بۆ ئەو ئاڵایە کردووە و دەڵێت:

- برۆ حەسکی تێللی لە هۆزی جەلالی، ساڵی ١٩٢٦ ڕاپەری و بەرەو چیای ئاگری کشایەوە. من ساڵی ١٩٢٧ خۆم گەیاندە ئاگری و سەرۆکایەتی بزوتنەوەی ئاگریم پێ سپێررا. هەروەها لە لایەن کۆمەڵەی خۆیبوونەوە کۆمیتەیەکی تایبەتیی سەربازییش هەڵبژێدرا. لەو ساڵەدا ئاڵای سێ ڕەنگی سەربەخۆیی کوردستان کە ساڵی ١٩٢٠، جەمعیەتی تەعالی کوردستان پەسەندی کردبوو، هێنرایە ئاگری و بۆ یەکەم جار من ئەو ئاڵایەم لەسەر بەرزترین لوتکەی چیای ئاگری هەڵکرد. من پۆستی سەربازییم لە ڕۆڵە نەبەزەکانی کوردستان پێکهێنا. پاسەوانە دلێرەکانی ئاگری لە دورەوە هاواریان بۆ ئاڵای کوردستان دەکرد. بەو جۆرە لە ئاگری ڕێکخراوی سەربازیی و ئیدارەیەکی کوردیی هەبوو و ئاڵای کورد دەشەکایەوە[٧].

لە جێیەکی تردا "سورەیا بەدرخان" لەسەر بەرگی کتێبی "ڕاپەڕینی کورد دژی تورک" کە ساڵی ١٩٢٨، لە فیلادێلفیای ئەمریکا، بە زمانی ئینگلیزیی بڵاویکردووەتەوە، شێوەی ئەو ئاڵایەی کوردستانی لەسەر بەرگی کتێبەکەی چاپکردووە کە پێشتر لە لایەن کۆمیتەی خۆیبوونەوە هەڵکراوە و ئیحسان نوری پاشا ئاماژەی بۆ دەکات[٨].

شێخ مەحمودی حەفیدیش لە ساڵی ١٩٢٣ دا ئاڵایەکی بۆ کوردستان دروستکرد. سیسیل ج ئیدمۆندس لە لاپەڕەی ٤٠٠ ی کتێبی "کورد تورک و عەرەب" دا ئاماژە بۆ ئەو ئاڵایە دەکات کە لە هێرشی هاوبەشی هێزەکانی ئینگلیز و عێراق بۆ سەر شاری سلێمانیی، لە ١٦ ی مای ١٩٢٣، لە ژوری کاری شێخ مەحمود لە خوێندنگەی ناوەندیی ئەو شارە بە دەستیهێناوە و لەو بارەیەوە دەڵێت:

- (..... ئالایەکی کوردستان و تاجێکی پولەکەڕێزیشم دۆزییەوە کە ئامادەی پێکەوەدان بوون و دەیانویست بیکەن بە ئالای دەوڵەتی شێخ مەحمود[٩].)

جگە لەوانە، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانیش ئالای دروستکراوی تەشکیلاتی کۆمەلایەتی جەمعیەتی تەعالی کوردستان بە هێمای نەتەوەیی ناسیوە. هاشمۆڤ و عەلی ئەکبەرۆڤ لە ڕاپۆرتێکی هاوبەشدا کە بە ناوی کۆنسۆلی سۆڤیەت لە ورمێ، ساڵی ١٩٤٥ ئاراستەی دەوڵەتەکەیان کردووە، دەربارەی ئالای ژ. ک دەڵێن: (پارتی ژ. ک ئالای نەتەوایەتی بۆ کوردستان دروستکردووە کە بریتییە لە سێ ڕەنگ و ڕەنگەکانیشی بە پێچەوانەی ئالای دەوڵەتی ئێرانن. ڕەنگی سور لە سەرەوە، لەژێریدا سپییە و لە خوارەوەش ڕەنگی سەوزە و لە ناوەندەکەشی هەتاو کێشراوە[١٠].)

ڕاپۆرتی ١٢ی ئوکتۆبەری ١٩٤٥ ی باڵیۆزی سۆڤیەتیش لە ئێران ئاماژە بۆ هەڵکردنی ئالا لە لایەن کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانەوە دەکات و دەڵێت: **(ڕۆژی ٩ ی مای ١٩٤٥، کۆمەڵەی ژێکاف بە بۆنەی سەرکەوتنی هاوپەیمانان بەسەر فاشیزمدا، لە گۆڕەپانی ناوەندیی شاری مهاباد[١١] جەژنی گرت. لەو جەژنەدا ئالای نەتەوایەتی کوردیان هەڵکرد[١٢].)**

شایانی باسە، دوای دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان و بەشدارییکردنی نوێنەرانی حیزب لە کردنەوەی پەرلەمانی نەتەوەیی و دامەزراندنی حکومەتی ئازەربایجان، حیزبی دیموکراتی کوردستان ڕۆژی ٢٦ ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١٧ ی دیسێمبەری ١٩٤٥)، ئالای کوردستانی هەڵکرد کە هەمان ئالای دروستکراوی جەمعیەتی تەعالی کوردستان بوو.

ئەم باسە و وێنەی ئالای سەر بەرگی کتێبی سورەیا بەدرخان پێشاندەدەن کە شێوە و ڕەنگەکان و نیشانەی ئالای کوردستان، لەو ئالایەوە وەرگیراوە کە "زەینەلعابدین" ساڵی ١٩٢٠ بۆ جەمعیەتی تەعالی کوردستانی دروستکردووە و پێشتر کۆمەڵەی خۆیبوون لە باکور و دوای ئەو کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و حیزبی دیموکراتی کوردستان لە ڕۆژهەلاتی کوردستان هەڵیانکردووە.

گومان لەوەدا نیە کە زەینەلعابدین ڕەنگەکان و نیشانەی ئالای کوردستانی بە چەشنی ئێرانییەکان، هیندییەکان، ئیتالیاییەکان و زۆر

وڵاتی تر لە ڕەنگ و نیشانەی ئاڵای مادەکان وەرگرتووە، چونکە بە گوتنی هێرودۆت و کتسیاس مێژوونوسانی کۆنی یۆنان، میتانییەکان، کاوییەکان و ئیمپراتۆرییەتی ماد کە پایتەختەکەیان "ئەکباتانە" واتە شاری هەمەدانی ئەمڕۆ بووە، خاوەنی ئاڵای سێ ڕەنگی سور، سپی و سەوز بوون و نیشانەی جۆراوجۆری وەک تاج، هەتاو و شێریان لە ناوەندی ئاڵاکەیاندا هەبووە(١٣).

دوای هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان و دەستگیرکردنی پێشەوا قازی محەمەد لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە، پێشەوا قازی لە دادگاییکردنە کارتۆنییەکەی شادا، ڕایگەیاند من ئاڵای کوردستانم بە بارزانیی سپاردووە. پێشەوا بە بارزانیی ڕاگەیاندبوو کە من کەس لە تۆ باشتر نابینم کە بتوانێت ئەم ئاڵایە بپارێزێت و لە کاتی خۆیدا لەسەر خاکی پیرۆزی کوردستان بیچەقێنێت(١٤).

لەم بارەیەوە سەعید هومایون، خوشکەزا و سکرتێری نوسینەکانی پێشەوا قازی محەمەد، لە کتیبەکەیدا "پیشەوای بیداری" کە بە هاوکاریی هاشم سەلیمی بە زمانی فارسی نوسیویەتی، لە لاپەڕەی ١٢٧یدا دەربارەی سپاردنی ئاڵای کوردستان لەلایەن پێشەوا قازی محەمەدەوە بە بارزانی دەڵێت:

- (لە دوا دیداری دا لەگەڵ بارزانی، قازی محەمەد ئاڵای کوردستانی لەسەر مێزی کارەکەی هەڵگرت، قەدی کرد و ماچیکرد و دایە دەست مەلا مستەفا و پێیگوت: "ئومێدەوارم تۆ نەهێڵی ئەم ئاڵایە بکەوێتە سەر زەوی." ژەنەڕال بارزانی ئاڵاکەی لە دەست پێشەوا وەرگرت و ماچیکرد و لە سەر سەری خۆی دانا و بەڵێنی بە پێشەوا دا، نەک هەر ناهێڵێ ئاڵای کوردستان بکەوێتە سەر زەوی، بەڵکوو ڕۆژێک دێ کە دووبارە هەڵی بکاتەوە. دیمەنی ئەو ساتە مێژووییە بە ڕادەیەک خەمبار و لە هەمان کاتدا جێی ڕێزلێنان بوو کە هەموو ئەو کەسانەی لە ژووری مەحکمەی قازی دابوون، بەتوندی گریان. ژەنەڕاڵ بارزانی، سەرهەنگ میرحاج ئەحمەد و پاسەوانەکانی بارزانی و ئەفسەر عێراقییەکان لەنێوان خەم و پەژارەدا، یەک بە یەک دەستی قازی محەمەدیان ماچکرد و ماڵئاواییان لێکرد. قازی محەمەد فەمووی هەرچییەک ژەنەڕاڵ بارزانی و هاوڕێیانی

پێویستیانە، بۆیان دابین بکەن. من شاهیدی ئەو رووداوە پڕلە خەمە مێژووییە بووم کە ئەو دوو قارەمانە نەتەوەییە لە یەکتر جیابوونەوە و هەرگیز تا دەمرم ئەو دیمەنە لەبیر ناکەم. سبەینێی ڕۆژی دوایی، بارزانییەکان بەرەو نەغەدە و شنۆ و سنوری عێراق بەڕێکەوتن.

دوای تێپەڕبوونی نزیک بە پەنجا و چوار ساڵ بەسەر ئەو ڕووداوە گرنگە مێژووییەدا، ئاواتی پێشەوا و بارزانی و نەتەوەی کورد بەدیهات و بە فەرمانی نێچیرڤان بارزانی سەرۆکی حکومەتی هەرێمی باشوری کوردستان، هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بڕیاری یاسایی بەخۆیەوە گرت، تەنانەت بە بڕیاری هەیئەتی وەزیرانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، ڕۆژی ٢٦ سەرماوەز(١٧ ی دێسیمبەر)، ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە مهاباد، بە ڕۆژی دایک لە باشوری کوردستان ناسێنرا. لەو ڕۆژەوە هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە باشوری کوردستان و هەموو شوێنەکانی جیهان جگەلە بەشە داگیرکراوەکانی کوردستان، ڕەسمیەتی بە خۆیەوە گرت.

بێ بیبینێ ئەو کەسەی پێیوابوو کورد سەرناکەوێ
کێ بوو پێیوابوو تەمی نیگبەت لەسەرمان ناڕەوێ
داری ئاڵاکەم وەکو چقڵە لەبۆ چاوی عەدو
هەر دڵێ خۆشی نەوێ، ڕەببی وەبەر خەنجەر کەوێ
... هەژار لە کۆبوونەوەی هەڵکردنی ئاڵا لە بۆکان

٢- چەککردنی شارەبانیی مهاباد و **ڕۆژی پێشمەرگەی کوردستان:** ساڵی ١٣٦٣ (١٩٨٤) کێشە و گرفتەکان لە هەموو لایەکەوە باڵیان بەسەر حیزبی دیموکراتدا کێشابوو. لە لایەک بەرتەسکبوونەوەی ناوچە ئازادەکان و لە لایەکی ترەوە ماندووبوونی کادیر و پێشمەرگەکان لە شەڕ و پێکدادان لەگەڵ چەکدارەکانی کۆماری ئیسلامیی، هەروەها پەرۆشیی پێشمەرگەکان لە دەرکردن و دورخستنەوەی ژمارەیەک لە هاوڕێیانیان لە دوای کۆنگرەی شەشەم. بە هۆی ئەو کێشانەوە، ڕۆژانە چەندان کادیر و پێشمەرگەی کارامە لە حیزب دوردەکەوتنەوە.

ئەو کێشانە دوکتۆر قاسملووی هێنایە سەر ئەو باوەڕە کە حیزبی دیموکرات ڕۆژێکی مێژوویی تایبەت بۆ پێشمەرگە دەستنیشان بکات و بە ڕۆژی پێشمەرگەی دابنێت و ورەی پێشمەرگەکانی پێ بەرزبکاتەوە. لە ڕاستییدا دیارییکردنی ڕۆژێکی وا بۆ پێشمەرگە کە گیانی خۆی لەپێناوی نەتەوە و نیشتمانەکەیدا بەختدەکات، کارێکی پیرۆز و جێی ڕێزگرتنە، بەڵام ئەو مەسەلەیە لەو کاتەدا بۆ حیزبی دیموکرات، زیادتر مانۆڕێکی سیاسی بوو کە پێشمەرگەی پێ سەرگەرم بکات، چونکە حیزبێکی سیاسی مافی خۆیەتی ڕۆژێک بۆ پێشمەرگەکانی خۆی دیارییبکات، نەک بۆ هەموو پێشمەرگەی کوردستان و چاوەڕوانیش بێت کە خەڵکی کوردستان و هێزە سیاسییەکانی کوردستان ڕێزی لێ بگرن.

دەفتەری سیاسی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران لەسەر پێشنیازی دوکتۆر قاسملوو ڕۆژی ٢٦ ی سەرماوەز (١٧ ی دیسێمبەر) ی بۆ ڕۆژی پێشمەرگە دانا و کۆمیتەی ناوەندیی ئەو حیزبەش لە کۆبوونەوەی ڕۆژی ١٥- ١٣٦٣/٥/٢٤ (٦- ١٩٨٤/٨/١٥) یدا، ئەو پێشنیازەی دەفتەری سیاسی پەسەندکرد و ڕۆژی ٢٦ ی سەرماوەزی کرد بە ڕۆژی پێشمەرگەی کوردستان.

هۆی دەستنیشانکردنی ڕۆژی ٢٦ ی سەرماوەز لە لایەن دوکتۆر قاسملووەوە و پێشنیازکردنی بە دەفتەری سیاسی و کۆبوونەوەی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات، بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە گوایە لەو ڕۆژەدا حیزبی دیموکرات لە ساڵی ١٣٢٤ (١٩٤٥) دا کۆتایی بە دوا دەسەڵاتی ڕژێمی پاشایەتی لە مهاباد هێناوە و بنکەی شارەبانیی ئەو شارەی چەککردوە. بێ ئاگا لەوەی کە ئەو ڕۆژە، ڕۆژێکی هەرە ڕەشە لە مێژووی نەتەوەی کورددا و ڕۆژی ڕوخانی کۆماری کوردستان و ڕۆژی شین و ماتەمینی گەلی کوردە لە هەموو جیهاندا.

بە پێچەوانەی بۆچوونی دوکتۆر قاسملووەوە، دەفتەری سیاسی و ڕێبەرانی حیزبی دیموکرات، شارەبانیی مهاباد ڕۆژی ٢٦ ی سەرماوەزی ساڵی ١٣٢٤ چەک نەکراوە. بەڵکوو ڕۆژی ٢٦ ی ڕێبەندانی ساڵی ١٣٢٣ (١٩٤٥/٢/١٥) واتە ١٠ مانگ پێش ئەو مێژووەیە و لە سەردەمی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستاندا چەککراوە. لەو ڕۆژەدا بە هۆی دروستکردنی

کێشەی قەند و شەکر لە لایەن ڕژێمی ئێرانەوە، بە دەستپێشخەریی حوسێن فروهەر و عەزیز خانی کرمانج، نوێنەرانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و بە هاوکاریی خەڵکی شاری مهاباد، شارەبانیی مهاباد چەککرا.

هەفتەنامەی "کوهستان" لە لاپەڕەکانی ۱- ۸ ی ژمارەی یەکیدا ئاماژە بۆ چەککردنی شارەبانیی مهاباد دەکات و دوو بروسکەی ڕۆژی ۱۳۲۳/۱۲/۱ ی قەرەنی ئاغای مامەش لە سندوس و "ئەفشارپەنا" لە میاندواو بۆ فەهیمی وەزیری ڕاوێژکار و بەڕێوەبەرایەتی شارەبانیی ئێران بڵاوکردەوە کە هەردووکیان باسی چەککردنی شارەبانیی لە ڕۆژی ۲٦ ی ڕێبەندانی ۱۳۲۳ دا دەکەن. ئەفشار پەنا، تەنانەت لە بروسکەکەیدا نوسیویەتی شارەبانیی کاتژمێر چواری ئێوارە چەککراوە.

هەر وەک گوتم، ڕۆژی ۲٦ ی سەرماوەزی ۱۳۲٤ ڕۆژی چەککردنی شارەبانیی مهاباد نیە، بەڵکوو لە لایەک ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵای کوردستانە لە لایەن حیزبی دیموکراتەوە و هەر لە هەمان کاتیشدا دوای ساڵێک لە ۲٦ ی سەرماوەزی ۱۳۲۵ دا، سوپای ئێران گەڕاوەتەوە بۆ مهاباد و دڵە بچکۆلەکەی کۆماری کوردستانی لە لێدان خستووە.

لەو بارەیەوە دوکتۆر قاسملوو بە داخەوە بە هەڵەدا چووە و ئێستاش کە زۆربەی ڕێبەرانی حیزبی دیموکرات بە چۆنیەتی ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژە دەزانن، کەچی ئامادە نین هەڵەکەیان ڕاستبکەنەوە و دەڵێن ساخکردنەوەی ئەو هەڵەیە زیان بە کەسایەتی دوکتۆر قاسملووی شەهید دەگەیەنێت!

دوای جیابوونەوەی "حیزبی دیموکراتی کوردستان" لە حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران لە دوای کۆنگرەی سێزەیەم، مەلا عەبدوڵا حەسەن زادە جارێک لە ۲٦ ی سەرماوەزدا نوسی کە ئێمە بەم هۆیەوە ڕۆژی ۲٦ ی سەرماوەزمان بە ڕۆژی پێشمەرگە داناوە کە لەو ڕۆژەدا قازی محەمەد ئاڵای کوردستانی هەڵکردووە، بەڵام بۆ ساڵی دوایی ئیتر ئاماژەی بۆ ئەو ڕووداوە نەکردەوە و گەڕایەوە بۆ ڕای پێشووی!

شایانی باسە لەگەڵ ئەوەشدا کە ۲٦ ی سەرماوەز ڕۆژی چەککردنی شارەبانیی نیە، ڕۆژی پێشمەرگەی کوردستانیش نیە، بەڵام دەتوانرێت بە ڕۆژی پێشمەرگەی حیزبی دیموکرات ناوی ببەن. هەر وەک چۆن ڕۆژی

١٠ ی خاکەلێوە ڕۆژی شەهیدانی کۆماری کوردستانە و حیزبی دیموکرات بە ڕۆژی شەهیدانی کوردستانی داناوە و تەنیا لە لایەن ئەو حیزبەوە ڕێزی لێدەگیرێت و هێزەکانی تر قبوڵیان نیە!

١- سەرکردایەتی هێزەکانی دەوڵەتی ئێران لە ورمێ، ڕوکنی دووەم، ژمارە ١٩١٢٥- ١٣٢٦/١/١٠ (١٩٤٧/٣/٣٠) کاتژمێر ٨ ی بەیانی.

٢- گۆڤاری کوردستان ژمارە٣، لاپەڕەی ١، خاکەلێوەی ١٣٢٥.

٣- گۆڤاری کوردستان ژمارە٢، لاپەڕەی ١، ١٣٢٤/٩/٣٠ (١٩٤٥/١٢/٢١).

٤- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکراوەی حزبی دیموکرات کوردوستان، ژمارەی ١، لاپەڕەکانی ٢ و ٣، ساڵی یەکەم پێنج شەممە ١٣٢٤/١٠/٢٠ (١٩٤٦/١/١١).

٥- جێگای کەمال فەوزی بەتلیسی لە ڕێکخراوی کوردییدا، نوسینی مالمیسانژ، بە زمانی تورکی، لاپەڕەکانی ١٢٧ – ١٢٩ و ١٤٨. دادگای ئیستقلال ١٩٢٣ – ١٩٢٧ نوسینی د. ئەرگون ئای باس، لاپەڕەی ١٥٢، ساڵی ١٩٨٢ بە زمانی تورکی ئەنقەرە.

٦- ئاڵای کورد، نوسینی مەحمود لەوەندی بە زاراوەی کرمانجی سەروو، گۆڤاری ئارمانج، ژمارە ١٤١، لاپەڕەکانی ٦-٧، ئاگۆستی ١٩٩٣، سوید.

٧- بیرهاتنا ئیحسان نوری، هیوی گۆڤاری کلتوریی گشتی، لاپەڕەکانی ٢١-٢٨، ژمارە ٢، پاریس گولانی ١٩٨٤ .

٨- ڕاپەرینی کورد دژی تورک، سورەیا بەدرخان، فیلادێلفیا، ئەمریکا، ساڵی ١٩٢٨، بۆ جاری دووەم ساڵی ١٩٩٤ لە لایەن کتێبفرۆشی سارا لە ستۆکهۆڵم لە چاپ دراوەتەوە.

٩- کورد تورک و عەرەب، نوسینی سیسیل ج . ئیدمۆندس، وەرگێڕانی نوسەری ئەم وتارە.

١٠- ئەرشیڤی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراتیڤ، ئو ٣٠ / د ٣٢٧ / پ ٣٦٩ / لاپەڕەکانی ٥١-٥٤ .

١١- مەبەست لە مەیدانی چوارچرای شاری مهابادە.

١٢- بەشێک لە ڕاپۆرتی ڕەوانەکراو لە ئێرانەوە بۆ گ . م . دیمیترۆڤ، سکرتێری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت، لەسەر ڕووداوەکانی کوردستان و پارتی ژێکاف، لە ١٢ ی ئوکتۆبەری ١٩٤٥، لە ئەرشیڤی ناوەندی هەڵگرتن و لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم، ف ١٧ / ئو ١٢٨ / د ٤٤ / لاپەڕەکانی ٧٢-٧٩ .

١٣- هیرۆدۆت بە زمانی ئینگلیزیی. کتسیاس مێژووزان و لێکۆڵەری یۆنانی کۆن بە زمانی ئینگلیزیی.

١٤- بەڵگەنامەکانی دادگاییکردنی پێشەوا قازی محەمەد لە ١٩٤٦-١٩٤٧

کۆنفرانسی وەزیرانی دەرەوە لە مۆسکۆ[١]

ڕۆژانی ٢٣ و ١٣٢٤/٩/٢٤ (١٤ و ١٩٤٥/١٢/١٥)، "برێنس" وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، "بۆیین" وەزیری دەرەوەی بریتانیا و جێگرەکانی، هەروەها بۆلارد باڵیۆزی ئینگلیز لە تاران، بۆ بەشدارییکردن لە کۆنفرانسی وەزیرانی دەرەوە چوون بۆ مۆسکۆ. ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٥ (١٩٤٥/١٢/١٦) کۆنفرانسی وەزیرانی دەرەوەی هاوپەیمانان لە مۆسکۆ پێکهات. ڕۆژی کردنەوەی، کۆنفرانسەکە، ڕۆژنامەی "ئیزڤێستیا" وتارێکی وردی سەبارەت بە "پێکهاتنی حکومەتی نەتەوەیی لە ئازەربایجانی ئێران" بڵاوکردەوە و ئێوارەی ئەو ڕۆژەش، ڕادیۆی مۆسکۆ ڕاپۆرتێکی دەربارەی دەسەڵاتی نەتەوەیی لە ئازەربایجان ڕاگەیاند.

ڕۆژی کردنەوەی کۆنفرانسی وەزیران، مۆلۆتۆڤ دژی گونجاندنی کێشەی ئازەربایجان لە پڕۆگرامی وتووێژە ڕەسمییەکاندا وەستا و بڕیاردرا بە شێوەی نارەسمیی لەو بارەیەوە وتووێژبکەن.

ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٧ (١٩٤٥/١٢/١٨)، بۆیین پێشنیازی مۆلۆتۆڤی کرد کە سەبارەت بە کێشەی ئازەربایجان بدوێت و گوتی ڕای گشتیی بریتانیا بە وردیی دەڕواننە ڕووداوە سیاسییەکانی ئێران. مۆلۆتۆڤ وەڵامی دایەوە کە یەکیەتی سۆڤیەت بچوکترین دەستی لە بزوتنەوەی میلليی- دیموکراتیی ئازەربایجاندا نیە و ڕایگەیاند کە ئەوە کێشەیەکی ناوخۆی ئێرانە. دەربارەی هاتنەدەرەوەی هێزەکانی بێگانە لە ئێران، مۆلۆتۆڤ گوتی ئەو مەسەلەیە لە کۆبوونەوەی "پۆتسدام" و لەندەندا باسکراوە و هاودەنگیی لەسەر کراوە و هۆیەک بۆ گەڕاندنەوەی ئەو بابەتە نیە.

لە چوارەمین ڕۆژی کۆنفرانسی مۆسکۆدا، دەوڵەتی ئێران یادداشتێکی دەربارەی هێنانە گۆڕێی کێشەی ئازەربایجان لە ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا ڕەوانەی مۆسکۆ، لەندەن و واشنتۆن کرد.[٢]

دوای دیداری لەگەڵ ستالین، برێنس بەو ئەنجامە گەیشت کە کێشەی ئازەربایجان دەبێت لە ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا باسبکرێت و وتووێژی لەسەر بکرێت. ڕۆژی ١٣٢٤/٩/٢٩ (١٩٤٥/١٢/٢٠) ئامۆژگارییەکانی خۆی بە هۆی "هەریمەن" باڵیۆزی ئەمریکا لە مۆسکۆ ڕەوانەی باڵیۆزی ئەمریکا لە تاران کرد. لەو پەیامەدا بۆ باڵیۆز نوسرابوو:

- (داوا دەکەم بە شێوەیەکی ناڕەسمیی و نهێنی بە سەرۆکوەزیران بڵێن کە ئێوە ئامۆژگارییان دەکەن کە دەوڵەتی ئێران هەرچی زووترە چاوپۆشیی لەوە بکات کە ئازەربایجانییەکان ژمارەیەک خوێندکار پەروەردە دەکەن. بەتایبەتیی پەروەردە کرنی زمانی تورکیی هاوکات لەگەڵ زمانی فارسیی لە خوێندنگەکاندا و پێکهێنانی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی بەگوێرەی دەستوری هەمیشەیی ئێران، بۆ من جێی تێگەیشتن و هەستپێکردنە. ئێوە دەتوانن پێی بڵێن ماوەیەکی زۆرە بە ویستی جێبەجێکردنی ئەو دیاردانە لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە، دەزانم و پەلەکردن لە جێبەجێکردنیاندا پێویستە، بەتایبەتیی کە ئەو هەنگاوە دژایەتی لەگەڵ سەربەخۆیی ئێران نیە. سروشتییە کە کارێکی بەو جۆرە بۆ ڕێگرتن لە جیابوونەوەی ئازەربایجان پێویستە. بە سەرۆکوەزیران بگەیەنن کە ئێوە پێشنیازیان بۆ ناکەن کە لەگەڵ پێکهاتنی حکومەتی خودموختاریی ئازەربایجان هاودەنگیی بکات. پێی بڵێن کە ئامانجی ئێوە لەو ئامۆژگارییانە سەلماندنی مافی دەوڵەتی ئێرانە لە بەرامبەر ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان و ڕای گشتیی جیهاندا، سەبارەت بە ڕێزدانانی ئێران بۆ مافی خەڵک بەگوێرەی دەستوری هەمیشەیی[٣].)

حەکیمی سەرۆکوەزیران کە خۆی ئازەربایجانیی بوو، دژی ئەو بۆچوونانە ڕاوەستا و هەوڵیدا بە ئەمریکاییەکان بسەلمێنێت کە گەلی ئازەربایجان هەرگیز زمانی تورکییان بە زمانی نەتەوەیی خۆیان نەزانیوە، چونکە مەگۆلەکان کاتی داگیرکردنی ئێران، ئەو زمانەیان بە زۆرەملێ بەسەر خەڵکدا سەپاندووە.

دەیگوت خەڵکی ئازەربایجان بەشداریی لە ئاژاوەگێڕییدا ناکەن. پیشەوەریی تا دوو ساڵ لەمەوبەر کەسێکی نەناسراو بوو، هەموو تەمەنی خۆی لە باکۆ بەسەربردووە. لەو ڕوانگەیەوە ئەو و هاوکارەکانی ناتوانن وەک نوێنەری خەڵک قسەبکەن. حەکیمی بەو بیروبۆچوونەیەوە گوتی ڕاسپاردەکانی وەزیری دەرەوەی ئەمریکا قبوڵ دەکات و لەو بارەیەوە هەنگاو دەنێت. لەگەڵ ئەوەشدا بە باڵیۆزی ئەمریکای لە تاران ڕاگەیاند، ئێران هەرگیز بە ڕەسمیی داننانێت بە پەرلەمان و حکومەتی ئازەربایجاندا، چونکە ئەو ئۆرگانانە هیچ بنەمایەکی یاساییان نیە و لە لایەن کەسانی بێگانەوە کە بە شێوەی نایاسایی لە قەفقازەوە هاتوونەتە ئێران، دایانمەزراندوون. حەکیمی گوتی دوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، ڕاپەڕینی ئازەربایجان دەمرکێتەوە.

باڵیۆزی ئەمریکا لە تاران دەربارەی وتووێژی خۆی لەگەڵ ڕێبەرانی ئێران، بۆ وەزیری دەرەوەی ئەمریکای نوسی: **(من چەندان جار بە شا و سەرۆکوەزیرانم گوت پەلە بکەن لە چارەسەرکردنی کێشەی ئازەربایجان بە بێ خوێنڕێژیی. ئامۆژگارییم کردن کۆمیسیۆنێک لە ئازەرییەکانی سەربە دەسەڵات پێکبهێنن و بۆ وتووێژکردن لەگەڵ ڕاپەڕیوەکان پەروەردەیان بکەن[٤].)**

ڕۆژی ١٣٢٤/١٠/٢ (١٩٤٥/١٢/٢٣) ستالین جارێکی تریش بە ئێوارەخوانێک لە کرێملین پێشوازیی لە برێنس و بۆیین کرد. بۆلارد باڵیۆزی بریتانیا لە تاران بەشداریی ئەو ئێوراەخوانەی کرد. لەو دیدارەدا برێنس بە ستالینی گوت لەوە بە پەرۆشە کە کێشەی ئازەربایجان لە کۆبوونەوەی مانگی جانواری ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا دەکەوێتە بەرباس و هیوادارە بە ڕێوشوێنێک کە دەگیرێتەبەر، ئەو کێشەیە نەگاتە نەتەوەیەکگرتووەکان. بە ئاماژەکردن بۆ ئەو یارمەتییانەی کە ئێران لە جەنگی دووەمی جیهانییدا بە یەکیەتی سۆڤیەتی دابوو، بە بیری هێنایەوە کە ئێستا ناتوانێت لەگەڵ ئەو بۆچوونانە بێ کە دەوڵەتی ئێران لە پەیوەندییەکانیدا دوژمنایەتی یەکیەتی سۆڤیەت بکات.

ستالین لە وەڵامی ئەو قسانەی برێنس دا ڕایگەیاند، یەکیەتی سۆڤیەت ترسی لەوە نیە کە ئێران ئەو کێشەیە بباتە ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان و ئەگەر ئەوە ڕووبدات، هیچ کەس نارەحەت نەبێت **(ئێمە کارێک ناکەین کە ئێوە شەرمەزار بین(٥).)**

بۆیین وەزیری دەرەوەی بریتانیا دوای ڕاوێژکردن لەگەڵ برێنس، پلانی کۆمیسیۆنێکی سێ لایەنەی بریتانیا، ئەمریکا و سۆڤیەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئازەربایجان ئاراستەی مۆلۆتۆڤ کرد. لەو پێشنیازەدا بریتانیا ئامۆژگاریی دەوڵەتی ئێرانی دەکرد کە لە پێکهێنانی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی بکۆڵێتەوە و زمانی تورکیی، کوردیی، عەرەبیی وەک زمانی کەمەنەتەوەکان دەستەبەر بکات. بە ڕای بۆیین ئەو کۆمیسیۆنە سێ لایەنییە دەبووایە ئەرکی چاودێریی هەڵبژاردنی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی بەڕێوەببا و بە سێ دەوڵەتەکە ڕابسپێرێت کە هێزەکانیان لە ئێران بکێشنەوە. ئامانجی دەسەڵاتدارە سیاسییەکانی بریتانیا لەو پلانە ئەوە بوو کە بە یارمەتی یەکیەتی سۆڤیەت، حکومەتی خودموختاریی ئازەربایجان بچێتە ژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتی ئێرانەوە. ستالین کاتی دیدار لەگەڵ بۆیین، قبوڵکردنی پێشنیازەکەی بە دور نەزانی و ئەو پلانەی بۆ لێکۆڵینەوە بە کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت سپارد.

ڕۆژی ١٣٢٤/١٠/٥ (١٩٤٥/١٢/٢٦) بۆیین پێشنیازی کرد ئەگەر لەگەڵ پێکهاتنی ئەو کۆمیسیۆنە هاودەنگیی بکرێت، هەموو پێشنیازەکانی سۆڤیەت بۆ گۆڕانکاریی قبوڵ دەکرێت. سەرەڕای هەموو چالاکییەکانی بۆیین، مۆلۆتۆڤ ڕەخنەی لە درێژەدانی وتووێژ دەربارەی ئازربایجان گرت و بەو بۆچوونەی کە کێشەی ئازربایجان لە وتووێژی ڕەسمیی کۆنفرانسدا نەگونجاوە، پێشی بە چالاکییەکانی بۆیین گرت. مۆلۆتۆڤ بە وەزیری دەرەوەی بریتانیای ڕاگەیاند کە بە بێ ڕەزامەندیی ئێران، دەرەتان بۆ پێکهێنانی کۆمیسیۆنێکی بەوجۆرە نیە و بە لەبەرچاو گرتنی دوژمنکارییەکانی ئێران، یەکیەتی سۆڤیەت ئامادەی چارەسەرکردنی کێشەکە نیە.(٦)

ڕۆژی ١٣٢٤/١٠/٦(١٩٤٥/١٢/٢٧) وەزیری دەرەوەی ئەمریكاو بریتانیا، هەروەها بولارد باڵیۆزی ئینگلیز لە تاران، بەبێ ئەنجام دەربارەی كێشەی ئازەربایجان، مۆسكۆیان بەجێهێشت.

١- ئەم بەشە لە كتێبی ئازەربایجان كێشەی نێوان تاران، باكۆ و مۆسكۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥، نوسینی پرۆفیسۆر جەمیل حەسەنلی وەرگیراوە.

٢- ئازەربایجان كێشەی نێوان تاران، باكۆ و مۆسكۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥:
Nasrollah s.Fatemi. Oil Diplomacy Powdarkeg in Iran, p.279.

٣- ئازەربایجان كێشەی نێوان تاران، باكۆ و مۆسكۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥:
Foreign Relation of the US, 1945, Volume V,p 504-505

٤- هەمان سەرچاوە: Ibid, p.509

٥- هەمان سەرچاوە: Kuross A. Samii. Truman Against Statin in Iran: A Tale of Three Messages, Middle Eastern Studies, Januery 1987,Number 1, Volume 23,p 97.

٦- هەمان سەرچاوە: R. Bullard. The Camels Must Go London,1961.p.267, Foreing Relation of the US, 1945, Volume Vll,p, 518- 519

کۆمیسیۆنی سێ لایەنە دەربارەی ئێران

لە چوارچێوەی بڕیارەکانی کۆنفڕانسی پۆتسدام و کۆنفڕانسی، وەزیرانی دەرەوەی سێ وڵاتی هاوپەیمان لە جەنگی دووەمی جیهانیدا، ئەم سێ دەوڵەتانە لەسەر دانانی کۆمیسیۆنێک بۆ جێبەجێکردنی قۆناخەکانی تری پاشەکشەی سەربازەکانیان لە ئێران پێکهاتن و ئەرکی ئەو کۆمیسیۆنەیان بە شێوەی خوارەوە دیاریی کرد:

١- دەوڵەتانی بریتانیای مەزن، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکیەتی کۆماره سۆسیالیستییەکای سۆڤیەت لەسەر پێکهێنانی کۆمیسیۆنێکی سێ لایەنە دەربارەی ئێران ڕێککەوتن.

٢- کۆمیسیۆن دەبی لە کاروباری خۆیدا ئەو بەڵگانەی لەبەر چاو بێت کە لە ماوەی جێگیربوونی هێزەکانی سێ وڵات لە ئێراندا، ئابوری و دامودەزگای ئێران توشی زەرەر و زیان بوون و لەنێو دەوڵەتی ناوەندی و دانیشتوانی هەندێک ناوچە گیروگرفت پەیدا بووە. هەر سێ هێز دان بەوەدا دێنن کە لەم بارەیەوە هەندێک بەرپرسیارن، لەبەر ئەوە دەبێ هەوڵبدەن یارمەتیی ئێران بدەن بۆ بەدیهێنانی بارێکی ئاسایی لەو ناوچانەدا کە ڕازی بوونی هەموو لایەنەکانی دانیشتووی ئەوێ و ڕاگرتنی دۆستایەتیی نێوان ئێرانی لەگەڵ وڵاتانی تری تێدا بێت.

٣- بە مەبەستی کۆتاییهێنان بە نیگەرانییەکانی دەوڵەتی ئێران و نەهێشتنی هۆیەکانی گێره و کێشەی نێونەتەوایەتی، کۆمیسیۆن دەبێ خەریکی خێراتر کردنی دەرچوونی هێزەکانی سێ وڵات لە ئێران بێت، تا ئەو جێیەی کە بکرێ بۆ دابینکردنی ئەو ئەرکە پێشنیازە پێویستەکانی ئاراستەی دەوڵەتی ئەو سێ وڵاتە بکات.

٤- کۆمیسیۆن دەبێ ئاگاداری:

ئا- بەڵێنەکانی بریتانیای مەزن و یەکیەتی سۆڤیەت لە پەیمانی یانواری ١٩٤٢ دەربارەی ڕێزلێنانی سەربەخۆیی سیاسیی ئێران، دەسەڵاتدارییەتی، پاراستنی تەواویەتی خاکی ئێران بێت.

ب- دەبێ ڕاگەیەنراوی هاوبەشی سەرۆک ڕۆزڤێلت، ژەنەڕاڵ ستالین ئاغای چەرچل سەبارەت بە ئێران لە کۆنفرانسی تاران لەبەرچاو بێت.

٥- کۆمیسیۆن دەبێ بۆ ئاشتکردنەوە و لابردنی ئەو جیاوازییانەی کە لەنێوان دەوڵەتی ناوەندیی ئێران و هەندێک لە هەرێمەکانی وڵاتدا هەیە، ڕێنوێنی بدات و بۆ ڕێکخستنی شورای هەرێمەکان بەپێی دەستوری هەمیشەیی ئێران یارمەتیی دەوڵەتی ئێران بدات.

٦- پێشنیازەکانی کۆمیسیۆن- بەبێ پەسەندکردنیان لەلایەن سێ دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە تا ڕاگەیاندنیان بە دەوڵەتی ئێران- دەبێ بۆ هەموو ئێران بێت و هەروەها ئازەربایجانیش بگرێتەوە.

٧- یاساکانی ئێستا، لەو بەندانەی کە تەواوکەری دەستوری هەمیشەیین دەربارەی شورای هەرێمییەکان دەبێ سەرچاوەی کاربن، بەڵام کۆمیسێون دەبێ پێشنیاز و ڕێنوێنی پێویست دەربارەی هەرچەشنە گۆڕانکارییەک بۆ هەڵبژاردنی شورای هەرێمییەکان بدات. ماف و ئەرکەکانی شورا و هەروەها چۆنیەتی دابینکردنی دۆخی ئابوریی شوراکان ڕون بکاتەوە.

٨- کۆمیسیۆن هەروەها دەبێ ئامۆژگاریی و ڕێنوێنی پێویست ئاراستە بکات دەربارەی بەکارهێنانی ئازادیی زمان بۆ کەمە نەتەوایەتییەکان وەک: عەرەبەکان، تورکەکان و کوردەکان بۆ مەبەستی پەروەردەکردن و بارهێنان و مەبەستەکانی تر.

٩- لە پرۆسەی ڕێکخستنی ئامۆژگارییەکاندا، کۆمیسیۆن دەبی بە شێوەی نەپساوە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران و نوێنەرە ناسراوەکانی هەموو چین و توێژەکانی ناوچەکان لە وتووێژ و گفتوگۆدا بێت.

١٠- ســێ وڵاتــی هاوپــەیمان دەبــێ بەتــەواوی بــۆ ســەلماندنی ئامۆژگارییەکانی کۆمیسیۆن هەوڵبدەن کە دەوڵەتی ئێران وەک یاسا ئەوان بەکار بهێنێت و تێبکۆشێ لە ژیانی ڕۆژانەدا بەڕێوەبچن، یان جێبەجێ بکرێن.

١١- کۆمیسیۆن نابێ ئامۆژگاریی وا بدات کە ببێتە هۆی لاوازکردنی بنچینەی یەکیەتیی دەوڵەتی ئێڕان.

١٢- یەکــەم هەڵبژاردنــەکانی هــەرێمیی دەبــێ لــەژێر چــاودێریی کۆمیسیۆن بەڕێوە بچن[١].

١- ئەرشــیفی وەزارەتــی دەرەوەی ڕوســیەی فیــدراتیف ئــو١، د ٨، پ ٢، لاپــەرەی ٧ و ٨ دیسـێمبەری ١٩٤٥. بڕوانــە کۆمەڵــەی ژیانــەوەی کوردسـتان، لاپـەڕەی ١٦٦ و ١٦٧، نوسـینی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، ٢٠٠٤، هەولێر.

خەباتی ڕۆشنبیریی و دانانی چاپخانە و بڵاوکردنەوە ڕۆژنامە و گۆڤار

چاپخانەی کوردستان لە کتێبی وەرگێرانی کۆماری کوردستان ١٩٤٦، ویلیام ئیگلتن جۆنزی، وەرگێڕانی سەید محەمەدی سەمەدی وەرگیراوە
ڕیزی پشتەوە، ڕاوەستاو: مستەفا ئەیوبی، عەزیز نانەوازادە، ساڵح کاکاغازادە، ڕەحیم یەعقوبی، عەبدوڵا دەباغی و ڕەحیم شەمع ئەفروز.
ڕیزی پێشەوە لە ڕاستەوە: ڕەحمان ڕزگەیی، حوسێن فەقێ زادە، سەعید زەرگەیی، موتەلب شێخ محەمەدی، یوسف ئەورامی.
دوو کەس کە لەسەر کورسیی دانیشتوون، لە ڕاستەوە: سەدیق عەلایی، قادر مودەرسی.
دوو کەس کە لەسەر زەوی دانیشتوون لە ڕاستەوە: محەمەد شاپەسەند، ئیبراهیم کەریمی.

هەوڵەکانی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و دواتریش حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ بەدەستخستنی دەزگایەکی چاپ بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامە و بەرهەمەکانی کوردستان بە سەریگرت و یەکیەتی سۆڤیەت دوو دەزگای چاپی بە حیزبی دیموکراتی کوردستان فرۆشت. یەکەم دەزگا بە ناوی چاپخانەی کوردستان لە مهاباد دانرا و ئەویتریش لە بۆکان کەوتە کارکردن. هاتنی ئەو دەزگای چاپانە بۆ کوردستان، بە ڕادەیەکی زۆر گەشەیان بە بواری فەرهەنگیی و ڕۆشنبیریی ناوچەی موکریان دا.

بەرلە دانانی چاپخانە لە مهاباد، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، گۆڤاری نیشتمان، دیاریی کۆمەڵە بۆ لاوان، ڕۆژژمێری کوردیی و

هەروەها ژمارەیەک لە گۆڤاری "ئاوات"ی لە ئاگۆستی ١٩٤٤ لە چاپخانەی ئەرمەنییەک لە تەورێز چاپکردبوو. ئیتر دوای دانانی چاپخانە لە مهاباد و دواتریش لە بۆکان، حیزبی دیموکرات گۆڤاری کوردستان و ڕۆژنامەی کوردستانی لە مهاباد و گۆڤاری "هەڵاڵە"، گۆڤاری "گڕوگاڵی منداڵان" و "هاواری کورد"ی لە چاپخانەی بۆکان چاپ دەکرد. یەکەم بەرهەمی چاپخانەی بۆکان، بڵاوکردنەوە مێژووی زنجیرەی شێخەکانی نەقشبەندیی بوو. لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان بە ناوونیشانی "هەوەل دەرکەوتی چاپخانەی بوکان" نوسیویەتی:

- (روژی ١٣٢٤/١١/٢٤ هەوەل دەرکەوتی چاپخانەی بوکان (سلسلەی مشایخی نقشبندی)مان وەدەست کەوت کە بو بە مایەی چاورونی و دلخوشی کارگەرانی ادارەی روژنامە و چاپخانەی کوردستان لە خودا دەخوازین، موئسسین و کارگەرانی چاپخانەی بوکان سەربەرز و لە خذمەتی ملیدا موفق بن[١].)

پێش ئەوەی حیزبی دیموکرات بۆ خۆی بە ئاشکرا لە بەشێکی ئازادکراوی کوردستاندا گۆڤار و ڕۆژنامە بڵاوبکاتەوە، گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ئەزمونی چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی هەبوو. پێشتر لە سەردەمی بزوتنەوەی سمایل ئاغای سمکۆدا (١٩٢٢) هەفتەنامەی "ڕۆژی کورد- شەوی عەجەم" کە دواتر ناوی گۆڕا بۆ "ڕۆژی کورد" و سەرئەنجام بوو بە "کورد"، لە چاپخانەی "غیرەت" لە ورمێ بڵاوکردبۆوە کە "مەلا محەمەدی تورجانی زادە" سەرنوسەری بوو. لەو بارەیەوە محەمەد تەمەدون ئاماژە بۆ ئەو ڕۆژنامەیە دەکات و دەڵێت:

- (دوای ئەوە کە ناچاربووم ڕابکەم، سمکۆ فەرمانیدا دەست بەسەر کتێبخانە و چاپخانەکەم لە شارمی ورمێدا بگرن. مەلا محەمەدی تورجانی زادە ڕاسپێردرا ڕۆژنامەیەکی کوردیی لەوێ لە چاپ بدات. سمکۆ ناوی چاپخانەی "تەمەدون"ی گۆڕی و تابلۆی چاپخانەکەی هەڵگرتبوو و تابلۆی چاپخانەی "غیرەت"یان لە جێی هەڵواسی بوو[٢].)

حیزبی دیموکراتی کوردستان یەکەم ژمارەی کوردستانی بە شێوەی گۆڤار و بە ناوی "ئۆڕگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان" لە سەرماوەزی ١٣٢٤، کۆتایی نۆڤێمبەری ١٩٤٥ بڵاوکردەوە. لەو ژمارەیەیدا ئاماژەی بۆ دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان کرد و هەردوو گۆڤار و ڕۆژنامە تا هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان لە کارەکەیاندا بەردەوام بوون. گۆڤاری کوردستان ٩ ژمارە و ڕۆژنامەی کوردستان ١١٤ ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە. لە ڕەوتی نوسراوەکانی ئەم کتێبەدا ئاماژە بە بەشێک لە نوسینەکانی دەکەم.

یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان ڕۆژی ١٣٢٤/١٠/٢٠(١٩٤٦/١/١٠) بە ئاهەنگێک بە بۆنەی کردنەوەی چاپخانەی کوردستان و ناساندنی بەرپرس و کارگێڕانی گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکرایەوە. لەو ئاهەنگەدا کە کاتژمێر ١٧:٠٠ ڕۆژی ١٣٢٤/١٠/٢٠(١٩٤٦/١/١٠)، لە بینای ڕۆژنامە و گۆڤاری "کوردستان"دا بەڕێوەچوو، بەڕێوەبەران و کارگێڕانی بەشی ڕاگەیاندنی گۆڤار و ڕۆژنامە ناسێندران. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان بە ناونیشانی "جیژنی کردنەوەی ادارەی روژنامەی کوردستان"، نوسی:

- (ڕۆژی ٢٤/١٠/٢٠ ساتی ٥ی پاش نیوەرو لە ادارەی روژنامە و کوواری "کوردوستان" بە مناسبەتی کردنەوەی ادارە و بلاوکردنەوەی هەول ژمارەی روژنامەی کوردستان جیژنیکی بە شەوکەت گیرا. علمای اعلا و اعضای حزبی دیموکرات و نوینەرانی نقاطی کوردستان و تجار و محترمینی مهاباد و زور لە ئاغایانی طراف لەم جیژنەدا حضوریان بو. لە پیشدا جنابی حاجی باباشیخ بە نطقیکی کورت جلسەی افتتاح فەرمو و لە ضیمن دا لە جنابی ئاغای قاضی محمد رەئیسی حیزبی دیموکرات و پیشوای ملی و دینی کوردستان زور تمجید و تحسینی کرد و فەرموی: "وجودی وی بومە غنیمتە و هەر ئەو دەتوانی کەشتی کوردوستان بەنیو شەپولی سیاسەت دا بگەیەنیتە ساحیل."

لە دوای ئەو، ئاغای سید محمد طەزادە معاونی حزبی دیموکرای لە لایەن پیشوای معظمەوە خیر مقدمی بە جنابی حاجی بابا شیخ و

سایر محترمین کە لە جلسەدا حضوریان بو و اظهار و مبارکبادی کردنەوەی ادارەی روژنامەی لە هەموان کرد و:

١- آغای قادر مدرسی بە سەروکی بنگای چاپخانە و عەلی خسرەی بە مدیری داخلی چاپخانە معرفی کرد.

٢- آغای سید محمدی حمیدی بە مدیر و سەردەبیری روژنامە و گوواری کوردستان ناساند.

لە پاش وی آغای سید محمد حمیدی پاش خیرمقدمی بە جنابی آغای حاجی باباشیخ عرض کرد و مراتبی تشکر و سوپاس گوزاری خوی بە حضوری علمای اعلا و سەرانی حزبی و محترمین گەیاند و وتی: روژی بیستەمی مانگی بەفرانبار "دی ماە" ١٣٢٤ روژیکە کە ئەستیرەی خوشبەختی کورد هاتوتە درەوشین لە نەتیجەی کوششی جەوانانی بەغیرەت و پیرانی صاحب تدبیر توانیمان چاپخانەیەکی وا کە بتوانی دەگەل چاپخانەی شارانی گەورە بەرابەری بکا، بکرین و لە "مهاباد" کە امیدوارم لە ماوەیەکی کەمدا ببیتە هەوەل شاری تاریخی کوردوستان وەکارخەین. ئیمە کە سالها و بەلکو قەرنەهایە آرەزومان دەکرد کە روژی بتوانین بە زمانی شیرنی کوردی کە دەتوانی دەگەل زیندوترین زمانی دونیا بەرابەری بکا بخوینین و بنوسین و خاوەنی مطبوعات و انتشارات بین، راستی ئەم آرزوە بو ایمە خەیال بوو و باوەرمان نەدەکرد روژی بتوانین بهینینە عمەل، وەلی حقتعالی مرحمتی فەرمو خەیالی ایمە صورتی عملی بەخۆی پۆشی. هەوەل ژمارەی کوردوستان چاپ و بلاوکرایەوە. "بە هەر یەک لە حضار ١ نسخە روژنامە پیشکەس کرا" ایمە کە تا چەند سال لەمەوبەر هیچ اختیاراتمان نەبوو و حتی لباس دەبەر کردن و جولانەوەمان بە دەس خومان نەبوو ایستا بحمدواللە بەند بەندی زنجیری اسارتمان پساند و تەواوی اموری کوردوستان بە دەستی خومان ادارە دەکەین و ئەوەتا ئەورو جیژنی کردنەوەی ادارەی روژنامە و گووار و بلاوکردنەوەی هەوەل ژمارەی "کوردوستان"مان گرتوە و ثبات دەکەین کە کورد هەر چەندە دولی استعمار بو نابودی ئیمە و قوربانی مادی و معنومان دا و دیسان دەیدەن، قەت نەمردوە و هەرگز نامری و ئەم موفقیتە بە

حضرتی آغای قازی محمد سەروکی حزبی دیموکرات و پیشوای معظمی کوردوستان و جنابی آغای حاجی باباشیخ سەروکی دەولەتی خودمختاری کوردوستان تبریک پیشکەش دەکەم و پیش کەوتنی تەواوی برایانی حزبی و کارگەرانی چاپخانە لە خودا دەخوازم.

لە دوایدا بەم ترتیبە احساسات نواندرا.

١- دوو نەفەر شاگرد مدرسەی سرودی ملی کوردوستانیان خویندەوە و ضمنی سرودەکە یاد آوەریان زور لە پیاوە رابردوکانی کورد کرد و بەشیکی سرودەکە لە مدحی پیشوی معظمی کوردوستان دا.

٢- آغای ابراهیم آغای ادهم لە لە روسای مەنگورە وتی: مەنگور آمادەیە تا آخر نەفەری دفاع لە کوردوستان بکا.

٣- آغای قاسم آغای ایلخانی زادە کە لە اعضای قدیمی و محبوبی حزبی دیموکراتە نطقیکی بەتینی دایر بە برایەتی و یەکیتی ایراد کرد و لەو جەوانانەی کە لە سالانی پیشودا و حتی لە دەورەی استبداد دا لە کاتیکا کە کورد هیچ اومیدی رزگاری نەمابوو کوبونەتەوە و بو رزگاری کوردان هەولیان داوە سوپاس و قدردانی کرد و فەرموی "انفضل للمتقد"

٤- آغای صدیق حیدری بیاناتیکی مهیجی کرد و آفرینی لی کرا. لەم آنەدا کە حضار لەنیو شادی و چەپلەریزان دا غرقی شادی بون چرابەرق هەلبو و چاپخانە دەستی کرد بە کار و حضار بو دیتنی چاپخانە بانگ کران. دەستە دەستە آغایان دەستگای چاپخانەیان دیدن کرد و جیژن ساتی ۷ ی پاش نیوەرو تەواو بو[٣].)

شایانی باسە جگە لە قادر مودەرسی، عەلی خەسرەی و سەید محەمەدی حەمیدی بەڕێوەبەر و سەردەبیری گوڤار و ڕۆژنامەی کوردستان، سەعید ڕزگەیی[٤] و محەمەد شاپەسەندیش لە چاپخانەی کوردستاندا هاوکارییان کردووە لە چاپ و بڵاوکردنەوەی گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردستاندا.[٥]

حیزبی دیموکراتی کوردستان دوای بڵاوکردنەوەی گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردستان، گۆڤارێکی ئەدەبیی، سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆ لاوان بڵاوکردەوە کە ناوی "هاواری نیشتمان" بوو. یەکەم ژمارەی هاواری نیشتمان "بڵاوکراوەی بیری یەکیەتی جەوانانی دیموکرات" لە

خاکەلێوەی ١٣٢٥ (٢١ی مارسی ١٩٤٦) واتە یەکەم ڕۆژی نەورۆز بڵاوکرایەوە. هاواری نیشتمان لەژێر چاودێریی و بەرپرسیاریی سەدیق ئەنجیریی ئازەردا بڵاودەکرایەوە.

جگە لەوە لە چاپخانەی بۆکانیش کە دوای ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان دانرا، سێ گۆڤاری تر بە ناوی "هەڵاڵە"، "هاواری کورد" و "گڕوگاڵی منداڵانی کورد"ەوە بڵاوکردەوە. یەکەم ژمارەی هاواری کورد لە مانگی ڕەزبەری ١٣٢٤ (کۆتایی سپتێمبەر ـ سەرەتای ئوکتۆبەری ١٩٤٥) و یەکەم ژمارەی گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد لە ڕۆژی یەک شەممە ١٩٤٦/٤/٢١دا بڵاوبۆوە. گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد یەکەم گۆڤاری تایبەت بە منداڵانی کورد بوو، سێ ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە. دوکتۆر هیمداد حوسێن هەر سێ ژمارەکەی لە کتێبی "ڕۆژنامەی کوردیی" لاپەڕەکانی ٨١٥- ٨٩٨ دا بڵاوکردۆتەوە. هەروەها یەکەم ژمارەی گۆڤاری هەڵاڵە، لە ڕەشەمەی ١٣٢٤ (کۆتایی فێبروای ـ سەرەتای مارسی ١٩٤٦) دا بڵاکراوەتەوە. ئەنوەر سوڵتانی لە وتاری "بۆکان لە مێژوودا" کە لە سایتی بۆکاندا بڵاویکردۆتەوە، دەنوسێت:

- (گۆڤاری "هەڵاڵە" یەکەم چاپەمەنییە کە لە بۆکان بڵاوکرابێتەوە. گۆڤارەکە لە سەردەمی کۆماری کوردستان (١٩٤٦) لە چاپخانەیەک چاپکراوە کە نەمر حەسەن قزڵجی بەرێوەبەری بووە. شوێنی چاپخانەکە سەر حەوزە گەورەکەی بۆکان و ڕووبەڕووی خورێنگ بوو کە دواتر کرا بە کارگەی قەندی نەمر حاجی قاسمی کەریمی. نەمر هەژاری موکریانی یاریدەدەری قزڵجی بوو لە ئامادەکردنی هەڵاڵەدا. یەکەم ژمارەی لە ڕەشەمەی ١٣٢٤ (١٩٦٤) و سێیەم- واتە دواژمارەی لە بانەمەڕی هەمان ئەو ساڵەدا بڵاوکراوەتەوە. کاک موحسین قزڵجی لە کتێبی "سەرجەمی بەرهەمی حەسەنی قزڵجی" دا دەقی هەر سێ ژمارەکەی بڵاوکردۆتەوە.)

شایانی باسە جگە لە نوسەرانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، نوسەران و شاعیرانی ئەو سەردەمەی باشوری کوردستانیش ڕۆڵی گرنگ و دەستی باڵایان هەبووە لە دەرکردنی ئەو گۆڤارانە و ڕۆژنامەی کوردستاندا.

١- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی ١٤، لاپەڕەی ٣، چوارشەممە ٢٤ ی ڕێبەندانی ١٣٢٤، ١٣ی فیوریەی ١٩٤٦.
٢- باردۆخی ئێران لە شەڕی یەکەمی جیهانییدا، لاپەڕەی ٣٧٠- ٣٧١، محەمەد تەمەدون.
٣- ڕۆژنامەی کوردستان، لاپەڕەی ٤، ژمارەی ٣، ڕۆژی دوشەممە ١٣٢٤/١٠/٢٤ (١٩٤٦/١/١٥).
٤- ڕۆژنامەی کوردستان، لاپەڕەی ٢، ژمارەی ٦، دوشەممە ١٣٢٤/١١/١ (١٩٤٦/١/٢١).
٥- ڕۆژنامەی کوردستان، لاپەڕەی ١، ژمارەی ٢١، شەممە ١٣٢٤/١٢/١١ (١٩٤٦/٣/٢).

پێکهێنانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان

دۆخی کوردستان لە بواری چەکداربوونی خەڵکو ئەندامو لایەنگرانی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا، بەپێچەوانەی دۆخی ئازەربایجان و فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان بوو. لە کوردستان دوای ڕاکردنی سوپای ئێران لە ورمێ و مهابادو ناوچەکانی تر لە ساڵی ١٣٢٠(١٩٤١) دا، زۆربەی خەڵک و هۆزەکان پڕچەک ببوون. کاتێک سەرتیپ درەخشانی ڕۆژی ٢٢ی سەرماوەزی ١٣٢٤ (١٣ی دیسێمبەر ١٩٤٥) فەرمانی بە لەشکری سێی تەورێز و چواری ورمێ دا کە خۆیان بەدەستەوە بدەن و سەربازگەی ورمێ چەککرا، ڕوسەکان ١٢٠٠ تفەنگ و چەند دۆشکە و چەند تۆپی مارکی ئێرانییان لەگەڵ ١٢ ئوتۆمبیلی بارهەڵگر، دە ئوتۆمبیلی سەربازیی و جیپی کۆنەی ئەمریکیان دا بە حیزبی دیموکرات کە گەشە بە بزوتنەوەی کوردستان بدات[1].

بەنوسینی ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی دەیەمیدا، هێزی تۆپخانەی کوردستان بەگوێرەی پرۆگرام لە دووی ڕێبەنداندا بۆ ماوەی دە خولەک بەشانازیی سەربەخۆیی کوردستانو ناساندنی سەرکۆماری کوردستان، تەقەی کرد کە لە جێی خۆیدا ئاماژەی بۆ دەکەم.

ڕێبەرانی حیزبی دیموکرات بۆ کۆکردنەوەی چەکدارەکان لە حیزبدا و ڕێکخستنیان، بڕیاریدا لە مهاباد هێزێکیان بە پرۆگرام و یاسای نوێ لێ پێکبهێنێت و لە ناوچەکانیشدا، چەکداریی خێڵەکان بکێشێتە ژێر فەرمان و لە داکۆکیی کردن لە کۆمار و دەستکەوتەکانیدا سودیان لێ وەربگرێت. بۆ ئەو مەبەستە محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی بەرپرس کرا کە سەرەتا ئەفسەرانی ئەرکانی ئەو سوپایە دەستنیشان بکات. لە مهاباد سەرەتا ٧٠ ئەفسەر و دواتریش ٤٠ پلەدار و ١٢٠٠ پێشمەرگەیان لە دەستە، گورهان و گورداندا ڕێکخست و سەیفی قازی بە فەرماندەی هێزی کوردستان و محەمەد نانەوازادەی بە فەرماندەی هێزی ناوەندیی حیزبی دیموکراتی کوردستان دیارییکران. زۆربەی ئەفسەرەکان بۆ بەڕێوەبردنی کار و بەرپرسیاریی حکومەت دانران[2].

محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی لە کتێبی کۆماری کوردستان ١٩٤٦، ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە

سەلاحەدین کازمۆڤ کە پلەی سەروانیی هەبوو لە سوپای سۆڤیەتدا و خەڵکی مهاباد "کاکاغا"یان پێدەگوت، هاوکاریی حیزبی دیموکراتی کوردستانی کرد لە ڕاهێنانی پێشمەرگەکان کە چۆن تفەنگ، دۆشکە و نارنجۆک بەکاربهێنن، هەروەها لێخوڕینی بارهەڵگرەکان و ئوتۆمبێلە سەربازییە قورسەکان و جیپەکان[٣].لەم بارەیەوە مەنافی کەریمی لە وتووێژێکیدا لەگەڵ ئیسماعیل مستەفازادە کە بە زمانی فارسیی کردویەتی و لە گۆڤاری دوومانگەی ڕوانگە، ژمارەی ١٥، گەلاوێژی ١٣٨٢ جولای ٢٠٠٣ دا، بڵاوکراوەتەوە و حەسەنی قازی وەرگێڕاوەتەوە سەر زمانی کوردی دەڵێت:

- (ئەو کەسانەی کە دەیانەویست ببنە پێشمەرگە و پەروەردەی نیزامی ببینن دەچوونە سەربازخانەکان بۆ پەروەردە کردنیان. سەرکردەیەک بە نێوی کاکاغا کە لە شووڕەوییەوە هاتبوو، دەستی بەکار کرد.)

دوای پێکهێنانی ئەو هێزە لە مهاباد و ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان، سەرکردایەتی ئەرکانی هێزی ناوەندیی حیزبی دیموکرات لە نامەیەکدا بە ژمارەی ٣٧ - ١٣٢٤/١١/١٥ ناوە سەربازییەکانی سوپای ئێرانی لە

کۆماردا گۆڕی و ناوی کوردیی بۆ هەر یەک لە بەشەکان و پلەدارەکان دانا. ڕۆژنامەی کوردستان بڕیاری گۆڕینی ئەو ناوانەی بڵاوکردەوە:

ژمارە ٣٠ برواری ١٥-١١-٢٤

ادارەی روژنامەی میللی کوردستان

بەرگەیەک لە القابی قەدیم کە بە تازەگی لە دانیشتوی ئەفسەراندا تصویب کراوە لەگەل دەنیردریت پیویستە لە روژنامەیدا دەستور بە چاپ کردنی دەفەرمون.

اصطلاحات قدیم	اصطلاحات تازە
١- سەرباز:	پیش مەرگە
٢- جوگە :	لیزگە
٣- گروە :	قول
٤- دەستە:	دەستە
٥- گورهان:	چل
٦- گردان :	لک
٧- هەنگ :	پول
٨- تیپ :	تیپ
٩- لشکر :	لشکر
١٠- سپاه :	هیز
١١- وەکیل گروهی یەک:	قولی یەک
١٢- وەکیل گروهی دو:	قولی دو
١٣- وەکیل گروهی سە:	قولی سە
١٤- جوگە:	لیزگە
١٥- سەر جوگە:	سەر لیزگە
١٦- گروبان ٣ :	سەرقولی ٣
١٧- گروبان ٢ :	سەرقولی ٢
١٨- گروبان ١ :	سەرقولی ١
١٩- واحد :	گەل
٢٠- استوار ٢:	سەردەستە ٢
٢١- استوار ١:	سەردەستەی ١

٢٢- سەرکار سایر دەرجەدارا: برا
٢٣- زور باش: زیاتر- فدا- کارم
٢٤- ئەفسەر : سەرکردە
٢٥- ستوان یەک : ناودار یەک
٢٦- ستوان دو : ناودار دو
٢٧- ستوان سی : ناودار سی
٢٨- سەروان : سەربەرز
٢٩- سەرگورد : سەرلک
٣٠- نایب سەرهەنگ: سەرپولی ٢
٣١- سەرهەنگ : سەرپولی یەک
٣٢- سەرتیپ : سەروەر
٣٣- سەرلشکر : سەردار
٣٤- سپهبد : سەرهیز

سەروکی ستادی هیزی مەرکەزی دیموکراتی کوردستان- مرادی

لە لاپەڕەکانی دواییدا ئاگاداری چالاکییەکان هێزی پیشمەرگەی کوردستانو (بەیعەتی) پێشمەرگە لەگەڵ پێشەوا قازی محەمەدو کۆماری کوردستان دەبین. هەروەها دوای پەیوەستبوونی هێزی پێشمەرگەی بارزانییەکان کە لە جێی خۆیدا ئاماژەی بۆ دەکەم، حکومەتی کوردستان گۆڕانکارییەکی زۆری بەسەر ڕێکخراوی پێشمەرگە لە مهاباد و ڕاکێشانی پێشمەرگەی خێڵەکانی لایەنگریی کۆماری کوردستان و حیزبی دیموکرات هێنا و چوار ژەنەڕاڵی بۆ کۆماری کوردستان دانا کە بریتی بوون لە: محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی، عومەرخانی شکاک، محەمەد ڕەشید خانی قادر خانزادی (ناسراو بە حەمە ڕەشید خانی بانە) و مەلا مستەفا بارزانیی. جگە لەوانە، کۆماری کوردستان تیپێکی میوزیکی هەبوو کە لە سەردەمی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستاندا دامەزرابوو، لە بۆنەکاندا بۆ ژەنینی سرود و ئاهەنگی شۆڕشگێرانە کەڵکیان لێ وەردەگرت.

١- کۆماری کوردستان ١٩٤٦ ویلیام ئیگلتن جۆنز، وەرگێڕانی محەمەد سەمەدی، لاپەڕەی ١٤٠- ١٤١.

٢- هەمان سەرچاوە، لاپەڕەی ١٤١.

٣- هەمان سەرچاوە.

حکومەتی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە نێوان خودموختاریی و سەربەخۆییدا

دوای ٢١ ی سەرماوەزی ١٣٢٤، لە ماوەی دە ڕۆژدا، سوپا، ژاندارمەریی، شارەبانیی و ئیدارەکانی دەوڵەتیی، چوونە ژێر فەرمانی حکومەتی نوێی ئازەربایجانەوە و لەسەر پرۆگرامە پەسەندکراوەکانی پەرلەمانی نەتەوەییان ڕۆیشتن. لە تەورێز ئاسایش و ئەمنییەت جێیگرت و دز و تاوانبارەکان مەیدانیان پێ تەنگ کرا، تەنانەت سدقیانی بەڕێوەبەری ژوری بازرگانیی تەورێز کە لە سەرەتادا دەیویست لە تەورێز بڕوات، لە بڕیاری خۆی پەشیمان بووەوە و داکۆکیی لە حکومەت کرد.

میر جەعفەر باقرۆڤ سەبارەت بە بارودۆخی ئازەربایجان، نامەیەکی ئاراستەی ستالین کرد و نوسی: **(هیوا ئاپریک سەرۆکی کۆنسوڵخانەی ئەمریکا لە تەورێز گوتوویەتی، کاربەدەستانی ئەمریکا دژی بزوتنەوەی دیموکراتییخوازانە لە تەورێز نین، بەڵام ئەوان بە تەواویی ئاگاداری دەستتێوەردانی ئاشکرای ڕوسەکانن لەو ڕووداوەدا.)**

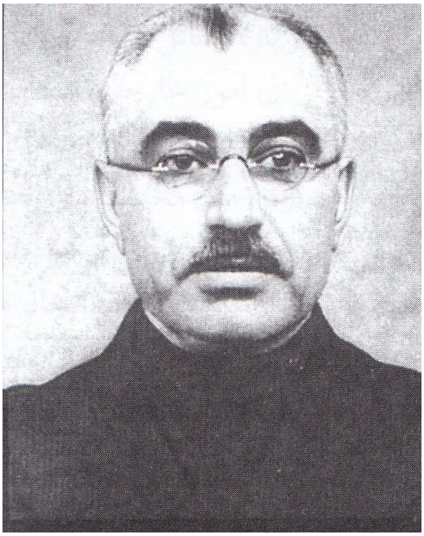

میرجەعفەر باقرۆڤ سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجانی سۆڤیەت

باقرۆف پێش وەرگرتنی وەڵام لە مۆسکۆ، بە هۆی یاقوبۆف کۆمیسێری کاروباری ناوخۆ و یملیانۆف کۆمیسێری ئەمنیەتی ناوخۆوە بە ئاتاکیشیۆف، ئیبراهیمۆف و حەسەنۆف بەرپرسانی کاروباری ئازەربایجان و ژەنەراڵ ڕۆسۆڤی ڕاگەیاند کە لە کارەکانیاندا بە جیددیی نهێنی بپارێزن. لەو بەڵگەنامەیەیدا هاتبوو: **(لە زانیارییەکانی گەیشتوو بە سەرۆک "مەبەست باقرۆڤە- نوسەر" دەردەکەوێت فەرمانبەرانی ئێمە زیادتر لە پێویست بە ئاشکرا یارمەتی هاوڕێیانی ناوچەیی دەدەن. هاوڕێ سەرۆک بە پێویستی دەزانێت کە ئێوە و بە ڕێگەی ئێوەوە هەموو فەرمانبەرەکانمان هۆشیار بکەینەوە کە لەبیرتان نەچێت ئێوە لە وڵاتی بێگانەدان و دەبێت نهێنیکاریی لەبەرچاو بگرن. دەبێت بزانن کە نە تەنیا ئێرانییەکان، بەڵکوو ئینگلیزەکان، ئەمریکاییەکان، تورکەکان و هی تریش، کار و کرداری ئێوە و هەموو سۆڤیەتییەکان لەژێر چاودێرییاندایە... دەستتێوەردانی ئاشکرای لە ڕادەبەدەری هاوڕێیان لە کاروباری ئازەربایجاندا، ڕاوێژکردن لە کارەکانیاندا و ڕاسپاردەکانی ئاشکرا بە فیرقەی دیموکرات و گروپە پارتیزانەکان، نەک هەر نابەجێیە، بەڵکوو لە زۆر لایەنەوە زیانبەخشن. هاوڕێ سەرۆک ئامۆژگاریی دەکات کە لە کار و پەیوەندییەکانی هاوڕێیانی ئێمە لەگەڵ هاوڕێیانی ناوچەیی، نهێنی و نهێنیکاریی پێویستە[1].)**

دوای چەککردنی سوپا لە ئازەربایجان، ڕێ بە سەرتیپ درەخشانیی فەرماندەی لەشکر، سەرهەنگ وەرەهرام سەرۆکی نوسینگە و حەوت ئەفسەری تر درا کە بە فڕۆکە بچن بۆ تاران. بەڕێکردنیان لە لایەن پیشەوەرییەوە، جێی ڕەزامەندیی باقرۆف نەبوو، بە هۆی هاوڕێیانیەوە بە پیشەوەریی ڕاگەیاند کە لەم جۆرە کاتانەدا پلە و قورسایی خۆی ڕابگرێت[2].

هەر کە سەرتیپ درەخشانیی و هاوڕێیانی گەیشتە تاران، گیران و زیندانییکران. پیشەوەریی دژی ئەو کردەوەیەی دەوڵەتی ئێران لە ڕۆژنامەی ئازەربایجاندا نوسی: **(زیندانییکردنی درەخشانیی و ئەفسەرەکانی تر، کارێکی ناعاقڵانەیە. درەخشانیی بە ویستی خۆی تەسلیم نەبووە، بەڵکوو ئەوە سەرباز و ئەفسەرەکان بوون کە نەیانویست تەقە لە خەڵک بکەن. حکومەتی تاران بە زیندانییکردنی درەخشانیی، جارێکی تریش پێشانیدا کە لە هیچ تاوانێک سڵ ناکاتەوە. ئەگەر ئێمە حکومەتی نەتەوەیی و هێزی چەکداریی خۆمان نەبێت، تاران دەتوانێت هەموو شتێک لە ئێمە بسەنێت. ئێمە چەندان جار پاراستنی سەربەخۆیی و تەواویەتی خاکی ئێرانمان ڕاگەیاندووە، بەڵام تاران بۆ لەناوبردنی ئەو سەربەخۆییە، هەر ڕۆژەی پەنا بۆ فێڵ و تەڵەکەیەکی نوێ دەبات. ئەگەر کارەکان بەم جۆرە بچنە پێشەوە، ئێمە ناچاردەبین کە بە تەواویی لە ئێران جیاببینەوە و دەوڵەتی سەربەخۆی خۆمان دابمەزرێنین. چارەیەکی تر نیە. ناچارین بە ئێوە بڵێین "سیزینکی سیزدە، بیزیمکی بیزمدە" واتە "هی خۆتان بۆ خۆتان، هی خۆشمان بۆ خۆمان- وەرگێڕ". لێمانبگەڕێن و ڕێ بدەن ماڵی خۆمان بۆ خۆمان بەڕێوەببەین(٣).)**

لەبەرئەوەی کە ئەندامانی حکومەتی نەتەوەیی لە کاروباری بەڕێوەبەرایەتیدا ئەزمونیان نەبوو، داوایان لە کاربەدەستانی سۆڤیەت لە باکۆ کرد کە بۆ هەر وەزارەتخانەیەک، بە لایەنی کەمەوە ڕاوێژکارێکی نارەسمیی دابنێن، لەبەرئەوەی بۆ جێبەجێکردنی ئەو داوایە بڕیاری مۆسکۆ پێویست بوو، باقرۆف ڕۆژی ١٩ دیسێمبەر لە نامەیەکیدا بۆ ستالین، مۆلۆتۆڤ، بێریا و مالنکۆڤ، نوسی: **(حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان دەستی بە چالاکییەکانی کردووە، چونکە ئەندامانی حکومەت ئەزمونی پێویستیان لە بەڕێوەبردنی کارەکانیاندا**

نیە، پێویستیان بە ڕێنمایی هەیە. هاوڕێیانی تەورێز داوا دەكەن بۆ هەر وەزیرێک، ڕاوێژكارێک لە فەرمانبەرانی ئێمە لەوێ دابنرێن. بە ڕای ئێمە دەكرێت هاودەنگیی لەگەڵ هاوڕێیانی تەورێز بكەین. بەم بۆنەیەوە خەریكی دەستنیشانكردنی كەسانی پێویستین. چاوەڕوانی بڕیاری ئێوە دەكەین(٤).)

ڕۆژی ٢٤ ی دیسێمبەر، وەلامی مۆسكۆ بەو پێشنیازە، ئەرێنی بوو. مۆلۆتۆڤ لە بروسكەیەكی نهێنیدا كە بە ژمارە ١٨٥ ڕەوانەی باقرۆڤی كرد، ڕایگەیاند: **(بۆ یارمەتیدانی وەزیرەكانی حكومەتی نەتەوەیی ئازەربایجانی ئێران، لەگەڵ پێشنیازی ئێوە بۆ ناردنی ڕاوێژكار هاودەنگیی دەكرێت. بۆ ئەو مەبەستە سەرنج بە دەستنیشانكردنی هاوڕێیان بدەن كە لەوێ كارەكانیان بە باشیی بەڕێوەببەن و هاوولاتیی بوونی سۆڤیەتیی خۆیان ئاشكرا نەكەن(٥).)**

ڕۆژی ٢٦ دیسێمبەر، ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و ئاتاكیشیۆڤ هەیئەتی سێ كەسەی باكۆ لە تەورێز لە نامەیەكدا بۆ باقرۆڤ، ئەنجامی وتووێژەكانیان لەگەڵ پیشەوەریی سەبارەت بە كەڵكوەرگرتن لە كەسانی ڕەوانەكراو لە وەزارەتخانەكاندا، ئاگاداركردەوە. بڕیاردرابوو كەسێک لە وەزارەتی ناوخۆ و كەسێک بۆ پێكهێنانی هێزەكانی پۆلیس و كەسێكیش بۆ كاروباری ئیتلاعاتیی دابنرێت. گوترابوو لە وەزارەتی داراییدا دەكرێت لە محەمەدۆڤ كەڵكوەربگرن كە پسپۆڕی ئابوری و ماڵییە. هەروەها لە وەزارەتی سوپای نەتەوەیی، كشتوكاڵ، دادوەریی و بازرگانیی، پێویستیان بە فەرمانبەری بە ئەزمون هەیە. لە وەزارتەكانی زانست و تەندروستیدا، دەكرێت لە فەرمانبەرانی خوێندنگە و نەخۆشخانەكانی سۆڤیەت لە تەورێز كەڵكوەربگیرێت.

دوای تێپەڕبوونی چەند ڕۆژ، هەیئەتی سێ كەسیی لە نامەیەكی تردا داوایان لە باقرۆڤ كرد كە بۆ پەروەردەكردنی كادیرانی ناوچەیی، بە زوویی دە مامۆستای خاوەن ئەزمون بنێرن بۆ تەورێز. میر جەعفەر

باقرۆڤ بە غەفارزادە سکرتێری حیزبی کۆمونیستی ئازەربایجان و یملیانۆڤ کۆمیسێری ئەمنیەتیی، فەرمانیدا کە لە ماوەی دە ڕۆژدا، کەسانی پێویست دەستنیشانبکەن و دوای کۆنترۆڵکردنی هەمەلایەنە و وتوویژ لەگەڵیاندا، تا پانزەی جانواری ١٩٤٦ بیاننێرن بۆ تەوریز، تا هاوکاریی لەگەڵ هاوڕێیان بکەن(٦).

دوای پشوودانی مانگی موحەرەم، پەرلەمانی نەتەوەیی لە ڕۆژی ٢١ ی دیسێمبەردا دەستیکردەوە بە چالاکیی و پەسەندکردنی یاساکانی. لە یاسای پەیوەندییداردا بە سوپای نەتەوەییەوە، پەرلەمان حکومەتی ڕاسپارد کە بۆ پڕچەککردنی سوپا، چەک لە ئێران و لە دەروەی ئێران بکڕێت. هەروەها ئەو ڕۆژە یاسایەکی دژی تاوانبارانی دژ بە خودموختاریی پەسەندکرد. بەگوێرەی ئەو یاسایە، دەبووایە لە ماوەی سێ مانگدا، هەموو ئەو کەسانە لە دادگایەکی سەربازیی سەحرایی دا دادگایی بکرێن.

ڕۆژی دوای پەسەندکردنی ئەو یاسایە، فەرمانێکی بەپەلە لە کاناڵە سەربازییەکانەوە بە میرزا ئیبراهیمۆڤ گەیشت، ستالین فەرمانیدابوو کە یاساکانی پێکهێنانی سوپای نەتەوەیی و دادگاییکردنی سەحرایی لە چاپەمەنییەکاندا بڵاونەکرێتەوە و لەمەودواش پەرلەمان پێش پەسەندکردنی یاسایەکی لەو جۆرە و دەوڵەت پێش وەرگرتنی بڕیاری گرنگ، ڕاوێژکاریی لەگەڵ ئێمە بکات(٧). لەوە دەچێت بوونی وەزیرەکانی دەرەوەی ئەمریکا و ئینگلیز لە مۆسکۆ، کاریگەریی هەبووبێت لە بە یاساخکردنی بەپەلەی ئەو یاسایانە لە بڵاوکراوەکاندا.

حکومەتی ناوەندیی بە ڕاسپاردەی کاربەدەستانی ئەمریکا و ئینگلیز، یەکەم هەنگاوی بۆ گفتوگۆ لەگەڵ ئازەربایجان هەڵگرت: کەسێک لە لایەن سەید محەمەد سادق تەباتەبایی سەرۆکی مەجلیسی شورای میللییەوە هاتە تەوریز و ڕاسپاردەیەکی زارەکیی بۆ پیشەوەریی هێنا.

لەو ڕاسپاردەیەدا تەباتەبایی پیشەوەریی بانگ کردبوو کە بۆ ئازادکردنی هەموو ئێران لە پێکهاتەی دەسەڵات لە ناوەندا، بەشداریی بکات. پیشەوەریی ئەو بانگ کردنەی تەباتەبایی بە مانۆڕی لایەنە کۆنەپەرستەکانی ئێران دانا کە هەوڵدەدن ڕێبەری بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجان بە لارییدا ببەن و لە مەیدان دەریبکەن. لەبەرئەوە وەڵامی بانگکردنەکەی تەباتەبایی نەدایەوە و قبوڵی نەکرد.

دوای ماوەیەکی تر، سەرلەشکر حەسەن موقەدەم و سەرهەنگ مەحمود پەناهیان کە خۆیان ئازەربایجانیی و خاوەن دەسەڵات بوون، بۆ کاریگەریی لەسەر پیشەوەریی، ڕەوانەی تەورێز کران. سەرلەشکر موقەدەم پارێزگاری پێشووی ئازەربایجان، خاوەنی موڵکێکی زۆر بوو لە ئازەربایجان و نفوزی زۆری لە نێوان چینێکی دیاری ناوچەکەدا هەبوو. هاتنی پارێزگاری پێشوو بۆ تەورێز، وەک پلانی حکومەتی تاران و ئینگلیز هەڵسەنگێندرا و ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات و نوێنەرانی سۆڤیەتیان لە تەورێز بە پەرۆش کرد. هۆی بە پەرۆشبوونەکەیان بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە ئەو سەفەرانە بزوتنەوەی ئازادیبخوازانەی نەتەوەیی لە ئازەربایجاندا لاواز دەکەن.

پیشەوەریی لەو بارەیەوە ئازاری دەچێشت کە کۆنسۆلخانەی سۆڤیەت لە تاران بە بێ هاودەنگیی کردن لەگەڵ حکومەتی نەتەوەیی، ڕێ بەو کەسانە دەدات کە بێن بۆ تەورێز. ڕاوێژکارانی سۆڤیەت لە تەورێز پیشەوەرییان هاندەدا کە نەهێڵێت نێرراوەکان بێن بۆ ئازەربایجان.

ڕۆژی ٢/١٠/١٣٢٤ (٢٣/١٢/١٩٤٥)، پیشەوەریی، شەبستەریی، سادق پادگان، دوکتۆر جاوید و محەمەد بێریا نامەیەکیان نارد بۆ میر جەعفەر باقرۆڤ و سەرەڕای ڕاپۆرتی کارەکان، نوسییان:

- (لە سەتەی بیستەمدا گەلی ئازەربایجان بۆ دامەزراندنی حکومەتی دیموکراتیی زۆر قوربانیی داوە. ستارخان و باقرخانیان فریودا و بردنیان بۆ تاران و لەوێ بە شێوەیەکی دڕندانە کوشتیانن. خەباتی

عەدالەتخوازانەی خیابانیان بێدەنگ کرد و ئێستاش حکومەتی تاران لە بەرامبەر بزوتنەوەی نەتەوەیی و یاسای گەلی ئازەربایجاندا، ڕەوشی دوژمنانەی گرتووەتەبەر. ئازەربایجانی باشور بە بوونی زمان، ئەدەبیات و کادیری کارامەوە دەتوانێت چارەنوسی پێنج ملیۆن ئازەربایجانی بە دەست ئەوان بسپێرێت. سێ ساڵ لەمەوبەر پەیماننامەی ئەتلانتیک کە لە لایەن دەوڵەتە دیموکراتە زلهێزەکانەوە ئیمزا کرا، مافی بە گەلی ئازەربایجان داوە کە ژیانێکی سەربەخۆی هەبێت. ئێمە لەو باوەڕەداین کە بەگوێرەی هەلومەرجی ئێستا و بۆ داکۆکیی کردن لە مافی پێنج ملیۆن ئازەربایجانیی، دەبێت گەلی ئازەربایجان کۆماری دیموکراتیی خۆی پێکبهێنێت.

گەلی ئازەربایجان لە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی نەتەوەییدا، دەبێت لە مافی یاسایی خۆی کەڵکوەربگرێت. داوا لە ئێوە دەکەین کە یارمەتیمانبدەن تا گەلی ئێمە هەلی بۆ بڕەخسێت و بە ئامانجە دەرونییەکانی بگات، بۆ یەکخستنەوەی دوو کۆماری برا. ڕونیانکردەوە کە سنورەکانی ڕۆژهەڵات و باشوری ئەو کۆمارە لە زەلکاوەکانی "ئەنزەلی"یەوە دەستپێدەکات و بە ڕەشت، مەنجیل، قەزوێن، هەمەدان و کرماشاندا دەگاتە سنوری عێراق. دانیشتووانی ئەو هەرێمە ئازەربایجانییەکان و کوردەکانن(٨).)

لە ڕاپۆرتێکدا کە ڕۆژی ٢٣ دیسێمبەر لە باکۆوە ڕەوانەی ستالین کرا، ئاماژەیان بۆ کۆبوونەوەی حیزبەکانی تودە و جەنگەڵ لە شاری ڕەشت کرد. ژمارەی بەشدارانی کۆبوونەوەکە نەدەگەیشتە ٥٠٠ کەس. لە بروسکەیەکدا بۆ شا و مەجلیسی شورای میللیی و سەرۆکوەزیران، داوایانکرد لە هەڵبژاردنی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی و ویلایەتیی و پێکهێنانی حکومەتی دیموکراتیی لە تاران، هەروەها دادگاییکردنی سەید

زیائەدین تەباتەبایی و دانانی ٥٠% ی باجە کۆکراوەکان بۆ پێویستییە ناوچەییەکان، پەلەبکەن.

جێی بەبیرهێنانەوەیە کە بەگوێرەی بڕیاری ڕۆژی ۱۳۲٤/۳/۱٦ (۱۹٤٥/٦/٦) کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت، دەبووایە هاوشان لەگەڵ بزوتنەوەی نەتەوەیی لە ئازەربایجان لە گیلان، مازندەران و خۆراسانیش بزوتنەوەی ڕزگارییخوازانە پێکبێت. بە باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران و کارگێڕانی سیاسی لە تەورێز و کۆنسۆلخانەکانی ئەو هەرێمانەی سەروو، فەرماندرابوو کە دەربارەی ئایندەی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە باشوری دەریای خەزەر و خۆراسان، پێشنیازی خۆیان بدەن.

لە نوسراوێکدا کە ڕێبەری حیزبی تودەی ئێران بە ناوی **"هەلومەرجی سیاسی ئێران و بیرکردنەوە لە گەشەپێدانی بزوتنەوە دیموکراتییەکان"** ئامادەی کردبوو، دەگوترا هەلومەرجی جیهان بۆ بەرێخستنی بزوتنەوە دیموکراتییەکان لەبارە. ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات لە سەرەتادا ئایندەیەکی ڕۆشنیان بۆ بزوتنەوە لە باشوری دەریای خەزەر نەدەبینی و بە ڕای ئەوان لە هەلومەرجی ئێستای ئێراندا ئومێدێک بۆ ئەو دیاردەیە نیە، چونکە دوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، هەلومەرجەکە بە قازانجی ئێران دەگۆڕێت، بەڵام لە بەڵگەنامەیەکدا کە بە هاوبەشیی تودەییەکان ئامادەکرا و ڕەوانەی باکۆ و مۆسکۆ کرابوو، دەگوترا دۆخی ئێستای ئێران ڕێی دەربازبوونی نیە و توانای سوپا کە تەنیا پێگەی حکومەت بوو، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ پتر لەناوچووە و لە بەرامبەر دیموکراتەکانی ئازەربایجاندا نەیانتوانی بەرگەی بەرەنگاربوونەوە بگرن. دوای ئەو سەرەتایە، پێشنیازیان کردبوو کە لە گیلان، مازندەران، گورگان، تورکمان سەحرا، تەنانەت لە تارانیش، کودەتایەکی "دیموکراتیی" بکرێت.

بۆ کودەتا لە مەشهەد، هۆزەکانی "هەزارە" و "زەعفەرانلو" بە هەزار تودەیی یارمەتی دەدەن. لە خۆراسان هێزی هەرە مەترسیهێنەر دژی کودەتا، ڕێکخراوی هەواڵدەریی ئینگلیز و پیاوانی ئایین بوون. بەگوێرەی ئەو پلانە، ڕێکخستنی بزوتنەوە لە گیلان، مازندەران، گورگان و تورکمان سەحرا، ترس دەخاتە دڵی کاربەدەستانی تارانەوە و سەر لە فەرماندەکانی سوپا دەشێوێنێت و لە ئەنجامدا هەلومەرج بۆ کودەتای "دیموکراتیی" لە تاران دەڕەخسێت. هێزە سەرەکییەکانی کودەتا لە تاران، شەش هەزار تودەیی و لایەنگرانیان بوو. دەبووایە کودەتا تێکەڵاوی زەنجیرەیەک چالاکیی بکرێت، بۆ نمونە فڕۆکەوانە تودەییەکان لە هێزی فڕۆکەوانیی، بینای مەجلیسی شورای میللیی لە کاتی کۆبوونەوەی نوێنەراندا بۆمبباران بکەن و جبەخانەکان لە سەربازگەی عەباس ئاوا بتەقێننەوە و ژمارەیەک لە کۆنەپەرستە ئاشتیی نەخوازە مەترسیهێنەرەکان تێرۆربکەن و لە کۆتاییدا تودەییەکان شوێنە ستراتیجییەکان بخەنە دەست خۆیان(٩).

یملیانۆڤ کۆمیسێری ئەمنیەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت دوای خوێندنەوەی ئەو پلانە، ڕایگەیاند دەرەتانێک بۆ سەرکەوتنی ئەو پلانە نابینێت. بە ڕای ئەو هێشتا زانیاریی دروست لەبەر دەستدا نیە کە کۆمەڵانی خەڵک بەشداریی خۆپێشاندانی گەشەپێدان و بەرینکردنەوەی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە گیلان، مازندەران و خۆراسان، تەنانەت تاران بکەن و کادیری پێویست نیە و ناکرێت بۆ ئەو مەبەستە پشت بە کەسانی وەک ئارداش ئاوانسیان و عەبدولسەمەد کامبەخش ببەسترێت، چونکە ئەوان چەپڕەویی دەکەن و لە ناو خەڵکدا نفوزیان نیە و هەندێک لایەن بە ئاژاوەگێڕ دایاندەنێن. لە بەڵگەنامەیەکدا کە لە تارانەوە ڕەوانە کرابوو، مەسەلەیەکی تایبەت سەرنجی یملیانۆڤی ڕاکێشا. لەجیاتی لایەنی ئازادیخوازانەی نەتەوەیی، بزوتنەوەی خودموختارییان لە

ئازەربایجانی ئێران بەرجەستە کربووەوە و ڕەوتی ڕووداوەکانیان بە جۆرێک پێشاندابوو کە گوایە بزوتنەوەی ئازەربایجان بەشێکە لە سیاسەتی گشتیی بە دیموکراتیی کردنی سەرانسەریی ئێران. بە بۆچوونی یملیانۆڤ خودموختاریی گەلی ئازەربایجان و بزوتنەوەی ئازادییخوازانەی نەتەوەیی لەوێ و دانانی بە هەولێک بۆ بە دیموکراتیی کردنی ئێران، هێمای شۆڤێنیزمی مەترسیهێنەریی ئێرانی گەورە بوو کە لە مێشکی زیانبەخشیی ڕێبەرانی حیزبی تودەوە هەڵقولابوو و بلاوببووەوە. بەرژەوەند حوکم دەکات کە پەرەسەندنی ڕووداوی ئازەربایجانی ئێران لە هەرێمەکانی سەرروودا، نەک لە ڕوانگەی دەستپێکردنی بزوتنەوەی دیموکراتیی، بەڵکوو بۆ لادانی سەرنجی حکومەتی ناوەندیی ئێران لە دەرەوەی بازنە سەرکییە بەرچاوەکاندا ببینرێت(١٠).

ڕێکخراوی هەواڵدەریی ئازەربایجانی سۆڤیەت دەربارەی دژایەتی کردنی ڕێبەرانی حیزبی تودە لەگەل حکومەتی نەتەوەیی و بەگشتیی بزوتنەوەی مێللیی - دیموکراتیی ئازەربایجانی ئێران، زانیاریی زۆریان کۆکردبۆوە. زانیارییەکان باسیای ئەوەیان دەکرد کە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە و بەتایبەتیی ئەردەشیر ئاوانسیان، عەبدولسەمەد کامبەخش و ئیرەج ئەسکەندەریی، دەربارەی تێکەڵکردنی ئازەربایجانی ئێران لەگەڵ ئازەربایجانی سۆڤیەت، هاودەنگ نەبوون. ساڵی ١٩٤٥ ئاوانسیان بە هەموو شێوەیەک هەولێدا پێش بە سەرهەڵدانی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە ئازەربایجان بگرێت. کاتی دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات، بروسکەیەکی نارد بۆ ماکسیمۆڤ باڵیۆزی پێشووی سۆڤیەت لە تاران و پەیوەندیی دوژمنکارانەی خۆی لەگەڵ فیرقەی دیموکرات و ڕێبەرانی نەشاردبۆوە. سەرەڕای هوشیارکردنەوەی کارگێڕانی باڵیۆزخانە، ئاوانسیان دەستی لە تۆمەت هەڵبەستن دژی چالاکانی فیرقەی دیموکرات هەڵنەدەگرت. تەنانەت باڵیۆزخانەی بەوە

تاوانباردەکرد کە پشتی بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجان دەگرێت و هەولّی لەناوبردنی حیزبی تودە دەدات. ڕێکخراوی هەوالّدەریی ئازەربایجانی سۆڤیەت کردەوەی ئاوانسیانی بە بەستراوەیی ئەو بە دەزگاکانی هەوالّگریی بێگانە، یان داشناکەکان "فیدراسیۆنی شۆڕشگێڕی ئەرمەنەکان" دەبەستەوە. لە ئەنجامی ئەو ڕاپۆرتانەی ڕێکخراوی تایبەتیی ئازەربایجانی سۆڤیەت، کۆمیساریای ئەمنییەتی یەکیەتی سۆڤیەت، ئاوانسیانی لە دەستێوەردانی ئازەربایجان دورخستەوە و بۆ ماوەیەک لە ئێرانەوە ناردیان بۆ یەکیەتی سۆڤیەت.

کاتێک لە هاوینی ١٣٢٤(١٩٤٥) دا عەبدولسەمەد کامبەخشیان بە نهێنی برد بۆ باکۆ، لەوێ هەستیان بە دژایەتی ئەو لەگەڵ بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجان کرد. ڕێکخراوی هەوالّدەریی ئازەربایجانی سۆڤیەت بە کەسێکی توندڕەو و شۆڤێنیی فارس دەناسی و لە ئەنجامدا بۆ دورراگرتنی لە چالاکییەکانی تەورێز، ناردیان بۆ تاران. پیشەوەرییش چەند جارێک گومانی خۆی لە شۆڕشگێڕیی کامبەخش ڕاگەیاندبوو. میر جەعفەر باقرۆڤیش بۆ مۆلۆتۆڤی نوسیبوو کە لە پەیوەندییەکاندا لەگەڵ کامبەخش هۆشیاربێت[١١].

ڕای نێگاتیڤی ژەنەراڵ یملیانۆڤ سەبارەت بەو پلانەی کە لە تارانەوە بۆ گەشەپێدانی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە ئێراندا ڕەوانە کرابوو، لە لایەن باقرۆڤ و کاربەدەستانی کرێملینەوە پەسەندکرا و لە ئەنجامدا ڕێکخستنی بزوتنەوە دیموکراتییەکان لە گیلان، مازندەران، گورگان و خۆراسان بە شێوەی کاتیی ڕاگیرا.

بەو پێیە دەکرێ بڵێین ڕێبەری فیرقەی دیموکرات سەرەڕای ویستی دەروونیی خۆی سەبارەت بە سەربەخۆیی ئازەربایجان و بەئاوات گەیشتنی مافی نەتەوەیی، لە ئاکامی پەیوەندیی نزیکی لەگەڵ ئازەربایجانی باکورد و یەکێتی سۆڤیەت و بەرژوەندەکانی سیاسیی

سۆڤیەت، لەنێوان خودموختاریی و سەربەخۆییدا سەرگەردان بوو. لە لایەک وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ هەڵسوکەوتی دەکرد و لە لایەکی تردا وەک پێشوو، لەگەڵ دەوڵەت و ئۆپۆزسیۆنی ئێران خەباتی دەکرد و لە خودموختاریی دەدوا. ئەو کێشەیە دواتر کۆماری کوردستانیشی گرتەوە.

١- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥: AR SPIHMDA ,f, 1,s,89,.i, 97 ,v.35

٢- هەمان سەرچاوە: 1AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i.90.v.286

٣- ئازەربایجان، ١٩٤٥، ٢٣ ی سپتێمبەر.

٤- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە: ١٩٣٩- ١٩٤٥ , AR SPIHMDA f,1,s,89, v.281

٥- هەمان سەرچاوە: Ibid, v.283

٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1 s,89,i,138,v,10-13

٧- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,97,v,208

٨- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,110,v,42-45

٩- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,113,v,29

١٠- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 22

١١- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,187,v,75-78

دانانی خوێندنگە بە زمانی کوردیی

لە سەردەمی حکومەتی محەمەد ڕەزاشادا، مهاباد دوو خوێندنگەی سەرەتایی بە ناوی خوێندنگەی "پەهلەوی" و خوێندنگەی "سەعادەت" بۆ کوڕان هەبوو، لەگەڵ خوێندنگەیەکی ناوەندیی سێ پۆلیی بۆ کوڕان کە دەبیرستانیان پێدەگوت. لە هەر سێ خوێندنگەکەدا وانەکان بە زمانی فارسیی دەگوترانەوە و خوێندن بە زمانی کوردیی یاساخ بوو. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو کەسانەی دەیانویست درێژە بە خوێندنی ئامادەیی بدەن، دەبووایە بچن بۆ ورمێ و تەورێز، لەوێ دیپلۆم وەربگرن، بۆ خوێندن لە زانکۆشدا پێویست بوو بچن بۆ تەورێز و تاران کە لە بواری ئابوورییەوە بۆ کورد زۆر دژوار بوو.

دوای جێگیربوونی سوپای سۆڤیەت لە هەرێمی باکوری ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ڕاکردنی سوپای ئێران لە مهاباد، لە سەردەمی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستاندا، هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە لە نامەیەکدا بە ژمارە ٣٥١ داوای لە سۆڤیەت کرد کە لە شارەکانی مهاباد، بۆکان، نەغەدە و شنۆ خوێندنگە دابنێت و لەو بوارەدا نوسی:

- (دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت دەیەوێت پێوەندییەکی گەشەکراو لەگەڵ گەلی کورد ببەستێت. بەم بۆنەیەوە حیزبی ئێمە داوا لە یەکیەتی سۆڤیەت دەکات، ئەگەر دەکرێت یەکەتی سۆڤیەت لە مهاباد، بۆکان، نەغەدە و شنۆ خوێندنگە دابنێت. ئەگەر دەرەتانی کردنەوەی خوێندنگە لەو شارانەدا نەبێت، جێگەی سوپاس و پێزانینە کە لە مهاباد خوێندنگە بکەنەوە(١).)

پێش دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، شورای شاری مهاباد بە سەرۆکایەتی قازی محەمەد، دوو خوێندنگەی بە ناوی "پرماس" و گەلاوێژ لە مهاباد کردەوە کە دواتر ناوی "پرماس"یان کرد بە "مەدرەسەی پەروانەی کچان".

خوێندنگەی گەلاوێژ بە پێشنیازی مەلا عەبدوڵا داودی لە خانووی حاجی ئەحمەدی گادانی دانرا. لەو خوێندنگەیەدا بە دوو زمانی کوردیی و ڕوسیی وانە دەگوترایەوە. سەعید داودی وانەی بە زمانی

کوردیی دەگوتەوە و ڕەحمان تەلعەتی بە زمانی ڕوسیی. ڕۆژنامەی کوردستان ئاماژەی بۆ خوێندنگەی گەلاوێژ کردووە و نوسیویەتی:

- (هەول کەسیکی بو خویندن هیرشیان هینابو ئەو برایانە بون: عزیز- ابراهیمان- حسن حسن پور- محمد داودی- علی فرهادی- سید عبداله طەزادە- حامید خسروی- صدیق معروفی سەراج- هاشم موسی زادە- محمد داودی بوون و بو خوێندنیشیان دو ماموستا کاک سعید داودی بو گوتنی دەرسی زمانی کوردی و کاک رحمان طلعتی بو گوتنی روسی داندران[٢]...)

لەگەڵ دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، کۆمیتەی ناوەندیی ئەو حیزبە، خوێندنگەی پەهلەوییان کرد بە مەدرەسەی (کرمانجی کوردستان). هەروەها **٤٢** ڕۆژ دوای دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، هەیئەتی فەرهەنگیی حیزب کۆبووەوە، دوو کەسی بە پشکنەری خوێندنگەکان دانا و بڕیاریدا منداڵانی بێ سەرپەرشت کۆبکرێنەوە و هەوڵی خوێندەوارکردنیان بدەن. خوێندنگەی شەوان بۆ گەورەکان دابنێن و تابلۆی سەر خوێندنگە، بەڕێوەبەرایەتی، دوکان و شوێنە بازرگانییەکان و..تد بگۆڕن بۆ زمانی کوردیی. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان نوسیویەتی:

کوبونەوەی هەیئەتی فەرهەنگی کوردوستان ژمارە ٢٣

روژی چوار شەممو ١٢-١٠- ٢٤ جلسەی هەیئەتی فەرهەنگی کوردوستان ساتی دو پیش نیوەرو گیرا لە بابەت مەکتەب و دانانی دو نەفەر پشکینر بو مەکتەبەکان گفتوگوی لازم کرا.

١- آغایان علی خسروی و رحیم لشکری بو پشکینر هەلبژیرداران و حکمیان صادر کرا و قەرار درا ئەو مندالانەی کە بی کەسن وە بە سوال مشغولن کو بکردینەوە لە ناو میللەت دا بەش بکرین وە روژانە لە مەکتەبی گەلاویژ بخوینن و بو خر کردنەوەی ئەم هەژارە بی کەسانە بە شارەوانی ئەمر درا کە خریان کاتەوە و بیان داتە دەست آغایانی حسین فروهر و منافی کەریمی و ئەوانیش بەنیو میللەت د بشیان کەن.

٢- بە اکثریتی آرا پەسنە کرا آغایان فروهر و کریمی خەلکی بیسواد حاضر کەن کە شەوانە لە مەکتەبدا بە زمانی کوردی بخوینن.

٣- پەسند کرا هەمو نیشانەی (تابلو) اداران و مەکتەب و تجارتخانان و عمارەتان بگورن و بە کوردی بنوسی.
٤- پەسند کرا کە ئەو مندالانەی کو دەکرینەوە تەمەنیان لە شەش تا چاردە سالان زیاتر نەبی.
٥- لە آخری جەلەسەدا پەسند کرا کە جەلەسەی دیکە جوری لباسی شاگرد مەکتەبەکان معلوم کری.[٣]

دوای بڵاوکردنەوەی ئەو پەسەندکراوە لە ڕۆژنامەی کوردستاندا، خوێندن بۆ منداڵان لە کوردستاندا کرا بە زۆر. ڕۆژنامەی کوردستان لەو بارەیەوە ئەم ئاگادارییەی بڵاوکردەوە:

آگاداری

بە تەوای ئەهالی خوشەویستی (سابلاغ) رادەگەیندریت- لەسەر ئەمری پیشوای معظم و قەراری (حزبی دیموکراتی کوردوستان) لەوەی بەولاوە پیویستە بو پەرە پیدان و رواجی زمانی کوردی خویندن لە مەدرەسەکاندا بە کوردیی بیت. لەو (تاریخەوە) تا دە ١٠ روژی دیکە هەر کەسیک کور و کچی هەبی کە عومری اقتضای خویندن بکا دەبی بی نیریتە مەدرەسە ئەلبەتە هەر کەس لەو ئەمرە رو وەرگیری بە توندترین مجازات تەنبی دەکری.

کومیتەی مەرکەزی (حزبی دیموکراتی کوردوستان)
معاون حزب طەزادە[٤]

لە کۆماری کوردستانیشدا بیریان لە دانانی زانکۆیەک کردەوە کە چەند بەشێکی لێ بخوێنن بە ناوی "زانکۆی معقول و منقولی کوردستان" و چەند لیژنەیەکیان دانا کە سەبارەت بە دانانی ئەو زانکۆیە لێکۆڵینەوە بکەن. ڕۆژنامەی کوردستان لەم بارەیەوە نوسیویەتی:

بوخویندنەوە

لەم روژانەدا بە ئەمری پیشەوای بەرزی کوردستان بو پیراگەیشتن بە کارەکانی فەرهەنگ اوقاف، دانانی دانشکدەی معقول و منقول و... چەن هەیئەتیک دیاری کراون رجا دەکەین ئەو هەیئەتە محترمانە

نتیجەی اقداماتی خویان بو ادارەی روژنامەی كوردستان بنیرن تا بە پیش چاوی هەمو كەس بگا(٥).

لەگەڵ ئەوەشدا، كۆماری كوردستان خوێندنگەیەكی كچانی بۆ شنۆ دانا كە حەسەن كازمی بەڕیوەبەری بوو. هەروەها دوو خوێندنگەی بۆ نەغەدە و بۆكان و خوێندنگەیەكیشی بۆ جولەكەكانی شاری مهاباد دانا كە بە زمانی خۆیان وانە بخوێنن. بەڕێوەبەری ئەو خوێندنگەیە جولەكەیەك بوو بە ناوی "داود زادە". لەو بارەیەوە مەناف كەریمی وەزیری پەروەردەی كۆماری كوردستان دەڵێت:

- (لە مهاباد نزیكەی ٦٠ بنەماڵەی جولەكە دەژیان و خەریكی كار و كاسبی وەك زێڕینگەری، ئارەقفرۆشی، وردەواڵە فرۆشی، عەتتاری و پارچە فرۆشی بوون. بە ڕاگەیاندنی حكوومەتی كۆماری كوردستان ئەوانیش وەكوو خەڵكی مهاباد لە جێژن و شادمانی دا بەشداریان كرد و وەزارەتی فەرهەنگی كۆمار هەر ئەوجۆرەی كە خەریكی ڕێكوپێك كردنی مەدرەسەكان و ئامادە كردنی كتێبی شاگردان و كارەكانی دیكەی فەرهەنگی بوو، جوولەكە هاوشارییەكانیشی لەبیر نەكرد و لە ئاگادارییەك دا پێمان ڕاگەیاندن ئەوانیش وەك برا كوردەكان دەتوانن خوێندنگەی تایبەتی خۆیان هەبێ و دەرس خوێندن بە زمانی خۆیان ئازادە و مەدرەسەكانی ئەوانیش وەكوو خوێندنگەكانی كوردستان یارمەتی و ئالیكاری پێویستیان پێ دەكرێ و خوێندنگەیەكمان كردەوە كە ئاغای داودزادە "بۆخۆی جوولەكە بوو" بەڕێوەی دەبرد و ئەوانیش وەكوو كۆمەڵی یەهوودی مهاباد بە شادی سەربەخۆیی و ناساندنی پێشەوای كوردستان جێژنێكی زۆر جوانیان گێڕا كە شەو وڕۆژێك بەردەوام بوو(٦).)

هەروەها كۆماری كوردستان شەوانە لە خوێندنگەی كوردستاندا چەند پۆلی خوێندنی بۆ گەورەكان كردەوە كە ئافرەت و پیاوانی نەخوێندەوار زمانی كوردیی بخوێنن. ئەو خوێندنگەیە بە زۆر بوو، بەگوێرەی ئەم ڕاگەیاندنەی خوارەوەی كۆماری كوردستان، ئەگەر نەخوێندەوارەكان نەچوونایە بۆ خوێندنگە، بە زۆرەملێ دەبران و پێیان دەخوێندن.

آگاداری

برایانی خوشەویست و نە خویندەوار کە تا ویستا لەبەر نەبون یان ظلم بلەوزەکان نەیان توانیوە لە نیعمەت زانست و فەرهەنگ بهرەور بن ئەوا بە امری مبارک پیشوای بەرز و قەراری کومیتەی مەرکزی حزب دیموکراتی کوردستان لە هەوەلی ساڵی تازە ١-١-٢٥ چەند پول لە مەدرەسەی کوردستان شەوانە بو نە خویندوارەکان کراوەتەوە بەهوی ئەو نوسراوە پیوە رادەگەیندریت کە شەوانە مرتب حاضر بن هیوادارم کە لە بونی ئەو نعمەتە پیش دەستی بکەن و ئەگەر خودای نە خواستە بە پیچەوانەی ئەو دەستورە رەفتار بکریت فەرهەنگ مجبور دەبی کە بە وەسیلەی شارەبانی نەخویندەواران بو خویندن جلب کات- د

پشکنی فەرهەنگ کوردستان- علی خسروی[٧]

هەروەها لە کۆماری کوردستاندا جگە لە کتێبخانەی فەرهەنگیان، کتێبخانەیەکی گشتیی لە مهاباد دانرا و ژمارەیەکی زۆر کتێبیان خستە دەست خوێنەرانی کوردستانەوە. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان نوسی:

بو آگادای

بە امری ریاستی بەرزی جمهوری کوردوستان رەچا گیراوە کتیبخانەیەک بو استفادەی هەمو بە تایبەتی نوسەرانی روژنامە و گواری کوردستان لە ادارەی روژنامەدا دابمەزرینین لەبەر ئەوە بەو کەسانەی کە کتیبی قرئەتخانەی عیسی زادە و کتیبخانەی فەرهنگیان لەلایە رادەگەیەندریت کە بی وچان هەر کتیبیکی لەلا هەیە بە ادارەی روژنامەی کوردستانی تسلیم بکا و رسید وەرگری دنا پاش تحقیق کتیبەکانی لیوەردگیری و بە سزاش دەگا[٨].

لە کۆتاییدا پێویستە ئەوەش بڵێم کە لە سەردەمی حیزبی دیموکراتی کوردستان و کۆماری کوردستاندا وتاری ڕۆژی هەینیی سەرەتا بە زمانی کوردیی و دواتر بە زمانی عەرەبیی دەخوێنرایەوە. بە نوسینی ڕۆژنامەی کوردستان لە ١٣٢٤/١١/١٢(١٩٤٦/٢/١) وە مەلا حوسێن مجدی ئیمام جومعەی مهاباد وازی لە زمانی عەرەبیی هێنا و

وتاری ڕۆژی هەینیی تەنیا بە زمانی کوردیی خوێندەوە. هەروەها بە فەرمانی پێشەوا قازی محەمەد، دەبووایە خوتبەخوێن لەم دیاردانە بدوێت:

خەبات دژی خورافات، ڕێزگرتن لە یاسای دین، دروستکردنی نەخۆشخانە و بنکەی تەندروستیی، کاریگەریی ئەمنیەت لە سەرکەوتنی نیشتماندا، شارستانیی کوردستان لە کۆندا، باوەڕ بە خۆ کردن و گرنگییدان بە پێشمەرگایەتی، ئافرەت دەبێت لە کۆمەڵگادا چۆن بێت و ڕێ و قازانجەکانی، دانانی باخچەی منالان، چۆن دەتوانین بەرگریی لە چاوئێشە (تراخم) بکەین، ڕۆحی قارەمانیەتی، یەکیەتی نەتەوەیی، سەرئەنجامی خراپەکاریی، دوو زمانیی و دەنگۆ دروستکردن بۆ خەڵک. لەگەڵ بەڕێوەچوونی ئەم پرۆگرامە لە مهاباد، لە دێیەکانیشدا خوتبەی بەم شێوەیە کەوتە ناو کۆمەڵەوە[٩].

لە کۆتاییدا پێویستە بڵێم کە مامۆستایان: محەمەد وردی، عەبدولقادر ئەحمەد عوسمان، عوسمان دانیش، جەمیل بهائەدین و ....تد کە لە باشوری کوردستانەوە هاتبوونە مهاباد، ڕۆڵی گرنگیان هەبوو لە پەروەدە کردنی منالان بە زمانی کوردیی.

١- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٠٥، نوسینی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.

٢- ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ١٠ لاپەڕەی ٣، دووشەممە ١٥ ی ڕێبەندان، ٤ ی فیوریە ١٩٤٦.

٣- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١، لاپەڕەی ٢ و ٤، پێنج شەممە ٢٠-١٠-١٣٢٤، ١١ ی ژانویەی ١٩٤٦.

٤- هەمان سەرچاوە، لاپەڕەی ٤.

٥- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١١، لاپەڕەی ٣، چوار شەممە ١٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٦ فیوریە ١٩٤٦.

٦- وتوویژی گۆڤاری دوومانگەی ڕوانگە سەر بە خوێندکارانی کورد لە زانکۆی زانستە پزیشکییەکانی تەوریز بە زمانی فارسیی، ژمارەی ١٥، گەلاوێژی ١٣٨٢ (جولی ٢٠٠٣) لەگەڵ مەناف کەریمی یەکێک لە ڕێبەرانی کۆماری کوردستان، حەسەن قازی وتووێژەکەی لە زمانی فارسییەوە کردووە بە کوردیی.

٧- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٩، لاپەڕەی ٣، شەممە ١ ی خاکەلێوەی ١٣٢٥، ٣٠ مارسی ١٩٤٦.

٨- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١١، لاپەڕەی ٣، چوار شەممە ١٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٦ فیوریە ١٩٤٦.

٩- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١٠، لاپەڕەی ٣، دوشەممە ١٥ ی ڕێبەندان، ٤ ی فیوریە ١٩٤٦.

ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان

وێنەی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە گوگل وەرگیراوە

کاتژمێر ٠٠:٠٨ ڕۆژی دووی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (١٩٤٦/١/٢٢) نزیکەی بیست هەزار کەس ئەندام و لایەنگری حیزبی دیموکراتی کوردستان، سەرۆک و نوێنەری خێڵەکان، چین و توێژەکانی شاری مهاباد، ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و مستەفا بارزانیی سەرۆکی "لیژنەی ئازادیی کوردستان" لە چوار چرای شاری مهاباد کۆبوونەوە، تا بەشداریی بکەن لە ڕێوڕەسمی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستاندا. هەرچەندە ڕێوڕەسمی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە مانگی ڕێبەنداندا کرا کە مانگێکی سارد و سەهۆڵبەندانە، بەڵام بەشدارانی ڕێوڕەسمەکە هیچ هەستیان بە سەرما نەکرد و تا چەند ڕۆژێکی دواتریش خەڵکی مهاباد و میوانەکان بەشداریی ئاهەنگی شادیی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستانیان کرد.

دوای کۆبوونەوەی ئەو خەڵکە لە چوارچرا، ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و ژمارەیەک لە گەورەپیاوانی بەشدار لە ڕێوڕەسمەکە، چوونە ماڵی قازی محەمەد و ئەویان لەگەڵ خۆیان هێنایە چوارچرا کە ڕێوڕەسمەکە دەست پێ بکات.

ویلیام ئیگلتن جۆنز دەربارەی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان نوسیویەتی:

- (هیچ کەسێکی ڕوس لە نێوان بەشداراندا نەبوو "یرماکۆف" کە لە تەوریز دەژیا لە ناو ئوتۆمبێلێکی جیپدا بوو، لە دورەوە چاودێریی ڕووداوەکەی دەکرد... لە نێوان هاوار و شادیی خەڵکەکەدا، قازی محەمەد زۆر سوپاسی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزب، بەتایبەتیی خەڵکی قارەمانی کوردستان کرد کە ڕێبەرایەتی کۆماریان بەو سپاردووە. دواتر عەبا درێژ و کۆنە باونەماوەکەی داکەند و بە ڕێزەوە قەدیکرد و لەو لاوە داینا. مێزەرە سپییەکەی وەک نیشانەی ڕێبەرایەتی ئایینیی لەسەر سەری مایەوە. لە جیاتی عەباکەی بەرگێکی سەربازیی ڕوسیی کە پێشتر لە تەورێز دروبوویان، لەبەرکرد... دواتر ئەو بەرگە سەربازییەی قازی محەمەد لەبەریکرد، کرا بە بەرگی سەربازیی ناوچەکە.[١]).

ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان جێی ڕەزامەندیی پیشەوەریی و ڕێبەرانی حکومەتی ئازەربایجان و باقرۆف و کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت نەبوو، بەڵام دواتر بە ڕێنوێنی مۆسکۆ دەستیان لە دژایەتیکردنی کۆماری کوردستان هەڵگرت و هەوڵیاندا کۆماری کوردستان بکێشنە ژێر فەرمانی خۆیانەوە. لەم بارەیەوە پرۆفیسۆر جمیل حەسەنلی بەپێی بەڵگەنامە نهێنییەکانی ڕوسیا، لەو بارەیەوە دەڵێت:

- (میرجەعفەر باقرۆف و پیشەوەریی لە سەرەتادا دژی ڕاگەیاندنی خودموختاریی لە کوردستاندا بوون. بە ڕای ئەوان باشتر ئەوە بوو کە لە چوارچێوەی ئازەربایجاندا بە کوردەکان خودموختاریی فەرهەنگیی بدرێت، بەڵام چونکە کۆماری کوردستان لە چوارچێوەی خاکی ئێراندا دامەزرا و ئەوەش بەشێک بوو لە بەرنامەی و ستراتیژیی یەکیەتی سۆڤیەت، میرجەعفەر باقرۆف هەوڵیدەدا ئەو پرۆسەیە بخاتە ژێرچاودێریی خۆیەوە[٢].)

بۆ زانیاریی لەسەر چۆنیەتی پرۆگرامی دووی ڕێبەندان، پەسەند کراوەکانی و ستراتیژیی کۆمار و..تد، باشترین بەڵگە، ڕاپۆرتی کۆکراوەی سەید محەمەدی حەمیدی سەرنوسەری ئەو کاتەی ڕۆژنامەی کوردستانە کە بە ناوونیشانی **"جیژنی سەربەخویی و استقلالی**

کوردستان یا درەوشینی استیرەی خوشبەختی کوردان" کە لە چەند ژمارەیەکی کوردستاندا بڵاوکراوەتەوە:

جیژنی سەربەخویی و استقلالی کوردستان یا درەوشینی استیرەی خوشبەختی کوردان

روژی ۲۸ ی مانگی بەفرانبار (دیماه)ی ۱۳۲٤ شمسی هەیئەتانی مدیرەی هەمو لکەکانی حزبی دیموکراتی کوردستان و نوینەرانی قبایل و عشایر و تەواوی طبقات لە مالک و غیره مالک هەریەک لە چەنصد فرسەنگ رێگاوە بو کانونی احساساتی مللی و قبلەی شلعەی آرەزو و روناکیدەری افکاری هەموان خویان (شاری پرلە افتخاراتی مللی مهاباد) وەکو بلبل بولای گول و وەکو پەپولە بو دەرەوەی چراهاتن و کوبونەوە.

لەم ویشکە سەرمای چلەی زستان بەنیو بەفر و رنوی زوردا چەند هەزار برایانی ایمە بی اختیار تەنیا بە حکمی وجدان وەکو عاشق بولای معشوق یا چاتر بلیم وەکو آسن بو لای آسن رفین (آهنربا) بە توندی لینگیان دا و هاتن هەستی سەرما و مەینەت و ماندویەتی رێگایان نە کەرد هەمو بە روخۆشی و پی کەنین دەگەل چەپلە ریزانی بی ووچان لە کاتیکدا کە وەکو رعد دەنگی هوراکیشانیان بو آسمان دەچو .... بون.

بوچی؟

چونکە عشق: عشقی نیشتمان، عشقی آزادی و سەربەخویی، عشقی پیشەوای خوشەویست وە رهبەری بزرگەواریان، ئەوانی وەری خستبو. چونکە فرشتەی بەخت و اقبال و پری سعادەت و خوشبەختی لە لاسەروی فضای گیان فینک کەرەوەی مهاباد ئەوانی بە دەنگی دل لاوینەوە و گیان پەروەردەی خوی بو بەشدار بون لە دیتنی ئەستیرەی خوشبەختی و پیت (فیض) وەرگرتن لە مواهبی هەرە گەورەی عالمی سەرەوە بانگ کردبوو.

دلان هەمو پیکەوە وە لە یەک سەرچاوەوە پرلە مهر و وفا بون. گیانان هەمو لەگەل یەک جوت و لە یەک منشأوە شین و سەوز ببون:

حیزبی دیموکراتی کوردوستان ئەو دلانەی پیکەوە راگرتبو و هەستی ملیت ئەو ارواحەی بە یەکەوە بەستبو.

ئەمانە هەموی لە کی را بوون؟

هەمو لە هیزی بیضا و اعجازی وینە مسیحایی بوینە کورد و تاقە کوردی باشهامەتی کوردستان ماموستا و رەهبەری مەزنی حزبی دیموکراتی کوردستان جەنابی قاضی محمد، کە دەگەل جید و جهدی خلل ناپذیر و باوەری راسخ و شجاعت و متانتی بیژمار ریّگای رهنمایی قەومی خوی وەپیش گرت و تەواوی خطراتی زور سامناک و بەرهەلستی زلی ملوزمان و دوژمنانی بە نەبو دانا و بەبی شک و تردید و خیالات هەوەل بە لابردنی هەمو بەرهەلستەکان خریک بو پاشان بە فراهەم کردنی زمینە و ایجاد و استعدادی کومەل لە ریی دانانی فرقەی دیموکرات اقدامی فەرمو ای کوردستانی مەزن، ای دایکی نیشتمانی نو ملیون کورانی رەشیدی کورد سەرت لە دوشەگی بیماری و دیلی هەلینە و نقابی سپی بەفر لە روی خوت هەلگرە و بو کفن بو کورەکانتی واگذارکە، اەوەتا ارشدی کورانی تو اعجازی کرد و آخر رایەلە و پوی فیل و تەلەکەی نا بکارانی لەبەر یەک دەرهینا و زیان و خوشبەختی بە یەکجاری تو و کورانتی ساز و قایم کرد.

ای نیشتمانی ماد و اشکانیان ای لانکەی صلاح الدین و نورالدین و دیسەم مزگینیت لی بی آخر میکروبی انواعی نەخوشیان لەم خاکە مالدراوە و کورانی تو وەک دانەی بەرموری گەوهەر هوندراونەوە وە لە حضوری پیشوای بزرگواری خویاندا بە سان دەرون و بە دەنگی فینکایی دەوی: (بژی کورد و کوردستان) دلی گلاوی دوژمنان وەلەرزە دینی، ای جیگای باوک و باپیرمان شاد و خرم بە کە زستانت بە تازە بهار و بەفر و رنوت بە گولستان گوردراوە ئەوە تا روژی دومی ریبەندان (بهمن ماه) ١٣٢٤ ساتی ٨ بەیانی خوشتر و روناکتر روژانی میژوی شەش هەزار سالەی تو گەیشتوە (لە سی ریی قاضی) هیزی بە هیزی دیموکرات بە ساز و بەرگ و اسلحەوە لە لایەکەوە قوتابیەکانی کچان و کورانی هەمو قوتابخانەکان لە لایەکی دی و بیست هەزار نەفەر لە تەواوی طبقاتی نەتەوەی بەرزی کورد هەر یەک لەجیی

خۆی بە ترتیب ریزیان بەستوە و آلای سی رەنگی کوردستان لە هەمو لایەکی میتینگەکەوە و لە راست و چەپی جیگای تایبەتی پیشوای گەورە کە لە قلبی میتینگەکەدا قراری گرتوە دەلاریتەوە حضار هەمو چاویان بریوەتە ریی پیشەوا، آسمانی مهاباد روی خوی صاف و روناک کردوە روی پەردەی هەوری لە روی هەلایساوی خوی هەلگرتوە و هەمو چاوەنورن و دەبی چاوەنوریش بین چونکو عشق، علاقە، خوشویستن، احساسات، میلیت هومیدی سەربەستی لە رەگ و شارەگی ئەواندا دەگەری نوختەی یەکەتی اتصالی هەموان وجودی مەسعودی رهبەری گەورەیە.

لەم کاتەدا بزوکی پیشوای خوشەویست لەنیو سلامی نظامی و چەپلە ریزان و هورا و احساسات و شوق و شعفی فوق العادەی کومەلدا وەدەر کەوت و پیشوای بەرز لە کاتیکدا کە ئەندامەکانی کمیتەی مرکزی لە پشت سەری دەهاتن و آلای سی رەنگی کوردوستان لە راست و چەپی تریبون لە اهتزازدا بو ئەستوی بەرزی بو ئاسمان هەلینابو نزولی اجلالی فەرمو: مطابقی بەرنامەک کە لە پیشدا ساز کرابو بە تەواوی حضار روژباشی فەرمو پاشان تشریفی لە تریبون هاتە خواری و بەپێش تەواوی گوردان و گروهان و دەستەت سەربازان و پیش مەرگەکانی کوردوستاندا هات و هەموی تەماشا کردن و بە هەموان روژباشی فەرمو، لەم کاتەدا بە دەستوری معاونی فەرماندەی هەمو هیزی لە لایەن سەربازان و پیش مەرگەکان و توپخانەی کوردوستان دە دەقیقە بی ووچان بە افتخار سەبەستی کوردستان و ناساندنی رئیس جمهوری کوردستان شیلینگ کرا.

پاشان لە کاتیکدا کە دەنگی هورا دەچو بو آسمان و لە قلبی میتینگدا موزیک و سرودی مللی کوردستان لیدەدرا و دەخویندراوە برای خوشەویست غنی خسروی شهرداری مهاباد بەپی دەستور هاتە پیشەوە و بە ترتیبی ژیرەوە میتینگی افتتاح کرد و گوتی:

ئەمن غنی خسروی شهرداری مهاباد ئەو موفقیتە گەورەیەی کە ملتی کورد لە پاش هەزاران قوربانی دان ئەورو لە نتیجەی فعالیت و کارزانی و ملت پەروەری فوق العادەی پیشوای معظمی کوردستان جنابی قاضی محمد نصیبی بووە پیروزی و مبارکبادی بە مقامی

گەورەی پیشوای مەزن و ملتی رشیدی کورد عرض دەکەم وە (میتینگ و جلسەی) ئەورو بە نیوی شاری مهاباد افتتاح دەکەم و بە دلیکی خاوین و پاکەوە دەلیم بژی پیشوای معظم کوردستان.

لە دوایە آغای خسروی بەرنامەی میتینگی بە تەرتیبی ژیرەوە بە اطلاعی حاضران گەیاند:

١- دوعای جەنابی مەلا حسین مجدی.
٢- نطقی جەنابی پیشەوا و رەئیسی جمهوری کوردستان.
٣- نطقی جەنابی حاج باباشیخ.
٤- نطقی آغای محمدحسین خانی سیف قاضی.
٥- اشعاری آغای هەژار شاعیری میللی.
٦- اشعاری آغای هیمن شاعیری میللی.
٧- خطابی آغای سید محمد طە زادە.
٨- نوطقی آغای شیخ حسنی شمس الدینی.
٩- نوطقی آغای عمر خان.
١٠- نوطقی آغای زیرو بەگ.
١١- نوطقی آغای محمد امین موعینی.
١٢- نوطقی آغای سید عبدالعزیز.
١٣- نوطقی آغای ابراهیم ادهم.
١٤- نوطقی آغای محمد فیض اللە بەگی.
١٥- خطابەی آغای نانەوازادە.
١٦- سرودی مەدرەسەی کوردستان.
١٧- سرودی مەدرەسەی پەروانە (کچان).
١٨- خطابەی یای ویلمە صیادیان،
١٩- خطابەی یای خدیجەی حیدری.
٢٠- سرودی مەدرەسەی گەلاویژ.
٢١- سرودی مەدرەسەی سعادەت.
٢٢- خطابەی آغای احمد ایلخانی زادە.
٢٣- خطابەی آغای محمد قادری.

ئەوا ایمەش نطق و وتەی هەر یەک لە آغایان و یایەکان کە بە ادارەی روژنامە گەیشتوە بو ئاگاداری خویندەوارانی خوشەویست دەنوسین: (هەر کەس لە آغایانی بەرز نطقی کردوە و بو ادارەی روژنامەی نەناردوە رجا دەکەین خلاصەیکیان بو بنیری)

الف: دعای جنابی ماموستا مەلا حسین مجدی: آغایان، حاضران، اولەن لە خودای بەرز دەخوازین کە پیشوای مزنی ایمە لە عدالەتی عمری کوری خطاب و امانتی ابو عبیدە و شجاعتی خالدی کوری ولید و علمی علی کوری ابو طالب (خدایان لی راضی بی) بەهرەوەر بی. آمین.

پاشان ئەی آغایان و حاضرینی نەتەوی کوردی غیور حق تعالا لە قرآنی مجیددا دەفرموی: (ان المتقین فی جنات و عیون فادخلوها بلام امینین) کە پرهیزکاران لە باغاتی بەهەشت و کانیاندا دادەنەیشن و ملائکە بەوان دەلین: وەرن بە سلامەت و لە هەمو نارەحەتیک امین بن وە درد و بلای دنیا لاچو پاشان خدا دلیلی ئەم سلامەتیە و وارد بونی ئەم اشخاصە دەفەرموی: ونزعنا مافی صدورهم من غل اخوانا علی سرر متقابلین.

یانی ایمە لەبەر سعی و کوششی خومان حسد و کینە و بغضمان لەوان دور کرد و وەکو برایانی کە لە یەک رگ بوین لەسەر تختان دادەنیشین و بە ادەب رو لە یەکدی دەکەین (چونکو پشت لە یەکدی کردن نشانەی نارضایەتیە و ئەم نەتەوانەی جور جوری کە لە بەهەشتدا اتفاقیان هەیە لە اثری ترکی حسد و کینە و لە اثری نیشان دانی تعاون و کومەگی بوە کە لە دنیادا پیکیان کردوە ئەگەر وابو ئەمە دەبی ترکی کینە و بغض و نفاق بکەین و بمقامی اشخاص سزاوار حسد نەبەین ئەمن حدیثیک لە کتیبی (مسلم) ئەویش لە ابو شعدی خدری نقل دەکا کە پیغمبر (س) بە روخوشی فەرموی ابو سعید بانگ دەریک لە کاتی چونی بەهەشت بانگ دەکا: کە لە بەهەشتدا بژی و بی مەرگ و لەشساغ دەبی بی نەخوشی و همیشە چواردە بی و پیر نابی و لە نعمتی خودا بەشدار دەبی بی نارحتی و ناهومیدی. ئەمەش نەتەوەی کورد انشالە لە ژیانی سەربەستی بە یەکجاری و لە لەشساغی بی نەخوشی و لە نەمامی آزادی بە بی سیس بون و لە

نعمتی آزادی بی زوال بهرمند دەبین: خوداوەنا ئەم آلایە کە بە خوینی لاوان چەقاندومانە قایم و یەکجاری کەی (آمین) یانی دەجەی بەرز و سەربلیند بیت و سفرای دەولەتی ایمە لە هەندەران گەورە و قسە لی قبولکراو بن (آمین) و دەولەتی جیرانی ایمە (اتحادی جماهیری شوروی) همیشە عزت و شوکتی زیاد بی و لەسەر دوژمنی مظفر بی (آمین) و ئەو زاتانە کە لەری سەربەستی گیان و بدەن و مالی خویان بەتلاند موردی رحمتی خدا و لە درجەی شهدا دابن و آخر کلمەی ایمە جوملەییکە کە ئەهلی بەهەشت لە ورودی اولی دا دەلین: حمد بو خودایکە کە چرای هدایتی هەلکرد و ئەگەر چرای روناک نکردایە بەو نعمتە بی پایانە نەدەگیشتین و دو نەفەر شازادە بنی هاشم و بنەمالی سراج الدین کە لیرە حاضرن لە خدا دەخوازین کە لە سەر خذمت بە نەتەوەی کورد بدل همت بکەن و موفق بن[٣].

ب نطقی جەنابی پیشەوا و رئیس جمهوری بەرزی کوردستان:
کوردستان موقعیتی جغرافیائیەکی مخصوصی هەیە کە بی پسانەوە و بی ئەوەی نەتەوە و ملتیکی کە لە نیواندا! فاصل و لیکیا بپچریتەوە کورد بەسەر یەکەوە و پیکەوە سکونتیان تیی دا هەیە و دارای مالکیتی ملین دەویدا. بەسەرهاتو سوابقی تاریخیان یەکە و عموماً تیی دا شەریکن. خاوەنی آداب و عادەت و رسومی ملیەکی وان کە هیچ جورە صدمە و حوادثیک نەی توانیوە سستیەک لە بناغەی ملیتی ئەواندا پەیدا بکا.

کورد لە قدیم را هەزاران پادشا و حکمدار و تشکیلاتیان بووە. هەر لەم کوردستانی آزادی ایستادا بنەمالی امرای مکری کە سەر سلسلەی ئەوان امیر سیف الدین بووە تا (١٠٢٠ هە) بالاستقلال یەک لە دوی یەک امیر سیف الدین- سارم بگ- شیخ حیدر- امیر بگ- امیر پاشا- تا دەگاتە قبادخان بە دەستەلات و قدرتەوە حکومەتیان کردووە.

ملتی رەشید و بە غیرتی کورد لە همو دەور و زمانیکدا هەرکەس خیالی استیلای نیشتمانی ئەوانی بوبی بەرەنگاری بون و بەربەرەکانی یان کردووەو کە هیچ فداکاریک دەستیان دانەنەواندووە.

لە پاش لەدەست چونی سلطنت و حکمداریشیان بو وەگیر خستنەوەی استقلال و آزادی بە ملیون قوربانیان داوە و لەبەر ئەوەی کە همیشە لە مبارزە و ملەدا بون هیچ جورە اذیت و آزاریک نماوە نەی چیژن و نەی بینن.

لەگەل ئەوش هەمو کویرەوەری و کوشتن و برینیکیان تحمل کردووە و قەت لە ئامانج و آرەزوی خویان شل نەبونەوە و لەریی وەدەست خستنەوەی آزادیدا ووچانیان نەداوە- بە دلیکی ئەوەندە بە هیز و عزمیکی هیندە ثابتەوە تیکوشاون تا ایستا هیزیکی وا پەیدا نەبووە بتوانی تیکرا خفەیان بکا. میرە گەورەیان کوشتووە بابان سەریان هەلداوە، بابانیان بی دەنگ کردووە اردلان بلیند بوون، ئەوانیان لە عرضی داوە بتلیسی برز بوونەوە و هەزاری دیکەی وەک ئەوان.

تا لەو دوایانەدا لە پاش شەری بین المللی پیشوەوە کە دیکتاتوری ایران و تورکیا هاتنە سەرکار و زمان و عادات و مذهب و خصوصیاتی ملی کوردیان بە جاریک لاواز و کز و کەنەفت کرد، لە هیچ وەحشیەت و و درندەییک رانەویستان خویندن و نوسینی زمانی کوردی ممنوع و پوشینی لباسمان قەدغە بو.

نەیاندەهیشت لە هیچ جورە مزایا و حقوقیکی بەشەریەت بەشمان ببی ریگای فیربونی علم و صنعتیان لی بری بوینەوە. هەر روژە بە بهانەیەک و هەردەمی بە تەشقەلەیەک دەستە دەستە و پول پول کوردی هەژار و بەدبەختیان حبس و تبعید دەکرد و دەیان کوشتن و لە بەینیان دەبردن حاصل و دەستربجی ئەو ملتە بیچارەیان دەبرد بوخویان و ئەوانیشیان برسی و تینو روت و قوت دەهیشتەوە.

تا لە شهریوەری ١٣٢٠دا فریشتەی آزادی دەستگای دیکتاتوری و فاشیستی رضاخانی تیکشکاند کورد سەری لە هەمو فشار و اذیتە کمی فارغ بو فوری احساسی کرد، چون دەبی لە فرصت استفادە بکات و ریگای صلاح و وەدەست خستنی آزادی ئەو ملتە چیە و چبکا- پیاوانیکی بەبیر و هوش و بە شرف کە زور لەمیژ بو خویناوی دلی خویان دەخواردەوە و بو ذلیلی ئەو ملتە دوکەل لە دەورنیان دەهاتە دەری زور زو تشخیصیان دا کە وەختی کارە و لەو فرصتە دەبی بەهرە وەربگیری و ئەوە تەواو ئەو روژەیە کە پشتاوپشتمان چاوەروانی بوین

بە یەکجار خیرا بی ووچان راویستان دەستیان بکار کرد حزبی دیموکراتی کوردستانیان تشکیل دا و بە دەستوبرد خریکی کاروباری ملی بون و بە چاویکی ورد و بە دقت احتیاج و پیداویستی کوردیان تشخیص دا و بەدی کرد.

لەپیش هوموو شتیکدا اختلافات و دەبەرەکانی عشایریی کە بە دسیسە و حلەبازی استعمارچی و دیکتاتوران بو استثمار و خواردن و کروساندنەوەی ئەو ملتە بە قولی خویان (تفرقە بیانداز و حکومت کن) دەبەینی خستبون و تا ئەندازەیەک ئەو آورە بلیسەی ساند بو برای دایک و بابی لەیەک ترازاندبو بکلی لە گوری هەلیگرا و نیوی عشیرەت و طوایف و هەرچی اسبابی ئەو نفاق و پرشوبلاویە بو فریدرا و عموماً لە ژیر عنوانی حزبی دیموکراتی کوردستاندا کوبونەوە و یەکدل و یەک زمان تیکرا بەرەو آمانجی آزادی کەوتنەری.

زمانی زگ ماکمان کە لەگەل شیری دایک تیکەلی خوین و گوشتی ایمە بووە لە زەمانی دیکتاتوری دا سەخت قەدەغە کرابو فارسی بزور تحمیلی ایمە و مندالەکانمان دەکرا و تازە پتر سببی پاشکەوتنی کورد بە لە مدارسەکان رەسمیتمان پیدا و خویندن و تحصیلمان بە سبک و ترتیبی دنیا خستە سەباری کوردی. چەند مدرسەی کچان و کورانمان کردەوە. مەدرسەی شەوانەمان دایرکرد و کتیب بە زمانی کوردی ترجمە کران چەند صد کور و کچ و پیاوی گەورە لە مدارسی شەوانە و روژانە بزمانی کوردی دەخوینن لە جیاتی ئەوەی شش حەوت سال خریکی خویندن و فیربونی فارسی بن لە مانگیک و دوو مانگدا دەبنە خویندەوار و هەمو شتیک دەخویننەوە و دەنوسن. بو ناساندنی لیاقت ملی و وەدەرخستنی حیات ادبی و فەهەنگی کورد و بو راگەیاننی هاواری خویان بە گوی دنیای بشریەت و عدالت، محتاجی وەسیلەی چاپ و بلاوکردنەوە بوین چاپخانەی زور چاک تأسیس کرا و دامزرا لە شاری خومانداا بە زمانی خومان بە چاپخانەی خومان گووار و روژنامە دەردەچی و بیر و فکر و داخوازی ایمە لە دنیادا بلاودەکاتەوە.

حاصل و بەروبوی ایمە کە مقداریکی زور و زەوند و بە قیمەت بو بەفیرویی لە دەستیان دەردەهینایین و دەست استعمار سدیکی لەپیش

ایمە و بازاری دنیا دروست کردبو ریگای حلمان دیەوە و تجارت و اقتصادیات کوردستان زور باش تامین کرا.

لە زەمانی دیکتاتوریدا کە هەمو عەوارضیکیان لی دەستاندین کەم و زور وەسیلەی لەش ساغی و معالجە نە حکیم نە دەرمان نە مەریضخانەی بویان ساز کردین ایمە بوخومان مریضخانەی زورباش بەوزوانە دایر دەکەین و لەش ساغی ولاتمان تامین دەبی. هیزیکی ملی مان تشکیل داوە کە بە شەجاعەتیکی تەواو حاضرە دفاع لە نیشتمان بکا.

دیارە موفقیتی ایمە سەراسەر لە عینی مرامی دیموکراسی و لە نتیجەی فعالیتی حزبی دیموکراتی کوردستان و بە پشتیوانی عالەمی دیموکراتە. لەبەر ئەوە بە دل و بە ناو دەلین: بژی موئسسین دیموکرات.

ملتی کورد هەزاران سد و بەرهەلستی سخت و سهندەی لە ریدا بو. دەستە و دایرەی دیکتاتوری بی ووچان کارشکینی ایمەیان دەکرد و لە هیچ نامردیەک رانەدەوەستان اختلافاتی عشایری و داخلیش ئشکالیکی گورە بو بو ئیمە اما ئەوانە هیچکامیکیان نەیان توانی پیش بە ایمە بگرن بە دلیکی بەهیز پایەداری مان کرد و ادامەمان بە فعالیتی خومان دا تا استقلال و آزادی نەتەوەی کوردمان بدست هینا.

دیارە بە قایایەکی ئەو خطراتەش کە ماوە چە لە داخلدا و چ لە خارجدا ملەتی کورد مبارزەی خوی لەگەلیان ادامە پیدەدا بە پشتیوانی خودا مظفر و منصور دەبی ئەورو لە نمایندەگانی تەواوی نواحی و نقاطی کوردستان بی رعایتی طبقات اعم لە آغا و رعیت و گەورە و چوک کوبونەوە و یەک دل و یەک زمان هاوای دیموکراسی دەکەن و بە ریی دیموکراتدا دەرون قودرەت و قوەتی دیموکرات نشان دەدا.

پاش تەواوبونی نطق جەنابی پیشەوا لە تریبون هات بیتە خواری عبدل کرباسی (عبدل ئەو کەسەیە کە روژی هەلکردنی آلا گایەکی بە صەد تمن کری و لە بەرامبەر آلادا کردی بە قوربانی) کە بە اسلحەوە لە پشت تریبون راوەستابو شانی دانواند کە جەنابی پیشوا پی لەسەر شانی دانی و بیتە خواری بەلا لەبەر خوی تواضع کە لە رەوشتی

ممتازی پیشوای بەرز قبولی نەفەرمو و بوخوی هاتە خواری. لەم کاتەدا تەواوی عشایر و خەلکی شاری هوروژمیان هینا و هەمو دەستیان ماچ کرد و بیعتیان دەگەل کرد بە جوری خەلک دەوریان گرتبو کە ماوەی ساتیک نەدەبیندرا کە جنابی پیشوا لە کوییە و لە ماوەی سیە روژ مراسمی بیعەت بی ووچان دەوامی بو[٤].

ب : نطقی آغای محمد حسین خان سیف قاضی، کومەک فەرماندەی هەمو هیزی کوردستان: ئەمن بە نوینەری لە لایەن هیزی حزبی دیموکراتی کوردستانەوە پیروزەی خوم دەگەل گیانی سەربازی و پیشمەرگەیی بە پیشگای اقدسی رئیسی خوشەویستی جمهوری کوردستان و بە هەمو نەتەوەی کورد رادەگەیەنم، و شانازی ئەوەم هەیە کە بلیم یەکە یەکەی سەربازانی کە بە تەواوی ساز و بەرگ و اسلحەوە لەکن حضراتی گەورە راوەستاون و منیش یەکیکی چکولەم لەوان وەکو شیری رق هەستاو لەشی روت و گیانی بی بەهای خومان بو دفاع لەو آو و خاکی کوردستانە تا رژاندنی تنوکی خوین لەسەر دەسمانە. ایمە پیش مەرگانی آزادی بو لابردنی دوژمنانی نیو خومان و هەندەران لەهیچ هیزیکی ساماناک ناترسین و بو هەمو گیانبازیک آمادەین تا بە یجگاری رختی ژیانی پر لە نەنگ و عار لەم زەویە پاک و نابود بکەین و خانوی نەبونی بنیرین لە پیک هینانی ئەو کارەدا دردونگیمان نیە چونکو کوردستانی ئەورو زور بەهیزە ..، زور بەهیز...!

برایانی هاوخوین بە پشتیوانی یەکەتی و دلپاکی کە لە کوردستانی ئەورو و لەنیو ایمەدا لە ژن و پیاو چکولە و گەورەدا هەیە لەسەر ئەو میزە راوەستاوم و دلیم و داوا دەکەم: کە ایمە بو هیز پیدان و سەرکەوتنی جمهوری کوردستان لە هەلاویشتنی گیان و دەپیناو دانانی دریغ ناکەین و دریغمان نیە! بەپی ئەم پایەش پیویست دەزانم کە خائن و خادم، راست و دروزن بەنگو و براکانی تر بناسینم.

هەمو دەزانین کە بو گەیشتن بەم آمانجە زور لەمیژە قوربانی بی ژمارمان داوە (کوتنی هەمومان باس دریژ دەکاتەوە) و دیسان دەزانین کە پاش خەرمانان (شهریور)ی ١٣٢٠ هیچ کوردیکی خوین پاک بو

دەباوەش گرتنی آمانجی خوشەویستی خوی لە هیچ یارمەتی و گیان بازی کوتایی نەکردوە و چونکو ژماردنی ئەوانە زورە و لەبیر بەدەرە و خوتان لەمن باشتر دەزانن و دەناسن چاو وەردەگیرم و تەنیا بە کوتنی نیوی چەن کەسیک کە لەپیش چاوی ایمە زور بی بها و هیچن خوم بە ناچار دەزانم چونکو ئەمانە لە ریی تەماع و هەستی جیگە ویستن و هەلخەلەتاندنی پوچ و پوشالی خراپە کەران ملو زمان بەپیچەوانەی قازانجی ایمە هاتنە نیو کار و چاوەنور بون کە لە سییەدا بەلگەیەک کە مایەی نەبونی کوردستان بیت وەچەنگ بینن و لەپیش بیگانان و دوژمنانی دانین تا بەدبەختی ایمە لە دنیا و بی بەشی خویان لە دنیا و قیامەتدا ساز کەن بەلا خودا یارمەتی کردین و توانیمان ام ملوزمانە

١- آغای عەلی علیار، خراپەی رابردوی پهلوی کە لە شارەوانی مهاباددا بەسەریان دەهینا لەبیر کرد و دەگەل سەرپولی (سەرهەنگ) ارفع کە فەرمانی کوشتنی هەمو براکانی هەورامان و مەریوانی ایمەی دەدا خوی ریک خستوە و هاودەس بو.

٢- آغای رحیمی وەستا عزت جیرە بخوری آغای علیار هەلگری چەن وەلامیک بو کە لەنیوان، علی یار و ارفعدا دەگوردرایەوە و ایستا ئەم خراپەکەرە بی خەبەرانە خەریکی ئەو کارەن.

٣- آغای غفور محمودیان کە یەکنفر لە تأمیناتی فاشیت مأبی ایرانی بو بیری خوی لەوەدا خرج دەکرد کە بە عناوینی جوی جوی کیشە و جدائی بخاتە نیو برایانی کوردی نەجیب.

٤- حمزە علی قاوەچیش لە هاودەستانی محمودیانە.

٥- آغای مەلا رەحمان سرنجداغی ئەویش لە هاودەستان و هاوبیرانی محمودیان بو بەم هاسانە بەسی نەدەکرد وەلامی بی اساسی بو کاربەستە پوشالیەکانی ایران دەنارد.

٦- آغای محمد عباسی کە بو وەگیرکەوتنی مقاماتی کە شایستەی نەبو و هەستی جیگەویستن کە لەبەر نەفامی فطری بوتە عادەتی لە هیچ جورە خیانت و فیلو تەلەکەیەکی بی حقیقت خوی رانگرتوە تا وای لی هات کاری آغا بو بە وینەی سەر آو.

۷ و ۸- علی نوذری و عبداله بایزآغا که تا ئەورو بو هاوکاری حاضر نەبون و خیانت و فیلو تەلەکه و دەسته بندیکیان ساز کردوه.
۹ و ۱۰- بایز آغا و کاک الله آغای گەوورک که له اشخاصی طبیعت نەوین و بو بتلاندنی هەمو براکانی خویان ماسکیکیان به روەوه گرتووه ایستا بەرچاو و منفوری هەمو کەسن
۱۱- قرنی آغای مامش که پیاویکی پیرو سال دیتوه و ستەم دیتوی دەورەی دیکتاتوری رضا خان بوه و گشت بدبەختیەکانی نەتەوەی کوردی به چاوی خوی دیوه، بەپیچەوانەی انتظاری ایمه و بیری ئیلی رشیدی مامش له تیکەلی ئەم جیژنی میلی و پیروزەدا خوی ڕاگرتوه.
۱۲- محمد فاروقی جاسوس و هاودەستی اشخاصی ملت فروشه و همیشه خەریکی سازکردنی بەلگەی دروسکراوه و ایستا اغلبمان دەدەستدایه.
لەم دنیای دیموکراسیدا به جامعەی کوردستانی دەناسینم و فیلو تەلەکەی وان بلاودەکەمەوه ئەگەرچی گەلی لەمانه بو مەرگ دەبن بەلا چونکو پیشەوای گەورەی ایمه بیرو آیینی لەسه ئەوەیه که لەریی مسالمت به چاک کردنی خەلکی خەریک بیت له مەرگی ئەوان چاوپوشی بەلا سەرنوشتی هیندیک لەوان پاش پیراگەیشتن له دادگا ملیدا که بەبی رشوه و تبعیض ئەنجام دەبی معلوم دەبی.

بژی پیشەوای بەرزی کوردستان
هەرسەربەرز بی آلای کوردستان
بژی رولەکانی رشیدی کوردستان[٥].

د: اشعاری هەژار (هونەری ملی)

صەد بەهار نوکەری ئەو زستانە

نیشتمان ئەورو کورانی جیژنی آزادی دەکەن
بونەوه خیوی وەلات تالانکراو روت و رەبەن
شیرنی خوی گرته نیو آمیز و باوەش کوهکەن
روتەنی کویستانی کوردان بوه بژیوین و زەمەن

گەرچی ری بەندانە ایستی پر گول و بونە چەمەن
بوتە جناتی عدن چیا و بەدەن دار و دەوەن
صد بەهار نوکەری ئەو زستانە * جیژی آزادی کوردستانە
خوینی کوردانی شمال و ئەشکی چاوی دایکەکان
شینی خوشکانی وطن بو لاوەکانی نەوجەوان
چونە داد بولای خودا، دەریای ترحم هاتە جوش
لاگریکی بومە معلوم کرد نەبەرد و قارەمان
یوسف آستالین کە ئەوروکە لەسەر هەر هوردو بو
نیوی هوردوی سور بلین دەرزی زراوی ظالمان
تو لە لات وایە چیە هوردوی سور
سوری چی؟ کاکە بلین کوگای نور
وا بە چاو سوری گەلی لاواز لە گیتی نیوبرا
تا ریگای کوردستانی دیت ولی هەلکرد چرا
مستی خوی کردە گری بو خوین مژانی مرتجع
حق وەسەر ناحەق کەوت لەو نیوە حقی کورد درا
خوین اشک و شینە کە ویکرا مەیین و بونە یەک
بو بە آلاییکی سی رەنگ و بە شادی هەلکرا
کوردەکانیش دەبی قەدری بگرن
خو بە قوربانی بکەن بوی بمرن
جیژنی استقلالتان پیروز بی ئەی لاوانی پاک
دوژمنو با خو لە خولی خوی بگەوزینی کەلاک
زو هەمو کوردان لەژیر زنجیری دیلی بیننەدەر
پیکەوە هەولی بدەن بو آوەدانی آو و خاک
من "هەژاریکم" لە دەستم دانیە غەیری دوعا
ای رئیسی جمهوری کوردان هەر بژی بو کاریچاک
تا هەیە چەرخ و خولی توپی زەمین
بژی هوردوی قزل و آستالین[٦].

هـه : (اشعاری "هیمن" هونـه‌ری ملـی)

جیژنـی آزادی

نـه‌وجـه‌وانـانـی ژیرو وریای کورد
پیره پیاوانـی پیاو و آزای کورد
بیچوه شیرانـی چابک و بی باک
تازه لاوانـی ملـی و خوین پاک
نـه‌ونـه‌مامانـی باغچه‌ی ئـاوات
کاربـه‌دستانـی حزبـی دیموکرات
ئـه‌ی ئـه‌وانـه‌ی کـه چاو بـه گریان بون
دژ و داماو کز و په‌ریشان بون
بو وه‌طه‌ن روژ و شه‌و ده‌گریان زار
دیتو لـه‌و ریبـه‌دا هـه‌زار آزار
بـه‌ش براو بون لـه خوشی و شادی
ده‌رکرا بون لـه باغـی آزادی
موژده بـی لیو کـه پاش گـه‌لیک زه‌حمه‌ت
پاشی زور ره‌نجو تـالـی و مینـه‌ت
پاشی کوشتـار و شین و قورو‌ه‌سـه‌ری
پاشی وه‌ی سه‌د مـه‌زن هـه‌زار سه‌ردار
لـه‌سه‌ر آزادی روینـه سه‌ردار
پاشی وه‌ی سه‌دهـه‌زار کوردی لاوچاک
ده‌ستـی دوژمنـان: لـه خوین و خاک
گـه‌وزیو دایکی بوی لـه سینگـی دا
بـه‌زه‌یی هات بـه حالـی ایمه خودا
یاریده‌ی داین و کردیه مأمور
بو نـه‌جات دانـی کوردی هوردوی سور
میللـه‌تی کوردی بیکـه‌سی رزگار
کرد لـه‌ژیر چـه‌نگی دوژمنـی زوردار
کورده‌واری بـه جاری آزاد بو
کوردی غمگین بـه کـه‌یف و دلشاد بو

آشکرا هەلکراوە بەیرەقی کورد
هاتەوە دەستی لاوی کورد حقی کورد
تی پەری روژی رەش نەما رەمی خەم
روژی کورد هاتەدەر لەژیر مژ و تەم
بومە ئەو سالە کە چلون زستانە
خوشترە زور لە مانگی جوزەردان
گەرچی ایستا نەماوە گول لە چەمەن
وەک گولە رومەتی کورانی وەطەن
کاتی داوەتە سەردەمی شادی
گەورەتر روژی جیژنی آزادی
ایستەکانە تەواوی میللەتی کورد
کچ و کور پیاو ژن درشت و ورد
بی خەمو لیو بە خەندە و شادن
بوچی چونکو ئەویستە آزادن
ئەی برایانی میللی و دلسوز
روژتان باش و جیژنەتان پیروز
ئەوەی آواتی ایوە بو دیتو
نیشتمان سەربەخو و آزاد بو
بەیرەقی جوانی ایمەیە ایستا
دەی شکینی لە هەر بلیندیک با
کاری خومان بە دەستی خومانە
ایستە با کویر بی چاوی بیگانە
تا هەزار سالی دیکە (ایستالین)
هەر بژی یارەبی: بلین آمین
چونکە دەربەست حقی ضعیفانە
لاگری دیل و بینەوایانە
بو ئەوەی بی کەسان بکا مەسرور
پایەداری بی و بمینی (هوردوی سور)
(پیشەوامان) بژی لە بو خذمەت
کردنی دین و مەذهەب و میللەت

رەبی هەرکەس کە دوژمنی کورد بی
هەردوو چاوی دەری ملی ورد بی
بمره "هیمن" کە تو لەسەر زیادە
مایەوە چونکو دیتت آزادی[٧].

و: مقالەی آغای سید محمدی طەزادە: بسم الله الرحمن الرحیم. آغایانی محترم برایانی خوشەویست ئەورو روژیکی زور مبارەکە روژیکی تاریخی یە تا ئەورو کە دایکی نیشتمانی کوردستان وای بەخویەوە نەدیوە کە کورە کوردەکانی بە شادی و کیف خوشی لە دەوروبەری دا کو بونەوە و لە هاتوچودان بە قاه قاه پی دەکەنین داوەتیانە و هەوری نگبت و چارەرەشی بە نوکی قەلەمی روناک فکران و بە زوری باسکی لاوە بە غیرەتەکان زنجیری دیلی و بەدبەختیان لە ئەستوی دارنیوە و چاوی بە فرمیسکی بە دەسرەی خوشەویستی دەسترنەوە رولە دەنگ خوشەکانی وردە برینی خوی پی وەرکراوی دەرمان دەکەن بە چەپلە ریزان و شادی لەنیو خویانی دەگرن بە طنطنە و جلال لە دەوری دا بە زەماوەند مشەولن جا چ روژی وا خوش هەیە یا چە وەخت و ساتی بە قیمت و بەرز بیندراوە- دەبی قدری بزانین و بو بەرقەراری و راوەستانی دەستە و دوعا رو بە قبلە راوەستین و بە دەنگیکی بەرز لە خودای بی هەوتا تمنا بکەین ئەو روژەمان لی پیروز کا و تا زمانی بەروبو دریژ بومان راوەستا و بەرقەرار بکا- آمین. و بیکیش دەمەوی مختصریک لە زەمانی چارەرەشی و بدبختی دایکی نیشتمان کە کوردستانە کە بەسەر گنجە آزا و خوین گرمەکانی هاتوە بیان بکەم.

سالەهای سالە پنجەی استبداد و دیکتاتوری گروی دایک و بابی ایمە ریک دەکوشی. روچنە روناکی ایمە بە پردە ظلم دادەپوشی دەست مردانگی و اتحاد ایمە بە زنجیر دەبست و ریگای جادەی سەرکەوتنی ایمەیان بەو دەر دەبرد چالاوی دوبەرکی و نفاقیان سەری ایمە هل دەقند چاوی تیژی ایمەیان رشایی پردەی ظلمت نادانی دایان دەپوشی ریگای نجات و ترقیان لی ون دەکردین و توشی هەزار اشکوتی تاریک

و چالاوی بی بن و موج دریای بدبختی و چارەرشیان دەکردین هەرچە حول دەدرا ریگای نجات غیرممکن بو وەکو عرضو دەکم بەو همو دردی سەریو بدبختی دوبارە خوین گرم و پاک لە رەگی کوردەواری دا بەجنبش دەهات کمری مردانە گیان دەبست و رولە رشیدەکانی ملت دەتقلا دەکوتن و دستیان دەکرد نهضت زور بەهیز و تا دوامین هناسی ژیانیان پایەداریان دەکرد وکو نهضتی شیخ عبیداله لە لاپەرە بزرەکانی میژو شاهید فداکاری و جانبازی وین کە تا آخر هناسە ژیانی عمری خوی بەهدر رانەبوارد شهدای کورد شمال بە خوین خویان خاکی کوردەواریان رنگاندوە قیام شیخ سعید کە لەری آزادی ملت و خاکو خول کوردستاندا گردنی خوی تسلیم طنابی کمال بی کمال کرد یا خیر شیخ عبدلقادر شمزینی تا آخر نفسی پایداری کرد و تا دەجەیک حاضر بە فدای ری بو وەکو حضرت ابراهیم بە امر خدای تعالی کوری خوی حضرت اسماعیل حاضر کرد بو قربانی لە ری خدای خویدا اویش لەپیش همو کس دا روشی او ذاتە مقدسە کردە سەرمشق بو ملت با شهامت کورد حاضر بە لەری آزادی و سەربەستی ملت دا کوری خوی سید محمد افندی کرد بە قربانی و بە رشتە طناف بی مروت کمال بی کمال لە طناف درا وکو ایل جلالی تەواوی پیاوە گەورەکانیان خویان فدای ملت کرد و مندالە چوکەکان و بی دەسەلاتەکانیان دربدر و تفرقە بون بو ولات بیگانە سمایل آغای سمیتکو قهرمانی رشید و بە ناوبانگ ملت کورد بە فیل و فریو بە دەست دولت استبداد ایران لەبین چو(٨).

دستە گل ٦ ایلول (کە لەو روژەدا چەند مندال و لاوی گناە دولت مستبد عراق و بەر مسلسل و دەست ریژ تفنگ دران هەزارها وینە خوین ریژ و ظلم و زور و تفرقە و بلاوکردنەوەی ملت کورد هیە کە زمان لە کوتن و قلم لە نوسین قاصرە کە شرحی بدم ولی خدای بی هاوتا رحمی کرد استیرە اقبال ملت کورد لە گوشە آسمان کوردستاندا طلوعی کرد طپلی بشارت آوازە بلند کردوە و مزگینی آزادی بە گوی تواوی کورد و کوردەواری دەدا و یکش شتیکی دی هیە کە دەبی بو هەوەل جار بە خط زیرین لە صفحە میژودا بنوسری کە مرامی رهبر و کارگرەکانی حزب دیموکرات اوە بو کە آزادی بەبی خوین ریژی نصیب

ملت کورد بی و دوست یا برهەلستەکانی حزب بچاوی برایتی و یەکتی تماشا کراوە.

ز: خطابەی آغای صدیق حیدری: ئەی برایانی خوشەویست ئەی قارەمانان و شیر مەردانی کوردەواری، ئەمن یەک نەفەرم پیش مەرگەی کورد هەژدە قسەی چکولە هەیە کە پیویستە بە عرض خضاری محترم بگەینم:

١- سپاس و ستایش بو خودای تبارک و تعالی و گەورەیی بو حضرتی سید کائنات.

٢- پیویستی شرافتی یەک نەتەوە سەربەخویی.

٣- سەربەخویی ملت فقط بە زانایی و اخلاقی چاک رادەگیری.

٤- راگرتنی سەربەخویی هەر ملتیکی بە آزادیی و قارەمانی ئەو ملەتەیە.

٥- بەبی حقیقت داخل بون بو مرامی مقدسی آزادی ممکن نابی

٦- هەر ملتی بییەوی آزاد بی دەبی حقیقت و صداقت بکاتە رەووشی خوی.

٧- هیچ ملتیک ناتوانی بەبی معارف و فەرهەنگ آزادی خوی ڕابگری.

٨- دە ریگای ژینی شرافتمندانەدا لە گیان و مال ببورن.

٩- بژی ئەو ملتەی کە بو بەدەست هینانی آزادی ژیانی خوشی ناوی.

١٠- آزادی پیویستی وەک یەک بونە و لە بەرامبەر قانون هەمو وەک یەکین.

١١- هیچ نوعە آزادیک اجازە نادا هەتا آخر و اوخری عمر هەر خطاکار بین.

١٢- عطری گولاوی چاک عطری بدەل و جعل دەشیوینی پیویستە ایمە عطری آزادی دە مملکتی خوماندا بلاو بکەینەوە تا جعل و استبداد لەنیو هەلگیری.

١٣- آزادی عقیدەی بەسەر هەمو سیاستیکی دا حاکمە.

١٤- هەر چەند ایوە آزادی خوابن، هەن جماعتیکی دی لە ایوە آزادی خواترن.

۱۵- کوردستان دەبی بە دەسی کورد آزاد بکری.
۱٦- دەعینی آزادی دا دەبی مقید بن.
۱۷- روحی ملت فیدای هیچ کەس نیە ارواحی خادمین ملت دەبی فدای ملت بن.
۱۸- ایمە دەبی انشاالله بهداری کوردستان راجع بە پاک و خاوینی کە لازم نیە امن لیرە شرحی بدەم بگەیینینە ئەو مقامی کە سیدی کائنات بە سنتی دەزانی لە آخری عرایضی خومدا بە دەنگیکی بەرز دەلیم

بژی بە ژیانیکی ابد پیشەوای کوردستان حضرتی قاضی محمد.
بژی قارەمانانی کورد.

ئەم برا پیش مەرگە بەرزە پاش قوتار بونی وتارەکەی احساساتیکی بی اندازەی لەنیو گوی دیرەکانی ایجاد کرد بو و چەند برای خوین پاکی دیکەش لەسەر شانی خویان دانابوو بلندیان کردبو و بە نعرتە و شریخەیکی شیرانە دەیان کوت جیژنی سەربەخویی کوردستان لە هەمو کوردان مبارک بی و هەتا دنیا هەیە جیژن و سەربەخویی کورد هەتا هەتا بی[۹].

ح- خطابەی آغای احمد آغای ایلخانی زادە: برایانی خوشەویست: من یەک نەفەرم دەتوانم ثابت رەووشنی بکەم کە لە دەرەوەی دیکتاتوری ایراندا لە من بینەوا و پەریشانتر کەس نەبوە چونکو وجدان و ملتم اجازەی نەدەدا کە بچم و بەوان تملق و فروتنی بکەم و گەلی جار بە خوم دەگوت: خوزگا نەدەمردم و بە چاوی خوم دەمدیت جاریکی دی تفەنگ و فیشەکانم هەلدەگرت و بە اسلحە دەرازامەوە و وجودی امنیەم نەدەدیت، ایستا دەبینم لە مراحمی الهی لە باتی بیگانان برایانی بەهیزی کورد پی بە عەرزی دا دەدەن و دەرجا لی دەدەن و دەنگی چەکمەی ئەو لاوە رشیدانەی کورد و برایانی کوردی خوم منعکس بووە و بە تەواوی دوژمنانی بشر و دیکتاتوران دەلی: کە لەمەو پاش بە اندازەی بەرەی خوتان پی راکیشن و بوحقوقی خەلک دەس دریژی مەکەن دەنا بەم چەکمانە سەرتان پان دەکینەوە.

استاش که له حمدی خوداوه له سایەی آزادی املاک و داراییم زیاد بووه، ئەوا سی دانگی دی "عیش آوا"ی ملکی خوم که پیم وایه له ژیانی مالومندالم زیاده، به دەولەتی سەربەرزی کوردستانم پیشکەش کرد، چونکه لەپیش چاووم گەلی چەتونه که برایانی خوم بی سواد و اسبابی خویندنیان نامرتب بیت و من له عیش کامرانی دابم، دیسان گیانی خوم وقفی دەولەتی سەربەرزی کوردستان کرد که له ریی نیشتمانی خوشەویست دا گیانی خوم بخت و هەمو هیزی صرف کەم، و یارمەتی خودا و هومیدی رسولی اکرم خوینی دوژمنانی کوردستان دەگەل میشکی سەریان بریژم، و به نوینەری برایانی ئەفسەران ئەوانەو عرض دەکەم: مەبادا دوژمنانی کوردستان خەیالی یەک ذره تەجاوەز بو خاکی کوردستان بکەن دەنا به یارمەتی خودا له سنوری خویاندا محو و نابودیان دەکەین

بژی کوردستان !

بژی رئیسی جمهوری کوردستان جنابی قاضی محمد(١٠)

ط- خطابەی آغای نانەوازاده فەرماندەی هیزی مەرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان: .... ئەی قارەمانان و جنگ آوەران. ئەی رشیدان و دلیرانی خاکی پاکی کوردستان، تاریخی ئەوروکه و هیچ وەخت لەبیر نەچی. ئەورو روژیکه که آیندەی نیشتمان و ملتی کورد اثراتیکی زور و بی سابقەی هەیه. خوم اعتراف دەکەم له عهدەی ستایشی ئەو روژه نایەمەدەر و باوەریش ناکەم کەسیش بیته دەری. چون تقدیری خودای لایزال ئەو روژەی گەوره و سەربەرز کردوه. ئەورو منشأی تحولیکی گەورەیه بو نژادی کورد، بوچی؟ نیشتمان و طبیعت ئەوروکانی چاکترین هدیەی خویان پیشکەشی ملت کردوه یگانه نابغه و پیشەوای کوردیمان وەدەست خست تا به بیکەسیی و دەربەدەری و دەرد و ذلتی کوردەواری خاتمه بدا و کوردان بو هەزاران موفقیت و سەربەرزی آماده بکا.

ای خالق لایزال: پیشەوا و رئیسی جمهوری کوردان موفق و پایدار بکەی، کوردستان جیگای دلیران و گیان رابردوانه. کورد به رشیدی و

بی باکی شهرەی دونیا بون و رابردوی زور رەوشەنی ژیانی ئەو ملتە قەدیمە وەکو ئەستیرە روناکی چاوی هەموانە، ئەی لاوان و پیش مەرگەکانی کورد: ئەنگو کوری اشخاصیکن کە بە مروری زەمان دەنگی شهامت و گەورەی وان علەمگیر بوە و یادگاری زور روناک لە شهامت و عزتی نفس و رشادت وان باقی ماوە و نوبەی ئەنگویە: سینگ وەپیش خەن و بە ایمانیکی قایم داخلی خذمەتی سەربازی و پیش مەرگەیی بن، بوچی؟ افتخاراتی سەربازی لە هەمو افتخاراتیک مەزن ترە. چون سەر فروشتن لە ریگای نیشتمان گەورەترین فیداکاریە. بویە گەورەکان فەرمویانە: قشون روحی مملکتە. مملکت دەبی صاحب هیز و قوت بی تاکو افتخاراتی ملی خوی راگری. دلیلیکی زور قایم و نیزیک هوردوی سورە کە بە هیز و قوتی خوی بە دنیای نواند کە هوردوی سور بە افتخاترین آرتشی دونیایە، ئەو افتخاە گەورەیە کە خودا نصیبی مەی کردووە بە جەبونی و کەم دلی لە دەستی نەدەین.

ئەمن فرد فردی لاوانی بە جەرگ و هەناوی کورد بو مەیدانی رەشادت و شجاعت و افتخار دعوت دەکەم کە لە ریگای نیشتمان و پیشەوای معظم افتخاری جانبازیمان هەبی. لە آخری دا بە دلیکی خاوین و ایمانیکی قایم بە ملتی خوم، پایداربونی دولەتی کوردی لە خودای بەرزو بی هاوتا دەخوازم و بە دەنگیکی بلیند دەلیم:

بە سەلامەتی رئیس جمهور و پیشوای محبوب هورا !

بو بەرزی خاکی پاکی نیشتمان هورا(١١)!

ی: خطابەی یای ویلمەی صیادیان مدیرەی مدرسەی پەروانە (کچان)ی مهاباد: لە دنیای متمدن و زانستدا، هەر ملەت و نەتەوەیەک، هەر طایفە و قەوم و تیرە و بەرەیەک، بە زمانی خوی کە دایک لەسەر پشتی لانک حەرفیک و دو حەرف خستویەتە لیوان و لەگەل شیر دەزاری کردون خویندویانە و دەخوینن. نوسیویانە و دەنوسین، لە چوار سنوری ولاتانی خویاندا بە آزادی ژیاون و دەژین، بەلا داخەکەم ملەتی کورد ئەو ملەتەی کە تاریخ افتخار و شانازی شەش هەزار سالی وانی لەبیرە و لەبەر اهمیت و گەورەیی لەسەر دلی کتیبانی داناوە ئەو ملەتەی لەگەل همو بەرهەلستیک، لەگەل

هەر کەسیک کە پەلاماری نیشتمانی وانی دابی بەربەرەکانی یان کردووە و بست بە بست بە خوینی خویان رایان گرتووە. مودەیەکی زور گرفتاری چنگالی رەشو برشو پیسی استبداد و دیکتاتوری بون. زمان و عادات و آدابی ملی ایمە قەدەغە کرابو. لە ترس ئەوەی مقامی دیکتاتوری و قازانجی استعماری خویان نەکەویتە قولە- ایمەیان لە ترقیو و زانست و سەرکەوتن دەگیراوە و نەیاندەهیشت دنیا لە استعداد و لیاقەتی ایمە ملتی کورد حالی بن- تا لەم شەرە گەورەدا کە پەری عدالەت و آزادی بە سەر موتە و دیوی فاشیست و دیکتاتوریدا غالب بو- بە فەرمانی یەکە پیاوی میدانی عەدالەت و بەشەر دوستی ژنرالیسموس ستالین ایمەش لە زندانی دیلی هاتینەدەری و ریگامان بو کراوە- لە ژیر آموژگاری حکیمانە و شارەزایی کردنی پیاوانەی پیشوای معظم کوردستان (جنابی قاضی محمد)دا زمان و دین و عادات و آداب ملی ایمە آزاد بو. استعداد ملی و لیاقەتی حقی ژیانی خومان بە مستقلی و سەربەخویی بە دنیا نیشان دا. دەستی بە هیزی ئەو پیشوا مەزن و گەورەیە ئەوەتا باسکی ایمە (ملتی کوردی کە تا چوار سال لەوە و پیش دیل و یەخسیر بوین) گرتوە ایمە ماموستا و قوتابیەکانی مدرسەی کچان مبارکبادی ئەو موفقیتە گەورە بە درمالی پیشوای معظم عەرض دەکەین و تمنای قبولمان هەیە و هەمومان ویکرا بە دلیک و زاریک دەلین بژی پیشوای مەزنی کوردستانی گەورە[١٢].

یا: بەیاناتی یای خدیجەی حیدری ئاموزگاری مدرسەی پەروانە (کچان)ی مهاباد: بە اجازەی جنابی قاضی بەیاناتی ناقصی خوم بە حضوری برایانی خوشەویست عرض دەکەم:

ئەی خوشکانی خوشەویست ای برایانی عزیز لەم روژە خوش و پیروزەدا ئەمن کە یەک کچە کوردم کە آزادی ملتی خوم بە چاوی خوم دی، هەرچەندە کە زمانیک بو دەمدیت کە لاوانی کورد شەو و نیوەشەوان یا دەم بیست لە شاخان و لە غاران مشغولی فعالیت بون و خودای تبارک و تعالا موفقی کردن و دلی نەشکاندن، الان ای خوشکە

خوشەویستەکان با ایمەش چاو لە برا خوشەویستەکانمان بکەین دەستی اتحاد بو یەکتر دریژ بکەین، چون دەبینم دایکی نیشتمان چاوەری کچەکانی خویەتی کە دەس بە فعالیت و خویندن بکەین بەلکو تا ایمەش بگەینە برا خوشەویستەکانی خومان لەبەر ئەوەی دونیای ئەورو محتاجی کچ و کورە کە بە خوشکو برایەتی دەست بدەینە دەستی یەک بو رزگار کردنی دایکی نیشتمان، ئەمن لە طرف تەواوی کچوخوشکانی کوردستانی مەزن پیروزی ئەو روژە مقدسە تقدیمی هەیئەتی دەولەت دەکەم و لە آخری دا تمنا دەکەم ایوەش لەگەل من هەمصدا بن و بلین:

بژی پیشوای بەرزی کوردستان جنابی قاضی محمد

بژی قارەمانانی کورد! (۱۳)

یب: خطابەی آغای محمدی "قادری": ای آغایانی مەزن ئەی برا سەپان و تجار و کاسبە باشەرافەتەکان پیویستە ایوە بزانن وەضعیەتی کوردستانی ایمە ایمرو لە هەمو کاتیکی رابردو ئەهەمیەتی زیاترە چونکە لە لایەکەوە حکومەتی ظالم ایرانی کەوتوتە پەلە و دەست پاچە بوە بەهەر وەسیلەیەکی کە لە دەستی دایە هەول دەدا کە یەکیک لە برایانی ایمە فریو بدات و بەیان خاتە ژیر پنجەی دیوی استبدادەوە لە لایەکی تر چەند کەسی لە پیاوە تینەگەشتو و میشک رزیوەکانی وەکو قرەنی آغای پسوی و علی آغا لەم قرنی بیستەمی تەمدوندا تەماع و تەکەبر چاوی بەستون و شەرافەتو میللیەتی لەدەست داون سەهلە لەبو آزادی کورد تیناکوشن بەلکو چاوەنوری دەرفەتیش دەکەن کە ایمە دوبارە ئەسیر کەنەوە و ئەنجا ئەی برا کاسب کارەکانی باشەرافەت ئەی شیر بەچانی میشەی کوردستان ایمرو بو ایمە دو شت زور لازم و پیویستن. ئەوەل فیداکاری و گیان بازی هەموان بو کوردستان- دوم فیداکاری پیشەوای بەرز بو هەمو کورد. فیداکاری ایمە بو کوردستان ئەمەیە کە گیان و مالی خومان بە تەواوی دەاختیاری پیشەوای مەزن بنین بو پیداویستی ولات بەختی بفەرمون و فیداکاری پیشەوای مەزن بو میللەت ئەمەیە کە هەتا آخرین قەترە خوینی پاکی خوی حاضرنەبی

که میللەتی کورد بداتەوە دەست بیگانان و هەر کاتیکی بوی دەرکەوت که یەکیک لە میللەتی کورد فریوی بیگانان دەخوا بەبی درەنگی بو مەحو و نابود کردنەوەی ئەمر صادر بفەرمون لە آخری بیاناتەکەمدا بە دەنگیکی بلیند دەلیم:

بژی سەروکی جمهوری کوردستان

بژی کوردستانی مەزن

بژی یەکیەتی کوردستان و آذربایجان(١٤)

یـج: نطقـی بـرای خوشەویست سید عبـدولعزیز کـوردی حـاجی سید عبدالله: براکانم گەورە و آغایانی کورد. خانەوادەی نهری بە گەورە و بچوک و ژن و پیاو و کچ و کوریانەوە زور بە افتخارەوە تبریکی ئەم جیژنە موبارەکە و مقدسە ئەولا تقدیمی مقامی عالی رئیس جمهور محترم دەکەن کە لە ریی ئەم آزادیەدا هیچ جورە قسوریکی نەکردوە و بە همەت و عەزم و روح بەرزی و حکمت و تەوانای خوی توانی مکافحە بکا و ئەم آزادیەمان بو وەگیر بخات.

دوەم جیژنە پیروزە لە هەمو برا کوردیک دەکەن کە ئەوانیش لە ریی ئەم آزادیەدا نەبەزیون و مقابل ئەو صەدەماتە و نەکەباتەت زەمان کە بە نسبت کورد هەمیشە عکسی بوە و هەمیشە هیز و پەنجەی استعمار و جهالت لە کوردستاندا سەرکەوتو بوە بە عەزم و ثبات وەکو پولا راوەستاون و هەر نەبەزیون و هەر وەکو تاریخ بومان اثبات دەکا کە کورد لە هەمو فرسەتیکدا محاوەلەی آزادی وەگرتنیان کردووە بەڵام لەبەر ئەوەی پەنجەی استعمار هەمیشە لەسەر کورد غالب بووە و بە انواعی وسائلی وحشیانە و بە ناوی دین و دنیا حەرەکاتی آزادیان کوژاندوتەوە کە کورد نەیتوانیوە آزادی خوی بستینی، بەلام لە نەتیجەی ئەو هەمو کفاح و سعی و هەولدانەی کورد دەولەتی شوروی کە پشتیوانی میللەتانی بی کەسە لەسەر حەقی میللەتی بیچارەی کورد بە جواب هات و مجالی نەدا ئەمجارەش استعمار سەری پانکاتەوە آزادی پی بەخشین و دەبی بشزانین کە ئەوەش لە نەتیجەی سعی و هەولدانی رەهبەری محترم رئیس جمهور حضرتی

قاضی محمد بو کە شەو و روژی خوی لەو ری یەدا صەرف دەکرد و معنای استراحەت نەدەزانی کە توانی بە هوی ئو سعی و محاوەلات و نەبەزینی خوی میللەتی کورد بە دەولەتی شورەوی بناسی و داوای آزاد بونی کورد بکا.

ئەی برا کوردەکانم بزانن شهدای خانوادەی نهری کە لە ڕیی ئەم آزادی یەدا خوینی خویان رشتوه و شهید کراون و صفحەی تاریخی خویان بە آوی زیرین نوسیوه ایستاکە لە ایمەمانان شادتر و مسرورترن و ایستاکە جیژنی ئەوانە بەلی جیژنی ئەوانە چونکو زانیان کە خوینی ئەوان بە خوراییی نەرویوه و نەتەوەی ئەوان بەو آزادیە مقدسە شادبون ئەوەش بزانن کە ایستاکە روحی پاکی ئەو شهیدانە لیرەدا حاضرن و بە یەک دەنگ جیژنە پیروزە لە هەمو برا کوردیک دەکەن و تەواوی افرادی خانەوادەی نهری بە گەورە و بچوکیانەوە بە روییکی زور سپی و مفتخرانەوە رەجا و تکا لە هەمو کوردیک دەکەین کە بو خاطری خودای ماضی و عنعنانی کون و آکاری سخیفانەی افطاعی و استعماری لەبیر کەن، طوائف الملوکی و دوژمنایەتی و منافعی مادی و معنوی شخصی تازە مەکەنەوە گەورەیی و بچوکی و آغایی و گەدایی لەناو خوتان هەلگرن هەروەکو برا دەست دەنە دەست یەک و بخوینن و متحد و یەکدل و جان فدا بن بو ئەوەی ئەو آزادیەی کە لە پاش سعی و کفاحمی هەزاران سال بە دەستمان کەوتووە لە دەستی نەدەین و بەر قەرار و بەهیزتری بکەین.

براکانم دەزانن کە زور برای دیمان هەن ایستاکەش لەژیر زنجیری استعمار و استبداد و ئەسارەت دەنالینن و بە چاویکی زور برسیوه چاوەرییی همەت و پیاوەتی ایوه دەکەن؟ لەبەر ئەوە نابی هیچ کوردیکی بە شەرەف بەم آزادیە کەمە راضی بی بەلکو فەرضە و پیویستە لەسەر هەر کوردیک ماضی و رابردوی رەشی لەبیر کا و بەهوی عەزم و برایەتی و یەکیەتی و هیز و همتی خویان لەژیر ریاست و سەرپەرستی رئیس جمهورمان قاضی محمد آمادە بین ئەو برا کوردە ئەسیرانەی دیمان کە حال حاضر لەژیر زەنجیری استعمار و ئەسارەت دا دەنالینن دەربینین و خوینی خومان لەو ریگایەدا بریژین

و بە خومان نەلیین آزادین تا وەکو کوردستانی گەورە بە تیشکی آزادی روناک دەکەینەوە.
ایمەش هەر فەردیک لە خانوادەی نهری حاضر و آمادین بە روح و گیان و سەر و مالمان و بە روحیکی زور پر اخلاصەوە لەو رییەدا خذمت و فیداکاری بکەین و لە دوایدا لە خودای عزوجل دەپارییینەوە کە خوا بە گەورەی و عظمتی خوی عمری رەهبەر و رئیس جمهوریمان قاضی محمد دریژ و پایەدار کا کە بتوانی ئەو رسالە مقدسە گەورەیە کە دەستی پی کردوە تەواو و بەرقەرار کا و کوردستانی گەورە آزاد کا و بە دەنگیکی بەرز هاوار دەکەین و دەلین

هەربژی رەهبەرمان رئیس جمهوری کورد قاضی محمد و
هەر بژی کورد و کوردستانی گەورە و
هەر بژی جنرالیسموس ستالین رهبەر و پیشوای آزادی کیتی.(١٥)

نطقی آغای شیخ حسن شمس برهان: برایانی خوشەویست آغایانی محترم: ئەورو روژیکی زور بە نرخ و قیمەتە. ئەورو روژیکی یەکجار گەورە و بە حرمتە، ئەورو جیژنیکی پیروز و مبارکە، ئەورو ئەو روژەیە کە گەلی کورد لە میژ بو چاوەری هاتنی بو و لە میژ بو هەولی بو دەدا و هەزاران پیاوی ناودار و لاوی نازداری خوی لەسەر بەکوشتدا. سوپاس بو خوا کە پاش گەلیک کویرەوەری و دەربەدەری و اسیری و فقیری و ذلت و مینەت بەو آواتە گەیشتن و ایستا جیژنی آزادی و سەربەخویی دەگرن.
شنەبای رەحمەت هاتو تەپو تەمانی نەگبەتی لەسەر رەواندین و هەتاوی خوشبەختی هەلات و زوقم و سیخواری چارەرەشی لە کوردەواریدا تواندەوە، ئەو ریبەندانە بو ایمە بەهاری آزادیە. براکانم: چاوهەلینن و آلای مقدس و سی رەنگی کوردستان ببینن و چاو و دلتان رون بیتەوە و رئیسی جمهوری خوشەویست ببینن و شوکرانەی خودا بەجی بهینن. لە انجامدا جیژنە پیروزەتان لی دەکەم و دەلیم خوشەویستەکانم بو پاراستنی ئەو آلا مقدسە و بو خذمەتی ئەو پیشوا محبوبە بکوشن.

بژی کورد و کوردستان.
بژی رئیسی جمهوری معظم.
بلیند بی آلای مقدسی کوردستان![۱٦]

نطقی برای خوشەویست زیرو بەگ: ئەمن بە نوینەری لەلایەن هەمو قبایلی شکاک و هەرکی مبارکبادی ئەم جیژنە خوشەویست و مەزنە بە هەمو برا کوردیک بەتایبەتی بە حضوری جنابی پیشوا و کارگەران و ئەندامەکانی کمیتەی مرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان عرض دەکەم و بلینی دەدەم تەواوی نەتەوەی شکاک و هەرکی آمادەن بە وینەی باب و باپیری خویان سەرومالیان لە ریی راگرتنی سەربەخویی کوردستاندا بەخت بکەن. قسەیەکی دی کە بو رون بونەوی بیری هەمو کەس زور بە پیویستی دەزانم عرض دەکەم ئەوەیە: کە آغای سید عبدالە افندی لە پاش شهریوری ۱۳۲۰ کە کورد دەستیان بە ملە و مبارزە کرد و ویستیان حقی مشروعی خویان بستینن عدیکی زور لەبەر چاوەنوری کە لەویان هەبو وەدوی وی کەوتن و دەیانویست بە پیشوایی و پشتیوانی ئەو آغایە رەهمایی بکرین بەلا ئەو ذاتە بە پیچەوانەی انتظارات و چاوەنوری هەمو کەس لە سالی ۱۳۲۱ هەلستا چووە تاران و بە ضدی کوردان دەگەل کاربەدەستانی تاران بە تایبەتی دەگەل ستادی ارتش ایران خەریکی گفتوگو بو و خەیانتی بە کوردان دەکرد و صەد دەرصد کاری کوردانی وەپاش خست پیویستم زانی ئەو ذاتە بەنگو بناسینم[۱۷]

نطقی آغای ابراهیم ادهم: پاش ئەوەی تبریکی جیژنی سەربەخویی کوردستانی بە حضوری پیشوای معظم و هەمو حاضران گەیاند، گوتی: تەواوی ایلی مەنگور بە تایبەتی بابو باپیری من بو دفعی دیکتاتوران و دەرهینانی نیشتمانی کوردستان لەژیر چەنگی وان هەمیشە دەکیشە و ملە و هەرادا بون. حمزە آغای گەورەی باپیرم کە زور بە نیوبانگە چەند جار دەگەل بلەوەزەکان بەشەر هاتووە و مراکزی لی چول و وایران کردون و بە دەسیسەی ایرانیان لە استەنبول ۱۲ سال گیرا پاش بەربون دیسان چەن جار لەگەل ایرانیە مستبدەکان بەشەر هاتەوە تا

چارەیان نەما بە فیل و فریو حمزە آغایان دەگەل کاکە سواری برایم آغا گرتو و سەریان برین و سەرەکەیان بو تارانی بردن.

و حمزە آغای براشم دەگەل حسن آغای بایز آغا چەن وەختیک بەند کران و سلیمانی ڕەسول آغا و عبدالله فتاحی ئەوانیش بە نورەی خویان حبسی ظالمەکانیان زور دیوە و اشارەی بە شەری مەلا خەلیل کرد. ئەمانەی هەر بویە بو کە اثبات بکا کە ایلی مەنگور هەمیشە بو نەجات دانی وطنی خوی لەژیر دەستی ظالمان سعیان کردووە و قوربانیان داوە، پاشان گوتی ئەمەش کە نەوەی ئەو شیرمەردانەین آمادەین وەدوی رابردوانی خومان کەوین و بە خوی چاک و ریوشوینی چاکدا لە ریی نیشتماندا بمرین.(۱۸)

(خلاصەی نطقی آغای محمدامینی معینی: بە افتخار و سەربلیندی دەزانم دەو روژە موبارکەدا جیژنی سەربەخویی کوردستانە و بە پشتیوانی خودا و پیشوای کوردستان دوژمنانی داخلی کە هەتا ئەورو شەریکی دز و رەفیقی قافلە بون بوتان بەیان کەم. یەکیک لەوان قرەنی آغای مامەشە دەولەتی ایرانی هەرچەند جار کە تلگرافی دەکرد بە لقبی شریفی نیو دەبرد و ئەو نیوەش معنای وابووە کە ئەتو دەبی وەطەن و میللەتی خوت کە کوردە محوی کەیەوە و بی فروشی، ئەو شەخصە شەریفە خائینە بە رمانی دەولەتی ایرانی لە مهاباد دەستی بە عملیاتی وەطەن فروشی و میللەت فروشی کرد. هەروەها گەل کە بو بە حکومەت لە مهاباد رویشت ئەوەل کاریکی کە کردی ۳۰ نەفەر سوارەی ناردە مالی رسولی یاهوی پولیکی زوری بە ناحەق لی ئەستاند و بوخوشی حبسی بو جیا لەوە چەند نەفەر آزادیخواە بون کە بە ئەمری تەوریز و دەستوری رضائیە کە پیی گەی بو خەیال و عەزمی خوی جەزم کردبو کە ئەو آزادیخواهانە بگری و تحویل بە دەولەتی دیکتاتورت ایرانی بدا، ئەوانە محمد مولودی و سید محمد سیدی و چەند نەفەری دیکە بون بو بەجی هینانی ئەوکارە ۱۰۰ نەفەری وە کوچە و خەیابانان خست ئەمە چونکو خودای تعالی نەیویست کورد زەلیلی دەستی ئەو دیکتاتورانە بی دەستیکی غەیبی

دەنیودا بو بە لەمپەری قرنی آغای مامەش لەقەبی شەریف الحمداللە بە آواتی خوی نەگەیشت و بەتایبەتی مام عزیز امیر عشایری کوری قرنی آغای مامەش دەو آکارانەدا چی وا لە بابی کەمتر نەبو و هارییەکانی ئەو نیشتمان فروشانە کە لەوانە یەکیان علی خانی نوذری دووەم بایزی عزیر آغای گەورک سییەمی عبداللە آغای منگور و یەکیکی دیکە لە خائینە گەورەکان علی یارە کە ئەمیر ئەسعدی پی دەلین سهلە ئەو خائینە کە کورد ویستا نیویکی وایان نەبو کە خائینەتی دەکرد العانیش کە حکومەتی کوردی الحمداللە بەرقەرارە و زور صاحب قدرەتیشە ئەو خائینە حالی حاضر لە تارانی دەگەل ستادی لەشکر کە سەرتیپ ارفعە لە تیکدانی بناغەی حکومەتی کورد راناوەستی، ئەو آغایە سی سال لەوەی پیش کە بو بە فەرمانداری مهابادی ئەمری کرد ئەهلی مهابادی هەمووی ژنە و ژنیش نابی ئەسلحەی بی. لە سایەی خودای بی هاوتا بناغە و دامەزراندنی حکومەتی کوردی دیموکرات مهابادی داندرا و پیویستە ئەو خائینە خوی دە تەویلەی ئەو مهابادیانە کە پیی دەکوتن ژنن باویژی و ئەو وەختە ئەوان بوخویان دەزانن کە عفوی دەکەن یان نا و خو دە تەویلە هاویشتنی ئەو خائینە حەتمییە و یەکی لە هاودەستانی علی یار آغای ڕەحمەتی شافعییە کە لە کومەک و یاریدەی ئەو خائینە نەوەستاوە یەکی دیش لەوانە کاکاللە آغای گەورک سهلە لە سقزی و لە مهاباد رانەوەستا حملەی دبرد بو رضائیە و تەوریز و سنە و کرماشان و ئەمن لەو تاریخەوە لە لایەن حزبی دیموکراتی کوردستان بو آموزگاری و آگادار بونی ئەو خائینانە هەتا ۱۵ روژی دیکە ابلاغ دەکەم خویان بە حزبی دیموکراتی کوردستان بناسینن بەلکو لە سوچ و تاوانی ئەوان چاوبپوشن زیاتر لەوە دەلیم:

بژی کورد و کوردستان

بژی حزبی دیموکراتی کوردستان(۱۹)

شایانی باسە ئەو کەسانەی لە دووی ڕێبەندانددا وتاریان خوێندوەتەوە، بە نوسینی ڕۆژنامەی کوردستان، دەبوایە بوخۆیان وتارەکەیان بە نوسراوە بدەن بە ڕۆژنامەی کوردستان تا

بەڕێوەبەرانی ڕۆژنامەکە بڵاویان بکەنەوە. لەبەر ئەوەیە کە وتارەکان بەو ڕیزە نەنوسراون کە لە دەستپێکدا ئاماژەیان بۆ کراوە و هەروەها لە ڕۆژنامەی کوردستاندا، وتاری حاجی بابا شێخ سیادەت و محەمەد فەیزوڵا بەگی و سرودی خوێندکارانی خوێندنگەکانی پەروانەی کچان، کوردستان، گەلاوێژ و سەعادەت تۆمار نەکراوە کە من بڵاویان بکەمەوە.

١- کۆماری کوردستان ١٩٤٦ ویلیام ئیگلتن جۆنز، وەرگێڕانی محەمەد سەمەدی، لاپەڕەی ١١٣.
٢- کتێبی "دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان ساڵەکانی ١٩٤٥- ١٩٤٦، جمیل حەسەنلی، باکۆ ١٩٩٩.

٣- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٠، ساڵی یەکەم، لاپەرەکانی ١ و ٤، دوو شەممە ١٥ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٤ ی فیوریە ١٩٤٦.
٤- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٠، لاپەڕەی ٤، دوو شەممە ١٥ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٤ ی فیوریە ١٩٤٦. هەروەها ژمارە ١١، لاپەڕەی ١، چوارشەممە ١٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٦ فیوریەی ١٩٤٦.
٥- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١١، لاپەڕەی ١ و ٤ چوارشەممە ١٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٦ فیوریەی ١٩٤٦.
٦- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١١، لاپەڕەی ٤ چوارشەممە ١٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٦ فیوریەی ١٩٤٦.
٧ -ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ١ شەممە ٢٠ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریەی ١٩٤٦.
٨- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ١ شەممە ٢٠ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریەی ١٩٤٦.
٩- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ١ و ٤، شەممە ٢٠ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریەی ١٩٤٦.
١٠- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ٤ شەممە ٢٠ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریەی ١٩٤٦.
١١- هەمان سەرچاوە.
١٢- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٣، لاپەڕەی ١ دووشەممە ٢٢ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ١١ فیوریەی ١٩٤٦.
١٣- هەمان سەرچاوە.
١٤- هەمان سەرچاوە.
١٥- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٣، لاپەڕەی ٤ دووشەممە ٢٢ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ١١ فیوریەی ١٩٤٦.
١٦- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٥، لاپەڕەی ١ شەممە ٢٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ١٦ فیوریەی ١٩٤٦.
١٧- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٢١، لاپەڕەی ١ شەممە ١١ ی ڕەشەمە ١٣٢٤، ٢ ی مارس ١٩٤٦.
١٨- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٥، لاپەڕەی ١ شەممە ٢٧ ی ڕێبەندان ١٣٢٤، ١٦ فیوریەی ١٩٤٦.
١٩- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٨، لاپەڕەی ١ شەممە ٤ ڕەشەمە ١٣٢٤، ٢٣ فیوریەی ١٩٤٦.

بڕیاره پەسەند کراوەکانی دووی ڕێبەندان

لە دووی ڕێبەنداندا جگە لە خوێندنەوەی ئەو وتار و شیعرانە سەرەوە لەلایەن بەرپرسانی حیزبی دیموکرات و سەرۆک عەشیرەتەکانەوە، بەشداران لە کۆبوونەوەی دووی ڕێبەنداندا بڕیارنامەیەکیان پەسەند کرد. ڕۆژنامەی کوردستان لەژێر ناو و نیشانی **(قراریک کە لە ۲ ی ری بەندانی سالی ۱۳۲٤ لە لایەن بیست هەزار نفر نمایندانی تەواوی طبقات اهالی کوردستانی شمالی لە میتینگی شاری مهابادا قبول کراوە)** دەنوسێت:

دە رابردوی نەتەوەی کوردیشدا وەک سایری نەتەوەکانی دیکەی دونیایە پادشایی و حاکمیت و اصولی ادارە و مدنیت و عادات بووە، بەلا لەبەر فیل و تەلەکەی دەولەتانی مرتجع لەت لەت بووە و کراوەتە عبد و دیل. وەنەبی هەر لە حاکمیت بەلکو لە تەواوی اخیتاراتی ملی بی بەش کرابون.

چەند عصرە کە کورد گرانایی و اذیتی غیرە قابلی تصوری ئەسارەتیان لەسەر خویان دەرک کردوە بەتایبەتی لەپاش هاتنە سەر تەختی رضاشای خوینخوری مرتجع کوردەکان بە گرانایی اسارتی زیاتر دوچار بون و ئەو مستبدە لەلایەن هیتلری مخبطەوە کوردی لە هەمو حقوقی ملی خوی محروم کرد و هیندیک لە عشایری کوردی بە تەواوی لە ریشە دەرهینا و لە نیشتمانی خویان وە دور خستن و فارسانی مرتجع بە خانمان و دین و مندالانی کورد جنیوی غیرە قابلی شرحیان دەدا، بو کوردان نەک هەر خویندن بەلکو قسە کردن و دوایش بە زمانی دایکی خویان قەدەغە کرابو.

کوردەکانی تورکیەش خصوصاً پاش هاتنەسەر کاری مصطفی کمال پاشای هەروا بون ئەو درندەیە بو بیدەنگ کردنی هەرای آزادی خواهی شیخ سعید و یەک ملیون و نیوی لە کوردان کوشت.!

کوردەکانی عیراقیش دەردی ئەسارەتیان کەم نەکیشاوە لەلایەن کەسانیک کە دەفکری سعادتی بشریدانین بو عبدایەتی دران بە عرەبان دەگەل ئەو هەمو ترور و تعقیب و کوشتنو کوشتار و تلفاتەش

کورد هەرگیز دەمقابل ظالماندا سەری دانەنواندوە و دە ری استقلال و آزادی دا مبارزەی خوی دەوام پیدا و ارادەی پولایی فەنا ناپذیرە هەر بووە و هەر دەمینی دەو سالانەی دوایەدا فرصت و ماوەیەکی چاک هەبو کە بە آزادی یکی کە ئەمە آرەزومان پیی بگەین و لەمیژ بو وەدەستمان دەکەوت بزوتبایەوە وەک بزوتنەوی قارمانان و مەردانی پیشومان. بەدبختی ئەوەیە کە ایستا دەنیو کورداندا کەسانیک هەن کە وەنەبی هەر خزمەت بەو فارسانە کە چەن عمریکە ئەمەیان دەژیر ظلمی خویاندا راگرتووە بکەن بەلکو بە آشکرا میلەتی کوردی دەفروشن.

سەودای علی آغای امیر اسعد دەگەل ستادی ارتشی ایرانی کە هەمو کوردی فروشتون لە هەمومان معلومە. لە خلکی معلومە مەلا عبدالرحمن سرنجداغی و محمد فاروقی و حمزەلی قاوەچی و غیرە جاسوسن و مللەت فروشن. قرنی آغای مامش و محمد عباسی و علی خانی منگور و عبداللە آغای منگور و چەن کەسی دی بە آشکرا ابو اختلاف و پارچە پارچە کردنی کوردن سعی دەکەن.

عیبەی بزانن ئەی ملعونینە!!!!

وەخبر بین تا زور درنگ نەبوە.

تەماشای دوژمنانی کەچ فکر نەکەین دەزانین کورە پیشوی کورد هەرگیز ملتی خویان و هومید و آرەزوی وانیان لەبیر نەکردوە.

لاوچاکانی مە وەک رابردوان بی مضایقە قوەی صرف دەکەن کە کورد خوشبەخت و آزاد بی و ئەوان زانیان موفقیەت وەختیک ودەست دەکەوی کە خەلک زور توند پال ویکدا و یەک حزبیان ببی و دەگەل برایانی آذربایجان پیکەوە بزوتنەوە و پی گەیشتن ئەو حزبە کە حزبی دموکرات بوو بە کومەگ و یاری خەلکی کوردستان داندرا لە مدتیکی کەمدا بە موفقیتی زور گەورە گەیشتو، ضدییکی دەنیو عشایران دا بو هەلی گرت و یەکیتیکی قایمی دەنیو وان دا پەیدا کرد و هەیئەتی ملی هەلبژارد و چاپخانەی تائسیس کرد و ئەوە لە تاریخی کوردی ایراندا هەوەل جارە بە طوری عموم بلاوکردنەوەی روژنامە دەس پیکراوە و مدرسەی ملی تشکیل کردووە کە دەوەیدا مندالانی کورد بە زمانی دایکی خویان دەخوینن و مسلەی خویندنی

اجباری و عمومی حل دەکات و شارەوانی و عدلیەی داناوه و هیزی مسلحی ملی و ..... ساز کردوه.

بژی حزبی دیموکراتی کوردستان

بژی مؤسس و رهبەی وی جنابی قاضی محمد

ئەمه دەزانین و باوەریمان هەیه کە اندامەکانی کمیتەی مەرکزی حزبی دیموکراتی کوردوستان ئەو کاره مقدسەی خویان دەبەنه سەری، ئەمه نمایندانی تەواوی طبقات و کوردانی شمالی کوردوستانی له میتینگیکدا که له شارمی (مهاباد) دا سازمان کردوه و ژمارەمان بیست هەزار نەفەره ئەورو آرەزوی عمومی خومان اظهار دەکەین و له کمیتەی مەرکزی حزبی دیموکرات و ئەنجمەنی خومان خواهش دەکەین و اختیاری دەدەینی:

١- لەو جیگایانه دا که ایستا کوردی تیدا دەژین به استقلالی تەواو بگا.

٢- انتخاباتی مجلسی شورا دەست پی بکەن.

٣- حکومتی کوردوستان و وزیران و ادارەکانی ساز بکەن.

٤- هیزی مسلحی ملی کورد تشکیل بدەن.

٥- لەگەل دەولەتانی همسایه رابطەی تجارتی و اقتصادی بەرقەرار بکەن.

٦- لەگەل برا آذربایجانیەکان همکاری و دوستایەتی محکم بکەن.

پایدا بی کوردوستانی

بژی حزبی دموکراتی کوردوستان جەنابی قاضی محمد [١]

١- رۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژماره ٨، لاپەڕەی ٣، دوو شەممه ٨ ڕێبەندان ١٣٢٤، ٢٨ ژانویەی ١٩٤٦.

سوێند خواردنی قازی محەمەد و بەشدارانی میتینگی دووی ڕێبەندن

بەرلە پیکهاتنی ڕێوڕەسمی دووی ڕێبەندان، قازی محەمەد لەلایەن حیزبی دیموکراتەوە بە سەرۆککۆماری کوردستان هەڵبژێردرا بوو. لەبەر ئەوە لە میانەی وتارەکاندا هەموو جارێ کە ناوی قازی محەمەدیان بە زمان دەهێنا، موزیک مارشی سەربازیی لێدەدا، خوێندکارانی خوێندنگەکانی مهاباد سرودی نەتەوایەتیان دەخوێندەوە و بەشدارانی ڕێوڕەسمەکەش بە دەنگی بەرز دەیانگوت **(بژی قازی محەمەد ڕەئیس جمهوری کوردستان)** و هەروەکوو لە وتارەکانی سەرودا بینیمان، وتارخوێنەکانیش قازی محەمەدیان بە سەرۆککۆماری کوردستان و پێشەوای کورد دەناساند. لەبەرئەوە دوا پرۆگرامی ڕێوڕەسمی دووی ڕێبەندان، بە گوێرەی پرۆگرامێک کە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات پێشتر ئامادەی کردبوو، سوێند خواردنی قازی محەمەد و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و بەرپرسانی کۆمار بوو. لەو بەشەدا دەبوایە قازی محەمەد لەبەر چاوی بەشداراندا سوێند ئەمەکناسیی بە کۆمارو ڕاگرتنی سەربەخۆیی کۆمار و بەرز ڕاگرتنی ئاڵای کوردستان بخۆات و بەشدارانی میتینگەکەش سوێندەکە دووپات بکەنەوە. رۆژنامەی کوردستان لەم بارەیەوە نوسیویەتی:

- (وەکو لە دەرەوە باسمان کرد لە هەوەل و آخر و نیوان وتارەکاندا و لە هەر کاتیکدا نیوی "ریاستی جمهور قاضی محمد" بەسەر زماندا دەهات بی وچان موزیکی ملی لی دەدرا و چەپلەریزان دەکرا و بەینابەینیش قوتابیکانی مدارسی کور و کچ سرودی ملی یان دەخوێندەوە. لەم کاتەدا رئیسی جمهوری بەرز بە ئەندامەکانی کمیتەی مرکزی امر فەرمو کە قورآنی مقدس و نقشە و آلای کوردستان حاضر بکریت بی ووچان هەیئەت کوبونەوە و دوو بە دوو لە پشت سەری یەک کەوتنەری و چون لە کانگای حزبی دیموکراتی کوردستان قورآنی مقدسیان دەگەل آلا و نقشەی کوردستان دەگەل احترامیکی

فوق العاده له سەر دەستی ملا حسین شکاک دانا و هەیئەت به ترتیبی هەوەل له پشت سەری وی گرانەوه تا گەیشتنەوه حضوری پیشوا و پیشوا به دەستی خوی سەرپوشی له سەر قورآنی مقدس و نقشه و آلای بەرزی کوردستان لابرد و مراسمی سوید:

(ئەمن به خودا، به کلامی عظیمی خودا، به نیشتمان، به شەرافەتی ملی کورد، به آلای مقدسی کوردستان سوید دەخوم که تا آخر هەناسەی ژیانم و رژاندنی آخر تنوکی خوینم به گیانومال لەری راگرتنی سەربەخویی و بەرز کردنەوەی آلای کوردستاندا تی کوشم و نسبت به رئیس جمهوری کوردستان و یەکەتی کورد و آذربایجان مطیع و وفادار بم.)

خویندەوه و هەمو پیش مەرگەکان و نوینەرانی و حاضران بەو سویندە سویندیان خوارد و قەولی وفاداریان دا، پاش ٥ دەقیقه برای خوشەویست غنی خسروی تەواو بونی متینگی اعلام کرد. له پێشدا پیش مەرگەکان مرخص بون و جنابی ریاستی جمهور تەشریفی چو بو کانگای حزبی دیموکرات و له سالونی انجمنی فەرهەنگیدا قەراری گرت و دەسته دەسته نوینەرانی طوایف و قبایل و لکەکانی حزبی دیموکرات و خەلکی شار و دیهات دەچونه حضوری پیشوا و آینی بەیعتیان بەجی دەهینا. قەولی فیداکاری و وفاداریان دەدا. پاش خواردنەوەی شەربەت و چای له خذمەت مرخص دەبون. دەنگی بژی کورد و کوردستانی گەورە، بژی رئیسی جمهوری معظمی کوردستان بژی یەکەتی کورد و آذربایجان، انسان و حیوان و دار و دیواری وەسەما خستبو. دلان وەها پر له شادی بو که هیندی مەستی مەی آزادی و بریک لەبەر شدتی سرور دەگریان و هیندیک له مرحلەی گریان دەرچوبون و بیدەنگ دانیشتبو و روحی له عالەمی مەلەکوت دا دەفری و خوی دە عالەمی سەرەوەدا دەدیت و بی وچانیش له شەقام و کوچەدا دەنگی مسلسل و تفەنگ و دەمانچە هەرد و چیای دەلەرازاند. ئەمانه هەموی به شانازی سەربەخویی و ناساندنی رئیس جمهوری کوردستان دەکرا و متینگ تا ساتی ١٢ ی پاش نیوەرو دەوامی بو لەم

وەختەدا ریاستی جمهور بو مەنزل گەراوە و حاضرانیش لە كاتیكدا كە هەمو غەرقی سرور و مەستی سەربەستی بون بو مەنزلی خۆیان چونەوە.[١]

١- رۆژنامەی كوردستان، بڵاوكەرەوەی بیری حزبی دیموكراتی كوردستان، ژمارە ١٤، لاپەڕەی ١ چوارشەممە ٢٤ ڕێبەندان ١٣٢٤، ١٣ فیوریەی ١٩٤٦.

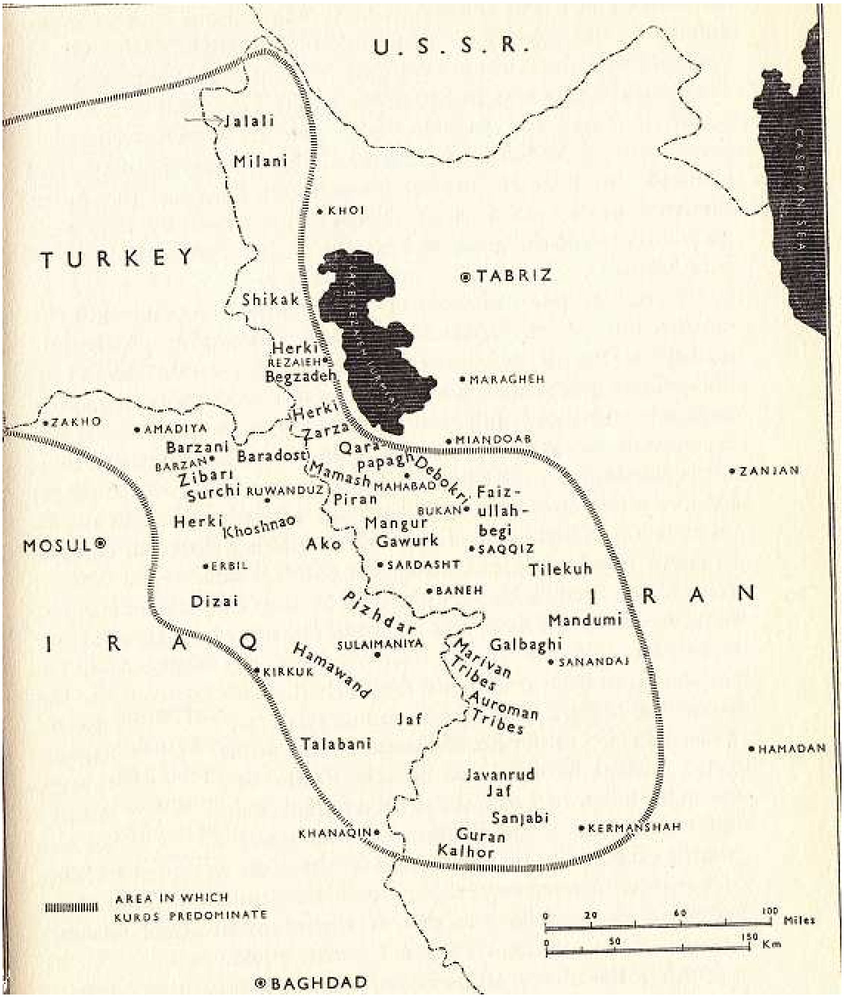

شوێنی نیشەجێ بوونی عەشیرەتەکانی کورد لە ڕۆژهەڵات لە کتێبی کۆماری کوردستان ١٩٤٦،
ویلیام ئیگلتن وەرگیراو

٥

لە درێژەی پرۆگرامەکانی دووی ڕێبەنداندا

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٣(١٩٤٦/١/٢٣) لە درێژەی جەژنەکانی سەربەخۆییدا، کات گەیشتە سوێند خواردنی پێشمەرگەکان بۆ کۆماری کوردستان، سەربەخۆیی کوردستان و پێشەوا قازی محەمەد سەرۆک کۆماری کوردستان. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان بە ناوونیشانی (پیشمەرگە خوشەویستەکان لە بەیانی ڕۆژی ٣-١١-٢٤) دا باسی چۆنیەتی بەڕێوەچوونی ئاهەنگی ئەو ڕۆژە دەکات و نوسیویەتی:

پیشمەرگە خوشەویستەکان لە بەیانی ڕۆژی ٣-١١-٢٤

بەیانی روژی ٣-١١-٢٤ هەمو سەریان لە خەوی مەستی هەلینا و گشت خوماری شەرابی سەربەخویی بون کە روژی پیشو دەرخواردیان درابو و ئەویش پیویستی شکاندنەوە بو، لە کاتیکا ساتی ٨ بەیانی دەنگی "شیپوری حاضربە" لە کانگای پیشمەرگەکان بلیند بو لە ماوەی چەن دەقیقەدا تەواوی پیشمەرگەکانی کورد لیزگە، قول، دەستە، چل، لک، پول خلاصە تەوای هیزی کوردستان لە کاتیکدا بە تەجهیزاتی جەنگ رازابونەوە سوارە و پیادە بە جوی و بەشی مسلسل و توپخانە بە تەنی بە نیهایتی شادمانی و روخوشی کە لە خوشیان رومەتیان وەک گولی گەش وابو وە لەبەر کەیف و سرور دەپیستی خویان دا نەدەحەجمین لە کانگا کوبونەوە، هەمو فەرماندەکان لە قولیەکەوە بگرە تا سەرقول یەک و لە سەردەستەوە تا سەرکردە و لە ناوداریەکەوە تا سەرلک و لە سەر پولەوە تا سەر هیز هەریەک لە جی خوی دا دامەزرا. فەرمانی فەرماندەهان دلی دوژمنانی رادەوەشان و زراوی خائینانی دەتواندوە بی وچان فەرمانی حرکەت درا و هەمو پیشمەرگەکان قول قول و دەستە دەستە سی کەس سی کەس حرکتیان کرد و هاتن تا واردی شەقامی وفایی بون و فەرمانی راوەستان درا و لەم سەر و ئەو سەری شەقامەدا هەمو هەریەک لە جی خوی راوەستان و لە سان دران.

ئەمە لەبەرچی و بوچی یە

هەستی نیشتمان پەرستی، روحی پیشمەرگەیی و لەخوبوردن، هەستی تولەکرانەوە، آرەزوی ملحق بون بە شهدای آزادی. چیشتنی لذتی سەربەخویی، بەرزکردنەوەی آلای مقدس، دەنگی دیلی و ذلیلی نیشتمان، ئەم لاوە نازدارانەی وە جنبش و جوش و خروش هینابون و ایستا چاوەنوری رئیسی جمهور و فەرماندەی خویان دەکەن کە بیعتی دەگەل بکەن بلینی بدەنی کە ئەم لەخوبوردوانە آمادەن تا آخر تنوکی خوینیان دەس لە فداکاری هەل نەگرن، لەم کاتەدا رئیسی جمهوری بەرزی کوردستان دیاری کرد و لە سەری شەقامی وفایی دا دابەزی و روژ باشی لە هەموان فەرمو و لەلایەن پیشمەرگەکان بە "زیاتر- فیدا- کارم" جوابی عرض کراوە. ئەمجا ریاست جمهور یەکە یەکە نیو چاوانی ماچ دەکرن و ئەوانیش بیعتیان دەکرد و قەولی فیداکاریان تازە دەکردەوە لە نیو جەرگەی سوپادا نوبە گەیشتە سید باوەجان کە سیدیکی پەنجا سالەیە و ردین دارە بی وەچان دەستی فەرماندەی خوشەویستی ماچ کرد و ووتی:

حاضرم ئەم ردینەم لەریی دفاع لە نیشتمان لە خوین دا شەتل کەم و فەرماندەی خوشەویست فوراً ردینی ماچکرد و آفرینی لی کرد. لەم کاتەدا آغای صدیق حیدریان لەسە دەستان هەلگرتبو ئەویش بە دەنگیکی بلیند دەیگوت: بژی کورد و کوردستانی گەورە. بژی رئیس جمهوری بەرزی کوردستان و دەلی خەلکی وەجوش هینابو.

پاش تەواوبوونی مراسمی بیعت ماوەی ٢٠ دەقیقە شلینگی تفەنگو مسلسل کرا و لە گوشە و کەناری شاریشرا بە شانازی پیشمەرگان هەر تەقە دەهات.

ئەی پیشەوای خوشەویست شاد و ئەو لاوانە کە تا چوار سال لەمەوبەر دەستی راست و چەپی خویان نەدەناسی و هەستی نیشتمان پەرستی و هومیدی رزگاری لە دلی واندا باری کردبو ئەوروکە تەمی نەگبەتیان لەسەر رەویوە هەر یەک قارەمانیکی کوردستانە و وینەی پیشمەرگەی فداکار و وفاداری دونیایە. ئەی وطنی عزیز و ئەی نیشتمانی خوشەویست بەخوت بنازە ئەتو کە چەن چەرخیک بو لەژیر چەپوکی ستمکاران دا دامابوی و مژی بەدبەختیت لەسەر نەدەرویی و

كور و كچانت بە دەس رفینەرەكانی حقوقی بشریتەوە دیل و ذلیل بون. ئەوا دەستی غەیبی یارمەتی كردی و تەمت لەسەر رەوی باسكی بەسراوی كورانی دلیر و قارەمانت كراوە و زنجیری دیلیان لە دەستو ئەستو دارنیوەو دانانیشن تا بە یەجگاری تو و رولەكانت رزگا نەكەن.

ئەی دلیران و قارەمانان ئەی پیش مەرگان و پالەوانانی كوردستان ایوە كوری ئەو كەسانەن كە میژوی دنیا بە نیویان شانازی دەكا. ئەنگو كوری شیرمەردانیكن كە چەن چەرخ بەسەر ایران و بین النهرین و آسیای صغیر دا فەرمانروا بون. ایوە رولەی كیقباد و كیخسروی كوردن، اولادی صلاح الدین و نورالدینن... نەوەی ئەو پیاوانەن كە مەردانە بو راگرتنی سەربەخویی كوردستان تیكوشیون. چەن وەرزیك بو وەپاش كەوتبون. استعمار خوینی دەمژین. دارائی و بون و نەبونی انگویان دەرفاند. ئەوا خودا كومەگی كردن هەمو بەرهەلستیكو لەپیش هەلگیرا. ئەمجا نوبەی پیاوەتی و مەردانەگی ایوەیە. دایكی نیشتمان دەسی لەرزوكی خوی بولای ایوە دریژ كردوە و دەیەوی باقیات السیئاتی دیكتاتورانی لی پاك كەنەوە.

ئەی پیش مەرگانی خوشەویست ایوە گیان و هیزی نیشتمانن... راگری ناموس و شەرەفی ایمەن و وطنن.

ایمە دەزانین كر ئەنگو بە شەو بە روژ لەبەر ویشكە سەرمای زستان بی ئەوەی ماندوبن كیشكی دەكیشن و ناموسی ایمە و نیشتمان رادەگرن، ایوە براو كور و خوشەویستی ایمەن حاضرین سەر و مالمان لە پیناوتاندا دانین گەلیك لە برایانتان لە زندانی ظالماندا دەنالینن و چاوی هومیدیان بریوەتە دەستی ئەنگو. و ایستاش چەن میلوین لە هاوخوین و برا و خوشكانتان وەك چوار سال لەمەوبەری خوتان دیل و اسیرن و خوینریژ و خوینخورەكان كومەل كومەل دەیان كوژن. بە دیلیان دەبەن و لە هەمو بەشی كومەلایەتیان بی بەش كردون ئەوانیش دەستی هومیدیان هەر بولای ایوە دریژ كردوە و ئەیانەوی بە زویەكی زو لە چنگ استبدادیان بیننە دەری.

هەر چەند وەبیرم دیتەوە وتەی كوردیكی خوین پاك كە نوسیویەتی "... پیروزتان بیت سەرفرازی و رزگاری، با ئیمەش هەرلەژیر باری دیلی و نەزانی و هەژاریدا بنالینین" گرم لە جەرگ و هەناوی

بەردەبی، خوتان بە کەم مەزانن و ناهومیدی بوخوتان ری مەدەن کە خودا یار و دەستی غیبی کومەگتانە "کمن فئە قلیلە غلب فئە کثیرە باذن اللە و اللە مع الصابرین. ربنا فرغ علینا صبرا و ثبت اقدامنا وانصرنا. الا ان نصراللە قریب[١]. ")

لە درێژەی پرۆگرامەکانی ڕێوڕەسمی جەژنی سەربەخۆیی کوردستان و ناساندنی پێشەوا قازی محەمەد وەک سەرۆککۆماری کوردستان، ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٤(١٩٤٦/١/٢٤) ئاهەنگێکی شایستەلە پێشمەرگەخانەی کۆمار کرا. لەو ئاهەنگەدا کە پێشەوا قازی محەمەد، ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی، ئەفسەران و پێشمەرگەکان و ژمارەیەک میوان تیایدا بەشداربوون، محەمەد نانەوازادە فەرماندەی هێزی مەرکەزیی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ خوێندنەوەی وتارێک، بەخێرهاتنی میوانانی کرد و دوای ئەوە هەر یەک لە قاسم ئێلخانی زادە و عەبدوڵا ئێلخانی زادە وتاریان خوێندەوە و دواتر هێمن شاعیری میللیی کورد پارچە شیعری (ڕۆژی جەژن و شادی) خوێندەوە:

روژی جیژن و شادیە تیپەربوو روژی دەرد و خەم
هات شنە باییکی رەحمەت رای رفاند و بردی تەم
دی لە هەر لاییکی قای قای پیکەنینی لاوەکان
دی لە هەر لاییکی صدای ساز و تار و زیل و بەم
گەرچی زستانە بە بەفر ئاخندراوە پاک ولات
ئەورو خەم خەملیوە ولاتی ئیمە وەک باخی ئیرەم
جیژنی استیقلالی کوردستانە، روژی شادییە
جیژنە پیرۆزە لە هاوخوینی خوین گەرمم دەکەم
نەوجەوانانی وەطەن روحم فیداو بی هەول دەن
بۆ تەرەقی کورد و بو پاراستنی خاک و عەلەم
بو نەجاتی نیشتمانی خوشەویستو کار بکەن
زو دەری بینن لە چەنگی عارەب و ترک و عەجەم
هەر کەسی بو لای سنور و نیشتمانی ئیوە بی
هەلدرن وەگی ئەو و بینیرنە ملکی عەدەم
لاوەکان پیشمەرگەکان ئازایەکان بیباکەکان

دەس دەنە شیر ئیوە، ئیمەش تیژی دەکەین نوکی قەلەم
خوا مەدەد کار بی لە دەس بیگانەکان دینینە دەر
خاکی پاکی کوردەواری نایەلین بو کورد ئەلەم
جیژنە پیروزە دەکەم لیت و دەلیم یاخوا بژی
ئەی رەئیس جەمهوری کورد و پیشەوای موحتەرەم
گەورەکەم: کورد ئیستاکە موحتاجی کارە و نابی تو
تەک بدەی ساتیک و دانیشی دەمیکی کەترەخەم
توم بە خودا ئەسپارد و ئەسپاردم بە تو ئەی پێشەوا
میللەتە ئازایەکەم، و ئازیزەکەم، خوین پاکەکەم.

دوای خوێندنەوەی شیعر لە لایەن هێمنەوە، هەریەکە لە عەبدولڕەحمان ئیلخانی زادە، ئیسماعیل ئیلخانی زادە، ئیبراهیم ئیلخانی زادە و محەمەد موبەلغی وتارێکیان خوێندەوە و پیرۆزباییان لە پێشەوا قازی محەمەد و سەرکردە و پێشمەرگەکان کرد. دوا پرۆگرامی ئەو ڕۆژە بەخشینی بڕە پارەیەک بوو کە میوانەکان بە خوێندنگەی گەلاوێژ و بنکەی پێشمەرگەکانیان بەخشی[٢].

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٥ (١٩٤٦/١/٢٥)، ئاهەنگێکی تر لە چاپخانە و بەڕێوەبەرایەتی ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردستاندا کرا. پێشەوا قازی محەمەد، ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی، کادیرانی حیزبی دیموکرات، پیاوماقوڵان، زانایانی ئایینیی شاری مهاباد و نوێنەرانی هۆز و خێڵەکان بەشداری ئەو ئاهەنگە بوون.

عەلی خەسرەوی بەڕێوەبەری ناوخۆیی چاپخانە بە وتارێک ئاهەنگەکەی کردەوە و دواتر هەر یەک لە قادر مودەرسی بەڕێوەبەری چاپخانە، سەید محەمەدی حەمیدی بەڕێوەبەر و سەرنوسەری ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردستان و هاشم خەلیل زادە ئەندامی دەستەی نوسەرانی ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردستان وتاریان خوێندەوە. دوای ئەو وتارانە، هێمن شیعری "ڕۆیی خەم" و هەژار شاعیری میللیی شیعری "قەڵەم" یان پێشکەشکرد.

دوا پرۆگرامی ئەو ڕۆژە خوێندنەوەی وتارێک بوو لە لایەن محەمەد شاپەسەندەوە و دواتر ئاهەنگەکە لە کاتژمێر ١٨:٠٠ دا کۆتاییهات[٣].

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٦ (١٩٤٦/١/٢٦) دوو ئاهەنگی تر بە بۆنەی جەژنی سەربەخۆیی و ناساندنی پێشەوا قازی محەمەد لە مهاباد کرا. ئاهەنگی یەکەم لە لایەن کۆمەڵی "یەهود"ییەکانی مهاباد و ئاهەنگی دووەم لە لایەن (شرکتی ترقی کوردستان)، لە لایەن کوتاڵفرۆشانی شاری مهابادەوە بەڕێوەچوو.

لە جەژنی یەهودییەکانی مهاباددا کە بە بەشداریی پێشەوا قازی محەمەد و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و ژمارەیەک میوان بوو، محەمەد قادری بە نوێنەرایەتی کۆمەڵی یەهودییانی مهاباد وتارێکی خوێندەوە. بە نوسینی ڕۆژنامەی کوردستان، ئاهەنگەکە بۆ ماوەی ٤٨ کاژێر بەردەوامبوو[٤].

لە ئاهەنگی شەریکەی تەرەقی کوردستاندا کە کاتژمێر ٣ ی پاشنیوەڕۆی هەمان ڕۆژ ١٣٢٤/١١/٦ کرا، عەلی خەسرەوی ئاهەنگەکەی کردەوە و سەرەڕای پیرۆزباییکردن لە پێشەوا قازی محەمەد، گوتی: **(لە سایەی اقداماتی ئەو ذاتە معظمەی کە خاکی کوردستان لەژێر ظلمو زوری دوژمنانی کوردستان و استعمار و ارتجاع خلاصی هاتو بەو روژە گەیشتوە کە ایستا ایمەی تیداین.)**

دواتر هەر یەک لە شاعیرانی کۆمار، هەژار و هێمن پارچە شیعرێکیان پێشکەش کرد و حوسێن داودی سەبارەت بە پێکهاتنی شەریکەی تەرقی و شێوەی وەرگرتن و بڵاوکردنەوەی کاڵا وتارێکی خوێندەوە، قادر مەحمودزادە لە پارچە شیعرێکدا پیرۆزبایی ئەو ڕۆژەی کرد. دواتر پێشەوا قازی وتارێکی پێشکەشکرد و گوتی:

- (یگانە حملەی دوژمنان حملەی اقتصادیە و هەمیشە خەریک دەبن کە لەو ریگایەوە انقلاب دەخەنە نیو میللەتی مثلا مسئلەی توتن کە دەولەتی ایران خەریک بو وەسائلی نفاق و دوو بەرەکی لەنیو کوردان‌دا پیک بینی، لازمە کە امە ریگایەکی اقتصادی بو خومان بکەینەوە، شرکتی ترقی دەبی توسعەی پی بدری و رەوابطی تجارەتی لە هەموو کوردستان بەرقەرار بکری حکومەتی کوردستان احتیاجاتی زورە و دەبی وضعی خوی وەکو دنیای ئەورو تغییر بدا مثلا فەرهەنگ، فلاحت، کارخانەجات کە دەبی دە توسعە و ترقی و ایجاد ئەوانەدا سعی و جدیت بکری.)

دواتر هەندێک یارمەتی بۆ خوێندنگەی گەلاوێژ کۆکرایەوە و هەر یەک لە حاجی بابا شێخ، ئەحمەد ئێلخانی زادە لە لایەن هێزی پێشمەرگەی کوردستان وتاریان پێشکەشکرد. پیرۆت ئاغای ئەمیر عەشایریی پیرۆزبایی ئەو ڕۆژەی کرد و گوتی: **(کمک بە مدرسەی گەلاوێژ شرط نیە امە سی برامان گیراوە دەبی هەول بدین ئەو برایانە خلاصیان بی و خانوادەی وان تامین بکەین....)** "مەبەستی پیرۆت آغا، لە عەبدولڕەحمان زەبیحی، قاسم قادری قازی و دڵشاد ڕەسوڵییە کە لە لایەن هەنگی ژاندارمەریی ورمێوە دەستگیرکراون- نوسەر".

لە کۆتایی پرۆگرامی ئەو ڕۆژەدا، حاجی مستەفا داودی لە لایەن ئەندامانی حیزب و بەتایبەت لە لایەن هەموو کوردەکانەوە، سوپاسی بەشدارانی ئاهەنگەکەی کرد و مەلا حوسێن مجدی لەگەڵ ڕاگەیاندنی پیرۆزبایی، چەند ئایەتێکی بە تەفسیرێکی زۆر لە قورئان خوێندەوە و ئاهەنگەکە کاتژمێر ١٧:٠٠ کۆتاییهات[٥]. دوای ئەو ڕۆژە، جەژنی سەربەخۆیی کوردستان لە چەند گوند و ئاواییەکدا کرا.

١- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٤، لاپەڕەی٥ چوارشەممە ٢٤ ڕێبەندان ١٣٢٤، ١٣ فیوریەی ١٩٤٦.

٢- دەقی پرۆگرامی ئەو ڕۆژە لە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ١٥، ١٦ و ١٧ دا بڵاوکراوەتەوە.

٣- دەقی وتار و شیعرەکان لە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەکانی ١٧، ١٨، ١٩، ٢٠ و ٢١ دا بڵاوکراونەتەوە.

٤- دەقی وتار و شێوەی بەڕێوەچوونی ئەو جەژنە لە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی ٢٢ دا بڵاوکراونەتەوە.

٥- دەقی وتارەکان و شێوەی بەڕێوەچوونی ئەو جەژنە لە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی ٢٣ دا بڵاوکراونەتەوە.

دامەزراندنی دەزگاکانی حکومەتی کوردستان

ئەندامانی کابینە و ژمارەیەک لە کاربەدەستانی کۆماری کوردستان. پێشەوا قازی محەمەد دانیشتووە. ڕیزی پشتەوەی قازی لە باسکی چەپەوە: عەلی ڕیحانی، کەریم ئەحمەدین، عەبدولرەحمان ئێلخانیزادە، وەهاب بلوریان، محەمەد ئەمین موعینی، ئەحمەد ئیلاهی، خەلیل خەسرەوی، حاجی مستەفا داودی. ڕیزی دوایی لە باسکی چەپەوە: سەدیق حەیدەری، محەمەد یاهو، مەناف کەریمی، سەید محەمەد ئەیوبیان، حوسێن فروهەر و عەبدولرەحمان زەبیحی.

بە پێچەوانەی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان کە پێش پێکهێنانی حکومەت، سەرەتا دەزگای یاسادانەری دامەزراند و لە لایەن پەرلەمانەوە بڕیاری پێکهێنانی حکومەتی دا و کابینەی حکومەتی پەسەندکرد، حیزبی دیموکرات بە بێ دانانی ئەو دەزگایە، هەر وەک بینیمان لە ٢ ی ڕێبەنداندا کۆماری کوردستانی ڕاگەیاند و دواتریش لە ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٨ (١٩٤٦/٢/٢) دا کابینەی حکومەتی بەم شێوەیەی خوارەوە ڕاگەیاند:

ڕەئیسی هەیئەت حاجی باباشیخ سیادەت
وەزیری جەنگ محمد حوسین خانی سیفی قازی
وەزیری کیشوەر محمد امین معینی
وەزیری ئیقتیصاد احمد الهی
وەزیری پوست و تەلگراف کریم احمدین

وەزیری فەرهەنگ	مناف کەریمی
وەزیری تەبلیغات	صدیق حیدری
وەزیری بازرگانی	حاجی مستەفا داودی
وەزیری کار	خەلیل خەسرەوی
وەزیری کیشاوەزی	محمود وەلی زادە
وەزیری ریگاوبان	ئیسماعیل ئیلخانی زادە
وەزیری بیهداری	سەید محمد ئەیوبیان
وەزیری مشاور	عەبدولرەحمان ئیلخانی زادە
رەئیسی عەدلیە	ملا حسین مجدی[1]

هەرچەندە حیزبی دیموکراتی کوردستان بە شێوەی ڕەسمیی ئەو پۆستانەی حکومەتی کوردستانی ڕاگەیاند، بەڵام لە نوسراو و وتارەکاندا هەندێک جار وەزیرەکانی بە ناوی سەرۆکی ئیدارە ناودەبرد.

لە لایەکی ترەوە، دوای ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان و دیارییکردنی کابینەی حکومەت، حکومەتی ئازەربایجان بە شێوەیەکی دروست و دۆستانە هەڵسوکەوتی لەگەڵ کۆماری کوردستاندا نەدەکرد و پەیوەندیی ئەو دوو کۆمارە دۆخێکی جێگیری نەبوو.

ڕۆژی ۱۳۲٤/۱۱/۹ (۱۹٤٦/۱/۲۹) واتە ڕۆژێک دوای ڕاگەیاندی کابینەی حکومەتی کوردستان، میرزا ئیبراهیمۆڤ و حەسەنۆڤ لە تەورێزەوە نامەیەکیان بۆ باقرۆڤ نوسی و ڕایانگەیاند: **(پەیوەندیی نێوان ئازەربایجانییەکان و کوردەکان بەتایبەتیی لە شارەکانی ورمێ و سندوسدا زۆر ئاڵۆزە. هەندێک سەرۆک عەشیرەتی کورد دەیانەوێت لە شاری سندوس کە ٧٠% دانیشتووانی ئازەربایجانیی "قەرەباخ"ن و لە ورمێ کە ژمارەیەکی کەمی کورد لێیە، دەسەڵاتی خۆیان دەسەپێنن. لەم دواییانەدا زانیومانە کە نوری بەگ و زێڕۆ بەگ سەرکردەکانی کورد، خەڵکی ورمێ ناچاردەکەن کە بچنە ڕیزی حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە. هەرچەندە ڕێبەرانی ئێستای کورد باسی "ئازادیی کورد" و**

"کوردستانی گەورە" دەکەن، بەڵام لە ڕاستییدا ئەوان بە تەواویی لایەنگری ڕاگرتنی سیستمی دەرەبەگایەتین.)

هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەریی لە تەوەرێز بۆ چاودێرییکردن لە کارەکانی کوردستان، چەند پێشنیازێکی کرد. میر جەعفەر باقرۆڤ فەرمانی پێدان کە دژی ئەو سەرۆک خێڵانەی ئازەربایجان و ئەو کوردانەی کە پەرە بە ناکۆکیی نەتەوەیی دەدەن و ماڵ و سامانی خەڵک تالان دەکەن، بە توندیی هەڵسوکەوت بکەن. بە فەرمانی باقرۆڤ، نەسیر داداشۆڤ فەمانبەری پێشووی وەزارەتی ناوخۆی ئازەربایجانی سۆڤیەت، بە ناوی فەرمانبەری بازرگانیی و مەلیک ئەسلانۆڤ وەک بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی سۆڤیەت، بۆ چاودێرییکردن بەسەر کارەکاندا لە مهاباد جێگیرکران[٢].

هەروەها ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە مهاباد، ئەرمەنەکانی دانیشتووی دەوروبەری ورمێی دڵخۆش کرد، ئاواتیان بۆ بەدەستخستنی خودموختاریی، بەشێک بوو لە پرۆگرامی ئەرمەنستانی گەورەیان. بەو بۆنەیەوە "ئا. س. عەلیزادە" جێگری کۆمیسێری کاروباری دەرەوەی ئازەربایجانی سۆڤیەت، ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٨ (١٩٤٦/١/٢٨) ئەم ڕاپۆرتەی نارد بۆ باقرۆڤ: کاتێک بۆ ڕاپەڕاندنی کارێک چووبووم بۆ مۆسکۆ، ڕۆژێک کاتی نانخواردن لە ڕەستوران توشی هاوڕێ "کاراپتیان" کۆمیسێری کاروباری دەرەوەی ئەرمەنستان بووم. لەسەر مێزی نان خواردن، باسەکەمان هاتە سەر ئەرمەنەکانی دەرەوەی ئەرمەنستانی سۆڤیەت. کاراپتیان گوتی تەنیا ئەرمەنەکانی باشوری ئێران کۆچدەکەن و لە کاتی کۆچەکەیاندا، بەشێکیان لە باکوری ئێران دەمێننەوە. بیرمان لەوە کردووەتەوە کە لەو ناوچانەدا خودموختاریی بۆ ئەرمەنەکان دەستەبەر بکەین. گوتی ١٢٠ هەزار ئەرمەن لە باکوری ئێران دەژین. بە وتەی ئەو، لە دەوروبەری ورمێ گوندی ئەرمەننشین دەبینرێت کە لە کۆنەوە ناوی

ئەرمەنییان هەیە. کاتێک "س. ی. سیچۆف" بەڕێوەبەری بەشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی کۆمیسارییای کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت هات و لە ڕووبەڕووی ئێمە دانیشت، کاراپتیان ڕووی تێکرد و گوتی: **(کۆچ پێکردنی ئەرمەنەکان لە ئێران، تەنیا ئەرمەنەکانی باشور ناگرێتەوە و ئێمە ڕێ نادەین کە ئەرمەنەکانی باکوری ئێرانیش کۆچیان پێبکرێت[٣].)** لەو ڕوانگەیەوە باکۆ و ڕێبەرانی تەورێز بە جیددیی چاودێریی ئەو دیاردەیەیان دەکرد، ئەرمەنەکان لە بەڕێوەبردنی پلانەکەیاندا سەرنەکەوتن.

١- کوردەکان، حەسەن ئەرفەع، لاپەڕەی ١٣٩، وەرگێڕانی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.

٢- ئازەربایجان کێشەی نێوان تاران، باکۆ و مۆسکۆ لە ١٩٣٩- ١٩٤٥: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,126.v,60-62

٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,113,v,52

قازی محەمەد سەرۆک کۆماری کوردستان

محەمەد قازی کوڕی عەلی قازی کوڕی قاسم قازی ڕۆژی یەکی ئاپریلی ١٩٠٠ی زایینیی لە بنەماڵەیەکی ئاییینییدا لە مهاباد هاتە دنیاوە. لە خزمەت قازی عەلی بابی و "ئەبولحەسەنی سەیفولقوزات"ی مامیدا کە مامۆستایەکی فرەزانی سەردەمی خۆی بوو، زمان و ئەدەبیاتی کوردیی خوێند و لە لایەن مامۆستایان میستەر میلێر و میس میسداڵەوە فێری زمانی ئینگلیزیی بوو. مەلا حوسێنی مەجدی فێری قورئان خوێندنی کرد و هەر لەو ڕێیەشەوە فێری زمانی عەرەبیی بوو، هەروەها مامۆستا عەبدولڕەحمانی موکریانیی "گیو" لە فێرکردنی زمانی فەرەنسییدا یارمەتیدا.

سەرەتا قازی محەمەد بەرگی ئاییینیی "عەبا و عەمامەی عەرەبیی" دەپۆشی، دواتر تەنیا عەمامەکەی هێشتەوە و لەجیاتی عەبا، جاکێت و پانتۆڵی ئەوروپایی لەبەرکرد. دوای تەواوکردنی خوێندن لە لای قازی عەلی باوکی و سەیفولقوزاتی مامی و مامۆستایانی ئەو سەردەمە، بە پلەی قازییەتی گەیشت، بەڵام تا قازی عەلی بابی لە ژیاندابووە، بە شێوەی ڕەسمیی ئەرکی قازییەتی نەکرد و سەردەفتەری دەفتەرخانەی ژمارە دووی مهاباد بوو.

ساڵی ١٩٢٤ لە تەمەنی بیست و چوار ساڵییدا بەڕێوەبەری ئەوقاف و کاروباری ئیسلامیی شاری مهاباد بووە و ساڵی ١٩٢٦ بە خۆکشاندنەوەی سەیفولقوزاتی مامی لە ئیدارەی فەرهەنگی مهاباد، پۆستی بەڕێوەبەرایەتی ئەو ئیدارەیەی وەرگرت. محەمەدی قازی لە سەردەمی سەرۆکایەتی خۆیدا لە پەروەردەی مهاباد، دوو خوێندنگەی دامەزراند. یەکێکیان خوێندنگەی "پەهلەوی" خوێندنگەیەکی بەزۆر بوو، ئەوی تریان خوێندنگەی "پرماس" بوو کە دواتر ناوی خوێندنگەی "پەروانە"، واتە پەپولەی لێنرا.

ساڵی ١٩٣١، محەمەدی قازی دوای کۆچی دوایی قازی عەلی باوکی، لە لایەن حکومەتی ئێرانەوە کرا بە قازی ناوچەی مهاباد، بەڵام لە ساڵی

١٩٣٦ دا بە هۆی قسەکردنی بە زمانی کوردیی بۆ سەربازەکانی سەربازگەی مهاباد و ڕەخنەگرتنی لە کردەوەی دزێوی فەرمانبەرەکانی حکومەت لە کوردستان، لە لایەن کاربەدەستانی حکومەتی ڕەزا شاوە، پلەی قازییەتی لێ سەندرایەوە و دوای داگیرکردنی ئێران و ڕۆژهەلاتی کوردستان لە لایەن سوپای هاوپەیمانانی جەنگی دووەمی جیهانیی لە ٢٥ ی ئاگۆستی ١٩٤١ دا و دورخستنەوەی ڕەزا شا لە ئێران و ناردنی بۆ دورگەی مۆریس، دووبارە محەمەدی قازی گەڕایەوە سەر کارەکەی و پلەی پێشووی وەرگرتەوە.

هەر وەک لە بەشەکانی پێشووی ئەم کتێبەدا بینیمان، دوای جێگیربوونی لەشکری سوری سۆڤیەت لە بەشێک لە خاکی ڕۆژهەلاتی کوردستاندا، محەمەد قازی یەکێک لەو کەسایەتییانە بوو کە لە دیسێمبەری ساڵی ١٩٤١ لەگەڵ ٣٠ دەرەبەگ، خاوەن موڵکی گەورە و کەسایەتی کورد، بانگکران بۆ باکۆ پایتەختی ئازەربایجانی سۆڤیەت.
محەمەد قازی بە هۆی پلەی چینایەتی و کار و بەرپرسایەتییەکەیەوە، نزیکایەتی زۆری لەگەڵ دەرەبەگەکانی ناوچەی موکریان هەبوو. لەبەرئەوە سەرەتا بە دڵ ڕێزی لە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان نەدەگرت و بۆ خۆشی زۆر جێی ڕێز و خۆشەویستیی ڕێبەرانی کۆمەڵە نەبوو، تەنانەت لە لایەن ڕێبەرانی کۆمەڵەوە ڕەخنەی لێدەگیرا.

لەم ڕوانگەیەوە، کاتێک کۆمیساریۆڤ کۆنسۆلی سۆڤیەت لە ورمێ لە ٢٨- ٣٠ ی جانواری ١٩٤٤ سەردانی مهاباد دەکات و چاوی بە مستەفا سوڵتانیان ئەندامی شورای شار و ئەندامی هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە دەکەوێت، سوڵتانیان دەربارەی محەمەدی قازی پێی ڕادەگەیەنێت:
- (محەمەدی قازی سیاسەتێکی ناڕونی هەیە، یارمەتی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان دەدات و لە هەمان کاتیشدا هاوکاریی ئێرانییەکان دەکات بۆ ڕاکێشانی کوردەکان بۆ لای دەوڵەت.) هەروەها کۆمەڵەی ژێکاف لە نامەیەکی ڕۆژی ١١ی ڕەزبەری ساڵی ١٣٢٣یدا بە ئیمزای عەبدولرەحمانی زەبیحی بەرپرسی پەیوەندییەکانی کۆمەڵە لەگەڵ کۆنسۆلی سۆڤیەت لە تەورێز بۆ حەسەنۆڤ دەنوسێت:

کۆمەڵەی ژ. ک
ئیدارەی ناوەندی
١١ ڕەزبەری ١٣٢٣- ١٩٤٤/١٠/٢
بژی کورد و کوردستانی گەورە
گەشتی سەرۆک عەشیرەتەکان بۆ گفتوگۆ کە ئامانجیان بۆ ئێمە ڕوون نییە
بەپێی هەواڵی گەیشتوو لە مهابادەوە، سەرۆک عەشیرەتەکانی وەک "قەرەنی ئاغای مامەش، عەولاغای مەنگوڕ، بایزئاغای گەورک و قازی محەمەد" دەچنە ورمێ و لەوێوە دەچنە تاران.
مودیری بەشی مطبوعات
عەبدولرەحمانی زەبیحی[١]

پێش ئەوەی کە قازی محەمەد بە ئەندامەتی کۆمەڵەی ژێکاف وەربگیرێت، خەڵکی مهاباد شورایەکیان پێکهێنا کە ئاساییشی شار دابینبکات و سەرۆکایەتی ئەو شورایەیان بە قازی محەمەد سپارد[٢]. کەسایەتی بەرز و ڕادەی ڕێز و خۆشەویستیی محەمەد قازی لە ناو خەڵک و زۆربەی ئەندامانی کۆمەڵەدا و زەقبوونەوەی ڕادەی لێهاتوویی لە کارەکانیدا بۆ خەڵک و بەتایبەتیی ڕوسەکان، هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵەی ناچارکرد کە داوای لێ بکات کە سەرۆکایەتی کۆمەڵە بکات. بەو مەبەستە سەرەتا داوای ئەندامەتی لە کۆمەڵەدا لێ کرد و ئەویش وەڵامی پۆزەتیڤی بە داخوازیی سەرکردایەتی کۆمەڵە دایەوە و چووە ڕیزی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانەوە. دوای بە ئەندامبوونی لە کۆمەڵەدا، هەیئەتی ناوەندیی کۆمەڵە لە خەزەڵوەری ١٣٢٣، کۆتایی ئوکتۆبەر و سەرەتای نۆڤێمبەری ساڵی ١٩٤٤ دا سەرۆکایەتی کۆمەڵەی بە محەمەدی قازی سپارد.

دوای تێپەڕبوونی نزیکەی سێ مانگ بەسەر چوونی قازی محەمەد بۆ ڕیزی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و نزیکەی یانزە مانگ بەسەر چوونی کۆمیساریۆف بۆ مهاباد، ڕۆژی ١١ی جانواری ساڵی ١٩٤٥ مائۆیف کۆنسوڵی سۆڤیەت سەردانی مهاباد دەکات و لە لایەن ئیبراهیم ئیبراهیمیان "نەوجەوان"، مستەفا سوڵتانیان، عەلی ڕیحانی، ئەحمەد

ئیلاهـــی، خـــەلیل خەسـرەوی، قـــادر قـــازی و محـەمـــەد دڵشـــاد ڕەسـولّی نوێنـەرانی کۆمـەڵـە پێشوازیی لـێ دەکرێت. نوێنـەرانی کۆمەڵـە داوا لـە کۆنسـوڵی ڕوسـیا دەکـەن کـە کۆمەڵــەی پەیوەندییــە فەرهەنگییــەکانی سۆڤیەت و کـورد لـە مهاباد دابمـەزرێت. لـە وەڵامـی پرسـیاری مائۆیڤدا سـەبارەت بـە ئەنـدامی بەڕێوەبـەریی کۆمەڵــەی فەرهــەنگیی، دەڵـێن: گونجاوترین و باشترین مرۆڤ بۆ ئەم پۆستە قازی محەمەدە[٣].

قازی محەمەد لە ژوری کارەکەیدا، لە کێبی کۆماری کوردستان ١٩٤٦، ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە

هـەر وەک پێشـتر بینیمـان محەمـەد قـازی جـارێکی تـریش لـە مـانگی ڕەزبـەر، کۆتـایی سـپتێمبەری سـاڵی ١٩٤٥ دا سـەردانی "بـاکۆ"ی کـرد و لەوێ چاوی بە باقرۆف سەرۆککۆماری ئازەربایجان کەوت. ئەنجامی ئـەو دیـدارەی محەمـەد قـازی و یـاوەرانی، هەڵوەشـانی کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کوردسـتان و دامـەزرانی حزبـی دیمـوکراتی کوردسـتانی بـە دواوە بـووکـە دواتر دامەزرانی کۆماری کوردستانی لێ کەوتەوە.

١- بەڵگەنامەی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بە زمانی تورکیی. بۆ بینینی بڕوانە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی نوسەری ئەم بابەتە، لاپەڕەی ١٢٥- ١٢٦.

٢- ئاڵەکۆک، نوسینی غەنی بلوریان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی نوسەری ئەم بابەتە، لاپەڕەی ٢٦.

٣- بەڵگەنامەی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان بە زمانی تورکیی. بۆ بینینی بڕوانە کتێبی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، نوسینی نوسەری ئەم بابەتە، لاپەڕەی ١٢٦- ١٢٧.

یاسا و دادوەریی لە کۆماری کوردستاندا

لە کۆماری کوردستاندا، وەک هەموو دەوڵەتانی سەربەخۆ و کۆماری ئازەربایجان، یاسا پەیڕەودەکرا، بەڵام بەپێچەوانەی دەوڵەتان و کۆماری ئازەربایجانەوە، کۆماری کوردستان دەزگای یاسادانەری نەبوو، واتە پەرلەمانی نەبوو. هەر وەک پێشتر بینیمان، حیزبی دیموکراتی کوردستان خۆی حکومەتی ڕاگەیاند و مەلا حوسێن مەجدی کرد بە بەڕێوەبەری دەزگای دادوەریی کۆماری کوردستان.

دانانی یاسا لە لایەن حیزبی دیموکرات و جێبەجێکردنیان بە هۆی دەزگاکانی حکومەتی کوردستانەوە، هەرچەندە بە باشیی دەکرا، بەڵام ڕەوایەتی کۆماری کوردستانی دەخستە ژێر نیشانەی پرسیارەوە کە ئەگەر کۆمار سەربەخۆیە، بۆچی دەزگای یاسادانەر و دادوەریی نیە؟ بۆ زانیاریی سەبارەت بەو یاسایانەی کە ئۆرگانەکانی حیزبیی و حکومیی لە ڕۆژنامەی کوردستاندا بڵاویانکردووەتەوە، ئاماژە بۆ چەند نمونەیەکیان دەکەم:

آگاداری

بە هوی ئەو نوسراوە لەسەر قەراری کمیتەی مەرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان بە تەواوی مأمورینی حکومەت و ملت رادەگەیندریت هەرکەس لە هەر مەمەریکوە بە هەر نیویک لە تمەنیک تا چەند تەمن بۆ هەلسوراندنی کاریکی (چە قانونی چە شرعی و غیرە) بەرتیلوریشوە بدات و یا وەربگری لە پاش مەعلوم بونی بە خاینی ملت و مملکت دەناسری قەراری مجازاتی ئەو کەسانەش لە دە ساڵ حەپس هەتا کوشتن (اعدام) تصویب و مقرر کراوە. آ- ١

کمیتەی مرکزی حزبی دیموکراتی کوردستان[١]

آگاداری

رەدو کەوتنی کچان و ژنان قەدەغەیە

لەسەر قراردادی هیئەتی ملی کوردستان هەر پیاویک بە زور ژنی بەمیرد گوازرابیتەوە یان نەگوازرابیتەوە راکیشی دەبی بکوژری و ئەگر

کچیکیش ڕاکیشری دەبی ئەو پیاوە بکوژری ئەما کچی خوازبینی بکا و نەیدەنی و مانعی شەرعیشی نەبی بە میرد نەبی و کچکە رضای ببی جزای نیە وەگر نە لە سیە مانگەوە تا سیە سال حبس دەکری.

٢٤ ری بندان ١٣٢٤

ریئس هەیئەتی میلی کوردستان حاجی سید باباشیخ[٢]

تصویبی قانونی مجازات

بەرابەر بە امریەی ژمارە ١٦٠٧- ٢٥/٢/١ کمیتەی مرکزی حزب دیوان حزب هیزی دیموکراتی تشکیل و قانونی مجازاتیش وەک لە خوارەوە نوسراوە تصویب کرا:

قانون

مادە ١- جاسوسی کە بە یقین گەیشت جزای ئەو اعدامە اما ئەگەر دلیلی تخفیف لەکاردا بین تەواوی دارائی ئەو کەسە دەبیتە هی دولت. یان زیندانی بە کار لە شەش مانگەوە تا مردن.

مادە ٢- مستی و هەزەیی لە دە روژەوە تا یەک مانگ زیندانی لەگەل کار و لە پەنجا یا دوو صد قەمچی هەر نوبەی لە پەنجا قەمچی زیاتر نەبی.

مادە ٣- دزین یان لەنیو بردنی مالی دولت لە چاو ئەو گوناحە کە کردویە اعدام یان هەل گرتنی دارایی ئەو کەسە بو دولت و یان زیندانی بە کار لە دوو مانگەوە تا مردن و لە هەمو حالدا دەرکردن لەسەر خدمت. کەسانیک کە بە تفەنگ و یان اسلحەیەکی شەر جەردەیی و ریگری و یان دزی بکەن ئەوانیش جزایان هەر وایە.

مادە ٤- زۆر هینان بو هاوسەر یان بو کەسانی دی یەکسال زندانی بە کار و لی ئەستاندنەوەی ئەوەی کە سەندویە.

مادە ٥- تریاک کیشان بی بەش بون لە تەواوی حقوقی مدنی ئەوانەش کە لەسەر خدمەتن ئەگەر لە دوایەدا فیری تریاک بن لە دوای یەک ساڵ زندانی بە کار لەسەر خدمت دەر دەکرین.

مادە ٦- هەلاتن لە شەردا و اسلحە بە دوژمن دان جزای اعدامە.

ماده ٧- خەیانەت بە ملت یان نیشتمان اعدامە اما اگر دلیل تخفیف لەبەین دا بی وەک لە ماده ١ نوسراوە رەفتار دەکری. بەو جورەیە کە لە هەیئەتی رەئیسە ملی دا گوزەراوە.

ماده ٩- بەرتیل وەرگرتنیش هەروەها.

(تی بینی ١) تەواوی گرتوان (دوکتور لیسانس دیپلمە و ناقص نەبی) لە روژی گیرانەوە بە امری ئەو مقاماتەی کە صلاحیتیان هەیە ممکنە کاریان پی بکری اما روژی لە ٦ سعات زیاتر نا و روژانی تعطیلیش هەرنا.)

(تی بینی ٢) افسران و نفرات هیزی دیموکراتی کوردستان و جاسوسانی خارج ئەگەر یەکیک لەو گوناحانەیان لی رو بدا هەرلە دیوانی حزب پی رادەگەن خەلکی خارج لە هیزەوەش بە بی فرمانی ریاست معظم جمهور ئەم دیوانە حکمیان دەکات.)

ئەوا بو آگاداری تەواوی دیموکراتی کوردستان ئەم قانونە چوار جار لە دوی یەک لە روژنامەدا چاپ و بلاو دەکریتەوە و خودا نکات هیچ کەس یەکی لەو گوناحانەی لی رو بدات دەنا حتمأ بەو مجازاتەی کە نوسراوە گرفتار دەبی.

سەروکی دیوانی حزبی هیزی دیموکرات کوردستان: ابراهیم صلاح آ-١[٣]

١- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان،، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ٤، شەممو ٢٠ ریبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریە ١٩٤٦.

٢- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، لاپەڕەی ٤، ژمارە ١٦، دووشەممو ٢٩ ریبەندان ١٣٢٤، ١٨ فیوریە ١٩٤٦.

٣- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٠، لاپەڕەی ٣، شەممو ٧ بانەمەر ١٣٢٥، ٢٧ آوریل ١٩٤٦.

بە دەسەڵات گەیشتنی قەوامولسەڵتەنە و بڕیاری دامەزراندنی سوپای نەتەوەیی

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/١٥ (١٩٤٦/٢/٤) ڕۆسۆ کۆنسۆلی ئەمریکا لە تەورێز، چاوی بە پیشەوەریی کەوت. ئامانجی ئەو دیدارە بە ڕواڵەت پێکهێنانی ئاسانکاریی بازرگانیی ئەرمەنیی بوو، بۆ ناردنی کاڵا بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بەڵام وتووێژەکان دەربارەی زنجیرەیەک دیاردەی سیاسی بوون.

ڕۆسۆ لەو دیدارەیدا پرسی: **(بەگوێرەی پەیمانی سێ لایەنە، دەبێت هێزە هاوپەیمانەکان لە مانگی مارسدا ئێران بەجێبهێڵن، بەڵام بە ڕای من کە پێشتر سەرباز بووم، بۆ بردنە دەرەوەی هێزەکان چەند مانگ کاری سەرەتایی پێویستە. لە کاتێکدا لێرە کاری پێشینە بۆ بردنە دەرەوەی هێزەکانی سۆڤیەت نابینرێت! ڕای ئێوە دەربارەی چوونە دەرەوەی هێزەکان بەگوێرەی ئەو ڕێککەوتنە چییە؟).**

پیشەوەریی وەڵامێکی کورت و زیرەکانەی بەو پرسیارەی کۆنسۆل دایەوە و گوتی: **(ئێمە ئەو هێزانەمان بانگ نەکردووە و جێگیربوونیان لە ئێران پەیوەندیی بە حکومەتی ناوەندیی و هاوپەیمانەکانەوە هەیە، تا ئەو کاتەی کە ئەو هێزانە دەست لە کاروباری ئێمە وەرنەدەن، مانەوەیان لێرە مەترسی بۆ حکومەتی نەتەوەیی نیە. هەروەها دەربارەی گەڕانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، ئێوە دەتوانن زانیاریی لە خۆیان وەربگرن.)**

ڕۆسۆ دەربارەی ئامانجی حکومەتی نەتەوەیی لە پێکهێنانی پەیوەندییە بازرگانییەکانی سەربەخۆ لەگەڵ دەوڵەتانی بێگانە، ڕایگەیاند کە ئەو کارە دژی یاسا نێونەتەوەییەکانە. ئازەربایجان لە چوارچێوەی ئێراندایە و بازرگانیی دەرەوە، لە ئەرکەکانی دەوڵەتە. پیشەوەریی لە وەڵامی کۆنسۆلدا گوتی: **(حکومەتی تاران بە لە تەنگژە خستنی ئابوری و بازرگانیی ئازەربایجان لەو باوەڕەدایە کە گەلی ئازەربایجان بێدەنگ دەکات. لەبەرئەوە ئێمە پێکهێنانی بازرگانیی سەربەخۆی ئازەربایجان لەگەڵ دنیای دەرەوە بە پێویست دەزانین.**

ئەوە بە قازنجی گەلی ئێمەیە و بازرگان و خاوەن موڵکەکانیش ناچار بەو کارە دەکات.)

ڕۆسۆ لە کۆتایی دیدارەکەیدا لەگەڵ پیشەوەریی پرسی: **(ڕای ئێوە دەربارەی وتووێژی لەندەن، واتە وتووێژی شورای ئەمنییەت چییە؟).**

پیشەوەریی گوتی: **(کێشەی ئازەربایجان دەبێت لە ناوخۆی ئازەربایجاندا چارەسەر بکرێت. حکومەتی تاران بە دەرهاویشتنی ئەو کێشەیە لە چوارچێوەی ئێراندا، خەیانەتی لە هەموو گەلانی ئێران کردووە. ئازەربایجان بڕیاری چارەنوسی خۆی داوە و نایەوێت پاشەکشە لە بڕیاری خۆی بکات و بۆ دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی، لە پێشکەشکردنی قوربانیی ناترسێت[١].)**

ڕۆسۆ هەر ئەو ڕۆژە ڕاپۆرتێکی دەربارەی وتووێژی خۆی لەگەڵ پیشەوەریی نارد بۆ واشنتۆن. ڕۆژی ٧ ی فیوریە، باقرۆڤ پروتۆکۆڵی بە پەلە نوسراوی ئەو وتووێژەی نارد بۆ ستالین و مۆلۆتۆڤ. وەڵامەکانی پیشەوەریی بۆ ڕۆسۆ، بە ڕادەیەک جێی پەسەندی باقرۆڤ بوو کە ئەو پروتۆکۆڵەی بە بێ هیچ ڕونکردنەوەیەک ناردبوو بۆ مۆسکۆ.

لە ڕۆژانی ٨ و ١٠ ی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (٢٨ و ٣٠ جانواری ١٩٤٦) دا، شکاتی ئێران لە یەکیەتی سۆڤیەت، لە کۆبوونەوەی شورای ئەمنییەتی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا کەوتە بەر باس. لە بڕیارنامەی ئەو شورایەدا بە ئێران ڕاسپێردرا کە بە وتووێژی ڕاستەوخۆ، چارەسەری کێشەکە بدۆزنەوە.

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٦ (١٩٤٦/١/٢٦) مەجلیسی شورای میللیی ئێران دەست لە کار کێشانەوەی "حەکیم ئەلمولک"ی قبوڵکرد و ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٧ (١٩٤٦/١/٢٧) بە قەوامولسەڵتەنەیان ڕاسپارد کە حکومەتی نوێ پێکبهێنێت. ڕۆژی ١٣٢٤/١١/١١ (١٩٤٦/١/٣١) ئەحمەد قەوام دەستی بە کار کرد.

ڕۆژی ١٣٢٤/١١/٢٠ (١٩٤٦/٢/٩) ستالین لە وتارێکیدا لە مۆسکۆ، ئیزنی دا کە بڕیاری پێکهاتنی گروپە فیداییەکان لە ئازەربایجان و یاسای پەسەندکراوی پەرلەمانی نەتەوەیی ئازەربایجان دەربارەی پێکهێنانی سوپای نەتەوەیی، لە چاپەمەنییەکاندا بڵاوبکرێنەوە. ئەو

یاسایانە ڕۆژی ١٣٢٤/١١/١٨ (١٩٤٦/٢/٧) لە ڕۆژنامەی ئازەربایجاندا بڵاوکرابووەوە و پێکهاتنی سوپای گەل، ڕەسمیەتی پەیداکرد. بۆ یارمەتیدانی ئەو پێکهاتەیە لە سەرەتای مانگی فیوریەدا، ١٠٤ ئەفسەری ئازەربایجان بە پەلە لە باکۆوە ڕەوانە کران. لە نێوان ئەو ئەفسەرانەدا، سەروان سەلاحەدین کازمۆڤ، سەرگورد خدر مستەفایۆڤ و جەنەڕاڵ تەرلان عەلیار بەگۆڤ دەبینران کە قارەمانانی یەکیەتی سۆڤیەت بوون[٢].

پێش ماوەیەک، سوپای چواری سۆڤیەت لە باکۆ جێگیربوو، ٤٩ ئەفسەر و ٣٢ فەرمانبەری سیاسی سوپا و ١٢٠ ئەفسەری ئازەربایجانیی لە دەزگاکانی تایبەتیدا ڕەوانەی ئازەربایجان کرد. لە ڕاپۆرتێکدا کە باقرۆڤ لە مانگی فیوریەدا ناردی بۆ مۆسکۆ، ڕایگەیاندبوو کە فەرمانبەرانی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێراندا، ٧٢٠ کەسن. ئەوانە لە بواری حیزبیی، شوراکان، بەشی فەرهەنگیی و سەربازییدا کاریاندەکرد. لەو ڕاپۆرتەدا هاتبوو، فەرمانبەرە ڕەوانەکراوەکان بۆ ئازەربایجانی ئێران بە شێوەی ڕاستەوخۆ بەشدارییانکردووە لە پێکهێنانی گروپە پارتیزانەکان و کاری سەربازیی دژی کەسانی کۆنەپەرستدا. باقرۆڤ پێشنیازی کردبوو کە دەوڵەت ٥٠٠ کەس لەو فەرمانبەرانە خەڵات بکات[٣]. بەگوێرەی ئەو پێشنیازە، بە ٧٩ کەس هێما و مێدالیای جیاواز بەخشرا.

ئەرکی بنچینەیی ئەندامانی ڕەوانەکراوی سوپای سۆڤیەت بۆ ئازەربایجان، بریتی بوو لە یارمەتیدان بۆ دامەزراندنی دەزگاکانی سوپای نەتەوەیی ئازەربایجان. لەو بوارەدا ٤٦٠٠ کەس لە وەزارەتی سوپای نەتەوەیی بۆ ئەو مەبەستە لە پێنج گوردانی پیادە، لەشکرێکی تۆپخانە و گوردانێکی زرەیی لەبەرچاو گیرابوو. دەبووایە تیپی پیادە لە سەربازگەی مەراغە بێت. پلان دانرابوو کە گوردانی یەکەم لە ورمێ، گوردانی دووەم لە میاندواو، گوردانی سێیەم لە هەوشار، گوردانی چوارەم لە زەنگان و گوردانی پێنجەم لە میانە دابنرێن. بۆ گوردانی تۆپخانە، ٦٢ تۆپ و بۆ گوردانی زرەیی ٦ تانکی "چک ماراو" دابنرێن. فێرگەیەکی سێ مانگیی بۆ ئەندامانی سوپا پێویست بوو.

بەگوێرەی پرۆگرام، دەبووایە تا یەکی مانگی جولی ١٩٤٦ سوپایەکی بەتوانای جەنگیی لە ئازەربایجانی ئێران دابمەزرێت[٤].

بە یارمەتی ئەفسەرانی ڕەوانەکراوی ئازەربایجانی سۆڤیەت، لە ماوەیەکی کورتدا، سوپایەکی ڕێکوپێک بە ١٧ هەزار کەس لە سەرانسەری ئازەربایجاندا دامەزرا و زانکۆی ئەفسەریی بۆ ئامادەکردنی ئەفسەر بۆ ئەو سوپایە پێکهات و ٢٥٠ ئەفسەری بۆ سوپای نەتەوەیی پەروەردەکرد[٥].

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦: , AR SPIHMDA AR f,1,s,89,i,112,v,17-19

٢- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,139,v,32

٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA ,, AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,31,v,31

٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,115,v,12-15

٥- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,157,v96

شەریکەی تەرەقی

دوای ڕاگەیاندنی کۆماری ئازەربایجان لە تەوریز، ڕژێمی ئێران هەرێمی ژێردەسەڵاتی کۆماری ئازەربایجان و ناوچە ئازادکراوەکانی کوردستانی گەمارۆدا. لەگەڵ ئەوەشدا لە کڕینی توتنی توتنکارانی کوردستان خۆی پاراست کە بەشێکی بەرچاوبوو لە بەرهەم و داهاتی خەڵکی ناوچەکە. لە بەرامبەردا یەکیەتی سۆڤیەت بۆ لەناوبردنی گەمارۆی ئابوری لەسەر ئازەربایجان و کوردستان، ئامادەبوو لە بەرامبەر وەرگرتنی پێویستییەکانی، بەشێک لە کاڵا و خواردەمەنی دانیشتووانی ئازەربایجان و کوردستان دابینبکات.

بۆ ئەو مەبەستە ڕۆژی ١٣٢٤/٨/١٣ (١٩٤٥/١١/٤) مۆلۆتۆڤ بەڕێوەبەری شورای کۆمیسارپای گەلیی یەکیەتی سۆڤیەت، بڕیارێکی بە ناوی "گەشەپێدانی پەیوەندییە ئابورییەکان لەگەڵ ئازەربایجانی ئێراندا" ئیمزا کرد. بەگوێرەی ئەو بڕیارە، دەبووایە دەستبەجێ یەک ملیۆن و پێنج سەد هەزار مەتر قوماشی چیت، ١٥٠٠ تەن قەند، ٤٨٨٠ تەن سوتەمەنی، ٢٠٠ تەن داوەبەن و ٢٠٠ تەن کاغەز، ڕەوانەی ئازەربایجان بکرێت و لە بەرامبەردا بنکە جیاوازەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، ٤٥٠٠ گا، ٥٠ هەزار مەڕ، ٢٥٠ تەن کشمیش، ١٥٠٠ تەن قەیسی وشک، ٥٠٠ تەن بادەم و ١٠٠٠ تەن خوری بکڕن(١).

حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ بە ئەنجامگەیاندنی دروستی ئەو پەیوەندییە و فرۆشتنی توتن و بەرهەمە زیادەکانی خەڵکی کوردستان بە یەکیەتی سۆڤیەت، شەریکەیەکی دانا و بەرپرسی کرد کە داوا لە خەڵکی مهاباد بکات کە پارە بەو سندوقە بسپێرن بۆ کڕینی بەرهەمی توتن و بەرهەمە زیادەکانی تری خەڵکی ناوچەکە و ڕەوانەی تەورێزی بکات و لە سودی بەدەستهاتوو لە مامەڵەکانیدا، بەشی بەشدارانی ئەو شەریکەیە بدات. هەروەها لە بەرامبەردا پێویستییەکانی کوردستان وەک قوماش، قەند و شەکری کوردستان دابینبکات. لەو بارەیەوە محەمەد ئەمین موعینیی بەڕێوەبەری شەریکەی تەرەقی لە بەیاننامەیەکدا کە لە

دوو ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستاندا بڵاویکردەوە، بە خەڵکی مهاباد ڕادەگەیاند:

اگاداری

ژماره ٤٢٢٨
١٩- ١١- ٢٤

لە نتیجەی جلسەی روژی جمعەی ١٩ی ریبەندان ٢٤ وا قەرار درا سەرمایەی اصلی شرکت بە یەک ملیون تمەن دانراوە کە ثلثیکی نوغەە دوو ثلث دیکە قەبضی سپردەی و خانیەیە لە کەسانیکی پولی نەغدیان نەبی قبول دەکری بەلام قازانجیان بو حساب ناکری هەتا وصولی پولی ئەو قەبضانە و شرکتی ترقی مجاز کرا کە سەرمایەی خوی بە دوو مقابل مبلغ اصلی زیاد بکا کەسانیکی تاویستا کە سهمیان نەکریوە ئەوانیش دەتوانن بە قەبضی سپردەی دوخانیە هەر چەند سهمیک مایل بن بکرن هەر سهمی شرکت عبارەتە لە یەک هەزار تمن لە بروارى ئەو نوسراوە قەبضی سپردەی دوخانیە قبول دەکری هەتا آخری مانگی ڕەشەمە ١٣٢٤ هەر کەس مایلە قەبضی خۆیان بەنیوی شرکت تەرەقی کوردستان انتقال بدەن.

مدیری شرکت ترقی کوردستان
محمد امین معینی[٢]

هەروەها لەم بارەیەوە مەناف کەریمی وەزیری فەرهەنگیی کۆماری کوردستان دەڵێت: (بە مەبەستی ئابوری و بۆ گەشەپێدانی خۆش گوزەرانی گشتی بە تایبەتی بازرگانان شیرکەتێک بە نێوی "تەڕەقی" لە لایەن بازرگانان و کاسبانەوە دامەزرا کە کەلوپەلی پێویست دەنێردرا بۆ ئەو شیرکەتە[٣].)

١- م. ج. پیشەوەری، بەرهەمی هەڵبژێرراو، باکۆ، ١٩٨٤، لاپەڕە ٣٣١- ٣٣٢.

۲- ڕۆژنامەی کوردستان، بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ۱۵، لاپەڕەی ٤ شەممە ۲۷ ڕێبەندان ۱۳۲٤، ۱٦ فیوریەی ۱۹٤٦. ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە ۱٦، لاپەڕەی ٤ دووشەممە ۲۹ ڕێبەندان ۱۳۲٤، ۱۸ فیوریەی **۱۹٤٦.**

۳- گۆڤاری دوو مانگەی ڕوانگە، سەر بە خوێندکارانی کورد لە زانکۆی زانستە پزیشکییەکانی تەورێز بە زمانی فارسیی، ژمارەی ۱۵، گەلاوێژی ۱۳۸۲ (جولی ۲۰۰۳)، حەسەن قازی وتووێژەکەی لە زمانی فارسییەوە کردووە بە کوردیی.

هێمای حکومەتەکانی ئازەربایجان و کوردستان

سەید جەعفەر پیشەوەریی سەرۆکوەزیرانی ئازەربایجان لە نامەیەکدا داوای لە میر جەعفەر باقرۆف سکرتێری گشتیی حیزبی کۆمونیست و سەرۆککۆماری ئازەربایجانی باکور کرد کە ڕای خۆی سەبارەت بە هێمای دەوڵەتی ئازەربایجان ڕابگەیەنێت و لە نامەیەکدا بۆی نوسی:

- (ئێمە لەو باوەڕەداین کە خاوەن هێمای دەوڵەتی خۆمان بین. بە ڕای ئێمە ئەو هێمایە دەتوانێت لە مەشخەڵ، کتێبی کراوە و دوو شمشێر پێکبێت. ئێمە دەمانەوێت لەم بارەیەوە ڕای ئێوە ببیستین.)

لە وەڵامدا باقرۆف پێی ڕاگەیاند: دەکرێت بیر لەوە بکرێتەوە کە هێمای دەوڵەتی ئازەربایجان لە دوو شمشێری ئەفسانەیی "شمشێری میسریی، هێمای خەبات و قارەمانیەتی"، لە نێوان ئەو دوو شمشێرەدا وێنەی مەشخەڵ "مەزهەریی ئازەربایجان - وڵاتی ئاگر" ببینین کە بە گەڵای "بو" دەوری وێنەکانی گرتبێت و لەژێریاندا ئاڵای سور بە هێمای سەرکەوتن دادەنرێت[1].

حیزبی دیموکراتی کوردستانیش هێمایەکی تایبەتیی بۆ خۆی دروستکرد کە بریتی بوو لە: ئاڵای کوردستان لە ناوەندیدا دوو گوڵە گەنم کە قوماشێکی سور و باریکی لە دەور ئاڵاوە، لە ناوەندی گوڵە گەنمەکەدا تیشکی هەتاوە کە نوکی قەڵەمێکی لێ دەرکەوتووە. ئەو هێمایە کە ئارمی حیزبی دیموکرات بوو لە بۆنەکاندا لەگەڵ ئاڵای کوردستاندا دادەنرا.

١- گەڵای بو لە درختی غار، جۆرێکە لە ڕوەکی زەیتون کە بە زمانی فەرەنسی پێیدەڵێن Laurel , true laue laurel و بە عەرەبیی شجرة الرند. بە درێژایی ساڵ سەوزە و بۆنێکی خۆشی هەیە لە ناو قوتووی خەیاری سوێردا، کەڵکی لێ وەردەگرن.

ڕێکخراوی لاوان و ژنانی کۆماری کوردستان

بەرلە دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ڕێکخراوێکی لاوان لە مهاباد هەبوو بە ناوی "سازمانی جەوانانی کورد" کە غەنی بلوریان و چەند کەسێکی تر بە لاساییکردنەوە لە "کۆنسومۆڵ- ڕێکخراوی لاوانی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت" دایانمەزراندبوو. دوای چوونی قازی محەمەد بۆ ناو کۆمەڵەی ژێکاف، سازمانی جەوانانیش چووە ژێر فەرمانی کۆمەڵەوە. غەنی بلوریان دەربارەی دامەزراندنی سازمانی جەوانان و چوونی سازمان بۆ ناو کۆمەڵەی ژێکافەوە، دەڵێت:

- (بڕیارمدا بۆ دروستکردنی سازمانی جەوانانی کورد، لەگەڵ ژمارەیەک دۆستی نزیکم قسە بکەم، بەڵکوو بە یەکەوە بۆ دامەزراندنی "سازمانی جەوانانی کورد" هەوڵبدەین. بۆ گەیشتن بەو مەبەستە، بانگەوازێکم دەرکرد کە بە کورتیی دەقەکەی بەم جۆرە بوو: "لاوان لە هەموو جیهاندا ڕێکخراوی تایبەت بە خۆیان هەیە. ئێمەی لاوی کوردیش بۆ ئەوەی بتوانین دەنگی نەتەوەکەمان بۆ گەیشتن بە مافی ڕەوای بەرزبکەینەوە، پێویستە سازمانێک دابمەزرێنین. بۆ ئەم مەبەستە داوا لە گشت لاوانی وڵات دەکەم، بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوێکی ئەووتۆ بە هانامەوە بێن." پێش بڵاوکردنەوەی ئەو بانگەوازە، چەند هەڤاڵێکی نزیکم بانگەوازەکەیان ئیمزا کرد. ئەوانە بریتی بوون لە: سەدیق سیاسەریی، عەبدوڵا حەکیم زادە، سەدیقی خاتەمی، عەلی مەولەوی، ئەحمەد ساڵحیان، قادر مەحمود زادە، سەید عەبدوڵای زەکی، عەزیزی فەرهادی، مستەفا ساجبلاخچی. دواتر تۆماری ناوەکان و بانگەوازەکەمان دا بە سەدیقی سیاسەریی کە بە لاوانی مهابادی ئیمزا بکات. لە ماوەیەکی کورتدا ژمارەی ئیمزاکەران گەیشتە ۲۵۰ کەس. پێویستە ئەوەش بڵێم کە کەسمان ئەزمونی کاری سیاسی و ڕێکخراوەییمان نەبوو، بەڵام بەرە بەرە بە کردەوە خۆمان گەیاندە ئەو پلەیە کە ڕێکخراوەکەمان هەڵبسوڕێنین...)

بلوریان لە درێژەی نوسینەکەیدا دەڵێت: لە مانگی خاکەلێوەیساڵی ۱۳۲۱ (۱۹٤۲) دا سازمانی جەوانانی کوردمان دامەزراند و لە ساڵی

١٣٢٣ دا ژمارەی ئەندامانی سازمانی جەوانان لە سەرووی ١٣٠٠ لاوەوە بوو[١].

سەبارەت بە پەیوەستبوونی سازمانی جەوانانی کورد بە کۆمەڵەی ژێکافەوە، بلوریان دەنوسێت: لە ئەنجامی کۆبوونەوەیەکدا کە ساڵی ١٣٢٣ لە ماڵی محەمەدی ڕاتبی "حەمەی مەولودی" لە گەڕەکی خڕێ پێکهات، بە بەشداریی دڵشاد ڕەسوڵی، سەدیق حەیدەریی و عەبدولڕەحمان زەبیحی لە لایەن کۆمەڵەوە و من، عەلی مەولەوی و قادر مەحمود زادە لە لایەن سازمانی جەوانانی کوردەوە، سازمانی جەوانان بڕیاریدا بچێتە ناو کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستانەوە[٢].

دوای چوونی سازمانی جەوانانی کورد بۆ ناو کۆمەڵەی ژێکاف، ئەندامانی سازمانی جەوانان شانۆگەریی دایکی نیشتمانیان لە شارەکانی مهاباد، نەغەدە و شنۆ هێنایە سەر شانۆ[٣].

بە دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان و کۆماری کوردستان، ناوی سازمانی جەوانانی کورد کرا بە "یەکیەتی لاوانی دیموکرات". ڕێکخراوی لاوانی دیموکرات یەکێک لە ڕێکخراوە چالاکەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و کۆماری کوردستان بوو.

دوای غەنی بلوریان، عەلی خەسرەوی بوو بە سەرۆکی یەکیەتی لاوان و لە ڕۆژی چوارشەمە ١٣٢٤/١٠/٥ کە ئاڵای کوردستان لە بۆکان هەڵکرا، ڕەحمان مودەرسی بە نوێنەرایەتی دەستەی لاوانی مهاباد وتاری خوێندەوە.

دوای ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان، حیزبی دیموکرات هەوڵیدا یەکیەتی لاوانی دیموکرات بکات بە ڕێکخراوێکی سەرتاسەریی لاوانی کوردستان. بەو مەبەستە لە کۆماری کوردستاندا، گۆڤارێکی ئەدەبیی، سیاسی و کۆمەڵایەتی بۆ لاوان بڵاوکردەوە کە ناوی "هاواری نیشتمان" بوو. یەکەم ژمارەی هاواری نیشتمان "بڵاوکراوەی بیری یەکیەتی جەوانانی دیموکرات" لە یەکی خاکەلێوەی ١٣٢٥ (٢١ ی مارسی ١٩٤٦)، واتە یەکەم ڕۆژی نەورۆز بڵاوکرایەوە. هاواری نیشتمان لەژێر چاودێریی و بەرپرسیاریی سەدیق ئەنجیریی ئازەردا بڵاودەکرایەوە.

هێمن شاعیری میللیی کورد لە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ٦٧، ۲۳ ی پوشپەڕی ۱۳۲٥ دا وتارێکی بە ناوونیشانی "نەتەوەی کورد چی لە یەکەتی لاوان دەوێ؟"، نوسی: **(دوینی ایواری رادیوی کوردستان موژدیکی خوش بلاو کردەوە و کوتی بەو زوانە یەکەتی لاوانی دیموکرات لە سەرتاسەری کوردستانی آزادا تشکیل دەدری بە بیستنی ئەو خەبەرە گەورە خوشە زۆر دلخوش بووم و گەز گەز بالام کرد... [٤]).**

بە مەبەستی کوردستانیی کردنی یەکیەتی لاوان، یەکیەتی لاوانی کوردستان دوو ئەندامی بە ناوی ڕەحمان وەیسی و بابا حوسێنی ڕەوانەی ناوچەکانی میاندواو و بۆکان کرد کە لەو ناوچانە لقی لاوانی یەکیەتی دیموکرات دابمەزرێنن. ڕۆژنامەی کوردستان لەو بارەیەوە بە ناوی **"گەرانەوەی نوینەرکانی یەکەتی جەوانان"**، بڵاویکردەوە:

- (شەوی ۱۲-٥-۱۳۲٥ دوو کەس نوینەری یەکەتی جەوانان آغایانی رحمن ویسی و باباحسینی کە بو دامەزراندنی لکی یەکەتی جەوانانی لە میاندواو. بوکان. سەرا. یەکشەوە مامور کرابون بە موفقیت گەرانەوە و خەلکی میاندوا و بوکان زور زور بە دلخوشی پیشوازیان لی کردبوون و لە هەرتک لەو دوو شارە میتینگیکی گەورە دراوە و زور چاکیان استقبال لە یەکەتی جەوانانی کوردستان کراوە نوینەرەکان لەو سفرەدا لە یارمەتی و زەحمەت کیشانی آغای مایور علی بەگی شیرزاد سوپاس دەکەن ناوبراو لە هیچ چەشنە یارمەتیەک بو دامەزراندنی ئەم یەکتە کوتایی نەکردوە[٥].)

هەروەها حیزبی دیموکراتی کوردستان دوای ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان، ڕێکخراوێکی بە سەرۆکایەتی "مینا خانمی قازی" هاوسەری پێشەوا قازی محەمەد بۆ ئافرەتانی کوردستان دامەزراند. ژمارەیەک ئافرەت لە شاری مهاباد بوون بە ئەندامی ئەو ڕێکخراوە. ڕۆژنامەی کوردستان لەو بارەیەوە نوسی:

سازکردنی حزبی دیموکراتی ژنان "لە لاین ژنانی کوردستان"

روژی جمعە ۲٤-۱۲-۱۳۲٤ لە لاین یای پیشوای کوردستان لە ژماریکی زور لە یایەکانی تی گەیشتوی کوردستان گیردرایەوە و لە ساتی ۳ پاش نیوەرو لە انجمنی فەرهەنگی کوبوونەوە و بە سەروکایەتی یای

پیشوای کوردستان "یای مینا قازی" حیزبی دیموکراتی ژنانی کوردستان دامەزرا و ژماریکی زور لە یایان نیونوسیان کرد و مانگانە ئەندامەتیان لە تمەنیک تا دە تمەن لە ئەستو گرت[٦].

بەگوێرەی ڕاپۆرت و نوسراوەکانی ڕۆژنامەی کوردستان ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ئەم خاتونانەی خوارەوەی چالاکیی بەرچاویان هەبووە لە حیزبی دیموکراتدا و لە بۆنەکان و جەژنەکاندا وتاریان خوێندووەتەوە و لە خوێندنگەکانی شەوانەدا وانەیان بە ئافرەتان و پیاوانی نەخوێندەوار گوتووەتەوە: مینا خانمی قازی هاوسەری پێشەوا قازی، ویلما سەیادیان بەڕێوەبەری خوێندنگەی کچانی مهاباد، عیسمەت قازی کچی پێشەوا قازی محەمەد، کوبرا عەزیمی، مەرزە بلەزادە، سەڵتەنەت داودزادە، فەریدە زەندی، عیشرەت عەزیمی، ئێران بلوری، شاسوڵتان فەتاحی، خەدیجە بابا سوری و .. تد.

١- ئاڵەکۆک، لاپەڕەی ٢٢ و ٢٣، نوسینی غەنی بلوریان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی حامید گەوهەری، سوید ١٩٩٧.

٢- ئاڵەکۆک، لاپەڕەی ٣٢ و ٣٣، نوسینی غەنی بلوریان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی حامید گەوهەری، سوید ١٩٩٧.

٣- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٣٢، نوسینی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، ٢٠٠٤، هەولێر.

٤- کوردستان ارگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٦٧، یەک شەممو ٢٣ پوشپەر ١٣٢٥. شایانی باسە کە ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی ٦٥ وە لەژێر ناوی (اورگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان) بڵاوکراوەتەوە

٥- کوردستان ارگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٤، سی شەممو ١٥ گەلاوێژی ١٣٢٥.

٦- ڕۆژنامەی کوردستان اورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٢٥، یەک شەممو ٢٦ ڕەشەممە ١٧ مارس ١٩٤٦

چوونی ئەحمەد قەوامولسەڵتەنە بۆ سۆڤیەت

کاتی باسکردنی کابینەی قەوامولسەڵتەنە لە مەجلیسی شورای میللییدا، دەزگای تایبەتیی سۆڤیەت لە تاران بە فراکسیۆنی حیزبی تودەی لە مەجلیسدا ڕاسپارد کە پشتگیریی کابینەی پێشنیارکراوی قەوام بکەن، لە ئەنجامدا قەوامولسەڵتەنە توانی بکەوێتە پێش موتمەنلمولک و بەو جۆرە ئەحمەد قەوامولسەڵتەنە بە یارمەتی سۆڤیەتییەکان بە دەسەڵات گەیشت.

قەوامولسەڵتەنە ڕۆژی هەژدەی فیوریە، لە کاتی پێشکەشکردنی پرۆگرامەکەی بە مەجلیس، گوتی دەبێت پەیوەندیی نێوان ئێران و سۆڤیەت لەسەر بنەمای ڕێزگرتنی دوولایەنە لە یەکتر بێت. هەر کە کابینەکەی لە لایەن مەجلیسەوە متمانەی پێبەخشرا، بروسکەیەکی پیرۆزبایی لە لایەن ستالینەوە پێگەیشت. قەوام لە وەڵامی ئەو بروسکەیەدا نوسی بە ئاواتە بە سەرۆکایەتی لیژنەیەک بچێت بۆ مۆسکۆ و بەشداریی بکات لە وتوویژی نێوان سۆڤیەت و ئێراندا. هەر ئەو ڕۆژە، ستالین بانگیکرد و ئەویش لە ماوەی بیست کاتژمێردا ڕایگەیاند کە دەچێت بۆ مۆسکۆ.

حەکیم ئەلمولک سەرۆکوەزیرانی پێشوو چەندان جار داوای کردبوو بچێت بۆ مۆسکۆ، بەڵام ڕوسەکان بانگیان نەکرد. مەجلیسی ئێران، سەفەری قەوامی بە دەستکەوتێکی باش هەڵسەنگاند و هیوای خواست کە ڕێککەوتنێک سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران واژۆ بکرێت. ئەندامانی لیژنەی ئێران بۆ وتوویژ، بریتی بوون لە: عەبدولحوسێن نیکپوور بەڕێوەبەری خانەی بازرگانیی، حوسێن پیرنیا، ئەسەدی و کازم سیاح لە وەزارەتی دەرەوە. جگە لەوانە ڕەزازادە شەفەق، جەواد ئەمیری، حەبیبولا دری، سەرلەشکر شەفایی و ڕۆژنامەنوسان عەمید نوری و جیهانگیر تەفەسولی یاوەرانی سەرۆکوەزیران بوون.

قەوامولسەڵتەنە لە کاتی سەفەرکردنیدا بۆ مۆسکۆ، دوو ڕۆژنامەی یاساخکراوی بە ناوی "رهبر" ئۆرگانی حیزبی تودە و "ظفر" ئۆرگانی

ناوەندیی سەندیکاکانی کارگەران ئازاد کرد و فەرمانیدا قفڵی دەرگای بارەگای حیزبی تودە و سەندیکای کارگەران بکەنەوە. قەوام بە ئەندامانی حکومەتەکەی ڕاگەیاند کە تا گەڕانەوەی لە مۆسکۆ، لە مەجلیسدا باسی هیچ شتێک نەکەن.

لە مۆسکۆ، مۆلۆتۆڤ جێگری سەرۆکی شورای کۆمیسارییای یەکیەتی سۆڤیەت و کۆمیسێری کاروباری دەرەوە و جێگرەکەی دکانازۆڤ، سیچێڤ بەرێوەبەری بەشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی کۆمیسارییای دەرەوە، پێشوازییان لە قەوامولسەڵتەنە کرد. بە هۆی نەخۆشبوونی مەجید ئاهی باڵیۆزی ئێران لە مۆسکۆ، هاوسەرەکەی لەگەڵ ئیحتشامی ڕاوێژکاری سەفارەت بۆ پێشوازییکردن هاتن. لە نێوان پێشوازییکەراندا باڵیۆزی تورکیا، کارداری سەفارەتی بریتانیا و کارداری سەفارەتی ئەمریکا دەبینران. قەوامولسەڵتەنە لە وتارێکی کورتدا لە فرۆکەخانەی مۆسکۆ، گوتی: **(زۆر خۆشحاڵم کە وەک دۆستێکی خۆشەویست هاتوومەتە پایتەختی وڵاتی دۆستمان. گومان لەوەدا نیە کە ئێمە لێرە دەتوانین لەگەڵ دراوسێی گەورەمان یەکیەتی سۆڤیەت، پەیوەندیی نزیک و دۆستانە دابمەزرێنین.)**

لیژنەی ئێرانیی ١٩ ی فیوریە تا ٧ ی مارس لە مۆسکۆ و لە ٨-١٠ ی مارس لە باکۆ بوو. وتووێژە بنەڕەتییەکان لەگەڵ مۆلۆتۆڤدا کران و قەوام دوو جاریش چاوی بە ستالین کەوت. وتووێژەکانی ٢٠ - ٢٣ ی فیوریە لەگەڵ مۆلۆتۆڤ و ٢١ ی فیوریە لەگەڵ ستالین، زۆر دژوار بوون. قەوام لە هەر دوو دیداردا، دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران تا ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/١١ (١٩٤٦/٣/٢) بە یارمەتییەکی دەرونیی سۆڤیەتییەکان بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئازەربایجان و دیارییکردنی باڵیۆزی نوێی سۆڤیەت ناوبرد. سەبارەت بە خاڵی یەکەم، ستالین کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران بە پەیمانی ساڵی ١٩٢١ ـەوە بەستەوە. قەوام جیاوازیی نێوان ئەو دوو پەیمانەی بە ستالین گەیاند. ستالین دواتر ئامازەی بۆ "پەیوەندیی دوژمنکارانەی" لیژنەی نوێنەرایەتی ئێران لە کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس لە ساڵی ١٩١٩ کرد

و قەوام بە تەنیا ئاماژەی بۆ ناوی "مشاورلمالکی" سەرۆکی لیژنەکە کرد[١].

ستالین لە ڕەوتی وتووێژکاندا پەردەی لەسەر ویستی یەکیەتی سۆڤیەت بۆ ڕاگرتنی هێزەکانی لە ئێران لادا و گوتی لەگەڵ ئەوەشدا کە ئازەربایجانییەکان داوای سەربەخۆیی ناکەن و تەنیا خودموختارییان دەوێت، بۆچی ئێران لەو بارەیەوە ناڕەحەت دەبێت؟ ستالین تێیگەیاند کە بە هەر شێوەیەک بێت سۆڤیەت تێکەڵاوی ئەو کێشەیە بووە و ناتوانێت خۆی لێ بدزێتەوە. قەوام گوتی بەگوێرەی دەستوری هەمیشەیی ئێران، خودموختاریی ئازاد نیە و ئەگەر بە ئازەربایجان خودموختاریی بدرێت، ویلایەتەکانی تریش داوای خودموختاریی دەکەن.

لە ڕەوتی ئەو وتووێژانەدا، مۆلۆتۆڤ پێشنیازی کردبوو کە وەزارەتەکانی دەرەوە و جەنگی ئێران، بە ڕەسمیی دان بە ڕژێمی ئازەربایجاندا بنێن، بەڵام قەوام ئەو پێشنیازەی قبوڵ نەکرد. بە ڕای قەوام، کێشەی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی لە چوارچێوەی یاسادا چارەسەردەکرێت. لەو وتووێژانەدا ستالین و مۆلۆتۆڤ گوتیان لەگەڵ ئەوەشدا کە لێبوردن هەیە لە بەرامبەر بریتانیادا، سەبارەت بە سۆڤیەت سیاسەتی جیاوازیی دەکرێت. لەو بارەیەوە قەوام ئاماژەی بۆ بڕیاری مەجلیسی شورای میللیی ڕاکێشا کە پێدانی ئیمتیازی نەوتی یاساخ کردووە.

کاتێک قەوامولسەڵتەنە ئاماژەی بۆ ڕای نێگاتیڤی دەوڵەتی گەورەی سوڤیەت سەبارەت بە ئێران کرد، ستالین و مۆلۆتۆڤ وەڵامیاندایەوە و گوتیان: **(بۆ ئێمە گرنگ نیە کە بریتانیا و ئەمریکا چۆن بیردەکەنەوە، ئێمە لەوان ناترسین[٢].)**

میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و ئاتاکیشیۆڤ دەربارەی دەنگدانەوەی وتووێژی مۆسکۆ لە ئازەربایجاندا، چەندان ڕاپۆرتیان نارد بۆ باکۆ. سێ ڕۆژ دوای دەستپێکردنی وتووێژ لە مۆسکۆ، باقرۆڤ بۆ ستالین و مۆلۆتۆڤی نوسی: **(لە ئازەربایجانی ئێران ڕای گشتیی لە سەفەری قەوام بۆ مۆسکۆ دەکۆڵرێتەوە. لایەنی کۆنەپەرستەکان هیوادارن قەوام بتوانێت لە وتووێژەکانیدا بۆ کۆتاییهێنان بە بزوتنەوەی دیموکراتیی**

لــە ئازەربایجانــدا هــاودەنگیی بەدەســتبهێنێت. کۆمــەڵانی خــەڵکی لایەنگری دیموکراسیی دڵنیان کە یەکیەتی سۆڤیەت ئەو دەرەتانە بـە قــەوام نــادات کــە بەرژەوەنــدەکانی ژیــانی ئازەربایجــان بخاتــە مەترسییەوە. لەگــەڵ ئەوەشدا هەست و بیرکردنــەوەی ڕاچڵەکێنــەر دەبینرێت. دیموکراتەکان، قەوام بـە دوژمنـی بزوتنـەوەی دیموکراتیی ئێـران دەزانــن، بــە پەرۆشــن و دەترســن قــەوام متمانــەی یەکیــەتی سـۆڤیەت بـۆ لای خـۆی ڕابکێشـێت. لــە سـاڵی ١٩٠٨ دا کـە شۆڕشـی نەتەوەیی لە ئازەربایجان تێکدرا، قەوام وەزیری ناوخۆی ئێران بوو. هــەروەها کاتێـک لــە ســاڵی ١٩٢٠ دا بزوتنــەوەی ئازادییخوازانــەی نەتــەوەیی گـیلان تێکشکێنرا و میـرزا کوچـک خانیـان کوشت، قــەوام ئەندامی حکومەت بوو [٣].)

ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/١٥ (١٩٤٦/٢/٢٤) قەوام لـە یادداشتێکدا کـە ئاراستەی مۆلۆتــۆڤی کــرد، دوای دووپاتکردنــەوەی بیروبۆچوونــەکانی دەربــارەی باســە باسـکراوەکان، نوسـی: (بــە ڕای مــن بــە مــەرجی پاراسـتنی ســەربەخۆیی و یەکیــەتی خــاکی ئێــران، بــە بــەڕێوەبردنی ئــەم چاکسازییانەی خوارەوە، کێشەی ئازەربایجان چارەسەردەکرێت:

1- هــەموو ئــەو کەسانەی دەستیان هــەبوو لــە چـالاکیی پێکهێنـان و خودموختارییدا، لێبوردنی گشتییان بۆ دەردەچێت.

2- هەڵبژاردنی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتیی کە بەو مافانەی خوارەوە دەگەن، بە زوویی بکرێت.

ئا- مافی چاودێرییکردن بەسەر بودجەی ناوچەدا، باجە وەرگیراوەکان و سەرفکردنیان.

ب- مــافی دانــانی ڕادەی باجــەکان بــۆ پێویســتییەکان و چاکســازیی ناوچەیی وەک دروستکردنی جادە، پەروەردەی گشتیی، تەندروستیی و شتی تر.

پ- مافی چاودێرییکردن بەسەر فرۆشتن، گۆڕینەوە و سپاردنی موڵـک و سـامانە دەوڵەتییــەکان بــە پارێزگــای ئازەربایجــان بــەگوێرەی ئــەو یاسایانەی کە هەن.

ت- مافی دەربڕینی بیروڕا لە کاتی هەڵبژاردنی بەڕێوەبەراندا بۆ دەزگا و پێکهاتە دەوڵەتییەکان، وەک شارەوانیی، پەروەردە، تەندروستیی، شارەبانیی، تەنانەت دیارییکردنی پارێزگار.)

لە کۆتایی یادداشتەکەیدا، قەوام نوسی: **(بە هەر حاڵ، بە ڕای من مەرجی پێویست بۆ زنجیرەیەک چاکسازیی لە سەرانسەری وڵاتدا، پێکهاتنی زەمینەیە. بۆ دەستەبەرکردنی دۆستایەتییەکی ڕاستینە لە نێوان ئێران و سۆڤیەتدا و گەشەپێدان و چارەسەرکردنی کێشەی ئابوری بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، بەستراوەتەوە. نەتەوەی ئێران پشتیوانیی لەم سیاسەتە دەکات(٤).)**

مۆلۆتۆڤ لە وەڵامی ئەو یادداشتەی قەوامدا، بیروبۆچوونی یەکیەتی سۆڤیەت کە لە وتووێژەکاندا باسکرابوون، بە نوسراو ڕوندەکاتەوە. سەبارەت بە کێشەی ئازەربایجان دەنوسێت:

١- لە پارێزگای ئازەربایجاندا خودموختاریی پێکبێت. خودموختاریی لە پرۆسەی هەڵبژاردنی حکومەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان و لە لایەن ئەنجومەنی ئەیالەتییدا لە ویلایەت، بە هەڵبژاردنی ئۆرگانەکانی بەڕێوەبەریی لە لایەن ئەنجومەنی ویلایەتییەوە دەست بە کار بکات. هەڵبژاردنی ئەنجومەنەکان لە چوارچێوەی پەیڕەوێکی پەسەندکراودا بکرێت کە بۆ هەڵبژاردن لە ئازەربایجان ئامادە دەکرێت. حکومەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان بۆ خۆی سەرۆکوەزیران، وەزارەتی کشتوکاڵ، وەزارەتی کار، وەزارەتی پەروەردە، وەزارەتی تەندروستیی، هەروەها شارەبانیی، داد و دادوەریی دەبێت.

٢- مافی کەڵکوەرگرتن لە زمانی دایک لە دەزگا و ئیدارە دەوڵەتییەکان و دادگاکاندا بدرێت بە خەڵکی ئازەربایجان و پەروەردەکردن بە زمانی دایک بێت. لە پەیوەندیی نێوان حکومەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان و ناوەنددا، زمانی فارسی بەکاردەهێنرێت.

٣- سەرۆکوەزیرانی حکومەتی ئەیالەتیی ئازەربایجان لە هەمان کاتدا لە لایەن دەوڵەتەوە بە ڕەسمیی بە پارێزگاری ئازەربایجان دەناسرێت. فەرماندەکانی دەزگا سەربازییەکانی ئازەربایجان، بە هاودەنگیی حکومەتی ئەیالەتیی، لە لایەن دەوڵەتەوە دیارییدەکرێن،دەزگا سەربازییەکان و گروپە نەتەوەییەکان هاوئاهەنگ دەکرێن.

٤- ٧٠% ی داهــاتی ئازەربایجــانی ئێــران بــۆ بودجــەی حکومــەتی ئەیالـەتیی ئازەربایجان دابنرێت.

٥- دەوڵــەتی ئێـران چـالاکیی ئازادانــەی فیرقــەی دیمـوکرات، سـەندیکا کارگەرییـەکان و ڕێکخـراوە دیموکراتییـەکان لـە ئازەربایجـان دەستەبەر دەکات.

٦- کـاتی هــەڵبژاردنی مەجلیسـی شـورای میللیـی، ژمـارەی نوێنــەرانی ئازەربایجـانی ئێـران لـەگـەڵ زۆربـوونی ژمـارەی خــەڵکی ئازەربایجـان، زیاددەکرێن.

دوای ئــەوە، مولۆتـۆڤ دەربـارەی کێشــەی نــەوت دەنوسـێت: **(حکومــەتی سـۆڤیەت بـە لەبـەرچاوگرتنی داخـوازیی حکومــەتی ئێـران، پێشـنیازی سـپاردنی ئیمتیـازی نــەوتی بـاکوری ئێـران بــە یەکیــەتی سـۆڤیەت وەردەگرێتەوە و لـەجیاتی ئەوە پێشنیازدەکات کۆمپانیایـەکی تێکـەڵاوی سـۆڤیەتیی- ئێرانیــی بــۆ پشـکنین و بەرهــەمهێنان و فرۆشـتنی نــەوتی بـاکوری ئێـران دابمـەزرێت. بەشـی سۆڤیەت لـەو کۆمپانیایـەدا ٥١% و بەشی ئێران ٤٩% دەبێت.)**

ڕای مۆلۆتۆڤ دەربـارەت هێزەکـانی سۆڤیەت لـە ئێـران، بـەم جـۆرە بـوو: (دەوڵـەتی سۆڤیەت دەیەوەێت لـە دووی مارسـی ئـەم ساڵدا دەستبکات بـە کشاندنـەوەی هێزەکانی لە هەندێک ناوچەی ئێران و ئەوانی تر بەگوێرەی پەیماننامـەی ٢٦ ی فیوریـە ١٩٢١ بـە شێوەی کاتیی بۆ ماوەیـەک لـە ئێـران دەهێڵێتـەوە. کاتێک هەموو هێزەکـانی سۆڤیـەت، ئێـران بـەجێدەهێڵێت کـە دەوڵـەتی ئێران کۆتایی بە دوژمنکارییەکانی دژ بە سۆڤیەت بهێنێت و لـە بـاکوری ئێـران ئـارامیی پێکبێـت و سیاسـەتی دۆسـتانـە لـەگـەڵ یـەکیـەتی سۆڤیەت بگرێتەبەر(٥).)

لـەبـەرئـەوەی کـە قـەوامولسـەڵتـەنـە پاشەکشـەی لـە وتـە و بۆچوونـەکانی نــەکرد، سـاچیکۆڤ بـاڵیۆزی نـوێی یەکیـەتی سـۆڤیەت لــە تــاران ڕۆژی ١٩٤٦/٢/٢٨ (١٣٢٤/١٢/٩) یادداشـتێکی تونـدی نـارد بـۆ قــەوام و هــەموو پێشنیازە ئاشتییخوازەکانی دەوڵـەتی سۆڤیـەتی هەڵوەشاندەوە. سـەرەڕای ئـەوە، بۆ ڕاکێشانی ڕای گشتیی جیهان، دەوڵـەتی سۆڤیەت ڕایگەیاند کـە

ڕۆژی ۱۳۲٤/۱۲/۱۰ (۱۹٤٦/۳/۱) هێزەکانی خۆی لە مەشهەد، شارود و سمنان دەکێشێتەوە.

ڕۆژی ۱۳۲٤/۱۲/۱۲ (۱۹٤٦/۳/۳) قەوامیش یادداشتێکی توندی بۆ مۆلۆتۆڤ نارد. لە یادداشتەکەیدا پشتی بە پەیمانی ڕۆژی ۱۹٤۲/۱/۲۹ بەست کە لە تاران لە نێوان دەوڵەتانی ئێران، سۆڤیەت، ئینگلیزدا واژۆکرابوو، ویستی هێزەکانی سۆڤیەت لە هەموو خاکی ئێران بکشێنەوە[٦].

گۆڕینەوەی ئەو یادداشتانە لە نێوان قەوامولسەڵتەنە و کاربەدەستانی یەکیەتی سۆڤیەتدا، هەروەها دوا دیداری قەوام لەگەڵ ستالین، ئەنجامیان نەبوو. کاتێک وتووێژەکانی قەوام و مۆلۆتۆڤ ئەنجامیان نەبوو، قەوام سکاڵای لە ستالین کرد. ستالین بە زەردەخەنەوە گوتی:

- (ئێستا تۆ باش لە وەزعی من دەگەیت! من بە مرۆڤێکی توند و قسە لە کەس وەرنەگرتوو "انعطاف ناپذیر" ناسراوم، بەڵام لە نێوان ئێمەدا کەسی هەرە قسە لە کەس وەرنەگرتوو، مۆلۆتۆڤە. دیارە لە دۆخێکی ئاوادا من هەوڵدەدەم لە نێوان ئێوەدا ناوبژیی بکەم. هیوادارم کاتێک باڵیۆزی من دێتە تاران، هەڵگری چەند هەواڵی خۆش بێت بۆتان[٧].)

١- مشاورلمالک سەرۆکوەزیران لە یادداشتێکدا بۆ کۆمەڵی نەتەوەکان، داوای کردبوو، قەفقاز و تورکمانستان لەگەڵ ئێران یەکبخرێن- وەرگێڕی ف.

٢- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ۱۹٤٥- ۱۹٤٦:

a. Foreign Relation of the US, 1946, Volume AII, p. 350-354.

٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i, 112,v,28

٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i,113,v,65-67

٥- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,i, 113,v.68- 69

٦- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 79

٧- هەمان سەرچاوە: N. s. Fatemi. Oil Diplomacy. Powderkeg in Iran, p. 294

پەیوەستبوونی بارزانییەکان بە کۆماری کوردستانەوە

بازانییەکان یەکێک لەو خێڵنشینانە بوون کە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەدەی بیستەمدا سەریان بۆ دوژمن نەچەماندەوە و تەسلیمی دوژمن نەبوون و بە بەردەوامیی لە ڕاپەڕین و بەربەرەکانیی دژی حکومەتە داگیرکەرەکانی کوردستاندا بوون. بەو بۆنەیەوە پێش دابەشکردنی تورکیا و پێکهاتنی حکومەتی عێراق، شێخ عەبدولسەلام بارزانیی دژی تورک ڕاپەڕی و بزوتنەوەیەکی ڕێکخست کە لە ساڵی ١٩٠٥ وە تا ساڵی ١٩١٥ بۆ ماوەی دە ساڵ دەوامی کرد. لەو میانەی بزوتنەوەیەدا، لە ساڵی ١٩٠٦، لە کاتێکدا مستەفا بارزانیی تەمەنی سێ ساڵ بوو، تورکەکان لەگەڵ دایکی دەیگرن و زیندانیی دەکەن. سەرئەنجامی ئەو بزوتنەوەیە بەوە گەیشت کە تورکەکان شێخ عەبدولسەلامیان گرت و لە موسڵ لە سێدارەیاندا(١).

دوای شێخ عەبدولسەلام، شێخ ئەحمەدی بارزانیی لە ساڵی ١٩١٩ دا سەرۆکایەتی بزوتنەوەیەکی چەکدارانەی کرد. هەر لەو ساڵەدا مستەفا بارزانیی بە سەرۆکایەتی هێزێکی چەکدار ڕەوانەی سلێمانیی کرد کە بە هاواری شێخ مەحمودەوە بچێت. بەشێک لەو هێزە لە دۆڵی "بیار" و بەشێکی تری لە ناوچەی "باڵەکایەتی" لە لایەن جاشەکانی لایەنگری ئینگلیزەوە پێشیان لێ گیرا و توشی شەڕ بوون و چەند کەسێکیان شەهید بوو، ئەوانی تر خۆیان گەیاندە سلێمانیی(٢).

بزوتنەوەی شێخ ئەحمەد تا ساڵی ١٩٣٢ بەردەوام بوو. لەو ساڵەدا تورکەکان شێخ ئەحمەدیان دەستگیر کرد و دایانەوە بە حکومەتی عێراق و ڕژێمی عێراق شێخ ئەحمەد و بنەماڵەکەی و ژمارەیەکی زۆر لە جەنگاوەرانی ناوچەی بارزانی بۆ باشوری عێراق دورخستەوە و بۆ ماوەی دە ساڵ لە باشوری عێراق هێشتنیەوە و دواتر ڕێی پێیان دا کە لە سلێمانیی نیشتەجێ ببن.

هەستی نەتەوایەتی مستەفا بارزانیی لە سلێمانیی و لە خزمەت شێخ مەحموددا گەشەی سەند. بۆ دامرکاندنەوەی ئەو هەستە، ڕۆژی ١٣٢٢/٤/٢٠ (١٩٤٣/٧/١٢) لە سلێمانیی ڕایکرد و چوو بۆ مهاباد و ڕۆژی

١٣٢٢/٥/٥ (١٩٤٣/٧/٢٨) بە شنۆدا خۆی گەیاندەوە بارزان. لە ماوەی دوو مانگدا پتر لە دوو هەزار پێشمەرگەی لێ كۆبووەوە. ڕۆژی ١٣٢٢/٧/٩ (١٩٤٣/١٠/٢) دژی ڕژێمی بەغدا ڕاپەڕی و بنكەی پۆلیسی شانەدەریی چەككرد. لە ئەنجامی ئەو ڕاپەڕینەدا، شۆڕشی ١٩٤٣- ١٩٤٥ ی بارزان دەستیپێكرد و لە زاخۆوە تا سلێمانیی و خانەقینی گرتەوە.

لە شۆڕشی بارزاندا، مستەفا بارزانیی بیری لە دامەزراندنی ڕێكخراوێكی سیاسی كردەوە كە بتوانێت داكۆكیی لە نەتەوەی كورد بكات و بۆ سەربەخۆبوونی كوردستان هەوڵبدات. لە ئەنجامدا بە بەشداریی عیزەت عەبدولعەزیز ئەفسەری پێشووی سوپای عێراق خەڵكی ئامێدیی، مستەفا خۆشناو ئەفسەری پێشووی سوپای عێراق خەڵكی بێتواتە، عەبدولحەمید باقر ئەندامی عەشیرەت خەڵكی خانەقین، محەمەد مەحمود قودسیی ئەفسەری پێشووی سوپای عێراق خەڵكی سلێمانیی، ئەحمەد ئیسماعیل خەڵكی هەولێر، شەوكەت نوعمان خەڵكی ئامێدیی، حەفیزوڵا ئیسماعیل خەڵكی ئاكرێ، ڕۆژی ١٣٢٣/١٠/٢٥ (١٩٤٥/١/١٥) ڕێكخراوێكی دامەزراند كە ناوی "پارتی ئازادی"ی بوو(٣).

پارتی ئازادیی كە بە لیژنەی ئازادیی دەناسرا، پەیوەندییەكی برایانەی لەگەڵ كۆمەڵەی هیوا لە سلێمانیی و كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستان لە مهاباد دامەزراند، بە چەشنێك ڕێبەرانی كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردستان لە گۆڤاری نیشتماندا، ناوی "قاعدی گەورەی كورد"یان لە بارزانیی نا و لە نامەیەكدا ئامادەیی خۆیان بۆ هاوكارییكردن لەگەڵ بارزانییدا ڕاگەیاند.

ساڵی ١٩٤٥، حكومەتی عێراق بە هاوكاریی فڕۆكە بۆمبهاوێژەكانی ئینگلیز و جاشە خۆماڵییەكان، توانی شۆڕشی بارزان تێكبشكێنێت و بارزانییەكان ناچاربكات بە هەزاران ئافرەت و منداڵەوە، ناوچەی بارزان بەجێبهێڵن و لەژێر بۆمببارانێكی توند و بە تەوژمدا، ڕوو لە ڕۆژهەڵاتی كوردستان بكەن.

بارزانییەکان ڕۆژی ١٣٢٤/٧/١٩ (١٩٤٥/١٠/١١) بە ڕێی کێلەشین و مەرگەوەڕ و چیای دالانپەڕدا خۆیان گەیاندە ڕۆژهەلاتی کوردستان و لەلایەن حوسێن فروهەر "زێڕینگەران" سەرۆکی ئەوکاتی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان و دانیشتوانی ناوچەکەوە، بەگەرمی پێشوازیی کران. شێخ ئەحمەدی بارزان لەگەڵ ژمارەیەک لە مهاباد جێگیرکرا و مستەفا بارزانیی لەگەڵ چەند پێشمەرگەیەک لە گوندی "نێرکێ" لە ناوچەی تەرگەوەر دابەزی کە فەرماندەی سوپای سۆڤیەتی لێبوو.

دوای بەشدارییکردنی مستەفا بارزانیی لە ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستاندا، قازی محەمەد داوای لە شێخ ئەحمەد و مستەفا بارزانیی کرد، لە بەرامبەر ئەو یارمەتیانەدا کە ڕوسەکان بە کۆماری ئازەربایجانی دەدەن و بەرنگاربوونەوە لەگەڵ ئەو ڕووداوانەدا کە لە بە دوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت ڕەنگە لە کوردستاندا سەرهەڵدەن، ئەوانیش بێن و پاڵپشتیی کۆماری کوردستان بکەن. دوای هاودەنگیی کردنی پێشەوا و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات لەگەڵ پێشنیاز و داخوازییەکانی شێخ ئەحمەد و بارزانیی، مەلا مستەفا ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/٩ (١٩٤٦/٢/٢٨) بە شێوەیەکی ڕەسمیی گەڕایەوە بۆ مهاباد و لە لایەن ڕێبەرانی حیزبیی و حکومەتی کۆماری کوردستانەوە پێشوازیی کرا. ڕۆژنامەی کوردستان دەربارەی هاتنی بارزانیی بۆ مهاباد نوسی:

اخبار نیو خۆمان مەلا مصطفی بارزانی

جنابی آغای مەلا مصطفی قائدی کوردی بارزان **روژی ۹-۱۲-۱۳۲٤** ساتی ٥ پاش نیوەرو واردی مهاباد بو. وەختی گەیشتە نیو باغان ئەندامەکانی کمیتەی مرکزی پیشوازیان لی کرد وەختی جنابی مەلا مصطفی لە چومی پەریوە بە احترامی ئەندامەکانی کمیتەی مرکزی دابەزی لەم کاتە دا کمیتەی مرکزی هەنگاویان توندتر کرد و لە قەراغ چومی پیک گەیشتن، برای خوشەویست صدیق حیدری مراسمی بەخیر هاتنی بە جی هینا و هەمو اندامەکانی کمیتەی مرکزی بە مەلا مصطفی ناساند و ئەویش دەستی لە نیو دەستی هەموان نا و لە نهایتی خوشی دا بو کانگای حزبی دیموکرات هاتن و لە سالونی انجمنی فەرهەنگی دانیشتن و لە ساتی ٦ حضرتی پیشوای کوردستان بە پی [القادم یزار] تشریفی بو کانگا هاتوو ملاقاتی دەگەل مەلا مصطفی فەرمو، لەو وەختە دا محمد افندی خطاب بە حضرتی پیشوا خطابیک کە وینەی احساساتی قلبی مەلا مصطفی بو کە خصوص خو دە پیناو نانی کوردی بارزان و دەربەدەری ئەم قەومە نەجیبە لە ریی سەربەستی کوردستان خویندەوە و جنابی پیشواش وەلامی دانەوە و ئەوانی بی اندازە بە حکومەتی کوردستان و حزبی دیموکرات امیدوار کرد، پاشان حضرتی پیشوا تشریفی بردە سالونی تایبەتی خوی ئەنجا مەلا مصطفی بە حضوری شرفیاب بو و ماوەی دو سات پیکەوە خەریکی گفتوگو بون. مەلا مصطفی پیاویکی سیاسی و زعیمی کوردی بارزانە لە ریی سەربەستی کوردستاندا زوری مەینەت کیشاوە. دوژمنانی کوردستان ئەو و تەواوی ایل و عشیرەتی ویان بە گوناهی آزادیخواهی دەربەدەر و لە نیشتمانی خوشەویستیان وەدەر ناوە. ذاتی نیوبراو بیجگە لەوەی قائدیکی بەرزە پیاویکی زانا و تی گەیشتوە متمدن و نیشتمان پەرستە و تەمەنی لە حدودی چل پینج سال دایە[٤].

ڕۆژنامەی کوردستان دەقی وتارەکەی بارزانیی لە ژمارەی ۲۳، بڵاوکردەوە. بارزانیی لە وتارەکەیدا کە یەکەم وتاری بوو لە کۆماری کوردستاندا و محەمەد مەحمود قودسیی خوێندیەوە، گوتی:

پیشەوای معظم گەورە بەریزەکانم

بە ناوی کوردی وریا بووەوە لەژیر ماوەی پەیرەوی کونی زەبربەدەستی، بە ناوی سەرکردەی شورشی گەل لە بارزان، شورشی بەرهەلستی

سەرگەردانی، شورشی نەهیشتنی ظلم و استبداد، روژباش پیشکەشی دانیشتوانی ئەم کۆبوونەوەیە دەکەم، کە آلای پیروزیان لە سیەیەکی نیشتمانیی گەورەدا بلیند کردەوە بە ناوی خوینی پاکی گەلی کوشکەرانەوە کە لە مەیدانی آزادیدا پیشکەشیان کردوە، هاوارتان دەکەینی کە ئەم بەرە پیروزە بە آزادیو سەربەخویی پی بگەیینن. بە ناوی فرمیسکی چاوی بیوەژنان و آە و نالینی هەتیوانەوە هاوارتان دەکەینی کە پەیمانی حقوقی گەل بدەن، اقتصادیان بپاریزریت، پشتی فەرهەنگ بگرن بە پەروەردە کردنیکی گیانی دیموکراتیەوە، پاریزگاری لە دیموکراتی بفرمون کە کەرییکەی پیش خستنی گەل و سەربەخویی نیشتمان و رویشتنە بەری وەیە لە گەل کاروانی گەلانی آزادی بەرەو تەواوەتی و مروانی.

بی گومان لەبیر ناکریت کە حکومەتی کوردستانی آزاد هیشتا لە یەکەم قوناغیەتی وە کوششی ایوەی پی دەویت، بو سەرکەوتنی کوردستانی مەزن و رزگاربونی و یامەرتی گەلی شی پی ویستە ئەو بەشانەی نیشتمانی مەزنمان کە لە ژیر دەستی بیگانەدان، گەلی کوردستانی مەزن چاوی بریوەتە یارمەتی ئەو آلایە کە لەسەر ئەم حکومەتە دەشەکیتەوە، دەیەویت بیتە ژیر سیبەریەوە، لە پیاوەکانی حکومەت دەخوازن کە براکانیان لەو پیوەندی آسنینە رزگار بکەن کە تیدا دەنالینن.

پیشەوای معظم : گەورەکانم.

ئەو سیاسەتە حکیمە جوانەی کە پارتی دیموکراتی کوردستان لەسەری رویشت و سەربەخۆیی نیشتمان و آزادی کوردی وەرگرت، آمادەیە کە بچیت بە هاواری نیشتمانی گەورەوە، و گەلی کورد سەرتاپا رزگار بکا.

لەم کاتەدا، لە هەمو کانی دلمانەوە و یاریدەی راستیمانەوە بەرەو گەروەترین شخصیەتی کورد، ئەو شخصیەتەی کە گەلی کورد بە بیری بەهیزی و سەرکردیەکی حکیمانەوە بە ریگای دیموکراتیدا برد و گەیاندیە سفرەی آزادی، بە کوششیکی عبقری و عزمیکی قایم وە سەرکردەی دیموکرات، پیشەوای معظمی کوردستان جنابی قاضی محمد، خومان پیشکەش دەکەین.

با هەمو پیکەوە هاوار کەین بژی سەرکردەی مخلیصی کوردستان، بژی گەلی کورد پشت بەست بە دیموکراتی، بژی پارتی آزادی کوردستان و پارتی گەل، بژی پارتی دیموکرات، بژی نیشتمانی مەزنمان بە سەربەخو و آزادی، بژی یەکەتی سوفیاتی مەزن هەتا بی گەلانی خوش بەختی آزادی و سەربەخو بی[٥].

ڕۆژنامەی کوردستان لە درێژەی نوسینەکانیدا دەربارەی هاتنی بارزانیی بۆ مهاباد و دیدار و سەردانەکانی دەنوسێت:

[زعیم مەلا مصطفی] بارزانی

لە ژمارە ٢١ روژنامەی کوردستان وەلامی تشریف هینان و چلونەتی وارد بونی زعیم مەلا مصطفی مان بە عەرضی خویندەوارانی خوشەویست گەیاند ئەوا لە ژیرەوە هیندی لە چلونەتی مانەوەی ئەم پیاوە لە مهاباد بو آگاداری خویندەواران دەنوسین :

روژی جمعە ١٠-١٢-١٣٢٤

ئەندامانی حزب و اشراف و آغایانی شاری مهاباد و روئسای عشیر یەک بە دوای یەکدا چونە خو پێ ناسینی میوانی خویان. هەر کە کاتی نویژی جمعە هات زعیم مەلا مصطفی لە گەل اندامیکی هەیئەتی مرکزی حزب تشریفی بردە مزگەوتی جامعە و فریضەئی خدای مەزنی لە گەل هەمو مسلمانانی شاری مهاباد دا لە سەر خو لابرد و دوایی لە ناو قەلەبالغیکی زور دا گەرایەوە یانەی فەرهەنگی، مرکزی حزب.

روژی شەممو ١١ - ١٢ - ١٣٢٤

بەیانی ١١- ١٢- ١٣٢٤ زعیم ملا مصطفی و ئەفسەرانی و یەکیک لە ئەندامانی هیئەتی مرکزی آغای احمد الاهی تشریفیان چووە هیزی کوردستان و هەر کە گەیشتنە ئەوی لە لایەن قەرەولی تایبەتیەوە رسمی تعظیمی بو کرا و سەرکردانی هیز بە سەرکردەی فرماندەی هیزی مرکزی محمد نانەوازادە پیش وازی کرا و یەکە یەکە سەر کردەکانی پی ناسرا نزیکەی نیو سەعاتیک لە گەل سەرکردەکاندا رای بوارد و لە دواییدا یەکە یەکە چوە لای سەرکردەکان لە جیگای خویاندا وە پیروزبایی خوی پیشکەش کردن و داوای لی کردن کە هەموو بە گیانیکی پاکی نیشتمان پەروەرانەوە ببنە سپری نیشتمان و پیش خذمەتی پیشەوای معظم. کانگای هیزی بەجی هیشتە و بە بزوکی (ئوتۆمبیل- نوسەر) حضرتی

پیشـەوا روی کـردە دەبیرسـتان و لـەوی قوتابیـەکان هـەمو کـو ببونـەوە لـە دوای زیارەتـی ماموستاکان و رەئیس هیئـەتی فەرهەنگ آغای رشید آغـای همـزە آغـا تشـریفی بـردە لای شـاگردەکان وە لیـرەدا ئـەفسـەر عبـدالرحمن طیب مفتی چەند آموژگاری و پیروزبایەکی بە ناوی زعیم مـلا مصطفی وە پشکەش کردن لە دوایدا زعیم مـلا مصطفی روی کـردە ادارەی شـارەوانـی و مـامورانـی ئـەو ادارەیەشـی زیـارت فرمـو هـەر وەهـا تشـریفی بـردە ادارەی دژبـانـی و لـە دوای ئـەوە روی کردە مدرسەی گەلاویژ وە بـە هوی آغای احمد الاهیـەوە ماموسـتایانـی ناسـین و یەکـە یەکـە بـە پولەکانـدا گـەرا وە لـە هەمو پولیک ئـەفسەر محمد محمود بە ناوی زعیم مەلا مصطفی وە اظهـاری خوش وەختـی و آمۆژگاری بو شاگردەکان دەکرد: لـە دواییـدا تشـریفی بـردە مدرسەی کوردستان دیسان لە گـەل ماموسـتایان خوناسـیان کـرد و بـە نـاو پولـەکاندا گەرا و لـە هـەر پولیک سرودیک دەخویندرایەوە. انجا زعیم مـەلا مصطفی گەرایەوە مرکزی حزب.

شەوی یەک شەممو ١٢ - ١٢ - ١٣٢٤

زعـیم مـەلا مصـطفی تشـریفی بـردە چاپخانـەی کوردسـتان وە لـە لایـەن مدیری چاپخانـە آغـای قـادری مدرسـی بـە هـوی آغـای احمـد الاهیـەوە خـو ناسینیان کرد وە لە دواییدا لە لایەن محمد محمودەوە چەند آموژگاریـەک بە کارگـەرانی چاپخانـە کـرا و سپاسـی مـدیری چاپخانـەی بـە نـاوی زعـیم مەلا مصطفی وە کرد

روژی یەک شەممو ١٢ - ١٢ - ١٣٢٤

بـەیانی لـە گـەل ئـەفسـەران و آغـای احمـد الاهیـی تشـریفی بـردە لای رئیسی هیئـەتی رئیسەی میللی کوردستان جنـابی سید حـاجی باباشیخ و لە دوای سەعاتیک گفتوگوی گیـانی بـە گیـانی بـە خوشیەوە زعیم ئـەویی بە جی هیشت و گەرایەوە مرکزی حزب.

روژی دوشەممو ١٣ - ١٢ - ١٣٢٤

بـەیانی دیسـان زعـیم مـەلا مصـطفی و ئـەفسـەرانی لـە گـەل آغـای کـریم احمدین تشریفی بردە ادارەی شارداری لە لایەن آغای میرزا غنی خسروی رئیس شارداریەوە پیش وازی کرا و نزیکەی نیو سـەعاتیک لـەوی رایبـوارد وە لە گـەل مـامورانـی ئـەم ادارەیـە معارفـەی فرمـو و لـە دواییـدا تشـریفی

بردەوە مرکزی حزب. سەعات ۱۰ اوارە دیسان خوی و ئەفسەرانی محمد محمود، عبدالرحمن طیب مفتی تشریفیان بردە خذمت پێشەوای معظم لە یانەی فرهنگی وە دیسان نزیکەی نیو سەعاتیک گفتوگوی تایبەتیان بوو و گەرایەوە جیگای خوی[٦].

بە دوای ئەو دید و سەردانانەیدا، مستەفا بارزانیی لە کۆماری کوردستاندا، پلەی ژەنەڕالیی پێبەخشرا و ئەفسەرە هاوڕێیەکانیشی پلەی بالاّی سەربازیان وەرگرت. ۲۲۰۰ بارزانیی پرچەک کران. لەوانە ۱۵۰۰ کەسیان لە سێ بەتالیۆندا ڕێکخران و هەر سێ بەتالیۆنیان ڕەوانەی بەرەی شەڕیی سەقز کرد. ۷۰۰ کەسیش وەک ئیحتیات ڕاگیران و چەند ئەفسەرییش لە دەستەی ئەرکاندا لەگەڵ بارزانیی مانەوە[٧].

هاتنی بارزانییەکان بۆ ناو کۆماری کوردستان، سەرۆکهۆزەکانی کێشایە ژێر فەرمانی ئالاّی کوردستانەوە و لە ڕاڕابوون ڕزگاریکردن. بە نوسینی ویلیام ئیگلّتن جۆنز، ڕێبەرانی کۆمار لەشکرێکیان پێکهێنا کە ژمارەی ۱۲۷۵۰ کەس بوو. لەو ژمارەیە تەنیا بارزانییەکان و ۷۰۰ پێشمەرگەی هەرکیی بە سەرکردایەتی زێرۆ بەگ پیادە بوون و ۹۹۵۰ پێشمەرگە کە دەرەبەگەکان سەرۆکایەتییان دەکردن، پێشمەرگەی سوارە بوون:

بارزانیی بە سەرکردایەتی مەلا مصطفی	۱۲۰۰ پیادە
بارزانیی بە سەرکردایەتی شیخ ئەحمەد	۹۰۰ پیادە
جەلالیی و میلانیی	٤۰۰ سوارە
شوکاک بە سەرکردایەتی عومەر خان	۸۰۰ سوارە
شوکاک بە سەرکردایەتی طاهر خانی سمکۆ	۵۰۰ سوارە
هەرکی بە سەرکردایەتی رشید بەگ و بەگزادە بە سەرکردایەتی نوری بەگ	۱۰۰۰ سوارە
هەرکی بە سەرکردایەتی زیرو بەگ	۷۰۰ پیادە
بنەماڵەی سید عبداللە گەیلانی بە بە سەرکردایەتی سید فهیم	۲۰۰ سوارە
زەرزا بە سەرکردایەتی موسی خان	۳۰۰ سوارە
قەرە پاپاخ "تورک" بە سەرکردایەتی پاشا خان و خسرو خان	۵۰۰ سوارە
مامەشی تیرەی کاک عبداللە قادری	٤۰۰ سوارە

مامەش بە سەرکردایەتی کاک هەمزەی نەلوسی امیر عشائیری	٥٠٠ سوارە
پیران بە سەرکردایەتی محمد امین آغا و قرەنی آغا	٣٠٠ سوارە
مەنگور بە سەرکردایەتی عبدالله بایزیدی	٣٠٠ سوارە
مەنگور بە سەرکردایەتی سەلیم آغای ئوجاغ	٢٠٠ سوارە
مەنگور بە سەرکردایەتی علی خان و ابراهیم سالار	٤٠٠ سوارە
گەورکی سردشت بە سەرکردایەتی کاکەللا	٢٠٠ سوارە
گەورکی مهاباد بە سەرکردایەتی بایزی عزیز آغا	٣٠٠ سوارە
گەورکی سەقز بە سەرکردایەتی علی جوانمردی و محمد آغا و حاجی ابراهیم آغا	٤٠٠ سوارە
تیکەلاو لە خیلەکانی سردشت	٥٠٠ سوارە
تیرە سوسنی	١٠٠ سوارە
دیبوکری مهاباد بە سەرکردایەتی جعفر کریمی	٤٠٠ سوارە
دیبوکری بوکان بە سەرکردایەتی ئاغایانی ایلخانی زادە	٥٠٠ سوارە
فیزوللا بەگی بوکان و سقزا	٨٠٠ سوارە
بنەمالەیبداغی سقز	٢٠٠ سوارە
تیکەلاو لە تیرەکانی مهاباد و شاهیندژ	٣٠٠ سوارە
حەمە رشید خانی بانە	٣٠٠ سوارە
پیشمەرگەی جوانرو و هەورامان	١٥٠ سوارە
کۆی پیشمەرگەکان	١٢٧٥٠[٨].

١- کۆماری کوردستان لە ١٩٤٦ دا، William Eagleton Jr، لاپەڕەی ٩٣، ساڵی ١٩٦٣.

٢- ژیان و ڕەوتی خەباتی هەڵکشان بەرەو لوتکە، مصطفی بارزانیی نەمر، پارتی دیموکراتی کوردستان لقی شەشی ئەوروپا.

٣- کوردەکان، حەسەن ئەرفەع، لاپەڕەی ١٩٠، وەرگێڕانی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای وەرگێڕ، هەولێر ٢٠٠٧.
٤- کوردستان ژمارەی ٢١، لاپەرەی ٤، شەممو ١١ رەشەمەی ١٣٢٤، ٢ مارس ١٩٤٦.
٥- ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی ٢٣، لاپەڕەی ٣، ڕۆژی چوارشەممە ١٣٢٤/١٢/١٥- ١٩٤٦/٣/٦.
٦- روژنامەی کوردستان، ژمارە ٢٦، لاپەرەی ٣، دوشەممو ٢٧ رەشەمە ١٨ مارس ١٩٤٦ و ژمارەی ٢٧، دوو شەممو ٥ خاکەلیوەی ١٣٢٥، ٢٥ مارسی ١٩٤٦.
٧- بارزانیی و بزوتنەوەی ڕزگارییخوازی کورد ١٩٣١- ١٩٥٨، نوسینی مەسعود بارزانیی، چاپخانە (خەبات) دهۆک ١٩٩٨.
٨- کۆماری کوردستان لە ١٩٤٦ دا، William Eagleton Jr، لاپەڕەی ٩٢ و ٩٣، ساڵی ١٩٦٣.

ناردنی خوێندکار بۆ زانکۆی ئەفسەریی باکۆ

زانکۆی تەورێز بڕیاریدابوو ساڵی خوێندنی ١٣٢٥- ١٣٢٦ دەست بە کار بکات، سەرەتا بەشەکانی پزیشکیی، کشتوکاڵ و پەروەردەی مامۆستا و دواتر بەشی مێژوو، زمان، فەلسەفە، یاسا، فیزیک، ماتماتیک و زانستیی سروشتیی لە خۆیدا کۆبکاتەوە. دوکتۆر جهانشاهلو جێگری سەرۆکوەزیر کرا بە سەرۆکی زانکۆ و دوکتۆر دیبایی بوو بە جێگری. سەرۆک و جێگری سەرۆکی زانکۆ بە هاودەنگیی لەگەڵ "ئەندریە ڤیشینسکی" جێگری کۆمیساریای کاروباری یەکیەتی سۆڤیەت بۆ ئاشنابوون لەگەڵ ئەزمونی زانکۆکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت، بانگکران بۆ باکۆ.

بۆ ساڵی یەکەمی زانکۆی تەورێز ١٨٠ خوێندکار وەرگیران. لەو ژمارەیە ١٢٠ کەسیان لە بەشی پەروەردەی مامۆستا و ٦٠ کەس بۆ بەشی پزیشکیی دەستیان بە خوێندن کرد. بۆ دەستەبەرکردنی داخوازیی حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان سەبارەت بە ناردنی ژمارەیەک مامۆستای زانکۆ بۆ تەورێز، م. عەلیێڤ وەزیری دەرەوەی ئازەربایجانی سۆڤیەت، سەردانی وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەتی کرد. ئەندریە ڤیشینسکی لە بروسکەیەکی نهێنیدا بە ژمارە ١٤٩- ١٥٠، ناردنی مامۆستایانی زانکۆی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بۆ تەورێز پەسەند کرد. هەڵبژاردنی کتێبەکانی خوێندن، درایە دەست مامۆستاکان و ئەو کتێبانەی کە لە زانکۆی ئازەربایجان دەخوێنران، دەبووایە لە تەورێز بە ئەلف و بێی فارسیی چاپبکرێنەوە. مامۆستا دەستنیشان کراوەکان ڕەوانەی تەورێز کران(١).

لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەک گەنج بۆ پەروەردەبوونی جەنگیی ڕەوانەی ئازەربایجانی سۆڤیەت کران. لەو ژمارەیە ٦٠ خوێندکاریان کورد بوون کە لە مانگی مای ١٩٤٦ دا چوونە باکۆ. دەربارەی ناردنی ئەو ژمارەیە بۆ خوێندن، مەناف کەریمی وەزیری فەرهەنگی کۆماری کوردستان دەڵێت:

- (موافەقەت کرا ٦٠ کەس لە لاوانی خوێندەوار بۆ پەروەردەی سەرکردەیی "ئەفسەریی" و زانکۆی جۆربەجۆری تر بنێرینە باکۆیە و ٤٠ کەسیشمان بە خوێندنگە نیزامییەکانی ئازەربایجانی ئێران کە لە لایەن

دەوڵەتی شورەوییەوە بۆ ئازەربایجانی ئێران ساز کرابوون ناساند و لە ماوەی ٣ ڕۆژان دا ناردنی خوێندکارەکان دەستیپێکرد[٢].)

وێنەی خوێندکارانی باکۆ لە گوگل وەرگیراوە

هەروەها غەنی بلوریان کە خۆی یەکێک بوو لە خوێندکارانی باکۆ و لەگەڵ ئەو ژمارەیە ڕەوانە کرابوو، دەڵێت: **(پاش تەواوبوونی ڕێوڕەسمی ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان و دیداری سەرۆک بارزانیی لە قوتابخانەکەمان، من چوومە تەورێز بۆ قوتابخانەیەکی ٢٤ سەعاتە "شبانە روزی" کە چەند خوێندکارێکی مەهابادیشیی لێبوو. ڕوسەکان ئەو کاتە لە تەورێز قوتابخانەیەکی ئامادەییان بۆ منالّی بەرپرسەکانی ئازەربایجان دانابوو، چونکە پێشەوا پێی گوتبووم تا هاتن و کۆبوونەوەی گشت ئەو خوێندکارانەی کە بۆ "باکۆ" بەڕێ دەکرێن، لە تەورێز خۆم خەریک بکەم، ڕۆژانە دەچووم لە پۆلی پێنجی ئامادەیی ئەو قوتابخانەیە دەرسم دەخوێند. ماوەیەک لە تەورێز چاوەڕوانی خوێندکارە هەڵبژێرراوەکان بووم. ڕۆژێک "باغرئۆڤ" لێپرسراوی قوتابخانە گوتی: "هەڤاڵانت لە مەهابادەوە هاتوون و لە مسافیرخانەی "ژالە" دامەزراون." من ئیتر خۆم ڕانەگرت و چووم هەڤاڵانم دۆزییەوە. چەند کەسێکیان پێشتر لە ڕێکخراوی لاواندا لەگەڵ من بوون، تەنانەت لە نومایشی دایکی نیشتمانیشدا بە یەکەوە کارمانکردبوو. منیش لە مسافیرخانەی ژالە ژورێکم بە کرێ گرت و لە لای ئەوان مامەوە.**

چەند ڕۆژێک تێپەڕی. ڕۆژێک ئوتوبوس هاتن و ئێمەیان بردە سەربازخانەی ڕوسەکان لە تەورێز. لەوێ چەند دوکتوری روس معاینەیان کردین و ئەنجامی معاینەکەیان دا بە ئەفسەرەکانی روسی و ئەوانیش شوێنی خوێندنیان لە بەشە جیاوازەکانی زانکۆی ئەفسەریدا بۆ دیاری دەکردین. من لەگەڵ ئەفسەرێک کە زمانی "ئازەری" دەزانی، قسەم کرد و گوتم دەمەوێ لە بەشی فڕۆکەوانی دا ناوم بنوسن، قەبوڵی کرد و بەڵێنی پێدام ناوم لەو بەشەدا بنوسێ. ڕوسەکان ئێمەیان بە سواری قەتار بردە باکۆ. لە ئیستگەی قەتاری باکۆ دایانبەزاندین و بەش بەش سواری ئوتوبوسیان کردین کە نوبە گەیشتە من، گوتم: من بۆ بەشی فڕۆکەوانی نوسراوم و دەبێ بچمە گەنجە "گیرۆڤ ئاباد"، بەڵام ئەوان گوێیان نەدامێ و گوتیان تۆ لەو بەشەدا نی و بۆ بەشی پیادە نوسراوی.) بلوریان لە درێژەی نوسینەکەیدا دەڵێت: (ئێمە کوردەکان ٥٠ کەس بووین و ئازەربایجانییەکان ٣٥٠ کەس و بەشێک لە ئازەربایجانییەکانیان ناردبوو بۆ گیرۆڤ ئاباد کە فێری فڕۆکەوانیی ببن[٣].)

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1, s. 89, i. 113, v. 217-226.

٢- وتووێژی گۆڤاری دوو مانگەی ڕوانگە سەر بە خوێندکارانی کورد لە زانکۆی زانستە پزیشکییەکانی تەورێز بە زمانی فارسیی، ژمارەی ١٥، گەلاوێژی ١٣٨٢ (جولی ٢٠٠٣) لەگەڵ مەناف کەریمی یەکێک لە ڕێبەرانی کۆماری کوردستان، حەسەن قازی وتووێژەکەی لە زمانی فارسییەوە کردووە بە کوردیی.

٣- ئاڵەکۆک نوسینی غەنی بلوریان، کۆکردنەوەی حامید گەوهەری، لاپەرەکانی ٦٥ -٦٧، چاپی ستۆکهۆڵم ١٩٩٧.

بڕیاری کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە ئێران

دوای گەڕانـــەوەی لـــە مۆســـکۆ، قەوامولســـەڵتەنە ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/٢٠ (١٩٤٦/٣/١١)، بە وتارێکی کورت کۆتایی خولی چواردەیەمی پەرلـەمانی ڕاگەیانـد. سـەرەڕای ئـەوە بـۆ پێخۆشـبوونی مۆسـکۆ سـەید زیائـەدین تەباتـەبایی زینـدانیی کـرد و سەرلەشکر ئەرفـەع سـەرۆکی نوسـینگەی فەرماندەیی سوپای گۆڕی.

ڕۆژی ١٤ ی مـارس، ئەحمـەد یـەعقوبۆڤ کـارداری کـاتیی سـەفارەتی سۆڤیەت لـە تـاران، چـاوی بـە قەوامولسـەڵتەنە کـەوت. یـەعقوبۆڤ لـەو دیدارەدا گوتـی دەوڵـەتی سۆڤیەت ئاگادارە کە ئێران هەوڵدەدات شکاتێک ئاراستەی شورای ئەمنیەت بکات. یەعقوبۆڤ گوتی ئەو کارە گران لەسـەر ئێـران دەکـەوێت و بـە نوێنەرایـەتی لـە لایـەن دەوڵـەتی سۆڤیەتەوە بـە قەوامولسـەڵتەنەی ڕاسـپارد کـە ئـەو کـارە نـەکات. ڕۆژی دوایـی قـەوام نوێنەرێکی تایبەتیی بە نهێنی نارد بۆ باڵیۆزخانەی ئەمریکا و بریتانیـا. دەیویست بزانێـت لـە بەرامبـەر مەترسییەکانی سۆڤیەتدا چـی بکـات و دەوڵـەتانی ئـەمریکا و بریتانیـا چـۆن هەڵوێستێکیان دەبێت. وەزارەتـی دەرەوەی ئەمریکا و ئینگلیز بە باڵیۆزەکانی خۆیان لە تاران ڕاسپارد کـە لـە لایـەن خۆیانـەوە بـە قـەوام بڵێن کـە جگـە لـە شکاتکردن لـە شـورای ئەمنیەت، ڕێیەکی تر نەماوە[1].

ڕۆژی ١٤ ی مارس، باقرۆڤ لە جولفا چاوی بە پیشەوەریی، شەبستەریی و جاوید سـەرکردەکانی فیرقـەی دیمـوکرات کـەوت. لـەو دیـدارەدا لـە پەیوەندیی لەگـەڵ هەلومـەرجی نێونەتەوەییدا، باقرۆڤ بۆ یەکـەم جـار گومانی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتی لە باکوری ئێران دەربڕی. باقرۆڤ تا ڕادەیەک بە دەقی ئـەو پێشنیازانەی دەزانـی کـە بڕیاربوو چوار ڕۆژی تر ساچیکۆڤ ئاراستەی دەوڵەتی ئێرانی بکات.

لە ڕاستییدا ئەو دیدارەی لەگەڵ ڕێبـەرانی فیرقـەی دیموکرات بۆ ئـەوە بوو کە ئامادەیان بکات بۆ ڕووداوە گرنگـە چاوەڕوانکراوەکانی داهاتوو. لەو دیدارەدا دەربارەی بەهێزکردنی سوپای نەتـەوەیی زنجیرەیـەک باس

و وتووێژ کرا، باقرۆف هەوڵیدەدا سوپای نەتەوەیی ئازەربایجان بۆ ڕۆژێک ئامادەبکات کە سوپای سۆڤیەت خاکی ئێران بەجێدەهێڵێت.
ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/٢٥ (١٩٤٦/٣/١٥) باقرۆف دەربارەی بارودۆخی سوپای نەتەوەیی ئازەربایجان، ڕاپۆرتێکی ورد و درێژی نارد بۆ ستالین. لەو ڕاپۆرتەدا باسی ڕادەی ئامادەیی یەکەکانی تۆپخانە، زرەیی و ئەندازیاریی کرد و پرۆگرامێکی بۆ ڕەوانەکردنی ئەندام بۆ پەروەردەکردنی سەربازیی لە ئازەربایجانی سۆڤیەتدا ئاراستە کرد. باقرۆف لە کۆتاییدا داوای لە ستالین کردبوو کە ئەندامە ڕەوانەکراوەکان بە ئەندامی سوپای سور دابنرێن[٢].
ڕۆژی ١٨ ی مارس، ئیڤان ساچیکۆف باڵیۆزی نوێی سۆڤیەت بە باکۆدا چووە تاران. لە باکۆ پێشنیازە نەرمەکانی خۆی سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، کێشەی نەوت و ئازەربایجان لەگەڵ باقرۆف خستە بەر باس. ڕۆژێک پێش وتووێژەکانی ساچیکۆف و قەواموسەڵتەنە، حوسێن عەلا باڵیۆزی ئێران لە واشنتۆن بە ڕاسپاردەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا و بریتانیا، شکاتی ئێرانی لە یەکیەتی سۆڤیەت دا بە شورای ئەمنییەت. مێژووی پێڕاگەیشتن بە شکاتی ئێران، ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/٣٠(١٩٤٦/٣/٢٠) دەستنیشانکرا. داخوازیی "ئەندریە گرۆمیکۆ" باڵیۆزی سۆڤیەت لە واشنتۆن بۆ دواخستنی ئەو کۆبوونەوەیە بۆ ڕۆژی ١٠ ی ئاپریل سەرینەگرت.
ڕۆژی ١٣٢٤/١٢/٣٠ (١٩٤٦/٣/٢٠) ئەحمەد قەوام پێشوازیی لە ساچیکۆف کرد. سەرەڕای نهێنی بوونی ئەو دیدارە، "ئیبتهاج" بەڕێوەبەری بانکی میلليی ئێران، باڵیۆزی ئەمریکای لە تاران لەو وتووێژە ئاگادار کرد بۆوە. لەو دیدارەدا ساچیکۆف ڕایگەیاند، ستالین لەوە بە داخە کە لە وتووێژەکانی مۆسکۆدا، ئێران هیچ هەنگاوێکی بە قازانجی سۆڤیەت و بەتایبەتیی لە کێشەی نەوتدا نەناوە. قەوام لە وەڵامدا دەیگوت مادام یاسای پەسەندکراو لە مەجلیسدا، پێدانی هەموو چەشنە ئیمتیازێکی نەوتی یاساخ کردووە، ئەو کارێکی لە دەست نایەت و ئەگەر ڕوسەکان گوشاری بۆ بهێنن و ناچاری بکەن کە دژی یاسا کار بکات، ئەوا دەست لە

کار دەکێشێتەوە و دڵنیاش نیە کە جێنشینی ئەو کەسێکی دۆستی سۆڤیەت بێت.

ڕۆژی ١٣٢٥/١/٢ (١٩٤٦/٣/٢٢) دیدارێک لە نێوان قەوامولسەڵتەنە و "موریی" باڵیۆزی ئەمریکا لە تاران کرا. قەوام داوای کرد کە ئەو دیدار و وتووێژکردنە بە نهێنی بمێنێتەوە. قەواموڵسەڵتەنە لە باڵیۆزی پرسی: **(ئەگەر لە جێی من بوویتایە، چۆن وەڵامێکتان بە پێشنیازی باڵیۆزی سۆڤیەت سەبارەت بە کشاندنەوەی هێزەکانیان لە بەرامبەر پێدانی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێران دەدایەوە؟)**

موریی لە وەڵامدا گوتی تەنیا لە لایەن خۆیەوە قسەدەکات و ڕایگەیاند سۆڤیەتییەکان ڕێز لە بەڵێنەکانیان ناگرن و واژۆکردنی پەیمانی دوولایەنەش بایەخی نابێت. هەمان کات بە قەوامی وت کە بۆ داکۆکییکردن لە بەرژەوەندەکانی ئێران، ڕێی وتوویژ لەگەڵ سۆڤیەت بکاتەوە. باڵیۆزی ئەمریکا لە ڕاپۆرتێکی خۆیدا بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا نوسی: **(ئەگەر شا، قەوام پەشیمان نەکاتەوە، من دڵنیام کە ئەو دەتوانێت بە مەرجی چوونە دەرەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، لە ماوەی شەش هەفتەدا لە وتووێژەکانیدا لەگەڵ ساچیکۆڤ بە هەندێک ڕێککەوتن بگات.)**

بەیانیی ڕۆژی ١٣٢٥/١/٤ (١٩٤٦/٣/٢٤) ساچیکۆڤ لە وتووێژەکانیدا لەگەڵ قەوام، دەربارەی ئازەربایجان پێشنیازێکی بە نوسراو و دەربارەی نەوتی باکور پێشنیازێکی زارەکیی ئاراستە کرد. پێشنیازی ساچیکۆڤ دەربارەی ئازەربایجان هەمان پێشنیازی ئاشتییخوازانە بوو کە مۆلۆتۆڤ لە کۆبوونەوەی ڕۆژی ٢٥ ی فیوریە لە مۆسکۆ ئاراستەی قەواموڵسەڵتەنەی کردبوو. قەوام ڕایگەیاند پێویستە لێکۆڵینەوە بکرێت کە ئایا پێشنیاز سەبارەت بە ئازەربایجان دژی دەستوری هەمیشەیی ئێرانە یان نا. نەخشەی ئەو جێیانەی کە ڕوسەکان بۆ پشکنین و بەرهەمهێنانی نەوت لە باکور، لەبەرچاویان گرتبوو، خرابووە سەر پێشنیازی ساچیکۆڤ.

نزیکەی پەنجا ساڵە بڕیارە لە ناکاوەکانی یەکیەتی سۆڤیەت دەربارەی کشاندنەوەی هێزەکانی لە ئێران، بابەتی باس و لێکۆڵینەوەی سیاسییەکانە. کەسانێک ئەو بڕیارەیان لە ئەنجامی هەڕەشەی

"ئەڵتیمەیتەم" "ترومان" بە ستالین لە ڕۆژی ٢١ یان ٢٣ ی مارسی ١٩٤٦ دەبینن. هەرچەندە تا ئەمڕۆ کەسێک ئەو هەڕەشەیەی نەبینیوە، بەشێکی تر ئەفسانەیەکی لێ دروستدەکەن. ترومان بۆ جاری یەکەم لە ٢٤ ی ئەپریلی ١٩٥٢، لە وتوویژێکی چاپەمەنیدا ئاماژەی بۆ ئەو هەڕەشەیەی کرد و گوتی: "لە بروسکەیەکدا بە ستالینم ڕاگەیاندووە..." ترومان جارێکی تریش لە ساڵی ١٩٥٩ دا لە کتێبی بیرەوەرییەکانیدا باسی ئەو هەڕەشەیەی کردووە[٣].

کەس لە سیاسییە دەسەڵاتدارەکانی ئەو کاتەی ئەمریکا وەک: "هێریمان"، "جۆرج کنان"، "جۆرج ئالین"، "برێنس" و "ئالین دالیس" ئاماژەیان بۆ ئەو هەڕەشەیەی ترومان نەکردووە.

لەبەرئەوەی پروتۆکۆڵەکانی پۆلیتبیرۆی حیزبی کۆمونیستی یەکیەتی سۆڤیەت لە دەستدا نین، خوێندنەوەی بەشێک لەو بەڵگەنامە نهێنییانەی یەکیەتی سۆڤیەت دەتوانن یارمەتییەک بن بۆ ڕونکردنەوەی لایەنێکی تاریکی ئەو باسە.

ڕۆژی ١٣٢٥/١/٤ (١٩٤٦/٣/٢٤) کاتژمێر ٤٠:١٣، ستالین و "ئا. ئەنتۆنۆڤ" سەرۆکی سەرکردایەتی سوپای سور، فەرمانێکی بە پەلەیان واژۆکرد. وەرگری ئەو فەرمانە، ماسلنیکۆڤ فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت لە باکۆ و "لۆجێنسکی" فەرماندەی سوپای چوارەم بوون. کۆپییەکی ئەو فەرمانەشیان نارد بۆ باقرۆڤ. لەو فەرمانەدا هاتبوو:

١- دەست بە کشانەوەی هەموو یەکەکان، بەشی ئیداریی و ئەمبارەکانی سوپای چوارەمی جێگیر لە ئێران بکەن و بیانهێننە سەربازگەی باکۆ.

٢- دەرچوونی هێزەکان ڕۆژی ٢٤ ی مارس پێش کاتژمێر ٠٠:٢٠ دەستپێبکات و تا ٣١ ی ئاپریل و ڕۆژی ١٠ ی مانگی مای کۆتایی بێت. لە سەرەتادا هێزەکانی قەزوێن، ڕەشت، زەنگان، گورگان و ساریی بێنە دەرەوە و قەزوێن تا ڕۆژی ٥ ی ئاپریل چۆڵ بکرێت. کشانەوەی لەشکری یەکەمی زرەیی لە قۆناغی دواییدا بکرێت.

٣- کشانەوەی هێزەکان بە ئارامیی و بە دیسیپلینەوە بێت. فەرماندەکان و ئۆرگانە سیاسییەکان و یەکەکان کاتی بەجێهێشتنی

ئێران لەگەڵ خەڵکەکە کۆببنەوە و بەشێک لە ئازوقەکانیان بەسەر خەڵکەکەدا بەشبکەن.

٤- پرۆگرانی چۆڵکردنی ئێران لە ۲٥ ی مانگی مارسدا بنێررێت بۆ سەرکردایەتی سوپا. هەر ۲٤ کاتژمێر جارێک، ڕاپۆرتی چالاکیی کشانەوەی هێزەکان ڕەوانە بکرێت. داواکارییەکان سەبارەت بە گواستنەوەی هێزەکان بە دەریادا، تا ڕۆژی ۲٦ ی مارس بە سەرکردایەتی سوپا بگات(٤).

ڕۆژی ۱۳۲٥/۱/٥ (۱۹٤٦/۳/۲٥) هەواڵنێری تاس، ئەم هەواڵەی خوارەوەی سەبارەت بە دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران بڵاوکردەوە: **(کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە مەشهەد، شارود و سمنان کە لە ڕۆژی ۲ ی مارسەوە دەستیپێکرابوو، کۆتاییهات. بەگوێرەی سازشێک کە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران کراوە، یەکیەتی سۆڤیەت لە ڕۆژی ۲٤ ی مارسەوە دەستدەکات بە کشاندنەوەی هێزەکانی لە ئێران. بە ڕای فەرماندەیی سۆڤیەت، ئەگەر ڕووداوێکی چاوەڕان نەکراو ڕوونەدات، چوونە دەرەوەی هێزەکان لە ماوەی پێنج، تا شەش هەفتەدا کۆتایی دێت.)** دەوڵەتی ئێران سەبارەت بەو "سازشە"ی کە لە لایەن هەواڵنێری تاسەوە بڵاوکرابووەوە، هیچ چەشنە ڕونکردنەوەیەکی نەدا.

دەکرێت ئەو بڕیارە بە پەلە و دور لە چاوەڕانییەی سۆڤیەت لە ئەنجامی گوشارێکی بە نوسراو، یان زارەکیی واشنتۆن درابێت. ئەندریە گرۆمیکۆ چۆن ڕاپۆرتێکی نهێنی بۆ مۆسکۆ ناردووە کە تا ئێستاش مۆری سەری زەرفەکەی بە نەکراوەیی ماوتەوە!

لەو بارەیەوە دەکرێت سەرنج بدرێت بە ڕای هێنری کیسنجەر کە لە کتێبی دیپلۆماسیی دا ڕەنگی داوەتەوە. لەو کتێبەدا کە ساڵی ۱۹۹٤ چاپکراوە، دەنوسێت: **(لە بەهاری ۱۹٤٦ دا کە ترومان "سیاسەتی بەردەوامیی" خۆی دادەسەپاند، بەجێهێشتنی هەموو ئازەربایجانی دەویست ... ستالین نەیدەویست لەسەر بە ئەنجامگەیاندن یان نەگەیاندنی ئەو هەڕەشەیەی ترومان بکۆڵێتەوە. هەر کاتێک دەرەتانی ڕووبەڕووبوونەوەی چەکدارانە لەگەڵ ئەمریکا سەریهەڵدەدا، ستالین پاشەکشەی دەکرد. ساڵی ۱۹٤٦ کە ترومان داوای دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەتی لە ئێران کرد، ستالین پاشەکشەی کرد و لە گەمارۆی بەرلین**

لە ساڵانی ١٩٤٨- ١٩٤٩ دا، پێش ئەوەی کە کێشەکە ڕووبەڕووبوونەوەی چەکدارانەی لێ بکەوێتەوە، دیسان ستالین پاشەکشەی کرد.) "ئی، نەروزۆڤ" نوسەری ئازەربایجانیی و یەکێک لە بەشدارانی ڕووداوەکانی ئازەربایجان لەگەڵ ئەو بۆچوونەی کیسنجەرە[٥].

ڕاگەیانراوی ڕۆژی ١٣٢٥/١/٤ (١٩٤٦/٣/٢٤) ی یەکیەتی سۆڤیەت دەربارەی کشاندنەوەی هێزەکانی لە ئێران لە باسکردنی شکاتی ئێران لە شورای ئەمنیەتدا، کاریگەرییەکی زۆری نەبوو. ڕۆژی ٢٥ ی مارس شورای ئەمنیەت بە سەرۆکایەتی "کو. تای. تسین" نوێنەری وڵاتی چین کۆبووەوە. هەر لەو ڕۆژەدا "بیلێن" بەڕێوەبەری هەواڵنێری یونایتدپرێس وتووێژێکی لەگەڵ ستالیندا کرد. ستالین گوتی: **(کێشەی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، بە هۆی سازش لە نێوان دوو دەوڵەتی ئێران و سۆڤیەت، بە شێوەیەکی پۆزەتیڤ چارەسەرکراوە.)** هەواڵنێری تاس بۆ کاریگەریی لەسەر شورای ئەمنییەت، قسەکانی قەوامولسەڵتەنەی بڵاوکردەوە. بە وتەی قەوام، بە بێ کۆبوونەوەی شورای ئەمنییەتیش، کێشەی نێوان ڕوسیا و ئێران چارەسەردەکرێت و ئەو کۆبوونەوەیە لە ڕۆژی ٢٥ ی مارس، یان چوارده ڕۆژ دواتر، گرنگییەکی زۆری نیە. ئەگەر کێشەی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت و دیاردەکانی تر بە زوویی چارەسەر نەکرێن، ئەو کاتە دەکرێت کێشەی ئێران بخرێتە ناو پرۆگرامی کارەکانی شورای ئەمنییەتەوە. لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا کە حوسێن عەلا باڵیۆزی ئێران لە واشنتۆن نامەی بۆ سکرتێری ڕێکخراوی نەتەوەکان ناردووە، گوتی: ئەو نامەیە بە بێ ئاگاداریی دەوڵەت ڕەوانە کراوە و بە حوسێن عەلا ڕاگەیانراوە کە لەمەودوا کارێکی لەو جۆرە دووپات نەکاتەوە. هەروەها قەوام ڕایگەیاند کاری گرنگ کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەتە لە ئێران و چارەسەرکردنی کێشەکانی تر بە کشانەوەی ئەو هێزانەوە بەستراونەتەوە. کێشەی ئازەربایجان گرنگیی زۆری نیە و هەر کاتێک سازش لەسەر کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت کرا، ئەو کێشەیەش بە وتووێژ چارەسەردەکرێت. قەوامولسەڵتەنە هەواڵی هاتنی هێزی زیادەی سۆڤیەتی بۆ ناو خاکی

ئێران لە ٢ ی مارسدا بە درۆ خستەوە[٦]. دیارە قەوامیش دەیزانی کە بەشێک لە قسەکانی لەو وتووێژە ڕۆژنامەوانییەدا دورن لە ڕاستییەوە.
کاتژمێر ٠٠:١٩ ڕۆژی ١٣٢٥/١/٤ (١٩٤٥/٣/٢٤)، ساچیکۆڤ دەقی بڕیاری دەوڵەتی سۆڤیەتی بە قەواموسەڵتەنە گەیاند. بەڵگەی دووەم دەربارەی ئیمتیازی نەوت و بەڵگەی سێیەم پەیوەندیی بە کێشەی ئازەربایجانەوە هەبوو. لەو بارەیەوە پێشنیازکرابوو کە پیشەوەریی سەرۆکوەزیرانی ئازەربایجان بکرێت بە پارێزگار و وەزیرەکان بە فەرمانبەری پارێزگا کاریان بدرێتێ و مەجلیسی نەتەوەیی بکرێت بە ئەنجومەنی ئەیالەتیی.
کاتژمێر ٠٠:٢٢ ساچیکۆڤ لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنییدا بە قەوامی گوت بروسکەیەکی لە مۆسکۆوە پێگەیشتووە و کاربەدەستانی سۆڤیەت داوادەکەن سەبارەت بە زیندانییکردنی سەید زیا تەباتەبایی ئاگادار بکرێنەوە. هەروەها گوتی بەگوێرەی داخوازیی ئێران، هێزەکانی سۆڤیەت لە کەرەج و قەزوێن دەستیان بە کشانەوە کردووە.
ڕۆژی ١٣٢٥/١/٦ (١٩٤٦/٣/٢٦) شورای ئەمنیەت کۆبووەوە. دەربارەی دواخستنی پلانی کێشەی ئێران، هەندێک توندوتیژیی لە نێوان نوێنەری سۆڤیەت لە لایەک و نوێنەرانی ئەمریکا و ئینگلیز لە لایەکی ترەوە سەریهەڵدا. ڕۆژی ٣ ی مارس حوسێن عەلا بانگی کۆبوونەوەی شورا کرابوو. گوتبووی هیچ زانیارییەکی دەربارەی سازشکردنی نهێنی، یان ئاشکرای لە نێوان دەوڵەتی ئێران و سۆڤیەتدا نیە و گوتبووی سەبارەت بە دواخستنی کێشەی ئێران هیچ فەرمانێکی لە دەوڵەتەوە وەرنەگرتووە. هەروەها دواتر ڕایگەیاند هێزە چەکدارەکان و پیاوانی سۆڤیەت کۆمەڵێک پێشنیاز ئاراستە دەکەن کە زیان بە سەربەخۆیی ئێران دەگەیەنن. لەو هەلومەرجەدا دواخستنی چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە بۆ ئاشتیی مەترسیدارە.

هەرچەندە قەواموسەڵتەنە هاودەنگیی لەگەڵ دواستنی کۆبوونەوەی شورای ئەمنییەت کردبوو و حوسێن عەلا بە هەڵسوڕانی "بە بێ ئاگاداریی دەوڵەت" تاوانبار دەکرد، بەڵام وتووێژەکانی خۆی لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت بە نهێنی بە ئەمریکاییەکان ڕادەگەیاند. "دین ئاچێن" جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا بە باڵیۆزی ئەمریکا لە ئێرانی ڕاگەیاند: **(بە هۆی ئاگادارکردنەوەی ئێمە لە وتووێژەکان لەگەڵ**

سۆڤیەتدا، سوپاسی گەرمی ئێمە بە قەوامولسەڵتەنە ڕابگەیەنن و دڵنیای بکەنەوە کە ڕاسپاردەکانی سەبارەت بە نهێنی ڕاگرتنی ئەو زانیارییانە بەجێدەگەیەنین.)

ئەحمەد قەوام لەوە دەترسا کە زانیارییە نهێنییەکانی بگاتەوە بە ڕوسەکان و ئەگەر ڕوسەکان بەو مەسەلەیە بزانن، ئێران توشی ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت بکات.

هەیئەتی وەزیران کۆمیسیۆنێکی بۆ ئامادەکردنی پێشنیاز دەربارەی کێشەی ئازەربایجان و نەوت پێکهێنا. ئەندامانی ئەو کۆمیسیۆنە بریتی بوون لە: نەوشیروان سپەهبودیی وەزیری داد، سەرلەشکر فیروز وەزیری ڕێگاوبان، مورتەزا بەیات وەزیری دارایی و سپێهر وەزیری بازرگانیی و پیشە و هونەر کە سەرۆکی کۆمیسیۆنەکەش بوو. بە پێشنیازی ئەو کۆمیسیۆنە، دەبووایە کۆمپانیایەکی هاوبەشی ئێران - سۆڤیەت بە ڕێژەی سودی ٥٠% پێکبێت. نەخشەی پێشنیازکراوی سۆڤیەت دەربارەی ناوچە نەوتییەکان، جگە لە بەشێک لە هەرێمی ئازەربایجانی ڕۆژئاوا، قبوڵ بکرێت و پەیمانی بەرهەمهێنانی نەوت بەگوێرەی ئەو پەیمانە واژۆ بکرێت و دوای سێ مانگ مەجلیسی شورای میللیی پەسەندی بکات[٧].

یەکێک لە کارمەندەکانی دەزگای هەواڵدەریی سۆڤیەت کە لەگەڵ قەوامولسەڵتەنە لە پەیوەندییدا بوو، لێی دەپرسێت: بۆچی خاکی ئازەربایجانی ڕۆژئاوا تا سنوری تورکیا لە ناوچە پێشنیازکراوەکەی سۆڤیەت دەرکراوە؟ قەوام لە وەڵامیدا دەڵێت نامەوێت ئینگلیزەکان نارەحەت بکەم، چونکە ئەوان لە بەرینبوونەوەی نفوزی سۆڤیەت لە ناوچە نەوتییەکانی موسڵ دەترسن. "س. یملیانۆڤ" وەزیری ئەمنیەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت بۆ باقرۆڤ دەنوسێت: **(بە ڕای کارمەندی هەواڵدەریی ئێمە، ئەگەر گوشارەکانمان بۆ سەر قەوام زیاد بکەین، ئەو لەگەڵ سپاردنی هەموو ئەو ناوچانەی کە داوایان دەکەین، هاودەنگییمان لەگەڵ دەکات.)** هەروەها یملیانۆڤ دەڵێت کە بە وتەی ئەو کارمەندەمان، قەوامولسەڵتەنە و ئەحمەد عەلی سپێهری وەزیری بازرگانیی و پیشە و هونەر لە وتاری توندی حوسێن عەلا لە کۆبوونەوەی شورای ئەمنییەت تورە بوون. ئەوان دەڵێن عەلا گوێ بە فەرمانەکانی

ناوەند نادات و لەژێر کاریگەریی ئینگلیزەکاندایە[٨]. وا دیاربوو کە قەوام دەیزانی ئەو کارمەندە سەر بە کوێیە.

قەوام باڵیۆزی ئەمریکای لە پێشنیازە ئاراستەکراوەکان ئاگادارکردەوە. باڵیۆزی ئەمریکا پرسی ئایا ڕاگەیاندنی پێشنیازەکانی پەیوەندییدار بە ئازەربایجانەوە، تەنیا بۆ ئاگادارکردنەوەیە، یان دەیەوێت کە ئەمریکا ناوبژیی ئەو کێشەیە بکات؟ قەوامولسەڵتەنە گوتی: **(من لە ڕوسەکانم گەیاند کە ئەگەر پێشنیازەکانی من سەبارەت بە ئازەربایجان قبوڵ نەکەن، واژۆکردنی پەیمانی نەوتیش نابێت.)** ئیتر باڵیۆزی ئەمریکا پرسی: **(ئەگەر ئەو لەگەڵ یەکیەتی سۆڤیەت پێکهات، ئایا شکاتەکەی خۆی لە شورای ئەمنییەتی نەتەوەیەکگرتووەکان ئەکێشێتەوە؟).** سەرۆکوەزیران لە وەڵامدا گوتی: **(تا ئەو کاتەی تاکە سەربازێکی ڕوس لە ئێران مابێت، فەرمان بە حوسێن عەلا دەدات کە کێشەکە لە پرۆگرامی شورای ئەمنییەتدا بهێڵێتەوە[٩].)**

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
Foreign Relation of the US, 1946, Volume, v11, p. 354- 360.

٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f, 1,s,i,112,v, 36- 38

٣- هەمان سەرچاوە: Harry s. Truman. Memories of Harry s. Truman,
Volume Two, Year of Trial and Hope. New York, 1966, p. 95.

٤- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f,1,s,89,i, 112, v,39

٥- هەمان سەرچاوە:
Henry Kissinger. Diplomacy Simon Schuster, New York, 1994, p. 446-495.

٦- کۆمونیست، ١٩٤٦، ٢٦ ی مارس.

٧- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f, 1,s, 89,i,113,v,98- 102

٨- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 103

٩- هەمان سەرچاوە: Foreign Relation of US,1946, Volume, V11,p. 395

کاردانەوەی بڕیاری سۆڤیەت سەبارەت بە کشانەوەی لە ئێران

بڕیاری کشانەوەی سۆڤیەت لە ئێران، لە سەرەتادا لە لایەن حیزبی دیموکراتی کوردستانەوە زۆر بە جیددیی وەرنەگیرا، تەنانەت باوەڕیان بە کشانەوەی هەموو هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران و بەتایبەتیی لە ئازەربایجان، نەدەکرد، چونکە هاوکات لەگەڵ ئەو بڕیارەدا، یەکیەتی سۆڤیەت سەرەڕای وەرگرتنی ٦٠ خوێندکاری کورد بۆ خوێندن و مەشقکردن لە زانکۆکانی باکۆ، دوو وێستگەی ڕادیۆ و سینەماشی دا بە حیزبی دیموکراتی کوردستان کە پروپاگەندەی حیزبیی پێبکەن، بەڵام بڕیاری کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە لایەن حکومەتی ئازەربایجانەوە زۆر بە جیددیی وەرگیرا و ڕێبەرانی ئازەربایجانی سەرسام کرد. لە ناوچەکانی تری ئێرانیشدا کە گیرۆدەی پروپاگەندەی سۆڤیەت ببوون، باوەڕپێکردنی بێ مەرجیان بە سۆڤیەت، ئاوێتەی بێباوەڕیی بوو. لە باشوری ئێران پروپاگەندەی تودەییەکان لە ناو خێڵەکانی بەختیاریی، قەشقایی و ئەوانی تردا دژی ئینگلیزەکان، گرنگیی نەما. لە مانگی خاکەلێوەی ١٣٢٥ (مارسی ١٩٤٦) بە بڕیاری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەی ئێران، عەبدولسەمەد کامبەخش چوو بۆ "فیروزئاباد" و لەوێ چاوی بە "ناسر قەشقایی" کەوت. ناسرخان گوتی هەرگیز هەستی تۆڵەسەندنەوەی لە ئینگلیزەکان بە تاوانی کوشتنی باوکی دانامرکێتەوە، بەڵام ناتوانێت باوەڕ بە یەکیەتی سۆڤیەت بکات. کردەی ڕوسەکانی لە کاتی شۆڕشی گیلاندا لە بیر نەچووبوو. لەو ڕوانگەیەوە دەرەتانێک بۆ خێڵەکانی باشور نەمابوو کە لایەنگریی لە یەکیەتی سۆڤیەت بکەن. ناسرخان لە درێژەی قسەکانیدا گوتی ئەگەر یەکیەتی سۆڤیەت هێزەکانی لە ئێران بکێشێتەوە، بەتایبەتیی ئەگەر دەست لە پشتیوانییکردنی بزوتنەوەی ئازەربایجان هەڵبگرێت، ئیتر باوەڕپێهێنانیان لە کیس دەچێت[١].

بۆ ڕونکردنەوەی دۆخی سەرهەڵدان و دڵەدانەوەی ڕێبەرانی فیرقە دیموکرات، ڕۆژی ٧ ی خاکەلێوە (٢٨ ی مارس)، باقرۆڤ لە جوڵفا چاوی بە پیشەوەریی، شەبستەریی و جاوید کەوت. سەبارەت بەو هەلومەرجەی

دوا کە بە فەرمانی ستالین سەریهەڵدابوو، ڕێبەرانی فیرقەی ڕاسپارد کە دەربارەی پاراستنی ئەوەی لە ئازەربایجاندا هاتووەتەدی، پێدانەگرن. باقرۆڤ ڕێبەرانی فیرقەی لە دەقی پێشنیازی سادچیکۆڤ بە قەوامولسەڵتەنە سەبارەت بە ئازەربایجان ئاگادارکردەوە. پاشەکشە کە وەک هەنگاوێکی سەرەتایی لەو پێشنیازەدا ڕەنگیدابووەوە، ڕێبەرانی ئازەربایجانی بە توندیی نیگەران کرد. گوتیان دوای دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات و پێکهێنانی حکومەتی نەتەوەیی، زۆر بەڵێنمان بە خەڵک داوە، بەشێک لەو بەڵێنانەمان دابینکردووە و ئێستا پاشەکشە لە بەڵێنەکانمان زۆر دژوارە.

باقرۆڤ دەربارەی ئەو دیدارەی لەگەڵ ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات، لە نامەیەکدا بۆ ستالینی نوسی: **(ئەوان باوەڕ بە قەوامولسەڵتەنە ناکەن. دڵنیان بەڵێنەکانی قەوام، تەنانەت ڕێککەوتنە واژۆکراوەکانیشی سەبارەت بە مافی نەتەوەی ئازەربایجان، دواتر بە بەستنەوەی بە دەستوری هەمیشەییەوە، پوچەڵ دەبێتەوە. ئەوان لە هێزە چەکدارەکانی ئێران ناترسن، بەڵام دڵنیان قەوام بە هاندانی بازرگانان، موڵکداران و پیاوانی ئاینیی ئازەربایجان، شەڕی ناوخۆیی هەڵدەگیرسێنێت و لە نێوان کورد و ئازەرییەکاندا ئاگری شەڕی ڕەگەزیی دروستدەکات. لە یەکەم هەنگاودا ئینگلیزەکان لە کارەکانیدا یارمەتی دەدەن. ئەوان بۆ دەستەبەر کردنی بە لایەنی کەمەوە، مافەکانی گەلی ئازەربایجان، داوای ناوبژییکردنی یەکیەتی سۆڤیەت دەکەن.)**

ڕێبەرانی فیرقە داوایان لە باقرۆڤ کرد کە بۆ ڕزگاربوون لە قەیرانی ئابووری و پێکهێنانی بە پەلەی سوپای نەتەوەیی، بە لایەنی کەمەوە دە ملیۆن تمەن، سەد ئوتۆمبێلی بارهەڵگر، دەرمان و کەرەستەی تریان بدرێتێ و بیست ئەفسەری ئازەربایجان بۆ پەروەردەکردنی پاسەوانیی سنور، بنێرن بۆ ئازەربایجان. باقرۆڤ لە کۆتایی نامەکەیدا بۆ ستالن، نوسی: **(قبوڵکردنی داواکارییەکانیان بە پێویست دەزانم[٢].)**

لە کۆتایی مانگی مارسدا و چەند ڕۆژێک پێش کۆتایی وتووێژەکانی سۆڤیەت و ئێران کە لە تاران کرا، ستالین فەرمانیدا سەبارەت بە سوپای ئازەربایجان ڕاپۆرتێکی بۆ بنێرن. ئەو ڕاپۆرتە لە لایەن باقرۆڤ و ماسلنیکۆڤەوە ئامادەکرا و ناردیان بۆ ستالین. لە کۆتایی ڕاپۆرتەکەدا

داوایان لە ستالین کردبوو کە ڕێ بدرێت، کاتی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، ٤٢ ئەفسەر و ٥٩ پلەداری ناوچەی سەربازیی باکۆ، تا ڕۆژی ١٣٢٥/٥/١٠ (١٩٤٦/٨/١) بۆ پەروەردەکردن و مەشقی سەربازیی سوپای نەتەوەیی بمێننەوە و چەک و تەقەمەنی بۆ ئەو سوپایە بنێرن و تا ڕۆژی ١٣٢٥/١/٣١ (١٩٤٦/٤/٢٠)، ٢٧٠ خوێندکاری زانکۆ بۆ مەشقی سەبازیی بنێرن بۆ باکۆ. هەروەها داوا کرابوو لە جبەخانەکانی سوپای سۆڤیەت، پێویستیی سێ مانگی سوپای ئازەربایجانی باشور، دەرمان و کەرەستەی پێویستی پزیشکی دابنرێت[٣].

ئێوارەی ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٠ (١٩٤٦/٣/٣٠)، سادچیکۆف بە قەوامولسەڵتەنەی ڕاگەیاند کە دەوڵەتی سۆڤیەت پێشنیازەکانی ئێوەی سەبارەت بە کێشەی ئازەربایجان، وەک بنەمای وتووێژ لەگەڵ ئازەربایجانییەکان قبوڵ دەکات. "ئاشوروٚڤ" کە بەشدار بوو لە وتووێژەکانی نێوان قەوام و سادچیکۆڤدا، نوسی قەوام مرۆڤێکی تورە، دووڕوو و بێ پرینسیپە و لە بەرامبەر هەموو داواکارییەکانماندا تەنیا ئەم وەڵامەی دەدایەوە: **(بیروبۆچوونی هەیئەتی وەزیرانتان پێڕادەگەیەنین.)**

کۆبوونەوەی هەیئەتی وەزیران لە کاتژمێر ٠٠:٢٠ تا ٠٠:٢٤ ی خایاند. لەو کۆبوونەوەیەدا سنوری ناوچە پێشنیازکراوەکانی سۆڤیەت بۆ بەرهەمهێنانی نەوت، بە بێ هیچ گۆڕانکارییەک قبوڵ کرا. هەیئەتی وەزیران دژی پەسەندکردنی پێشنیازەکانی دەوڵەت لە لایەن شاوە هەڵوێستی وەرگرت و ڕایگەیاند کە ئەو کارە پێگەی شا بەهێز دەکات و نفوزی دەوڵەت دادەبەزێنێت، بەڵام لە ڕاستییدا هۆی دژایەتیکردنەکە بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە ئەگەر لە ئایندەدا، کاتێک مەجلیس پێشنیازی قەوامولسەڵتەنەی سەبارەت بە نەوت ڕەدکردەوە، شا ناچار نەبێت بەرگریی لەو پێشنیازە بکات.

بەگوێرەی ئەو زانیارییانەی کە لە لایەن کارمەندانی سۆڤیەت لە کابینەی قەوامدا بەدەستدەهاتن، هەموو وەزیرەکان لەگەڵ ئەو سیاسەتە بوون کە دەبێت لە لایەن شورای ئەمنییەتەوە گوشار بخرێتە سەر سۆڤیەت کە بتوانین دەستکەوتی پتری لێ بەدەستبهێنین. ئەو کارمەندە

هەواڵدەرەی سۆڤیەت پێشنیازی دەکرد کە سۆڤیەت دەبێت بە هەموو هێزیەوە گوشار بۆ سەر سەرۆکوەزیران بهێنێت، تا بە زوویی ڕێککەوتنەکەی پێ واژۆبکەن[٤].

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1, s. 89, i. 163, v. 38

٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89.i,112,v, 40-42

٣- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 46- 50

٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89.i.113,v,104-1096

هەڵوێستی پیشەوەریی بەرامبەر بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان

لە مانگی خاکەلێوەدا کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران بە ڕاست گەڕا. لەگەڵ ئەوەشدا یەکیەتی سۆڤیەت و ئێران بە بەردەوامیی لە وتوویژدا بوون و بەرەبەرە بۆچوونەکانیان لە یەکتر نزیک دەبووەوە بۆ سەرهەڵدانی ڕووداوی تاڵ و چاوەڕوان نەکراو لە ئازەربایجان و کوردستاندا. پیشەوەریی دوای دیداری لەگەڵ باقرۆڤ لە مانگی خاکەلێوەدا، لە نزیکەوە هەستی بە مەترسی دەکرد. ئازەربایجان لە جۆش و خرۆشدا بوو، سەرۆکوەزیران لە دۆخێکی دژواردا دەژیا. لە مانگی خاکەلێوەدا، هێزەکانی سۆڤیەت کەرەج، زەنگان، بابولسەر، بابل و نەوشهریان چۆلکرد.

ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٢ (١٩٤٦/٤/١)، "شاهی" و "میانە" و ڕۆژی ١٣ ی خاکەلێوە "بەندەرشا"یان بەجێهێشت. لەو ڕۆژەدا مۆلۆتۆف تەلەفۆنی بۆ باقرۆڤ کرد و گوتی پیشەوەریی خۆی بۆ وتوویژ لەگەڵ نوێنەرانی حکومەتی تاران و وەرگرتنی ئیمتیازاتی چاوەڕوانکراو ئامادەبکات و لەگەڵ نوێنەرانی سۆڤیەت لە تەوریز هاوئاهەنگیی بکەن(١). باقرۆڤ بەپێی ئەو فەرمانەی مۆلۆتۆف بە نوێنەرانی خۆی لە تەوریز "میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و ئاتاکیشیۆڤ" ڕاگەیاند کە لەو بوارەدا کاربکەن و دووپاتی کردەوە کە چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی ئازەربایجان لە چوارچێوەی دیاریکراودا، بۆ ئێوە ئەرکێکی زۆر گرنگە بەرامبەر ڕێبەرانی فیرقە و حکومەتی نەتەوەیی، هەروەها بۆ خۆشتان. ئەو هۆشیارییکردنەوەیە کە چارەنوسی بزوتنەوەی ئازەربایجان بەوەوە بەستراوەتەوە کە ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات و حکومەتی نەتەوەیی چۆن کارەکانیان ڕادەپەڕێنن و چۆن هەڵسوکەوتێکیان دەبێت. بە ڕای باقرۆڤ بەتایبەتیی دەبێت ڕابگەینرێت کە بیری پێکهێنانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە بنەڕەتدا بیرێکی دروست بووە. پاڵپشتییکردنی هەموو چینەکانی گەل لە فیرقەی دیموکرات و توانا بەخشین پێی، گەشەپێدانی پرۆسەی خۆناسینی نەتەوەیی بەهێز کرد.

به ڕای باقرۆڤ، دەبێت لە هەڵەی چەپڕەویی دوربن، کۆمەڵانی گەل بۆ داکۆکیی کردن لە حکومەت ئامادەبکرێن، یارمەتییە تایبەتییەکانی فەرمانبەرە بە ئەزمونەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بە بیر ڕێبەرانی حکومەتی نەتەوەیی بهێنرێتەوە، پشتگریی ڕێکخراوەیی و ئابوری ئازەربایجانی سۆڤیەتیان بیربخەنەوە و بوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان بە بەرگرێک بزانن لەسەر ڕێی سەربەرزکردنەوەی کۆنەپەرستاندا.

باقرۆڤ دەیگوت ڕێبەرانی حکومەتی نەتەوەیی ئێستا لە دۆخێکی تردا خەبات دەکەن. تەنانەت ئەگەر بە ڕواڵەت دەسەڵات لە دەست حکومەتی ئێراندا بێت و فەرماندەی لەشکر لە لایەن ئێرانەوە دیاریی بکرێت، دیسان هەلومەرجێکی باش بۆ ئازەربایجان دەمێنێتەوە کە بریتییە لە چالاکیی ئازادانەی فیرقەی دیموکرات و سەندیکاکانی کارگەریی. پێکهێنانی هێزی چەکدار بە توانای جەنگیی و پشتوانیی مەعنەویی یەکیەتی سۆڤیەت و ورەی بالای گەلی ئازەربایجان. میر جەعفەر باقرۆڤ لەو باوەڕەدابوو کە کەسانێک چەکدار بکرێن کە لە بواری مەعنەوییەوە پلەی بەرزتریان لە ئەندامانی سوپای ئێران هەیە و لە ڕابردوودا پێشکەوتوویی خۆیان لە سوپا و ژاندارمەییدا پێشانداوە. بە هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەرییکردنی کاروباری تەورێزی ڕاگەیاند:

- (دەبێت ئێوە بە جۆرێک بجولێنەوە کە ئەوان بە بێ یارمەتی ئێوە بتوانن لە ئەو تاقیکردنەوە دژوارەدا سەرکەوتوبن. هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجانی باشور، دەبێت چاوەڕوانی ڕووداوی ناچاوەڕوانکراو بن و ئەگەر پێویست بکات، لە جیاتی خەباتی ئاشکرا، ڕوو لە خەباتی نهێنی بکەن.) باقرۆڤ دواتر نوسی: **(لە هەموو بوارێکدا ئێوە بەرپرسن. ئێوە ماوەیەکی کەم لەوێ دەمێننەوە. لەو ماوەیەدا دەبێت لە هەل کەڵکوەربگرن کە دوای کشانەوەی تەواوی هێزەکانمان و گەڕانەوەی ئێوەدا، فیرقە، سندیکاکانی کارگەریی و گەلی ئازەربایجان لە ڕیزێکدا بمێننەوە. دەبێت ئێوە خۆتان ڕێیەک بدۆزنەوە کە پەیوەندیی خۆتان لەگەڵ کەسانی خەباتکەر بپارێزن و زانیارییان لێ وەربگرن. بە کورتی ئێوە تا ئەمرۆ ئەرکی خۆتان بە باشیی بەڕێوەبردووە و ئێستاش دەبێت بە جۆرێکی باش کۆتایی پێبهێنن[٢].)**

ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٤ (١٩٤٦/٤/٣) باقرۆڤ چەند فەرمانێکی بە پەلەی بۆ ژەنەڕاڵ گلینسکی، ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ و زینالۆڤ نارد و نوسی: **(بە پیشەوەریی و بە هۆی ئەوەوە، بە ڕێبەرانی تر ڕابگەیەنن کە حکومەتی تاران پەیوەندییان پێوەدەکات، تا بە بێ مەرج وتووێژیان لەگەڵ بکات. بۆ ئەو وتووێژە کەرەج پێشنیاز دەکەن. ئەوە بەو واتەیەیە کە حکومەتی تاران بە شێوەیەکی جیددیی حساب بۆ ئازەربایجان دەکات. دەبێت حکومەتی نەتەوەیی لەخۆباییبوونی خۆی ڕابگرێت و لە وتەکانی پێشووی خۆی پاشەکشە نەکات. لە هەمان کاتدا هێزە چەکدارەکانی حکومەتی نەتەوەیی، دەبێت بە توندیی لە مەتەرێزەکانیاندا بمێننەوە و دوای دەرچوونی هێزەکانی سوپای سور و کۆتایی وتووێژەکان و ڕێککەوتن، نەهێڵن سوپا، پۆلیس و ژاندارمەریی بە بێ ڕێپێدانی تایبەتیی حکومەتی نەتەوەیی، بگەڕێنەوە بۆ ئازەربایجان(٣).)**

پێشنیازەکانی سۆڤیەت دەربارەی وتووێژی ڕێبەرانی فیرقە لەگەڵ حکومەتی ئێراندا، بە هۆی باقرۆڤەوە بە میرزا ئیبرهیمۆڤ و کەریمۆڤ جێگری وەزیری ئەمنییەتی ئازەربایجان ڕاگەیانرابوو. فەرمانەکانی تری باقرۆڤ ڕۆژی سێی ئاپریل لە ڕێی پەیوەندییە سەربازییەکانەوە نێرران. شەوی سێ بۆ چواری ئاپریل میرزا ئیبراهیمۆڤ، حەسەنۆڤ، ئاتاکیشیۆڤ و کەریمۆڤ چاویان بە پیشەوەریی کەوت و پێشنیازەکانی سۆڤیەت کە دەوڵەتی ئێران پێیان ڕازیی بوو، بە پیشەوەریی ڕاگەیاند. میرزا ئیبراهیمۆڤ دەقی ڕەشنوسی قسەکانی باقرۆڤ و فەرمانەکانی دەربارەی هەڵسوکەوتی حکومەتی نەتەوەیی لەو هەلومەرجەدا خوێندەوە.

پیشەوەریی دوای بیستنی ئەو ئامۆژگارییانە، گوتی: **(بە بیستنی ئەو بەڵگەیە ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٢٠ی گیلان کەوتنەوە بیرم. ئەو کاتەش دۆستە شۆڕشگێڕەکانمان ئێمەیان فریودا و کۆنەپەرستانی ئەو سەردەمەش بەرەبەرە گوشارەکانیان خستە سەر ئێمە و لە ناویان بردین و کەسانێک ڕزگاریان بوو کە توانییان بەرەو وڵاتانی تر کۆچ بکەن. ئێستاش هەمان دۆخ دووپات دەبێتەوە. دەوڵەتی ئێستا بە سەرۆکایەتی قەوام، ئێوە فریو دەدات، بە هۆی کەسانی خۆیەوە لە تاران، دەستی بەسەر باڵیۆزخانەی ئێوەدا گرتووە و بە ڕواڵەت بە سپاردنی کۆمەڵێک**

ئیمتیاز بە ئێوە، دەیەوێ دوای کشانەوەی سوپای سور، نفوز و سیاسەتی ئێوە لە ناو ڕای گشتیی ئێران و بەتایبەتیی ئازەربایجان بسڕێتەوە. بە ڕۆیشتنی ئێوە، لە سەرەتادا بە حسابی کەسانێک دەگات کە لە سۆڤیەتەوە هاتوون و ژمارەیان دە هەزار کەسە. دواتر هەموو دیموکراتەکان و ڕێبەرانیان لەناودەبات. کۆنەپەرستان چالاکانە بەشداریی ئەو چالاکییە دەکەن، چونکە دیموکراتەکان بەشێک لە زەوی و موڵکەکانیان دابەشکردوون و فیداییەکان ڕاویاننناون، تەنانەت ژمارەیەکیشیان لێ کوشتوون، خزمەکانیان بەلایەک بەسەر دیموکراتەکان دەهێنن کە مێژوو ئەو کوشتارانە لەبیر نەکات. ئێمە خۆمان شاهید بووین کە ئەو کۆنەپەرستانە سەرەڕای بوونی سوپای سور لێرە، چۆن لە ساڵی ١٩٤١- ١٩٤٢ دا منالانی دیموکراتەکانیان دەکوشت و دەستدرێژییان بۆ سەر کچەکانیان دەکرد. ئێستا ئێوە بیربکەنەوە، سوپای سور دەکشێتەوە و ئێوەش دەڕۆن و ئێمە لە چ بارودۆخێکدا دەهێڵنەوە! ئەگەر ئێمە بۆ حکومەتی قەوام دەست لە مافەکانمان هەڵبگرین، بەو واتەیەیە کە پاشەکشەمان لە مافەکانمان لە بیروباوەڕمان کردووە و لە ئەنجامدا دەبێت لە هەموو ئەو کارە مەزنانەی کردوومانن، چاوبپۆشین. قبوڵکردنی ئەو مەسەلەیە بۆ من دژوارە، تەنانەت ئەگەر بشمەوێت، دیسان ناتوانم کارێکی لەم جۆرە بکەم. من ئامادەم بۆ داکۆکی کردن لە بەرژەوەندەکانی گەل، لە گۆڕەپانی جەنگدا لەناو بچم، بەلام ناتوانم خەیانەتیان لێ بکەم، ئەوە کارێکی دژ بە وێژدانە. ئێمە دیموکراتەکان، بە پشتیوانیی ئێوە لە ڕۆژی یەکەمەوە لە وتار و ڕاگەیانراوەکانماندا، دەستوری هەمیشەیی ئێرانمان خستە ژێر پێ و ئەوەشمان بە هەموو جیهان ڕاگەیاند. دوای ئەو کارانەمان، تۆ بڵێیت قەوام چاوپۆشیی لە ئێمە بکات؟ تەنانەت ئەگەر لە سەرۆکایەتی دەوڵەتیش بکشێتەوە، ئەوەی جێی دەگرێتەوە، لێمان خۆش نابێت. لە دەقی ئەو ڕەشنوسەدا کە لێرەدا خوێندرایەوە، وا دەردەکەوێت کە گوایە گەلی ئازەربایجان لە بزوتنەوە دیموکراتییەکەیدا دەستکەوتی زۆری بەدەستهێناوە. خوێندن بە زمانی دایک لە خوێندنگەکاندا و بەگشتیی داخوازییەکانی خۆی بە ڕێژەی ٥٠% بەدەستهێناوە.

دەبێ ئەوەی لە دڵمدایە بۆ ئێوەی هەڵبڕێژم: دوای ماوەیەک تەنیا یەک ناوی وشک و بەتاڵ لە گەلی ئازەربایجان لە مێژوودا دەمێنێتەوە. گەلی ئازەربایجان بە ڕادەیەک نفوز و قورسایی خۆی لە ڕۆژهەلاتدا لە دەستدەدات کە نەوەکانی دوایی ئازەربایجان بیر لە بزوتنەوەی دیموکراتیی نەکەنەوە. ئەو کاتانەی کە بە گەرمیی خەریکی پەرەپێدانی بزوتنەوە و پێکهێنانی حکومەتی نەتەوەیی بووین، من هەندێک جار بە بینینی جوڵە و هەڵسوکەوتی هاوڕێیانی ئێوە، دووچاری گومان دەبووم کە ئایا ئێوە تا کۆتایی کارە دەستپێکراوەکان پشتیوانییمان لێ دەکەن؟ ئێستا هیچ باوەڕم بە ئێوە نەماوە! دووپاتی دەکەمەوە، من چیتر باوەڕتان پێناکەم! دەبێت بە بیرتان بهێنمەوە کە من بە هاودەنگیی لەگەڵ ئێوە دەستمکرد بە دابەشکردنی زەوی لە ئازەربایجاندا. ژمارەیەکی زۆر لە جوتیاران بوون بە خاوەن زەوی. هەر دوێنێ فەرمانم بە هاوڕێیانی مەراغە دا کە بە زوویی کۆتایی بە دابەشکردنی زەوی بهێنن. ئەمڕۆ کۆمەڵێک جوتیار بۆ چارەسەرکردنی کێشەی دابەشکردنی زەوی، هاتوون بۆ تەورێز. ئێستا من چۆن و بە چ ویژدانێکەوە پێیان بڵێم ئەو زەوییانەی وەرتانگرتووە، دەبێت بیاندەنەوە. ئەوە جۆرێک یارییکردنە و بێ ئیعتباریی فیرقەی دیموکرات و حکومەتی نەتەوەیی لە لایەن جوتیاران و بازرگانەکان، تەنانەت کەسانی کۆنەپەرستەوە دەگەیەنێت. ئەو بیرە سەرهەڵدەدات کە ئەوانە بڵێن کۆمەڵێک ئاژاوەگێڕ هاتوون، ئەمڕۆ بڕیاردەدەن و سبەینێ بڕیارەکانیان هەڵدەوەشێننەوە[٤].)

پیشەوەریی دواتر ڕووی لە وتووێژکەران کرد و گوتی: (ئێوە بە وردیی سەرنج بە وتەکانم بدەن، من نامەوێ گیانی خۆم ڕزگاربکەم، من داکۆکیی لە بەرژەوەندەکانی گەلی ئازەربایجان دەکەم. دەوڵەتی سۆڤیەت و ئێوە، کاربەدەستانی حکومەتی شاهەنشاهیی باش ناناسن، ئەوان ئەمڕۆ ئیمتیازێکی زۆر کەم دەدەن بە سۆڤیەت، بەڵام من دڵنیاتان دەکەمەوە لە دواڕۆژدا لێتان دەستێننەوە و دوای هەموو گەلی ئازەربایجان و لە پێشیانەوە، چالاکانی بزوتنەوەی دیموکراتیی دەکەوێت. ئەوانیش بۆ ڕزگارکردنی خۆیان و هاوسەر و منداڵەکانیان، ڕادەکەنە ئازەربایجانی سۆڤیەت. دەزانم پاسەوانانی سنوری ئێوە،

ڕێیان لێ دەگرن، زیندانییان دەکەن، یان پێیاندەڵێن بگەڕێنەوە. حکومەتی سۆڤیەت نابێت بەرامبەر بە ڕای گشتیی جیهان، ڕێ بە کارەساتێکی لەم جۆرە بدات. ئەوانەی پێش هەمووان زیانی لێ دەکەوێت، ئەو ئازەربایجانییانەن کە لە یەکیەتی سۆڤیەتەوە هاتوون بۆ ئێران. ئەوان کەوتوونەتە نێوان دوو ئاگرەوە. کارەساتێک سەرهەڵدەدات لە مێژووی مرۆڤایەتیدا هاوتای نەبێت. من باشتر لە ئێوە لە سیاسەتی جیهانیی و تایبەتمەندییەکانی سیاسەتی سۆڤیەت دەگەم. دەزانم سۆڤیەت ئێستا ناتوانێ بە ئاشکرا یارمەتی حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان و خەباتە دژوارەکەیان بدات. لەم بارەیەوە چاوەڕوانییەکم نیە و بەو مەسەلەیە دەزانم، بەڵام دوای کشانەوەی سوپای سور، حکومەتی شا بە هەموو شێوەیەکی فریوکارانەی، بە ڕۆژ و مانگ، تەنانەت ساڵەکانیش خەریکی ڕاونانمان دەبێت. ئێمە سەرئەنجام دەمرین، بەڵام ڕێبدەن کە بە شەڕەفەوە بمرین. دوای دەرچوونی سوپای سور، دەبێت ئێوە خۆتان بکێشنەوە و دەست لە کاروباری ناوخۆی ئێران وەرنەدەن، تا ئێمە بتوانین خەڵکی ئەو شار و گوندانەی ئازادمان کردوون، کۆیان بکەینەوە و بە یارمەتی فیداییەکان و هێزە چەکدارەکانمان، بەرامبەر هێرشی هێزەکانی کۆنەپەرستی شا، داکۆکیی لە خاکی ئازەربایجان بکەین. ئەگەرنا ڕێبدەن ئێمە لەگەڵ هەموو هێزە دیموکراتییەکانی ئێران پەیوەندیی دابمەزرێنین و بچینە تاران و حکومەتی شا بڕوخێنین و حکومەتێکی دیموکراتیی بۆ ئێران دابمەزرێنین. ئەو کاتە بۆ ئێمە ئازەربایجانییەکان، ژیانێکی نوێ و ئایندەیەکی باش سەرهەڵدەدات. من لە هەمووتان باشتر قەوامولسەڵتەنەی دووڕوو و فریوکار دەناسم. ئەگەر ئێمە هاودەنگیی لەگەڵ پێشنیازەکانی بکەین، ئەو لە هەل کەڵکوەردەگرێت و بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجان تێکدەشکێنێ و لە ئەنجامدا نەک گەلی ئازەربایجان، بەڵکوو یەکیەتی سۆڤیەتیش دەدۆڕێ و نفوز و بایەخی خۆی نەک تەنیا لە ئێران، بەڵکوو لە هەموو وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە دەستدەدات. ئایا شایستەیە یەکیەتی سۆڤیەت ئەو ڕابردووانە کە لەم ڕەشنوسەدا ئاماژەیان بۆ کراوە، لە بەرامبەر قەوامدا بکرێت؟ بە ڕای من یەکیەتی سۆڤیەت بە پێدانی ئەو مافانە، زیان بە

خۆی دەگەیەنێت. ناتوانم لە بیری خۆم پاشگەز ببمەوە و لە پەرلەماندا پروپاگەندەی لێبوردن لە حکومەتی شا بکەم. من هەمیشە دژی ئەو حکومەتە قسەم کردووە و خەڵک و ئەندامانی حکومەتی نەتەوەییم بۆ خەبات دژی هانداوە. ئەگەر من بە پێچەوانەی ئەو قسانەمەوە بدوێم، بێ هیوا دەبن دەگەڕێنەوە ماڵی خۆیان، تەنانەت لەوانەیە کە بەشێکیان پاڵبدەن بە بەرەی دوژمنەوە.)

پیشەوەریی دوای ئەو قسانەی، هەندێک ئارام بووەوە. ژەنەڕاڵ ئاتاکیشیۆڤ دوای بێدەنگبوونی پیشەوەریی، ویستی ڕەوتی قسەکان بگۆڕێت و لێی پرسی: **(ئەگەر قەوامولسەڵتەنە خۆی دەربارەی وتووێژ پەیوەندیت پێوە بکات، ئایا وتووێژنەکردنت لەگەڵیدا واتەیەکی هەیە؟)،**
پیشەوەریی گوتی:

- (دژی وتووێژ ناوەستم، بەڵام بەگوێرەی یاسا پەسەندکراوەکان، دەبێت پەرلەمان نوێنەرایەتیم بداتێ. دەبێت من ئەو مەسەلەیە ببەمە پەرلەمانەوە و داوابکەم نوێنەرایەتیم بدەنێ. دەبێت بۆ وتووێژ لەگەڵ قەوام، لیژنەیەک هەڵببژێردرێت و شوێنی وتووێژ تەورێز، یان میانە، دیاریی دەکرێت. دەستنیشانکردنی ئەو دوو شارە بۆ ئەوەیە کە گەلی ئازەربایجان بزانێت قەوام وتووێژەکانی لە وڵاتی ئازەربایجاندا دەکات و ئەو کارە دەتوانێت کاریگەریی هەبێت لەسەر قەوامولسەڵتەنە و ناچاری بکات مافی پتر بدات. لەو وتووێژانەدا من، شەبستەریی، جاوید، پادگان و بێگومان نوێنەرێکی ئێوەش وەک ڕاوێژکار بەشدار دەبین. ئەگەر وتووێژەکانمان بێ ئەنجام بوون و حکومەتی تاران ویستی خاکی ئازەربایجان بە هێزی چەک بگرێتەوە و ئێوەش فەرمانمان بدەنێ کە ناکۆکییەکانمان لەگەڵ ئێران بە ئاشتیی و پێدانی ماف بە ئێران چارەسەر بکەین، بۆ من و ڕێبەرانی تری فیرقەی دیموکرات، گوێگرتن لە فەرمانێکی وا، دژوار دەبێت. ڕەنگە لە هەلومەرجێکی وادا، ئێمە ئەندامانی حکومەت و فیرقەی دیموکرات، لیژنەیەکی نوێ هەڵببژێرین و ئەرکی درێژەدان بە وتووێژەکان بەو لیژنەیە بسپێرین. لە حاڵەتێکی وادا، دەبێت ڕێ بە ئێمەی ڕێبەرانی ناسراو بدەن، بێینە یەکیەتی سۆڤیەت، یان بۆ وڵاتێکی تری وەک بولغارستان و لە هەمان کاتیشدا ڕێ

بە کۆچی دوو هەزار بنەماڵەی چالاکی بزوتنەوەی دیموکراتی بدەن کە بێنە سۆڤیەت، یان ئەو بنەماڵانە لە چاوەڕوانیی ڕووداوەکانی ئازەربایجاندا ڕابگرن.) لە کۆتاییدا پیشەوەریی بە تانە و زەردەخەنەیەکی تاڵەوە گوتی:

- **(من دەزانم و لە ناخی دڵمەوە تێدەگەم، ئێوە کە لێرە دانیشتوون و هاوڕێ باقرۆڤ بە دڵ لایەنگریی بەرگریی کردنی چەکدارانەن لە حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان و هەرگیز ڕازیی نابن کە ئەو حکومەتە سەربەخۆیی خۆی لەدەست بدات، چونکە ئێمە پێکەوە ئەو حکومەتەمان دامەزراندوە، بەڵام بارودۆخی ئێستای جیهان و لە ئەنجامدا سیاسەتی سۆڤیەت، حوکم دەکات کە ماف بە قەوامولسەڵتەنە بدەن. ئێوە سبەینێ دەڕۆن و من دەمێنمەوە، چونکە من بەڵێنم بە خەڵک داوە و ئەوانم کۆکردووەتەوە. خەڵک من دەناسن، من چۆن دەتوانم لە بەرامبەر قەوامولسەڵتەنە و کۆنەپەرستییدا کۆڵبدەم. ناتوانم دەیان هەزار ئازەربایجانیی بکەم بە قوربانیی، دژوارە بۆم، زۆر دژوارە و جارێکی تریش دووپاتی دەکەمەوە کە من ناتوانم ئەو کارە بکەم. ڕێ بدەن هەر کەسێک بۆ هەر جێیەک دەیەوێت، با بڕوات، من لێرە دەمێنمەوە و بە چەک لە بەرژەوەندەکانی گەلی ئازەربایجان داکۆکیی دەکەم و لە گۆڕەپانی خەباتدا دەکوژرێم.)**

ئاتاکیشیۆڤ جێگری وەزیری ئەمنییەتی ئازەربایجانی سۆڤیەت لە پیشەوەریی پرسی: **(من دەمەوێت بە ڕونیی بزانم کە ئەگەر وتووێژی ئاشتیی دەست پێ بکات، ئێوە دەتوانن چۆن لێبوردنێک لە خۆتان پێشانبدەن و سنوری ئەو لێبوردنانە چین؟)** لە وەڵامیدا پیشەوەریی داواکارییە ئامادەکراوەکانی خۆی بە دەمیی ڕاگەیاند:

١- بە ڕەسمیی دانبنرێت بە خودموختاریی ئازەربایجان بە شێوەی ئەنجومەنەکان، ئازەربایجان سوپای خۆی و هەیئەتی فەرماندەیی خۆی هەبێت، بەڵام وەک هەموو دەزگاکانی سوپا، لەژێر فەرمانی سەرکردایەتی سوپادا بێت.

٢- کاتی پێویست، سوپای ئازەربایجان لە بەرامبەر دوژمنانی بێگانەدا، داکۆکیی لە ئێران دەکات، بەڵام بەشداریی ئەو سوپایە ناکات بۆ سەرکوتکردنی نەتەوەکانی تر.

٣- دابینکردنی ئارامیی و ئاساییشی ناوخۆ لەسەر شانی ئۆرگانەکانی تری ئازەربایجان بێت.
٤- کارە بەڕێوەبەرایەتییەکانی ئازەربایجان بە زمانی ئازەربایجانیی و نوسینەکانی تر لەگەڵ تاران بە زمانی فارسیی بێت.
٥- خوێندن لە خوێندنگەکاندا تا پۆلی سێیەم تەنیا بە زمانی ئازەربایجانی دەبێت. بەدوای پۆلی سێیەمدا لەگەڵ زمانی ئازەربایجانی، زمانی ئینگلیزیش دەخوێنن. دەکرێ زمانی فارسیش بە وانە بگوترێتەوە.
٦- زەوی و موڵکە دابەشکراوەکان بەسەر جوتیارەکاندا، وەک خۆیان دەمێننەوە. دەوڵەت قەرەبووی نرخی زەوییە دابەشکراوەکان دەکاتەوە و جوتیارەکانیش بەرەبەرە پارەکەی دەدەنەوە بە دەوڵەت.
٧- ئەو یاسایانەی کە تا ئێستا حکومەتی نەتەوەیی پەسەندی کردوون، لە لایەن تارانەوە قبوڵ دەکرێن. نابێت دەوڵەتی ئێران دیموکراتەکان بە تۆمەتی خەرجکردنی بودجەی دەوڵەت، داگیرکردنی زەویی و موڵک، دادگاییکردنی کەسانی جۆراوجۆر و دورخستنەوەیان لە ئازەربایجان، سزای لەسێدارەدان، یان سزایەکی تریان بدات.
٨- ژمارەی نوێنەرانی مەجلیسی ئێران بۆ ئازەربایجان، دەبێت بە ڕێژەی زیادبوونی دانیشتووانی ئازەربایجان زیاد بکرێت.
٩- کەسانێک کە بە تاوانی دوژمنایەتیکردنی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە ئازەربایجان دورخراونەتەوە، نابێت بگەڕێنرێنەوە[٥].

نوێنەرانی ئازەربایجانی سۆڤیەت داوایان لە پیشەوەریی کرد کە وتەکانی بخاتە سەر کاغەز و بە نوسراو ئاراستەیان بکات، بەڵام پیشەوەریی گوتی لە بواری دەرونییەوە لە بارودۆخێکدا نیە کە بتوانێت قەڵەم بگرێتە دەست و شتێک بنوسێ، داوای لێیان کرد کە باسی توڕەبوونەکانی بۆ هاوڕێ باقرۆف نەگێڕنەوە. لە کۆتاییدا پیشەوەریی بە هەردوو دەستی ڕومەتەکانی ئیبراهیمۆڤی گرت و بە گاڵتەوە گوتی: **(لە سەروبەندی ڕۆیشتنتاندا، یەک دوو وشەتان پێدەڵێم و وتووێژتان لەگەڵ دەکەم.)** میرزا ئیبراهیمۆڤ وەڵامیدایەوە: **(ئێمە هیچ کارێکی خراپمان نەکردووە کە لەگەڵ تۆ بۆ وتووێژ ببێت.)**

بڕیاردرا ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٦ (١٩٤٦/٤/٥) کۆبوونەوەیەک لەگەڵ پیشەوەریی، شەبستەریی و پادگان پێکبهێنن. ئاتاکیشیۆڤ هەر ئەو ڕۆژە وتووێژکانی بە تەواویی لە تەوریزەوە ڕەوانەی باقرۆڤ کرد. لەو ڕاپۆرتەدا نوسرابوو: **(پیشەوەریی کاتی قسەکردن توڕە بوو. بە وزەیەکی زۆرەوە دەربارەی سەربەخۆیی دیموکراتەکان و ڕۆڵی خایینانەی قەوام قسەی دەکرد و داوای گواستنەوەی چالاکانی حکومەتی نەتەوەیی، بۆ یەکیەتی سۆڤیەت کرد.)**

ڕۆژی ٥ ی ئاپریل باقرۆڤ پێشنیازەکانی پیشەوەریی بە ستالین و مۆلۆتۆڤ گەیاند. لەو بارەیەوە نوسی: **(پیشەوەریی دەڵێت ئامانجی قەوامولسەڵتەنە لەناوبردنی بزوتنەوەی دیموکراتی و هەموو ئەو دەستکەوتانەیە کە گەلی ئازەربایجان تا ئێستا بەدەستیهێناون.)** لە کۆتایی نوسینەکەیدا دەڵێت: **(هەموو فەرمانەکانی ئێمە جێبەجێ دەکات و لەمپەر ناخاتە ڕێی کارەکان. لە هەمان کاتدا نایشارێتەوە کە ئێستا تەنیا بەڕێوەبەریی فەرمانەکانە و لە ناخەوە دژی هەموو کارەکانە[٦].)**

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1, s. 89, i. 112, v. 53

٢- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f,1,s,89,i, 114,v. 82-86

٣- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 47- 53

٤- هەمان سەرچاوە AR SPIHMDA , f,1,s, 89-i, 117.v, 45-47

٥- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 47- 53

٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i, 112,v, 54-55

یەکیەتی سۆڤیەت ئێران بەجێدەهێڵێت و حیزبی تودە دەگەڕێتەوە بۆ ناو گۆڕەپانەکە

ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٤ (١٩٤٦/٤/٣)، لە وتووێژی نێوان ئێران و سۆڤیەتدا لە تاران، سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت، کۆمپانیای تێکەڵاو بۆ بەرهەمهێنانی نەوت و کێشەی ئازەربایجان، بڕیاریان لەسەر درا. دەربارەی کێشەی ئازەربایجان، قەوام پێی باش بوو بۆ پاشەکشەکردنی سۆڤیەت لە دەستێوەردانی کێشەی ئازەربایجان، هیچ بەڵگەیەک واژۆ نەکرێت و کێشەکە بە شێوەی ناڕەسمیی بمێنێتەوە. سادچیکۆڤ باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران بەڵێنیدا بە لە ڕێی وتووێژەوە هاودەنگیی سۆڤیەت وەربگرێت و ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٤ ڕێککەوتننەکە واژۆبکرێت. قەوام بۆ نەهێشتنی گومانی ڕوسەکان، ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٤ لە نامەیەکدا هەموو پێشنیازەکانی یەکیەتی سۆڤیەتی دەربارەی دامەزراندنی کۆمپانیای تێکەڵاو بۆ بەرهەمهێنانی نەوت قبوڵکرد.

شەوی ١٤ بۆ ١٣٢٥/١/١٥، مۆسکۆ ڕازیی بوو بە پێشنیازە ئاراستەکراوەکانی باڵیۆز و هەر لەو ڕۆژەدا "ڕێککەوتننامەی دوو لایەنە" واژۆکرا. لەو ڕێککەوتننامەیەدا هاتبوو:

١- یەکەکانی سوپای سور لە ماوەی مانگ و نیوێکدا لە ڕۆژی ١٣٢٥/١/٤ (١٩٤٦/٣/٢٤) وە هەموو خاکی ئێران بەجێدەهێڵن.

٢- پەیمان دەربارەی کۆمپانیای تێکەڵاوی نەوتی ئێران - سۆڤیەت، حەوت مانگ دوای ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٤ (١٩٤٦/٤/٢٤)، بۆ پەسەندکردنی خولی پانزەیەمی مەجلیس دەکرێت.

٣- کێشەی ئازەربایجان وەک کێشەیەکی ناوخۆیی بەگوێرەی یاساکان، بە بۆچوونێکی خێرخوازانە سەبارەت بە خەڵکی ئازەربایجان بۆ بەڕێوەبردنی چاکسازیی، لە نێوان دەوڵەتی ئێران و خەڵکی ئازەربایجاندا، بە ئاشتییانە چارەسەردەکرێت[١].

هاوکات لەگەڵ ئەو وتووێژانەدا، پیشەوەری عەبدولسەمەد کامبەخش و ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەی بانگکرد بۆ تەورێز. ئێوارەی ڕۆژی ١٣٢٥/١/١٥ پیشەوەریی بە بێ ڕاوێژکردن لەگەڵ هەیئەتی سێ

کەسیی ڕێبەریی ڕەوانەکراو لە باکۆوە، چاوی بە کامبەخش کەوت. لەو چاوپێککەوتنەدا، کامبەخش دەربارەی دۆخی تاران و بڕیاری کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە سەبارەت بە دەوڵەتی قەوام و ئەرکی حیزبی تودە لە کاتی چالاکبوونی کۆنەپەرستاندا لە دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت، زانیارییەکی زۆری دا بە پیشەوەریی. گوتی هەموو ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە دژی قەوامولسەڵتەنەن و بە دوژمنی سەرەکیی دیموکراسیی و فێڵبازی دادەنێن، بەڵام بە لەبەرچاوگرتنی گرفتێک کە لە سیاسەتی نێودەوڵەتییدا بۆ یەکیەتی سۆڤیەت سەریهەڵداوە، ڕێبەرانی حیزبی تودە بە ڕواڵەت ڕێز لە دەوڵەتی قەوام دەگرن. لەگەڵ ئەوەشدا کۆمیتەی ناوەندیی لەو باوەڕەدایە کە دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت، بەرەبەرە قەوام لە هەموو ئێران و لە پێشەوە لە باکوردا، سیاسەتی لەناوبردنی بزوتنەوە دیموکراتییەکان دەگرێتەبەر. کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە لەو باوەڕەدایە کە قەوام سەرەتا پشت بەرەی خۆی، واتە تاران، لە تودەییەکان پاک دەکاتەوە و دوای ئەوە پەلاماری ئازەربایجان دەدات. بە ڕای کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودە، بۆ بەرگرییکردن لە لەناوچوونی بزوتنەوەی دیموکراتیی لە ئازەربایجان و شوێنەکانی تری ئێران، دەبێت پلانی هاوبەش ئامادەبکرێت. بەگوێرەی ئەو پلانە، دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت، ئازەربایجان لەجیاتی چاوەڕوانیی پەلاماردان بێت، خۆی هێرش دەکات و کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەش هاوکات لە تاران، قەزوێن و شوێنەکانی تری باکوری ئێران، خەریکی ڕێکخستنی ڕاپەڕین دەبێت. بە بۆچوونی کامبەخش، بواری پیادەکردنی ئەو پلانە هەیە و هێزە پێشکەوتووەکان و لە پێشەوەیانەوە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەی ئێران لە تاران، بە بەردەوامیی بۆ پشتگیریی لە بەرژەوەندی ئازەربایجان ئامادەن. هەروەها کامبەخش گوتی حکومەتی تاران ناتوانێت لە بەرامبەر یەکیەتی دیموکراتەکانی ئازەربایجان و تودەییەکاندا بوەستێت. ئەگەر دیموکراتەکان و تودەییەکان دەست بە کارنەکەن، ئەوا حکومەتی قەوام خۆی دەگرێت و کۆنترۆڵی کارەکان دەکات. پیشەوەریی لەگەڵ زۆربەی بۆچوونەکانی کامبەخش بوو، گوتی

ئەگەر تاران مەترسی بۆ ئازەربایجان هەبێت، ئازەربایجان ناچاردەبێت داکۆکیی لە خۆی بکات[٢].

باقرۆڤ کە کامبەخشی بە مرۆڤێکی توندڕەو و ئاژاوەگێڕ دادەنا، لەوە دەترسا کە ڕیسەکانی سۆڤیەت بکاتەوە بە خوری، بێ ئاگا لەوەی کە ئەو لە چوارچێوەی سیاسەتی سۆڤیەتدا هەڵدەسوڕا و خۆی لێیان بێ ئاگا بوو. لەبەرئەوە سەبارەت بەو دیدارەی کامبەخش و پیشەوەریی لە ڕاپۆرتێکیدا بۆ مۆسکۆ نوسی: **(کاتی دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات، کامبەخش یەکێک لەو کەسانە بوو کە بانگکرا بۆ باکۆ، بەڵام چونکە دژی دامەزراندنی فیرقەی دیموکرات و بزوتنەوەی نەتەوەیی ئازەربایجان بوو، لە پرۆسەکانی دوایی دورخرایەوە. دایکی کامبەخش لە بنەماڵە قاجارەکانە و باوکی فارس بووە. ئەو لە مۆسکۆ مەشقی سەربازیی و سیاسی کردووە.)** باقرۆڤ لە کۆتاییدا بۆ ستالین دەنوسێت: **(هۆی بانگکردنی ئەو لە لایەن پیشەوەرییەوە بە بێ ئاگاداریی ئێمە، ڕون نیە. لەو هەلومەرجەدا، بە هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەریی فەرماندرا بە لەبەرچاوگرتنی ورەی پیشەوەریی کە لە پەرۆشییەوە سەریهەڵداوە، سەبارەت بە وەرگرتنی پێشنیازەکانی بە نوسراو، گوشاری بۆ نەهێنن، بەڵام سەبارەت بە ڕادەی هەرە زۆری لێبوردەیی لە وتووێژەکاندا لەگەڵ حکومەتی تاران، بۆ پیشەوەریی و ڕێبەرانی تر ڕون بکەنەوە کە ئەوان بەرەبەرە دەبێت خۆیان بۆ قبوڵکردنی ئەو ڕاستییە ئامادەبکەن. فەرماندرابوو دەربارەی بانگکردنی لە ناکاوی کامبەخش بۆ تەورێز کە پیشەوەریی هیچ کاتێک ڕای باشی لەسەری نەبووە، لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنە بکرێت و لەو بارەیەوە لە پیشەوەریی و کامبەخش بکۆڵنەوە.)** ڕێکخراوی تایبەتیی هەواڵدەریی کۆماری ئازەربایجان لە تەورێز، گەشتی کامبەخشی بۆ تەورێز و دیدارەکانی لەگەڵ ڕێبەرانی حکومەتی نەتەوەیی خستە ژێر چاودێرییەوە.

میر جەعفەر باقرۆڤ لە نامەیەکدا بۆ فەرمانبەرانی خۆی لە تەورێز، نوسی: **(بە نەرمیی و دۆستانە و بە ئارامیی بە پیشەوەریی و هاوڕێیانی، هەروەها بە جیا، بە کامبەخش بگەیەنن کە هەر کارێکیان بە بێ ڕاوێژکاریی ئێمە، لەوانەیە ئەنجامی خراپی لێ بکەوێتەوە و زیانبەخش**

بێت. بە لەبەرچاوگرتنی دۆخی ئێستای نێودەوڵەتیی، هەر چەشنە بەرهەڵستکارییەکیان، بە کردەوەیەکی تێکدەرانە دەژمێررێت و هەر لە سەرەتاوە توشی شکست دەبێت[٣].)

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1, s. 89, i. 114, v. 91-92
٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89. I,117,v. 60-61
٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89,.i,114,v,93

سوپای ئێران پەلاماری هێزەکانی فیدایی دەدات

لە ناوەڕاستی مانگی ئاپریلدا، دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان بەردەوام بوو. دوای کەرەج، میانە و بەندەرپەهلەوی، هێشتا هێزەکانی سۆڤیەت لە ناوچەکەدا مابوون. قەواموڵسەڵتەنە دەیویست دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت، دەستبەجێ هێزە چەکدارەکانی ئێران لە شارەکانی ئازەربایجاندا جێگیر بکات. لەبەرئەوە، سێ هەزار سەرباز کە لە شارەکانی شیراز، ئیسفەهان و ئەهوازەوە هێنرابوون بۆ تاران، ڕۆژی ١٣٢٥/١/٢٦(١٩٤٦/٤/١٥) ڕەوانەی قەزوێن کران و بۆ ڕاکێشانی خەڵکی ئەو شارە بۆلای خۆیان، بە پەلە ١٩ بارهەڵگر ئازوقەیان لەگەڵ چوار تانک، بۆ پێشاندانی هێز، نارد بۆ قەزوێن. بە فەرمانی سەرکردایەتی سوپا، سەرتیپ "پورزەند" فەرماندەی لەشکری هەمەدان، هات بۆ قەزوێن.

کشانەوەی سۆڤیەت و پێشاندانی هێز لە لایەن حکومەتی ناوەندییەوە، کاری کردە سەر خەڵکی ئازەربایجان. بە تەنیا لە شاری ئەردەوێل، پتر لە ٢٤ هەزار کەس بۆ وەرگرتنی هاووڵاتیی بوونی سۆڤیەت و چوونیان بۆ ئەوێ، پەیوەندییان بە جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەتەوە کرد و دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە قەزوێن، سی بنەماڵە گواسترابوونەوە بۆ تەورێز[١].

ژەنەڕاڵ عەزیمی فەرماندەی تیپی مەراغە لە بروسکەیەکی نهێنیدا کە بۆ "جەعفەر کاویان" وەزیری سوپای نەتەوەیی ناردبوو، نوسیبووی: ڕۆژی ١٣٢٥/١/٢٨ (٤/١٧ ١٩٤٦) گروپێکی ٨٠٠ کەسیی لە هێزەکانی پیادە و سوارەی سوپای ئێران لە جادەی "تیکان تەپە" و "ساینقەڵا"، لە گوندەکانی "ئێنجە" و "قەڵا- بۆرون"ـەوە پەلاماری هێزەکانی فیداییان داوە. لە شەڕێکدا کە تا ئێوارەی ڕۆژی دوایی بەردەوام بوو، فیداییەکان بە توندیی داکۆکییان لە شوێنەکانی خۆیان کرد. هێزەکانی ئێران پازدە کوژراو و بریندارییان لێ بەجێماوە. پێشەوەریی لە هێرشی سوپای ئێران بە خرۆش هاتبوو. بە فەرمانی ڕاستەوخۆی ئەو، بۆ بەرگرییکردن لە پێشڕەویی سوپای ئێران، حکومەتی ناوەندیی دەستە و گروپی فیدایی و

تۆپ و كەرەستەی جەنگی ڕەوانە كرد. كۆنەپەرستانی ئێران دەیانویست لەو شەڕە تێكدەرانەیەدا، وەك بیانوویەك بۆ بەرینكردنەوەی شەڕ دژی ئازەربایجان، كەڵكوەربگرن.

ڕۆژی ١٣٢٥/١/٣١ (١٩٤٦/٤/٢٠)، هەیئەتی وەزیرانی دەوڵەتی ناوەندیی كۆبووەوە. سپەهبود ئەمیر ئەحمەدی وەزیری جەنگ، ڕووداوەكانی تیكان تەپە و ساینقەڵای خستە ئەستۆی دیموكراتەكان و گوتی دیموكراتەكان هێرشیانكردووەتە سەر سوپای ئێران. پێشنیازیكرد هەیئەتی دەوڵەت بە لێكۆڵینەوەی بروسكە گەیشتووەكان لەو ناوچانە، بڕیارێك دەربارەی پاشەكشەی دیموكراتەكان بدات. میر جەعفەر باقرۆف دەربارەی ئەو ڕووداوە بۆ ستالین و مۆلۆتۆڤی نوسی: **(بە ڕای ئێمە، قەوام بەو كارەی ویستی لە لایەك توانای جەنگیی حكومەتی نەتەوەیی تاقی بكاتەوە و لە لایەكی ترەوە هێزە كۆنەپەرستەكانی ناوخۆی ئازەربایجان بەرەو كاری تێكدەرانە هان بدات. پیشەوەریی دەڵێت ئەگەر هەلومەرج ڕێ بدات، یەكەكانی سوپای نەتەوەیی لە بەرامبەر هێرشەكانی سوپای ئێراندا درێژە بە بەربەرەكانیی دەدەن[٢].)**

لە ڕاستییدا میر جەعفەر باقرۆف سەبارەت بە كێشەی ئازەربایجان لەگەڵ پیشەوەرییدا هاودەنگ بوو. بە ڕێبەرانی حكومەتی نەتەوەیی دەگوت چۆنیەتی پێكهاتنی پەیوەندییەكانتان لەگەڵ تاران دەگەڕێتەوە بۆ ڕادەی توانای بەربەرەكانیی ئێوە لە بەرامبەر گوشارە جەنگییەكانی حكومەتی تاراندا **(ئەگەر ئێوە بەهێز بن، زۆر شت بەدەست دەهێنن و بە پێچەوانەشەوە، ئەگەر لە بەرامبەر سوپای ئێراندا ڕابكەن، هیچتان دەست ناكەوێت. حكومەتی تاران دوای ناردنی چەند گوردانی ژاندارمە بۆ ئازەربایجان، وتووێژتان لەگەڵ دەكات. ئەگەر ئێوە ئەو ژاندارمانە لەناوببەن، پێتان دەڵێت بەڕێز پیشەوەریی و لەگەڵتان وەك مرۆڤ دەدوێت و بە زمانێكی تر قسەتان لەگەڵ دەكات. ئەگەر لە بەرامبەر ژاندارمە و سەربازە ڕەوانەكراوەكانی قەوامدا پاشەكشە بكەن، ئەو كاتە قەوام وتووێژ لەگەڵ پیشەوەریی ناكات[٣].)**

چەند ڕۆژێك پێش سەرهەڵدانی ئەو ڕووداوەی سەرەوە، سادچیكۆڤ باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران بە فەرمانی وەزارەتی دەرەوەی یەكیەتی سۆڤیەت، پێشنیازی بۆ قەوامولسەڵتەنە كرد كە دەقی

ڕێککەوتننامەکەیان، دەربارەی ئازەربایجان ڕابگەیەنێت، بەڵام قەوام بە بیانووی جۆراوجۆرەوە خۆی لێ بوارد. هەر کە هەولی تێکشکانی سوپای ئێران لە تیکان تەپە بڵاوکرایەوە، هەیئەتی دەوڵەت بڕیارێکی سەبارەت بە ڕاگەیاندنی چەندان پێشنیازی پەیوەندییدار بە کێشەی ئازەربایجانەوە ڕاگەیاند. بۆ کارمەندانی سۆڤیەت کە ڕەگاژۆییان لە دەوڵەتی قەوامدا کردبوو، نەوەستانی وەزیرەکان دژی ئەو بڕیارە سەرسوڕهێنەر بوو، چونکە لە وتە نارەسمیەکاندا ئەمیر ئەحمەدی وەزیری جەنگ و مورتەزا بەیات وەزیری دارایی، چەندان جار دژی ڕێککەوتنی ڕۆژی چواردەی ئاپریل هەڵوێستیان هەبوو. ئەوان دەیانگوت ئەو سازشە بە پێچەوانەی دەستوری هەمیشەیی ئێرانەوە کراوە[٤].

بڕیاری دەوڵەتی قەوام دەربارەی کێشەی ئازەربایجان، ئێوارەی ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١ (١٩٤٦/٤/٢١) لە ڕادیۆی تارانەوە بڵابووەوە. هەر لەو ڕۆژەدا، فەتحعەلی ئێپکچیان نوێنەری پێشووی تەورێز لە مەجلیسی شورای میللییدا کە بە ئەندامی هەیئەتی وتووێژکەری ئێران لەگەڵ ئازەربایجان دیارییکرابوو، گەیشتە تەورێز، تا دەربارەی مێژوو و شوێنی دەستپێکردنی وتووێژ لەگەڵ پیشەوەریی ڕێکبکەون. ئێپکچیان یەکێک بوو لە دانیشتووانی کۆنی تەورێز و بازرگان و هەڵگری بڕوانامەی خوێندنی ناوەندیی بوو. لە سەردەمی حکومەتی قەیسەریی "تزار"دا لە خوێندنگەی ڕوسەکان خوێندبووی. باوکی تا ساڵی ١٩٣٠ یەکێک بوو لە بازرگانە باوەڕپێکراوەکانی سۆڤیەت. گەشتی بۆ مۆسکۆ، باکۆ، تەپلیس و زۆر شاری تر دەکرد.

ساڵی ١٩٤٣ لە تەورێز بۆ نوێنەرایەتی خولی چواردەیەمی مەجلیسی شورای میللیی ئێران هەڵبژێردرا، لەبەرئەوەی ڕوسەکان تا ڕادەیەک دەستیان هەبوو لە هەڵبژاردنی نوێنەرانی مەجلیسدا، گرفتیان لە هەڵبژاردنی ئەودا دروستکرد. کاتێک لە پاییزی ساڵی ١٩٤٥ دا ئەندامیەتی لە پەرلەمانی نەتەوەیی ئازەربایجاندا قبوڵکرد، ڕۆژنامەکانی ناوەند، چەندان وتاریان دژی بڵاوکردەوە و پێشنیازیان کرد کە بە هۆی خەیانەتکردنی لە ئێران، لە نوێنەرایەتی مەجلیسی شورای میللیی دەربکرێت.

بــەیانیی ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٢ (١٩٤٦/٤/٢٢)، پیشــەوەریی پێشــوازیی لــە ئێپکچیان کرد. ئێپکچیان گوتی ئەندامانی هەڵبژێردراو بۆ لیژنەی وتووێژ بریتین لە موزەفەر فیروز، موەرخولدەولە سپێهر، مستشارولدەولە سادق، فەرمانفەرمایان و ئەو خۆی. پێشنیازی کرد حکومەتی ئازەربایجانیش نوێنەرانی خۆی دیاریی بکات. پیشەوەریی گوتی ئەو مەسەلەیە دەباتە هەیئــەتی وەزیرانــی حکومــەتی نەتەوەییــەوە. دوای کۆتــایی وتــووێژی ڕەسمیی، ئێپکچیان بە شێوەیەکی تایبەت ڕایگەیاند، بەو زەمانەتانەی حکومــەتی ناوەنــدیی بــە دیموکراتــەکانی دەدات، ئیتــر ڕاگرتنــی هێــزی چەکدار واتەی نیە. لەگەڵ ئەوەشدا گوتی تا کرانەوەی مەجلیسی شورای میللیی، دەبێت سوپای نەتەوەیی ڕابگیرێت. ئێپکچیان تەنانەت ئەوەشی گوت کە بە هەڵوەشاندنی سوپای نەتەوەیی، سازش دەربارەی کێشەی نەوت لە ئارادا نامێنێت. بوونی هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجان زامنی پەسەندکردنی پەیمانی نەوتە لە مەجلیسدا. لە وەڵامی ئەو پرسیارەی پیشــەوەرییدا کــە ڕای قــەوام لــەو بارەیــەوە چییــە؟ ئێپکچیــان گــوتی بــە دروستی نازانێت، بەڵام ڕەنگە بە گۆڕانی سەرۆکوەزیران کێشەی نەوت بــە ئــەنجام نــەگات. دەربــارەی ئەنــدامانی لیژنــەی ئێرانیــی گــوتی، مستشارولدەولە لایەنگری ئازەربایجانە، بەڵام ناکرێت باوەڕ بە سپێهر بکرێت. لە کۆتاییدا گوتی پێویستە جەعفەر کاویان لە فەرماندەیی هێزی چەکداریی ئازەربایجاندا بمێنێتەوە(٥).

ئێپکچیان دوای وتووێژ لەگەڵ پیشەوەریی، چووە لای کراسنی کۆنسوڵی سۆڤیەت و چاوی بە قولیۆڤ جێگری کۆنسوڵ کەوت. لەو دیدارە دوو کەسییەدا لەگەڵ قولیۆڤ، ئێپکچیان ڕاسپاردەکانی بۆ پیشەوەریی دووپاتکردەوە و گوتی دەبێت تا پەسەندکردنی پەیمانی نەوت لە مەجلیسدا، هێزی چەکداریی ئازەربایجان بمێنێتەوە و جەعفەر کاویان فەرماندەی ئەو هێزانە بە پارێزگای تەورێز ببەسترێتەوە. هەروەها گوتی وتووێژەکان سەبارەت بە ئازەربایجان، دەبێت پێش کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران دەستپێبکات و کۆتایی پێبێت(٦).

پێش دەستپێکردنی کۆبوونەوەی هەیئەتی وەزیرانی ئازەربایجان، ئەندامانی هەیئەتی سێ کەسیی ڕێبەریی ڕەوانەکراو لە باکۆوە، چاویان بە پیشەوەریی و ڕێبەرایەتی حکومەت کەوت و دەربارەی پێشنیازەکانی

ئێپکچیان وتووێژیان کرد و بڕیاریاندا ئەم کەسانەی خوارەوە بۆ وتووێژکردن لەگەڵ لیژنەی ئێرانیی پێشنیاز بکرێن: سادق پادگان، سەلامولا جاوید، فەرەیدون ئیبراهیمیی دادیار، سادق دیلمقانیی گەورە بازرگان و ئەندامی هەیئەتی سەرۆکایەتی پەرلەمانی نەتەوەیی، نەسرەتولا جهانشاهلو جێگری سەرۆکوەزیران و محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی بە نوێنەرایەتی لە لایەن کوردەکانەوە(٧).

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1, s. 89, i. 112, v. 76-77

٢- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 74- 75

٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f,1,s,89.i, 110,v, 63-64

٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i, 114,v, 122

٥- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 56- 57

٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i, 117,v, 62-63

٧- هەمان سەرچاوە AR SPIHMDA , f, 1,s,89.i, 114,v124- 127

پەیمانی دوو لایەنە لە نێوان حکومەتی کوردستان و ئازەربایجاندا

بە مەبەستی بەرەنگاربوونەوەی ئەو پلان و ڕووداوە چاوەڕوان نەکراوانەی کە گومان دەکرا دوای کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان و کوردستان سەرهەڵبدەن و هاوهەڵوێستیی لە نێوان هەر دوو حکومەتدا، لە بواری وتووێژکردن لەگەڵ تاران و بەرەنگاربوونەوەی چەکدارانە، ڕۆژی ۱۳۲۵/۲/۳ (۱۹٤٦/٤/۲۳) لیژنەیەک بە سەرۆکایەتی پێشەوا قازی محەمەد و ئەندامیەتی محەمەد حوسەین خانی سەیفی قازی وەزیری هێزی پێشمەرگەی کوردستان و سەید عەبدوڵا گەیلانی، عومەرخانی شەریفی، ڕەشید بەگی جیهانگیریی، زێڕۆ بەگی بهادوریی ئەندامانی کومیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و قازی محەمەد خزری نوێنەری خەڵکی شنۆ، چوون بۆ تەورێز و لەگەڵ نوێنەرانی حکومەتی میللیی ئازەربایجان سەید جەعفەر پیشەوەری سەرۆکوەزیران، حاجی میرزا عەلی شەبستەری سەرۆکی پەرلەمانی میللیی ئازەربایجان، سادق پادگان جێگری سەرۆکی فیرقەی دیموکرات، دوکتۆر سەلامولا جاوید وەزیری ناوخۆی حکومەتی ئازەربایجان و محەمەد بێریا وەزیری فەرهەنگی حکومەتی میللیی کۆبوونەوە و لەسەر ئەم حەوت خاڵ ڕێککەوتن. ڕۆژنامەی کوردستان لەگەڵ بڵاوکردنەوەی دەقی ئەو ڕێککەوتنەدا، نوسی:

- چونکو ملتی آذربایجان و کوردستان هەموو کاتیک لە قازانج و زیاندا پیکەوە شریک بوون و لەعینی حالیشدا تاویستا بە دەست استعمار و استیلا جویایەوە بو ئەو دوو ملتە بە یەک اندازە فشار و لطمە وارد کراوە. ملتی آذربایجان بو رزگاریی تەواوی دانیشتوانی ایران لەژیر استبداد و دیکتاتوری هەولی داوە. هەروەها ملتی کوردیش لە ریگای آزادیدا فداکاریکی زوری کردوە و قوربانیکی بی ئەژماریشی داوە. بەلام فتنە و دسیسەی دلالەکانی سیاسی استعماری بوتە سبب و بەرهەلستی نەگەیشتنی ئەم دوو ملتە بە آواتی خۆیان.

هەتاکوو ئەو شەری آخری دنیایە دەست پیکرا و بە هیزی بە قوتی دەولەتی علمداری آزادی دەستگای فاشیستی کە آلتی دەستی استعمارچیان بوو تیکوپیک چوو و ئەو دوو ملتە آزادی خواهانەش هەل هەلکەوت لەنیو خویاندا بو لەبین بردن و محو کردنەوەی فاشیستی و دیکتاتوری قدی پیاوەتیان بەرز کردەوە و شان بەشانی یەک بەربەرە کانیان درست پیکرد و آلای بەراستی دیموکراسی و آزادیان بلیند کرد و لەبەر ئەوەی ئەو دوو ملتە برایانە نەهەر بو جیکردنەوەی آزادی خویان بەلکو بو دامەزراندنی آزادی لە سەرتاسەری ایران بو هەموو وەختیکی دەستیان داوەتە دەستی یەکدی.

جا لەبەر ئەوە لە روژی (سی شەموو ۳ ی بانەمەر اردیبهشت)ی ۱۳۲۵ ساتی ٥ ی تەوای ئیوارە لە شاری تەوریز لە عمارتی ملی آذربایجان بە حضوری سەرانی حکومەتی ملی کوردستان: رئیسی حکومەتی میلی کوردستان جنابی آغای قاضی محمد- آغای سید عبداللە گیلانی عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان- آغای عمرخانی شەریفی عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان و رئیسی عیلی شاکاک- آغای محمد حسینی سیفی قازی وەزیری هیزی حکومتی میلی- آغای رەشید بەگی جهانگری عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان و رئیسی عیلی هەرکی- آغای زیرو بەگی بهادوری عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان -نوێنەری کوردی شنو آغای قازی محمد خضری- بە حضوری سەرانی حکومەتی میلی آذربایجان: رئیسی مجلس ملی آذربایجان جەنابی آغای حاجی میرزا علی شبستری – سەروک وزیری حکومتی میلی آذربایجان آغای سید جعفر پیشەوەری- معاونی صدری فرقەی مەرکەزی حزب دیموکراتی آذربایجان آغای پادگان- وەزیری داخلەی آذربایجان دوکتور سلام اللە جاوید- وەزیری فەرهەنگی آذربایجان آغای محمد بی ریا -بو قایم و محکم کردنی دوستایەتی کە لە بینی آذربایجان و ملتی کوردستان دا بوو بو پایەداری صمیمیت و دوستایەتی زیاتر بوون لە بینی ئەو دو میللەتەدا ئەو قرارانەی خوارەوەیان قبول کرد و هر دووکیان لە آیندەدا لەگەڵ ژیانی خویان تطبیقی دەکەن.

١- لەو جیگایانەی پی ویست بزانری هردووک حکومەتی میلی نوینەر دەگورنەوە.
٢- لە آذربایجاندا ئەو جیگایانەی کە دانیشتوانی کورد بن کاری ایداراتی دەولەتی بە کوردان دەبی. و هەروەها لە کوردستانیش لەو جیگایانەی کە بەشی زوری دانیشتوان آذربایجانی بن لە طرەف مأمورانی حکومتی میلی آذربایجان ایدارە دەکریە،
٣- بو حەل بونی موضوعی اقتصادی لە بینی هردوک میلەتان کومیسیونیکی تیکەلاو دادەمزری وە قراری ئەو کومیسیونەی بە کوششی سەرانی ئەو دوو حکومەتی اجرا دەکری.
٤- لە کاتی پی ویست دا لە بینی حکومەتی میلی آذربایجان و کوردستان هاوکاری پیشمەگەیی دەکری و دەبی ئەوی لازم بی بە کومەگی یەک تری ئەنجام بدری.
٥- هەرکاتیک پی ویست بی لەگەل حکومەتی تاران گوفتاری بکری دەبی بە موفق نظری حکومت میلی آذربایجان و کوردستان بی،.
٦- حکومتی میلی آذربایجان بو ئەو کوردانەی کە لە خاکی آذربایجاندا دەژین تا ئەو اندازەی لە بتوانی بو پیشکەوتنی زمان و تەرەقی پیدانی فرهنگی میلی وان هەول دەدا،،
هروەها حکومتی میلی کوردیش بو ئەو آذربایجانیانەی کە لە خاکی کوردستاندا دەژین بو پیشکەتنی زمان و تەرەقی پیدانی فرهنگی میلی وان ئەو اندازەی کە بتوانی هەول بدا،،
٧- هر کەس بو تیکدانی دوستایەتی تاریخی نەتەوەی آذربایجان و کورد و لەبین بردنی برایەتی وە دیموکراتی میلی و یا لەکەدار کردنی یەکدی وان هەول بدا هردوولا بە یک دەست ئەو مرتکبانە بە جزای خویان دەگەیین.

آغای حاجی میرزا علی شبستری رئیسی مجلس میلی آذربایجان
آغای پیشەوەری سەروک وزیری حکومتی میلی آذربایجان
آغای پادگان معاونی صدری کومیتەی مەرکەزی فەرقەی دیموکراتی آذربایجان
آغای دوکتور جاوید وەزیری داخلەی حکومت میلی آذربایجان
آغای بی ریا وەزیری فەرهەنگی آذربایجان

قاضی محمد رئیسی حزبی دیموکرات کوردستان و رئیسی حکومتی ملی
محمد حسین خانی سیفی قاضی وەزیری هیزی حکومتی میلی کوردستان
سید عبداللە گیلانی عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان
ئەمرخانی شەریفی عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان رئیسی عیلی شکاک
رەشید بەگی جهانگری عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان و نمایندەی عیلی هەرکی
زیرو بەگی بهادوری عضوی کومیتەی مرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان و نوینەری عیلی هەرکی[١].

١- ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٤، لاپەڕەی ١، دوشەممو ١٦ بانەمەر ١٣٢٥، ٦ مە ١٩٤٦.

دانانی ڕادیۆ لە تەورێز

ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٦ (١٩٤٦/٤/٢٦) یەکیەتی سۆڤیەت ئیستگەیەکی ڕادیۆی لە تەورێز دانا. هەر لەو ڕۆژەدا فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، بە بەشداریی عەلی شەبستەریی سەرۆکی پەرلەمانی نەتەوەیی ئازەربایجان و سەرانی حیزبیی و حکومیی ئازەربایجان و بە بەشداریی پێشەوا قازی محەمەد سەرۆککۆماری کوردستان، ئاهەنگێکی شایستەی بۆ دانانی ڕادیۆ لە تەورێز کرد.

لەو ئاهەنگەدا شەبستەریی و پێشەوا قازی محەمەد بە بۆنەی کردنەوەی ڕادیۆ لە تەورێز، وتارێکیان پێشکەش کرد. ڕۆژنامەی ئازەربایجان دەقی وتاری پێشەوای بڵاوکردەوە. نوسەرانی ڕۆژنامەی کوردستان وتارەکەی پێشەوایان بۆ زمانی کوردیی وەرگێڕا:

کردنەوەی ایستاسیونی رادیوی حکومتی ملی آذربایجان
لە روژنامەی آذربایجان

روژی هەینی ٦-١٣٢٥/٢ ساتی ٥ و نیو ایستاسیونی حکومتی ملی آذربایجان بە رسمی کرایەوە و بە شانازی ئەم موفقیتە برایانی آذربایجانی هەستیکی لە ئەندازە بەدەریان نواند. چونکو جەنابی آغای پیشەوەری سەروزیری حکومتی ملی آذربایجان کەسالەتی هەبو، رادیو توسطی جەنابی آغای شبستری رئیسی مجلسی ملی افتتاح کرا و نطقیکیان ایراد فەرمو کە بە چوار زمانی (کوردی، فارسی، روسی، فرانسە) بە هەموو دنیا راگەیاندرا و بەرنامەی جیژن لەنیو هەست نواندن و هورا کیشانیکی لە ئەندازە بەدەر لە ساتی ٨ دوایی هات.

حضرتی محمد قازی پیشوای بەرزی کوردستان کە دە جیژنی ئەو برا خوشەویستانەی آذربایجانیدا شرکتی فەرموو بوو بە هوی کردنەوەی رادیو آذربایجان نطقیکی ایراد فەرموو کە وەرگەراوی ئەو نطقە لە ژیرەوە بە عەرضی خویندەوارانی خوشەویست دەگا:

ایستا کە ایستاسیونی رادیوی حکومت ملی آذربایجان بە رەسمی دەکریتەوە لە قولایی دلمەوە پیروزە و مبارکبادی بە گشت ملتی رشید و آزادی خواهی آذربایجان عەرز دەکەم و چونکو وەخت دیاری کراوە کە

لەلايەن كوردستانيشەوە قسە بكەم بە پيويستم زانى كە ئەم كردنەوەيە بە ملتى كورديش تبريك بكەم.

هوميد دەدەم كە روژ بە روژ يەكەتى و دوستايەتى محكمتر و قايم تر دەبيت لە سايەى يەكەتى و برايەتيدا بو وەچنگ هينانى آزادى و راگرتن و پاريزگارى بدين و پيكەوە پياوانە هەول ددەين كوتايى نەكەين، باقى نواقصاتى اجتماعى و مدنى بە يارمەتى يەكتر لەنيوان هەلدەگرين و زوو بە تالوكە بو لايەن كانونى سعادت و خوشبەختى دەچينە پيش وەها سعى و كوشش بە خەرج دەدەين كە لە ملتە سەركەوتوەكانى دنيا نەمينينەوە. هەژارى و فقيرى ييەک كە لەبەر بى خاوەنى داوين گرى ايمە ببوو بەهوى علم و صنعت لاى بەرين. بە پوختى، ئەو دو ملتە بو هاوكارى و برايەتى بانگ دەكەين و لە موقع استفادە دەكەم ئەو مسئلە وەبير دينمەوە كە دنياى ئەورو لە سايەى زانست و معرفتدا زەوى و آسمانيان تسخير كردوە و ايستا بە دوزينەوەى اسرارى ئەستيران خەريكن كە وابوو ريگاى رزگارى ايوە (كورد و آذربايجانى) فيربوونى علم و معرفتە لەم صورتەدا هەرچى هەتانە لە ريگاى وەچنگ هينانى علم و معارف و باسواد كردنى خوتاندا خەرجى بكەن و دلنيا بن كە بە آرەزووى كونى خوتان دەگەن.

و دەمەوى ملتى كورد لەم مسئلە خبردار بكەم: لە ماوەى ئەو چەند روژەدا كە هاتوومە تەوريز دەگەل سەرانى آذربايجان پيشمەرگەخانە و مدرسان و كارخانانم چاوپيكەوتووە، ملتى آذربايجان لە ريگاى بەرزبونەوە و خوشبەختى خوياندا هەنگاوى گەورەيان هەليناوە و ديتم كە بو بەشداربوون لەم ترقياتە لياقەتيان هەيە. لە تەوريز و باقى گوندەكانى آذربايجان بو لابردنى نوقصانى مادى و معنوى و بالابردنى سطحى اجتماعى و اقتصادى جولانەوەى گەورە دەبيندرى[1].

١- ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٤، لاپەڕەی ١ و ٢، دوشەممو ١٦ بانەمەر ١٣٢٥، ٦ مە ١٩٤٦.

دانانی ڕادیۆ و سینەما لە مهاباد

حیزبی دیموکراتی کوردستان دوای ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان، بیری لە دانانی ڕادیۆیەک و سینەمایەک دەکردەوە کە هاوکات لەگەڵ ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکانی، پروپاگەندەی حیزبی پێ بکات و ئاگاداریی و ڕاگەیاندن و داخوازییەکانی بە گوێی خەڵک بگەیەنێت و بە هۆی پیشاندانی فیلمی هەمەجۆرەی ئەو سەردەمەوە، کاتێکی خۆشگوزەرانیی بۆ خەڵک دابینبکات.

یەکەم پێشنیازی دانانی سینەما لە مهاباد و وەرگرتنی مۆڵەتی دانانی لە لایەن جەعفەری ئاغای کەریمییەوە ئاراستەی سەرکردایەتی حیزبی دیموکرات کرا. حیزبی دیموکرات داواکەی بە پێشەوا قازی گەیاند و پێشەوا پێشوازیی لەو هەوڵەی جەعفەر ئاغای کەریمی کرد. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان نوسی:

سینمای کوردستان:

برای خوشەویست آغای جعفر کریمی لە حزب دیموکرات کوردستان داوای کردوە کە امتیازی سینماییکی بەنیوی سینمای کوردستان بدریتی داخوازی وی مورد توجهی پیشەوای معظمی کوردستان قراری گرتوە و فوری بە ژمارە ٩١- ١٤-١١-٢٤ امتیازی دراوەتی و زور تقدیری لی کراوە و لەسەر ئەمری ریاست معظمی جمهور یانەی قەپانی توتن کیشان کە لە ادارەی توتنی دامەزراوە بو کانگای سینما هەلبژیردراوە و دەستور دراوە آغای حسن ارجمندی مودیری سینمای کوردستان خەریکی ساز کردنی اسباب و بەجی هینانی وظیفە بیت(١).

پێش ئەوەی کە کۆماری کوردستان بتوانێت دەزگایەکی ڕادیۆ بە شەپۆلی کورت و دەزگایەکی سینەمای گەڕۆک لە ڕوسەکان وەربگرێت، پێشتر فیرقەی دیموکرات لە ئیستگەیەک لە تەورێز پرۆگرامی بڵاودەکردەوە. هەروەها ڕێیاندابوو بە حیزبی دیموکرات کە ڕۆژانە بۆ ماوەی ٤٥ خولەک بەرنامەی کوردیی لەو ئیستگەیەی ئەوانەوە بڵاوبکاتەوە کە شەوانە لە کاتژمێر ٤٥:٢١ بە کاتی مۆسکۆ، لەو

ڕادیۆیەوە پرۆگرامی بڵاودەکردەوە. ڕۆژنامەی کوردستان دەربارەی ئەم پرۆگرامە نوسی:

ایستگای رادیوی تەوریز

ایستگای رادیوی تەوریز هەموو شەو ساتی ٤٥ - ٩ دقیقە بە وەختی مسکو بە زمانی کوردی قسە دەکا(٢).

بێژەری بەشی کوردیی ڕادیۆی ئازەربایجان لە تەورێز، هەژار موکریانیی بوو. دەربارەی پرۆگرامەکانی ئەو ڕادیۆیە، دەڵێت: (لە تەورێز ڕادیۆی پیشەوەری هەبوو. بڕیاردرابوو ڕۆژێ نیوسەعات ئێمەش قسەی لەسەر بکەین و بەرنامەی تایبەتی خۆمان هەبێ. من بۆ ئەو کارە چومە تەورێز. وەتاغێکم لە ماڵی شازدە خانمی میرپەنج بەکرێ گرت. شەوانە تا نیوەشەو، ڕۆژانە هەر لە بەیانەوە تا نوێژی شێوان بەتەنیا خەریکی بەرنامە نیو سەعاتەکە دەبووم و دەچوم دەم دەم خوێندەوە. پازدە ڕۆژ ئەو کارەم کرد. ڕۆژێک هاتن بە ترومبێلێکەوە و بردیانمە لای ئالاقاپو "نشیمەنی پیشەوەری" کە چوم پیشەوەری لەوێ بو. پیشەوەری گوتی: ئێمە نازانین تۆ چدەخوێنیەوە، پێویستە بەرنامەکەت تەرجەمە بکەی و ئێمە بیبینین.

گوتم: من وەمزانی بەرنامەی خۆمانە، ئەگەر بەرنامەی ئێوە بێ من کاری لێ ناکەم.

گوتی: ئاخر نازانی هەر چارەگە سەعاتەی سێ تمەن حقوقی گویەندەیە؟!

گوتم: من لە موعامەلەی خۆم زۆر پەیدادەکەم، ئەو کارە بە کەسێکی تر بسپێرن. ئیتر تازە نەچومەوە ڕادیۆ تەورێز(٣).)

دوای دانانی ئیستگەی ڕادیۆ لە تەورێز، ڕوسەکان بە ناوی یارمەتی فەرهەنگییەوە، دەزگایەکی سینەمای گەڕۆکیان کە لەسەر ئوتۆمبێل دانرابوو، لەگەڵ دەزگایەکی ڕادیۆ و پێنج بڵندگۆ بە کەرەستەی پێویستەوە، دا بە حیزبی دیموکرات. ئەو دەزگایانە ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١٠ (١٩٤٦/٤/٣٠)، لە کۆبوونەوەیەکی بەرفرەواندا بە بەشداریی سەید محەمەد تەهازادە جێگری حیزبی دیموکرات، حاجی سەید بابا شیخ سەرۆکی هەیئەت رەئیسەی میللی حکومەتی کوردستان، ژەنەراڵ مستەفا

بـــارزانیی و ئەنـــدامانی كۆمیتـــەی ناوەنـــدیی حیزبـــی دیمـــوكرات و ژمارەیـەكی زۆر كەسایەتی و نوێنـەرانی یەكیـەتی سۆڤیـەت، بـە شێوەی ڕەسـمیی دەسـتیان بــە بڵاوكردنــەوەی فـیلم و پرۆگـرام كـرد. ڕۆژنامــەی كوردستان لەم بارەیەوە نوسی:

كوردستان قسان دەكا

روژی سـی شـەممو ١٠ بانـەمــەر ١٣٢٥ ایستاسـیونی رادیـۆی مهابـاد پایتختی حكومەتی ملی كوردستان دەگەل ٥ دەستگا بلیندگو كـە (١- لـە حەوشی كانگای حزبی دموكرات ٢- لـە پیش مەرگەخانـە ٣- رووبـەرووی شـارەوانی ٤- لــە رووبــەرووی خـانوی حضـرتی پیشـوا ٥- رووبــەرووی مزگەوتی عباس آغا نصب كران) دانران و رسما كرایەوە و جیژنیكی جوان گیرابوو لەم جیژنـەدا جـەنابی حـاجی سید باباشیخ رەئیسی هەیئـەتی رەئیســـەی مللـــی كوردســـتان و ئەندامـــەكانی كمیتـــەی مركـــزی و كاربـەدەستانی حزبی دموكراتی كوردستان و ژمارەیەكی زۆر لە آغایانی دەوروبـەر و رجال و محترمینی شاری مهاباد حضوریان بوو لـە ساتی ٤ ی پاش نیوەرو آغای سەید محمد طەزادە معاونی حزبـی دموكرات جلسـەی دەست پی كرد و لـە ترقیات و پیش كـەوتنی پیشـە لـە اتحـادی جمـاهری شوروی دا بیاناتیكی چاكی كرد پاش ئـەو جنـابی حـاجی سید باباشیخ لەلایـەن هەیئـەتی رەئیسەی مللـی - آغای محمد افنـدی لـە لایـەن ژنـرال مەلا مصطفی بارزانی، جنابی قازی محمد لـەلایـەن كمیتـەی لكی بوكـان - آغای صلاح لـە لایـەن هیـزی كوردسـتان – آغـای علـی خسروی لـە لایـەن اتحادیـەی جوانان آغای دلشاد رسولی لە لایـەن كمیتـەی ناوەنـدی آغـای احمد الهی لـەلایـەن زەحمتكیشان و جوتیرانی كوردستا آغای كوری كورد لــە لایـەن مدرسـەی كـوران آغـای حسن داودی لـەلاین بازرگانـان- آغـای مایور علـی زادر هینـەری چتـەكان لـەلایـەن دەولـەتی بـە شـهامتی اتحـادی شـوروی- ایضـا آغـای دلشـادی رسـولی لــە لایــەن وەزارتــی فرهــەنگ لــە بـەرانبـەر میكروفـون ووتـاری زور بـەتینیان خوینـدەوە و مراتبـی سـپاس گـزاری خویـان نسـبت بـە اتحـاد جمـاهری شـوروی كـە استاسـیونی رادیـو دەگەل پیداویستـەكانی و دەگـەل یـەكدەستگا ماشینی سینمای سیاریان بـە نیوی انجمنی روابطی فرهنگی بـە كوردستان بـەخشیوە بـەجی هینا.

پاشان آغای سید محمد طه زاده دەستگاكانی لە آغای مایور علی زادە تحویل وەرگرت و دیسان مراتبی سوپاسگزاری لەلایەن ملتی كوردستانەوە نسبت بە اتحاد جماهری شوروی نواند و بە تایبەتی لە زحماتی آغای مایور غنی زادە كە زەحمتی هینانی ئەو چتانەی قبول كردبوو زوری تشكر كرد و هەردوكیان دەستیان دەنیو دەستی یەكتر نا و مهری متقابلیان دەرحق بە یەكتر اظهار كرد و جیژ لە ساتی ٦ پاش نیوەرو دوایی هات.

كوردستان لە كۆتاییدا دەنوسێت: لیرەدا بی مناسب نازانم كە مختصریك راجع بە آثاری مهر و محبتی باطنی خەلكی شوروی بە عرضی خویندەوارانی خوشەویست بگەیەنم: دانیشتوانی نیشتمانی شوروی یانی ئەو مملكتە زلەی كە لە باكوری كوردستان و خورهەلاتی اروپادا هەلكەوتووە هەمو چت و گشت هیزیكیان بو بەرز كردنەوە و نجات دانی نەتەوەكانی لیقەوما و آشنا كردنی ئەوان بە شارستانیت و سەرخستنی پایەی ژیانی ملتە هەژارەكان بخت كردووە وا ایستاش هەر بەختی دەكەن ئەمەیە ئەو شعارە مقدس و پاكەی كە خەلكی شوروی هەیانە... تد[٤].

کاتی دانانی ڕادیۆ لە مهاباد، پێشەوا قازی محەمەد لە تەورێز بوو. دوای گەڕانەوەی لە تەورێز، وتارێکی زۆر گرنگی لە ڕادیۆدا بڵاوکردەوە کە بە ڕادەیەکی زۆر ئاوێتەی پەرۆشیی پێشەوا و ڕێبەرانی کۆماری کوردستان بوو لە دۆخی داسەپاو بەسەر کوردستاندا و چالاکبوونی جاسوس و پیاوانی ڕژێمی ئێران لە کوردستان و لە ناو سەرۆک خێڵەکاندا. ڕۆژنامەی کوردستان دەقی ئەو وتارەی پێشەوای بڵاوکردووەتەوە:

نطقی حضرەتی پیشوای كوردستان لە پیش رادیو

رۆژی ١٢-٢-١٣٢٥ سات ٦ پاش نیوەرو حضرەتی محمد قاضی پیشوای معظمی كوردستان نطقی ژیروی بە هوی رادیو بە گوی دانیشتوانی كوردستان گەیاند و بە بلیندگو بلاوكرایەوە:

برایانی خوشەویست: لە دامەزراندنی دەستگای رادیو و ئەم موفقیتەی کە دەستتان خستووە تبریکتان لی دەکەم چونکو لە وەختی کردنەوەی دەستگای رادیو لیرە نەبووم ایستا احساساتی خوم نسبت بە پیشکەوتنی ایوە اظهار دەکەم. ئومیدەوارم کە لیرە بە دووا روژ بە رۆژ بتوانین لە مسائیلی مدنیدا پتر ترقی بکەین.

لە هەمو شتیک چاکتر بو ایمە ئەوەیە کە بتوانین قسەی خومان بە گوی دونیا بگەیەنین و تصدیق دەفەرمون کە هەمو شتیک وورده وورده ترقی پیدەدری. دیسان دەتوانین بە هوی ئەم دەستگایە دەرسی اخلاقی فلاحتی و... بە برایانی خوشەویست بلیین و لە آیندەش دا بەرنامەیەکی باش بو رادیو کەمان دیاری دەکەین. ئەوەش بزانن کە ایمە آغای محمد حسین خانی سیف قاضی و آغای صدری قاضیمان بە نوینەری کوردستان دەگەل نوینەرانی آذربایجانی بو تاران ناردووە و گفتوگو دەوامی هەیە تا لە تەوریز بوم روژ بە روژ خبرم دەزانی و ممکنە بو ئەوەی لە مذاکرات بی خبر نەبم ئەو روژانە بچمەوە تەوریز و چونکە هیندی خبرم لە وەلاتی خومانەوە بو هاتبو و بو خبرداربوون لە چلونەتی اوضاع هاتمەوە.

حکومەتی کوردستان ئەورو زور بە هیزە ئەو کەسانەی کە دەیانەوی دەگەل دوژمنانی کورد ببنە یەک کوردستان دەتوانی زور چاکیان چارە بکا بەڵام ئەمن تا ممکن بیت ریگای مسالمت بەرنادەم ئەگەر هیچ چارەش نەما حکومەتی کوردستان بەهیزی خوی سەری وان لە هەردی دەخا(٥).

هەروەها ڕۆژنامەی کوردستان دەربارەی سینەمای کوردستان و دەستبەکارکردنی نوسی:

سینمای کوردستان

صحنەی سینمای کوردستان کە چەندی لەوەی پیش لە لایەن وەزارتی بەرزی تبلیغاتەوە دەست بە سازکردنی کرابوو دوایی هات و فیلمی نویی زور اعلای اخلاقی کە ئەندازەی لەخوبووردن و نیشتمان پەرستی قارەمانانی جماهیری شورەوی نیشان دەدا و دەنوینی کە ئەم ملتە آزایە بو پارازتنی نیشتمانی خوشەویستیان چە فیداکارییکیان بە خەرج داوە، وارد کراوە و دەستی بەکار کردووە پیویستە برایانی نیشەجیی مهاباد و

دەوروبەر استفادەی لی بکەن و بە تایبەتی لە لایەن وەزارتی تبلیغاتەوە راگەیەندراوە کە لە کاتی چوون بو سینما و لە وەختی وارد بوون و دانیشتندا مراعاتی انضباط بفەرمون[٦].

١- ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ١٢، لاپەڕەی ٣، شەممو ٢٠ ریبەندان ١٣٢٤، ٩ فیوریە ١٩٤٦.

٢-ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٠، لاپەڕەی ٤، شەممو ٧ بانەمەر ١٣٢٥، ٢٧ ئەپری ١٩٤٦.

٣-چێشتی مجێور، لاپەڕەی ٧٩، عەبدوڕەحمان شەرەفکەندی هەژار، ئامادەکردن و سەرپەرشتی چاپ: خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم، پاریس- ١٩٩٧.

٤-ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٣، لاپەڕەی ٢، شەممو ١٤ بانەمەر ١٣٢٥، ٤ مای ١٩٤٦.

٥-ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٤، لاپەڕەی ٢، دوشەممو ١٦ بانەمەر ١٣٢٥، ٦ مە ١٩٤٦.

٦-ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٦٢، لاپەڕەی ٢، چوارشەممو ٥ پوشپەر ١٣٢٥، ٢٧ ژوئن ١٩٤٦.

وتووێژی نوێنەرانی کورد و ئازەربایجان لەگەڵ حکومەتی ئێراندا

ڕۆژی ۱۳۲٥/۲/۸ (۱۹٤٦/٤/۱۸)، پانزە هەزار کەس لە خەڵکی تەورێز بۆ بەڕێکردنی لیژنەی وتووێژکەر لە فڕۆکەخانەی تەورێز کۆبوونەوە. لە فڕۆکەخانەی تاران، موزەفەر فیروز جێگری سەرۆکوەزیران و سەرتیپ سەفاریی پێشوازیی لە پیشەوەریی و یاوەرانی کرد. بۆ پاراستنی ئەمنییەتی ئەندامانی لیژنە، پەنجا ژاندارم و ژمارەیەک پۆلیس بە بەرگی ئاساییەوە دانرابوون. بە ڕاپۆرتی محەمەد حوسێن خانی سیفیی قازی، لە تارانیش ژمارەیەکی زۆر لە ئازادییخوازان بۆ پێشوازییکردن لە نوێنەران کوردستان و ئازەربایجان لە فڕۆکەخانەی مێهرئاباد کۆببوونەوە کە دوو کەسیان لە لایەن ژاندارمە بەنا چاودێرەکانەوە کوژرابون و چەند کەسیشیان بریندار ببون.

ڕۆژی ۱۳۲٥/۲/۹ (۱۹٤٦/٤/۱۹) وتوویژی دوو لایەنە دەستیپێکرد و دوو هەفتەی خایاند و هیچ لایەنێکیان پاشەکشەیان لە داخوازییەکانیان نەکرد. دواڕۆژی وتووێژەکان هاوکات بوو لەگەڵ کۆتاییهاتنی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان کە لیژنەی ئازەربایجانی لاواز کرد.

ڕۆژێک پێش چوونی لیژنەی ئازەربایجان بۆ تاران، باقرۆف دەربارەی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، ڕاپۆرتێکی نارد بۆ ستالین و نوسی: **(بڕیاریداوە ٦۲ تۆپ، ۳٤۸٥٤ گوللە تۆپ، ٤۹ دۆشکە و چوار ملیۆن فیشەک لە ئازەربایجان بەجێبهێڵرێت.)** هەروەها ڕازیی بوونی مۆسکۆی وەرگرت سەبارەت بە هێنانی ۲۰۰ بنەماڵەی دیموکراتەکان بۆ یەکیەتی سۆڤیەت، کەم نەکردنەوی ژمارەی فەرمانبەرانی دیپلۆمات و بازرگانەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، لە پەیوەندیی لەگەڵ چالاکییەکانی نەوت لە ئایندەدا، هێشتنەوەی نەخۆشخانەی سۆڤیەت لە تەورێز، زیادکردنی ژمارەی کارمەندانی خانەی فەرهەنگ تا پانزە کەس، گواستنەوەی چاپخانەی ڕۆژنامەی "وەتەن یۆڵندا" بۆ خانەی فەرهەنگ، درێژەدانی چاپەمەنی و چاپی

ڕۆژنامەی ئازەربایجان لە باکۆ بۆ ئازەربایجانی ئێران، گواستنەوەی کارخانەی چینینی کەشیی تەورێز بۆ کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکرات و هێشتنەوەی خوێندنگەی ناوەندیی و ئامادەیی ئازەربایجان لە تەورێز[١].

باقرۆف لە کۆتاییهاتنی کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، بۆ ستالینی نوسی: **(جوتیاران، کارگەران، ڕۆشنبیران و هەموو گروپە دیموکراتەکان پەژارەی خۆیان لە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران دەردەبڕن. زۆر بە پەرۆشن بۆ چارەنوسی بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجان. لە لایەکی ترەوە کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە نێوان گروپە کۆنەپەرستەکان و لایەنگرانی ئینگلیزەکاندا کاریگەریی پێچەوانەی دروستکردووە. ئەوانە پروپاگەندەی ئەوە دەکەن کە دەرچوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران بە هۆی گوشاری ئەمریکا و ئینگلیزەوە دەکرێت و ئەوە بە سەرکەوتنی سیاسەتی ئەمریکا و ئینگلیز دادەنێن. کشانەوەی هێزەکانمان، دەستە و گروپە کۆنەپەرستەکانی هیوادار کردووە کە ڕێبەرایەتی ڕێکخراوە دیموکراتییەکان و بزوتنەوە ئازادییخوازانە نەتەوەییەکە بە تەواویی لەناوبچن[٢].)**

محەمەد حوسەین خانی سەیفی قازی وەزیری جەنگی کۆماری کوردستان کە ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٨ (١٩٤٦/٤/١٨) بە نوێنەرایەتی گەلی کورد لەگەڵ لیژنەی نوێنەرایەتی کۆماری کوردستان و ئازەربایجان چووبوو بۆ تاران، ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٢٣ (١٩٤٦/٥/١٣) گەڕایەوە بۆ مهاباد و لە ڕاپۆرتێکدا ئاماژەی بۆ چۆنیەتی گەشتەکەی و سەرنەکەوتنی وتوویژەکانی نوێنەرانی کورد و ئازەربایجان لەگەڵ تاران کرد. ڕۆژنامەی کوردستان دەقی ڕاپۆرتی وەزیری جەنگی کۆماری کوردستانی بڵاوکردووەتەوە:

ڕۆژی یەک شەممو ٨ بانەمەر سەعات ٩ و ٢٠ دەقیقە لە ایستگای تەورێز دەگەڵ نمایندگانی آذەربایجان کە عبارەت بو لە آغای پیشەوەری سەروکی حکومەت میللی آذەربایجان و رەئیسی هەئیەتی

نمایندەگی و آغای صادق پادگان و آغای دکتر جهانشاهلو و آغای ابراهیم دیلمقانی و ١٤ نەفەر فیدایی بە رەیاستی یەک نەفر کاپیتان حەرکەتمان کرد و لە ساتی ١١ و ٢٠ دەقیقە واریدی ایستگای (مهرآباد) بوین لە لایون آزادی خواهان و اهالی آذەربایجان ساکن تاران کە ساعاتیک پیش وارید بونی مە بە وسیلەی مامورینی دەستگای دیکتاتوری عبارت بو لە لەفرادی ژاندارمری بی شەرمانە ممانعەتیکی مسلحانە بو پیشوازی نەکردن لە ایمە بە عەمەل هاتبو و دو نەفەر لەو آزادی خواهانە کوژرابون چەند نەفەریشیان بریندار کردبون. دیسان جمعیتیکی یەکجار زور کە خویان لە چەنەگی مستحفظین ژاندارم خلاص کردبو بە دەسکە گولەوە خویان گەیاندبووە مەیدانی طیارەی و شور و شعف و احساساتیکی وایان بە خەرج دا کە روحی مەیان وەلەرزە خست و بە دەنگێکی بلند چەپلەیان لیدەدا و هاواریان دەکرد ئەنگو ئەمەو نەجات دا. ئەما وشیار بن اشتباهی نەکەن آزادی ایمە بە حرکاتی راست و بی خطای ایوە پەیوەندە. هورایان دەکیشا و لیکرا دەیانگوت (بژی خەلکی آذربایجان) (بژی مشعلداری آزادی ایمە آزادی خواهانی کوردستان...)

آغای مظفر فیروز معاون سیاسی نخست وەزیری ایران و سەرتیپ صفاری رەئیسی تشکیلاتی کل شارەوانی لە طرف دەولەتەوە بو استقبال حاضر بون و بە شارەزایی وان بو قصری جوادیە کە لە دوازدە کیلومتری تارانی یە و لە پیشدا بو پذیرایی حاضر کرابو حەرکەتمان کرد. وسایکی پذیرایی مە لە طرف وەزارەتی امور خارجەوە بە عەمەل دەهات. لە روژی دوشەممو یە مذاکرات دەست پیکرا نومایندانی دەولەتی تاران عبارت بون لە (آغایان مستشاردولە. محمد ولی میرزا. فرمافەمائیان. لنگرانی. اپیکچیان و آغای مورخ الدولە سپهر و هنر و مظفر فیروز معاونی سیاسی و پارلمانی نخست وەزیر.)

پاش گفتگویەکی زور لە اطراف نهضتی دموکراسی کوردستان و آذربایجان داخواز و تقاضای ٥ ملیون کورد و آذربایجانی (کە بە خوینی هەزران لاو و پیر و جوان میللەتی قارەمانی کورد و آذربایجانی) کە سالهای سال لە ری یەدا لە ملە و مبارزەدا بون و بە دەستیان هیناوە و دە مقابلی ابلاغیەی پوچ بی مەعنای حەرەتکانی دەولەتی تاران. لەبەر ئەوەی کە دنیا بزانی کە میلەتی قارەمانی کورد و آذربایجان حاضر بە

خوین ڕشتن و براکوژی نین. و له دەمدانی ارتجاع و خوین مژه حاکم و گەورەکانی دنیایه که دەو ری یەدا هەزران افترا و بوختانیان بو ساز کردبووین. به دەولەتی تاران پیشنهاد کرا که بو آگاداری ایوه عرض دەکرین.

پاش گفتگو و کیشه کیشیکی زور و چەند روژ مذاکره به استناد درو و قسەی پوچی قانونی اساسی موافقت حاصل نەبوه. .... معلوم بوو قانونی اساسی به تعبیری دەولەتی تاران، عبارته له پامال کردنی حقوقی میللەت، و دەست و پی بەستنی وان. و بەرەلا کردن و تی بەردانی عدەییکی محدود به عنوانی جوی جوی مامورینی لەشکری و کشوەری و ژاندارم که له پامال کردنی حەق و عدالەت، که مضایق قانون اساسی حقیقی، به تەواوی نەتەوانی ایران قابل بووه، داندراوه دریغیان نەکردووه هەروەکوو بوخویان دیوتانه له تعرض به گیان و مال و حیثیت و ناموس نەتەوانی ایران مخصوصأ میللەتی کوردی. دە کەمالی بی شەرمی و بت حیایی دا له مدەتی ۲۰ سالەی دیکتاتوری رضاخان دا مضایقەیان نەکردوه و ئەوان ایران فقط به تاران دەزانن. تارانیش چه تاران مەرکز و بناغەی فەساد لاوبالی و بی علاقەیی و بی خەبەری و حقیقت دا، مەرکزیکی زور کەثیف به قصر و قصوری زور عالی و مجلل که به خوێن و زەحمەت و رەنج و آرەقی نیوچاوانی هەزاران هەزار بەدبخت و بیچارەی نەتەوانی زەحمەت کیش ایرانی بناغەی داندراوه و ڕازاوەتەوە....

پیشنیادی خومان دە ١٤ مادەدا تا اندازەیەک موافقت حاصل بو، بەڵام چەند نەفەر له وەزیران که وا مەعلوم بوو نەشەیان گولی کردبوو یا به استناد به فەرمایشی آغای پیشەوەری له اثری قانونی منعی تریاک له آذربایجان دا عصبانی ببوون، نەیان هیشت که دەوڵەتی آغای قوام لەو موقعه استفاده بکا. و ئەو مسئله به خوشی تەواو ببی. لەبەر ئەوه ناچار بوین بەبێ اخذی نەتیجه روژی (دوشەممو ۲۳ ی بانەمەر هەیئەتی نمایندگی کوردستان آذربایجان سەعاتی ۷ و ۵ دەقیقه له تاران گەڕایەوه و له پاش گەرانەوەی مه دەولەتی قەوامولسەڵتەنه اعلامیەکی له تاریخی ۲۵/۲/۲۳ دا انتشاردا. ئەوا عرض دەکری هەروەکو

لە تەوریز لە طرف هەیئەتی نمایندگیەوە بە وەسیلەی ئاغای پیشەوەری جوابی دراوەتەوە و ئەمن نامەوی دەو موضوعەی جیدی بدویم.

بژی کورد و کوردستانی گەورە

بژی پێشەوای معظم و محبوبی مە

بژی فرقەی دیموکراتی کوردستان

بەرقرار بی یەکەتی و برایەتی کوردستان و آذربایجان

بژی و راوەستاو بی لاوان و جەوانانی رەشیدی کوردستان[٣]

شایانی باسە دوای گەڕانەوەی لیژنەی نوێنەرایەتی کورد و ئازەربایجان، ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١٥ (١٩٤٦/٥/٢٥) پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ حاجی بابا شێخ چوون بۆ تەورێز کە چاویان بە پیشەوەریی و ئەو نوێنەرانە بکەوێت کە چووبوون بۆ تاران و لە نزیکەوە ئاگاداری ئەنجامی وتووێژەکان ببن. پێش چوونی بۆ تەورێز، پێشەوا لە کۆبوونەوەیەکی بەرفرەواندا، سەبارەت بە کشانەوەی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، بە پێشێلکارییەکانی حکومەتی ناوەندیی، دەستبەردارنەبوونی گەلی کورد لە مافەکانی و ئەگەر بە ئاشتیی نەیتوانی، وەرگرتنیان بە شەڕ، وتارێکی گرنگی ئاراستەی بەشداران کرد، کوردستان نوسی:

روژی یەکشەممو ١٣٢٥/٢/١٥ حضرتی پێشەوای معظمی کوردستان لە کاتی تشریف بردنی بۆ تەورێز لە نیوان تەوا سەرانی عشایری مەنگور مامەش زەرزا گەورک دیبوکری و قەرەپاپاق و افسرانی بیباکی هیزی دیموکرات فەرمووی:

برایانی خوشەویست، لە کاتیکی دا کە اوردووی سوور لەنیوان دابو دوژمنانی ئیمە هەمیشە وایان بلاودەکردەوە کە داوا و ادعای کوردان هەموو بە هوی سیاستیکی خارجییە کە مقصودیان اردووی سوور بو – بەلام ئەورو بە ئاشکرایی لە هەموو کەسیک معلوم بووە کە کورد آزادی دەوی و دەست لەو مەرامە هەلناگری و وجودی ئەو عشائرانە لەورودا کە بە گیان و مال آمادەن، آخرین دلوپی خوینی خویان بو ئەو مەرامە بریژین شاهیدیکی زور گەورەیە بۆ ئەوەی کورد آزادی دەوی و دەستی لی هەلناگری و بۆ وەچەنگ هینانی آزادی اعتمادی هەر بە خویە و.....[٤]

هــەروەها ڕۆژنامــەی کوردســتان لــە ژمــارەی ٤٧ یــدا ئامــاژەی بــۆ گــەڕانــەوەی پێشــەوا و حــاجی بابــا شێخ کــردووە، لـەگـەڵ بڵاوکردنــەوەی دەقی وتارێکی تریدا.

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f,1,s, 89. I,112,v. 91- 92
٢- هەمان ژمارە : Ibid, v. 100- 102
٣- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان ژمارە ٥٠، لاپەڕەی ١ و ٢، ٢ شەممو ٦ جوزەردان ١٣٢٥، ٢٧ مە ١٩٤٦.
٤- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان ژمارە ٤٦، لاپەڕەی ١، شەممو ٢١ بانەمەری ١٣٢٥، ١١ مە ١٩٤٦.

نامەی ستالین بۆ پیشەوەریی

پیشەوەریی و یاوەرانی، ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٢٣ (١٩٤٦/٥/١٣) لە تاران گەڕانەوە. لە گەڕانەوەیدا بە وەرگرتنی نامەیەکی ستالین لەگەڵ دووەمین ناکامیی خۆی، دوای سەرنەکەوتنی وتووێژەکانی تاران ڕووبەڕوو بووەوە، بەڵام لە لایەن خەڵکی ئازەربایجانەوە بە گەرمیی پێشوازیی لێکرا.

زنجیرەیەک ڕەخنەی ڕاشکاوانەی پیشەوەریی لە سیاسەتی سۆڤیەت لە مانگەکانی خاکەلێوە و بانەمەڕدا: ئاماژەکردنی بۆ هەڵسوکەوتی سۆڤیەت لە شۆڕشی گیلان لە ساڵی ١٩٢٠ دا، بێباوەڕیی بە سیاسەتی سۆڤیەت و ڕێبەرانی سۆڤیەت کە ئەویان فریوداوە، تووڕەبوونی ستالینی بە دواوە بوو. ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١٨ (١٩٤٦/٥/٨)، دوای کۆتاییهاتنی کشانەوەی هێزەکانی یەکیەتی سۆڤیەت لە ئازەربایجان، ستالین نامەیەکی تایبەتیی بۆ پیشەوەریی نارد کە دەقەکەی بەم جۆرە بوو:

هاوڕێ پیشەوەریی!

بە ڕای من ئێوە ئەم دۆخەتان باش هەڵنەسەنگاندووە کە لە ئێران و جیهاندا سەریهەڵداوە. سەرەتا: ئێوە دەتانەوێت دەستبەجێ هەموو داخوازییە شۆڕشگێڕەکانی ئازەربایجان دەستەبەر بکەن، لە کاتێکدا هەلومەرجی ئێستا ڕێ بە پرۆگرامێکی لەم جۆرە نادات. لێنین داخوازییە قوڵە شۆڕشگێڕەکان بە خواستێکی بە کردەوە - تەئکیدی دەکەمەوە بە خواستی بە کردەوە- تەنیا لە کاتێکدا دەخستە بەر باس کە وڵات توشی قەیرانی شۆڕشگێڕانە بووبێت و لە جەنگ لەگەڵ دوژمنی بێگانەدا توشی ناکامیی بووبێت، وەک جەنگە ناسراوەکانی ژاپۆن لە ساڵی ١٩٠٥ و لەگەڵ ئەڵمانیا لە ساڵی ١٩١٧ دا. ئێستا ئێوە دەتانەوێت لاسایی لێنین بکەنەوە، زۆر باشە و ئەو کارە جێی دەستخۆشییە، بەڵام ئێستا هەلومەرجی ئێران بە جۆرێکی ترە. ئێران ئێستا هیچ قەیرانێکی قوڵی نیە. لە ئێران کارگەران ژمارەیان زۆر کەمە و بە ڕادەی پێویست ڕێکنەخراون. جوتیارانی ئێران ئێستا چالاکیی جیددییان لێ نەبینراوە. ئێران لەگەڵ دوژمنی بێگانەدا لە شەڕدا نیە کە گروپە کۆنەپەرستەکان

بە هۆی ناکامییەوە لە جەنگ لاواز بووبن. کەواتە ئێران هەلومەرجێکی لەو جۆرەی نیە کە ڕێخۆشکەر بێت تاکتیکێکی وەک تاکتیکی لێنین لە ساڵی ١٩٠٥ و ١٩١٧ ی لێی بکرێت.

دووەم: دیارە ئەگەر هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێراندا بمانەوە، ئێوە دەتانتوانی هیوادار بن کە خەباتی ئێوە بۆ دابینکردنی داخوازییە شۆڕشگێڕانەکانی گەلی ئازەربایجان سەربکەوێت، بەلآم ئێمە نەماندەتوانی پتر لەوە هێزەکانمان لە ئێراندا بهێڵینەوە، چونکە بوونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران، زیانی بە بنەماکانی سیاسەتی ڕزگارییخوازانەی ئێمە لە ئەوروپا و ئاسیا دەگەیاند. ئینگلیزەکان و ئەمریکاییەکان بە ئێمەیان دەگوت، ئێستا کە هێزەکانی سۆڤیەت دەتوانن لە ئێران بمێننەوە، بۆچی ئینگلیز نەتوانێت هێزەکانی خۆی لە میسر، سوریا، ئیندۆنیزیا و یۆنان بهێڵێتەوە و ئەمریکاش سوپای خۆی لە چین، ئایسلەند و دانمارک بهێڵێتەوە. بەو هۆیەوە ئێمە بڕیارماندا هێزەکانمان لە ئێران و چین بکشێنینەوە، تا ئەو بیانووە لە دەست ئینگلیز و ئەمریکا دەربهێنین و بزوتنەوە ئازادییخوازەکان لە وڵاتە داگیرکراوەکاندا بخەینەگەڕ و لە ئەنجامدا سیاسەتی ڕزگاییخوازانەی خۆمان ڕەواتر و بەتواناتر بکەین.

سێیەم: بە لەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵانەی سەرەوە، دەربارەی دۆخی ئێران دەکرێت ئەم ئەنجامە ببینین: ئێران توشی قەیرانێکی قوڵی شۆڕشگێڕیی نەبووە. ئێران لە جەنگی دوژمنی دەرەکیدا نیە و توشی ناکامیی نەبووەتەوە کە کۆنەپەرستیی لاواز بکات و قەیرانەکان قوڵتر بنەوە. بوونی هێزەکانی سوڤیەت لە ئێراندا دەرەتانی بۆ ئێوە ڕەخساند، تا لە ئازەربایجان خەباتبکەن و بزوتنەوەی دیموکراتیی بە داخوازیی هەمەلایەنە ڕێکبخەن، بەلآم هێزەکانی ئێمە دەبووایە لە ئێران بچنە دەرەوە و چووشن. ئێستا ئێمە ڕووبەڕووی چۆن کارێک لە ئێراندا بووینەتەوە؟ شەڕێک لە نێوان قەوام و "ئەنگلۆفیل"ەکان "لایەنگرانی سیاسەتی ئینگلیز- وەرگێڕ" سەریهەڵداوە کە نوێنەرایەتی کەسانی هەرە کۆنەپەرست دەکەن لە ئێراندا. قەوام هەرچەندە بە هەر ڕادەیەک کە لە ڕابوردوودا کۆنەپەرست بوو، ئێستا ناچارە بۆ

داکۆکییکردن لە خۆی و لە حکومەتەکەی، هەندێک چاکسازیی دیموکراتیی بکات و لە هەوڵی پێگەیەکدا بێت لە نێوان گروپە دیموکراتەکانی ئێراندا. لەو هەلومەرجەدا دەبێت تاکتیکی ئێمە چۆن بێت؟ من بیردەکەمەوە کە ئێمە دەبێت بە کەڵکوەرگرتن لەو شەڕە، قەوام ناچار بە پێدانی هەندێک ماف بکەین، بە پشتیوانیی خۆمان لەو ئانگلۆفیلانە جیابیکەینەوە و بەو جۆرە زەمینەیەک بۆ بە دیموکراتیکردنی داهاتووی ئێران دەستەبەر بکەین. هەموو ڕاسپاردەکانی ئێمە بۆ ئێوە لەو ڕوانگەیەوەیە. دیارە دەکرێت تاکتیکێکی تر بگرینەبەر و تف لە هەموو شتێك بکەین "لە فەرهەنگی ڕوسییدا بە واتەی گوێنەدانە- وەرگێڕ" و لە قەوام بکشێینەوە، بەڵام ئەوە تاکتیک نیە، بەڵکوو نەزانییە و لە ڕاستییدا ئەو کردەوەیە دەتوانێت کارەسات بێت بۆ ئامانجی گەلی ئازەربایجان و دیموکراسیی لە ئێراندا.

چوارەم: ئەوەی گوتووتانە کە ئێمە لە سەرەتادا ئێوەمان گەیاندووەتە عەرشی ئەعلا و دواتر لەوێوە فڕێمانداونەتە خوارەوە و ئابڕووی ئێوەمان بردووە، ئەگەر ئەو وتانە ڕاست بن، ئێوە، ئێمە توشی سەرسوڕمان دەکەن. لە ڕاستییدا چی ڕوویداوە؟ ئێمە لێرە شێوەیەکی ئاسایی شۆڕشگێڕییمان گرتووەتەبەر کە بۆ هەر تاکێکی شۆڕشگێڕ دیاردەیەکی ڕون و ئاشکرایە، لە هەلومەرجێکی وەک هەلومەرجی ئێستای ئێراندا، بۆ بەدیهاتنی داواکارییە کورتخایەنەکان، بە لایەنی کەمەوە هەنگاوی بەرزتر نرا و بە هەڕەشەکردن لە حکومەت، دەرەتانی بەدەستهێنانی ماف لە دەوڵەت دەستەبەربکات. ئەگەر ئێوە بەرەو پێشەوە نەچوونایە، لە هەلومەرجی ئێستادا دەرەتانتان نەدەبوو کە قەوام ناچاربکەن داواکارییەکانتان دەستەبەربکات. ئەمەیە یاسای بزوتنەوەی شۆڕشگێڕانە. باسی بێ ئابڕووکردنی ئێوە، وتەیەکی بێجێیە. زۆر جێی سەرسوڕمانە کە ئێوە بیربکەنەوە، ئێمە ویستبمان ئێوە بێ ئابڕوو بکەین. بە پێچەوانەوە ئەگەر عاقڵانە هەڵسوکەوت بکەن، لە دۆخی ئێستادا، ئێوە دەتوانن بە پشتیوانیی مەعنەویی ئێمە، لە ئازەربایجاندا لایەنی یاسایی بە داخوازییەکانتان ببەخشن. ئەو کاتە هەم ئازەربایجانییەکان و هەم ئێران، ئێوە بە پێشڕەوانی بزوتنەوەی

پێشکەوتنخوازانە - دیموکراتیی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دائەنێن و دوعای خێرتان بۆ دەکەن.

ی. ستالین[١]

١- گۆڤاری خودائافرین، جانواری- مارس ١٩٤٦، ژمارە ١، لاپەڕەی ٣٦- ٣٧، ئەرشیڤی سیاسەتی دەرەوەی فیدراسیۆنی ڕوسیە: بابەتی ٦، پێڕستی ٧، بەرگی ٣٤، دۆسییەی ٥٤٤، لاپەڕەی ٨-٩. فەسڵنامەی وتووێژ، ژمارە ١٧، ساڵی ١٩٩٨، "پاییزی ١٣٧٦" وەرگێڕانی ناتالیا یگۆرڤا.

هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر پێشمەرگەکانی قاراوا

ڕۆژێک دوای چوونی لیژنەی نوێنەرایەتی کوردستان و ئازەربایجان بۆ وتوویژ لەگەڵ کاربەدەستانی تاران، واتە لە ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٩ (١٩٤٦/٤/١٩) دا چەند یەکەیەکی سوپای ئێران بە فەرمانی سەرتیپ هومایونی بە چەکی سوک و قورسەوە لە سێ لایەنەوە هێرشیانکردە سەر پێشمەرگەکانی کوردستان لە بەرەی "قاراوا" کە گوندی "سەرا" لەسەر جادەی سەقز بۆ بۆکان بگرن کە لە لایەن پێشمەرگەکانی هێزی بارزانییەوە زەبری قورسیان لێدان و پاشەکشەیان پێکردن. لەو شەڕەدا ٨٠ چەکداری سوپای ئێران کوژرا و ١٢٠ کەسیشیان بە دیل گیرا. پێشمەرگەکان دیلەکانیان بە ڕێگای "حەمامیان" دا گواستەوە بۆ مهاباد. خەڵکی گوندەکانی سەر ڕێگا و شاری مهاباد بە بینینی ئەو دیلانە، سەریان سوڕما بوو. هەستی نەتەوەییان دەجولا و شانازییان بە بوونی خۆیان و لێهاتوویی بارزانییەکانەوە دەکرد و فرمێسکی خۆشییان هەڵدەڕشت[1]. ژەنەراڵ حەمە ڕەشید خان فەرماندەی هێزی بۆکان و سەرا لە نامەیەکدا ڕۆژی ١٣٢٥/٢/١٢ (١٩٤٦/٥/٢) بۆ پێشەوا قازی محەمەدی نوسی:

بابەت: سوپاس کردن لە قارەمانەتی هێزەکانی بارزانی

١- بە کەمالی روو سوری و سەربەستی و سەربەرزی کردەوەی خارەق العادەی هێزی بارزانی و ئەفسەر و سەرکردەکانتان بە عەرز دەگەیەنم. هەرچەندە بە نوسینی ژمارە ١٤٦- ١٣٢٥/٢/١١ - ١٩٤٦/٥/١ موختەسری ئەوم تقدیم بە ستادی کل کردوە بەڵام بۆ ئەوەی پیشەوای بەرزیش لە رشادەتی ئەم برا بەقیمەتانەم ئاگادار بکەم ئەوە نمونەیەکی قابلەتیان عەرز دەکەم

٢- لە ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٩سەعای ١٠:١١ پیش نیوەرو دوژمن بۆ جیهەت سەرا لە ناکاو هجومی کردە سەر قاراوا کە لەژیر نظارەتی بەکر ئاغای حەویزی دا بوو و لە جیهەتی سەرا هجومی استحکاماتی

سەرای کرد کە لەژێر نظارەتی میرحاج دابوو. جیهەتی تریشیان ڕووی کردبووە ئەو شانەی کە جناحی ڕاستە کێوی بالوقای پی دەڵێن و لەژێر نظارەتی مستەفا خۆشناودا واقع بوو. لەو وەختەی کە دوژمن لە هەموو لایەکەوە خەریکی تقدم (پێشڕەوی) و ئاگرباران بوو، پێشمەرگەکانی هێزی بارزانی یەک بە یەک بە نهایەتی حەماسەتی و نەشڵەژان گویان لە اوامری فەرماندە و قیادی خۆیان ڕاگرت و بە وێنەی نظامی مودەربی دەوڵەتی و صرفا تەتبیقی ئەو پروگرامانەیان دەکرد کە لە تەرف قیادە و سەرکردە و افسران دەبێژرا بە اندازەیەک لە ئیقدام و فنونی جەنگ و نیشان گرتن و هەڵمەت بردن شارەزا بوون کە قەڵەم لە نوسینی عاجزە.

٣- سەرکردەی بارزانی، ئاغای میرحاج، ئاغای بەکر ئاغای حەوێزی، ئاغای مستەفا خۆشناو و وەهاب ئاغای ناوە فوق العادە سەربەرزیان کردم حقیقتەن خزمەتی ئەو چوار زابتە گنجە بە هەموو مەعنایەکەوە تقدیر دەکرێ. ئەوە لە شەرەفیکی سیاسەتی خاوین دین و هەر چواریان شایستەی سوپاس و خەلات کردنن و ڕێورەسمی سەربازی حوکم دەکات بە بارەگای مەزنی کۆمار بناسرین و سوپاس لە پالەوانەتیان بکری. لەبەر ئەوە داوا دەکەم چۆنیەتی ئەو عەمەلیاتە سەرکەوتوو لە دۆسیەی پێشمەرگایەتی ئەواندا ڕاگرن. بە پێویستی دەزانم کە جەناتان بە شێوەی ڕەسمی ئەم فەرماندانە خەڵات بفەرموون.

٤- جێگرەکانی ئەو فەرماندانە، بەرێزان محمەد ئەمین میرخان، مامەند مەسیح، ساکۆ و خۆشەوی خەلیل کە ئەوپەری نیشتمانپەروەریان پیشاندا، خەڵات کردنیان پیویستە. لەبەر ئەوە داوای دانی پلەی باڵا بۆ ئەو پاڵەوانانە حەماسە خولقینەرانە دەکەم، کە لە عەمەلیاتی ئەوان سوپاس بکرێ.

٥- لەم بارەیەوە لەگەڵ زعیمی گەورە مەلا مستەفا قسەم کردووە، بەڕێزیان لەگەڵ ڕای من هاودەنگن.

فەرماندەی هێزی بۆکان و سەرا[٢]

١- بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ١٩٣١- ١٩٥٨، لاپەڕەی ١٥٤ و ١٥٥، نوسینی مەسعود بارزانی.

٢- لەبەر ئەوەی نامە دەستنوسەکەی حەمە ڕەشید خان لە کتێبی دەوڵەتی جمهوری کوردستان (نامە و دۆکومێنت)، کۆکردنەوەی مەحمود مەلا عزەتدا بە تەواویی نەدەخوێندرایەوە، بەشێک لە نامەکەم لە وەرگێڕاوی فارسی وەرگرتووە. بڕوانە لاپەڕەی ١٠٢ و ١٠٣، کتێبی قازی محەمەد و کۆمار لە ئاوێتەی بەڵگەنامەدا، نوسینی بەهزاد خۆشحاڵی، هەمەدان ١٣٨٠.

سوپای ئێران ئەم جارە خۆی لە ناوچەی سەردەشت تاقیدەکاتەوە

دوای شەڕی قاراوا و گەڕانەوەی لیژنەی نوێنەرایەتی کورد و ئازەربایجان لە تاران و ئەنجام نەبوونی وتووێژەکان، سوپای ئێران بە هێزێکی زۆر و پۆشتەوە لەگەڵ ژمارەیەک جاشی خۆماڵیی خەڵکی بانە، هێرشیکردە سەر پێشمەرگەکانی کۆمار لە ناوچەی سەردەشت، کەچی ئەم جارەش بە ژمارەیەک کوژراو و برینداروە پاشەکشەی کرد. ڕۆژنامەی کوردستان بە سەردێڕی (هێرشی ارتجاع)، دەربارەی ئەو شەڕە نوسی:

هیرشی ارتجاع

بەرانبەر راپورتیکی روژی ١٣٢٥/٢/٢٨ (١٩٤٦/٥/١٨) گەیشتووە لە بەشی سەردەشت هوردووی فارسە مرتجعەکان کە عدەییک بانەیان دەگەل بوون هیرشیان بو عدەی حسن آغای هەنارە و زیرو بەگ و گەورکەکان هیناوە لە نەتیجەی دفاعدا مرتجعەکان زۆر خراپ شکاوون و تلفاتیکی زوریان داوە: ٣٠ کەس لە هیرشکەران بە دییل گیراون دوو آغا و دوو نوکەراین کوژراوە و ١٤ قبضە تفەنگ ٤ قبضە طپانچە و یەک دوربین و شەش ئەسپ بە غنیمت گیراون و بە شپرزەیی گەرانەوە دوواوە. بەوەرا دیارە کە خودا دەگەلمانە بکوشن پیرۆز دەنن[1].

دوای ئەو هێرشەی سوپا، ئێران لە هەڵوێستی دوژمنکارانەی پاشگەز نەبووە و بۆ زەبروەشاندنی لە پێشمەرگەکانی کوردستان، جارێکی تریش هێرشی کردەوە سەر پێگەی پێشمەرگە لە ناوچەی سەردەشت کە دیسان بە توندیی شکا و پاشەکشەی کرد. لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان بڵاویکردەوە:

خەبەر گەیشتوە کە شەوی چوار شەممویە پێشمەرگەکانی ارتجاع (مەبەست لە سەربازی دوژمنە- نوسەر) بە مەداری نزیکی سەردەشت کە پوستی کوردستانی لی دەبی پەلاماری ددەن و پۆستەکە دەور دەدەن و بە خەیالی خاوی خویان بە دەرفەتی دەزانن و پەلاماری بولبلی آزادی گەورک کە کاک اللە آغا فەرماندەیان دەبی دەدەن لە پاش شەریکی زور

هیزی ارتجاع و کورانی بە زور هاتوی ایران ٤٤ کەسیان لیدەکوژری و نزیکەی ٤٠ کەسیان بریندار بووە و زور بە شپرزەیی دەشکین و هەلدین . لە هیزی کوردستان ٥ کەس بریندارە و سعید بەگ پیاوی حمدی وسین آغا بە درجەی شهادت گەیشت و گیانی پاکی دەگەل گیانە پاکەکانی شهدای آزادی بو بە هاودەم، دیسان هیزی حق هیزی دروزنی ارتجاعی رەپی ناوە و تا ویستا خبریکی تر نەگەیشتوە[٢].

دوای ئەو شەڕە، محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی وەزیری جەنگی کۆمار و ژەنەڕاڵ بارزانیی بڕیاریاندا لە پێشمەرگەکانی ئیحتیاتی هێزی بارزانیی، بەتالیۆنێکی تر پێکبهێنن و ڕەوانەی ناوچەی سەردەشتی بکەن کە دوژمن نەتوانێت لەو ناوچەیەدا زیان بە خەڵک و پێشمەرگەکانی ئەو ناوچەیە بگەیەنێت. ئەو بەتالیۆنە بە فەرماندەیی بەکر عەبدلکەریم حەوێزیی لە ناوچەی سەردەشت جێگیرکرا.

١- ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکراوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٤٩، لاپەڕەی ٤، شەممو ٤ جوزەردان ١٣٢٥، ٢٣ مە ١٩٤٦.

٢- ڕۆژنامەی کوردستان بلاوکراوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٥٠، ٢ شەممو ٦ جوزەردان ١٣٢٥، ٢٧ مە ١٩٤٦.

وتووێژی نوێنـەرانـی کورد و فـەرماندەکـانـی سوپای ئێران لـە سـەقز

سەرلەشکر حاجیعەلی ڕەزمارا لە گۆگل

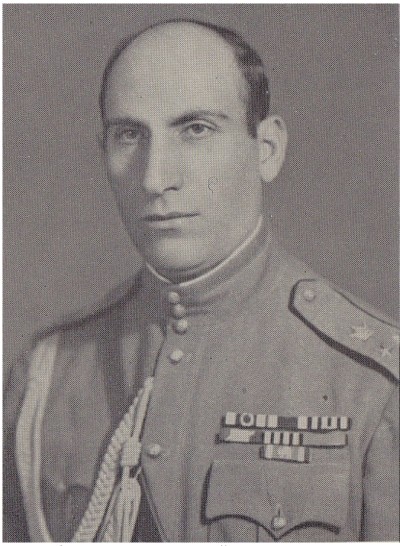
سەرتیپ فەزلولڵا هومایونی لە ئیگلتن

دوای شکانە یەک لە دوای یەکەکانیدا لە کوردستان، ڕژێمی ئێران پەنای بۆ وتووێژ لەگەڵ سەرکردەکانی کورد برد کە بە ڕواڵەت لە ڕێی ئاشتییەوە پێویستییەکانی سوپا لە ناوچەی سەقز، بانە و سەردەشت دەستەبەربکات. هەر لەو کاتەشدا دەیویست هێز و توانای پێشمەرگەکانی کۆمار هەڵبسەنگێنێت، تا نەخشە بۆ هێرشەکانی دواتری بکێشێت. بەو مەبەستە داوایان لە حکومەتی ئازەربایجان و کوردستان کرد کە بۆ چارەسەرکردنی کێشە سەربازییەکان، لەگەڵ حکومەتی کوردستان و ئازەربایجان کۆببنەوە. ئەو کۆبوونەوەیە ڕۆژی ١٣٢٥/٣/٥ (١٩٤٦/٥/٢٦) بە سەرۆکایەتی جەعفەر ئاغای کەریمی و ئەندامیەتی سەرهەنگ دووەم عیزەت عەبدولعەزیز و رائد ئیبراهیم ساڵح لەماڵی سەرتیپ هومایونی لە سەقز پێکهات. ڕۆژنامەی کوردستان دەربارەی ئەو وتووێژە و ئەنجامەکەی نوسی:

نوێنەرانی کوردستان و تاران لە سەقز

ڕوژی یەک شەممو ١٣٢٥/٣/٥ هیئت نمایندگانی حکومتی کوردستان گەینە سقز لای روژئاوا سرلشکر رزم آراش لەگەڵ سی نفر نمایندگانی آذربایجان: ١- آغای جودت وەزیری کار ٢- آغای علی زاده مفتیش مخصوسی جنابی پیشەوەری ٣- آغای آذرابادگان فەرمانداری مراغە لە تارانەوە واردی سقز بون سعاتیک لە شەو چو بو جلسە لە منزلی سرتیپ همایونی تشکیل بوو مذاکرە تا سی سعات و نیو طولی کیشا:

١- سەهنگ ٢ عزت عبدولعزیز بو کردنەوی جلسە بە زمانی کوردی بیاناتیکی زور باشی کرد کە جملە بە جملە بە زمانی فارسی ترجمە دەکرا بنای ئەو بیاناتە لەسەر ئەوە بو کە زور جی ی خوشوەختیە لەگەل برایانی آذربایجانی دا دوستیکی محکم و برایەتیکی تەواومان بو حاصل بوە و لەم جلسەشدا وادیارە کە برایانی فارس مەیلیان لەسەر حسنی تفاهمە کە تقاضایان کردووە ئەمە بینە سقز و آغای سرلشکریش بو مذاکرات لە تارانەوە هاتوتە ایرە تا ایستا کە دوو برای آذربایجانی و کورد دەستیان پیک دا بو هیوامان هەیە کە لەگەل برایانی فارسیش دا لەسەر اصلی برایەتی موافقت حاصل ببی و ببیتە سی برا.

٢- آغای سرلشکر رزم آرا لە پاش بیاناتی برای خوشەویست سرهنگ ٢ کاک عزت منظوری جلسەی بیان کرد کە: چونکو بەم زوانە دوبارە مذاکرات بەینی دەولەتی مرکزی تاران و نمایندەگانی آذربایجان و کوردستان دەست پیدەکری تەوە لەبەر ئەوە کە مذاکرە لەسەر اصلی حسن تفاهم قرار بگری وا بە چاک زانرا کە ئەم مجلسە لیرە تشکیل ببی و کاریکی وا بکەین لە تەواوی جبهەدا تا دوای مذاکرە آرامی برقرار بیت.

٣- سرهنگ ٢ کاک عزت جوابی داوە کە اصلی هاتنی ایمە لەسەر اعتبار نامەیەکە بە ایمە دراوە و ئەوەیە کە ثابت بکری شەڕی قاراوا بروازی (٩ بانەمەر) هەوەل جار حملە لە طرف ئیوە بوە جا لەسەر ئەم اصلە چەندین دلیلی بیان کرد لەوانە یەکیک ئەوە بوو: بە هەموو قاعدییکی حزبی هەمیشە تلفات لە عدەی مهاجم زیاتر دەبی چون لە عدەی نظامی ایران لەو شەرەدا تلفاتیکی زور بوە و لە عدەی ئەمە یەکیک خوینی لە

قامکی نەهاتوە ئەوە خوی دلیلە کە عدەی نظامی ایران حملەی کردوە بویە لی یان تلف بو اما هی ایمە چون لە سنگری خویان دا بون گوللە نەیگرتون. دەلیلیکی دی ئەوەیە لە اسیران خوتان کە لە مهاباد و تەوریزن بپرسن تا لیتان معلوم بیت کە نظامی ایران حملەی کردوە. سەرتیپ همایونی گوتی: من عدەیەکم بو شمالی سقز ناردوبو اما نەچوبونە خاکی مهابادەوە لەو صورەتەدا ئەوە بە حملە محسوب نیە. سرهنگ ۲ کاک عزیز لە جوابی دا ووتی: سقز و مهاباد لە یەک جوی نین هەردوک خاکی کوردستانن هەرکوی کوردی لی یە ایمە بە هی کوردی دەزانین لەو بەیبەدا برای خوشەویست کاپیتان سعید زادە لەسەر دو سی مطلبی دی لە قبیل فرینی طیارە و هیندی شتی دی پیلەی بە سرتیپ همایونی گرت چون سرتیپ همایوتی دەلیلی حەقی بەدەستەوە نەبوو ناچار لە مجلس دەرکەوت ایدی نەهاتەوە لە آخردا آغای سرلشکر رزم آرا اقراری کرد کە لەوەدا عدەیەک لە سقزەوە نیردراوە بوسەر عدەی کوردستان هیچ قسەی تیدا نیە موضوع حملە بەو جورە لە جلسەی رسمی دا معلوم بو کە خطای نیروی ایران بوە.

٤- موضوع برقەراری آرامی لە جبهەدا لە پاش گفتوگویەکی زور و مطابعەی نخشەجاتی نظامی ایران باتفاق آرا قەرار کرا تا تەواو بونی مذاکرە هیچ لایەک حەقیان نیە بچنە پیشەوە دەبی هەرکەس لە هەر جی یەک هەیە رابوەستی و هیچ لاش حەقیان نیە تەقە بکەن ضمناً سرلشکر رزم آرا تقاضای کرد کە هیزی کوردستان چوار هەزار گەز لە دەوری سقز دوور کەون و سی هەزار گەزیش لەسەر جادەی بەینی بانە و سقز بکشینەوە و بولای خوارەوە تا نظامیانی ایران بتوانن بە آزادی بو عدەی بانە و میرەدی آذوقە بەری بکەن و لە مقابل دا امضایان دا کە طیاراتی ئەوان هەر بەسەر جادەدا حەقی حەرەکەتی ببی و علاوە سی نەفەر نمایندەی خوتان هەمیشە لە سقز و بانە و سەردەشت دا هەبی و ناظر کاری ئەوان بن کە عدە و مهمات بو ئەو سی نوخطە لە طرف دەولەتی ایرانەوە بەری نەکری ئەمما ئەگەر عدەیان بو عوض کردنی نفراتیک کە وادەی خزمەتیان تەواو بوە بیت مانع نەبن. ئەم موضوعە بە مقاماتی بەرزی مەرکەزی خومان عەرض کرا لە جواب دا فەرمویان کە

لەسەر اصلی احترام دوو طەرەفە ایمە هەرچەندە بکشیتەوە دواوە نظامیانی ایرانیش هەر بەو قەرارە دەبی بکشیتەوە دواوە تەنیا غەیرە ممکنە و هەر جی یەک کە اشغلمان کردوە هەر لە دەست ایمەدا دەبی و جادەش بەجی ناهیلین هەر بەو جورە لە جلسەی رەسمی دا بە آغای سرلشکر رزم آرا جواب دراوە.

٥- لە مدت ٣٨ سعات دا کە ایمە لە سقز بووین فەرماندەی نظامیان ایران چەند جار هاواریان بو ایمە نارد کە ئەوا لە میرەدی شەرە و وەرن مەهیلن ئەوا جادەی بەینی سقز و سنە هیزی کوردستان داگیری کرد بچن بیان گیرنەوە ئاوا بوو بوەوەی نەهیلین تەقە بکری نوینەرەکانی کوردستان لە ماشین دا کە بەیداغی شهامەتی کوردستانی لەسەر دەلاراوە لە سقزەوە بەسەر جادەی بانەدا هاتینە حرکت و لە پشت سەری ئەوانەوە ماشینی نظامیان ایران کە یەکیک لە نمایندەگان و دوو سەرهنگی ایرانی تیدابوو لەژیر پنا و حمایەتی بەیداغی بەرزی کوردستان دا هیواش بە دووای ایمەدا دەهاتن لە آیچی لە تەموغە لە بەلەجار و لە اغلب کیو بە چاوی خویان عدەی منظم پیش مەرگان و سەرکردانی کوردیان دەدی کە چون لە کمالی شهامت و بی باکی دا ئەو جی یانەیان داگیر کردوە و منتظرن بە محض صادر بوونی فەرمان قلب دوژمن هەلدرن

یەکیک لە نوینەرەکان ابراهیم صلاح

١- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان ژمارە ٥٣، ٢ شەممو ١٣ جوزەردان ١٣٢٥، ٤ ژوین ١٩٤٦.

ڕێککەوتنی تاران و ئازەربایجان، دەست لە کار کێشانەوەی پیشەوەریی لە پۆستی سەرۆکوەزیران

ڕۆژی ١٣٢٥/٢/٣١ (١٩٤٦/٥/٢١)، میر جەعفەر باقرۆڤ لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا لەگەڵ پیشەوەریی، دەربارەی گۆڕینەوەی بروسکە لە نێوان قەوام و پیشەوەرییدا گوتی: **(ئەو بروسکانەم خوێندەوە و پەسەندم کردن. دەقی ئەو بروسکانە دەیسەلمێنن کە ڕەوتی کارەکان لە تاران بە جۆرێکی ترن. قەوام نایەوێت درز بخاتە ناو پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێوە.)** دواتر باقرۆڤ بە لێکدانەوەی سیاسەتی قەوام، گوتی: **(ڕەنگە ئەو بیەوێت سیاسەتێکی دوو لایەنە لەگەڵ ئێمە بکات، واتە کارێک بکات بۆ خۆشحاڵیی ئێمە و "دۆستانی ئێمە"، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە کار گەیشتووەتە جێیەیەک کە نەتوانێ سیاسەتی فریوکارانەی سەربخات، یان دەبێ لەگەڵ ئێمە بێ، یان لەگەڵ ئەوان. دەبێ دەمامک لەسەر ڕووی خۆی هەڵبگرێت و سیاسەتی ڕاستیی خۆی پێشانبدات.)** باقرۆڤ دواتر بە پیشەوەریی دەڵێت: **(جەعفەر! گومان لەوەدا نیە کە قەوام پێش هەموو شتێک لە بیری سەرمایەکانی خۆیدایە. سەرمایەکانی خۆی لە ئیمام، پێغمبەر، تۆ و من پتر خۆشدەوێت. دەیەوێت پارێزگاریی لە سامانی خۆی بکات. تێدەگەیت، یان نا؟ ئەو سۆسیالیستێکی ڕاستینە نیە و ناتوانێت ببێت. ڕەنگە لە دڵی خۆیدا لە ئێمە نزیک بێت. دەیەوێ بە مانەوەی لە پۆستی باڵای دەوڵەتدا، پارێزگاریی لە سەرمایەکانی بکات، بەڵام ئەوەش دەزانێ کە چارەنوسی زۆرێک لەو دیاردانەی بە دراوسێکەیەوە بەستراوەتەوە. لەبەرئەوە ناچارە سازش بکات، بەڵام وا دیارە ئەوانی تر، ئەوەیان ناوێت. ئەوان کەسانی خۆیان هەیە. ئینگلیزەکان بە گشتیی خانمەکەی ئەویان "مەبەست لە شایە و ئاماژەیە بە فەوزیە کە لە قاهیرە نیشەجێ بوو- وەرگێڕ" و وەک کاڵایەک کە لە گرەوی کەسێکدا بێت، هێشتووەتەوە[1].)**

میر جەعفەر باقرۆڤ داوا لە پیشەوەریی دەکات و دەڵێت: **(قەوام ناڕەحەت مەکە. بە بڵاوکراوەکانیش ڕابگەیەنە شتێک نەنوسن کە ببێ بە هۆی پەرۆشکردنی. ئێوە بەیاننامەی هەژدەی مانگی مایتان بیستووە؟**

بەشێک لە ڕۆژنامەکان دەنوسن پێویستە یارمەتی قەوام بدرێ کە بەڵێنەکانی جێبەجێ بکات. خۆشی چاوەڕوانی یارمەتییەکی لەو جۆرەیە، لە هەموو وڵاتان. ئێمەش دەبێ یارمەتی بدەین. منیش وەک برایەک داوات لێدەکەم کە ئەو کارە بکەیت ... دەبێ تۆ بزانی کە ڕێبەری مەزن و هۆشمەندی ئێمە هەموو ڕۆژێک بۆ خۆی لە دیاردەکان دەکۆڵێتەوە. ئەو شەوەی کە من سەرەڕای نەخۆش بوونم، لەگەڵ تۆ بە تەلەفۆن قسەم کرد، دوو کاتژمێر پێشتر قەوام تەلەفۆنی بۆم کرد و داوای لێم کرد کە بە تۆ بڵێم ئەو مەسەلەیە "سازش لەگەڵ حکومەتی ناوەندیی- نوسەر" بە ئەنجام بگەیەنێیت[٢].)

میر جەعفەر باقرۆڤ دوای هاودەنگییکردنی لەگەڵ مۆلۆتۆڤ دەربارەی دوا پلانی ڕێککەوتنی سادچیکۆڤ - قەوام، لەسەر کێشەی ئازەربایجان، ڕۆژی ١٣٢٥/٣/١٨ (١٩٤٦/٦/٨) لە نەخجەوان چاوی بە پیشەوەریی، شەبستەریی، جاوید و پادگان کەوت. نوێنەرانی فیرقە جگە لە خاڵێک، لەگەڵ ئەو پلانە هاودەنگییان کرد. داوایان دەکرد کە زەنگانیش لە سنوری ئازەربایجاندا بمێنێتەوە، بەڵام قەوام دژی ئەو داوایە بوو. لەو کۆبوونەوەیەدا بڕیاردرا پەرە بە پەیوەندیی نێوان دیموکراتەکان و حیزبی تودە بدرێت و بە یارمەتی باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران، لە ڕێبەرایەتی حیزبی تودەدا گۆڕان پێکبێت و کامبەخش، یان کەشاوەرز ڕێبەرایەتی حیزبی تودە بگرنەدەست. لەگەڵ ئەوەشدا بە چاک زانرا کە ئازەربایجانییەکانیش بەشداربن لە کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی تودەدا. هەروەها بڕیاردرا هەموو ئەرشیڤەکانی فیرقەی دیموکرات و حکومەتی نەتەوەیی لە تەورێزەوە بگواسترێنەوە بۆ یەکیەتی سۆڤیەت[٣].

دوای قبوڵکردنی پێشنیازەکانی سازش، ڕۆژی ١٣٢٥/٣/٢٠ (١٩٤٦/٦/١٠) موزەفەر فیروز جێگری سەرۆکوەزیران، عەبدولحەسەن سادقی جێگری وەزیری ڕێگا و موسەوی زادە ڕەوانەی تەورێز کران. ئەو ڕۆژە، لیژنەیەکی سەربازیی کە لە سەرلەشکر هیدایەت و سەرهەنگ عەلەویی موقەدەم پێکهاتبوو، هاتە ئازەربایجان. ڕۆژی ١٣٢٥/٣/٢٣ (١٩٤٦/٦/١٣) ڕێککەوتنێک لە پانزە ماددەدا بە ئیمزای نوێنەرانی دەوڵەت و ئازەربایجان گەیشت. ڕێککەوتننامەکە کە بە دڵی سۆڤیەت نوسرابوو،

ڕۆژی ١٣٢٥/٣/٢٤ (١٩٤٦/٦/١٤) لە لایەن پارلەمانی نەتەوەیی ئازەربایجانەوە پەسەندکرا.

ڕۆژی ٢٤ ی جۆزەردان، پەرلەمانی نەتەوەیی ئازەربایجان، لە چوارچێوەی ئەنجومەنی ئەیالەتییدا دەستی بە چالاکییەکانی کرد. ڕۆژی ٢٦ ی جۆزەردان پیشەوەریی داوای لە ئەنجومەنی ئەیالەتیی کرد کە ڕازیی ببن بە دەست لە کار کێشانەوەی. ئەنجومەن بە سوپاسەوە بۆ خزمەتەکانی پیشەوەریی، خۆکێشانەوەکەی پەسەندکرد و بڕیاریدا کە لە سەرۆکایەتی فیرقەدا درێژە بە چالاکییەکانی بدات. ئەنجومەنی ئەیالەتیی لە یەکەم کۆبوونەوەی خۆیدا داوای لە وەزارەتی ناوخۆی ئێران کرد کە ٢٣ ملیۆن ڕیال بودجە بدات بە ئازەربایجان. وەزارەتی ناوخۆ بە شێوەی کاتیی هاودەنگیی کرد لەگەڵ ٨ ملیۆن ڕیال و بە بانکی میللیی ڕاگەیاند کە لقی بانکی میللیی لە ئازەربایجان بکاتەوە.

دوای وەستاندنی چالاکییەکانی حکومەتی ئازەربایجان، دوکتۆر جاوید کرا بە پارێزگاری ئازەربایجان، دوکتۆر مەهتاش وەزیری کشتوکاڵی ئازەریجان، کرا بە فەرمانداری تەورێز، دوکتۆر جهانشاهلو جێگری وەزیری حکومەتی نەتەوەیی، بوو بە سەرۆکی زانکۆی تەورێز و فەرەیدون ئیبراهیمیی بە دادوەری باڵا مایەوە.

یەکەم کاری ئۆرگانە بەڕێوەبەرەکان، دەستگیرکردنی چوار فەرمانبەری باڵیۆزخانەی ئەمریکا بوو لە فرۆکەخانەی تەورێز کە بە بێ ئیزن هاتبوون بۆ تەورێز. ئەو چوار کەسە بۆ ماوەی حەوت کاژێر دەستبەسەر کران. ئەو ڕووداوە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکای بە تەواویی نارەحەت کرد. "دین ئاچسەن" جێگری وەزیری دەرەوە، بە "جۆرج ئالین" باڵیۆزی ئەمریکای لە تاران ڕاگەیاند:

- (سەبارەت بەو ڕووداوەی کە ڕۆژی ٢١ ی جونی لە تەورێز ڕوویدا، دەمانەوێت بزانین ئایا ڕەخنە لە دەوڵەتی ئێران دەگرین یان نا؟ لەو بارەیەوە وەزارەتی دەرەوە زۆر بە پەرۆشە، چونکە ئەو ڕووداوە نمونەیەکە لە کردەوە سەرەڕۆییەکانی سۆڤیەت کە لە ئازەربایجانی ئێرانیش دەیکەن. ئێمە لەو باوەڕەداین کە ئێوە دەبێت ڕەخنەیەکی زۆر توند ئاراستەی دەوڵەتی ئێران بکەن و بڵێن لەو ڕووداوە بکۆڵنەوە[٤]....)

محەمەد ڕەزا شا ڕۆژی ٢٧ ی جۆزەردان (١٧ ی جونی) لە كۆشكی سەعد ئاباد پێشوازیی لە دوكتۆر جاوید كرد، بە بێ هیچ وتووێژێك هاودەنگیی لەگەڵ دانانی دوكتۆر جاوید لە پۆستی پارێزگاردا كردبوو، گوتی من هەمیشە لایەنگری دیموكراسیی و بیری پێشكەوتنخوازانەم. لەو دیدارەدا محەمەد ڕەزا شا ویست و خۆشحاڵیی خۆی سەبارەت بە بزوتنەوەی دیموكراتیی ئازەربایجان دەربڕی و فەرمانیدا بۆ دابینكردنی ئاو بۆ شاری تەورێز، یەك ملیۆن تمەن بدرێ بە دوكتۆر جاوید[٥]. هەروەها محەمەد ڕەزا شا ئوتۆمبێلێكی بە دیاریی بە پارێزگاری نوێی ئازەربایجان بەخشی.

پێشەوا قازی محەمەد سەرۆككۆماری كوردستان ڕۆژی ١٣٢٥/٣/٣٠ (١٩٤٦/٦/٢٠) لە نوێژی هەینییدا، ئاماژەی بۆ ڕێككەوتنی حكومەتی ئازەربایجان و تاران كرد. ڕۆژنامەی كوردستان لە ژمارە ٦٠ یدا ئاماژەی بۆ وتەكانی پێشەوای كرد. پێشەوا لە بەشێكی وتەكەیدا گوتی ڕێككەوتن و پەیمانێك لە نێوان ئازەربایجان و تاراندا لە ١٣ خاڵدا واژۆكرا. پیشەوەریی ڕایگەیاند **(دەوڵەت هاودەنگیی دەكات كە كوردەكانی نیشتەجێی ئازەربایجان لە دەستكەوتەكانی ئەم ڕێككەوتنە سودمەند ببن. بەپێی مادەی ٣ ی ڕاگەیاندنی دەوڵەت، تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بە زمانی خۆمان بخوێنین.)** پیشەوەریی گوتی لەم ماوەیەدا دانیا بە ڕاستیی و بوونی ئێمەی داناوە و دیارە ئێمە دەمانەوێ هەموو كوردستان لەم دەستكەوتە و لە ئازادییەك كە لە سەرتاسەری ئێراندا بە دەستی كورد و بە زۆر پێكدێت، هەموو براكانمان سود وەربگرن.

ڕۆژنامەی كوردستان لە ژمارە ٦٤ یدا، ئاماژەی بۆ ئەو خاڵانە كردووە كە حكومەتەكانی تاران و ئازەربایجان لەسەریان ڕێككەوتوون.

١- دەستپێكردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f.1,s,89,i. 117,v. 73

٢- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 74- 75

٣- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 79- 81

٤- هەمان سەرچاوە: Forein Relation of the US, 1946, Volume VII, p. 504

٥- هەمان سەرچاوە: AR MDYTA , f. 28 ms,4 i, 28,v. 101-102

سەرهەڵدانەوەی شەڕ لە بەرەی سەقز، مامەشە و میرەدێ

دوای شەڕی قاراوا، سوپای ئێران بە هێزێکی زۆر و بە پشتیوانیی تانک، تۆپ و فڕۆکەوە، هێرشیکردە سەر دوو بەرەی شەڕی مامەشە و میرەدێ و لە شەڕێکی سەخت و دژواردا کە سێ جار شکا و زیانێکی زۆری لێکەوت، نزیکەی ٥٠٠ چەکداری کوژران و ٢٠٠ چەکداریش بریندار بوون، لەگەڵ تێکشکانی دوو تانک و کەوتنەخوارەوەی دوو فڕۆکە و لەدەستدانی چەندان تفەنگ و بە ڕادەیەکی زۆر تەقەمەنی. لەو دوو شەڕەدا دوو پێشمەرگە بە ناوی محەمەد ئاغای شقۆیف لە میرەدێ و خۆشەوی کوڕی خەلیل خۆشەوی لە مامەشە شەهید بوون و دە پێشمەرگەش بریندار بوون کە یەکێک لەوان محەمەدی قادریی مامەش بوو. ڕۆژنامەی کوردستان لە وتارێکیدا بە قەڵەمی سەید محەمەد حەمیدی سەرنوسەر، دەربارەی شەڕی بەرەی سەقز نوسی:

بەرەی سەقز: محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی ئوتۆمبێلە جیپەکە لێدەخوڕێت و میرحاج بە بەرگی کوردیی لە پشت جیپەکەیە و پێشمەرگەکانیش لە بارهەڵگرەکەدان. وێنەی: لە کتێبی کۆماری١٩٤٦ ی کوردستان، ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە.

بەهوی دەنگ و باسی کە لە جبهە گەیشتووە بو جاری چەندەم روژی ١٣٢٥/٣/٢٥ پیشمەرگەکانی (مەبەست چەکدارە- نوسەر) مرتجعین و سەربازانی بلەوەزەکان لە جبهەی سقز بە پیادە و تانک و توپەوە پەلاماریکی زور سەختیان بو هیزی دیموکراسی کوردستان هیناوە و هیزی کوردستانیش لە بەرامبەر ئەم دەست دریژیەدا پاریزگاری کردووە و جەنگ حالتیکی راستەقینەی وەخو گرتوە. ئەمجا ناچار لە لایەن هیزی

کوردستانەوە پەلاماری متقابل براوە دوای جەنگیکی زور سەخت هیزی فاشیست بە کوژراو و زیانیکی زورەوە لە نهایەتی ریسوایی دا هالاتووە و زیانی کە داویانە بە ترتیبی ژیرەوەیە:

۱- لە میزانی هەزار کەس کوژراو و بریندار

۲- دوو تانک شکاوە

۳- دوو فروکە شکاوە و سوتاوە

٤- مقداریکی زور تفەنگ و فیشەک و مسلسل وەچەنگ کەوتووە لە لاین هیزی کوردستانەوە تەنیا ۱۱ کەس بریندار بوون.

هەموو دونیا دەزانی کە ماوەی سی مانگە هیزی کوردستان لە دەوروبەری سردشت و بانە و سقز بو پاریزگاری سنوور دانیشتوون. لەم ماوەدا تا ئەورو سەربەخو لەلایەن هیزی کوردستانەوە چکولەترین دەست دریژیک نەکراوە بەلام ئەو بی شەرمانە دەگەل ئەوەش لەم مدەتەدا بی ووچان دەگەل کوردستان و آذربایجان خەریکی گفتوگوی ریک کەوتن بوون[1] پەلاماری هیزی دیموکراسی کوردستانیان دا.. تد.

ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی ٦۰ یدا ڕایگەیاند، ڕادیۆی کوردستان ڕۆژی ۱۳۲۵/۳/۲٦ بڵاویکردەوە کە پێشەوا قازی محەمەد سەرۆککۆماری کوردستان لە تەورێزەوە چووە بۆ "سەرا" و لەگەڵ سەرتیپ ڕزمئارا وتوویژی کردووە و ئێستا خەریکی بەسەرکردنەوەی پێشمەرگەکانی بەرەکانی شەڕە.

دوای ئەو سەردانەی، ڕۆژی ۱۳۲۵/۳/۳۰ (۱۹٤٦/٦/۲۰) پێشەوا لە نوێژی هەینییدا وتارێکی دا. ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی ٦۲ یدا دەقی وتارەکەی پێشەوای بڵاوکردووەتەوە.

لە بەشێکی ئەو وتارەیدا پێشەوا ئاماژەی بۆ شەڕی ۱۳۲۵/۳/۲۵ (۱۹٤٦/٦/۱۵) کرد و گوتی ئێران نزیکەی سێ هەزار سەربازی پیادەی ناردبووە سەر مامەشە و بە هەشت تۆپ و دوو فڕۆکە و دوو تانکەوە پشتیوانیی دەکردن، فەرماندەی ئێمە لە مامەشە، مستەفا خوشناو لە هێرشی سوپای ئێران ئاگاداردەکاتەوە و ئەویش فەرمانیان پێدەدا تا دەگەنە سەر سەنگەرەکانیان، دەست نەکەنەوە. ۳۰ پێشمەرگە لەوێ دەبن و کە دوژمن دەگاتە ناو سەنگەرەکانیان، ئیتر لێیاندەدەن و ژمارەیەکیان دەکوژن. پەنجا هەزار فیشەکیان لێ دەگرن، دوژمن

دەشکێت، بەڵام دووبارە هێرش دەکاتەوە، لە هەمان کاتدا نزیکەی ۳۰ کەس لە پۆلی سەرکردە میر حاج ئەحمەد بە یارمەتییانەوە دێن و شەڕێکی قارەمانانەیان لەگەڵ دەکەن و یەکەیەکیان لێ بە دیل دەگرن، بەڵام چونکە ژمارەی پێشمەرگەکان لە ۷۰ کەس تێنەدەپەڕی، کەسیان نابێت کە دیلەکان دوربخاتەوە. دووبارە بە بەدەستخستنی چەند تفەنگ و کوژراوێکی زۆر، دوژمن دەشکێت و بۆ جاری سێیەم دوژمن هێرش دەکاتەوە، لەبەرئەوەی کە پێشمەرگەکان ژمارەیەکیان بریندار دەبن، بە ناچاریی بۆ ڕزگارکردنی پێشمەرگە بریندارەکان پاشەکشە دەکەن و گردی مامەشە بەجێدەهێڵن. لە سەربازەکان ۵۰۰ کوژراو و ۲۰۰ کەسیان بریندار و دوو تانک و دوو فڕۆکەیان سوتا و شکاوە.

هەروەها پێشەوا ڕایگەیاند کە دوژمن لە بەری میرەدێشەوە پەلاماری پێشمەرگەکانی دا کە سوارەکانی ئاغای ئەحمەدخانی فاروقی فریای پێشمەرگەکان دەکەون و لە هەر دوو بەرەی شەڕ، دوژمن زیانێکی زۆری لێ دەکەوێت. لە بەرەی شەڕی میرەدێ، محەمەد ئاغای شەفەق شەهید بوو. پێشەوا سوپاس و دەستخۆشیی لە پێشمەرگەکانی هێزی بارزانیی کرد و گوتی لە یارمەتیدانی ئابوری ئەو پێشمەرگانە، کۆتایی ناکرێت.

جگە لە محەمەد ئاغای شەفەق کە لە شەڕی میرەدێدا شەهید کرا، لە ناو بریندارەکانی شەڕی مامەشەشدا، پێشمەرگەیەک بە ناوی "خۆشەوی خەلیل خۆشەوی" شەهید بوو. هێمن سەبارەت بە شەهیدبوونی ئەو پێشمەرگەیە کۆپلە شیعرێکی لە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ٦٢ دا بڵاوکردووەتەوە و لە بەشێکیدا دەڵێت:

دوینی ایواری چومە سەیر و گشت
تا بانگی شەوان گەرام کیو و دەشت
شەو هات، تاریکی پەیدا بوو کەم کەم
دلی داگرتم وردە وردە خەم
بە سەر دنیادا کشا پەردەی رەش
هەلاتن یەک یەک ئەستیرەی گەش گەش...

١- ڕۆژنامەی کوردستان بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان ژمارە ٦٠، لاپەڕەی ١، ٤ شەممو ٢٩ جوزەردان ١٣٢٥، ٢٠ ژوین ١٩٤٦.

وتووێژی پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ قەوامولسەڵتەنە

ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٣ (١٩٤٦/٦/٢٤) پێشەوا قازی محەمەد سەرۆککۆماری کوردستان لەسەر بانگکردنی قەوامولسەڵتەنە، بە یاوەریی محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی وەزیری جەنگی کۆماری کوردستان بە مەبەستی چارەسەرکردنی کێشەی کوردستان لەگەڵ تاران، چوو بۆ تەورێز و ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٥ لەگەڵ هەیئەتی وەزیرەکانی کۆماری ئازەربایجان و ژمارەیەک پیاوماقوڵانی تەورێز، چوو بۆ فڕۆکەخانەی تەورێز و بە ڕاپۆرتی ڕادیۆی تاران، کاتژمێر ١٠:٠٠ گەیشتە فڕۆکەخانەی مێهرئاباد. بە نوسینی ڕۆژنامەی "ایران ما" و ڕۆژنامەی "رهبر" ئۆرگانی حیزبی تودەی ئێران، لە لایەن ژمارەیەکی زۆر ئازادیخوازەوە پێشوازیی لێکرا.

قەوامولستەنە و موزەفەر فیروز، لە کتێبی کۆماری کوردستان ١٩٤٦ ی ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە

بە نوسینی ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارە ٦٩ ی ڕۆژی ٣٠ پوشپەڕ، پێشەوا قازی محەمەد ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٢٥ (١٩٤٦/٧/١٦) گەڕایەوە بۆ تەورێز و لە کاتێکدا ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات و سەرانی حکومەت تا میاندواو بەرەو پیریەوە چووبوون و نزیکەی دە هەزار کەس لە ژن و پیاو و خوێندکارانی خوێندنگەکانی مهاباد، تا دە کیلۆمەتر بە پێشوازییەوە چوو بوون و ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٢٧ گەڕایەوە بۆ مهاباد.

لەو گەشتەیدا، پێشەوا قازی دوو جار چاوی بە قەوامولسەڵتەنە کەوتووە و لەگەڵ موزەفەری فیروز جێگری سیاسی قەوام و سەرلەشکر رزمارا کۆبووەتەوە، بەڵام بە هۆی نەخۆشکەوتنی قەوامولسەڵتەنەوە، وتووێژەکان بێ ئەنجام بوون.

پێشەوا قازی محەمەد لە وتووێژەکەیدا ئاماژەی بۆ بینینی سەرلەشکر حەسەن ئەرفەع نەکردووە، بەڵام حەسەن ئەرفەع دەربارەی دیداری لەگەڵ پێشەوا، دەڵێت: **(ڕۆژێک سەدری قازی کە برای قازی محەمەد و ئەندامی پەرلەمانی ئێران بوو، بە تەلەفۆن داوای لێم کرد کە چاوم بەو و براکەی بکەوێت. هاتن بۆ سەرکردایەتی سوپا و وتووێژێکی هەمەلایەنە و دورودرێژمان پێکەوە کرد. سەدر و سەیف تا ڕادەیەک خۆیان دەپاراست و هێمن بوون و بە پێچوپەنا قسەیان دەکرد و دەیانگوت هیوادارن دەوڵەتی ئێران لە تایبەتمەندییەکانیان بگات و مافی نەتەوەکەیان بدات و ئەوانیش بۆ پێشخستنی هەموو میللەتی ئێران هاوکاریی دەوڵەت دەکەن. قازی محەمەد کە ڕاشکاوانەتر لەو دووانە قسەی دەکرد، لە سەرەتادا گلەیی لە گیروگرفتەکانی پێشوو کرد و پاشان لە گەندەڵیی و ناکارامەیی دەزگاکانی دەوڵەت لە ناوچە کوردنشینەکان دوا و لەو بارەیەوە کە بۆچی لە کوردەکان بۆ کاری دەزگاکانی ئەو ناوچانە کەڵکوەرناگیرێت، ڕەخنەی گرت[(١)].)**

لە تاران کەسێک بە ناوی "قورەیشی" ئەندامی دەستەی نوسەرانی ڕۆژنامەی ڕەهبەر، ئۆرگانی حیزبی تودەی ئێران، وتووێژێکی سەبارەت بە چاوپێککەوتنەکانی پێشەوا قازی لەگەڵ قەوام و سەرکردەکانی ئێران کرد و دەقی وتووێژەکەی لە ژمارە ٥ ی ڕەهبەردا بڵاوکردەوە. حەسەن قزڵجی وتووێژەکەی وەرگێڕا بۆ کوردیی. پێشەوا قازی دەربارەی وتووێژەکانی لەگەڵ قەوامولستەنە، دەڵێت:

- (چەند جار لەگەڵ بەڕێز موزەفەر فیروز جێگری سیاسی بەڕێز قەوامولستەنە سەرۆکوەزیران و بەڕێز سەرلەشکر رزمارا و دوو جاریش لەگەڵ جەنابی سەرۆکوەزیران وتووێژم کردووە. نییەتی بەڕێز

سەرۆکوەزیرانم زۆر تێکەڵاو و بە تفاهم بینی. داخەکەم بەرهەڵستێک کە وتووێژی ئێمەی دواخست، نەخۆشکەوتنی جەنابی قەوامولستەنە بوو. داوا لە خوا دەکەم زووتر چاک ببێتەوە، تا وتووێژەکانمان بە خێر و خۆشیی و قازانجی ئازادیی کۆتایی بێت.)

هەروەها ڕۆژی ١٣٢٥/٥/٤ (١٩٤٦/٧/٢٦)، پێشەوا قازی محەمەد سەرۆککۆماری کوردستان کە دەیویست بۆ چارەسەرکردنی هەندێک گیروگرفت لە نێوان کورد و ئازەرییەکانی ناوچەی ورمێ، بچێت بۆ ئەو شارە، لە چاوپێککەوتنێکدا لەگەڵ ئاغاکانی مامەش، زەرزا و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکراتدا ئاماژەی بۆ پێشنیازێکی قەواملسەڵتەنە کرد و گوتی:

- (لە سەفەری تارانمدا دەگەل آغای قوام السلطنه زورم گفتوگو کرد آغای قوام نظریکی مساعدی دەگەل کوردان هەیە روژێک آغای قوام پی ی گوتم: ئەوە ایمەش بوینە دیموکرات و حزبی دیموکراتی ایرانمان دامەزراندوە وا بە باش دەزانم کە نیوی "حزبی دیموکراتی کوردستان" بگوررن و نیوی بنین حزبی دیموکراتی ایران منیش وەلامم داوە: کە ئەمن بەبی تصویبی کمیتەی مرکزی هیچ کاریکی ناکەم چونکە دیموکراتی مانای ئەوەیە کە شخص ناتوانی مصلحتی ملت بی مشاورە بگریتە دەستی خوی. آغای قوام دانی بەوە دا هینا کە کوردستان شایانی تقدیرە و ملتی کورد آمادەی هەمو جورە فداکاریە بو گەیشتن بە آزادی و دیموکراتی و گوتی: نهضتی دیموکراتی کوردستان بە پشتیوانیکی گەورەی خومان دەزانین و ئومیدمان ئەوەیە کە بەهوی ئیوەوە دیموکراتی لە تەواوی ایراندا بلاوبیتەوە. العان لە عراقیش دەستیان کردوە بە مبارزە کە دەستی زورداری لە ملی خویان دەربینن ئیمە آمادەین بە تەواوی ایران کومەگ دەکەین و ئەگەر بیتو آزادیخوازانی عراقیش پیویستیان بی و کومەکمان لی بخوازن کومەگیان پی دەکەین و بەلکو بو یارمەتی هەمو آزادیخوازانی دنیا آمادەی فیداکاریم[٢].)

ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارە ٦٩، ڕۆژی ٣٠ پوشپەڕی ١٣٢٥ دا دەقی وتووێژی پێشەوا قازی محەمەدی لەگەڵ ڕۆژنامەی حیزبی تودە

بڵاوکردەوە. ئەمەی خوارەوە وەرگێڕاوی وتووێژی پێشەوا قازییە لەگەڵ ئەو ڕۆژنامەیەدا:

پرسیار- مەلبەند و قلەمروی ایستای نهضتی دیموکراتی کوردستان تا کوی دەروا؟

وولام- مەلبەندی نفوذی حزبیک کە بەناو کومەلیکی زور و زەونددا بلاوبویتەوە زەحمەتە معلوم بکری، بەلام نهضتی ایمە راستەوخو کوردی دەوروبەری ماکو. شاپور. خوی رضائیە. شنو. سندوس. سقز و سەردشت کە نزیکەی حەوت سەد هەشت سەد هەزار کەسن شارەزایی و رهبەری دەکا.

پرسیار- هیندی لە سابقە و رابردووی تاریخی نهضتی خوتان شرح دە.

وولام- حزبی دیموکراتی کوردستان سەرەتای لە مظلومی و نارضایی قدیم و کونەوەیە، هەرچەند سابقەی زورە بەلام لە نو مانگ بەم لاوە دەستی بە فعالیتی عملی کردوە (کمیتەی مەرکەزی حزب لە مهابادە) دەست پی کردنەوەی حزبی ایمە عکس العملی زور بو هینانی دەولەتانی مرتجعە کە لەپیش دەولەتی ایستادا لەسەر کار بون و دەیانەویست دەگەل هەمو نهضتیکی لاگیری آزادی و استقلالی ایران بەربەرەکانی بکەن.

پرسیار- چە اقداماتیک تا ایستا لەو ناحیە و منطقەدا کراوە؟

وولام- کاریکی هەرە گەورە کە نهضتی ایمە لە مەلبەندی دەسەلاتی خوی کردویە ایجادی گیانیکی صمیمیت و بە یەکەتیەکی بی نظیرە لەنیوان چەند سەد هەزار نەفەر برایانی ایرانی ایوەدا. امنیەت و آرامیەکی کە لەو مەلبەندەدا هەیە قەت نەبوە و ملتی ایمە لە خورا لە ایجاد و ابداع و دەست کردنەوەیەکی بەشەرەفانە لە حیثیت ملتی ایران زور شاکاریان کردوە. دەگەل ئەو وەختە کەمە و نەبونی وەسائلی چاک کردنی ریگایان. دامەزراندنی مەدرەسان دامەزراندنی چاپخانە و بلاوبونەوەی روژنامە و گووار و تربیتی سیاسی و نظامی کە مەلیکی زور لە کوردانی هاونیشتمانی ایوە بەرەو تەرەقی رویشتوە.

پرسیار- آگات لە حالی کوردانی جنوب کە ری و راست لەژیر نفوذی معنوی نهضتی ایوەدا نین هەیە؟

وولام- لەو جیگایانە لە هەمو جورە بزوتنەویەکی دیموکراتیک پیش گیری کراوە بەڵام ایمە دەزانین لە هەمو جیگایەک هەمو کوردیکی زور لی کراو و عاشقی آزادی لاگیری نهضتی بەرەو ترقی ایمەیە.

پرسیار- وضعی ایستای کوردانی دنیا بو ایمە شرح بدە.

وولام- بیجگە لە کوردانی ساکنی ایران نزیکەی دو ملیون و نیو کورد لە تورکیا دارای دە بویرن. لە ترزی بزوتنەوە و رفتاری ایستای دەولەتی تورکیە نسبت بە کوردانی ساکنی ئەوی خەبەریکم نیە بەلام لەوەییش کشتار و عەزیەت و آزاریان دەکردن و ئەمەش کە دەولەتی تورکیە ادعا دەکا کە (مسئلەی کوردی لەو مملکتەدا حل کردوە) لە لای من قابیلی قبول نیە. مەگەر پیمان وابی کە ئەو حل کردنە بە یاری هەلکوشین و دامرکاندنی آرەزوی ملی ئەواندا بوبی... بیجگە لەوەش نزیکەی ملیونیک و دوسەد هەزار کوردی دیکەش لە عراقدا دەژین. آکار و بزوتنەوەی حکومتی عراقیش دەگەل ئەوان لە فرار و هەلاتنی بە پول و کومەلی کوردانی عراق بو منطقە و مەلبەندی دیموکراتیکی ایمە روناک دەبیتەوە و وەدەر دەکەوی. بەلام دەبی بلیم کە دەولەتی فرانسە دەگەل حەودسەد هەزار کورد کە لە سوریەدا دەژین باش بوە.

پرسیار- چە روابطیکی معنوی لە نیوان نهضتی کوردستان و آذربایجاندا هەیە؟

وولام- هەردک لامان بو آمانجیک کە آزادی و سەربەخویی حقیقی و بەراستی ایرانە کار دەکەین.

پرسیار- دەکری لە گفتوگوی تاران یا کلیاتی ئەو آگادارمان بکەی؟

وولام- ئەمن چەند جلسە دەگەل آغای مظفر فیروز معاونی سیاسی آغای قوام لسلطنە سەرەک وەزیر و آغای سەرلشکر رزم آرا و دوو جار دەگەل جنابی سەروک وەزیر ملاقاتم کردوە نظری آغای سەروک وەزیرم زور تیکەل بە حسن ظن و چاک نیتی دیوە. داخەکەم بەرهەلستیکی کە گفتوگوی ایمەی وەدوا خست نەخوشی جنابی آغای قوام لسلطنە بوو. لە خودا طلبە زوتر چابیتەوە تا مزاکرە بە خیر و خوشی و نفع و قازانجی آزادی دوایی بیت.

پرسیار - آیا لەو ناوەدا چلوچوبی مرتجیع و پاشەکشەکان قابلی توجە و لی ووریا بون نیە؟

وولام - وەختیکی ارادەی ملت و دەولتیک لە کاریکی صحیح و چاکدا ریک کەوی. هیچ شتی ناتوانی پیشی لی بگری. من آتیەیەکی زور چاک تیبینی دەکەم و هیوادارم دەولەتی مرکزی بتوانی دیموکراسی بە هەمو ایران دا بلاو بکاتەوە.

پرسیار- نهضتی دیموکراتیکی کوردستان تا چە ئەندازەیک یارمەتی دیموکراسی آتیەی ایران دەدا؟

وولام- نهضتی ایمە لە آزادیخوازانی تارانەوە الهامی گیر کەوت، ایمە شاعریکی مللی بە ناوبانگ مان هەیە بە نیوی هەژار کە قصیدەیەکیشی لە روژنامەی رهبەردا چاپ کرابو. لەم قصیدەیەدا گوتویە (ایمە بە شمشیری ئەوان بە قلم) ئەمن ئەو قسەیە وا بەیان دەکەم کە قلمی ایوە لە تاران کاری سەد شمشیر ایمەی لە منطقەی خومان کرد. ملتی ایمە زوریان دل بە نهضتی آزادیخوازی ایرانەوەیە. روژنامە آزادیخوازەکانی تاران بە اشتیا دەخویننەوە و تف و لعنت لە روژنامەی ارتجاعی و پاشەکشە دەکەن.

پرسیار- لەو مانگانەی دوایی دا لەنیوان دەولەتی مرکزی و نهضتی کوردستاندا بەر هەلستیکی وابوو کە نەیلی هەردک لا لیک نزیک ببنەوە و ریک کەون یان نە ؟

وولام - پیش دەولەتی جنابی قوام السلطنه ئەم جورە بەرهەلستانە زور بون بەلام دوای ئەوە کە ئەو دەولەتە هاتە سەرکار. دەولەتی مەرکەزی هەول و تەقەلای دا بو ریک کەوتن و سازان.

پرسیار- بوچی فرانسەوی راجع بە مسائل کورد زور علاقە دەنوینن و آیا ئەو خبرەی مخبری فرانسەوی بە زمانی تودە گوتویەتی: (ایمە هەر وەختیک کە کیفمان لی بی کرماشان دەدەست گرین) راستە یان نا؟

وولام- من پیم وایە فرانسەوی دەگەل کوردان نظریکی خراپیان نیە لە سوریە ئەوەنەی لە دەستیان هاتبی کومەگیان بە کوردان کردوە. راجع بە خبریکی مخبری فرانسە لە زمانی منەوە گوتویە، هەوەل ئەوەیە کە ئەم قسەیە کە ئیستاکە ایمە لاگیری ئەوەین مسئلەکە بە مسالمەت حل بی مربوط نیە. دوەمیش امپریالیستی نەبووە بەلکو مقصود آزاد کردنی بەشیک لە هاونیشتمانان و کومگیکی پتر بە آزادی تەواوی ایران بووە و

دیسانیش دەلیمەوە کە دەولەتی ایستا ئەو جورە نظریاتە کە هی زەمانی حکومەتە ارتجاعیەکانی پیشووە لەناو دەبا[٣].

١- کوردەکان، حەسەن ئەرفەع، وەرگێڕانی حامید گەوهەری، لاپەڕەی ١٢٦، چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای وەرگێڕان، هەولێر ٢٠٠٧.
٢- ڕۆژنامەی کوردستان، ئورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٢، لاپەڕەی ٣، ٨ گەلاوێژی ١٣٢٥، ٣٠ ژوئیە ١٩٤٦.
٣- ڕۆژنامەی کوردستان، ئورگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٦٩، ٣٠ پوشپەری ١٣٢٥.

ئازەربایجان و کوردستان بەرەو مەترسی

دوای واژۆکردنــی ڕێککەوتننامــە لەگــەڵ ئازەربایجــان، ئــەرکی هــەرە گرنگی ئەحمەد قەوام هەڵبژاردنی خولی پازدەیەمی مەجلیسی شورای میللیی بوو. حیزبە سیاسییەکان خۆیان بۆ بەشدارییکردن لە هەڵبژاردندا ئامادەکرد. حیزبی تودە و حیزبی ئێران بەرەی "جبهه موتلفه احزاب آزادی خواه" یان پێکهێنا. ڕۆژی (١٣٢٥/٤/٨ (١٩٤٦/٦/٢٩) قەواموولستەنە دامەزراندنی "حیزبی دیموکراتی ئێران"ی لە ڕادیۆی تارانەوە ڕاگەیاند. لە پرۆگرامی ئەو حیزبەدا زنجیرەیەک چاکسازیی دەبینرا. بە وتەی ژمارەیەک لە چاودێرانی هەڵبژاردن، ناوی "دیموکرات" بۆ حیزبی قەوام، ناوێکی بە هەڵکەوت نەبوو، بەڵکوو "حیزبی دیموکراتی ئێران" لە بەرامبەر "فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان" و "حیزبی دیموکراتی کوردستان" دا، دانرابوو.

تا ئێستا هەواڵێک لە جێبەجێکردنی بەڵێنەکانی قەوام دوای واژۆکردنی ڕێککەوتننامە لەگەڵ ئازەربایجان نەبووە: ئابلۆقەی ئابوری لەسەر ئازەربایجان و کوردستان درێژەی هەبوو، لقی بانکی میللیی ئازەربایجان نەکرابووەوە، بودجەی پێویست بۆ سوپای ئازەربایجان نەدرابوو بە کاربەدەستانی ئازەربایجان و بەرەکانی سوپای ئێران لە قەزوینەوە تا ئاستارا و سەردەشت، بەهێز کرابوون. ئەو بەرگرانەی کە لە بەرامبەر قەوامدا لە ئازەربایجان هەبوون، بریتی بوون لە: فیرقەی دیموکرات، ئەنجومەنی ئەیالەتیی، سوپای نەتەوەیی و گروپە چەکدارەکانی فیدایی و حیزبی دیموکراتی کوردستان و پێشمەرگەکانی هێزی بارزانیی.

یەکیەتی سۆڤیەت بە وردیی چاودێریی ئەو ڕووداوانەی دەکرد کە لە ئازەربایجان و کوردستاندا ڕوویاندەدا. بە فەرمانی مۆسکۆ، هەموو وتە و نوسراوەکانی پیشەوەریی و قازی محەمەد و هەموو وتار و نوسراوی ڕۆژنامەکانی تەورێز و مهاباد و بڵاوکراوەکانی ڕادیۆی تەورێز و مهاباد، دەستبەجێ بە ڕێبەری سۆڤیەت دەگەیشتن. نوسینە ئاشکراکانی پیشەوەریی لە لایەن کۆنسولخانەی سۆڤیەتەوە دێر بە دێڕ

دەخوێندرانەوە و ئەگەر شتێکی دژ بە حکومەتی ناوەندیی تیایاندا بووایە، وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەتیان لێ ئاگادار دەکردەوە. میر جەعفەر باقرۆف بایەخی بە ڕاپۆرتی دیپلۆماتکارەکانی سۆڤیەت دژ بە پیشەوەریی نەدەدا. ڕۆژی ١٣٢٥/٣/١٥ (١٩٤٦/٦/٥) باقرۆف لە نامەیەکیدا بۆ ستالین نوسیبووی:

- (دوای واژۆکردنی ڕێککەوتننامە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران، ئێمە لە وتە و وتارەکانی پیشەوەرییدا هەستمان بە هیچ چەشنە وتەیەکی توند، یان وتەیەکی دوولایەنە نەکردووە، بەڵام فەرمانبەرانی کۆنسوڵخانەی ئێمە، چونکە زمانی ئازەربایجانیی و فارسیی باش نازانن، بە بەردەوامیی ڕەخنەی بێواتە لە وتارەکانی پیشەوەریی دەگرن و ڕاپۆرتی بێواتە و ناڕاست بۆ وەزارتی دەرەوە دەنێرن. لە ئەنجامدا لە وەزارەتی دەرەوەوە فەرمان دەگات کە پیشەوەریی هۆشیاربکرێتەوە و داوا لە ئێمەش دەکەن کە دەربارەی بەشێک لە وتەکانی ڕونکردنەوە بدەین. ئەو جۆرە کردەوەیە زیان بە پیشەوەریی دەگەیەنێت و کاریگەریی خراپی دەبێت لەسەر ئەو و هاوڕێیانی. ئەوانە لە کاتێکدا دەگوترێن کە ئینگلیزەکان و ئەمێریکاییەکان لەم دواییانەدا لە ئازەربایجانی ئێران پەرەیان بە دژایەتیکردنی زیانبەخش بە ئێمە داوە و خەریکن بە پشتیوانییکردن لە گروپ و دەستە کۆنەپەرستەکان، خۆیان بۆ هەڵبژاردنی مەجلیس ئامادەدەکەن. قەوام کە بە وتەی خۆشەویستیی و پێشنیازی باڵیۆزی ئێمە، قازی محەمەدی سەرۆکی کوردستانی بۆ وتووێژ بانگکرد بۆ تاران، هۆی گومان لە پەیوەندیی لەگەڵ ئازەربایجان پێکدەهێنێت. قەوام بە پێدانی بەڵێنی هەمەجۆرە بە قازی محەمەد، هەوڵدەدات کوردەکان لە پەیڕەوییکردن لە تەورێز پەشیمان بکاتەوە. لە هەلومەرجێکی لەم جۆرەدا، ئایا یاساخکردنی پیشەوەریی ڕێبەری فیرقەی دیموکرات لە قسەکردن سەبارەت بە گرفتەکانی خەبات بۆ بە دیموکراتییکردنی ئایندەی ئێران دروستە؟[1]).

شازادە ئەشرەف پەهلەوی بە سەردانی سۆڤیەت، ڕۆڵی دیاری هەبوو لە بڕیاردانی دژوار سەبارەت بە ڕێبەرانی ئازەربایجان، لە لایەن ڕێبەرانی سۆڤیەتەوە.

ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٢٩ (١٩٤٦/٧/٢٠) ستالین پێشوازیی لە ئەشرەف پەهلەوی کرد. مۆلۆتۆڤ وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت بەشداریی ئەو دیدارەی کرد. ڕۆژ ١٩٤٦/٧/٢٧ بە فەرمانی شورای بالای یەکیەتی سۆڤیەت، بارجێک لە هێمای ئالای سور، درا بە ئەشرەف پەهلەوی. بەخشینی ئەو هێمایە بە بۆنەی "خزمەتی بەرجەستە"ی ئەشرەف پەهلەوی بوو لە کۆکردنەوەی خێرات و یارمەتی بۆ ئەو منالانەی کە باوکانیان لە سوپای سۆڤیەتدا و لە جەنگی جیهانیی دووەمدا کوژرابوون.

ئەشرەف لە گەڕانەوەیدا لە سۆڤیەت، لە کۆشکی سەعدئاباد بەشداریی کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنوسیی کرد و گوتی: **(ژەنەڕاڵ ستالین سەبارەت بە نەتەوەی ئێران هەستی خێرخوازانەی هەیە. بەگشتیی ڕێبەرانی سۆڤیەت بە چاوی ڕێزەوە دەڕواننە نەتەوە بچوکەکان و داکۆکیی لە ماف و سەربەخۆییان دەکەن(٢).)**

هاوینی ساڵی ١٩٤٦ (١٣٢٥) خولی سێیەمی وتووێژەکانی ئازەربایجان دەستیپێکرد. لیژنەی وتووێژکەری ئازەربایجان بریتی بوو لە: جاوید، شەبستەریی، پادگان و ژمارەیەکی تر.

قەوام بە باڵیۆزی ئەمریکای ڕاگەیاند کە لەو ڕۆژانەدا چاوەڕوانی هاتنی لیژنەیەک بە سەرۆکایەتی جاوید پارێزگاری ئازەربایجان دەکات. گوتی دەیەوێ بزانێت ئایا حکومەتی تەورێز دەیەوێ ئازەربایجان لە سنوری ئێراندا بمێنێتەوە، یان نا؟ هەروەها قەوام ڕایگەیاند کە هەڵوێستی توند دەبێت، ئەگەر ئەو وتووێژە ئەنجامی نەبێ، لەوە ناترسێ پەنا بۆ هێز ببات. لەو بارەیەوە "جۆرج ئالین" باڵیۆزی ئەمریکا بۆ وەزیری دەرەوەی ئەمریکای نوسی:

- (قەوام لە ڕژانی خوێنی ئێرانییەکان، خۆی دەپارێزێت، بەڵام ئەگەر کار بگاتە بەکارهێنانی هێز، تەنیا نیگەرانیی ئەو لەو بوارەدا ئەوەیە کە یەکیەتی سۆڤیەت چەک، فرۆکە و پارە بۆ ئازەربایجان بنێرێ و ئەندامانی سوپای خۆی بە بەرگی ئاساییەوە، وەک کەسانێک ڕەوانە بکات کە گوایە خۆیان خوازیاریی چوون بۆ ئازەربایجان بوون. من پێشنیازم بۆ قەوام کرد کە ئەگەر وتووێژەکان شکستیان هێنا، بە هەموو جیهان ڕابگەیەنێت کە حکومەتی تەورێز نایەوێ ئازەربایجان لەگەڵ

خاکی ئێران بمێنێتەوە. لە حاڵەتێکی لەم جۆرەدا، بەرەنگاربوونەوەی چەکدارانە بۆ پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئێران، هەڵدەسەنگێنرێت. دەتوانێت بە چەندان هۆ ئەوە بسەلمێنێ کە دەقی ڕێککەوتننامەکەیان لە لایەن ئازەربایجانییەکانەوە پێشێلکراوە و جێبەجێنەکراوە. من بۆ یەکەم جار قەوامم بەو جۆرە بە ئیرادەوە بینی. قەوام دەیگوت بێگومان لیژنەی ئازەربایجان و بڵاوکراوەکانی سۆڤیەت بە کەسێکی کۆنەپەرستی فاشیست ناوی دەبەن، بەڵام ئەو خۆی بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ هەموو ئەوانەدا ئامادەکردووە. دەیگوت نەرمیی ئەو سەبارەت بە حکومەتی ئازەربایجان و تودەییەکان، بۆ ئەوە دەگەڕایەوە کە نەیدەتوانی پشت بە سوپای ئێران ببەستێت، بەڵام ئێستا بە پشتبەستن بە سوپا لەو قسانە ناترسێ، بەو مەرجەی یەکیەتی سۆڤیەت دەست لە کارەکانی وەرنەدات[٣].)

لە وتووێژی تاراندا سەبارەت بە دۆخی ئەفسەرانی سوپای ئازەربایجان و کێشە ئابورییەکان، سەرکەوتن بەدەستنەهات. جاوید دژی پیشەوەریی، چووە لای باڵیۆزی سۆڤیەت و شکاتی لێکرد و گوتی پیشەوەریی بە هەڵسوکەوتی خۆی وتووێژی لیژنەی ئازەربایجان لەگەڵ حکومەتی ناوەندیی دژوار دەکات[٤].

ڕۆژی ۱۳۲٥/٥/۱۰ (۱۹٤٦/۸/۱) قەوام کارێکی دور لە چاوەڕوانیی کرد و سێ وەزیری تودەیی خزاندە ناو کابینەکەیەوە. ئەو سێ وەزیرانە بریتی بوون لە: ئەسکەندەریی وەزیری بازرگانیی و پیشە و هونەر، فەرەیدون کەشاوەرز وەزیری پەروەردە و مورتەزا یەزدی وەزیری تەندروستیی.

قەوام بە ئەمریکاییەکانی گوتبوو کە ئەوە هەنگاوێکە لە دوا هەوڵەکان بۆ ئەوەی کە ڕەزامەندیی ڕوسەکان دابین بکات.

دەوڵەتی بریتانیا کە لە کردەوەی ئەو دواییانەی قەوام تورە ببوو، پێشنیازی واشنتۆن دەکات کە ئینگلیزەکان و ئەمریکاییەکان دەبێ هەوڵبدەن قەوام دژی سۆڤیەت هەڵوێست وەربگرێت، بەڵام جۆرج ئالین باڵیۆزی ئەمریکا لە تاران، لەگەڵ ئەو پێشنیازە نابێ و لەسەر داوای ئەو، وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاش پێشنیازی بریتانیا قبوڵ ناکات. بۆ جۆرج ئالین ئەو فیکرە سەریهەڵدابوو کە بریتانیا بۆ پێکهێنانی ڕژێمێکی وەفادار بە سۆڤیەت و دابەشکردنی ئێران لەو هەلومەرجەدا،

ئامادەدەبێت[٥]. زانیارییە گەیشتووەکان لە تەورێز، ئەو فیکرەیان لەناو ئەمریکییەکاندا بەهێز کردبوو. کۆنسوڵی بریتانیا لە تەورێز، دەربارەی پەرەسەندنی نفوزی نێودەوڵەتیی سۆڤیەت و بەرزبوونەوەی بیری هاودەنگیی لەگەڵی، بۆ کۆنسوڵی ئەمریکا دوابوو، گوتبووی ئینگلیزەکان سیاسەتی دورخستنەوەی خەڵکیان گرتووەتەبەر. بە بۆچوونی کۆنسوڵی بریتانیا، دەبێت ئەوان بە ڕواڵەت پێشانبدەن کە لایەنگری سەربەخۆیی نەتەوە بچوکەکانن و بۆ ڕاگرتنی نفوزی خۆیان و بەربەرەکانیی دژی سیاسەتەکانی ڕوسیا، پشتیوانیی کردن لە گەلە جیابووەوەکان لە یەکتر، پێوستە. لە هەمان کاتدا ئامۆژگاریی "سرور بەگ" کۆنسوڵی تورکیای لە تەورێز کردبوو کە پێویستە ئەو بیرە لە نێوان دیموکراتەکاندا زەق ببێتەوە کە ئینگلیزەکان و تورکەکان پشتیوانیی بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجانن و بەو جۆرە پەیوەندیی نزیکیان لەگەڵدا دروستبکەن[٦].

جۆرج ئالین لەو بوارەدا، تەنانەت گومانی لە قەوامیش هەبوو. لە کاتێکدا وتوویژ لەگەڵ لیژنەی ئازەربایجان لە تاران بەردەوام بوو، جۆرج ئالین بۆ وەزیری دەرەوەی ئەمریکای نوسیبوو: **(من بە شێوەی دۆستانە، بەڵام بە ڕاشکاویی بە سەرۆکوەزیرانم گوت، بەو بۆنەیەوە کە لە وتووێژەکاندا لەگەڵ لیژنەی ئازەربایجان سەبارەت بە پاراستنی یەکیەتی خاکی ئێران، سەرنجتان بە ئامۆژگارییەکان نەداوە، لێتان تورەم. گوتم ئەگەر زانیارییەکانم لەو پەیوەندییەدا نادروستن، سوپاستان دەکەم ئەگەر هەڵەکەم بۆ ڕاست بکەنەوە. بەگوێرەی زانیارییەک کە هەمە، ئەو دەیەوێ داخوازییەکانی ئازەربایجان سەبارەت بە هێشتنەوەی سوپای ئازەربایجان و هێزەکانی فیدایی لە قەوارەی ئێستادا و لەژێر چاودێریی پۆلیسی نهێنی سۆڤیەت، بەراورد بکات. دەبێ هۆشیاری بکەمەوە کە بۆ لەدەستدانی سەربەخۆیی ئێران، ڕێگەیەکی توند و متمانەتر لەوە نابینرێت. قەوام قبوڵی کرد کە دژی بە ناوەندبوونی ئازەربایجان نیە و ئەوەشی ڕەدکردەوە کە لەو بوارەدا هەندێک بەڵێنی بە ئەوان دابێت. بە لێکدانەوەی من، قەوام سەرەڕای هەڵبژاردنی ڕێی ئاشتییخوازانە، بیرێکی تریشی لە مێشکدایە و سەرئەنجام پەنا بۆ هێز دەبات.)** هەروەها جۆرج ئالین دەڵێت: **(لە**

وتووێژەکانماندا لەگەڵ قەوام، باسی کێشەی نەوت کرا. قەوام گوتی بە ڕای من نەوت ئامانجی سەرەکیی سۆڤیەتە لە ئێراندا، بەڵام ئەگەر بتوانێ داواکارییەکانی سەبارەت بە نەوت و کێشەی ئازەربایجان سەربخات، لێی پاشگەز نابێتەوە. قەوام دڵنیایە کە ئەگەر سۆڤیەت ناچار ببێ یەکێک لەو دووانە هەڵبژێرێ، چاو لە ئازەربایجان دەپۆشێت[۷].)

۱- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ۱۹٤٥- ۱۹٤٦:
AR SPIHMDA , f.1, s. 89, i. 112, v. 118-121
۲- کۆمونیست، ۱۹٤٦، ٤ ی ئاگۆست.
۳- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ۱۹٤٥- ۱۹٤٦:
Forein Relation of the US, 1946, Volume VII, p.511- 512
٤- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1, s. 89, i. 114, v. 278-280v.
٥- هەمان سەرچاوە: Richard Cottam. Iran and United States, p. 75
٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1, s. 89, i. 114, v. 169-170
۷- هەمان سەرچاوە: Forein Relation of the US, 1946, Volume VII, p. 512- 514

شەهیدبوونی محەمەد نانەوازادە فەرماندی هێزی ناوەندیی کۆماری کوردستان

دوای وتوویژی پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ سەرتیپ ڕەزمارا لە ١٣٢٥/٣/٢٥ (١٩٤٦/٦/١٥) دا کە لە بەشی **"دووبارە شەڕ لە بەرەی سەقز لە مامەشە و میرەدێ"** دا ئاماژەم بۆ کرد. پێشەوا قازی هاودەنگیی کرد لە ڕێی کاربەدەستانی کۆماری کوردستانەوە، ئازوقە و خواردەمەنی بۆ یەکەکانی سوپای ئێران لە بانە و سەردەشت بچێت و ئەو ڕێککەوتنەی لەگەڵ ڕەزمارا واژۆکرد:

١- ڕێ بە هێزەکانی سوپای ئێران دەدرێت کە لە سەقزەوە بۆ هێزەکانیان لە میرەدێ و بانە و سەردەشت ئازوقە ببەن.

٢- هێزەکانی سوپای ئێران مافیان نیە چەک و تەقەمەنی بۆ ئەو ناوچانە ببەن و ئەفسەر و سەربازی ئەو جێیانە بگۆڕن، مەگەر بە هۆی نەخۆشیی و برینداربوونیانەوە.

٣- نوێنەرێک لە حکومەتی کوردستان لەگەڵ ئەو ئازوقانەی حکومەتدا، لە ڕێگاکاندا دەبێت.

٤- ئەگەر سوپا ئەو پەیمانە پێشێل بکات، ئەوا کوردەکان مافیان دەدرێتێ کە پێش بە هەموو هاتوچۆ و ڕاگواستنێک بگرن و ڕێگا بگرن[١].

بۆ ئەو مەبەستە محەمەد نانەوازادە فەرماندەی هێزی ناوەندیی کۆماری کوردستان، ڕاسپێردرا کە چاودێریی جێبەجێکردنی ئەو ڕێککەوتنە بکات.

ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارەی ٦٩ یدا سەرەڕای ئاماژەکردنی بۆ مێژووی ژیانی نانەوازادە، ڕایگەیاند بۆ مانگێک دەچوو کە وەزارەتی هێزی پیشمەرگە بەرپرسیاریی دابوو بە نانەوازادە کە چاودێریی بکات بەسەر ناردنی ئازوقە و خواردەمەنی سوپای ئێران لە سەقزەوە بۆ یەکەکانی لە بانە و سەردەشت کە لە گەمارۆی پێشمەرگەدا بوون.

ڕاوەستاوان لە ڕاستەوە : عەبدولڕەحیم جەوانمەردی قازی، جەعفەر کەریمی، محەمەد نانەوازادە، سەدیقی حەیدەری، عەزیزی سەدیقی. دانیشتوان: هەژار، قازی محەمەد و هێمن. لە سایتی weneykk@gmail.com حەسەن قازی وەرگیراوە

ڕۆژی دوو شەممە ١٣٢٥/٤/٢٤(١٩٤٦/٦/١٤)، محەمەد نانەوازادە بە حامید مازوچی سەرۆکی دیژبانی ناوەندیی کۆمار لە مهاباد فەرماندەدات لەگەڵ ژمارەیەک بارهەڵگری خواردەمەنی لە سەقزەوە بچێت بۆ بانە و سەردەشت. خۆشی بە فڕۆکە دەچێت بۆ سەردەشت و بەیانیی ڕۆژی دوایی، سێ شەممە ١٣٢٥/٤/٢٥ دەگەڕێتەوە بۆ بانە. لە بانە چاوی بە مازوچی دەکەوێ و دواتر سواری فڕۆکە دەبێت کە بگەڕێتەوە بۆ سەقز، بەڵام فڕۆکەکەی لە نزیک گوندی "سنجو" لە بەرزاییەکانی کەلیخان دەکەوێتە خوارەوە و دەستبەجێ ئاگر دەگرێت. فڕۆکەوانەکە بە پاڕاشوت خۆی ڕزگاردەکات، بەڵام نانەوازادە لە ناو فڕۆکەکەدا دەمێنێتەوە و دەسوتێت.

ڕۆژی ١٣٢٥/٤/٢٦ (١٩٤٦/٦/١٥)، سەروانێک و دوو پلەداری سوپای ئێران، تەرمی نانەوازادەیان هێنایەوە بۆ مهاباد. کاتژمێر ١٩:٠٠ ی ئەو ڕۆژە، بە بەشداریی نزیکەی دە هەزار کەس، تەرمی نانەوازادەیان لە گۆڕستانی مەلا جامی بە خاک سپارد. شاعیری کۆماری کوردستان "قانع" سەبارەت بە شەهیدبوونی محەمەد نانەوازادە، پارچە شیعرێکی لە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ٦٩ دا، بڵاوکردەوە:

شیعری قانع بو قارەمانی کوچ کردو نانوازادە

کورد وا دیسان شین و زارییە
زایلەی جەمەر بی قەرارییە
قارەمانی کورد زادەی کوردستان
نانوازادە شیری نیشتمان
بو آزادی کورد بە مهربانی
گیانی شیرینی کرد بە قوربانی
هەر ئەو شربتە شیخ سعید نوشی
دوکتور فوادی خستە سەرخوشی ...

جادەی سەقز بۆ بانە بە تەواویی لەژێر چاوێریی پێشمەرگەدا بوو. هیچ کەسێک جگە لە خەڵکی ناوچەکە، بە بێ بڕیاری ڕێبەرانی کۆماری کوردستان، نەیدەتوانی لەو جادەیە نزیک ببێتەوە، تەنانەت ئەگەر بەرپرسانی کۆماریش بەو جادەیەدا هاتوچۆیان بکردایە، ئوتۆمبێلەکانیان دەپشکنین. بۆ زانیاریی زیادتر لەسەر دیسیپلینی پێشمەرگەکانی کۆمار لەو ناوچەیەدا، سەرنج بدەنە ئەم ڕووداوەی خوارەوە:

لە یەکێک لە ڕۆژەکانی ناوەڕاستی مانگی مای ساڵی ١٩٤٦، پێشمەرگەکانی بازگەی مامەشە لە کاتژمێر ١٢:٠٠ دا ئوتۆمبێلی سەدری قازی ڕادەگرن. سەدر دەڵێت: من برای پێشەوا قازیم و لێیان دەپرسێت: ئەگەر منتان بناسیایە، هەر سەیری ئوتۆمبێلەکەمتان دەکرد؟ پێشمەرگەکان دەڵێن بەڵێ! چونکە ئێمە دەبێت بە توندیی دەستوری فەرماندەکەمان جێبەجێبکەین. سەدر بە بیستنی ئەو قسەیە، بە خۆشحاڵییەوە ناوی فەرماندەکەیان دەپرسێت. ئەوانیش دەڵێن فەرماندەی ئێمە بەکر عەبدولکەریمە. سەدری قازی سوپاسیان دەکات و ئەم نامەیەی خوارەوە دەنوسێت و دەیدات بە یەکێک لە پێشمەرگەکان کە بگەیەنێت بە فەرماندەکەیان:

- پێشمەرگەکانی کوردستانم بینی. لە خۆشیان لە پێستی خۆمدا نەدەگونجام، باوەڕ بکە بیست ساڵ جوانتر بوومەوە. نازانم چۆن و بە چ شێوەیەک سوپاسی خۆمتان ئاراستە بکەم. دیسیپلین و ئەرکشناسیی

پێشمەرگەکانی کوردستان جێی سوپاس و پێزانینە. پێمخۆشبوو لە نزیکەوە بە خزمەتتان بگەم، بەڵام چونکە دەبێ بچمە بۆکان و مهاباد، هەلی ئەوەم بۆ ناڕەخسێت. ئوتۆمبێلەکەم دەنێرمە لاتان، دیتنی ئێوە بۆ من زۆر جێی خۆشحاڵییە.

سەدی قازی [۲]

۱- قازی محەمەد و کۆمار لە ئاوێنەی بەڵگەنامەکاندا، لاپەڕەی ۲٤۸، نوسینی بەهزاد خۆشحالی، هەمەدان ۱۳۸۰.

۲- قازی محەمەد و کۆمار لە ئاوێنەی بەڵگەنامەکاندا، لاپەڕەی ۲۳۷-۲۳۸، نوسینی بەهزاد خۆشحالی، هەمەدان ۱۳۸۰.

گەشتی پێشەوا قازی محەمەد بۆ ورمێ

ڕۆژی ١٣٢٥/٥/٤ (١٩٤٦/٧/٢٦)، پێشەوا قازی محەمەد سەرۆککۆماری کوردستان، بۆ چارەسەرکردنی هەندێک گیروگرفت لە نێوان کورد و ئازەرییەکانی ناوچەی ورمێدا، چوو بۆ ورمێ. پێش چوونی، لە باەگای حیزبی دیموکرات، چاوی بە ئاغاکانی مامەش، زەرزا و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی دیموکرات کەوت و لەوێ وتارێکی گرنگی سەبارەت بە مێژوو و بەسەرهاتەکانی گەلی کورد و چارەنوسی، هەروەها دزیی و گەندەڵیی کاربەدەستانی کۆمار ئاراستە کرد. ڕۆژنامەی کوردستان بە ناوونیشانی (نطقی حضرەتی پیشەوای معظمی کوردستان)، دەقی وتارەکەی پێشەوای بڵاوکردەوە.

پێشەوا قازی دوای خوێندنەوەی ئایەتێکی قورئان، ئاماژەی بۆ مافی گەلی کورد و بزوتنەوەکانی لە هەر چوار پارچەی کوردستاندا کرد و سوپاسی لەخۆبوردەیی بارزانییەکان و ئاغاکانی مامەش، پیران، زەرزا و دیبوکریی کرد و گوتی: **(پول پول بە شەرافتمندانە چونە بەرەکانی شەر. مەنگورەکان خزمەتیکی زور بە ئەمەگیان کردوە هەرچەندە پیکەوە ناکوکیان هەبو کە من گوتم کیشەی ئیوە لەسەر ئیستکانی چایە کە پیشتر لە پیش کامەتان دابنری و گوتم ئەمرو بو ئیمە یەکەتی پیویستە کە بە آزادی بگەین.)**

پێشەوا گوتی: **(هیندیک لە براکانمان بە قسە کیو بوون بەلام بە کار میشولەش تەواو نەبوون.)** بە بێ ئەوەی کە ناوی کەسێک بهێنێت، ڕەخنەی لە هەندێک سەرۆک هۆز گرت و گوتی:

-کورد ٣ شتی گەورەی لە ژیاندا پیویستە: ١-خویندن ٢-تربیی باش ٣-فیداکاری) بەلام سەد مخابن کە ماوەی ئیمە و ئەوان وەکو عەد و ئاسمانە.... دەبێ مانای تربیت فیر بین و سەرکردەکانمان دەبی معلومات نظامی زور کوکەنەوە و دەبی شارەکانمان زور پاک و خاوین رابگرین کە ملت لە نەخوشی و هەژاریدا نەمری (پیویستە کار و ادعامان وەکو یەک بن) ...تد.

ئەی خوشەویستەکانم وەختی میلتی کورد بەختیار دەبی کە ئیمە واز لە منافعی شخصی بهینن ... هەروەکو کاری خومان جی بە جی دەکەین کاری ملتیش وا بخەینە ری. کاری شخصی وەپیش کاری عمومی نەخەین.
دروستکار ئەو کەسەیە کە پول و ملک و مقامی منظور نەبی جا تکام وایە کەچی دیکە چاوتان لە منافعی شخصی نەبی مدرسە لە دیهاتەکان بکەنەوە بیمارستان دروست بکەن یارمەتی هەژاران بدەن کارخانە بکرن ... دنیا پینج و دوو روژیکە پول نیوی انسان بلیند ناکا بەلکو خذمت بە ملت و نیشتمان ئەستیرەی سەرشانی انسانە. بوخوتان دەزانن کە ئەمن بو وەرگرتنی حقوقی کورد شەو و روژ ووچانم نەداوە و ئەو زەحمەتەش بە فخر دەزانم تا یەک روژم لە دنیا مابی دەست لە فداکاری هەل ناگرم و بە هەمو کەسیکی دەسەلمینم کە کورد شایانی ژیانە و دیسان بوخوتان دەزانن کە لە پیشدا ئیمە بە هیچ جوریک داوای تجزیەی ایرانمان نەکردوە و تەنیا مەبەستمان آزادی خومان و پاراستنی دیموکراتی بو، بەلام لە پیشدا کاربەدەستانی ایران بیجگە لەوەی جوابیان نەداینەوە شوخیشیان بە داوای ئیمە کرد و ناچار بووین حکومتی ملی مان دامەزراند و هیزی خومان لە بەرامبەر ئەوان دا تاقی کردەوە و ئەوان کە ویستیان لەمە بینەپیش ئیمەش لەوان چوینەپیش ئیستاش ئەوان حاضر بوون پاشەکشە بکەن ئیمەش آمادەین بکشی ینەوە ئەوان دەگەلمان هاتونەتە باری پیاوەتی و ئیمەش گویان بو ڕادەگرین.

لە سەفەری تارانمدا دەگەل آغای قوام السلطنە زورم گفتوگو کرد آغای قوام نظریکی مساعدی دەگەل کوردان هەیە روژێک آغای قوام پی ی گوتم: ئەوە ایمەش بوینە دیموکرات و حزبی دیموکراتی ایرانمان دامەزراندوە وا بە باش دەزانم کە نیوی "حزبی دیموکراتی کوردستان" بگوررن و نیوی بنین حزبی دیموکراتی ایران منیش وەڵامم داوە: کە ئەمن بەبی تصویبی کمیتەی مرکزی هیچ کاریکی ناکەم چونکە دیموکراتی مانای ئەوەیە کە شخص ناتوانی مصلحتی ملت بی مشاورە بگریتە دەستی خوی. آغای قوام دانی بەوە دا هینا کە کوردستان شایانی تقدیرە و ملتی کورد آمادەی هەمو جورە فداکاریە بو گەیشتن بە آزادی و دیموکراتی و گوتی: نهضتی دیموکراتی کوردستان بە پشتیوانیکی گەورەی خومان دەزانین و ئومیدمان

ئەوەیە کە بەهوی ئیوەوە دیموکراتی لە تەواوی ایراندا بلاوبیتەوە. العان لە عراقیش دەستیان کردوە بە مبارزە کە دەستی زورداری لە ملی خویان دەربینن ئیمە آمادەین بە تەواوی ایران کومەگ دەکەین و ئەگەر بیتو آزادیخوازانی عراقیش پیویستیان بی و کومەکمان لی بخوازن کومەگیان پی دەکەین و بەلکو بو یارمەتی هەمو آزادیخوازانی دنیا آمادەی فیداکاریم.

و ئەگەر لەم سفرەی منیش دەپرسن: بوخوتان دەزانن کە آذربایجانی برا و پشت و پەنای ئیمەن و ئەم روژانە بیستومە کە لە اطرافی ورمی هیندی لە برا کوردەکانمان اسپابی زەحمتی هیندی لە برا آذربایجانیەکانیان فەراهەم هیناوە و تاریکیکیان کەوتەتە نیوان ئەمە کاریکی یجگار خراپە ممکن نیە تعدی بە حقوقی هیچ فردیک آذربایجانیەکان یا کورد بکری بە پی ی پەیمانی نیوان کورد آذربایجان خیانت بە افرادی آذربایجانی خیانت بە افرادی کوردە جا دەچم بزانم مەبەستیان لەم جورە کارە ناحەزانە چیە و بوچی وادەکەن.
براکانم وەکو بیستومە گەلی کەس رشوەت دەخون، کومەک دەستینن و نای دەن بە مالیە، شتی دەکرن بە تمەنیک دوو تمەن لەسەر حکومەت دەنوسن. خیانت و دزی کردن لە پیس ترین دەردی ملتە دەبی لەو خوو پیسانە خوتان بپاریزن و هومیدم هەیە کە هەمو پیکەوە شەو و روژ بو مصلحتی ملت تی بکوشین پولتان منظور نەبی بغض و دوبەرەکی بمرینین تا بتوانین دە دنیای ئەو رودا (کە ترقی گەیشتوتە رادەیەک بیجگە لە برق دەیانەوەی اتوم بکەنە نارنجیک مملکتیکی پی گەرم دابینن یا بیکەنە شوتییک نیشتمانی پی تیک دەن[١].

ڕۆژی ١٣٢٥/٥/١٨ پێشەوا قازی گەڕایەوە مهاباد و کاتژمێر ٢٢:٠٠ لەگەڵ پێشکەشکردنی ڕاپۆرتی گەشتەکەی، سوپاسی پێشوازییکەرانی کرد و ڕایگەیاند لە ورمێ چاوی بە پیشەوەریی سەرۆکی فیرقەی دیموکرات کەوتووە و سەبارەت بە برایەتی کورد و ئازەریی وتووێژیان کردووە.

پیشەوەریی ڕایگەیاندووە: ئێمە ئامادەین لەسەر خوێنی کوردان، خوێنی خۆمان بڕژێنین[٢].

١- ڕۆژنامەی کوردستان، ئورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٢، لاپەڕەی ٣، ٨ گەلاویژی ١٣٢٥، ٣٠ ژوئیە ١٩٤٦.

٢- ڕۆژنامەی کوردستان، ئورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٦، لاپەڕەی ٣، ٢٢ گەلاویژی ١٣٢٥.

حیزبی دیموکراتی کوردستان داوای بەشداربوون لە کوتلەی حیزبە سیاسییەکان دەکات

لە بەشی **"ئازەربایجان و کوردستان بەرەو مەترسی"** دا ئاماژەم بۆ دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی ئێران لە لایەن قەوامولسەڵتەنەوە لە ڕۆژی (١٣٢٥/٤/٨ (١٩٤٦/٦/٢٩) دا کرد. هەروەها گوتم حیزبی توده و حیزبی ئێران بەرەی "جبهه موتلفه احزاب آزادی خواه"یان پێکهێنا. بۆ بەشداربوونی حیزبی دیموکرات لە بەرەیەکی یەکگرتوودا کە هەموو حیزبەکان تێیدا بەشدار ببن و پێکەوە بەشداریی بکەن لە هەڵبژاردنی خولی پازدەیەمی پەرلەمانی ئێراندا، پێشەوا قازی محەمەد ڕێبەری حیزبی دیموکراتی کوردستان بە نامەیەک ئامادەیی حیزبەکەی بۆ بەشدارییکردن لەو بەرەیەدا ڕاگەیاند و بەرپرسیاریی دا بە ئەبولقاسمی سەدری قازی نوێنەری خەڵکی مهاباد لە خولی چواردەی پەرلەمانی ئێراندا کە بە نوێنەرایەتی حیزبی دیموکرات لەو بارەیەوە لەگەڵ ڕێبەرانی ئەو حیزبانە بدوێت و پروتۆکۆڵی ئەو بەرەیە ئیمزا بکات. ڕۆژنامەی کوردستان لەو بارەیە نوسی:

تلگرافیک بە مضمونی ژیرەوە لە لایەن جنابی آغای قاضی محمد پیشوا و رەهبەری حزبی دیموکراتی کوردستان مخابرە کراوە تاران.

جنابی اشرف آغای قەوام رەهبەری حزبی دیموکراتی ایران، روونووس جنابی آغای کشاوەرز رەهبەری تودەی ایران، روونووس جنابی آغای صالح رەهبەری حزبی ایران، روونووس تبریز جنابی آغای پیشەوەری رەهبەری فرقەی دیموکراتی آذربایجان، روونووس تاران آغای پادگان معاونی صدری فرقەی دیموکراتی آذربایجان.

به احترامه‌وه حزبی دیموکراتی کوردستان آمادیی خوی بو ائتلاف ده‌گه‌ل احزابی آزادخواه (دمکرات ایران)، توده ایران، دیموکرات آذربایجان (حزبی ایران) راده‌گه‌ینی و ئه‌م ائتلافه موجبی سعادت و عظمتی ملت ایران ده‌زانم و به‌م وسیله جنابی آغای صدر قاضی له لایه‌ن حزبی دیموکراتی کوردستانه‌وه بو گفتوگوی پیویست و امضای ائتلاف نامه به نمایندیی معرفی ده‌که‌م.

رهبه‌ری حزبی دیموکراتی کوردستان

محمد قاضی

۱- ڕۆژنامه‌ی کوردستان، اورگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژماره ۸۵، یه‌ک شه‌موو، ۲۱ خه‌رمانا ن ۱۳۲۵.

فەرمانداری مهاباد یادی شۆڕشی مەشروتەی ئێران دەکاتەوە

ڕۆژی ١٣٢٥/٥/١٤ (١٩٤٦/٨/٥) فەرمانداری مهاباد بە بۆنەی چل و یەکەمین ساڵی شۆڕشی مەشروتەی ئێرانەوە، ئاهەنگێکی گەورەی کرد. ژەنەراڵ محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی فەرمانداری مهاباد لەو ئاهەنگەدا بە شەربەت و میوەوە پێشوازیی لە چینە جیاوازەکانی دانیشتووانی مهاباد کرد و تا شەو درەنگ لە شکۆمەندیی شۆڕشی مەشروتەی ئێران دوان[1]. ڕۆژنامەی کوردستان ئۆرگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، لەو بارەیە نوسی:

- شەوی دوو شەممو ٢٥/٥/١٤ بە بۆنەی چل و یەکەمین ساڵی مشروطیت ایران جیژنیکی گیرا لەم جیژنەدا بەپی بەرنامە کە لە پیشدا دیاری کرابوو و بەهۆی بانگ هیشتیک کە لە خەلکی بە عەمل هاتبوو و بە ترتیبی ژیرو تەواوی طبقاتی اهالی لەم جیژنەدا شرکت و تیکەلی هەبوو:

١- لە ساعەتی ٥- ٢٠ تا ٥- ٢١ نوینەرەکانی خارجی و هیتی مدیرەی انجمنی رەوبطی فەرهەنگی و خلیفەی ارامنە و جولەکان و معاونەکانیان و ئەندامانی کمیتەی مرکزی و ئەندامەکانی هیتی شاری و ئەندامەکانی یەکەتی جەوانان و سەروکەکانی ادارات، ئەندامەکانی شورای فەرهەنگ و دەبیران و دکتوران و مدیرانی جرائد. ئەفسەارنی ارشد، ئەندامەکانی انجمنی بلدیە مهندیسین و قضات، پەذیراییان لی کرا.

٢- لە ساعەتی ٥- ٢١ تا ٢٢ علما و روحانیان و تجار و اعیان و مالک و اصناف بۆ پیروزبایی حاضر بون.

٣- لە ساعەتی ٢٢ باقی طبقاتی شاری لە فەرمانداری حاضر بون و پیروزبایی خویان بە فەرمانداری خوشەویست پیشکەش دەکرد و مراسمی مصافحەیان بەجی دەهینا.

لە لایەن آغای ژنرال محمد حسین خانی سیف قازی فەرماندار مهاباد و باقی کاربەدەستانی فەرمانداری پذیرایی گەرم و گور لە تەواوی انوادی طبقاتی اهالی بەجی هات هەر طبقەی پاش پیش کەش کردنی پیروزبایی (و حرف) انواعی میوە و شربت کە لە ری وەخت دا هەلدەستان صندەلی

خویان بو طبقەیەکی دی بەجی دەهیشت جنابی آغای ژنرال سیف قازی نطقیکی بەتینی راجع بە مشروطیت و قانونی اساسی ایران لە بەرانبەری میکروفون ایراد کرد لە دوای ئەو آغای علی خسروی آغای ابراهیم نادری آغات جعفر کریمی آغای عبدولقادری دەباغی هەریک نطقیکیان لە خصوصی مشروطیت و آزادی ملتی ایران خویندەوە لە دوای هەموان آغای ابراهیم صلاح فەرماندەی هێزی ناوەندی کوردستان نطقیکی لە بابەت مشروطیت و دیموکراتی لە پیشدا بە زمانی کوردی خویندەوە و پاشان عینی نطقەکەی بە زمانی اینگلیزی تکرار کردەوە. لە نیهایتی خوشی و شادمانی جیژن لە ساعاتی ۲٤ دوایی هات[۲].

ئەم ئاهەنگە لە چەند لایەنێکەوە جێی سەرنج بوو:

۱- یەکەم جار بوو لە کۆماری کوردستاندا ڕێز لە شۆڕشی مەشروتەی ئێران دەگیرا کە پشتیوانیی لە سیستمی پاشایەتی دەکرد.

۲- لەو بۆنەیەدا، بەرپرسانی حیزبی دیموکرات و کۆماری کوردستان، وازیان لە دروشمەکانی پێشوویان، وەک سەربەخۆیی، یان ئازادکردنی کوردستانی گەورە، هێنابوو. بە چەشنی کۆماری ئازەربایجان، هەوڵەکانی کۆماری کوردستانیان لە چوارچێوەی ئێران و ئازادیی و دیموکراسیی بۆ ئێران، چڕکردبۆوە.

۳- محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی پۆستی فەرمانداری مهابادی وەرگرتبوو، هەر وەک لە کۆماری ئازەربایجاندا وەزیرەکانی حکومەت، دوای پشتکردنی سۆڤیەت لێیان، ناوی وەزیرییەکانیان گۆڕی بۆ "فەرمانبەر"ی هەمەجۆرە لە ئەنجومەنی ئەیالەتدا.

٤- ئیبراهیم سەلاح لە جێی شەهید محەمەد نانەوازادە، کرابوو بە فەرماندەی هێزی ناوەندیی کۆماری کوردستان.

هەروەها پێویستە ئەوەش بڵێین کە حیزبی دیموکراتی کوردستان، لە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە ٦٥، یەک شەممە، ۲۳ ی پوشپەڕی ۱۳۲۵ وە، ناوی "کوردستان بیری حزبی دیموکراتی کوردستان" ی لەسەر ڕۆژنامەکەی لابرد و کردی بە (اورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان).

۱- شۆڕشی مەشروتەی سەڵتەنەتیی ئێران لە سەردەمی پاشایەتی موزەفەرەدین شای قاجار و دواتر لە سەردەمی محەمەد عەلی شای قاجاردا بەرپا بوو، بۆ گۆڕینی حکومەتێکی ڕەها لە

دەسەڵات، بە حکومەتێک کە کۆنترۆڵ بخاتە سەر دەسەڵاتی پاشا. موزەفەرەدین شای قاجار ڕۆژی ١٢٨٥/٥/١٤ (١٩٠٦/١٠/٧) فەرمانی مەشروتەی سەڵتەنەتیی ئیمزاکرد و بەو فەرمانە، بۆ یەکەم جار لە ئێراندا پەرلەمان دروستبوو.

٢- ڕۆژنامەی کوردستان، اورگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٧٥، یەک شەموو، ٢٠ گەلاویژی ١٣٢٥.

نومایشی سەربازیی بە بێ دروشمی سەربەخۆیی کوردستان

بەیانیی ڕۆژی ۱۳۲٥/۷/٥ (۱۹٤٦/۹/۲۷)، لاوانی مهاباد لە کاتێکدا بە چەکی جۆراوجۆر و قەتاریی فیشەک سنگی خۆیان ڕازاندبووەوە، لە پێنج گەڕەکی شاری مهابادەوە بەرەو میتینگێک چوون کە بڕیار بوو لە چوار چرای شار بکرێت.

ژمارەی ئەو خەڵکە کە بە نوسینی ڕۆژنامەی کوردستان دەگەیشتە نزیکەی دە هەزار کەس، لە چوارچرا کۆبوونەوە، تا گوێ لە فەرمان و ئامۆژگارییەکانی پێشەوا قازی محەمەد بگرن. لەو بۆنەیەدا سرودی منالان و ئاهەنگەکانی دەستەی میوزیکی کۆمار لە شارستانیەتی گەلی کورد دەدوان. لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی کوردستان لە ژمارە ۹۲ یدا نوسی:

... بە تەواوی سەری سەعاتی هەشتی بەیانی کە بە سەروەختی میتینگ داندرا بوو لە طرف حاجی مصطفی داودی معاونی انجمنی کوردستانەوە میتینگ افتاح کرا ... محبوبترین رولەی نیشتمانی کورد حضرەتی پیشەوای معظم وەک فریشتەی رحمت لەسەر تریبون خوی نواند بە چەپلەریزان و هورای زور بەتین و احساساتی زور بە شدت کە لە نیو کەم ملتان وەگیر دەکەوی لە لایەن جماعەتەوە پذیرایی لی کرا.

نطقیکی زور بەتین و متین و پر پەند و آموژگاری ایراد فەمو کە دلی دوستانی خوش و پر هومید کرد و پشت و اژنوی خائنانی شکاند و لەرزاند و گوی گرەکان هەر لە مابەینی چەند جوملەیەکدا بەهوی چەپلە و هورا اظهاررات و محبت و عرضی رضایتی یان تەقدیم بە پیشەوای خویان کرد.

۲- هەژار مقالە و شیعری خویندەوە.

1- آغای حاجی مصطفی داودی مقالەی خوێندەوە.

2- آغای سرهنگ ۲ مصطفی خوشناو نطقیکی بەتینی ایراد کرد.

3- عبدولرحمن ذبیحی مقالەی خویندەوە.

لە مابینی هەر یەک لەو نوطق و خطابانەدا سرود و موزیکان آگری احساساتی خلکیان خوشتر دەکرد و آمادە تری دەکردن بو بیستنی ئەوی دی. لە ساعات ۱۱ دوایی میتینگ خەبەری درا و میتینگ دوایی هات.

هیئتی کمیتەی مەرکزی و روسای دوایر لە پیشەوە و بە ترتیب ئەهلی هەر پینج ناحیە هەر یەکە بە دوی رئیس ناحیەی خویاندا کە هەموی مسلح و لە چەکەکاندا خویان ڕەش کردبوو زور بە آرام و متینی زور بە نظم و ترتیب بە مشقیکی سربازی و بە رژە بەپیش پیشەوای خوشەویستیان دا هاتن و بە اندازەیەک شەوق و کەیف خوشی لە سیمایان دیار بو کە هەر تماشا چیەک چاوی پی رون دەبووە و بی اختیار فرمیسکی شادی بە سەر رومەتی خویەوە دەدی و دلی هەر غەمدیدیکی دەخستە پیکەنین و خوشیەوە[١].

١- ڕۆژنامەی کوردستان، اورگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە ٩٢، ١١ رەزبەر ١٣٢٥، ٣ اکتبر ١٩٤٦.

ڕۆژە دژوارە چاوەڕوانکراوەکان هاتن

ڕۆژی ۱۳۲۵/۷/۲۸ (۱۹٤٦/۱۰/۲۰) میر جەعفەر باقرۆف لە نەخجەوان چاوی بە پیشەوەریی، پادگان و غولام یەحیا فەرماندەی فیداییەکان کەوت. لەو دیدارەدا پیشەوەریی گوتی دۆخێکی دژوار و مەترسیهێنەری سیاسی بۆ ئازەربایجان پێکهاتووە. ئێمە یەکەم، دەبێ توانای جەنگیی هێزەکانمان پتەوبکەین. ئینگلیزەکان و گروپە کۆنەپەرستەکانی ئێران بە ڕێبەرایەتی قەوام، دەیانەوێ دەستکەوتەکانمان لەناوببەن. من ڕایدەگەیەنم کە ئەگەر ئەو هێزە شەیتانییانە هێرش بکەنە سەر ئازەربایجان، لە هەلومەرجی ئێستادا، ئێمە ناتوانین پێشیان بگرین. پیشەوەریی کەمیی چەک و کەرەستەی سوپای ئازەربایجانی بە هۆی سەرەکیی ئەو دیاردەیە دانا و گوتی لە هێزەکانی فیداییدا کەسێکیان نیە کە بتوانێت تۆپ بەکاربهێنێت. داوای کرد چەند کەسێک بۆ ڕاهێنان لەسەر تۆپ، ڕەوانەی ئازەربایجان بکەن. پیشەوەریی گوتی گومان لەوەدا نیە کە کاتی هێرشکردن بۆ سەر ئازەربایجان، پلانەکەیان لە زەنگانەوە بۆ مەراغە دەستپێدەکەن. دواتر گوتی لە بەرەی زەنگاندا بە هۆی نەبوونی لەمپەری سروشتییەوە، هێزەکانمان لە دەشتاییدا سەنگەریان لێداوە. پیشەوەریی ڕایگەیاند ژمارەیەک کورد بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفا بارزانیی هەن کە دەتوانن پشتیوانیی لە دیموکراتەکان بکەن کە ژمارەیان لە ۱٥۰۰ چەکدار تێناپەڕێت. پیشەوەریی لە کۆتاییدا گوتی بۆ چارەسەرکردنی دۆخی نالەباری ئابوری و بەرزکردنەوەی توانای جەنگیی هێزەکانی ئازەربایجان، پێویستمان بە بیست ملیۆن تمەن هەیە.[۱]

سەرئەنجام ڕۆژە دژوارە چاوەڕوانکراوەکان هاتن. قەواملسەڵتەنە ڕۆژی ۱۳۲۵/۸/۳۰ (۱۹٤٦/۱۱/۲۱) ڕایگەیاند کە بۆ دابینکردنی ئارامیی و ئاساییش لە کاتی هەڵبژاردنی ۱۳۲۵/۹/۱٦ (۱۹٤٦/۱۲/۷) دا، هێزەکانی پاراستنی ئارامیی، بە بێ جیاوازیی لە هەموو ئێراندا جێگیر دەکات. لە بەیاننامەکەیدا هاتبوو، دەیەوێ بۆ هەموو ناوچەکانی هەڵبژاردن، هێزی ژاندارمەریی و ئەگەر بە پێویستی بزانێ، هێزەکانی سوپا ڕەوانە بکات.

ژەنەڕاڵ مستەفا بارزان

هەر لەو ڕۆژەدا بەیاننامەکەی بە بروسکە بۆ سەلامولاّ جاوید پارێزگاری ئازەربایجان ڕەوانەکرد.

پێش بڵاوکردنەوەی ئەو بەیاننامەیە، سوپای ئێران بڕیاریدابوو چەکە قورسەکانی لە سەردەشت بکێشێتەوە و بگەڕێتەوە بۆ سەر سنوری پێش مانگی جولی ساڵی ١٩٤١، کەچی ئەو بەڵێنەی نەبردەسەر، تەنانەت یەکەکانی لە سەردەشت بەهێزکرد. لەو بارەیەوە پێشەوا قازی محەمەد لە بروسکەیەکدا بۆ قەوامولستەنە، سەرکردایەتی سوپای ئێران، سەدری قازی نوێنەری مهاباد لە پەرلەمانی ئێران و نوێنەرانی ئازەربایجان، ڕایگەیاند:

لە درێژەی بروسکەکانی پێشوودا، سەقز، بانە و سەردەشت کە لە دابەشکردنەکانی پێشوودا لەگەڵ گەروس سەربە ئازەربایجان بوون، سەردەشت سەربە ئازەربایجان ماوەتەوە. دەوڵەت چەند لەشکر و ژمارەیەکی زۆر فڕۆکە، تانک، زرێپۆش و تۆپی لێ کۆکردووەتەوە و هەموو ڕۆژێ ژمارەیەک چەکداری لێ زیاددەکات و خەریکی پیلانگێڕیی و هاندانە. بە نوێنەری ئێمەیان گوتووە ئامادەنین، تەنانەت یەک سەربازی خۆیان لەوێ لاببەن و گشت تانک و فڕۆکە و زرێپۆشەکانمان

لەو جێیە دەمێننەوە. کەوا بوو، بۆ ئێمە دەرکەوت دەوڵەت کە بەڵێنی دابوو دوای وتوویژ دەستبەجێ هێزەکانی لەو ناوچانە بگوازێتەوە سەر دۆخی پێش شهریوری ۱۳۲۰، بۆ ئەوە بوو کە بڵاوە بە هێزەکانی کورد بکات و سوپای شاهەنشاهی وەک پێشوو ئازاد بێت لە کوشتنی براکانی، ئەگەرنا بۆچی بەڵێن و پەیمانەکانیان نابەنەسەر؟

۱۳۲٤- ۱۳۲٥/٥/۳۱ (۱۹٤٦/۸/۲۲)[۲]

هێزەکانی سوپای ئێران لە سەرەتای مانگی سەرماوەزەوە لە ناوچەی سەردەشت و سەقز دەستیان بە جموجوڵ کرد. زەوی و گوندی خەڵکیان سوتاندن، تالانیان کردن و ناچاریان کردن گوندەکانیان بەجێهێڵن. لەو بارەیەوە پێشەوا قازی محەمەد بۆ قەوام دەنوسێت:

جەنابی سەرۆکوەزیران. هەرچەندە لە نامەی ژمارە ۲۹۱۷ دا بە ڕاشکاویی فەرمووتان لە ڕووداوی دەستدرێژیی کردنی سەربازگەی سەردەشت و قەتڵی عام و تالانکردنەکانی دەکۆڵنەوە، بە داخەوە هێشتا ئاوڕتان لەو مەسەلەیە نەداوەتەوە.

خەڵکی گوندی کەلۆیی سەردەشت بە هۆی پەلاماری هێزەکانی دەوڵەتەوە، ڕایانکردووە. چەند گوندی تریش تالان کراون و سوتێنراون و ژمارەیەکی زۆریش لە خەڵکی سەردەشت هێشتا لە زینداندان و ئەشکەنجە دەدرێن. لە تارانەوە فەرمانتان بە لەشکری چوار دا کە کۆتایی بە دەستدرێژییەکان و پەلاماردانەکانی بهێنێت، کەچی بە داخەوە هەنگی سوارە هێشتا بەگزادە و فەیزولابەگی و ئەوانی تری بۆ سەقز بانگ نەکردووە و بەشێک لە موڵکدار و دانیشتووان بە ژن و منداڵەوە، ڕایانکردووە و پەنایان بۆ مهاباد هێناوە. کاتی هێرشکردن بۆ سەر خەڵکە هەژارەکان، سێ سەد تۆن کای ئەوانیان بە ولاخی گوندییەکان بردووە بۆ سەقز. لەبەرئەوەی لە بەهاری ئەم ساڵدا بە هۆی لەشکرکێشیی هێزەکانەوە گیا نەما، ڕەنگە بردنی کای گوندییەکان ببێت بە هۆی لەناوچوونی ئاژەڵەکانیان. لەبەرئەوە داوای ڕەحم و تێڕوانینتان دەکەم.

٤۲۰٤ ـ ۲٥/۹/۷ (۱۹٤٦/۱۱/۲۹)

محەمەد قازی[۳]

بەپێی ڕێککەوتننامە واژۆکراوەکەی نێوان دەوڵەتی ئێران و نوێنەرانی ئازەربایجان، ئەنجومەنی ئەیالەتیی ئازەربایجان ڕۆژی ١٣٢٥/١٠/٢١ (١٩٤٧/١/١١) دەستی بە کار کرد و فەرمانیدا کە سوپای نەتەوەیی ئازەربایجان و فیدائییەکان، زەنگان بەجێبهێڵن. ڕۆژی ١٣ ی نۆڤێمبەر شاری زەنگانیان بەجێهێشت و بەو جۆرە دەوڵەتی ئێران زەنگانی داگیرکردەوە. ڕۆژنامە ڕاسترەوەکانی تاران، دەستیانکرد بە پروپاگەندە و کۆمەڵێک هەواڵیان سەبارەت بە کردەوەی دڕندانەی دیموکراتەکان لە زەنگان بڵاوکردەوە. لە بەرامبەریاندا بڵاوکراوە چەپڕەوەکانی وەک "رهبر" و "ایران ما" ئەو هەواڵانەیان بە درۆ خستەوە. دوو هەزار چەکداری سەربە "مەحمود زولفەقاری"ی لە زەنگان دانران و هێزەکانی سوپای ئێران شار و ناوچەکانی دەوروبەریان داگیرکرد. بە پێچەوانەی بەڵێنەکانی حکومەتی ناوەندییەوە، دەستە و گروپی چەکداری دەرەبەگە کۆنەپەرستەکان ڕەوانەی زەنگان کران و تاوانی مەزنیان کرد[٤].

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f.1,s,89,i. 112,v. 133-134

٢- بروسکەی پێشەوا لە کتێبی (اسرار محاکمه قاضی محمد و یارانش)، کۆکراوەی محەمەد ڕزا سەیف قازی وەرگیراوە. بەڵگەکە بە ژمارە ١٤٩٨ – ١٥- ١١٦٠٠٧، لە ئەرشیڤی ڕێکخراوی بەڵگەنامەکانی نەتەوەیی ئێران دایە.

٣- هەمان سەرچاوە بە ژمارە بەڵگەنامەی ١٥٠١- ١٥- ١١٦٠٠٧.

٤- فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان، نوسینی جەمیل حەسەنلی، وەرگێڕانی بۆ سەر زمانی فارسی، منسور همامی، چاپ نشر نی، لاپەڕە ١٩٢، ساڵی ١٣٨٣.

یەکیەتی سۆڤیەت لە پاشەکشەکردندا

قەوامولسەلتەنە ڕۆژی ١٣٢٥/٨/٣٠ (١٩٤٦/١١/٢١) ڕایگەیاند، بۆ دابینکردنی ئارامیی و ئاساییش لە کاتی هەڵبژاردنی ١٣٢٥/٩/١٦ (١٩٤٦/١٢/٧) دا، هێزەکانی پاراستنی بە بێ جیاوازیی لە هەموو ئێراندا جێگیر دەکات. جاوید لە بروسکەیەکدا پرسیاری لە قەوام کرد کە ئایا هێزەکانی سوپای ئێران ڕەوانەی ئازەربایجانیش دەکرێن، یان نا؟ قەوام ڕۆژی ١٩٤٦/١١/٢٤ (١٣٢٥/٩/٣) وەڵامی پارێزگای ئازەربایجانی دایەوە و نوسی: **(دەوڵەتی ئێران بڕیاریداوە بۆ پاراستنی ئارامیی لە کاتی هەڵبژاردنی مەجلیسدا، هێز ڕەوانەی ئازەربایجان دەکات.)**

ئەو بروسکەیەی قەوام هەڵوێستی پێچەوانە و دژەکردەوەی پیشەوەریی بە دواوە بوو. هەڕەشەی لە کۆنەپەرستان کرد کە ئازادیی ئازەربایجان لە سەرانسەری ئێراندا بڵاودەکاتەوە و حکومەتی تاوانبارانی تاران لەناودەبات و حکومەتی دیموکراتیی نەتەوەیی لە جێی دادەنێت. لە وتارێکیدا کە لە ڕۆژنامەی ئازەربایجان ژمارە ٦٨ دا بڵاوکرایەوە، موژدەی بەرگریی هێزەکانی سوپای ئازەربایجانی ڕاگەیاند.

سادچیکۆڤ باڵیۆزی سۆڤیەت، داوای چاوپێککەوتنی لەگەڵ قەوام کرد. لەو دیدارەدا گوتی بروسکەیەکی لە مۆسکۆوە بۆ هاتووە و گوتراوە، حکومەتی سۆڤیەت هاتنی سوپای ئێران بۆ ئازەربایجان بە باش نازانێت، چونکە ئەو کارە لە ئازەربایجان و سنورەکانی ئێران و سۆڤیەتدا کێشە و گرفت پێکدەهێنێت. باڵیۆزی سۆڤیەت چەند جارێک بە تەلەفۆن قسەی لەگەڵ قەوام و شا کرد و گوتی ئەو جموجوڵانە لە سنورەکانی باشوری سۆڤیەتدا قبوڵ ناکات. باڵیۆز لە یەکێک لە وتووێژەکانیدا بە قەوامی ڕاگەیاند، ئەگەر درێژە بەو هەڵوێستەی بدات، یەکیەتی سۆڤیەت دەربارەی شەخسی خۆی پەنا بۆ بڕیاری نوێ دەبات. قەوام داوای لە باڵیۆزی ئەمریکا کرد کە بە پەلە ڕای وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکای سەبارەت بە ئاگادارکردنی شورای ئەمنییەت لە وتەکانی باڵیۆزی سۆڤیەت پێبگەیەنێت. قەوام تەئکیدی لەوە کردەوە کە ئەرکی ئێرانە شورای ئەمنیەت لە هەر چەشنە بەرهەڵستکارییەک ئاگادار بکاتەوە کە

لەوانەیە ئاشتیی جیهان بخاتە مەترسییەوە. قەوام بە باڵیۆزی ئەمریکای ڕاگەیاند تا گەیشتنی هەواڵ لە واشنتۆنەوە، وەڵامی باڵیۆزی سۆڤیەت ناداتەوە. سەبارەت بەو کێشەیە، پێشتر لەگەڵ باڵیۆزی بریتانیا لە ئێران دوابوو(١).

ڕۆژی ١٩٤٦/١١/٢٨(١٣٢٥/١٠/٧) دکانازۆف جێگری وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت، بروسکەیەکی نهێنی بە ژمارە ١٧٢ ڕەوانەی باکۆ کرد و لە هەمان ڕۆژیشدا بروسکەیەک لە لایەن باقرۆڤەوە ڕەوانەی تەوریز کرا. لەو بروسکەیەدا گوترابوو: جاوید پارێزگاری ئازەربایجان دەربارەی ڕەوانەکردنی هێز بۆ ئازەربایجان دژی قەوام بوەستێت و پێی بڵێت ئەو کارەی دەوڵەت بە پێچەوانەی دەقی ئەو ڕێککەوتننامەیەوەیە کە لەگەڵ نوێنەرانی ئازەربایجان واژۆکراوە. هەروەها دژایەتییە لەگەڵ نامەی ڕۆژی ١٩٤٦/١٠/٢٩ (١٣٢٥/٨/٧) ی قەوام. بە قەوام بگوترێ خەڵکی ئازەربایجانی ئێران دەیانەوێ ڕێککەوتننامەی ڕۆژی ١٩٤٦/٦/١٣ (١٣٢٥/٣/٢٣) لە لایەن مەجلیسی نوێوە پەسەندبکرێت. پێویستە قەوام ئاگاداربکەنەوە کە لە ئازەربایجان یەکەی سوپا و ژاندارمە نیە کە لە تارانەوە فەرماندەیان بۆ دیارییکردوون. پێشنیاز بۆ قەوام بکەن کە بۆ چاودێرییکردنی هەڵبژاردنی ئازەربایجان، دەتوانن کۆمیسیۆنێکی تایبەت ڕەوانە بکەن. بە ڕادیۆی تەوریز و بڵاوکراوەکان گوترابوو سەبارەت بە ڕەوانەکردی هێز بۆ ئازەربایجان، دژی دەوڵەتی ئێران پەرە بە پروپاگەندەکانیان بدەن(٢).

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/١٠(١٩٤٦/١٢/١) پیشەوەریی، شەبستەریی، جاوید و پادگان نامەیەکیان ئاراستەی باقرۆف کرد و لەو نامەیەدا داوای یارمەتییان کرد و نوسییان: **(چۆن دەکرێت برادەرانی ئەوبەری ئاراس چەک بۆ ئێمە نەنێرن و پشتیوانییمان نەکەن؟ چۆن دەکرێت قەوامی خوێنمژ لە بەرچاوی دەوڵەتی گەورەی سۆڤیەتدا، وەک دڕندەیەک ئێمە لەناوببات؟(٣).)**

ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات داوایان لە باقرۆف کرد کە ئەو نامەیە بە ستالین بگەیەنێت. ئەویش داواکەیانی بەجێگەیاند و لە ڕۆژی ٢ ی دیسێمبەردا نامەکەی نارد بۆ ستالین. هەمان ڕۆژ بە داوای وەزارەتی

دەرەوەی سۆڤیەت، کۆنسولْخانەی سۆڤیەت لە تەوریز ڕاپۆرتێکی دەربارەی ورەی جەنگیی دانیشتووان بۆ وەزارەت نارد.

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/١١ (١٩٤٦/١٢/٢) میر جەعفەر باقرۆڤ دەربارەی ناردنی ئەفسەران و خوێندکارانی زانکۆی ئەفسەریی بۆ تەوریز، بروسکەیەکی نارد بۆ ستالین. لەو بروسکەیەدا ڕایگەیاند: **(لە مانگی مای ساڵی ١٩٤٦، ئەفسەران و خوێندکارانی ئازەربایجانی ئێران لە زانکۆکانی باکۆ و گیرۆڤ ئاباد خەریکی خوێندنن. بە لەبەرچاوگرتنی گۆڕانی هەلومەرج لە ئێراندا، بە پێویستی دەزانم لەوانە ژمارەیەک بۆ بەرگریی لە یەکەکانی زرەهی و ژمارەیەکیش بۆ یەکەکانی تۆپخانە لە نەخجەوان پەروەردەبکرێن و بە چەکی دژەتانک، خۆمپارەهاوێژەکان و تۆپەکان کە لە شەڕەکانی ئەڵمانیا بەدەستهاتوون، چەکدار بکرێن و ئەگەر پێویست بکات، بە فەرمانی ئێوە ڕەوانەی لای دیموکراتەکانی ئازەربایجان دەکرێن[٤].)**

ڕێبەرانی سۆڤیەت کە هێشتا هیوایان بە چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی ئازەربایجان مابوو، باوەڕیان نەدەکرد کە قەوام هێرش بکاتە سەر ئازەربایجان. لەبەرئەوە بە باڵیۆزی خۆیان لە تاران ڕاگەیاند کە چاوی بە قەوام بکەوێت. لەو دیدارەدا باڵیۆزی سۆڤیەت جارێکی تریش ئاماژەی بۆ کێشەی ناردنی هێز و پێکهێنانی ئاژاوە لە سنوری سۆڤیەتدا کرد و گوتی یەکیەتی سۆڤیەت ناتوانێت لەو بارەیەوە بێ هەڵوێست بمێنێتەوە. قەوام لە بەرامبەر هەڕەشەکانی سادچیکۆڤدا هەڵوێستی توندی گرت و گوتی ئامانج لە ڕەوانەکردنی هێز بۆ ئازەربایجان، دەستەبەرکردنی ئاساییشە لە کاتی هەڵبژاردنی مەجلیسدا و من ئەو کارە دەکەم[٥].

پیشەوەریی و هەندێک لە دیموکراتەکان لە دواکاتەکاندا بەو ئەنجامە گەیشتن کە پێش ئەوەی هێزەکانی تاران هێرشیان بۆ بکەن، ئەوان بە هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجان پەلاماری کتوپڕیان بدەن و بەو جۆرە پلانەکانی دوژمن پوچەڵ بکەنەوە. لەو پەیوەندییەدا باقرۆڤ لە نیوە شەوی ١٣٢٥/٩/١٣ (١٩٤٦/١٢/١٤) دا، بەم بروسکەیە بە پیشەوەریی ڕاگەیاند:

- (من بە تەواویی لەگەڵ بۆچوونەکانتم، هەست بە ورەی خراپ و خەم و پەژارەی ئێوە دەکەم، بەڵام جارێکی تریش دەڵێم کە ئێوە بیر لە هێرش بۆ سەر سوپای ئێران مەکەنەوە. کۆنەپەرستانی تاران و نێونەتەوەیی و فەرماندە سەربازییەکانی ئێران، چاوەڕوانی کارێکی لەو جۆرەن. لەبەرئەوە بیانوو مەدەنە دەست دوژمن. لە هەلومەرجی ئێستای ئێوەدا، هەموو هێزە پێشکەوتووەکانی ئێران و دیموکراتەکانی جیهان لەگەڵ خواستی ڕەوای ئێوەن. لە لایەن ئێمەوە هەموو کارێکی پێویست ئەکرێت. سەبارەت بە بەهێزکردنی خۆتان و هێزەکانتان و خەباتی ڕاگەیاندن، سەرنجی تایبەتیی بدەن[٦].)

سوپای ئێران دوای کارە سەرەتاییەکان، کاتژمێر ۰۰:۰۷ ی ڕۆژی ۱۳۲۵/۹/۱۳ (۱۹٤٦/۱۲/٤) هێرشی کردە سەر ئازەربایجان. سێ کاتژمێر دوای هێرشەکە، ڕادیۆی تەوریز هەواڵی هێرشی سوپای ئێرانی بڵاوکردەوە و ڕایگەیاند بە تانک، تۆپ و خۆمپارەهاوێژ لە گوندی "تازەکەند"ییەوە بەرەو گوندی "راشئین" هێرشیان هێناوە، بەڵام هێشتا نەیانتوانیوە بێنە ناو خاکی ئازەربایجانەوە. بەو بۆنەیەوە کۆمیتەی ناوەندیی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لە بەیاننامەیەکدا داوای لە گەلی ئازەربایجان کرد کە بەرگریی لە هێرش و داکۆکیی لە ئازادیی و نیشتمانی خۆیان بکەن. لەو بەیاننامەیەدا گوترابوو، هێزە چەکدارەکانی حکومەت و یەکەکانی ژاندارمەریی لە نزیک زەنگانەوە سنوریان بەزاندووە و هێرشیان کردووەتە سەر سەرباز و فیداییەکانی ئازەربایجان.

دوای هەڵگیرسانی شەڕ، فڕۆکەکانی حکومەتی ناوەندیی خۆیان گەیاندە سەر شارەکانی ئازەربایجان و بڵاوکراوەیەکیان بڵاوکردەوە و داوایان لە خەڵکی ئازەربایجان کرد کە ڕژێمی دیموکراتەکان بڕوخێنن.

لەو ڕووەوە دەوڵەتی ئێران لە یادداشتێکدا بۆ باڵیۆزخانەی سۆڤیەت، بە بیری هێنانەوە کە ناردنی ئەو هێزە بۆ ئازەربایجان، تەنیا بۆ چاودێرییکردنە بەسەر پرۆسەی هەڵبژاردندا و بە هیچ کلوجێک دژی بەرژەوەندەکانی سۆڤیەت نیە. لەو ڕووەوە ڕۆژنامەکانی مۆسکۆ قەیرانی ئازەربایجانیان بە کێشەیەکی ناوخۆیی دانا.

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/١٣ (١٩٤٦/١٢/٤) باڵیۆزی ئەمریكا لە تاران ڕایگەیاند، ئازەربایجان بە بەشێک لە خاكی ئێران دەزانێت و ناتوانێت لەوە بگات كە بۆچی چوونی هێزەكانی سەربازیی لە ناوچەیەكی كیشوەرەوە بۆ ناوچەیەكی تر، ڕوسیە بە پەرۆش دەكات؟ دوای دوو ڕۆژ "دین ئاچسەن" جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریكا سەبارەت بە هەموو جۆرە كردەوەیەكی ڕوسیا لە دژی دەوڵەتی ئێران، هەڕەشەی لە ڕوسیا كرد. ترومان سەرۆككۆماری ئەمریكاش فەرمانیدا بە وەزارەتی دەرەوە كە ڕوسەكان هۆشیاربكاتەوە و گوتی ئەمریكا لە بەرامبەر هەر چەشنە دەستتێوەردانێكی ڕوسیە لە ئازەربایجاندا، دەستەوئەژنۆ دانانیشێت[٧].

لە كاتێكدا شەڕ لە بەرەی زەنگان - میانەدا بەردەوام بوو، ڕۆژی ١٣٢٥/٩/١٧ (١٩٤٦/١٢/٨)، پیشەوەریی، شەبستەریی، پادگان، دوكتۆر جاوید و غولام یەحیا بە هۆی كۆنسولی سۆڤیەتەوە لە تەوریز، نامەیەكیان نارد بۆ حكومەتی سۆڤیەت و باقرۆڤ و جارێكی تریش ئامادەیی خۆیان بۆ بەرگرییكردن لە هێرشی سوپای ئێران ڕاگەیاند. لە نامەكەیاندا بۆ ڕێبەری سۆڤیەت، سەبارەت بە بەراوردكردنی بە پەلەی دوو داوا، هیواداریی خۆیان ڕاگەیاندبوو:

یەكەم: تا ئەو كاتەی سنورەكانی سۆڤیەت كراوەن و دیموكراتەكانی ئازەربایجان، سوپای نەتەوەیی خۆیان هەیە، ژمارەیەک چەكیان بۆ بنێرن. نوسییان: **(ئێمە دەتوانین وەرگرتنی ئەو چەكانە بە نهێنی بهێڵینەوە، ژمارەیەكی زۆر چەكمان ناوێت. هەر ئەوەندە بەسە كە پێویستیی فیداییەكانی پێ دابینبكەین.)**

دووەم: ئەگەر قەوام لە شەڕدا دژی ئێمە خوێن بڕێژێ، ئێمە دەتوانین لە هەندێک ناوچەی شیاودا شەڕ بكەین و بە ڕوخاندنی حكومەتی كۆنەپەرستی تاران، هێزە ئازادیخوازەكان ڕێكبخەین و حكومەتێكی دیموكراتیی دابمەزرێنین. ئومێدەوارین ئێوە دژ بەو كارەمان نەوەستن. ئەگەر ئەو كارە بە چاک نازانن، ڕێ بدەن هەموو پەیوەندییەكانمان لەگەڵ دەوڵەتی ئێران بپچڕین و دووبارە حكومەتی نەتەوەیی خۆمان ڕابگەیەنینەوە.

دواتر نوسیبوویان، ئەگەر قەوام و ئینگلیز و ئەمریكا دەڵێن كێشەی ئازەربایجان كێشەیەكی ناوخۆیی ئێرانە، ئێمەش بە دروستیی هەر ئەوە

دەڵێین کە وابوو لێگەڕێن کاتی هێرش بۆ سەر ئازەربایجان، فیداییەکان سەرکوتیان بکەن و ئێمە ڕایدەگەیەنین کە کێشەی ئازەربایجان کێشەیەکی ناوخۆییە و ئێمە سەربەخۆیانە بڕیارمانداوە کە لە بەرامبەر سوپای ئێراندا داکۆکیی لە خۆمان بکەین. بەو بۆچوونە لە شورای ئەمنییەت و کیشوەرەکانی تردا، ناتوانن دژی یەکیەتی سۆڤیەت ئاژاوە بنێنەوە. ئەگەر یەکیەتی سۆڤیەت بە نهێنی یارمەتیمان بدات، دەوڵەتی ئێران بەڵگەیەکی نابێت کە ئاراستەی شورای ئەمنییەتی بکات.

لە کۆتایی نامەکەیاندا نوسییان: گەلی ئێمە و ڕێبەرانی، هەموو پێکەوە ئومێدیان بە چەک بەستووە و ڕزگاریی خۆیان لە پڕچەککردنی خۆیاندا دەبینن. سەرکەوتن لەو کارەدا بە یارمەتی ئێوەوە بەستراوەتەوە[(٨)].

سەرەڕای هەوڵ و کۆششی ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات و باقرۆڤ، ڕێبەرانی سۆڤیەت لە وەڵامی داواکانی ئازەربایجانییەکاندا ڕایانگەیاند کە جگە لە پشتیوانیی مەعنەویی، ناتوانن یارمەتییەکی تریان بدەن[(٩)].

ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١٠ (١٣٢٥/٩/١٩)، قەوام بروسکەیەکی بۆ پارێزگاری ئازەربایجان نارد و داوای لێکرد کە هێزەکانی ئازەربایجان خۆیان بەدەستەوەبدەن. هەر لەو ڕۆژەدا باقرۆڤ لە بروسکەیەکدا بۆ ستالین نوسی: **(لەم ڕۆژانەدا هێزەکانی ئێران بە خۆمپارەهاوێژ، تۆپ، تانک و فڕۆکە، هێرشیان کردووەتە سەر ئازەربایجان و هێزەکانی ئازەربایجان بە زیانێکی زۆری گیانیی لە مەراغە، میاندواو و میانەوە بەرەو تەورێز پاشەکشەدەکەن. دەبێ چاوەڕوانی هێرشی هێزەکانی ئێران بین بۆ سەر ناوچەکانی ئاستارا و ئەردەوێڵ. بەو هەلومەرجەی کە پێکهاتووە ئازەربایجانییەکان ناتوانن بۆ ماوەیەکی زۆر بەردەوامبن. دور نیە بەشێک لە ئازەربایجانییەکان بەرەو سنورەکان پاشەکشەیان پێ بکرێت و ناچاربن خۆیان بگەیەننە ناو خاکی ئێمەوە. لە کاتێکی ئاوادا، داوادەکەم ئیزن بدەن ئێمە ئەو ئازەربایجانییانەی کە لە لایەن سوپای ئێرانەوە پاشەکشەیان پێ دەکرێت، وەریانبگرین[(١٠)].)**

ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١١(١٣٢٥/٩/٢٠) قولیۆڤ جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز نامەیەکی ستالینی بە پیشەوەریی، شەبستەریی، جاوید و پادگان

گەیاند. لەو نامەیەدا نوسرابوو: **(قەوام وەک سەرۆکوەزیرانی ئێران، مافی ناردنی هێزی بۆ هەر خاڵێکی ئێران هەیە و لەوانەش بۆ تەورێز. لەبەرئەوە درێژەدان بە بەرگریی چەکدارانە، نە بەرژەوەندە و نە پێویستە و نە سودی هەیە. ڕابگەیەنن کە ئێوە بۆ دابینکردنی ئارامیی لە کاتی هەڵبژاردندا، دژی هاتنی هێزەکانی دەوڵەت بۆ ئازەربایجان نین. ئێوە ئەو کردەوەیەتان ببەستنەوە بە هاوپەیمانیی گەلانی ئێران و ئازادیی و سەربەخۆیی ئێرانەوە. هەموو ئەوانە لە وەڵامی جاویددا بۆ بروسکەی قەوام بگونجێنن و بە ئیمزای جاوید پارێزگار و شەبستەریی سەرۆکی ئەنجومەنی ئەیالەتیی، بە زوویی بۆ شا و قەوامی بنێرن[11].)**

بە گەیشتنی فەرمانی ڕێبەری سۆڤیەت، کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز، ڕێبەرانی ئازەربایجانی خستە ژێر گوشارەوە کە دەست لە بەرگریی هەڵبگرن و ڕێ لە هاتنی هێزەکانی دەوڵەت نەگرن. فەرمانبەرانی کۆنسوڵخانە بە گوێرەی بەڵێنەکانی قەوام، ڕایانگەیاند کە هێزە دەوڵەتییەکان لێپرسینەوە لە دیموکراتەکان ناکەن. ڕێبەرانی فیرقە هەر چەندە پێشنیازەکانی سۆڤیەتیان بە لاوە پەسەند نەبوو، بێباوەڕیی تەواوی خۆیان سەبارەت بە قەوام ڕادەگەیاند، بەڵام ناچاربوون ئەو پێشنیازانە قبوڵ بکەن. لەو ڕۆژەدا ئەنجومەنی ئەیالەتیی ئازەربایجان بڕیاری بەرگریی نەکردنی لە هاتنی سوپای ئێران بۆ سەر ئازەربایجان دا و بڕیارەکەشی بە ئیمزای شەبستەریی و جاویدەوە ڕەوانەی شا و قەوام کرد. بە پەیڕەوییکردن لەو بڕیارەی ئەنجومەنی ئەیالەتیی، ئازەربایجانییەکان وازیان لە خەباتی چەکداریی هێنا و کاتژمێر چواری دوای نیوەڕۆی هەمان ڕۆژ، باکۆیان لە بڕیارەکەیان ئاگادارکردەوە[12].

بڕیاری ئەنجومەنی ئەیالەتیی سەبارەت بە وازهێنانی دیموکراتەکان لە بەرگرییکردنی لە هاتنی سوپای ئێران، ڕەخنەی زۆربەی کادیرانی فیرقە، کارگەران و ئەفسەرانی سوپای دیموکراتی بە دواوە بوو. ژمارەیەک ئەفسەری فیرقە چوونە لای ژەنەڕاڵ پەناهیان سەرۆکی سەرکردایەتی سوپای ئازەربایجان و بە خەیانەت تاوانباریان کرد. هەندێکیان ڕایانگەیاند کە فەرمانی سەرکردایەتی سوپا بەڕێوەنابەن و درێژە بە خەباتی پارتیزانیی دەدەن. ژمارەیەک لە فەرماندە باڵاکان و چالاکانی فیرقە و ژەنەڕاڵەکان چوونە کۆنسوڵخانەی سۆڤیەت و دژی

بڕیاری ئەنجومەنی ئەیالەتیی ڕاوەستان. لە کۆنسوڵخانە بە نەرمیی و ڕێزەوە پێیانڕاگەیاندن کە دەبێت ملکەچی بڕیاری ئەنجومەنی ئەیالەتیی ببن و بەرگریی نەکەن. زۆربەیان گوتیان نایانەوێت خۆیان بدەنە دەست قەسابەکانی قەوام و لە سنوری سۆڤیەت دەرباز دەبن.

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
Forein Relation of the US,1946 , Volume VII, p. 551-553
٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f.1,s,89,i,117,v.129- 130
٣- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,114,v.212- 215
٤- هەمان سەرچاوە: Ibid, v. 146
٥- هەمان سەرچاوە: - Forein Relation of the US,1946, Volume VII, p.556-557
٦- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,112,v.117- 131
٧- هەمان سەرچاوە: . N. s. Fatemi. Oil Diplomacy. p. 322
٨- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,114,v.218- 230
٩- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,157,v.105
١٠- هەمان سەرچاوە: Forein Relation of the US, 1946, Volume VII, p.561
١١- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,114,v.153
١٢- هەمان سەرچاوە: AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,112,v.147- 154

چرای کۆماری ئازەربایجان دەکوژێتەوە

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٠ (١٩٤٦/١٢/١١) ڕێبەرانی فیرقە و حکومەت کۆبوونەوەیەکی کتوپڕیان کرد. لەو کۆبوونەوەیەدا بە چاکیان زانی کە پیشەوەریی و پادگان لە ڕێبەرایەتی فیرقە نەمێنن. پیشەوەریی کە دژی پاشەکشەی هێزەکانی ئازەربایجان بوو لە بەرامبەر سوپای ئێراندا، هەستیکرد کە کەوتووەتە دۆخێکی نالەبارەوە. فەرمانی بە سوپای نەتەوەیی و فەرماندەکانی فیدایی نەدا کە بەرگریی لە هاتنی سوپای ئێران نەکەن و بە تەنیا ڕەزامەندیی خۆی لەگەڵ هەڵبژاردنی ڕێبەرانی نوێی فیرقە ڕاگەیاند. محەمەد بێریا بە سەرۆکی کاتیی فیرقە و فەرەیدون ئیبراهیمی و وەلایی بە جێگری سەرۆک هەڵبژێرران. سەرەڕای پەرەسەندنی کاری تێرۆریستیی و گوشار بۆ سەر ئازەربایجان، لەگەڵ هاتنی سوپای ئێران بۆ ئەوێ، بڕیاردرا جاوید، شەبستەریی و بێریا لە تەورێز بمێننەوە، بەڵام مانەوەی پیشەوەریی، کاویان، پادگان، کەبیری، جهانشاهلو، غولام یەحیا، ڕامتین، محەمەدی وەند، میر ڕەحیم وەلایی و ئارام زادیکیانیان لە تەورێز، بە باش و لە بەرژەوەند نازانن. کۆنسولخانەی سۆڤیەت لە تەورێز داوای لە بەرپرسانی پەیوەندییدار کرد کە شەوی ٢٠ بۆ ٢١ ی سەرماوەز، ئەو ژمارە سەرکردەیە لە سنور دەرباز بکەن.

لەو بارەیەوە، باقرۆڤ لە بروسکەیەکدا بۆ ستالین، نوسی: **(لە پرۆسەی بزوتنەوەی دیموکراتیی ئازەربایجاندا، ئەم کەسانە ڕێکخەری چەککردنی سوپا و ژاندارمەریی ئێران و کردەوەی سەرکوتکەرانەی کەسانی کۆنەپەرست بوون. لەبەرئەوە لەگەڵ داوای تەورێز بۆ هاتنیان بۆ سۆڤیەت، ڕازییم[(١)].)**

کاتژمێر ٢١:٠٠ ی ڕۆژی ٢٠ ی سەرماوەز، چوونی ڕێبەرانی فیرقە، ئەفسەرانی سوپا، تەنانەت ئەندامانی پلەی خوارەوەی فیرقە، بەرەو سنوری سۆڤیەت دەستیپێکرد و تا ڕۆژی ٢١ ی سەرماوەز درێژەی کێشا.

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢١ (١٩٤٦/١٢/١٢)، باقرۆڤ بۆ ستالین دەنوسێت: **(هەواڵی ناردنی بروسکە بۆ قەوام سەبارەت بە بەرگریی نەکردن و بڵاوکردنەوەی**

بەیاننامەی فیرقەی دیموکرات لە ڕادیۆ، ترس و دڵەڕاوکێیەکی گەورەی پێکهێناوە. سەرەڕای ڕونکردنەوەی بارودۆخەکە لە لایەن پارێزگار و ڕێبەرانی فیرقەوە، بەشدارانی بزوتنەوەی دیموکراتیی و بەشێک لە چالاکانی فیرقە کە چاوترس بوون لە کوشتارەکانی زەنگان، بە کۆمەڵ ڕوویان لە سنورەکانی ئێمە کردووە. هەواڵی گەیشتوو باسی ئەوە دەکات کە چەند سەد کەسێک کە ئافرەت و مناڵیشیان لە ناودایە، لە جولفا کۆبوونەتەوە. دژوارە بگوترێت کە سبەینێ لە ناوچەکانی تری سنورەوە، وەک ئاستارا و پیلەسوار دۆخەکە چۆن دەبێت. هێشتا جگە لە کەسانی دیار و بنەماڵە و پارێزگارەکانیان کە نزیکەی ١٧٠ کەسن، کەسی تر وەرناگرین. هەلومەرجێکی دژوار پێکهاتووە، یان دەبێت بە چەک ڕێ لەو کەسانە بگرین، یان دەبێت وەریانبگرین. چاوەڕوانی بڕیاری ئێوە دەکەین[٢].)

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٠ (١٩٤٦/١٢/١١)، کاتژمێر ١٨:٠٠ سادچیکۆف بۆ بەرگرییکردن لە کردەوەی کەسانی کۆنەپەرست، چاوی بە شا کەوت. پێش ئەو دیدارە، شا پێشوازیی لە "جۆن ئالین" باڵیۆزی ئەمریکا کردبوو و پێیڕاگەیاندبوو کە ڕێ بە باڵیۆزی سۆڤیەت نادات کە هەڕەشەی لێ بکات و هیچ شتێک پێش بە هەڵوێستی ئەو بۆ گەڕاندنەوەی ئازەربایجان بۆ ژێر دەسەڵاتی ئێران ناگرێت[٣].

شەوی بیستی سەرماوەز، گروپە کۆنەپەرستەکان بە کۆکردنەوەی کەسانی ناڕازیی، هێرشیان کردە سەر سەربازگەی تەورێز و سەربازە بێ فەرماندەکانیان چەککرد. ئیتر هیچ شتێک پێشی بە کردەوەی ئەو گروپە چەکدارانە نەدەگرت.

بەیانیی ڕۆژی بیست و یەکی سەرماوەز، لە شاردا دوو حکومەت دروستبوو. لە لایەک محەمەد بێریا، شەبستەریی و فەرەیدون ئیبراهیمی ڕێبەرانی فیرقە لەگەڵ ژمارەیەکی چەکدار هەوڵیاندەدا، ئارامیی شار ڕابگرن و لە لایەکەی ترەوە ئەسغەربەقاڵی موحسینی گەورە بازرگان، جەمشید سادقی گەورە دەرەبەگ، سادقی دەرەبەگ، حاجی محەمەد حەیدەرزادە گەورە دەرەبەگ و تەقی بەیتولایی بازرگان کە لە

ئەنــدامانی پــۆلیس و ژاندارمـــەریی گروپـــی چەکــداریان پێکهێنـــابوو، پەلاماری ڕێکخراوەکانی دیموکراتەکانیان دەدا و لەناویاندەبرن.

دوای ڕاگەیاندنی ڕاگرتنی بەرگریی لە لایەن ئازەربایجانییەکانەوە، هێزەکانی سوپای ئێران بۆ هاتن بۆ ناو شارە گەورەکان، پەلەیان نەکرد. لە کاتێکدا گروپە سەرەڕۆکانی سەر بە دەرەبەگە کۆنەپەرستەکان و ژاندارمەکان بە بەرگی مەدەنییەوە پێش هێزە سەربازییەکان کەوتبوون، خۆیان خزاندە ناو شارە گەورەکانەوە. ڕادیۆی تاران و ڕۆژنامەکان ئەو سەرەڕۆییانەیان کە بە فەرمانی ئەفسەرانی بەرگ مەدەنیی دەجولانەوە، بە "نیشتمانپەروەرانی ئێران" ناودەبرد. کاری بنەڕتیی ئەو گروپە کۆنەپەرستانەی ناوچەکە، پاککردنەوەی ئازەربایجان بوو لە دیموکراتەکان و پێشوازییکردنی بە شکۆ بوو لە "سوپای سەرکەوتووی شاهەنشاهی".

لە تەورێز و شارە گەورەکانی ئازەربایجان، کوشتار و تالانیی بە واتەی تەواوی وشە، دەستیپێکرد. ڕۆژی ٢٢ ی سەرماوەز، گروپە تالانچییەکان پەلاماری خوێندنگەی سۆڤیەت، نەخۆشخانەی سۆڤیەت، گاراجی "ئێران سوترانس" و گەنجینەکانی نوێنەرایەتی بازرگانیی سۆڤیەتیاندا. هەر ئەو ڕۆژە، جاوید پارێزگاری ئازەربایجان بۆ بەرگرییکردن لەو کردەوانە، چوو بۆ "بستان ئاوا" ٦٣ کیلۆمەتر دور لە تەورێزەوە کە چاوی بە سەرتیپ هاشمی فەرماندەی هێزە هاتووەکانی ئێران بکەوێت.

ڕێبەرانی فیرقە کە لە تەورێز مابوونەوە، ناچاربوون کە خۆیان بشارنەوە. "بێریا" و "وەلایی" لە ڕێبەرانی فیرقە و "میر قاسم چشم ئازەر" بەڕێوەبەری ڕادیۆی تەورێز و نزیکەی ٢٠ - ٢٤ کەسی تر لە چالاکانی فیرقە، پەنایان بۆ ئۆرگانەکانی سۆڤیەت لە تەورێز برد. کراسنی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز، پێشنیازی خۆی ئاراستەی باکۆ کرد: لە پلەی یەکەمدا پێشنیاز کرابوو بۆ پاراستنی فیرقەی دیموکرات لە ئایندەدا، بێریا، وەلایی، ئیبراهیمی و ئەوانی تر بچنە لای سەرکردایەتی هێزە هاتووەکان و قبوڵکردنی بڕیاری ئەنجومەنی ئەیالەتییان سەبارەت بە بەرگریی نەکردن و درێژەدان بە چالاکیی سیاسی خۆیان لە چوارچێوەی دەستوری هەمیشەیی ئێراندا، پێیان ڕابگەیەنن.

میر جەعفەر باقرۆڤ لە وەڵامی ئەو پێشنیازەی کۆنسولخانەدا، ڕایگەیاند: ئەگەر کەسێک لە ئازەربایجان ڕێبەرایەتی فیرقە نەکات، فیرقە هەڵدەوەشێتەوە. ئەو ڕێبەرانەی کە خۆیان شاردووەتەوە، سەرئەنجام لە لایەن بەکرێگیراوانەوە لەناودەچن. ڕاکردنی ئەوان بۆ سۆڤیەتیش دور لە مەترسی نیە و ئەگەر بیانگرن، بە تاوانی بەزاندنی سنور بە شێوەی نایاسایی لە سێدارەیاندەدەن. کەواتە لێگەڕێن با هەموو بزانن کە ئەوانە چوونەتە لای هێزەکانی دەوڵەتی ئێران و بەرپرسە لە پاراستنی ژیانیان، بەڵام چونکە ڕووداوەکانی ئازەربایجان زۆر لەوە ئاڵۆزترە کە باقرۆڤ بیری لێدەکردەوە، ئەو پێشنیازە قبوڵ نەکرا(٤).

پاش نیوەڕۆی ٢٣ ی سەرماوەز، هێزەکانی سوپای ئێران هاتنە ناو شاری تەورێزەوە، بەڵام ڕێیان لە تێرۆر و تاڵانیی نەگرت و بەپێچەوانەوە، کۆنەپەرستەکان توندوتیژتر بوون. سەرتیپ هاشمی لە چاوپێککەوتنێکدا لەگەڵ کراسنی کۆنسولی سۆڤیەت دڵنیای کردەوە کە ئارامیی دەزگاکانی سۆڤیەت دەپارێزێت. گوتی تەنیا کاری ئەو پاراستنی ئاساییشە لە کاتی هەڵبژاردندا و دەربارەی کێشەکانی تر، هیچ فەرمانێکی پێنەدراوە.

لەگەڵ ئەوەشدا، سوپا شاری خستە دەست خۆی و یەکەم دادگای سەحرایی سەربازیی پێکهێنا. سەرهەنگ زەنگەنە کە ناوی بە مرۆڤێکی توند و بێبەزەیی دەرکردبوو، کرا بە داواکاری سەربازیی تەورێز. بیرەوەریی ئەو کە سەردەمێک منداڵی شیرەخۆرەی دیموکراتەکانی فڕێدابووە ناو تەنورەوە، لە یادی خەڵکدا مابوو(٥).

لە زیندانی تەورێزدا جێی کەسێکی تر نەدەبووەوە، چونکە دەرەتانی دروستکردنی زیندانی نوێیان نەبوو، چالاکانی فیرقەی دیموکراتیان گروپ گروپ گوللەباران دەکرد. سەدان سەرباز و ئەفسەری سوپای نەتەوەیی و فیدایی بە حوکمی دادگای سەحرایی لە سێدارەدران. لە ماوەی چەند ڕۆژێکدا، ژمارەی گوللەباران کراوەکان گەیشتە سێ هەزار کەس. دوو ڕۆژ دوای هاتنی سوپا بۆ تەورێز، شەبستەریی و جاویدیان دەستگیرکرد و بردیانن بۆ تاران. هەر ئەو ڕۆژە "مەهتاش" فەرمانداری تەورێز و فەرەیدون ئیبراهیمیی کە لەگەڵ چوار فیدایی بەرگرییان لە بارەگای کۆمیتەی ناوەندیی فیرقە کردبوو، دەستگیر کرد. فەرەیدون

ئیبراهیمی تا دوا گوللە شەڕی کردبوو. ئازایەتی ئەو لە کاتی لێپرسینەوەی دادگادا، وەک ئەفسانەیەکی لێهات. لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا: (**بۆچی کاتێک دادوەر بووی، بە فەرمانی ڕوسەکان خەڵکت لەسێدارەداوە؟**)، گوتبووی: (**هەموو لەسێدارەدراوەکان دوژمنی ئازەربایجان بوون و بە بڕیاری حکومەتی نەتەوەیی من، دادگاییکراون و سزادراون. حکومەتی نەتەوەیی زیندووە و هەر بە زیندوویيش دەمێنێتەوە. من فەرمانم لە ڕوسەکان وەرنەگرتووە، ویستی گەلی خۆم و حکومەتی نەتەوەیی خۆم جێبەجێکردووە[٦].**) دوا وتەی ژەنەڕاڵ عەزمی، سەرهەنگ مورتەزەوی و هەژدە ئەفسەری تر (**بژی ئازادیی و بژی ئازەربایجان**) بوو.

سەرئەنجام ڕۆژی ٢١ ی سەرماوەز، مۆسکۆ ڕێیدا کە سنورەکانی سۆڤیەت لە جولفا، خودافەرین، پیلەسوار و ئاستارا بۆ پەنابەران بکەنەوە. لە ڕۆژی ٢١ وە تا ٢٨ ی سەرماوەز، ٥٧٨٤ کەس لە سنورەوە دەربازی سۆڤیەت ببوون. لەو ژمارەیە ٩٥ چالاکی حیزبیی، ٩١ مامۆستای خوێندنگە، پزیشک و نوسەر، ١٩٦ ئەفسەر، ٧٦٨ سەرباز، ١٠٥٧ فیدایی، ١٣٤ کارمەندی پۆلیس و.. تد بوون[٧].

١- دەستپێکردنی شەڕی سارد لە ئازەربایجان لە ١٩٤٥- ١٩٤٦:
AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,112,v.155- 156

٢- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,112,v.156

٣- هەمان سەرچاوە : Forein Relation of the US, 1946, Volume VII, p. 56

٤- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,112,v.159- 160

٥- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,160,v.16

٦- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,157,v.161, v.

٧- هەمان سەرچاوە : AR SPIHMDA , f. 1,s,89,i,156,v.1- 5

دڵی کۆماری کوردستان لـە لێدان دەکـەوێت

سوپای ئێران دوای داگیرنـەکردنـی ئازەربایجان، بـەرەو کوردسـتان هـات. ژەنـەڕاڵ مستـەفا بـارزانیی بـۆ بـەرەنگاربوونـەوەی پـەلامـاردەران، بـەشێک لــە هێزەکــانـی لــە بــەرەی ســەقز لــە ســەرا هێشـتـەوە و خــۆی لـەگــەڵ حـەمــەدەمین میرخــان فـەرمانــدەی بــەتالیۆنی یەکــەم، بــەرەو میانــدواو ڕۆیشت کـە بـەرەیـەکیش لـەوێ بکاتـەوە. لـە میانـدواو بـۆی دەرکـەوت کـە فیداییەکانی کۆماری ئازەربایجان بەرگریی سوپای ئێرانیـان نـەکردووە و سەرکردەکانـی ئازەربایجانیش ڕایانکردووە بۆ باکۆ.

بارزانیی حەمـەدەمین میرخـان دەنێرێتـەوە سـەرا، خۆشـی دەگـەڕێتـەوە. لــە ســەرا میرخــان ڕەوانــەی مهابــاد دەکــات کــە ئاگــای لــە خێزانـــی بارزانییــەکان بێــت. بەشـێک لــە هێزەکــانی لــە بــەرەی شــەڕی ســەرا دەهێڵێتـەوە کە بەرپەرچی هاتنەپێشـەوەی دوژمـن بدەنـەوە و چـاوەڕوانـی فـەرمان بن. بـەشـەکەی تـری دەنێرێتـە دێهاتـی نێوان بۆکـان و مهابـاد کـە خێزانـی بارزانییەکان ببـەن بۆ مهاباد و لـەوێ کۆیان بکـەنـەوە[1].

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٥ (١٩٤٦/١٢/١٦) بـارزانیی دەگـاتــە مهابـاد و چـاوی بــە پێشــەوا قــازی محـەمــەد و لێپرسـراوانـی حیزبــی دیمـوکرات و کۆمــاری کوردسـتان دەکـەوێت و بـۆی دەردەکـەوێت کـە هیچکـام لـە لێپرسـراوانـی مهاباد نیازی بەرگرییان نیە و هەموویان خۆیان بەدەستەوەدەدەن. دوای ئـەوە بـارزانیی چاوی بە پێشەوا قازی دەکەوێ و لێی دەپرسێت، دەتـەوێت چـی بکـەیت؟ پێشـەوا لـە وەڵامدا دەڵێت، دەمـەوێت خـۆم فیـدا بکـەم، بـۆ ئەوەی خوێنی خەڵکی مهاباد نـەڕژێت، خـۆم بەدەستەوەدەدەم، تەنانـەت بـۆ ئـەم مەبەسـتە پەیوەنـدییم بـە ژەنـەڕاڵ هومایونییـەوە کـردووە. لـەو کاتـەدا کە فرمێسک لـە چاوی پێشەوادا قەتیس ببوو، بە بـارزانیی دەڵێت: جگــە لــە پیاوەکــانی خــۆت، پشــت بــە کــەس مەبەسـتە. زۆرن ئـەوانــەی سوێندیان بۆ من خوارد بوو، کەچی ئێستا بـۆ خزمـەتکردنـی سوپای ئێـران پێشبڕکێیانـە. هەروەها دەمەوێت لـە سەرۆک هۆزەکان وریا بـی و بڕوایـان پێ نـەکەیت. تکاش دەکەم بـە زووتـرین کـات مهابـاد بـەجێبهێڵـە، تـا لێـرە لەگەڵ لەشکری ئێران بەگژ یەکدا نـەچن. بارزانـی دەڵێت:

- قازی هەستایە سەرپێ و بە گریانەوە ماچمیکرد و گوتی: لە خوا دەپاڕێمەوە بتپارێزێ و سەرکەوتوو بیت. با ژیانی من فیدای هاونیشتمانییەکانم بێ و ببێت بە هۆی دورخستنەوەیان لەو بەڵایەی هەڕەشەیان لێ دەکات. ئەوەی گوت و ئاڵایەکی کوردستانی دامێ و گوتی: ئەمە ڕەمزی کوردستانە دەتدەمێ، وەک سپاردەیەک لات بێت، چونکە پێموایە تۆ لە هەموو کەس باشتر پارێزگاریی دەکەیی[٢].

بنەماڵە بارزانییەکان لە ناوچەی مهابادەوە دەبەن بۆ نەغەدە و شنۆ و لە گوندەکانی نزیکیان کۆیاندەکەنەوە. شێخ ئەحمەد دەگاتە شنۆ. کۆبوونەوەیەک لەگەڵ سەرکردەکان دەکات، بڕیاردەدەن دوو هێڵی بەرگریی لە نێوان نەغدە و مهاباد و دوو هێڵی بەرگرییش لە دۆڵی "باراندوز" و دۆڵی "قاسملوو" دابنێن، تا بۆشیان بکرێت بە هۆی سەرما و سۆڵەی زستانەوە خۆیان لە تێکهەڵچوونی هێزەکانی جاش و سوپای ئێران بپارێزن. دیارە سوپای ئێرانیش ئەزمونی شەڕی بارزانییەکانی هەبوو، خۆی لە قەرەیان نەدەدا.

پاشەکشەی بازانییەکان لە مهاباد، گەڕانەوەی سوپای ئێرانی بۆ ئەوێ و ڕوخانی کۆماری کوردستانی بە دواوە بوو. پێش ئەوەی مهاباد بکەوێتە دەست دوژمن، لیژنەیەک لە سەرۆک خێڵەکان و دەوڵەمەندەکانی شاری مهاباد، وەک سەید عەلی حوسێنی، میرزا ڕەحمەتی شافعی، شێخ حەسەنی شەمسی بورهان، کەریم ئاغای قومقەڵا، عەلی ئاغای کوڕی قەرەنی ئاغای مامەش، عەلی ئاغای دێبوکری "ئەمیر ئەسعەد" سلێمان کوڕی مارف ئاغای مامەش، مام حەسەنی مەنگوڕ و محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی کە نوێنەری پێشەوا قازی بوو، ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٣ (١٩٤٦/١٢/١٤) بۆ پێشوازییکردن لە سەرتیپ هومایونی چووبوونە میاندواو[٣].

ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٥ (١٩٤٦/١٢/١٦) قازی محەمەد، محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و حاجی سەید بابا شێخ پەیمانی تەسلیم بوونی کۆماری کوردستان و دورخستنەوەی بارزانییەکانیان لە مهاباد مۆرکرد. ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٢٦ (١٩٤٦/١٢/١٧)، پێشەوا قازی و سەرکردەکانی کۆماری کوردستان، تا نزیک گوندی "گوک تەپە"، ١٢ کیلۆمەتر لە باکوری ڕۆژهەڵاتی مهاباد، بە پێشوازیی سوپای ئێرانەوە چوون و هێزەکانی

سوپای ئێرانیان بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ "غەفاری" هێنایەوە بۆ مهاباد و لەو ڕۆژەدا سوپای ئێران مهابادی داگیرکردەوە کە ساڵێک پێشتر لەوێ پێشەوا قازی محەمەد ئاڵای کوردستانی هەڵکردبوو.

١- بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگارییخوازی کورد ١٩٣١- ١٩٥٧، لاپەڕەی ١٦٨، نوسینی مەسعود بارزانی.
٢- هەمان سەرچاوە لاپەڕەی ١٦٩.
٣- از مهاباد خونین تا کرانەهای آرس، لاپەڕەی ٨، نوسینی نجفقلی پسیان، ١٣٢٨ (١٩٤٩)

دادگایی و لە سێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەد و هەڤالانی لە چوارچرای شاری مهاباد

چەند ڕۆژێک بە دوای جێگیربوونی یەکەکانی سوپای ئێران لە مهاباد، پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و ئەبولقاسم سەدری قازی و ژمارەیەک لە وەزیران و کاربەدەستانی حزبیی و حکومیی لە مهاباد، سەقز و بۆکان دەستبەسەر کران.

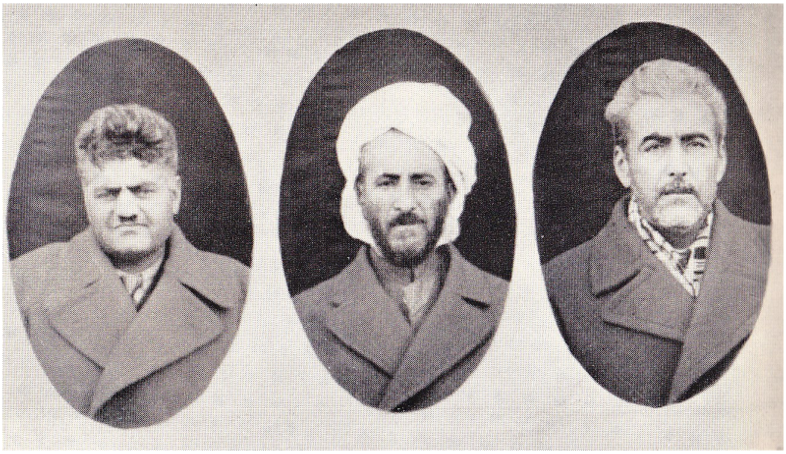

لە ڕاستەوە: ئەبولقاسمی سەدری قازی، پێشەوا قازی محەمەد و محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی. لە کتێبی کۆماری ١٩٤٦ ی کوردستان، نوسینی ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە.

کاتی زیندانیی بوون و دادگاییکردنی پێشەوا قازی و هەڤالانی، ژمارەیەک لە سەرۆک خێڵەکانی هاوپەیمانی کۆماری کوردستان و بەشێک لە دەوڵەمەندەکانی شاری مهاباد، هەندێکیان بە خواستی خۆیان و ئەوانی تریش بە هۆی گوشاری حکومەتی ئێرانەوە، بە نامە و تێلگراف بۆ محەمەد ڕەزا شا و قەوامولسەڵتەنە، داوای سزادان و لە سێدارەدانی قازی محەمەد و سەدر و سەیفی قازییان کرد. محەمەد ڕەزا سەیفی قازی لە کتێبی "اسرار محاکمە قاضی محمد و یارانش" ناوی ئەو ژمارەیەی کە لە بەڵگەنامەکانی "سازمان اسناد ملی ایران" دا بوون، بڵاوکردووەتەوە.

ڕۆژی ٦ ی ڕێبەندان لیژنەی دادگاییکردنی قازییەکان بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ غولام حوسێن عەزیمی، دادستانی سەرهەنگ حەسەن کوفانیان، دادیاریی سەرگورد جەعفەر سانعی و لەژێر چاودێریی

سەرهەنگ هوشەنگ خەلعەتبەریی گەیشتە مهاباد و دادگاییکردنی قازییەکان دەستیپێکرد. سەروان "کەیومەرس ساڵح" هەواڵنێری گۆڤاری مانگانەی سوپا بە ناوی "مهنامە ارتش" کە بەشداربووە لە دادگایی کردنی قازییەکاندا، دەڵێت: دادگای سەربازیی سوپای ١٢ تاوانی بۆ پێشەوا قازی و ٣ تاوان بۆ سەیفی قازی و ٤ تاوانیشی بۆ سەدری قازی دانابوو. تاوانەکانی قازی محەمەد بریتی بوون لە:

١- بازرگانییکردنی نەوت لەگەڵ دەوڵەتی سۆڤیەت بە بڕی ٥١% بۆ سۆڤیەت و ٤٩% بۆ کۆماری کوردستان، بە بێ ئاگاداریی و ڕەزامەندیی حکومەتی ناوەندیی.

٢- گۆڕین و دەستکارییکردنی نەخشەی وڵاتی ئێران و جیاکردنەوەی پێنج پارێزگای ورمێ، کرماشان، سنە، تەورێز و ئیلام.

٣- دانان و دروستکردنی ئاڵا بۆ کۆماری کوردستان بە ئارمی چەکوش و داس، بە شێوەی ئاڵای سۆڤیەت.

٤- دروستکردنی پارە بۆ حکومەتی کوردستان بە ناوی کوردستان و بە شێوەی ڕۆبڵی سۆڤیەت و وێنەی قازی محەمەد لەسەریان.

٥- کێشانی نەخشەی کوردستانی گەورە بە هەر چوار پارچەکانی کوردستانەوە، ئێران، عێراق، تورکیا و سوریا.

٦- هێنانی بێگانە بۆ ئێران و خستنە ژێردەستی بەشێک لە خاکی ئێران بۆ نمونە مەلا مستەفا بارزانیی.

٧- هەڕەشەکردن لە شاهەنشای ئێران، دەوڵەتی ئێران و ڕاگەیاندنی شەڕ و هاندانی خەڵکی کوردستان دژی شاهەنشا.

٨- پەیماندان بە حکومەتی سۆڤیەت دژی حکومەتی ئێران و هاوکارییکردنی هێزە داگیرکەرەکانی سۆڤیەت لە خاکی ئێراندا.

٩- ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی کوردستان و داگیرکردنی بەشێکی گەورە لە خاکی ئێران بە ناوی کوردستان.

١٠- ناردن و هاتوچۆ بۆ دەرەوەی وڵات و سەردانی سۆڤیەت و دانیشتن و کۆبوونەوە لەگەڵ باقرۆف سەرۆککۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت.

١١- مۆرکردنی پەیماننامەی بازرگانیی بە بێ پرس و ڕای تاران، لەگەڵ بێگانە و ناحەزانی ئێران.

١٢- گرتن و کوشتنی کارمەندانی دەوڵەت و ڕوخاندنی خانووەکانیان و سوتاندنیان و سوتاندنی ماڵەکانیان، بەتایبەت کارمەندە غەیرە کوردەکان.

هەواڵنێری "ماهنامەی ارتش" دەنوسێت: قازی محەمەد جگە لەو سێ تاوانانەی خوارەوە، تاوانەکانی تری زۆر بە توندیی بەرپەرچدایەوە:
١- چوونی بۆ باکۆی ئازەربایجان و چاوپێککەوتنی لەگەڵ باقرۆف.
٢- بوونی ئالا، بەلام نەک وەک چەکوش و داس لە شێوەی ئالای سۆڤیەت.
٣- هاتنی مەلا مستەفا بارزانیی بۆ مهاباد، ئەوەش نەک کەسەێک هێنابێتی، بەڵکوو خۆی هاتووە، چونکە ئەو کوردستانە ماڵی هەموو کوردێکە و هەر کوردێک حەزبکات لە هەر بستە خاکێکی خۆیدا بژی، مافی خۆیەتی، چونکە ئەوە مافی خاوەنماڵە(١).
دوای تێپەڕبوونی نزیکەی سێ مانگ بەسەر دادگاییکردنی قازی محەمەد و هەڤالانیدا، سوپای ئێران دادگای پێداچوونەوە بە سەرۆکایەتی سەرهەنگ ڕەجەب عەتایی و سەرهەنگ ڕەزا نیکوزاد دادستان، سەروان حوسێن سوڵحجو سەرۆکی دادگا و سەروان نەبەوی پارێزەری بۆ دانان.
کیومەرس ساڵح دەنوسێت: دەستەی دیارییکراوی دادگا ڕۆژی ١٣٢٦/١/٤ لە تارانەوە بەرەو تەورێز و میاندواو هات و ڕۆژی ١٣٢٦/١/٧ گەیشتنە مهاباد. شەوێک لە سەربازگە پشووماندا و بەیانیی ڕۆژی دوایی دادگا دەستیپێکرد. سەرەتا قازی محەمەدیان هێنا و هەمان تاوانە ١٢ مادەییەکەیان بۆ خوێندەوە. دیسان قازی وتەکانی پێشووی دووپات کردەوە.

لە خوێندنەوەی تاوانەکانیدا، قازی محەمەد زۆر ئارام بوو، زۆر بە ڕێزەوە و بە هێمنیی وەلامی پرسیارەکانی دەدایەوە. بە هۆی پێداگرتنی قازی محەمەد لەسەر بەرپەرچ دانەوەی تاوانەکانی، دادوەر بەسەریدا نەڕاندی و زۆر بە توڕەییەوە قسەی لەگەڵ قازی محەمەد کرد. قازی محەمەدیش بە توڕەیی وەلامیدایەوە و پێیگوت: **(شما هم خورده دیگران**

را نشخوار میکنید! شما اگر دین ندارید و خدا را هم نمی شناسید و ایمان به حساب و کتاب آخرت ندارید، لااقل زره‌ای جوانمرد باشید.) پێیگوت ئەم درۆ و بوهتانەتان چۆن بۆ من دروستکردووە، ئەگەر ڕاست دەکەیت بەڵگەیەک بخەنەڕوو. لە وەڵامی وتەکانی قازی دا، دادوەر بۆ بێڕێزیی کردن پێی، گوتی (کوردان سگ صفت)، بەڵام تورەیی و هەڕەشەی دادوەر نەیتوانی کار لە قازی بکات، بەڵکوو زیادتر هانیدا و هەڵپرژایە سەر دادوەر و پێیگوت: **(سەگ و بێ شەرەف و بێ ئابڕوو ئێوەن کە هیچ سنورێک بۆ خۆتان و بۆ خەڵک و یاسا دانانێن. ئاخر بێشەرەف، تۆ دەتوانیت بڕیارێک کە ئەو بێشەرەفەی تر داویەتی، جێبەجێی بکەی و لەوەش زیادترت لە دەست نایەت و من لە زووەوە خۆم بۆی ئامادەکردووە و بە باوەشی ئاواڵاوە و ئەمە بە ڕەحمەتی خوا بۆ خۆم دەزانم کە بە بێ تاوانیی، لە ڕێی ئازادیی میللەتەکەمدا دەکوژرێم. شانازیی بەو مەرگ و مردنە مەردانەیەوە دەکەم!)**

دوای ئەوە قازی هیچ وەڵامێکی پرسیارەکانی دادگای نەدایەوە و سوێندی خوارد کە وەڵام نەداتەوە و گوتی ئەم نامەردە هەر تاوانێک کە دەیەوێ، با بیکات. دادوەر بۆ ئەوەی قازی محەمەد بهێنێتەوە سەر خۆی و لە بڕیارەکانی پاشگەزی بکاتەوە، پشوودانێکی ڕاگەیاند. دوای پشوودان زۆر هەوڵیاندا کە قازی وەڵامی پرسیارەکانی سەرهەنگ نیکوزادی دادوەر بداتەوە، بەڵام قازی محەمەد گوتی: **(ئێستا کە بڕیارە من لە سێدارە بدرێم، بە خاتری ئەو سۆز و بەڵێنەیە کە من بە میللەتەکەمم داوە. بڕیارمداوە لەگەڵ گەلەکەمدا بژیم و بۆ ئەوان بمرم. ئیتر چۆن بەڵێنی خۆم و سوێندێک کە خواردوومە بیشکێنم، بە هۆی ئەو هەموو بێشەرەفییەی سەرهەنگەوە کە کراوە بە دادوەر. من ئامادە نیم وەڵامی ئەو بدەمەوە، مەگەر کەسێکی تر پرسیام لێ بکات!)**

کاتێ ڕونبووەوە قازی محەمەد ئامادە نییە قسە بکات، دەستەی دادوەران کەوتنە ڕاگۆڕینەوە لەناو خۆیاندا و دوای پشووی نیوەڕۆ، بە ناچار بڕیاریاندا لە شوێنی نیکوزاددا، سەرهەنگ ڕەجەب عەتایی کە سەرۆکی دادگا بوو، بکەن بە دادستان.

پرسیارەکان لە قازی محەمەد دووبارە لە یەکەمەوە دەست پێکرایەوە. قازی محەمەدیش سەرلەنوێ ڕەدی کردنەوە. لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا کە بۆچی بەبێ پەیوەندیی گرتن بە حکومەتی ناوەندییەوە، گرێبەستی بازرگانی نەفتتان لەگەڵ ڕوسیە بەستووە؟ قازی پێکەنی و گوتی" **(کامە نەفت؟ ئێمە کام بیر و کۆمپانیای نەفتمان لەبەردەستدا بووە، تا بازرگانیی پێوە بکەین؟ سەیرە، ئەگەر ئێوە دەتانەوێ بە ناڕەوا تاوان بدەنە پاڵ ئێمە، تاوان و بوختانێکمان بۆ هەڵبەستن کە لانیکەم وێ بچێت! ڕەنگە ئێوە ئاوی ئەم ڕوبارەی کە بەناو شاری مهاباددا دەڕوات بە نەفت بزانن؟ بە ڕاستی ئێوە زۆر نەزانانە و بێسەروبەرانە ئەو هەمووە تاوانەتان بۆ ئێمە هەڵبەستووە کە هیچکامیان ئەساسیان نییە!)**

هەروەها لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا کە گوایە قازی محەمەد ڕێگەی داوە، یان داوای لە بێگانە کردووە بێتە ناو خاکی ئێران، وەک مەلا مستەفا بارزانی، قازی محەمەد هەوەک سێ مانگ بەرلە ئێستا وەڵامی ئەم پرسیارەی دایەوە و گوتی: **(مەلا مستەفا لە کوردستان بێگانە نەبوو و نییە! کوردستانماڵی هەموو کوردێکە! لەگەڵ ئەوەشدا هیچ کەس ئەوی نەهێناوە، بارودۆخ وایکردووە ئەو بێت بۆ بەشێکی تر لە ماڵەکەی خۆی، واتە لە بەشێکی ماڵەکەی خۆیدا هاتووە بۆ بەشێکی تری ماڵەکەی و وەسەلام.)**

ئەم جارە سەرهەنگ عەتایی یەکە یەکە پرسیارەکانی دووبارە پرسینەوە و قازی محەمەدیش وەک پێشو دووبارە هەموو تاوانەکانی ڕەدکردنەوە. لەو کاتەدا دیسان سەرهەنگ نیکوزاد کە دادستان بوو و قازی محەمەد زۆر بە توندیی لە بەرامبەریدا وەستابوو، وەکو مار خۆی دەخواردەوە، پارچە قوماشێکی لە هەگبەکەی دەرهێنا کە ڕەنگی سور و سپی و سەوز بوو و چەکوچ و داسێکی لەسەر کێشرابووەوە و بە قازی محەمەدی گوت: ئەدی هەموو حکومەت و پەرچەم و تەشکیلاتت ئەوە نییە؟ قازی محەمەد لە بەرامبەر ئەو کردەیەی سەرهەنگدا گوتی: **(یەکەم جار، ئەوە هەرگیز ئاڵای کوردستان نییە و نەبووە، چونکە ئاڵای ئێمە چەکوچ و داسی تێدا نیە! دووەم ئەو هەڵسوکەوتەتان نیشانی کەم عەقڵی و بێشعوری تو دەگەیەنێ! دڵنیابن ئێوە دەستتان بە ئاڵای کوردستان ناگات کە بێڕیزی پێبکەن. ڕۆژێکیش دێ لەسەر ئەو خانوویەی**

کە من تێدا دادگایی دەکرێم، ئاڵای کوردستان هەڵدرێ و بشەکێتەوە! ئاڵای کوردستانم بە مەلا مستەفا بارزانیی سپاردووە و لەسەر شانی ئەو، لەو چیا بۆ ئەو چیا و لەو شار بۆ ئەو شار و لەو وڵات بۆ ئەو وڵاتی دەبا، تا ڕۆژێک لە تەواوی بەرزایی و بڵندایییەکانی کوردستان هەڵدەدرێ و دەشەکێتەوە! دڵنیا بن ئەو ڕۆژە دێت!.)

ئینجا سەرهەنگ داوای لە قازی محەمەد کرد و گوتی هەرچەندە ئەم بابەتە لە دەرەوەی بەرنامە و ئیشی دادگایە، بەڵام ئەگەر بکرێ، هەندێک لەسەر تایبەتمەندییەکان و خووڕەوشتی مەلا مستەفا بارزانیی بدوێ. قازی محەمەد گوتی: **(لە مەلا مستەفا بارزانی گەڕێ، تۆ خۆت گوتت کە مەلا مستەفا کەسێکی بیانییە و ئەمە لە دەرەوەی ئیشوکاری دادگایە)**، بەڵام دیسان سەرهەنگ داوای لێکرد. قازی محەمەد گوتی: **(ئەگەر بە تەواوی باسی مەلا مستەفات بۆ بکەم، لەوانەیە بڵێی لایەنگیریی و خۆشەشەویستی و دەمارگرژیی کوردانە، گرتوویەتی.)**

سەرهەنگ عەتایی سوێندی خوارد کە من بڕوام بە ڕاستگۆیی تۆ هەیە. هەرلەو دادگایەدا بۆم ڕوون بووەتەوە کە هەرچی گوتووتە و دەیڵێی، لە ناخی دڵتەوەیە و بە باوەڕەوە گوتووتەوە. ئینجا قازی محەمەی گوتی: **(من ناتوانم هەموو تایبەتمەندییەکانی بارزنی بۆ ئێوە باس بکەم. ئێوەش هەرگیز ناتوانن بە تەواوی بارزانی بناسن. ئەگەر منیش بڵێم، ئێوە هەرگیز پەسەندی ناکەن کە دوژمنتان بەو هەموو کردەوە و تایبەتمەندییە باش و جوانانە بناسن و لە ڕیزی دوژمنایەتی ئێوەشدا بێت!)**

دادستان داوای لێکرد بە ڕادەی زانیاریی خۆی مەلا مستەفایان پێ بناسێنێت، هەرچی لە بارەیەوە دەیزانی بیڵێت. قازی محەمەد دیسان پێی لەسەر ئەوە داگرت و گوتی: **(نە من و نە کەس ناتوانێ بارزانی وک خۆی بە ئێوە بناسێنێت. حەزدەکەم لەو باسە بگەڕێین!)** بەڵام دیسان داوای لێکرد بۆیان باس بکات. قازی محەمەد گوتی: **(باشە، بەڵام تەنیا لە چەند ڕەستەیەکدا دەتوانم بڵێم مەلا مستەفا بارزانی، ئەوەی لە پیاوەتی و کەڕامەت و شەڕافەت و ئینسانییەت و شوجاعەت و نەبەزیی و سەخاوەت و نەترسیی لە مێژوودا کەسانی مەزن بووبێتیان، مەلا**

مستەفاش هەیەتی. ئەوەی موسوڵمانانی سەدری ئیسلام لە باوەڕ و ڕاستیی و پاکیی و دڵسۆزیی بۆ خودا و ئایین و خەڵکی هەژار و داماوی میللەت بوویانە، بارزانی هەموو ئەوانەی تێدایە، هەروەکوو سەعدی دەڵێت: "هر آنچه خوبان همه دارند، او بتنها دارد". جا حەز دەکەن باوەڕ بکەن و پێتان خۆش بێ یا حەز دەکەن پێتان ناخۆش بێت.) هەموو ئەوانەی لە دادگادا بوون، سەریان لەو تاریفەی قازی محەمەد سوڕما. قازی محەمەد دیاربوو هەموو ئەو قسانەی لە ناخی دڵییەوە و بە باوەڕەوە دەگوت و هیچ گومان لەوەدا نەبوو ئەو تاریفانەی کە لە مەلا مستەفای کردن، نە بە خاتری دڵخۆشیی مەلا مستەفا بوو و نە بە خاتری هەیئەتی دادگا.

عەتایی لێی پرسی ئەو هەموو توڕەییەتان لە جەنابی سەرهەنگ نیکوزاد چ بوو؟ چونکە ئێمە بیستومانە لەم وڵاتەدا کەس بە ڕادەی تۆ لەسەرەخۆ و ئارام و هێمن نییە. قازی محەمەد گوتی: **(من ئەو مافە بە کەس نادەم ئیهانە بە گەلەکەم بکات و ئێستا من لە پێناوی ئەو میللەتەدا حوکمی لە سێدارەنم پێدراوە، تازە من بە خاتری چی حازر بم ئیهانەی هەر خوێری و ناپیاوێک قبوڵ بکەم! من تەنیا "مقابل بە مثل" وەڵامی ئەوم داوەتەوە، نە زیاتر. ئەمە کاری خودایە کە دەبێ خوێری و بێسەروپێیەک بێت و ئیهانە بە میللەتی کورد بکات. ئەمە لێهاتوویی و لێزانی ئێوە نییە. ئینجا من چم دەوێ تا قبوڵیی هەر بێحورمەتییەک بکەم؟ سەعدی دەڵێ: "هر آنکس دەست لە جان بشوید، هر آنچە در دل دارد بگوید" ئەگەر من بێ نەزاکەتیم زانیبا، زۆری ترم لە دڵدا بوو پێی بڵێم! تازە ئەوەی من لە خودام داوا کردوە، پێی داوم. واتە مەرگ و شەهید بوون لە پێناوی ئایین و گەلەکەمدا و هیوادارم بە ڕوویەکی سورەوە بچم بۆ بارەگای خودای گەورە و مێهرەبان.)**

لە کۆتاییدا دادگا ئەو تاوانانەشی خستە پاڵ قازی محەمەد کە گوایە ئەم دێڕە شیعرە: "اگر سراسر پشت بر دشمن دهیم، ازان بە کە یکی بە کشتن دهیم" بۆ کۆمەڵێک ئەفسەر و کادیری کۆمار خوێندوەتەوە و ئەوانیش کردوویانە بە دروشمی خۆیان، بەڵام قازی محەمەد لە وەڵامدا گوتی: **(جاری یەکەمە من ئەو شیعرە دەبیسم)**، دوایی دادستان خۆی گوتی نانا، ئەو شیعرە سەدری قازی گوتویەتی و قازی محەمەد شیعرێکی

تری بەرامبەر هێزە چەکدارەکانی کۆماری کوردستان گوتووە و گوتوویەتی ئەرتەش و حکومەتی ئێران وەک دێڕە شیعری: "پیر مردی زنزح می نالد، پیرە زن صندلیش میمالتد."

سەروان کیومەرس ساڵح دوای خانەنشین بوونی، لەژێر نوسی گۆڤارێکی تردا دەنوسێت: ئەو کاتەی هەواڵنێری ماهنامە ئەرتش بووم، وەک هەواڵنێر، لە زۆربەی دادگاکانی مەدەنی و سەربازیی و بەدویدا بەشداربووم، بەڵام هەرگیز کەسێکم بە ڕادەی قازی محەمەد بە جەرگ و بوێر نەدیوە. هەرگیز لە کاتی دادگاکردنیدا نەترسابوو و زۆر بەبێ باکی قسەی دەکرد و وەڵامی پرسیارەکانی دەدایەوە، وەک ئەوە دەچوو لە کۆڕی جەژن و داوەتدا دانیشتبێت.

هەرلە سەروبەندی دادگایی کردنی قازی محەمەد بۆ جاری دووەم کیومەرس ساڵح لە ماهنامەدا دەنوسێ: (تەوای هەلومەرج و ڕووداوەکانی دادگایی کردنەکەی وەکو خۆی نوسیوە.) دیارە هەر بەو هۆیەشەوە دواتر بە تاوانی ئاشکراکردنی نهێنییەکانی سوپا و دژی ئەمنیەت بوون، مهنامەکەیان بڵاونەکردەوە و سەروان کیومەرس ساڵحیشیان دادگایی کردووە.

لە درێژەی نوسینەکەیدا سەروان کیومەرس ساڵح دەنوسێ: (کاتێک سەرهەنگ نیکوزاد ئیهانەی بە قازی محەمەد و گەلی کورد کرد و قازی محەمەدیش زۆر بە توندی وەڵامی دایەوە، قازی محەمەد گوتی: **(پێشنیان ئێمە، ئێوەیان زۆر باشتر لە ئێمە ناسیبوو. یا خوا خودا لەو شاعیرە خۆش بی کە گوتویەتی....!)** سەروان ساڵح دەڵێ: شیعرێکی زۆر بە واتا و بەرز و گەرمی خوێندەوە کە بە فارسی بوو و ڕەگ و ڕیشەی عەجەم و شیعەی دەرهێنا. حەزم دەکرد ئەم شیعرە بنوسمەوە و بزانم شیعری کێیە، بەڵام کات، کاتی دادگا بوو و نەمتوانی شیعرەکەی پێ دووبارە بکەمەوە و لە دوای خوێندنەوەی شیعرەکە، قازی محەمەد گوتی هەزاران ڕەحمەتیان لێ بێ. دیسان سەرهەنگ عەتا پرسیاری لە قازی محەمەد کرد و پرسی لەو کاتەوە کە مەلا مستەفا بارزانی لەو ناوە ڕۆیشتووە،

هیچ پەیوەندییەکتان لەگەڵیدا هەبووە، ئەگەر بووە، لە چ ڕۆژێکدا و چۆن بووە؟

قازی محەمەد گوتی: **(تا بارزانی گەیشتە دەوروبەری شنۆ و نەغەدە تەماس و پەیوەندیمان پێکەوە هەبوو، بەڵام لەوەتە ئەو دور کەوتووەتەوە، هیچ پەیوەندییەکمان نەماوە و ئاگام لێی نییە!)** دیسان لێیان پرسی، ئایا دەکرێ بڵێی ئەوکاتەی لەگەڵ مەلا مستەفادا پەیوەندیت هەبوو، مەلا مستەفا چی پێڕاسپاردی، چ نەخشەیەکی بۆ ڕزگارکردنت هەبوو؟ لە وەڵامدا قازی محەمەد دەڵێ: **(مەلا مستەفا بارزانی زۆری هەوڵدا من لەگەڵی بچم، تا نەخرابوومە بەندیخانەوە پێیگوتم کە من دڵ بەبێ تاوانیی خۆن خۆش نەکەم! مەلا مستەفا وێنەی ڕاستینەی ئێوەی عەجەمی بۆ کێشام و حاڵی کردم کە ئێوە چۆنن و چین و کێن!!)**

سەرهەنگ عەتایی لێی پرسی: دەکرێ بڵێی ئەو وێنەیەی کە لە ئێمە بۆی کێشایەوە، چی بوو و چۆن بوو؟ قازی محەمەد گوتی: **(بە ڕاستی مەلا مستەفا ئێوەی لە هەموو کەسێک باشتر ناسیوە، ئەو پێیگوتم: هیچ گەل و میللەتێک وەک عەجەم نییە، عەجەم کاتێک دەسەڵاتی هەبوو، لە خۆی بێبەزە و بێویژدانتر و زاڵمتر نییە، بەڵام ئەگەر ژێردەست بوو، کەس ناتوانێ و نازانێ وەک عەجەم خۆی مەزلوم بکا و بپاڕێتەوە. لە کاتی بەهێزییشدا هەرچی لە دەستی دێ، دەیکا و لەکاتی بێدەسەڵاتییشدا بە هەر چییەک خۆی دەرباز کا، دەیکا و دەڵێ جا تۆ بە هیوای ئەوە مەبە کە تاوانێکت نە کردووە، عەجەم لێت خۆش ببێ.)**

دیسان سەرهەنگ عەتایی پرسی پەشیمان نیت کە لەگەڵی نەڕۆتشتی؟ قازی محەمەد وەڵامیدایەوە **(ئەگەر خوای گەورە ئەو شێوە مەرگەم بە خۆبەهیلاکدان دانەنێ، نا پەشیمان نیم، چونکە بەڵێنم بە میللەتی کورددابوو لەگەڵیان بژیم و لە پێناویاندا بمرم! دڵنیام ئەگەر من ڕۆیبام و ئەمنتان نەکەوتایە دەست، کەسانی زۆرتان لە خەڵکی مهاباد و میللەتی کورد بە تۆڵەی من دەکوشت، جا بۆیە خۆشحاڵم بەوەی یەکەم کار من بێتاوان دەکوژرێم و دووەمیش بە بەڵێنی خۆم وەفام کرد و هیوادارم ڕوسوری دنیا و قیامەت بم لە لای خودا و لە لای میللەتەکەی خۆم.)**

پرسیار: ئایا کاتێک تۆ زیندانی بووی، بارزانی لە دەرەوەی مهاباد، هیچ نەخشە و پلانێکی بۆ ڕزگارکردنت هەبوو یان شتی تر؟

قازی محەمەد گوتی: **(بەڵێ، بارزانی خەبەری دامێ کە هەر شەوێک دەڵێی من دەتوانم ژمارەیەک زۆر لە پێشمەرگەکانم بنێرم و بێنە ناو پادگان و بە هەر جۆرێک بێت لە بەندیخانە ڕزگارت بکەم! مەلا مستەفا زۆری مەبەست بوو لە بەندیخانە نەمێنمەوە و نە کوژرێم.)**

پرسیار: ئەی بۆچی ئەو کارەت نەکرد؟

وەڵام: **(من خۆم نەمویست.)**

پرسیار: لەبەرچی؟

قازی محەمەد وەڵامی دایەوە: **(لەبەر چەند هۆیەکەوە بوو.)**

سەرهەنگ عەتایی پرسی: هۆیەکان چی بوون؟

قازی محەمەد گوتی: **(سەرەتا لەبەر ئەو پەیمان و بەڵێنانەم بوو کە گوتم، دووەمیش بۆ ئەو بوو زیاتر لەوە خوێن نەڕژێت، بەتایبەت لە پێناو مانەوەی مندا و نیگەرانی کوشت و کوشتار بووم!).**

سەرهەنگ عەتایی گوتی: بە ڕاستی نیگەرانی خۆت بووی یان بارزانییەکان یاخود نیگەرانی سەربازانی ئێمە بوو؟

قازی محەمەد گوتی: **(نەوەڵا، نە نیگەرانی خۆم بووم و نە نیگەرانی سەربازانی ئێوە، بەڵکوو نیگەرانی کوردەکان و لاوە بارزانییەکان بووم، دەنا من ئەوەم بۆخۆم داناوە و دەمزانی هەر دەکوژرێم، ئەمەیان ئاواتی منە!).**

سەرهەنگ عەتایی گوتی: دەکرێ بڵێی بۆ ئەوەندە نیگەرانی بارزانییەکانی؟

قازی محەمەد لە وەڵامیدا گوتی: **(لەبەر چەند هۆیەک!).**

سەرهەنگ عەتایی: ئەو هۆیانە چین؟

قازی محەمەد: **(چونکە مەلا مستەفا و بارزانییەکان هیوای دوارۆژی میللەتی کوردن و منیش ئالای کوردستانم بە ئەوان سپاردووە، ئەوان پارێزگاری ئەو ئالایە بکەن تا ڕۆژی خۆی. ئالای کوردستان لای ئەوانە، نەک ئەوە کە سەرهەنگ نیکوزاد تفی لێ کرد و پێی لەسەر دانا! هیوام بە خودایە ڕۆژێک بێت، ئەو ئالایە بە دەستی بە توانا و بە هێزی**

بارزانی لەسەر ئەم خانووەی کە منی تێدا دادگایی دەکرێم و هەموو شوێنە بەرزەکانی کوردستان بشەکێتەوە.)

سەرهەنگ عەتایی: دوایین پرسیار، ئایا بە ڕاستی خۆت نەچووی یا مەلا مستەفا لەگەڵ خۆی نەیبردی و نەیویست لەگەڵیدا بیت؟

قازی محەمەد: **(وا دیارە ئەوانەی کە من تا ئێستا گوتوومە، باوەڕت پێیان نییە.)**

سەرهەنگ عەتایی: نا، حەز دەکەم ڕاستییەکەیم پێ بڵێی.

قازی محەمەد: **(سەرهەنگ پێتڕادەگەیەنم کە تۆش ئیهانە نەکەی! یانی چی ڕاسییەکەیت پێ بڵێم؟ نا من بۆکوێ دەڕۆم، ئێرە خاکی کوردستانە ؛ باب و باپیرانم لێرە ژیاون؛ خۆ من پیشەورەیی ژن سیفەت نیم وڵات و میللەتیکەم بەجێ بهێڵم و هەڵێم!)**

سەرهەنگ عەتایی لە ترسی قازی محەمەد کە دووبارە تووڕە نەبێتەوە و وەک نیکوزاد ئەویش ڕیسوا نەکا بە پەلە داوای لێبووردنی کرد و سوێندی خوارد کە مەبەستی ئیهانە کردنی نەبووە، بەڵکوو قسەیەک بووە و هاتووە. قازی محەمەد گوتی: **(ئەگەر قسەیەکم گوتبی و ئێوە پێتان خۆش بووە، ئەوە دیارە زۆریانم بەپێچەوانە پێگوتون، دەنا دڵنیام ئەوەی گوتوومە هەمووی وایە!)**

سەرهەنگ عەتایی: بە ڕاستی داوات لێدەکەم وەڵامی ئەم پرسیارەشم بدەیەوە کە بۆچی ئەوەندە هۆگریت بە میللەتەکەت و وڵاتەکەت هەیە، بۆچی و چۆن بوو ئیجازەت بە بێگانەدا بێتە ئەم وڵاتە و ببێتە سەرباری گەلەکەت؟

قازی محەمەد: **(دیارە ئەوەندە ئەو وشەیە دووبارە دەکەنەوە، مەبەستتان هێزەکانی ڕوس و ئینگلیزە!).**

سەرهەنگ عەتایی: نا مەبەستم مەلا مستەفا بارزانییە!

قازی محەمەد بە پێکەنینەوە گوتی: **(دەمێکە وەڵامی ئەو پرسیارەم داوەتەوە، دووبارە کردنەوەی پێناوێ، پێمگوتن بارزانی نەمن هێناومە و نە بێگانە و غەیرە کوردە! مەلا مستەفا کوردە و کوردستانماڵی هەموو کوردێکە و مەلا مستەفای بارزانییش وەکوو ئینسانێک لە بەشێکی ماڵەکەی خۆی هاتووەتە بەشێکی ترەوە! هەموو کەسێکیش مافی ئەوەی هەیە لە هەر شوێن و لایەکی مڵک و ماڵی خۆیدا دانیشێ و ئەوە مافی**

خۆیەتی. ئەوەش باش باش بزانن کە من خۆم حەزم نەکرد بڕۆم، دەنا من چەند ئوتۆمبێلم لەبەر دەستدا هەبوو، هەرکات و ساعاتێک مەیلم بووایە، دەمتوانی بڕۆم و لە خاکی ئێران دەربچم، زۆر باشیش لە سەرئەنجامی کارەکەی خۆم ئاگادار بووم. ئێوەشم زۆر باش دەناسی، هەر وەک بارزانی گوتی ئێوەی عەجەم لە کاتی زەلیلیدا کەس نازانێ و ناتوانێ وەک ئێوە بپاڕێتەوە و مەزلومییەتی خۆی نیشان بدا، بەڵام لە کاتی دەسەڵاتدارییدا، کەس لە عەجەم زاڵمتر و بێبەزەیی و کەللەڕەقتر و دڵ ڕەشتر نییە!!.)

بەم شێوەیە دادگایی قازی محەمەد کۆتاییهات. ئینجا نۆرە گەیشتە محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و زۆر بە هیمەت و ویقار و لە سەرەخۆیی و بوێری هاتە ژورەوە و هەر پێی وانەبوو ئەمە دادگایە[٢].

قازی محەمەد و هەڤاڵانی لە دادگایەکی ڕووکەشییدا بە فەرمانی ڕاستەوخۆی محەمەد ڕەزا شا بە مەرگ سزادران و ڕۆژی ١٣٢٦/١/١٠ (١٩٤٧/٣/٣١) لە هەمان ئەو شوێنەی کە کۆماری کوردستانیان لێ ڕاگەیاندبوو، لەسێدارەدران. لەشکری چواری ورمێ کاتژمێر ٨ ی بەیانیی ئەو ڕۆژە ئەم ڕاگەیاندنەی خوارەوەی سەبارەت بە لەسێدارەدانی قازییەکان بڵاوکردەوە:

سەرکردایەتی هێزەکانی دەوڵەتی ئێران لە ورمێ "ڕوکنی دووەم"
ژمارە ١٩١٢٥- ١٣٢٦/١/١٠ (١٩٤٧/٣/٣١) کاتژمێر ٨ ی بەیانیی
ڕاگەیاندن

لە کۆتاییساڵی ١٣٢٠ – ١٩٤١ دا محەمەد قازی، ئەبولقاسم سەدری قازی و محەمەد حوسێن سەیفی قازی لە مهاباد دەستیان دایە زنجیرەیەک هەڵخەڵەتاندن و چالاکیی دژی ئاسایش و ئارامیی ناوچەکە و بەرە بەرە کاری پیاوکوژانەی خۆیان پەرەپێدا کە هەندێک ڕووداوی داخهێنەری وەک هێرشکردنە سەر شارەبانیی مهاباد و کوشتنی پێنج پاسەوان، تالانکردنی شارەبانیی و لەناوبردنی بەڵگە و دەستهاوێژیی و پیاوکوژییەکانی خۆیان، کوشتنی "مەحمودیان" بازرگانی مهاباد و "قازی زادە" بەڕێوەبەری ئیدارەی ئامار کە هەموویان بوون بە

قوربانیی زیادەخوازیی ئەوان. هەروەها تالانکردنی گوندەکان و ڕووداوی تری ناوچەکە.

محەمەد قازی بە هاوکاریی براکەی بە ناوی سەدری قازی کە بە ڕواڵەت نوێنەری خەڵکی مهاباد بوو لە پەرلەمانی ئێراندا، بەڵام لە ڕاسییدا ماکی بەڕێوەبردنی سەرەکیی نەخشەی گڵاوی دابەشکردنی بەشێک لە ئێران بوو. هەروەها سەیفی قازی بۆ جێبەجێکردنی ئامانجی ناپیرۆز و گڵاوی خۆیان، سەرۆکی هەموو ئیدارە دەوڵەتییەکانیان لە مهاباد دەرکرد و لە ڕۆژی ٢٤ ی سەرماوەز (١٥ ی دیسێمبەری ١٩٤٥) دا ئالای سێ ڕەنگی شێر و هەتاوی ئێرانیان لەسەر بینا حکومەتییەکان داگرت و ئالایەکیان بە ناوی ئالای کوردستان لە جێی هەڵکرد.

محەمەد قازی لە ڕۆژی دووی ڕێبەندانی ١٣٢٤ (١٩٤٦/١/٢٢) دا خۆی وەک سەرۆککۆماری کوردستان ڕاگەیاند و کۆمەڵێک خەیانەتکاری ڕابوردوو خراپی بە ناوی وەزیری حکومەتی خودموختاریی کوردستان لەسەر ئیشوکار دانا کە هەموویان هاوکاری نزیکی خۆی بوون، ئینجا بۆ بەربەرەکانییکردنی هێزەکانی دەوڵەت، تاقمێکی چەکدار لە خەڵکی مهاباد و بارزانییەکانی پێکهێنا و ژمارەیەک چەک و تەقەمەنی لە ناو دانیشتووان و خێڵەکاندا دابەشکرد و ناردنی بۆ سەقز و سەردەشت. ئەوەش بوو بە هۆی زۆر ڕووداوی خوێناویی. هەرچەندە هێزی دەوڵەت چەند جارێک لە کوردستان داوای فەرمانبەرداریی لێیان کرد، بەڵام هیچ سودێکی نەبوو. هەروەها بەڕێوبەرانی خاوەن ڕێزی دەوڵەت لە تاران گەلێک هەوڵیاندا لەو بیرە نابەجێیە دوریانبخەنەوە، بەلام سودی نەبوو، هەمان ڕێبازی خۆیان درێژە پێدا. دانیشتووانی شار و خێڵەکانیان هاندا کە بەربەرەکانی هێزەکانی حکومەت بکەن و بە نوسینیش فەرمانی هێرشبردنە سەر هێزە سەربازییەکانی سوپایان دەدا، بەڵام بە خۆشییەوە بە بیری گڵاوی ئەوانیان زانی و گوێیان نەدانێ. ئینجا هێزە سەربازییەکان پێشڕەوییان کرد و هەموو پلانی خەیانەتکارانیان پوچەڵ کردەوە. لە ئەنجامدا ئەم خەیانەتکارانە دەستبەسەر کران و کەوتنە بەر دەستی داد. دۆسییەیان ڕەوانەی "دادگای سەربازیی سەردەمی شەڕ" کرا و هەر سێکیان بە لەسێدارەدان سزادران، دادگای پیاداچوونەوە،

هەروەها خاوەنشکۆ شاهەنشا حکومەکەیانی پەسەند کرد و لە کاتژمێری ٦ ی بەیانیی ڕۆژی ١٠ ی خاکەلێوە (٣٠ مارس) سزاکە جێبەجێکرا.

فەرماندەی لەشکری چوارەم و هێزی دەوڵەتی ئێران لە کوردستان

سەرلەشکر هومایونی[٣]

١- مهنامەی ارتش ژمارە ٦٦- مسلسل ١٥٣. من ئەو بابەتەم لە دەقی بڵاوکراوەی "دادگایی کردنی پێشەوا قازی محەمەد و سەدر و سەیفی قازی" وەرگرتووە کە ساڵ ٢٠٠٩ لە ١٦ لاپەڕەدا بڵاوکرایەوە

٢- هەمان سەرچاوە ژمارە ٧٥، ١٣٢٦(١٩٤٧)..

٣- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، لاپەڕەی ١٧٢- ١٧٣، نوسینی حامید گەوهەری، چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای ئاراس، هەولێر ٢٠٠٤.

چارەنوسی بارزانییەکان

دوای پاشەکشەی بارزانییەکان و نیشتەجێ بوونیان لە ناوچەی نەغەدە و شنۆ و گوندەکانی نزیکیان. سەرلەشکر هومایونی فەرماندەی لەشکری چواری ورمێ داوای بینینی شێخ ئەحمە و مەلا مستەفا بارزانیی کرد. هومایونی و سەرگورد غەفاری بە یەکەوە لە ماڵی قوڵیخانی نەغەدە، چاویان بە شێخ ئەحمەد و مستەفا بارزانیی کەوت. لەو چاوپێککەوتنەدا، هومایونی لە شێخ ئەحمەدی پرسی: دەتانەوێت چی بکەن؟ شێخ ئەحمەد گوتی نامانەوێت لەگەڵ سوپای ئێران بە شەڕ بێین، تەنیا ئەوەندەمان دەوێت کە وازمان لێ بهێنن، تا دەگەینە بەهار، ئەوسا خاکی ئێران بەجێدێڵین، حکومەتی عێراق ڕازیی بێت یان نا. هومایونی لە وەڵامیدا وتی: باشترە ئەو مەسەلەیە لەگەڵ کاربەدەستانی تاران باسبکەن(١).

شێخ ئەحمەد پێشنیازی هومایونی قبوڵ کرد و بڕیاریدا مستەفا بارزانیی بچێت بۆ تاران. بارزانیی ڕۆژی ١٣٢٥/٩/٣٠ (١٩٤٦/١٢/٢١) بەرەو تاران کەوتەڕێ. عیزەت عەبدولعەزیز، نوری تەها، میرحاج ئەحمەد، حەمەدەمین میرخان، جەمیل تۆفیق بامەڕنی و خالید زراری لەگەڵ خۆی برد و سەرگورد غەفاریش لەگەڵیان ڕۆیشت.

لە تاران زۆر بە ڕێزەوە پێشوازییان لە بارزانیی و هەڤالانی کرد. چاوی بە قەوامولسەڵتەنە سەرۆکوەزیران و سەرۆکی سوپای ئێران کەوت. دوو ڕێییان لە بەردەم بارزانییەکان دانا. یان دانانی چەک و نیشتەجێ بوونیان لە ناوچەی هەمەدان، یان بە پەلە بگەڕێنەوە بۆ عێراق. بارزانیی گوتی من ناتوانم بڕیار بدەم، تا نەچمەوە بۆ لای شێخ ئەحمەد کە ئەو دەسەڵاتدارە.

حکومەتی ئێران دەیویست بۆ جێبەجێکردنی پلانەکانی، مستەفا بارزانیی بە بارمتە بگرێت، بۆ ئەوەی کە شێخ ئەحمەد و بارزانییەکانی پێ تەسلیم بکات. بەو مەبەستە لیژنەیەکی نارد بۆ لای شێخ ئەحمەد. لیژنەکە پێی ڕاگەیاند: یان بە پەلە بگەڕێنەوە بۆ عێراق، یان چەک بن و ئامادەی گواستنەوە بن بۆ هەمەدان، ئەگەرنا مەلا مستەفا بارزانیی

ناگەڕێتەوە. وەڵامی شێخ ئەحمەد ئەوە بوو کە دوای کەوتنی سەرما و توانەوەی بەفر، لە بەهاردا ئێران بەجێدێڵین. دەربارەی مستەفا بارزانییش، گوتی: ئێمە سەر بۆ هەڕەشە دانانەوێنین، هەر یەکێک لە بارزانییەکان مستەفایەکن.

حکومەتی ئێران بە بیستنی هەڵوێستی شێخ ئەحمەد، ناچاربوو ڕۆژی ١٣٢٥/١١/٩(١٩٤٧/١/٢٩) بارزانیی و هەڤاڵانی بگەڕێنێتەوە[٢].
ترسی حکومەتی ئێران لە بارزانییەکان سەبارەت بە چەک نەبوون و بەجێنەهێشتنی ئێران، سوپای ئێرانی توشی زنجیرە شەڕێکی نەویست کرد. هەر وەک پێشتر ئاماژەم بۆ کرد، سوپای ئێران تاقیکردنەوەی ڕووبەڕوو بوونەوەی لەگەڵ بارزانییەکاندا هەبوو، دەیزانی ناتوانێت بە شەڕ و بە بێ زیانی گەورە، بە سەریاندا زاڵ ببێت. لەو زنجیرە شەڕانەدا کە بە هێرشی هێزەکانی ئێران و یارمەتی سەرۆک خێڵە جاشە خۆبەدەستەوەدەرەکان بۆ سەر بارزانییەکان لە نەڵۆسە، گوجار، مەرگەوەڕ و چەند بەرزاییەکی ناوچەی شنۆ کران، بارزانییەکان زەبری قورسیان لە سوپای ئێران وەشاند. لەو شەڕانەدا "تەفریشیان" و شەش ئەفسەری تری سوپای ئێران کە کاتی خۆی چووبوونە لای کۆماری ئازەربایجان و لە بەرەی شەڕی سەقزەوە لەگەڵ هێزەکانی بارزانیی بوون، بەشداریی ئەو شەڕانەیان کرد. لەو شەڕانەدا بارزانییەکان ١٣ کەسیان بە ناوی: محەمەد میرزا کاکشار، باقی کانی بۆتی، سلێمان مەلا ژاژۆکی، ساڵح مستەفا بنبنیەیی، برایم مەلا حەمید بنبنیەیی، عومەر ئەحمەد وەسان بارزانیی، برایم ناوخۆش سفتی، حال بایزدین کانی پوتی، سوڵتان مەرعاناغا بیرسیافی، عەلی عومەر بیرسیافی، سولەیمان فەقێ دیریشکی، حەسەن سولەیمان مێرگەسوریی و ئەحمەد عوسمان ئەسقیلی، شەهید بوون[٣].
سەرئەنجام بارزانییەکان دوای نزیکەی ساڵ و نیوێک لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و شەهیدبوونی چواردە پێشمەرگە و لە دەستدانی نزیکەی دوو هەزار کەس لە منداڵ و ژن و پیاو بە نەخۆشیی تایفۆئید لە ساڵی ١٩٤٦ دا[٤]، ڕۆژی ١٣٢٦/١/٢١ (١٩٤٧/٤/١٠) بەگوێرەی بڕیاری سەرکردەکەیان

گەیشـنە سـەر سـنوری دەسـتکرد و لـە ڕوبـاری گـادەر پەڕینـەوە و بـۆ خولْقانـدنی حەماسـەیەکی تـر کـە مێـژووی گـەلی کـورد شـانازیی پێـوە دەکات، بە شێوەی کاتیی ئێرانیان بەجێهێشت.

۱- بـارزانی و بزوتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد ۱۹۳۱- ۱۹٥۸، لاپـەڕەی ۱۷۱، نوسـینی مەسـعود بارزان.

۲- هەمان سەرچاوە، لاپەڕەی ۱۷۲

۳- هەمان سەرچاوە، لاپەڕەی ۱۷٤، ۱۷۷، ۱۷۸ و ۱۷۹.

٤- هەمان سەرچاوە لاپەڕەی ۱٥٦.

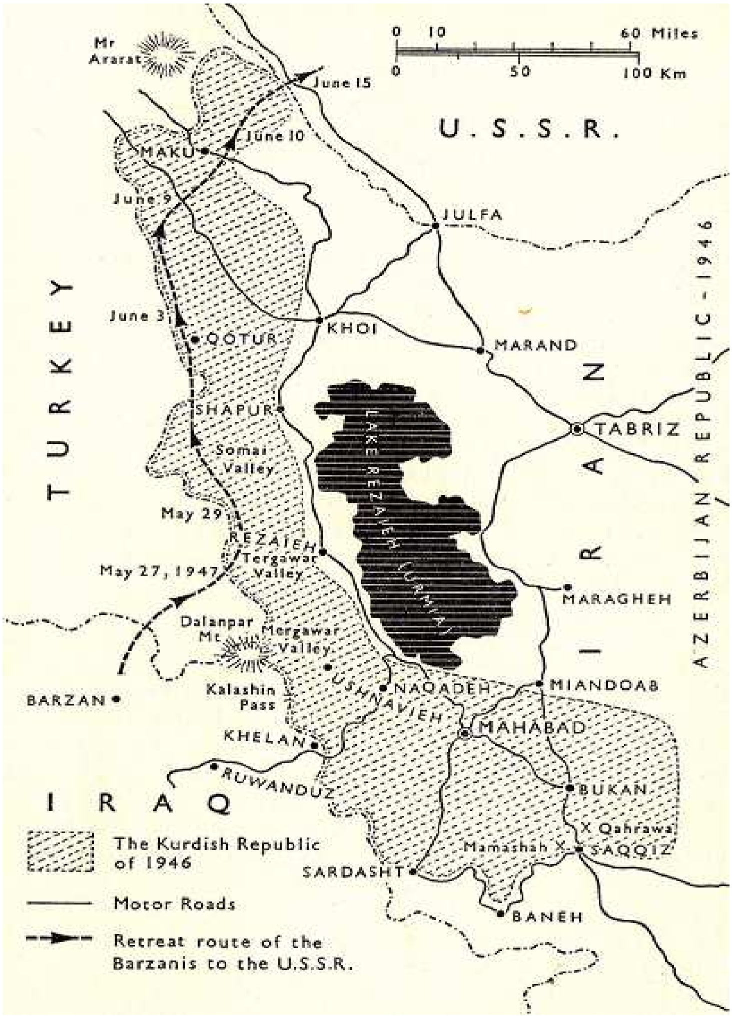

ئەو بەشەی کۆماری کوردستانی لێ دامەزرابوو لەگەڵ هێڵی چوونی بارزانییەکان بۆ سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٤٧ دا، لە کۆماری کوردستان ١٩٤٦، ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە

ناوی شەهیدەکان و گیراوەکانی کۆماری کوردستان

بەرلە هەرەسهێنانی، کۆماری کوردستان چوار شەهیدی هەبوو بەو ناوانەی خوارەوە:

سعید بەگ لە هێزی حەمەدی وسین آغای، روژی ۱۳۲۵/۲/۲۵ (۱۹٤٦/٥/۱٥) لە شەڕی ناوچەی سەردەشت.

خۆشەوی کوڕی خەلیل خۆشەوی، پێشمەرگەی هێزی بارزانییەکان، ڕۆژی ۱۳۲۵/۳/۲۵ (۱۹٤٦/٦/۱٥) لە شەڕی مامەشە.

محەمەد ئاغای شقۆیڤ ڕۆژی ۱۳۲۵/۳/۲۵ (۱۹٤٦/٦/۱٥) لە شەڕی میرەدێ.

محەمەد نانەوازاد فەرماندەی هێزی ناوەندیی کۆمار، ڕۆژی ۱۳۲۵/٤/۲۵ (۱۹٤٦/۷/۱٦) کەوتنە خوارەوەی فرۆکە لە کەلیخان.

بە دوای هەرەسهێنانی کۆمار و جێگیربوونی یەکەکانی سوپای ئێران لە مهاباد، پێشەوا قازی محەمەد لەگەڵ محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و ئەبولقاسم سەدری قازی و ژمارەیەک لە وەزیران و کاربەدەستانی حزبیی و حکومیی لە مهاباد، سەقز و بۆکان دەستبەسەر کران. پێشتر ئاماژەم بۆ لەسێدارەدانی پێشەوا و هەڤاڵانی کرد.

هەشت ڕۆژی دوای لەسێدارەدانی پێشەوا قازی محەمەد، محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و ئەبولقاسم سەدری قازی، ڕژێمی ئێران شازدە ئەفسەر و خەباتکاری تری کۆماری کوردستانی لە مهاباد و سەقز و بۆکان لەسێدارەدا کە ناوەکانیان بریتی بوو لە:

حامید مازووچی، ڕەسوڵ نەغەدەیی، عەبدوڵا ڕەوشەن فیکر و محەمەد نازمی، ڕۆژی ۱۳۲٦/۱/۱٦ (۱۹٤۷/٤/٦) لە مهاباد لەسێدارە دران[1].

شێخ ئەمین ئەسعەدی، شێخ سدیقی ئەسعەدی، عەلی ئاغا جەوانمەردی، ڕەسووڵ ئاغای مەحموودی، ئەحمەدخانی فاڕوقی ناسراو بە "سالار"، عەبدوڵا خانی مەتین، محەمەد خانی دانیشوەر، ئەحمەدخانی شەجیعی، عەلی خانی فاتیح، مەحەمەد بەگی فەیزوڵا بەگی، حەسەنخانی فەیزوڵابەگی، ڕۆژی ۱۳۲٦/۱/۱٦ (۱۹٤۷/٤/٦) لە سەقز لەسێدارە دران.

عەلی بەگی شێرزاد، ڕۆژی ١٣٢٦/١/١٦ (١٩٤٧/٤/٦) لە بۆکان لەسێدارە درا.

هەروەها ڕژێمی عێراقیش ڕۆژی ١٣٢٦/٣/٢٨ (١٩٤٧/٦/١٩)، چوار ئەفسەریی کۆماری کوردستانیی کە لەگەڵ هێزەکانی بارزانیی بوون، بەو ناوانە لەسێدارەدا: مستەفا خۆشناو، خێروڵا عەبدولکەریم، محەمەد مەحمود قودسی و عیزت عەبدولعەزیز.

جگە لە خۆشەوی خەلیل و ئەو چوار ئەفسەرانەی سەرو، بارزانییەکان بە دوای هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان، ئەم ٢٧ پێشمەرگانەی خوارەوەشیان لە شەڕ بەدژی هێزەکانی ئێران و عەشیرەتە جاشە خۆبەدەستەوەدەرەکانی شەهید بوون:

سلێمان مەلا ژاژۆکی، ساڵح مستەفا بنبیەیی، برایم مەلا حەمید بنبنیەیی، عومەر ئەحمەد وەسان بارزانی، برایم ناوخۆش سفتی، حال بایزدین کانی پوتی، ڕۆژی ١٣٢٥/١١/١٣ (١٩٤٧/٢/٢)، لە شەڕی نەڵۆسەی ناوچەی شنۆ.

محەمەد میرزا کاکشار، باقی کانی بۆتی، ڕۆژی ١٣٢٥/١٢/٤ (١٩٤٧/٢/٢٣) لە گوندی سێڵوێی ناوچەی شنۆ.

حاجی محەمەد هۆستانی و شوالی شەندۆ شانەدەری١٣٢٥/١٢/٢٣ (١٩٤٧/٣/١٤) لە گوجاریی ناوچەی شنۆ.

سوڵتان مەرعاناغا بیرسیافی، عەلی عومەر بیرسیافی، سولەیمان فەقێ دیریشکی، حەسەن سولەیمان مێرگەسوری، ئەحمەد عوسمان ئەسقیلی، ڕۆژی ١٣٢٥/١٢/٢٧ (١٩٤٧/٣/١٨) لە بەرەی شەڕیی ناوچەی شنۆ.

ئەحمەد کەکال بیرسیافی، عەبدوڵا شەقلاوەیی، خەلیل ئاکرەیی، حەمو نەبی ڕێزانەیی، خاجە خال مەلا ڕزەیی، شەوکەت نوعمان ئامێدی و میرخان دوری ڕۆژی ١٣٢٦/١/٤ (١٩٤٧/٣/٢٥) لە بەرەی مەرگەوەڕیی ناوچەی شنۆ.

پیر هەسەن سێلکی، سەعید محەمەد سێلکی، سمایل خانی بارزانیی و عەلی بێدارونی، ڕۆژی ١٣٢٦/١/٤ (١٩٤٧/٣/٢٥)، لە بەرزاییەکانی نێرگی "بەری زەرد"ی ناوچەی شنۆ.

جگە لەوانە، لە میانەی ساڵی ١٩٤٦ دا نزیکەی دوو هەزار مناڵ و ژن و پیاوی بارزانییەکان بە نەخۆشیی تایفۆئید لە نێوان بۆکان، مهاباد، نەغەدە و شنۆدا مردن[١].

ژمارەیەک لە زێندانییەکان لە بەهاری ساڵی ١٩٤٧دا. دانیشتوان لە باسکی چەپەوە: سەید محەمەد ئەیوبیان، ئیبراهیم نادری، محەمەد ئەمین شەرەفی، ئەحمەد ئیلاهی. ئەوانەی ڕاوەستاون لە باسکی چەپەوە: کەریم ئەحمەدین، مەناف کەریمی، حوسێن فروهەر، عەزیز کرمانج، سەید خدری نیزامی و سەید محەمەدی ئیسحاقی. وێنە لە لاپەڕەی ٦٨ ی کتێبی کۆماری کوردستان ١٩٤٦ی ویلیام ئیگلتن وەرگیراوە.

دەربارەی بەندکراوەکان، حوسێن فروهەر لەگەڵ حامید مازووچی، ڕەسوڵ نەغەدەیی، عەبدوڵا ڕەوشەن فیکر و محەمەد نازمی، لە دادگای سەربازیی تەورێزدا حکومی ئیعدامی دارایە، بەڵام چونکە پێشتر لە کۆماری کوردستاندا پلەی لێ ستانرابووەوە، لە مەرگ ڕزگاریی بوو و وەبەر بەخشینی شا کەوت و دوای ماوەیەک لەگەڵ وەزیرەکان و کاربەدەستە زیندانیی کراوەکانی کۆمار ئازدیان کرد، بەڵام کۆڵی نەدا و سەرلەنوێ گرتیانەوە. سەرئەنجام دوای چەند جار گرتن و ئازادبوون، ئەم جارەیان دوای دە ساڵ زیندانیی بەهۆی گیرۆدە بوونی بە نەخۆشییەکی کوشندە لە زیندان ئازادیان کرد و دوای ماوەیەک کۆچی دوایی کرد.

١- بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد ١٩٣١- ١٩٥٨، لاپەڕەی ١٥٦، نوسینی مەسعود بارزانی.

بەرهەمە چاپکراوەکانی نوسەر

١- بادانەوە یان پێچەقاندن
٢- ڕاپۆرت دەربارەی هەڵبژاردن و پەرلەمانی کوردستان
٣- کوردایەتی و حیزبایەتی
٤- کورتە مێژووی ئاواز و گۆرانیی کوردی
٥- لێکۆڵینەوەیەکی گشتی و پێداچوونەوە بە بیرەوەرییەکانی کەریم حیسامیی دا
٦- کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان
٧- کۆماری دیموکراتی: ئایدیۆلۆژی، ستروکتور، ستراتیژی، تاکتیک و کردەوەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان PKK. ٦ جار چاپکراوەتەوە، جارێک بە زاراوەی کرمانجی سەروو.
٨- کۆکردنەوە و ئامادە کردنی ئاڵەکۆک بۆ غەنی بلوریان
٩- ڕاستییەکان بۆخۆیان دەدوێن
١٠- کۆمەڵە و چۆنیەتی دامەزران و بەڕێوەبردنی، بە هاوبەشیی لەگەڵ عاسی ڕەباتی، نەوزاد وەلی، مستەفا ئایدۆغان و ڤیلدان تانریکلو.
١١- چاوخشاندنێک بەسەر وتارەکانمدا
١٢- باشوری کوردستان لەنێوان دوو هەڵبژاردندا
١٣- چەککردنی سەربازگەی مهاباد ١٩٧٩.
١٤- کورد لە سوید، لەمێژووی ٢٥ ساڵەی فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکاندا.
١٥- ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دە ساڵ دا، ١٩٧٨- ١٩٨٨، بەرگی یەکەم.
١٦- ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دە ساڵ دا، ١٩٧٨- ١٩٨٨، بەرگی دووەم.
١٧- کۆماری کوردستان ١٩٤٦/١/٢٢ – ١٩٤٦/١٢/١٧.
١٨- تراویلکەی پیلانەکان دژ بە نەتەوەی کورد
١٩- چەواشەکەرانی مێژووی کوردستان

ئەو بەرهەمانەی کە نوسەر کردویەتە کوردی

١- مەکسیکی : نوسینی جەک لەندەن
٢- مەگەر لە وڵاتی ئێوەدا کەر نییە : نوسینی عەزیز نەسین
٣- کوردەکان، نوسینی حەسەن ئەرفەع
٤- کورد تورک عەرەب : نوسینی سیسیل ج ئیدمۆندس
٥- مێژووی شارستانییەت : نوسینی ئیزاک ئاسیمۆف و فرانک وایت
٦- ئافرەت لە کاروانی مێژوودا: نوسینی سیامەک ستودە
٧- بەرزبوونەوە و کەوتنی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان : نوسینی جەمیل حەسەنلی